

Etnolog I (1926/1927) – XVII (1944),
Slovenski etnograf I (1948) – XXXIV (1988/1990)
in ponovno Etnolog I (1991) – XXXV (2025).

Od leta 1926 do leta 2025 je izšlo 86 letnikov
glasnika Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

Eighty-six volumes were published between 1926 and 2025
of the bulletin of the Slovene Ethnographic Museum.

ISSN 0354-0316 Tiskana izdaja / Printed edition

ISSN 2385-8729 Spletna izdaja / Online edition

UDK 39(497.4)(05)=163.6+=111U=133.1

ETNOLOG

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja

Bulletin of the Slovene Ethnographic Museum

Izhaja enkrat do dvakrat letno. Izdaja ga Slovenski etnografski muzej.

Published annually or semiannually by the Slovene Ethnographic Museum.

Urednica / Editor in Chief: dr. Nadja Valentinčič Furlan

Uredniški odbor / Editorial Board: dr. Maja Godina Golija, mag. Gregor Ilaš,
dr. Rajko Muršič, dr. Dan Podjed, dr. Tanja Roženberger, dr. Urša Šivic, dr. Nena Židov

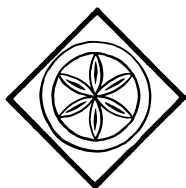
Naročila in pojasnila na naslov / Information and subscriptions:

Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

tel.: +386 (0)1/300 87 00

<https://www.etno-muzej.si>

Tiskano s subvencijo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in
Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

V spomin dr. Gorazdu Makaroviču (1936–2025)

35/2025
LJUBLJANA

Revija je indeksirana v Anthropological Index Online, dLib, CNRS Pascal and Francis, MLA International Bibliography, ERIH PLUS, Scopus, EBSCOhost, ProQuest, CNKI

Redakcija te številke je bila končana novembra 2025.

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

Avtorice in avtorji znanstvenih člankov v tej številki *Etnologa* hranijo raziskovalne podatke, ki podpirajo njihova besedila, v okviru svojih ustanov.

Cena te številke je 20 EUR. V ceno je vključen DDV.

Tiskano s subvencijo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
in Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

VSEBINA CONTENTS

Nadja VALENTINČIČ FURLAN	11
Uvodna beseda	
<i>Editorial</i>	
SOLIDARNOST V PRETEKLOSTI IN DANES	
<i>SOLIDARITY IN THE PAST AND PRESENT</i>	
Rajko MURŠIČ	29
Neštrevni odtenki solidarnosti v antropološki perspektivi	
<i>The Countless Shades of Solidarity in an Anthropological Perspective</i>	
Borut ROVŠNIK	57
Odzivi evropskih muzejev in galerij na begunsko krizo	
<i>The Responses of European Museums and Galleries to the Refugee Crisis</i>	
Nežka STRUC, Pia KRAMPL, Urša VALIČ in/and Uršula LIPOVEC ČEBRON	75
Orodja za odzivanje na poplave: Ranljivost, zdravje in solidarnost	
<i>Tools for Responding to Floods: Vulnerability, Health and Solidarity</i>	
Mojca RAMŠAK	97
Solidarnost v slovenskem zdravstvu med pandemijo covid-19	
<i>Solidarity in Slovenian Healthcare During the COVID-19 Pandemic</i>	
Enja GRABRIJAN	117
O razširjeni solidarnosti na primerih prehranjevanja, povezovanja z rastlinami in izmenjevanja dobrin	
<i>On Expanded Solidarity Through Examples of Eating, Connecting with Plants, and Exchanging Goods</i>	
RAZPRAVE	
<i>STUDIES</i>	
Tjaša ZIDARIČ, Mojca RAMŠAK in/and Nina DEČKO	135
Vonjalne dimenzije nesnovne kulturne dediščine: Analiza primerov praks in pomenov iz Registra nesnovne kulturne dediščine Slovenije	
<i>The Olfactory Dimensions of Intangible Cultural Heritage: Analysis of Examples of Practices and Meanings from the Register of Intangible Cultural Heritage of Slovenia</i>	

Mateja SLOVENC GRASSELLI, Ana NOVAK in/and TANJA ŠUMRADA..... 157
Ohranjanje narave v kmetijski praksi – ovira, nuja ali priložnost?
Nature Conservation in Agricultural Practice – Obstacle, Necessity or Opportunity?

RAZMISLEK
REFLECTION

Manca AVGUŠTIN 179
Motivika in simbolika kmečkih zibelk: Pregled zibelk v muzejskih zbirkah na Slovenskem
The Motifs and Symbolism of Peasant Cradles: An Overview of Cradles in the Museum Collections in Slovenia

Katarina HERGOLD GERM 193
Solidarnost skozi umetnost: Zgodba Galerije za mir v Slovenj Gradcu
Solidarity through Art: The Story of the Gallery for Peace in Slovenj Gradec

POROČILA IN OCENE KNJIG IN FILMA
BOOK AND FILM REVIEWS

Nadja VALENTINČIČ FURLAN 207
Chiara Bortolotto: Will Heritage Save Us? Intangible Cultural Heritage and the Sustainable Development Turn (Nas bo dediščina rešila? Nesnovna kulturna dediščina in obrat trajnostnega razvoja)

Alenka PIRMAN 212
Lee David: A Victim's Shoe, a Broken Watch, and Marbles: Objects of Desire and Human Rights (Žrtvin čevljev, pokvarjena ura in frnikole: Predmeti poželenja in človekove pravice)

Brigita RAJŠTER 215
Inja Smerdel: Jarmi: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / Yokes: The Collection of the Slovene Ethnographic Museum

Dunja DOBAJA 217
Irene Rožman Pišek: Babice na razpotju zgodovine: Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let (Midwives at the Crossroads of History: The Character of a Field Midwife from 1945 until the Late 1960s)

Saša BABIČ 221
Ana Svetel: Spremenljive krajine severovzhodne Islandije: Vreme, letni časi, svetloba in tema (Changing Landscapes of Northeastern Iceland: Weather, Seasons, Light and Darkness)

Jasna FAKIN BAJEC 225
Nadja Valentinčič Furlan: Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini
(Knowledge and Identities in Films on Intangible Cultural Heritage)

Ana SVETEL 228
Jaka Repič in Marija Uršula Geršak (ur./ed.): Pogledi na Branislavo Sušnik in njen
prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev (Views on Branislava
Sušnik and her Contribution to Research on the Indigenous Peoples of Paraguay)

Jana RAJH PLOHL 233
Marija Kozar-Mukič, Mojca Ravnik in Nena Židov (ur./ed.): Vleka ploha in poroka z
borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem (Pulling the Plank and the
Wedding to a Pine Tree: Shrovetide Customs in Slovenia, Austria and Hungary)

Miha KOZOROG 236
Mnenje etnologa in kulturnega antropologa o filmu Eme Kugler Nekoč v Posočju
(Opinion of an Ethnologist and Cultural Anthropologist on Ema Kugler's Film Once
Upon a Time in the Soča Valley)

ETNOMUZEJSKE STRANI **ETHNOMUSEUM PAGES**

RAZSTAVE IN FILM **EXHIBITIONS AND FILM**

Bojana ROGELJ ŠKAFAR 241
Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda
Maksim Gaspari: Shaping Images of a Nation

Miha ŠPIČEK in/and Blaž VERBIČ 249
Razglednice Maksima Gasparija
Maksim Gaspari's Postcards

Tina PALAIĆ 254
Prenova prve stalne razstave Med naravo in kulturo
The Updating of the First Permanent Exhibition Between Nature and Culture

Nadja VALENTINČIČ FURLAN 259
Prenova medijskih točk na stalni razstavi Med naravo in kulturo
*The Upgrading of the Media Points in the Permanent Exhibition Between Nature
and Culture*

Anja SEREC HODŽAR 264
France Marolt in njegove zapuščine
France Marolt and His Legacies

Barbara TURK NISKAČ.....	268
Zgodbe stelnikov: Preplet orlove praproti, živali in ljudi <i>Stories of Stelniki: The Interweaving of Common Bracken, Animals and Humans</i>	
Nadja VALENTINČIČ FURLAN.....	274
Produkcija filma Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti <i>The Production of the Film Man and Time: From Monday to Eternity</i>	
NOVE PRIDOBITVE NEW ACQUISITIONS	
Adela PUKL.....	284
Pust mozirski: Novi pustni predmeti v zbirkah SEM <i>Carnival of Mozirje: New Shrovetide Custom Items in the SEM Collections</i>	
POROČILA REPORTS	
Maja KOSTRIC GRUBIŠIĆ in/and Katarina NAHTIGAL	288
Razstavna in prireditvena dejavnost SEM v letu 2024 <i>Exhibition and Event Activities in SEM in 2024</i>	
Gregor ILAŠ	315
Založniška dejavnost SEM in delovanje Knjižnice SEM v letu 2024 <i>Publishing in SEM and the Activities in the SEM Library in 2024</i>	
Tina PALAIĆ in/and Katarina NAHTIGAL.....	318
Poročilo o projektu Združimo se! <i>Report on the Project Come Together!</i>	
Sarah LUNAČEK, Uršula LIPOVEC ČEBRON, Nežka STRUC in/and Eshetu Ewnetu TEGENGNE.....	328
Poročilo iz porečja reke Omo v Etiopiji: Sodelovanje med Univerzo v Ljubljani in Univerzo v Arba Minchu <i>Report from the Omo River Basin in Ethiopia: Cooperation between the University of Ljubljana and Arba Minch University</i>	
Urša VALIČ.....	335
Razstava ohranjenih fotografij, dokumentov in predmetov v spomin na begunce iz Opatjega sela <i>An Exhibition of Preserved Photographs, Documents and Objects in Memory of Refugees from Opatje Selo</i>	

Astrid VONČINA	341
Poročilo o delu na projektu <i>Dediščina na meji 2025</i>	
<i>Report on the Work Implemented in the Project Heritage on the Border 2025</i>	

V SPOMIN
IN MEMORIAM

Odšel je dr. Gorazd Makarovič (1936–2025).....	347
<i>Farewell to Dr Gorazd Makarovič (1936–2025)</i>	

NAGRADE IN PRIZNANJA
AWARDS AND RECOGNITIONS

Mag. Ralf Čepлак Mencin: Prejemnik Valvasorjeve nagrade za življenjsko delo	349
<i>Ralf Čepлак Mencin, MA: The Recipient of the Valvasor Lifetime Achievement Award</i>	

Dr. Nadja Valentinčič Furlan: Prejemnica priznanja za najboljšo doktorsko disertacijo Filozofske fakultete na področju družboslovja	352
<i>Dr Nadja Valentinčič Furlan: The Recipient of the Faculty of Arts' Prize for the Best Doctoral Dissertation in the Field of Social Sciences</i>	
Mateja HABINC, Iz utemeljitve / <i>From the Award Citation</i>	

Dr. Bojana Rogelj Škafar: Prejemnica Murkovega priznanja za razstavo Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda.....	354
<i>Dr Bojana Rogelj Škafar: The Recipient of the Murko Special Recognition Award for the Exhibition Maksim Gaspari: Shaping Images of a Nation</i>	
Janez BOGATAJ, Iz strokovne utemeljitve / <i>From the Expert Opinion</i>	

VAROVANJE NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE
THE SAFEGUARDING OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Anja JERIN.....	357
Poročilo o delu Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine v letu 2024	
<i>Report on the Activities of the Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in 2024</i>	

Anja JERIN.....	366
Predlogi besedil vpisov v Register nesnovne kulturne dediščine v letu 2024	
<i>Proposals for the Texts of Entries into the Register of Intangible Cultural Heritage in 2024</i>	

Damjana PEČNIK, Vilma Alina POSTIČ BEZENŠEK, Anja JERIN in/and Barbara REZAR GRILC.....	367
Sokolarstvo in sokolarjenje <i>Falconry</i>	
Jelka PŠAJD in/and Nena ŽIDOV	370
Tradicionalno vabljenje na poroko v Prekmurju <i>Traditional Inviting to Wedding in Prekmurje</i>	
Urša ŠIVIC in/and Nena ŽIDOV.....	373
Petje partizanskih pesmi <i>Singing of Partisan Songs</i>	
Alenka VERDINEK, Kristina SEVER, Andrej BREZNIKAR, Jurij DIACI, Anton LESNIK, Jerneja ČODERL, Zdenka JAMNIK, Ljudmila MEDVED in/and Jože PRAH.....	376
Sonaravno gospodarjenje z gozdovi <i>Close-to-Nature Forest Management</i>	
Anja JERIN.....	379
Priprava pletenic <i>Making Pletenice</i>	
Sebastjan WEBER, Nena ŽIDOV in/and Tanja ROŽENBERGAR	382
Klobučarstvo <i>Hat Making</i>	
Brigita RAJŠTER in/and Anja JERIN.....	385
Priprava mežerlija <i>Making Mežerli</i>	
Nena ŽIDOV	387
Prostovoljno gasilstvo <i>Volunteer Firefighting</i>	
Alenka STRAŽIŠAR LAMOVŠEK in/and ANJA JERIN.....	389
Tesarstvo <i>Carpentry</i>	
AVTORICE IN AVTORJI.....	392
<i>AUTHORS</i>	
NAVODILA AVTORICAM IN AVTORJEM.....	397
<i>INSTRUCTIONS FOR AUTHORS</i>	

UVODNA BESEDA

Pričujoči letnik Etnologa posvečamo **dr. Gorazdu Makaroviču** (1936–2025), nekdanjemu kustosu za zbirke ljudske umetnosti v Slovenskem etnografskem muzeju, prodornemu mislecju in raziskovalcu ter avtorju številnih razprav. Po štirih ustvarjalnih desetletjih v muzeju (1958–1998) se je po upokojitvi še dve desetletji vračal, študiral literaturo in redno objavljaj v *Etnologu*. Pisal je npr. o nastanku kozolcev, razvoju mlajev na Slovenskem, o verbalnih in gibnih pozdravih, o ženskih slovanskih imenih in ženskem delu. Med jutranjo kavo smo Gorazd Makarovič, Andrej Dular, Janja Žagar, Polona Sketelj in podpisana razpravljali o etnoloških, antropoloških, muzeoloških, življenjskih in družbenopolitičnih vprašanjih. Iz teh pogovorov sem se ogromno naučila o zgodovini muzeja in vede, Gorazd pa je bil vedno odprt tudi za pogovor o strokovnih in etičnih dilemah, s katerimi smo se srečevali. O starejših in mlajših kolegih in njihovem delu je vedno govoril z izrednim spoštovanjem, prebral je naše članke in si ogledal vse nove razstave v muzeju. Po njegovem scenariju smo z režiserjem Amirjem Muratovičem posneli film *Podobe preteklega vsakdana* (2007), uvodni film v stalno razstavo *Med naravo in kulturo* (2006), za katerega je pripravil štiri fascikle slikovnih in arhivskih virov, da bi lahko vizualno rekonstruirali kulturne sestavine iz časa srednjega in zgodnjega novega veka, ki jih danes ni več. Muratovič je posnel tudi televizijsko oddajo o tem, kako je nastajal ta na igranih in animiranih rekonstrukcijah utemeljen film, in računal na Makarovičeve komentarje, vendar ga v to nikakor nismo uspeli nagovoriti, kot je rekel, zaradi slabih izkušenj z novinarji, ki so pogosto uporabili najbolj banalne dele sicer tehtnih izjav. Tudi fotografiral se ni rad, zato je njegova podoba ohranjena le na redkih fotografijah. V zadnjih petih letih sta bila dr. Gorazd Makarovič in njegova monumentalna knjiga *Slovenci in čas: Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (1995) zelo prisotna v razpravah o vsebinski zasnovi in muzealizaciji nove stalne razstave *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* (2024) in leta 2025 ob urejanju vodnika.

Redni bralci boste opazili, da smo letos nekoliko preuredili vrstni red razdelkov: znanstvenim in strokovnim člankom sledijo knjižne ocene in poročila. Druga polovica *Etnologa* pod skupnim imenom *Etnomuzejske strani* poleg znanih sklopov Razstave, Nove pridobitve, Poročila, V spomin ter Nagrade in priznanja prinaša nov razdelek Varovanje nesnovne kulturne dediščine.

Ko smo v lanski številki napovedali letošnjo temo, solidarnost v tradicionalni kulturi in sodobnem življenju, smo jo zastavili izrazito široko. V tradicionalni kmečki kulturi je solidarnost skupaj s sodelovanjem, povezanostjo in medsebojno pomočjo omogočala preživetje družin in vaških skupnosti. Čeprav v zadnjih desetletjih postaja način življenja veliko bolj individualen, mnoge prostovoljne organizacije in društva še vedno delujejo na etični pogon, Slovenci in Slovenke pa znamo »stopiti skupaj« ob ujmah, požarih, nesrečah, pandemijah ... Povabili smo k razmisleku, kako lahko etnologija in kulturna antropologija z etnografskimi raziskavami, vpogledi v zgodovino in literaturo ter z refleksijami in raziskovalno etiko opozorita na zamisli in družbene prakse, ki lahko izboljšajo družbene odnose, zmanjšajo izrazita neravnovesja moči v svetu in povečajo solidarnost za skupno prihodnost.

V tematskem sklopu **SOLIDARNOST V PRETEKLOSTI IN DANES** objavljamo pet znanstvenih člankov. Temeljni razmislek je prispeval **Rajko Muršič** s člankom **Neštevni odenki solidarnosti v antropološki perspektivi**. V izhodišču zanika darvinistično tezo o preživetju najmočnejših in se od antropoloških korenin v enotnem človeštvu in sorodstvenih sistemov premika proti sodobnim primerom vzajemnega delovanja, pri čemer izpostavlja področja kmečkega in industrijskega dela ter glasbe in samoniklih prizorišč njenega ustvarjanja. »Naj bo sedanji zgodovinski trenutek še tako brezupen, solidarnost ostaja temeljna podlaga bodočega uravnavanja medčloveških odnosov, saj opredeljuje same temelje človeške prosocialnosti in simbolne kulture«. Trdi, da je navsezadnje tudi osnova etnografskih raziskav etnologov, etnologinj in kulturnih antropologov, antropologinj prav solidarizacija z ljudmi, s katerimi sodelujemo v sklopu svojega raziskovanja.

Borut Rovšnik je raziskal **Odzive evropskih muzejev in galerij na begunsko krizo**. Migracije in begunstvo so konstanta človeštva, muzeji in galerije pa imajo ključno vlogo pri ozaveščanju javnosti o zgodovinskih in sodobnih perspektivah priseljske politike in kulture. Nacionalno zasnovani muzeji izseljenstva begunske tematike sploh ne naslavljajo, pri tem vodijo etnografski muzeji in galerije sodobne umetnosti. Avtor pregleda, kako se slovenski, italijanski, grški in poljski muzeji soočajo z begunsko krizo, vzpostavljajo dialog s priseljenci ter prispevajo ne samo k njihovi kulturni integraciji, ampak tudi k spremenjenim kulturnim identitetam mest. Poljaki integracijo razumejo kot premik od hierarhično zasnovanega diskurza o *pomoči beguncem h kulturni solidarnosti*.

Nežka Struc, Pia Krampfl, Urša Valič in Uršula Lipovec Čebtron so za članek **Orodja za odzivaje na poplave: Ranljivost, zdravje in solidarnost** raziskale številna orodja, ki jih je pripravila slovenska družba in se ne samo odzivajo na različne krize in naravne nesreče, ampak skušajo ljudi tudi pripraviti nanje. Analize opravljajo v sklopu mednarodnega projekta *Sonar-Cities*, skupaj z raziskovalci iz Avstrije, Francije, Italije,

Hrvaške, Nizozemske in Švedske, da bodo ugotovili uporabnost obstoječih orodij in izmenjali kakovostne prakse. Razčlenijo, na kakšne načine orodja obravnavajo ranljivosti v kontekstu zdravstvenih posledic poplav in v kolikšni meri spodbujajo solidarnost in medsebojno pomoč. Etnografska raziskava v dveh ljubljanskih soseskah z izkušnjo poplav (na Viču in v Sneberjah) še poteka.

Mojca Ramšak obravnava **Solidarnost v slovenskem zdravstvu med pandemijo covid-19**, pravzaprav kar tri vrste solidarnosti: zdravstvenega sistema, solidarnost med zaposlenimi v zdravstvu in pacienti v zdravstvenih ustanovah ter solidarnost širše javnosti do zdravstvenih delavk in delavcev. Avtorica je podatke zbrala v slovenskih splošnih bolnišnicah in univerzitetnih kliničnih centrih ter v medijskih objavah. Poleg pristne solidarnosti obravnava tudi pojave anti-solidarnosti, kot sta neupoštevanje ukrepov in oviranje zdravniškega dela, in primere navidezne ali nepristne solidarnosti, ko je akterjem pomembna predvsem javna prepoznavna njihove solidarne geste. Za odzivanje Slovencev na pandemijo je bilo značilen razkorak med kolektivno odgovornostjo in individualno svobodo.

13

Enja Grabrijan piše **O razširjeni solidarnosti na primerih prehranjevanja, povezovanja z rastlinami in izmenjevanja dobrin**. O širini solidarnostnih mrež razmišlja skozi ekofeministični pristop, ki poudarja prepletenost ljudi in več-kot-človeškega oziroma solidarnostno delovanje onkraj vrst. Sonaravno, regenerativno in recipročno delovanje obravnava skozi kroženje dobrin, prehranjevanje in povezovanje z rastlinskim svetom. Prikaže nekatere vidike regenerativnega oz. permakulturnega kmetovanja, nabiralništva in izmenjave dobrin in uslug. Njeni sogovorniki tovrstna prizadevanja razumejo kot razširjanje solidarnosti in opozarjajo, da nas obkrožajo inteligentna bitja, obdana s perjem, dlako, listjem in iglicami, od katerih se lahko učimo.

Upam, da bodo ti članki tudi druge raziskovalke in raziskovalce, študentke in študente spodbudili k študiju in razmisleku o solidarnosti še na drugih področjih, na primer v skupnostih praksah, nesnovni kulturni dediščini in v različnih društvih, od strokovnih do humanitarnih. Vsak deseti Slovenec ali Slovenka sta npr. člana prostovoljnih gasilskih društev. Na tem mestu želim opozoriti tudi na **solidarnost v znanstvenem publiciranju**, saj je navsezadnje tudi uredniško delo in še posebno **delo anonimnih recenzentk in recenzentov**, ki podajo mnenje o znanstvenih člankih in predlagajo izboljšave, medsebojna pomoč, ki se ne vrača neposredno, ampak na dolgi rok po principu »jaz komu, nekdo drug meni«. Znanstvene revije enostavno ne morejo funkcionirati brez anonimnih profesionalnih bralcev, ki se jim na tem mestu iskreno zahvaljujem za sodelovanje, prav tako kot avtorjem, ki so prispevali članke in prispevke za pričujočo številko *Etnologa*.

Sklop **RAZPRAVE** prinaša dva znanstvena članka na druge tematike. **Tjaša Zidarič, Mojca Ramšak in Nina Dečko** v članku **Vonjalne dimenzije nesnovne kulturne dediščine: Analiza primerov praks in pomenov iz Registra nesnovne kulturne dediščine Slovenije** analizirajo osem vpisanih elementov. Pri petih so vonjalne komponente omenjene v opisu elementa, lectarstvo, zeliščarstvo in tradicionalno čevljarstvo pa so dodale za razširitev spektra. Nosilci so v intervjujih potrdili, da so vonji pomembni za kulturni spomin in razumevanje tradicije dediščinskih praks, v nekaterih

primerih pa so tudi kazalnik kakovosti postopkov priprave, lahko imajo terapevtski učinek ali prispevajo k senzorni diagnostiki. Avtorice priporočajo dokumentiranje vonjalnih sestavin nesnovne kulturne dediščine.

Mateja Slovenc Grasselli, Ana Novak in Tanja Šumrada, strokovnjakinje s področja ekonomike naravnih virov, v članku **Ohranjanje narave v kmetijski praksi – ovira, nuja ali priložnost?** analizirajo emske predstave poklicnih kmetov in polkmetov s Krasa in Ljubljanskega barja o »dobrem kmetu« in »dobri krajini«. Kmetje in kmetice se prepoznavajo kot skrbniki narave, ki uvajajo okolju prijaznejše prakse, obenem pa so ujeti v kruti ekonomski kmetijski trg, ki jih sili v intenziviranje proizvodnje in prevpraševanje smisla izvajanja naravovarstvenih praks. »Dober kmet« je zanje vsak posameznik, ki skrbi, da se kmetijska krajina ne zarašča.

14

V naslednjem sklopu, **RAZMISLEK**, objavljamo dva strokovna članka. **Manca Avguštin** je analizirala **Motiviko in simboliko kmečkih zibelk**. Pregledala je 239 zibelk v 23 slovenskih nacionalnih, pokrajinskih in mestnih muzejih. Zibelke so bile ključni predmet notranje opreme, namenjen počitku najmlajših, ki so združevale materialno in simbolno varovanje. Ugotovila je, da so cvetlične in geometrične upodobitve prisotne na več kot 90 odstotkih poslikanih zibelk in pričajo o estetskih vrednotah tistega obdobja. Kristusovi in Marijini monogrami se pojavijo na 60 oziroma 29 zibelkah, figuralne upodobitve Marije, Jezusa in drugih svetnikov pa na 37. Predkrščanski pentagrami in rozete, ki ju je kasneje prevzelo tudi krščanstvo, so upodobljene na 36 oziroma 25 zibelkah in so po tedanji veri otroke simbolno varovali pred zlimi duhovi.

Katarina Hergold Germ v članku **Solidarnost skozi umetnost: Zgodba Galerije za mir v Slovenj Gradcu** razkriva, kako je Slovenj Gradec v drugi polovici 20. stoletja postal pomembno kulturno središče, ki je kulturo miru spodbujalo skozi umetnost. S široko podporo lokalne skupnosti v delu in denarju ter z umetniškimi deli, ki so jih darovali umetniki z vseh koncev sveta, so oblikovali zbirko *Galerija za mir* v Umetnostnem paviljonu, ki je predhodnik današnje Koroške galerije likovnih umetnosti. Avtorica dogajanje interpretira skozi prizmo antropoloških teorij daru in solidarnosti, ki presegajo ekonomske in politične razlage delovanja kulturnih praks.

Razdelek **POROČILA IN OCENE KNJIG IN FILMA** prinaša recenzije šestih monografij in dveh zbornikov ter enega filma. **Nadja Valentinčič Furlan** kritično ocenjuje drobno knjigo Chiare Bortolotto *Will Heritage Save Us? Intangible Cultural Heritage and the Sustainable Development Turn* (Cambridge University Press) s premiso, da po trajnostnem obratu ne varujemo več samo mi dediščine, ampak z njeno pomočjo rešujemo raznovrstne družbene zagate. **Alenka Pirman** piše o knjigi Lee David, *A Victim's Shoe, a Broken Watch, and Marbles: Desire Objects and Human Rights* (Columbia University Press), ki s pieteto obravnava osebne predmete – priče najhujših zločinov človeštva, in je kritična do njihovih ideoloških in muzeoloških eksploatacij.

Brigita Rajšter poroča o dvojezični publikaciji Inje Smerdel *Jarmi / Yokes*, ki je 12. knjiga Knjižnice Slovenskega etnografskega muzeja; zasnova teh monografskih publikacij s študijo in katalogom predmetov datira v čas, ko je imel muzej na razpolago samo dve razstavnici sobi. **Dunja Dobaja** piše o knjigi Irene Rožman Pišek *Babice na*

razpotju zgodovine: Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let, ki je izšla v zbirki Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva. Dve monografiji sta prirejeni doktorski disertaciji: **Saša Babič** poroča o knjigi Ane Svetel **Spremenljive krajine severovzhodne Islandije: Vreme, letni časi, svetloba in tema**, **Jasna Fakin Bajec** pa o knjigi Nadje Valentinčič Furlan **Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini**. Obe sta izšli v Zupaničevi knjižnici Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, pri Znanstveni založbi Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, druga v sozaložništvu s Slovenskim etnografskim muzejem.

Ana Svetel premisli znanstveni doprinos zbornika **Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev**, ki sta ga uredila Jaka Repič in Marija Uršula Geršak, izšel pa je pri Znanstveni založbi FF UL. **Jana Rajh Plohl** analizira prispevke slovenskih, avstrijskih in madžarskih avtoric in avtorjev v zborniku s slovenskimi članki in daljšimi angleškimi povzetki **Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem**. Uredile so ga Marija Kozar-Mukič, Mojca Ravnik in Nena Židov kot 57. knjigo Knjižnice Glasnika SED.

15

Sklop zaključuje **Miha Kozorog** s prispevkom **Mnenje etnologa in kulturnega antropologa o filmu Eme Kugler Nekoč v Posočju**. Gre za igrani dokumentarec v produkciji Zavoda ZANK, ki prikazuje življenjski svet starovercev na podlagi zapiskov Pavla Medveščka v knjigi *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva* (2015).

ETNOMUZEJSKE STRANI se začenanjo z razdelkom **RAZSTAVE IN FILMI**. **Bojana Rogelj Škafar** predstavi občasno razstavo **Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda**, **Miha Špiček** in **Blaž Verbič** **Razglednice Maksima Gasparija**, **Tina Palaić** poroča o prenovi stalne razstave *Med naravo in kulturo* (2006), **Nadja Valentinčič Furlan** pa o prenovah medijskih točk s filmi in glasbo v njenem sklopu. **Anja Serec Hodžar** piše o gostujoči razstavi *France Marolt in njegove zapuščine*, **Barbara Turk Niskač** pa o občasni razstavi *Zgodbe stelnikov: Preplet orlove praproti, živali in ljudi*. **Nadja Valentinčič Furlan** predstavi zasnovno in produkcijske izzive etnografskega filma o novi stalni razstavi *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*.

Razdelek **NOVE PRIDOBITVE** prinaša prispevek **Adele Pukl** *Pust mozirski: Novi pustni predmeti v zbirkah SEM*. V **POROČILIH** sta **Maja Kostric Grubišič** in **Katarina Nahtigal** zbrali natančne podatke o obsežni razstavi in prireditveni dejavnosti SEM v letu 2024, **Gregor Ilaš** pa o založniški dejavnosti SEM in delovanju Knjižnice SEM. **Tina Palaić** in **Katarina Nahtigal** poročata o mednarodnem muzejskem projektu *Združimo se! Spodbujanje socialno vključujočega izobraževanja o podnebnih spremembah za odrasle*, v katerem so med drugim sodelovali s predstavniki romske skupnosti.

Sarah Lunaček, **Uršula Lipovec Čebtron**, **Nežka Struc** in **Eshetu Ewnetu Tegengne** so prispevali poročilo iz porečja reke Omo v Etiopiji na temo sodelovanja med Univerzo v Ljubljani in Univerzo v Arba Minchu, kjer so na terenu večkrat slišali »Nujno potrebujemo antropologe!«. **Urša Valič** piše o priložnostni *Razstavi ohranjenih fotografij, dokumentov in predmetov v spomin na begunce iz Opatjega sela* v češkem mestu Kralupy na Vltavi; skupnosti že 110 let ohranjata spomine in stike, ki sta jih povzročila prisilna preselitev vaščanov leta 1915, ko je Italija napadla Avstro-Ogrsko in

so v bližini Opatjega sela potekali topniški spopadi. Študentka etnologije in kulturne antropologije **Astrid Vončina** je pripravila Poročilo o delu na projektu *Dediščina na meji* 2025, v katerem so pod mentorstvom etnologinij, antropologinij, arheologinij, muzealk in muzealcev preučevali snovno in nesnovno dediščino Lukčeve hiše in obmejnega območja Kambreškega.

V razdelku **V SPOMIN** se poslavljamo od spoštovanega sodelavca **dr. Gorazda Makaroviča**, ki je se je v Slovenskem etnografskem muzeju sprva zaposlil kot preparator, potem pa postal kustos za zbirke likovne umetnosti.

Leto 2025 je bilo bogato z **NAGRADAMI IN PRIZNANJI**. Kustos za muzejske zbirke iz Azije, Oceanije in Avstralije **mag. Ralf Čeplak Mencin**, ki je bil med drugim tudi član ali predsednik mnogih slovenskih društev in mednarodnih teles, je 16. maja prejel Valvasorjevo nagrado za življenjsko delo. Kustosinji za etnografski film **dr. Nadji Valentinič Furlan** so 28. maja 2025 na predlog mentorice, izredne profesorice **dr. Mateje Habinc**, podelili priznanje za najboljšo doktorsko disertacijo Filozofske fakultete na področju družboslovja z naslovom *Konstrukcija znanja in identitet v filmih o nesnovni kulturni dediščini*. Kustosinja za ljudsko likovno umetnost in slikovne vire **dr. Bojana Rogelj Škafar** je 11. novembra 2025 prejela Murkovo priznanje za razstavo *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda*. Objavljamo tudi del strokovnega mnenja zaslužnega profesorja **dr. Janeza Bogataja**.

Novi razdelek **VAROVANJE NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE** smo uvedli z namenom, da postane bolj vidno delo Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine, ki v sodelovanju s prijavitelji vodi pripravo predlogov besedil za vpis enot v Register nesnovne kulturne dediščine, nazadnje pa jih potrdi upravljalec Registra, Ministrstvo za kulturo. Kustosinja Oddelka za nesnovno kulturno dediščino v SEM **Anja Jerin** najprej poroča o delu Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine v letu 2024, potem pa uvede predloge besedil vpisov v Register v istem letu. Ta besedila so namreč anonimna, raziskovalci in raziskovalke, v nekaterih primerih pa tudi večje, pogosto interdisciplinarne, skupine strokovnjakov za posamezno področje, pa vendarle vložijo čas in svoje strokovno znanje, da raziščejo teren, preučijo literaturo in pripravijo besedila po do neke mere enotni shemi. Z objavami v *Etnologu* bo njihov strokovni prispevek bolj prezenten.

Predstavljenih je devet enot: Sokolarstvo in sokolarjenje (**Damjana Pečnik, Vilma Alina Postić Bezenšek, Anja Jerin in Barbara Rezar Grile**); Tradicionalno vabljenje na poroko v Prekmurju (**Jelka Pšajd in Nena Židov**); Petje partizanskih pesmi (**Urša Šivic in Nena Židov**); Sonaravno gospodarjenje z gozdovi (**Alenka Verdinek, Kristina Sever, Andrej Breznikar, Jurij Diaci, Anton Lesnik, Jerneja Čoderl, Zdenka Jamnik, Ljudmila Medved in Jože Prah**); Priprava pletenic (**Anja Jerin**); Klobučarstvo (**Sebastjan Weber, Nena Židov in Tanja Roženbergar**); Priprava mežerlija (**Brigita Rajšter in Anja Jerin**); Prostovoljno gasilstvo (**Nena Židov**) in Tesarstvo (**Alenka Stražišar Lamovšek in Anja Jerin**).

V zaključku *Etnologa* so zbrani podatki o avtoricah in avtorjih te številke ter navodila za avtorje člankov in prispevkov; bodite pozorni na novosti pri navajanju referenc.

V Slovenskem etnografskem muzeju bomo ob stoletnici začetka izdajanja *Etnologa* pripravili znanstveni in strokovni posvet **Znanje v etnologiji, antropologiji, muzeologiji in varstvu dediščine**, ki bo potekal v torek, 31. marca, in sredo, 1. aprila 2026.

Vabimo vas k razmisleku o načinih ustvarjanja znanja v etnologiji in antropologiji, različnih ustanovah in njihovih oddelkih ter v strokovnih društvih. Prispevki lahko obravnavajo teorijo, metodologijo in etiko raziskovanja ali oblikovanje znanja v različnih medijih, od ustnega in pisnega sporočanja do filmov, fotografij, razstav, spletnih objav in hibridnih medijev.

Zanima nas etnološko-antropološka publicistična krajina v Sloveniji in širše, od splošnih trendov objav v trojčku *Etnolog* (1926/27–1944/45), *Slovenski etnograf* (1948–1988/90), *Etnolog* (1991–2025) in drugih slovenskih znanstveno-strokovnih revijah do novih modelov objavljanja, dostopnosti, točkovanja in trženja v mednarodnem prostoru. Ali spletne objave že nadomeščajo znanstvene knjige in revije ali so samo podpora tiskanim medijem? Kako internet, digitalizacija, umetna inteligenca, veliki generativni jezikovni modeli in lažne novice vplivajo na konstrukcijo znanja v etnologiji, antropologiji, muzeologiji in varstvu dediščine?

17

Glede oblikovanja znanja v raziskovalnih in dediščinskih ustanovah prevprašujemo, kako habitusi ved in ustanov vplivajo na produkcijo znanja na inštitutih in fakultetnih oddelkih, v muzejih, na zavodih za varstvo kulturne dediščine in njihovih oddelkih (dokumentacija, konservatorsko-restavratorski oddelek, oddelek za muzejsko pedagogiko in andragogiko, knjižnica, služba za komuniciranje, koordinacija varstva nesnovne kulturne dediščine ...). Kako smo nove teoretične tokove etnologije, antropologije, muzeologije, restavradorstva in konservatorstva uvajali v muzeje in na Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije? Kdaj smo participativne in sodelovalne pristope z delitvijo odgovornosti in avtorstva uvedli v pripravo filmov, razstav in obrazstavnih programov, v raziskovalne in aplikativne projekte? Kako poteka prenos teoretičnih, metodoloških in praktičnih znanj na nove generacije v ustanovah, društvih in projektih?

Znanstvene in strokovne članke bomo objavili v *Etnologu* 36 (87)/2026.

Nadja Valentinčič Furlan

EDITORIAL

This issue of *Etnolog* is dedicated to **Dr Gorazd Makarovič** (1936–2025), former curator of folk art collections at the Slovene Ethnographic Museum, an insightful thinker, researcher and author of numerous essays. He spent four creative decades (1958–1998) at the museum and after his retirement, he would continue to visit the museum for almost two decades, studying reference literature and regularly publishing in *Etnolog*. He wrote, for example, about the origins of hayracks, the development of maypoles in Slovenia, verbal and gestural greetings, Slavic women's names and women's work. Over morning coffee, Gorazd Makarovič, Andrej Dular, Janja Žagar, Polona Sketelj and I discussed ethnological, anthropological, museum, life and socio-political issues. I learned a great deal from these conversations about the history of the museum and ethnology, and Gorazd was always open to discussing the professional and ethical dilemmas we encountered. He always spoke with great respect about his older and younger colleagues and their work, read our articles and visited all the new exhibitions at the museum. Based on his script, we made the film *Podobe preteklega vsakdana / Images of Daily Life in Slovenia's Past* (2007) with the director Amir Muratović, the introductory film to the permanent exhibition *Between Nature and Culture* (2006), for which he prepared four binders of pictorial and archival sources so that we could visually reconstruct the cultural elements of the Middle Ages and Early Modern Period that no longer exist today. Muratović also made a television programme about how this film, based on re-enacted and animated reconstructions, was made, and was counting on Makarovič's commentaries, but we were unable to persuade him to participate due to his bad experiences with journalists, who often quoted only the most banal parts of otherwise weighty statements as he claimed. He also did not like to be photographed, so only a few photographs of him have been preserved. Over the past five years, Dr Gorazd Makarovič and his monumental book *Slovenci in čas: Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (*The Slovenes and Time: The Attitude towards Time as a Framework and Element of Everyday Life*, 1995) have been very present in discussions about the content and musealization of the new permanent

exhibition *Man and Time: From Monday to Eternity* (2024), and in 2025 again in the editing of the exhibition guide.

Regular readers will notice that we have slightly rearranged the order of sections this year, as original research papers and expert essays are followed by book reviews and reports. The second half of *Etnolog*, under the collective title *Ethnomuseum Pages*, brings a new section, entitled the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, alongside the already familiar sections Exhibitions, New Acquisitions, Reports, In Memoriam, and Awards and Recognitions.

When we announced this year's theme – solidarity in traditional culture and contemporary life – in last year's issue, we set it very broadly. In traditional peasant culture, solidarity, together with cooperation, connectedness and mutual help, enabled the survival of families and village communities. Although in recent decades the way of living has become much more individualized, many voluntary organizations and societies still operate on a *pro bono* basis, and Slovenians know how to pull together in times of disaster, fire, accidents, the COVID-19 pandemic, and so on. We wanted to open up a reflection on how ethnology and cultural anthropology – through ethnographic research, insights into history and literature, reflections and research ethics – can draw attention to ideas and social practices that can improve social relations, reduce pronounced power imbalances in the world, and increase solidarity for a common future.

In the thematic section **SOLIDARITY IN THE PAST AND PRESENT**, we are publishing five original research papers. The fundamental reflection was contributed by **Rajko Muršič** with his article **The Countless Shades of Solidarity in an Anthropological Perspective**. He begins by rejecting the Darwinian thesis of survival of the fittest and moves from the anthropological roots in a unified humanity and kinship systems towards contemporary examples of mutual interaction, highlighting the fields of agricultural and industrial work, music and the spontaneous venues of its creation. “No matter how hopeless the current historical moment may be, solidarity remains the fundamental basis for the future regulation of interpersonal relations, as it defines the very foundations of human prosociality and symbolic culture.” He argues that, ultimately, the basis of ethnographic research by ethnologists and cultural anthropologists is solidarity with the people with whom we collaborate in our research.

Borut Rovšnik researched the **Responses of European Museums and Galleries to the Refugee Crisis**. Migration and refugees are a constant feature of humanity, and museums and galleries play a key role in raising public awareness about the historical and contemporary perspectives of immigration policy and culture. Nationally conceived museums of emmigration do not address immigration and refugee issues at all, and instead ethnographic museums and contemporary art galleries take the lead in this regard. The author researched how Slovenian, Italian, Greek and Polish museums are dealing with the refugee crisis, establishing dialogue with immigrants and contributing not only to their cultural integration, but also to the changing cultural identities of cities. In Poland, integration is understood as a shift from a hierarchically structured discourse on *helping war refugees* to *cultural solidarity*.

For their article **Tools for Responding to Floods: Vulnerability, Health and Solidarity**, **Nežka Struc**, **Pia Krampl**, **Urša Valič** and **Uršula Lipovec Čebtron** researched numerous tools developed by Slovenian society that not only respond to various crises and natural disasters, but also seek to prepare people for them. Their analyses are being carried out as part of the international *Sonar-Cities* project, working together with researchers from Austria, France, Italy, Croatia, the Netherlands and Sweden, to determine the applicability of existing tools and exchange best practices. The authors analysed how such tools address vulnerabilities in the context of the health consequences of floods, and to what extent they promote solidarity and mutual assistance. Ethnographic research is still ongoing in two neighbourhoods in Ljubljana with experience of flooding (Vič and Sneberje).

20

Mojca Ramšak discusses **Solidarity in Slovenian Healthcare during the COVID-19 Pandemic**, focusing on three types of solidarity: solidarity of the healthcare system, solidarity between healthcare workers and patients in healthcare institutions, and solidarity between the general public and healthcare workers. The author collected data from Slovene general hospitals and university medical centres, as well as from media publications. In addition to genuine solidarity, she also discusses the phenomena of anti-solidarity, such as disregard for healthcare measures and obstruction of healthcare work, and cases of performative or inauthentic solidarity, where the protagonists are primarily concerned with public recognition of their gesture of solidarity. The gap between collective responsibility and individual freedom was one of the central tensions in the response to the pandemic in Slovenia.

Enja Grabrijan writes about **Expanded Solidarity Through Examples of Eating, Connecting with Plants, and Exchanging Goods**. She reflects on the extent of solidarity networks through an ecofeminist approach that emphasizes the interconnectedness of humans and more-than-human, or solidarity beyond species. She discusses sustainable, regenerative and reciprocal action through the circulation of goods, eating and connecting with the world of plants. She presents some aspects of regenerative or permaculture farming, foraging and the exchange of goods and services. Her interlocutors understand such efforts as spreading solidarity and point out that we are surrounded by intelligent beings covered in feathers, fur, leaves and needles, from whom we can learn.

I hope that these articles will encourage other researchers and students to study and reflect on solidarity in other areas, such as community practices, intangible cultural heritage and various voluntary associations, from professional to humanitarian – for example, one in ten Slovenes are members of voluntary fire brigades. At this point, I would also like to draw attention to **solidarity in scientific publishing**, since editorial work and, in particular, **the work of anonymous peer reviewers** who give their opinion on research papers and suggest improvements, is after all a kind of mutual assistance that is not directly reciprocated, but on the long run follows the principle of “I help someone, someone else helps me”. Scientific journals simply cannot function without anonymous professional readers, whom I would like to sincerely thank for their cooperation, just as I would also like to thank the authors who contributed articles and contributions to this issue of the *Etnolog*.

The **STUDIES** section features two original research papers on other topics. **Tjaša Zidarič, Mojca Ramšak** and **Nina Dečko** analyse eight registered entries in their article **Olfactory Dimensions of Intangible Cultural Heritage: Analysis of Examples of Practices and Meanings from the Register of Intangible Cultural Heritage of Slovenia**. In five of the inscriptions, olfactory components are mentioned in the description of the element, while making gingerbread, herbal medicine and traditional shoemaking were added to broaden the spectrum. In the interviews, the bearers confirmed that scents are important for cultural memory and understanding the tradition of heritage practices, and in some cases they are also an indicator of the quality of preparation procedures, can have a therapeutic effect or contribute to sensory diagnostics. The authors recommend documenting the olfactory components of intangible cultural heritage.

Mateja Slovenc Grasselli, Ana Novak and **Tanja Šumrada**, experts in the field of natural resource economics, analyse the perceptions of professional and part-time farmers from the Karst and Ljubljana Marshes about what constitutes a “good farmer” and a “good landscape” in their article **Nature Conservation in Agricultural Practice – Obstacle, Necessity or Opportunity?** Farmers see themselves as guardians of nature who introduce environmentally friendly practices, but at the same time they are caught up in a cruel agricultural economic market that forces them to intensify production and question the reason for implementing nature conservation practices. For them, a “good farmer” is anyone who ensures that the agricultural landscape does not become overgrown.

In the next section, **REFLECTION**, we publish two expert essays. **Manca Avguštin** analysed **The Motifs and Symbolism of Peasant Cradles**. She examined 239 cradles in 23 Slovene national, regional and city museums. Cradles were a key piece of interior furniture, intended for resting of the youngest children, combining both material and symbolic protection. She found that floral and geometric motifs are present on more than 90% of painted cradles, and testify to the aesthetic values of that period. The monograms of Christ and Mary appear on 60 and 29 cradles, respectively, while figurative representations of Mary, Jesus and other saints appear on 37. The pre-Christian pentagrams and rosettes, which were also adopted by Christianity, are depicted on 36 and 25 cradles, respectively, and it was believed that symbolically protected children from evil spirits.

In her article **Solidarity through Art: The Story of the Peace Gallery in Slovenj Gradec**, **Katarina Hergold Germ** reveals how Slovenj Gradec became an important cultural centre in the second half of the 20th century, promoting a culture of peace through art. With broad support from the local community in the form of labour and money, and with works of art donated by artists from all over the world, they created the *Gallery for Peace* collection in the Art Pavilion, the predecessor of today's Museum of Modern and Contemporary Art Koroška. The author interprets the events through the prism of anthropological theories of gift-exchanges and solidarity, which transcend economic and political explanations of cultural practices.

The section **BOOK AND FILM REVIEWS** features reviews of six monographs, two anthologies and one film. **Nadja Valentinčič Furlan** critically reviews Chiara

Bortolotto's slim volume *Will Heritage Save Us? Intangible Cultural Heritage and the Sustainable Development Turn* (Cambridge University Press) and the premise that, following the sustainability turn, we no longer only preserve our heritage, but use it to solve various social problems. **Alenka Pirman** writes about Lee David's book, *A Victim's Shoe, a Broken Watch, and Marbles: Desire Objects and Human Rights* (Columbia University Press), which treats personal objects – witnesses to humanity's worst crimes with reverence, and is critical of their ideological and museological exploitation.

Brigita Rajšter reviewed a bilingual publication by Inja Smerdel: *Jarmi / Yokes*, the twelfth book in the Slovene Ethnographic Museum Library; the concept of these monograph publications with a study and a catalogue of objects dates back to a time when the museum had only two exhibition rooms at its disposal. **Dunja Dobaja** writes about Irena Rožman Pišek's book *Babice na razpotju zgodovine: Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let* (Midwives at the Crossroads of History: The Character of a Field Midwife from 1945 until the late 1960s), published in the collection Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva (Bulletin of the Slovene Ethnological Society Library Series). Two monographs have been adapted from doctoral dissertations: **Saša Babič** reports on Ana Svetel's book *Spremenljive krajine severovzhodne Islandije: Vreme, letni časi, svetloba in tema* (Changing Landscapes of Northeastern Iceland: Weather, Seasons, Light and Darkness), while **Jasna Fakin Bajec** reports on Nadja Valentinčič Furlan's book *Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini* (Knowledge and Identities in Films on Intangible Cultural Heritage). Both were published in the Zupanič Library of the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, by the Scientific Press of the University of Ljubljana, the latter in co-publication with the Slovene Ethnographic Museum.

Ana Svetel reflects on the scientific contribution of the anthology *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev* (Views on Branislava Sušnik and her Contribution to Research on the Indigenous Peoples of Paraguay), edited by Jaka Repič and Marija Uršula Geršak and published by Scientific Press of the University of Ljubljana. **Jana Rajh Plohl** analyses the contributions of Slovenian, Austrian and Hungarian authors in the anthology of Slovene articles with extended English summaries entitled *Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem* (Pulling the Plank and the Wedding to a Pine Tree: Shrovetide Customs in Slovenia, Austria and Hungary). This was edited by Marija Kozar-Mukič, Mojca Ravnik and Nena Židov as the 57th book in the Bulletin of the Slovene Ethnological Society Library Series.

The section concludes with **Miha Kozorog's** contribution *Opinion of an Ethnologist and Cultural Anthropologist on Ema Kugler's Film Nekoč v posočju (Once Upon a Time in the Soča Valley)*. This is a re-enacted documentary produced by the ZANK Institute, which depicts the world of the Old Believers based on Pavel Medvešček's book *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva* (From the Invisible Side of the Sky: Revealed Secrets of Pre-Christian Old Faith) (2015).

ETHNOMUSEUM PAGES begin with the section **EXHIBITIONS AND FILMS**. **Bojana Rogelj Škafar** presents the temporary exhibition *Maksim Gaspari: Shaping Images of a Nation*, while **Miha Špiček** and **Blaž Verbič** present *Maksim Gaspari's Postcards*. **Tina Palaić** reviews the updating of the permanent exhibition *Between Nature and Culture* (2006) and **Nadja Valentinčič Furlan** the upgrading of the media points with films and music in the same exhibition. **Anja Serec Hodžar** writes about the visiting exhibition *France Marolt and his Legacy* and **Barbara Turk Niskač** about the temporary exhibition *Stories of Steljniki: The Interweaving of Common Bracken, Animals and Humans*. **Nadja Valentinčič Furlan** presents the concept and the production challenges of the ethnographic film that was made about the new permanent exhibition *Man and Time: From Monday to Eternity*.

The **NEW ACQUISITIONS** section features an article by **Adela Pukl** entitled *Carnival of Mozirje: New Shrovetide Custom Items in the SEM Collections*. In **REPORTS**, **Maja Kostric Grubišić** and **Katarina Nahtigal** have compiled detailed information about SEM's extensive exhibition and event activities in 2024, and **Gregor Ilaš** reports on publishing in SEM and the activities in the SEM Library. **Tina Palaić** and **Katarina Nahtigal** report on the international museum project *Come Together! Fostering Socially Inclusive Climate Change Education for Adults*, in which they collaborated with representatives of the Roma community, among others.

Sarah Lunaček, **Uršula Lipovec Čebren**, **Nežka Struc** and **Eshetu Ewnetu Tegengne** contributed a report from the Omo River basin in Ethiopia on the topic of cooperation between the University of Ljubljana and the University of Arba Minch, where they often heard the phrase “*We urgently need anthropologists!*” during their fieldwork. **Urša Valič** writes about the temporary *Exhibition of Preserved Photographs, Documents and Objects in Memory of Refugees from Opatje Selo* in the Czech town of Kralupy nad Vltavou. For 110 years, the two communities have preserved the memories and contacts that were caused by forced displacement of the villagers in 1915, when Italy attacked Austria-Hungary and artillery skirmishes took place in the vicinity of Opatje selo. **Astrid Vončina**, a student of ethnology and cultural anthropology, prepared a report on the work done on the 2025 project *The Heritage on the Border*, in which, under the mentorship of ethnologists, anthropologists, archaeologists and museum curators, the tangible and intangible heritage of the Lukčeva House and the border area of Kambreško were researched.

In the **IN MEMORIAM** section, we bid farewell to our respected colleague **Dr Gorazd Makarovič**, who was initially employed at the Slovene Ethnographic Museum as a preparator and then became the curator for the folk art collections.

The year 2025 was rich in **AWARDS AND RECOGNITIONS**. The curator of museum collections from Asia, Oceania and Australia, **Ralf Čeplak Mencin, MA**, who has also been a member or president of many Slovene associations and international bodies, received the Valvasor Lifetime Achievement Award on 16 May. On 28 May, the curator for ethnographic film, **Dr Nadja Valentinčič Furlan**, was awarded the Faculty of Arts' prize for the best doctoral dissertation in the field of social sciences, entitled *The Construction of Knowledge and Identities in Films on Intangible Cultural Heritage*, at

the suggestion of her mentor, Associate Professor **Dr Mateja Habinc**. On 11 November 2025, the curator for folk art and pictorial sources, **Dr Bojana Rogelj Škafar**, received the Murko Special Recognition Award for the exhibition *Maksim Gaspari: Shaping Images of a Nation*. We are also publishing part of the expert opinion of professor emeritus **Dr Janez Bogataj**.

We have introduced a new section on **THE SAFEGUARDING OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE** with the aim of raising the profile of the work of the Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, who, in cooperation with the applicants, coordinates the preparation of proposals for inscriptions in the Register of Intangible Cultural Heritage, which are then approved by the administrator of the Register, the Ministry of Culture. **Anja Jerin**, curator of the Department for Intangible Cultural Heritage at SEM, first reports on the work of the Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in 2024, and then introduces the proposed texts for entries to the Register in the same year. These texts are anonymous, but researchers, and in some cases larger, often interdisciplinary, groups of experts in a particular field, invest their time and expertise in researching the field, studying the literature and preparing texts according to a more or less uniform scheme. Their professional contributions will be more visible through publication in *Etnolog*.

Nine units are presented: Falconry (**Damjana Pečnik, Vilma Alina Postić Bezenšek, Anja Jerin and Barbara Rezar Grile**); Traditional Inviting to Wedding in Prekmurje (**Jelka Pšajd and Nena Židov**); Singing of Partisan Songs (**Urša Šivic and Nena Židov**); Close-to-Nature Forest Management (**Alenka Verdinek, Kristina Sever, Andrej Breznikar, Jurij Diaci, Anton Lesnik, Jerneja Čoderl, Zdenka Jamnik, Ljudmila Medved and Jože Prah**); Making *Pletenice* (**Anja Jerin**); Hat Making (**Sebastjan Weber, Nena Židov and Tanja Roženberger**); Making *Mežerli* (**Brigita Rajšter and Anja Jerin**); Volunteer Firefighting (**Nena Židov**) and Carpentry (**Alenka Stražišar Lamovšek and Anja Jerin**).

The conclusion of the *Etnolog* contains information about the authors whose work appears in this issue, and instructions for authors of future articles and contributions; please note the new guidelines for citing references.

To mark the centenary of the first publication of the *Etnolog*, the Slovene Ethnographic Museum will host a scientific and professional conference entitled **Knowledge in Ethnology, Anthropology, Museology and Heritage Protection**, which will take place on Tuesday, 31 March, and Wednesday, 1 April 2026.

We invite you to reflect on the ways of creating knowledge in ethnology and anthropology, in various institutions and their departments, and in professional associations. Contributions may address the theory, methodology and ethics of research or the construction of knowledge in various media, from oral and written communication to films, photographs, exhibitions, online publications and hybrid media.

We are interested in the ethnological-anthropological publishing landscape in Slovenia and beyond, from general trends in publication in the trio *Etnolog* (1926/27–

1944/45), *Slovenski etnograf* (1948–1988/90), *Etnolog* (1991–2025) and other Slovenian scientific and professional journals, to new models of publishing, accessibility, scoring and marketing in the international arena. Are online publications already replacing scientific books and journals, or are they merely a supplement to print media? How do the internet, digitalization, artificial intelligence, large language models and fake news influence the construction of knowledge in ethnology, anthropology, museology and heritage protection?

With regard to the formation of knowledge in research and heritage institutions, we question how the habitus of scientific branches and institutions influences the production of knowledge at institutes and faculty departments, in museums, at cultural heritage protection institutes and their departments (documentation, conservation-restoration department, educational department, library, communication service, coordination of intangible cultural heritage protection, etc.). How have we introduced new theoretical trends in ethnology, anthropology, museology, restoration and conservation into museums and the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia? When did we introduce participatory and collaborative approaches with shared responsibility and authorship into filmmaking and in the preparation of exhibitions and programmes, as well as into research and applied projects? How is theoretical, methodological and practical knowledge being transferred to new generations in institutions, associations and projects?

25

Original research papers and expert essays will be published in the *Etnolog* 36 (87)/2026.

Nadja Valentinčič Furlan

SOLIDARNOST V PRETEKLOSTI IN DANES
SOLIDARITY IN THE PAST AND PRESENT

NEŠTEVNI ODTENKI SOLIDARNOSTI V ANTROPOLOŠKI PERSPEKTIVI

Rajko Muršič

29

IZVLEČEK

Solidarnost je temelj biosocialnosti. Članek izpostavlja njene antropološke korenine v enotnem človeštvu, prikazuje pa le nekaj primerov vzajemnega delovanja, predvsem v povezavi z glasbo, in predstavi temelje solidarnosti kot ključni rezultat vzpostavljanja sorodstvenih sistemov. Temeljna teza prispevka je, da je solidarnost antropološka konstanta, kar se še posebej vidi iz sodobne biokulturne evolucijske perspektive: solidarnost je bila ključna evolucijska prednost človeštva in njegovih predhodnikov. Empirično gledano je sicer ni mogoče neposredno opazovati, a povezuje vse (druge) vidike človeškega obstoja v svojih neštevni odtentkih, od družbenosti in dela ter delovanja in ustvarjanja vse do trajnejše mreže sorodstvenih vezi. In tudi ni antropologije in etnografskega raziskovanja brez solidarnosti.

Ključne besede: solidarnost, človeštvo, antropologija, sorodstvo, vzajemna pomoč, samonikla prizorišča, glasba

ABSTRACT

Solidarity is the foundation of biosociality. The article highlights its anthropological roots in a unified humanity, but shows only a few examples of mutual activities, especially in connection with music, and presents the foundations of solidarity as a key result of the establishment of kinship systems. The basic thesis of the article is that solidarity is an anthropological constant, which is especially evident from a modern biocultural evolutionary perspective, as solidarity was a key evolutionary advantage of humanity and its predecessors. Empirically speaking, it cannot be directly observed, but it connects all (other) aspects of human existence in its countless nuances, from sociability, work, activities and creativity to a more permanent network of kinship ties. And there is no anthropology and ethnographic research without solidarity.

Keywords: *solidarity, humanity, anthropology, kinship, mutual aid, grassroots venues, music*

Uvod v solidarnosti¹

Solidarnost sodi med pojme, o katerih imamo občutek, da vemo vse, a ko naj bi jih pojasnili, se začnemo zapletati v najrazličnejše zanke njihovega pojmovanja. Kadar je treba priskočiti nekemu na pomoč, bomo skoraj gotovo brez razmišljanja ravnali solidarno; kadar se komu zgodi krivica, bo solidarnost naš prvi odziv; in ko se sami soočamo s težavami, računamo na solidarnostno pomoč drugih. Toda solidarnost ne sodi med prikazni psihologije, ne posameznika, ne skupnosti, temveč je veliko več. Je eden temeljnih bioloških gradnikov živega sveta, tudi če ga stoletja njegovega zanikanja postavljajo v mračno temo pozabe. In je seveda temelj družbenosti, ne glede na njegovo, po Durkheimu, mehansko ali organsko inačico.

30

Po slovenskih slovarjih (Solidarnost 2025) lahko solidarnost povežemo s složnostjo in povezanostjo (Pravopis); z izražanjem podpore ali odobravanjem ravnanja ali mnenja; s pripravljenostjo na medsebojno pomoč in sodelovanjem; z zavestjo skupnosti in medsebojno povezanostjo posameznikov, zlasti v družbenem življenju (SSKJ). Solidaren je tisti, ki je pripravljen pomagati, pomen besede pa izhaja iz latinske zveze *in solido*, v celoti (Slovenski etimološki slovar). Po spletnem etimološkem slovarju je *solidus* pomenilo »trden, cel, nedeljiv, celoten«, figurativno tudi »zdrav, zaupanja vreden, pristen«, iz priponske oblike korena *sol- »cel« (Solidus 2025).

Toda ko govorimo o solidarnosti kot temelju družbenega obstoja, ne glede na to, ali jo jemljemo organsko ali mehansko v durkheimovskem smislu, se moramo vprašati, kje so njene antropološke korenine in kako se manifestirajo v dejanskem življenju. Korenin solidarnosti se bom dotaknil s kratkim povzetkom sodobne evlucijske sinteze, ki postavlja skupaj biološko družbeno podlago človeštva in človeškosti z vzporedno nakopičenimi habituiranimi načini skupnega delovanja ter vzponom sprva priučenih navad in praks, pozneje pa vse kompleksnejših kulturnih modelov, katerih krona so simbolne prakse. Nato se bom ustavil pri solidarnosti kot temelju družbenosti kot takšne. Skupaj s kulturo in družbo je solidarnost dinamičen družbeni pojav, ki se ves čas spreminja in preoblikuje, obenem pa je tudi sam po sebi družbena praksa oz. niz človeških dejanj. Skratka, solidarnost ne zadeva le načel ravnanja, ampak njihovo uresničevanje, podobno kot etika. Konec koncev solidarnost povežemo z elementarnimi zadevami, s katerimi čutimo druge: s človečnostjo, sočutjem in etiko. Kadar se ljudje soočijo z nasiljem ali drugimi okoliščinami, ki jih vržejo s tira, se lahko naslonijo le na solidarnostno krpanje družbenih lukenj, sicer jih lahko doleti anomija (glej npr. Turnbull 1971).

V nadaljevanju bom predstavil nekatere antropološke, predvsem skupnostne komponente solidarnosti, ki tlakujejo urejanje sveta, v katerem živimo. Solidarnosti v dejanskem življenju se bom dotaknil le sporadično, skozi njene različne manifestacije v našem vsakdanjem in skupnem življenju, predvsem v izbranih, z glasbo povezanih dejavnostih, saj bom empirične primere, ki bodo predstavili solidarnost kot čvrsti temelj našega sobivanja, ustvarjalnega in skupnega življenja, jemal iz lastnega raziskovanja in spremljanja samoniklih, z glasbenim življenjem mladih povezanih prizorišč in popularne glasbe.

¹ Besedilo je nastalo v okviru raziskovalnega programa Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti, P6-0187 (Aris).

Neverjetne oblike solidarnosti se pokažejo ob političnih pretresih in razkritjih, na primer pri odzivanju na spolno nasilje (Kovač 2023), dogajanje v kovidnem času (Anarhistična pobuda 2020), ob vojni in spontani izgradnji novih skupnosti v izrednih časih (Orwell 1983; Flach, Ayboğa in Knapp 2019), v študentskih gibanjih (Kremenšek 1972; Bohanec in Grabeljšek 1986), pri odzivanju na gospodarske krize (Vradis in Dalakoglou 2011; Myers 2017) ter iskanju rešitev stalnih gospodarskih kriz kapitalizma (The Invisible Committee 2009; Hart, Laville in Cattani 2010; Hart 2015).

Toda teh očitnih in dobro znanih primerov solidarnosti v sodobnem času, na primer v vojni in drugih nasilnih spopadih, naravnih nesrečah in delavskih ter drugih osvobodilnih, predvsem narodnoosvobodilnih bojih, se, tudi zaradi preobilnega obsega in sorazmerne samoumevnosti, ne bom posebej dotikal. V tem besedilu me zanimajo predvsem antropološki temelji solidarnosti, manj pa njene dejanske manifestacije.

Človeštvo je eno in solidarnost je njegov temelj

Čeprav se je antropologija začela v okviru fizičnega, tj. medicinskega preučevanja človeškega bitja in s tem kot specializirana poddisciplina biologije (leta 1501 je ime skoval Magnus Hundt; glej Šmitek in Jezernik 1992: 260), je ob svojem preučevanju človeškega bitja v njegovem fizisu, torej naravi, vedno znova trčila na vprašanje, kako opredeliti njegov genus, torej rod. Prav v času prve uporabe termina antropologija kot vednosti o človeku so si zahodni osvajalci in plenilci zastavljali vprašanja, ali so bila govoreča bitja, na katera so naleteli v Karibih in naprej po Amerikah, sploh ljudje (glej npr. Las Casas 2021). Predstava o enem in skupnem človeštvu ni (bila) samoumevna ne na Zahodu ne v večini preostalega sveta. Človeštvo oz. ljudje je v samopoimenovanju vedno znova in večinoma pomenilo isto kot skupino mehanske solidarnosti, torej moje ljudstvo. Veliko ljudstev na tem svetu, še posebej staroselskih, uporablja isti izraz za lastno samopoimenovanje in za ljudi nasploh. Ob srečevanju z drugimi naj bi se razvila bodisi težnja po komunikaciji bodisi težnja po izogibanju (Whitehouse 1996: 105).

Predstava o planetarni človeški skupnosti je sorazmerno mlada. Do določene mere jo je artikuliral zgodnji starogrški predsokratski humanizem, na svoj način pa tudi klasični religiozni sistemi, vendar le v obsegu zmožnosti človeškega bitja, če zmore aktivno prakticirati načela določenega nauka, pa naj gre za štirikrako pot budistične odrešitve večnih krogov bivanja ali za monoteistično prepoznavanje enega in samo enega boga skozi svojo lastno podobo, ki sili nazaj k njemu v enotnosti sveta, bivanja in posmrtnosti. Ekumenske predstave so vedno izpuščale (vsaj) nevernike. A je kljub temu mogoče ugotovljati, da religija prav tako ponuja temelje solidarnosti tistim, ki jih združuje (glej npr. Geertz 2019: 178–182).

Prebujajoči se odpor proti koloniziranju drugih delov sveta je od 16. stoletja na Zahodu počasi vzpostavljala temelje razsvetljskega humanizma, ki je v svoji vehemenci zahteval svobodo le zase. Kljub svojemu zaklinjanju po univerzalnem bratstvu, svobodi in človeškem dostojanstvu so tako britanski kot ameriški in francoski liberalni revolucionarji brez zadržkov zaslužnjevali ljudi po svetu (Losurdo 2014).

Tudi etnologija, ki je vzbrstela v zgodnjem 18. stoletju kot način preučevanja ljudstev po svetu z neposrednim etnografskim pristopom (Vermeulen 2015), je postala zaradi svoje etnografske narave vse bolj usmerjena v iskanje in prepoznavanje razlik in ne podobnosti. To se je še posebej izkazalo ob prehodu iz etnoloških raziskav v socialno- in kulturnoantropološke, s katerimi so se raziskovalci in raziskovalke različnih ljudi in ljudstev vse bolj pogrezali v žepke oz. špranje za divjake (angl. *savage slots*) (Trouillot 1991), iz katerih tudi sodobna socialna in kulturna antropologija nikakor ne moreta zlesti na plano, k človeštvu, ki v antropologiji nastopa podobno kot zaslepljujoča svetloba, na katero naleti ubežnik iz okovov znamenite Platonove votline.

In prav ta preskok je prvi pogoj čvrstejšega razvoja antropologije kot fundamentalne vede o človeštvu, oblike solidarnosti pa se pokažejo kot temeljne prvine rekonceptualiziranja človeštva v antropološki perspektivi sodobne biokulturne evlucijske paradigme.

32

Šele sodobna biološka antropologija, v glavnem zaradi spoznanj genetike, da smo kot vrsta bistveno enotnejši, kot so si lahko predstavljale prejšnje generacije (Marks 2015, 2019; Fuentes 2022), je omogočila oblikovanje predstave o človeštvu kot enem (torej *solidnem*) in nedeljivem. Kljub vsem dosedanjim delnim praksam in nekaterim poskusom oblikovanja univerzalnega antropološkega pogleda na človeštvo (npr. Lévi-Strauss 2004) smo šele z novo evlucijsko sintezo priplezali do čvrstejših temeljev razumevanja človeštva kot enega. Kaj pa naj bo antropologija drugega kot temeljna veda o človeštvu kot enem?

Začel bom z najširšo in najglobljo razsežnostjo, ki omogoča umestitev solidarnosti na čvrsta tla. Človeška evlucija izhaja iz družbenih temeljev različnih vej sesalcev, primatov in homininov. Biološki in biokulturni evlucionisti imenujejo to značilnost prosocialnost (glej npr. Pagel 2013). V sodobnem človeštvu se kaže ta prosocialnost v ključnih specifikah naše vrste, torej biokulturno enotnega človeštva, v razmerju do nam najbližjih opic:

Na splošno imamo skupen vzorec sesalcev pri rojevanju otrok, ki potrebujejo veliko pomoči matere. Natančneje: kot mnogi drugi primati (zlasti opice) se rodimo z velikimi možgani, vendar smo odvisni od naših mater in drugih članov skupine pri fizični in družbeni oskrbi skozi daljše obdobje. Ljudi čaka po rojstvu daljše obdobje fizičnega razvoja kot katerekoli druge primare. Kot dojenčki se ne moremo sami premikati, hraniti ali učinkovito komunicirati. Za preživetje svojega prvega desetletja smo ljudje še bolj odvisni od mater in drugih kot katera koli druga vrsta. (Fuentes 2022: 31–32)

Končna, torej trenutna situacija izpričuje smeri njenega razvoja. Najpomembnejša podrobnost zgornjega navedka se skriva v tem, da ljudje nismo odvisni samo od skrbi mater, temveč tudi »drugih«. In prav to je ključna značilnost človeštva, tako biološka kot kulturna. Skozi biokulturno evlucijo je človeštvo nasledilo temelje skupnega družbenega delovanja, ki se najpogosteje manifestira kot solidarnost. Toda seme solidarnosti je tudi biološko: človeška evlucija je biokulturna oz. kulturno-biološka, ljudje smo biokulturni in takšna mora biti tudi fundamentalna znanost o človeštvu, antropologija.

Biološka evlucija temelji na dveh načelih: potomci se morajo razločevati od svojih staršev, značilnosti pa se morajo biološko dedovati (Graffin in Olson 2010: 29–30). Vzporedno potekajoča kulturna evlucija je povsem drugačna: izhaja iz kulturnih

inovacij (Graffin in Olson 2010: 31), ki se primejo in širijo ali izginejo. Toda tudi človeška ustvarjalnost (glej npr. Fuentes 2017) je lahko v marsičem plod naključij in sodelovanja, ne le tekmovanja (glej tudi Graeber 2014). Sama tekmovalnost je pravzaprav, gledano z oddaljene evolucijske perspektive, le del zgodbe, če ni celo drugotnega značaja (Fuentes 2004). Evolucija pač nima smeri (Graffin in Olson 2010: 17) in je ni mogoče nadzirati, razen v zelo omejenem obsegu udomačevanja s človeškim tvorjenjem in preoblikovanjem sort in vrst.

V novi evolucijski sintezi so antropologi in antropologinje postavili in postavile na glavo marsikatero, še pred desetletji samoumevno predstavo o prazgodovini kot boju vseh proti vsem. Vse bolj se kaže, da je moralo biti sodelovanje (in vzajemna pomoč) ključni dejavnik prosocialne evolucije človeštva, v katerem samci niso imeli ključne vloge (če že, pa nikakor ne kot alfa samci, ampak, prav nasprotno, kot sočutni skrbniki skupnosti, začeni s starševstvom; glej Hrdy 2024). Najpomembnejša je bila družbenost kot biološka prilagoditev primatov, ki je v liniji, iz katere izhaja človeštvo, za razliko od drugih nam najbližjih primatov, torej človeku sorodnih opic, skrbela za potomstvo. Za mladiče sicer niso skrbeli povsem skupinsko, a te skrbi niso prepuščali ekskluzivno materam oz. samicam (Hrdy 2009, 2024). V človeški niši (Fuentes 2019, 2022) sicer ni bilo mogoče pričakovati idealne skupnosti brez konfliktov (Marks 2015; Fuentes 2017), toda predstava o preživetju najmočnejšega vsaj pri nekaterih družbenih živalih (Kropotkin 2006, 2025) nikakor ne vzdrži empiričnega preverjanja. Zadostni primeri za zavrnitev trditev o ključni vlogi najmočnejših pri človeštvu so redki preostanki egalitarnih lovsko-nabiralskih skupnosti (prim. npr. Barnard 2004; Turnbull 1968; Woodburn 1982; Shostak 1983).

Ključ razumevanja najgloblje ukoreninjenosti solidarnosti v človeštvu se skriva v prosocialnosti, torej izraziti družbenosti po vseh linijah homininskih prednikov. Družbenost današnjega človeštva se je kalila skozi milijone let, ne le šest ali sedem, kolikor je minilo od ločevanja od drugih človeku sorodnih opic, temveč že od začetka razpršitve primatov pred okoli 40 milijoni let (Hrdy 2024). Že od takrat sodijo predniške vrste človeštva med izrazito družbene skupine živali, predvsem prakse rojevanja, medsebojnega komuniciranja in sodelovanja.

Sodobne evolucijske sinteze sledijo Darwinu in še vedno izhajajo iz telesne pripravljenosti, zmožnosti oz. usposobljenosti (angl. *fitness*), vendar po mnenju Grega Graffina in Steva Olsona preveč poudarjajo DNK (Graffin in Olson 2010: 65). V glavnem pa zanemarjajo naključja in – še posebej v primeru človeka – izbiro, na kar je opozoril tudi že Niko Zupanič v svoji razpravi o »rasni estetiki« (Županič 1936). Kakorkoli obrnemo, bistvena podlaga, ki je označevala človeško evolucijo, je bila skrb za druge ali odločitev za njihovo prepustitev usodi. To še posebej zadeva skrb za novorojenčke, ki je zaznamovala prosocialno biokulturno človeško evolucijo v pleistocenu (1,8 mio–12.000 pr. n. št.). Sledove te evolucije je bilo mogoče vse do nedavnega, izjemoma še danes, opazovati na terenu, predvsem pri egalitarnih lovsko-nabiralskih ljudstvih: »Človeški otrok se rodi z željo po povezovanju z drugimi. V lovsko-nabiralski družbi se otrok navadi, da zanj skrbijo in ga hranijo drugi v skrbnem okolju« (Hrdy 2009: 23).

Bistvena evolucijska razlika med predniki človeštva in človeku sorodnih opic je torej skrb za novorojence. Opazovanja življenja človeku sorodnih opic (angl. *apes*) v naravi, pri

šimpanzih, bonobih, orangutanih, gibbonih in gorilah, so pokazala, da je skupna skrb pri njih redka in neobičajna, ni spontana in tudi ni vzajemna (Hrdy 2009: 23).

Povsem drugačne je pri ljudeh:

V nasprotju z materami drugih afriških velikih opic, ki negujejo svoje dojenčke same, so se te zgodnje homininske matere zanašale na sopotnike, ki so jim pomagali zaščititi, preskrbovati in skrbeti za svoje nenavadno počasi dozorevajoče otroke ter jih obvarovati pred lakoto, s katero so se sicer soočali. (Hrdy 2009: 31)

To še bolj velja za našo vrsto, ki ji lahko sledimo od stare kamene dobe, nekako v obdobju med 300.000 in 45.000 leti pred našim štetjem. V tem času se je začela tudi za sodobno človeštvo ključna, tj. simbolna evolucija, »ki vključuje zelo razširjene ravni sinhroniziranega sodelovanja« (Knight 1991: 4). Chris Knight je opozoril, da so bile za razvoj simbolne komunikacije in kulture ključne ženske koalicije (Knight 1991: 19; Knight in Lewis 2017).

Pri tem je izhajal iz ugotovitev biološkega antropologa Paula Turkeja,

da so morale neke na poti do popolnega človeškega statusa razvijajoče se homininske samice sistematično oblikovati koalicije določene vrste. Posebnost teh koalicij je bila, da so samice v njih sinhronizirale svoje ovulacijske cikle med seboj. (Po Knight 1991: 19)

Ritualno pretvarjanje je zibelka človeške simbolno zaznamovane kulture. Človeško simbolno kulturo sta torej vzpostavili solidarnost med spoloma in sinhronizacija (Knight 1991: 45). Obredno moč so imele sprva, podobno kot dolgo pred tem tudi moč preživetja z nabiranjem plodov ter prenašanjem izkustvenega znanja skozi generacije, ženske: v prvem primeru plodne ženske, v drugem ženske v menopavzi.

To, skratka, pomeni, da sta »solidarnost med spoloma in sinhronizacija vzpostavili kulturo« (Knight 1991: 45), kot jo poznamo pri človeštvu danes. Chris Knight poudarja, da je obredna moč prvotno pripadala ženskam (Knight 1991: 46). Radikalnoantropološka skupina (*Radical Anthropology Group*, RAG) vztrajno opozarja na to, da je bilo izhodišče za nastanek simbolne kulture, temeljne značilnosti človeštva, biološko pogojena primarna družbenost, ki je vključevala sodelovanje pri skrbi za potomstvo, načela egalitarnosti in solidarnosti, v katerih so igrale še posebno večplastno vlogo starejše ženske (babice), s končno uveljavitvijo ženskih koalicij z mesečnim sinhroniziranjem in hlinjenjem menstruacije z rdečo okro: »Matere z dojenčki z vse večjimi možgani so se soočale s postopno večjim bremenom otroškega varstva, zaradi česar so se zatele h kooperativnemu varstvu otrok (Hrdy 2009) in petju, da bi se zaščitile v temnih nočeh« (Knight in Lewis 2017: 443–444). Četudi ne vemo, kakšne so bile stvari v samih izvirih (Graeber in Wengrow 2021: 140), lahko domnevamo, da so človeške družbe skozi celoten razvoj nihale od rešitev, ki so temeljile na solidarnosti, do rešitev, ki so temeljile na tekmovalnosti.

Izhod iz zadrege je, presenetljivo, nakazala prav biološka smer raziskav: »Po doslednem spremljanju, je pokazal Turke, je logika primatološke sociobiologije pripeljala do točke ugotovitve, da moramo umestiti enakost spolov, ki je pomenila neke vrste komunizem, v same korenine človeškega stanja« (Knight 1991: 48). Četudi naj bi po etnografskih opažanjih danes prevladovali moški kult, povezani z moškimi hišami,

značilnimi za Indonezijo, Polinezijo, Melanezijo, Avstralijo in tudi dele Afrike, predvsem v povezavi s faličnimi glasbami (Nanda 1991: 286), so ti kulturi v resnici drugotni. Podobno velja tudi za predstavo moškega dela prebivalstva kot pomembnejšega od ženskega.

Namesto herojskega moškega-lovca se je v biokulturni evlucijski antropologiji kot ključni temelj samopomoči za preživetje človeških skupin v resnici pokazala vloga starejših žensk v menopavzi, torej babic (glej npr. Voland, Chasiotis in Schiefenhövel 2014; Hrdy 2009), tako pri nabiralništvu kot pri neposrednem prenosu izkušenj in skrbi. Še danes so v vsakdanjem ravnanju poleg medgeneracijske solidarnosti samoumevni tudi primeri transgeneracijske solidarnosti, ne le v podpori starih staršev svojim vnukom in vnukinjam, temveč tudi narobe, pri pomoči mladih starejšim, tudi če imamo v vsakdanjem življenju občutek, da medgeneracijska vzajemnost izginja.

Ta solidarnostna podoba evlucije človeštva je v popolnem nasprotju s kapitalističnim mitom o človeški agresivnosti (Fuentes 2022) kot temelju učlovečevanja. Konec koncev je znamenito darvinistično frazo o preživetju najmočnejših (angl. *survival of the fittest*) Darwinu vsilil njegov sodobnik družboslovec Herbert Spencer kot dopolnitev »boju za preživetje« (Graffin in Olson 2010: 58). V sodobni ameriški popularni kulturi prodajajo Darwinove zamisli kot pravico močnejšega in s tem z Darwinom končajo.

Glavna predvidevanja tega mita so, da sta človeška agresivnost in njeno izražanje v fizičnem nasilju (še posebej med moškimi) temeljna človeška evlucijska prilagoditev in da smo se razvili kot agresivne opice z velikimi možgani. Narava človeške agresivnosti naj bi se skrivala v naših genih in kazala v preživetju močnejših. V evlucijskem smislu naj bi zatorej agresivnost in nasilje, še posebej pri moških, prinašala ključne razvojne prednosti. Zato naj bi se v svojem bistvu ljudje veliko bolj kot na sodelovanje in vzajemne interakcije naslanjali na agresivnost in nasilje, češ da je vsak po naravi agresiven samo zase (Fuentes 2022: 137). V tem svetu pač lahko obstajamo kot ljudje le skupaj z drugimi.

Toda boj za preživetje ni enoznačen in le sebičen. Je onkraj našega moraliziranja. Ko gledamo na odmrtna vrsta v preteklosti, bi pravzaprav morali ugotoviti, da ob naključnih naravnih katastrofah najhitreje izginejo prav »najmočnejši« in »najbolje prilagojeni« (Graffin in Olson 2010).

Ob razpravi o antropoloških temeljih solidarnosti se ni mogoče izogniti kompleksnosti evlucijskih temeljev življenja na tem planetu: solidarnost je njegov integralni del, saj ponuja čvrsta tla individualnemu in kolektivnemu preživetju, tudi medvrstnemu in onkrajvrstnemu. Brez solidarnosti in vzajemnega sodelovanja kot njene nujne manifestacije lovci in nabiralci ne bi mogli preživeti (glej npr. Mlekuž Vrhovnik in Fabec 2025). Enako pač velja tudi za poljedelce, pastirje, živinorejce in industrijske delavce. Čeprav je lov, predvsem moških, na divjad pogosto samostojen in podvržen daljši negotovosti, torej v glavnem neuspešen, je sodelovanje pri lovu večinoma nujno in samoumevno. Enako velja tudi za ribištvo in izkoriščanje virov na obali, kar je bila pomembna evlucijska niša človeštva: ribolov je le redko individualna aktivnost, ampak zahteva ogromno sodelovanja in v nekaterih primerih tudi tveganja.

Ko torej pogledamo na pretekli razvoj človeštva v luči današnjih samoumevnosti, se moramo zavedati, da »človeška kultura ni bila vedno kapitalistična; prav tako niso vedno prevladovali osebe s svetlo kožo« (Knight 1991: 3), kar velja tako v času kot

prostoru. Podedovana biološka družbenost, z njo pa tudi nove oblike solidarnosti, je dobila povsem nove razsežnosti s simbolno revolucijo, ki so jo pred več kot 100.000 leti najverjetneje prispevale ženske koalicije s svojim ritualnim protosimbolnim vedenjem z ritualno sinhronizacijo.

S tem prebojem je Knight potrdil danes zanemarjena opažanja družboslovcev, od Radcliffe-Browna do Bergerja in Luckmanna, da je družbenost neločljivo povezana z biološkimi podlagami: »Čeprav nobenega obstoječega družbenega reda ni mogoče izpeljati iz bioloških dejstev, pa izvira nujnost družbenega reda kot takega prav iz človeške biološke opremljenosti« (Berger in Luckmann 1988: 56).

36 Solidarnostni temelji človeške družbenosti

Prvo vprašanje, ki si ga moramo zastaviti v funkcionalistični razlagi družbe, je, kako je mogoče, da ljudje med seboj sodelujejo in držijo skupaj v družbenih skupinah skozi čas, tudi če se večinoma ves čas soočajo s težavami. Ta znameniti problem družbene kohezije je bila glavna uganka sociologije in antropologije že vse od 19. stoletja naprej (Salzman 2001: 27).

Tönnies je uvedel razlikovanje med skupnostjo oz. občestvom (nem. *Gemeinschaft*) in kompleksno družbo (nem. *Gesellschaft*), medtem ko je Durkheim zastavil temeljno družbeno dihotomijo med »mehansko solidarnostjo«, tj. družbo, utemeljeno na podobnosti, ki ne prenese raznolikosti, in »organsko solidarnostjo« v družbi, ki kanalizira razlike v sodelovanje in ustvarja harmonično kompleksno celoto (po Cohen 1998: 22). Občestvo zaznamuje intimno prepoznavanje in sodelovanje, značilno za podeželsko življenje, medtem ko so neosebni odnosi in mehanske strukture značilne za urbano življenje (Salzman 2001: 94).

Mehansko solidarnost zasledimo v plemensko organiziranih družbah, ki jih sestavljajo segmenti, kot so vasi, klani ali rodovi, ki so zelo podobni drug drugemu. V teh segmentiranih družbah, ki jih oblikujejo predvsem sorodstveni odnosi, ki jih bom prikazal pozneje, je malo družbene ali ekonomske medsebojne odvisnosti. Takšne skupnosti držita skupaj močna kolektivna identiteta in skupna kultura, kar je Durkheim poimenoval »kolektivna zavest«. Ta obsega niz dokončnih in posebnih družbenih pravil, ki jih mora vsakdo ubogati, močne družbene in nadnaravne sankcije ali kazni za tiste, ki kršijo pravila, skupaj z zavezo osrednjemu pomenu kolektiva kot celote. To pomeni, da družbo držita skupaj skupna kultura (oz. kulturna skupnost) in kolektivna zavest (Salzman 2001: 27). V luči Durkheimove zastavitve razumevanja družbe kot sistema aktivnih sil je sila zanimivo, da so družboslovci solidarnost zelo redko preučevali (Banting in Kymlicka v Strauß in Fleischmann 2020: 113).

Organsko solidarnost zasledimo v družbah z napredno tehnologijo, mesti, pismenostjo in trgom. Zanje je značilna izrazita delitev dela s posebnimi specializiranimi skupinami, ki izvajajo različne naloge. Rezultat takšne raznolikosti je vzajemna soodvisnost med posamezniki in skupinami – vsaka je odvisna od dobrin in storitev drugih. »Organska« družbena solidarnost v takšnih družbah izhaja iz praktične soodvisnosti (Salzman 2001: 27). Durkheim ni jemal mehanske in organske solidarnosti kot zgodovinsko

nekompatibilnih. Še več: ti dve obliki sta nasprotujoči si težnji pri vsakokratni organizaciji posamezne družbe (Cohen 1998: 24).

Tudi zato najdemo oblike solidarnosti, sicer značilne za družbe, utemeljene na načelu »mehanske solidarnosti«, tudi v družbah, ki temeljijo na načelih »organske solidarnosti«, na primer v muslimanskih družbah, v katerih so se plemenski načini »mehanske solidarnosti« učinkovito srečali z moralnimi načini »organske solidarnosti« pri razviti instituciji razdeljevanja davkov in prispevkov ter darov v pomoč revnejšim.

Pripadnost skupini občutimo na dvojni način, pravzaprav na ambivalenten način, saj ta pripadnost izhaja tako iz solidarnosti s skupino kot tudi iz izključevanja iz določenih skupin, kar vodi v skrb za svoje in zase (Todorov 1991: 147). Zato je pomembna značilnost solidarnosti tudi njena posredovalna vloga med posamezniki in skupnostmi (Scholz po Strauß in Fleischmann 2020: 113), to vlogo pa lahko igra, ker sama solidarnost temelji na »občutku pripadnosti neki skupnosti« (Simms po Strauß in Fleischmann 2020: 113).

Solidarnost je pomemben temelj oblikovanja političnih skupnosti, kakršni so narodi in nacije: »Dva človeka pripadata istemu narodu, če in samo če se drug drugega prepoznata kot pripadnika istega naroda. Z drugimi besedami, narodi ustvarjajo človeka; narodi so artefakti človeških prepričanj, zvestobe in solidarnosti« (Gellner 1983: 7).

Solidarnost se večinoma kaže v neposrednih medsebojnih stikih, ko ljudje stopijo skupaj (po Strauß in Fleischmann 2020: 117) in delujejo po lastnih svobodnih odločitvah nasproti nujnosti (Ingala v Strauß in Fleischmann 2020: 119). Toda danes so velik del nekdanje družbene solidarnosti prevzele države in lokalne oblasti z javnimi službami, državnim aparatom in s financiranjem dela nevladnega sektorja. Zato se bom v naslednjem poglavju dotaknil različnih predmodernih in modernih vidikov solidarnosti: stanovske, politične, razredne, delavske (ob primeru kmečke) in družabne, umetniške, predvsem v povezavi z glasbo, omenil pa bom še takšne in drugačne oblike solidarnosti v različnih družbenih okvirih in okoliščinah: krajevnih, nacionalnih, generacijskih ali medgeneracijskih, ritualnih, religioznih itd.

Solidarnost nekoč in danes

Najpogostejše omenjanje solidarnosti v današnjih medijih zadeva delavsko solidarnost ali solidarnost ob naravnih nesrečah, redkeje tudi splošno družbeno solidarnost. Solidarnost med delavstvom je še najzanimivejša, saj je na eni strani tipična oblika stanovske solidarnosti, na drugi strani pa ima tudi politične posledice, saj sodi med temeljne podlage oblikovanja političnih skupnosti. Ta oblika solidarnosti je vpeta v zgodovino družbenih bojev in razumevanj politične ekonomije in delovne teorije vrednosti (Furlan 2011).

Solidarnost je temelj organiziranja sindikatov, torej organiziranega delavstva, njihovih strategij organiziranja, toda delavska solidarnost vendarle temelji na predhodnih in spontanah zamislih skupnosti, pripadnosti in njene homogenosti (Bayertz po Strauß in Fleischmann 2020: 109).

Solidarnost povezujemo s čvrstostjo, polnostjo in trdnostjo. To ni pojem, ki bi izhajal iz psiholoških značilnosti lepe duše, ampak, nasprotno, iz čvrsto vzpostavljenih

prosocialnih temeljev človeške družbenosti. V biologiji ni omejena le na osebkke, skupine ali vrste, ampak je tudi medvrstna in medosebkovna inačica sodelovanja. V družbi sega od ritualnih dejavnosti do skrbi za druge in od radostne igre do vzajemne pomoči.

Rituali pripomorejo h krepitvi solidarnostnih vezi v neki skupnosti, saj oblikujejo skupne spomine in doživljanja, četudi »zaposlujejo različne procese spominjanja« (Whitehouse 1996: 111). Rutinski rituali lahko spodbujajo zelo različne odzive, medtem ko lahko enkratni, travmatični rituali, kot so iniciacije, spodbujajo lokalizirano solidarnost in kohezijo (Whitehouse 1996: 113). Pomembno vlogo igrajo tudi pri uravnavanju družbenih napetosti, še posebej v spravnih slovesnostih, ko se na primer pipa, simbol družbene solidarnosti, premišljeno premika v krogu od enega kadilca k naslednjemu in ko čistost te oblike izzove blagodejnost duhov (Geertz 2019: 138).

38

V iniciacijskih ritualih se v liminalni fazi razvije *communitas*, skupnost enakih. To se zgodi v ritualnem medčasu, ob začasnem izločenju tistih, ki so na pragu prehajanja iz enega družbenega statusa v drugega. Ti rituali večinoma potekajo v hierarhično modeliranih družbah in z njihovo pomočjo vedno znova obnavljajo neenake družbene statuse. Toda v *communitas* se za čas marginalizacije razkrojijo ključne poteze prejšnje ureditve in nastopi omejeno obdobje enakovrednosti, solidarnosti in občutenja eno(tno) sti (glej Turner 1974). Solidarnost tukaj nastopa kot nekakšen vzvod poznejšega (pre)strukturiranja družbenih vlog.

Če si ogleđamo življenje v preteklosti, kakor se v svojih ostankih manifestira še danes, opažamo solidarnostne temelje v praksah preostanka lovsko-nabiralskih skupnosti, prav tako tudi v vseh inačicah poljedelskih skupnosti in, nazadnje, tudi v svetovnem delavstvu. Prav pri delavstvu, najbolj izkoriščanem in podcenjenem sloju sodobnega sveta, je solidarnost postala temelj skupnega preživetja. Sindikalistična gibanja in gibanja za delavske pravice so zgodnje oblike tako rekoč nujne solidarizacije izkoriščanih. Pri delavstvu v industriji naletimo na najrazličnejše oblike solidarnosti, tudi v okoliščinah, ko delodajalci in države delavskega samoorganiziranja ne dopuščajo (Mollona, de Neve in Parry 2009). Pomembna so tudi v današnjem življenju, čeprav je v zahodnih družbah prišlo do hkratne premestitve delavstva v dežele globalnega juga, uvoza delovne sile iz teh dežel in prekarizacije domačega delavstva.

Platformni kapitalizem je marsikaj postavil na novo. Adam Badger, ki je spremljal platformne delavce v Londonu, je poročal, da so uporabljali več različnih aplikacij in tehtali najboljše učinke svojih izbranih rešitev v izbranem času. Pri njih se nista pojavila le solidarnost in sindikalni boj, ampak tudi zavestno prilagajanje rešitev, ki jih prinašajo aplikacije oz. algoritmi (po Moore in Woodcock 2021: 7). Podobno za platformne delavce in delavke pri nas v svoji disertaciji ugotavlja tudi Jernej Trebežnik (2025). Posebne oblike solidarnosti se lahko stekejo tudi globalno ali na mikroravnih delovnega angažmaja skupnosti v globalnih mrežah (Tsing 2015).

Na drugi strani pa so postale v odzivanju na delavsko solidarnost solidarne tudi tlačiteljske strukture; to še posebej velja za najbogatejše, ki živijo v svoji obliki komunizma, saj lahko dobijo, karkoli hočejo, in dajejo le po svoji volji.

Sodobna solidarnost ima, skratka, veliko obrazov. Tudi pri nas. Solidarnosti med slovenskim ljudstvom nikakor ne manjka. Ko govorimo o sodobnem življenju v

Sloveniji, se v medijih, ki v glavnem naturalizirajo kapitalistično ideologijo, vedno znova čudijo neverjetni solidarnosti ljudi, ki prihaja na plano ob naravnih in drugih nesrečah ter izjemnih okoliščinah. Če bi vsaj malo poznali življenje na kmetih, kjer je še dve generaciji nazaj živela glavnina prebivalcev in prebivalcev Slovenije, se ne bi čudili. Brez vsakdanje solidarnosti ljudje na kmetih ne bi preživel. Tukaj nimam v mislih samo neposrednih primerov vzajemne pomoči, ki je bila nujna pri marsikaterem opravilu, od gradnje bivališč in skupnih poti do skrbi za bližnje in oddaljene sosede, temveč tudi oblikovanje ozemeljskih enot, ki so temeljile na solidarnosti, od vasi do širših območij (glej npr. Makarovič 1974/1975, 1979, 1996). Ne gre le za nujne primere vsakoletnega druženja ob delovnih opravilih, ki so zahtevala več parov rok, in tudi ne samo za tipične primere naporenega skupinskega dela, kot so spravlanje sena, gnojvoža in steljeraja na Koroškem (Kotnik 1934: 45-49; Möderndorfer 1946: 123; Makarovič 1982: 237), temveč za samoumevno dolgoročno vzajemno pomoč in neštevne oblike sodelovanj v okviru letnih in življenjskih šeg ter navad in siceršnjega družbenega in družabnega življenja, od društvenega samoorganiziranja do veselčnih in festivalskih prireditev. Te oblike solidarnosti zadevajo celotno življenje, od zasebnega do javnega in od delovnih do umetniških praks.

Solidarnost delovne in ustvarjalne gmajne

Kmečka solidarnost in ekonomske oblike solidarnosti

V poznem 19. stoletju, v času zgodnje industrializacije, katastrofe v vinogradih in na začetku resnejše urbanizacije slovenskega območja, se je podeželsko prebivalstvo naslonilo na porajajoče se združništvo (predvsem hranilniško) in na primere skupnega in skupnostnega delovanja in ravnanja kmečkega prebivalstva v drugih slovanskih deželah. Prvo združno hranilnico je leta 1872 ustanovil Josip Vošnjak v podeželskem središču Ljutomer (Vodopivec 2006: 67; glej tudi Rendla, Miščič in Lazarevič 2020). V istem času so se začeli tudi naši kmetje zgledovati po »staroslovanskem kmečkem kolektivizmu, ruskih kmečkih občinah in obrtnih skupnostih ter južnoslovanskih družinskih zadrugah« (Vodopivec 2006: 68).

O miru, ruski kmečki občini je pisal Josip Vošnjak leta 1884 v Letopisu Slovenske matice. Mir ni bil »le kak ostanek prvotnega gospodarstva«, ki bi »se moral« – kot so menili ruski zahodnjaki – »čim preje, tem bolje odpraviti, ampak oni način gospodarstva, ki se je razvil po duhu narodnem in je še zdaj najtrdnjša narodnemu socialnemu žitju«. Ruski socialisti so takrat menili, da »ruski Mir združuje prednost malih gruntnih delov in velicega gospodarstva ter je sposobna podlaga za prihodnji razvoj umestne delitve zemlje potom asociacije« (Vošnjak v Vodopivec 2006: 74).

Vaško življenje je bilo, brez idealiziranja, polno priložnosti za solidarno delovanje, ne le ob težjih delovnih opravilih, temveč tudi ob upravljanju skupnih pašnih površin in travnikov (s prevzemom tujih besed, kot sta gmajna in komun; glej Vilfan 1996), pri vzdrževanju skupnih vaških poti ali vodnih virov (glej npr. Fakin Bajec 2024) ter pri skupnih šegah in navadah, katerih dober primer je delovanje fantovskih in deklških skupnosti.

Kljub tem očitnim primerom skrbi za dobrobit skupnosti je v drugi polovici 20. stoletja med zahodnimi pisci prevladovalo prav nasprotno mnenje, češ da kmetje solidarnosti niso zmožni. V primerjalni literaturi nekega obdobja antropoloških raziskav je prevladovalo prepričanje, da med kmeti prevladuje nesodelovalno vedenje, četudi so te procese na terenu opazovali v sodobnem času opuščanja starejših načinov sodelovanja v sorodstvenih in lokalnih skupinah ter pod pritiskom individualnega mezdnega plačila za delo in tržnega individualizma (Mintz in Wolf ter Harris po McGoodwin 1979: 325). Vrh tovrstnega razmišljanja so bile ekstremne oblike zagovarjanja tržnosti kot naravnega reda in spekulacije o omejenem skupnem dobru (Foster 1965) in o nujnosti propada skupnega dobra (Hardin 1968).

40

V zadnjem času je veliko govora o različnih oblikah krožnega, trajnostnega in skupnostnega gospodarstva, veliko manj pa tudi o solidarnostnem gospodarstvu ali gospodarjenju. A tudi gospodarstvo (ekonomija) je lahko solidarnostno. Skupno gospodarjenje je samoumevno solidarnostno, večina primerov aktivnosti po načelu napravi sam je prav tako solidarnostna, kolikor ne gre za zgolj individualno usmerjene dejavnosti. Manj razvidna je solidarnost pri drugih oblikah gospodarstva (glej Jurančič Šribar 2016).

Ekonomija daru in obdarovalnost sama po sebi nista ne solidarnostni ne pridobitniški dejavnosti, temveč dejavnosti, ki se lahko iztečeta v eno ali drugo smer (glej npr. Rozakou 2016; Rakopoulos 2016). Obdarovanje lahko vodi v dolg, ki ga ni mogoče vrniti, lahko pa se izteče v vzajemno soodvisnost. S takšno obliko kvazisolidarnosti kot miloščine kvečjemu uničujemo dostojanstvo izločenih in marginaliziranih ljudi.

Izjemno zanimiv primer vzajemne pomoči in skupnostne solidarnosti so lahko tudi različne oblike neposredne prehranske samooskrbe, ki je še posebej zaživela med grško finančno krizo, a jo lahko do določene mere zasledimo tudi v različnih mestnih okoljih sodobnih zahodnih družb, npr. tudi v Mariboru. Te oblike samopomoči je Nežka Struc opredelila kot oblike protimoči (Struc 2023, 2024). V kriznih časih se kažejo tudi v različnih oblikah vzajemne sosedске in sorodstvene pomoči ter solidarnosti, sicer pa tudi v prijateljskih skupinah ter drugih skupnostih, na primer interesnih in prostovoljskih.

Kolikor zadeva skupno, se dogovarjanje o skupnem dotika treh temeljnih oblik gospodarjenja med ljudmi: komunistične, menjalne in hierarhične (Graeber 2011). Prva seveda temelji na elementarni komunistični solidarnosti, ki sledi preprostemu načelu, naj vsak prispeva, kar in kolikor more, ter si vzame, kolikor potrebuje. V tem smislu ponuja Aristotelova zasnova politično možnega delovanja temelj upanja po boljši družbi, ki jo je mogoče doseči skozi brezrazredno solidarnost, svobodo in dostojanstvo (Bloch 1982).

Solidarnostni temelji ustvarjalnega življenja: glasba in samonikla prizorišča

Solidarnosti ne praticiramo le skozi delovno in druge oblike pomoči, temveč z njo oblikujemo ogrodje vsake skupnosti. Pri tvorbi družbenih skupin je ključnega pomena tudi ritualno delovanje, a tudi posvetna dejanja, ki vključujejo elemente ritualnosti, od športnih prireditev in tekmovanj do popularne kulture in še posebej glasbe. Za spletno

revijo *Centralala* sem pred leti, v najostrejših kovidnih časih, povedal naslednje:

V glasbi in glasbenem življenju vemo, da so sodelovanje, solidarnost in vzajemna pomoč veliko bolj učinkovite od soliranja, tekmovalnosti in boja vseh proti vsem. In prav zato se vsi oblastniki skozi vso zgodovino spravljajo nad tisto glasbo, ki jim s svojo solidarno in vzajemno družbenostjo krade moč. (Gračner 2020)

Predvsem predelana ljudska glasba, bodisi v folklorizirani bodisi v »preporodni folkovski«¹ inačici, lahko uteleša duha skupine, skupinske solidarnosti (Street 1986: 155), saj izhaja iz arhaičnih načinov delovanja glasbe (Lomax 1968). Glasbeniki malezijskega ljudstva Mahmeri »pozivajo k oživitvi solidarnosti v skupnosti z dodajanjem fragmentov novih besedil pesmi svojim tradicionalnim pesmim«, s katerimi pripovedujejo o sodelovanju, skupnem razdeljevanju in enotnosti v skupnosti, z njimi pa tudi vzdržujejo in oživljajo svoje vrednote egalitarnosti (Ching Chan 2023: 33).

Ob vsakem novem glasbenem gibanju, ki se sprva razvije v ožjih podtalnih krogih, lahko pa postane nova velika stvar, se razvije solidarnost tako med glasbenimi izvajalci kot med občinstvom. Ne gre samo za občutek pripadnosti in tvorjenje nove skupnosti, temveč za spontano skupno delovanje (glej npr. Keil 1991), pri katerem se nasloniš na obstoječe vire in možnosti. Največkrat razumemo tovrstne prakse v kontekstih znajdi se sam in napravi sam, za kar se je med slovenskimi akterji uveljavila angleška krilatica DIY oziroma *Do It Yourself* (glej npr. McKay 1998; Muršič 2011). Enako velja tudi za samonikla prizorišča, kjer se srečujejo izvajalci in občinstvo (Muršič idr. 2012).

V umetniškem delovanju, ki je organsko povezano z ritualnostjo, egalitarnostjo in solidarnostjo, se skriva nasledstvo prosocialnosti v sodobnem človeškem življenju. Izjemno pomembne in stalne so oblike umetniškega solidariziranja s tistimi, ki ostanejo na robu družbe. Poleg umetniškega prikazovanja njihovih usod, da bi potrkali na vest elit, poznamo tudi primere neposrednega angažmaja, kakršen je bil gesta znamenitega srbskega režiserja Želimirja Žilnika, ki je v filmu dokumentiral, kako je sam prevzel nekaj brezdomcev, ki jih je ob koncu šestdesetih naplavila gospodarska reforma iz leta 1965, v svoj dom in jim tako dal streho nad glavo (Čurčić idr. 2009).

Umetniške scene so tista področja našega življenja, na katerih aktiviramo temeljna komunistična načela bivanja: vsakdo prispeva po svojih močeh, vsakdo si vzame po svojih potrebah. Vsaka glasbena prireditev, umetniška dejavnost in dejanje, ki vključuje ustvarjalce in občinstvo, je takšno: tam ne živimo v iluziji vzajemnega dajanja in prejemanja, tam to »iluzijo«² dejansko živimo. V glasbenem življenju, še posebej v popularni glasbi, lahko izživimo ključne razlike, doživljamo udejanjanje skupinske solidarnosti, tudi če je odigrana, in obenem pogledamo na resnični svet skozi nekoliko bolj trezna ali kritična očala.

Verjetno se zaradi tega niti ne oziramo pretirano po količini najrazličnejših solidarnostnih glasbenih prireditev, saj so preveč samoumevne v svoji mobilizacijski učinkovitosti. Toda nikakor ne deluje vsa glasba solidarnostno: njena mobilizacijska moč je praviloma omejena na sloje, v katerih jo izvajajo. Simon Frith je opozarjal, da je pomembno ločevanje med množično in ljudsko kulturo, saj ločujejo med množico in skupnostjo, razpršeno porabo in skupnim ustvarjanjem, odtujenostjo in solidarnostjo, pasivnostjo in aktivnostjo (Frith 1987: 254).

V glasbi se udejanjajo skupnosti in svoboda. Po pisanju bosansko-hercegovskega filozofa Ivana Fochta je za človeka značilna težnja k preseganju in spreminjanju obstoječega, v prehajanju iz materialnega v duhovno in nazaj (Focht 1980). Skupnost lahko v glasbi in z glasbo razvije skupinsko solidarnost, spodbuja vzajemnost in tlakuje samoumevno sodelovanje v bodočnosti. S tem oblikuje tudi življenje v konkretnih prostorih. Posebno moč imajo tudi drugi načini spontanega in samoniklega delovanja v popularni kulturi. Tipičen primer so internetni meme oz. ustvarjalnost v digitalnih družabnih omrežjih (Way 2021: 37).

V zadnjih petnajstih letih sem spremljal in preučeval ustvarjalno delovanje in sodelovanje akterjev na samoniklih prizoriščih. Nosilci dogajanja na teh prizoriščih začnejo praviloma delovati kot mladi, ko vzamejo v svoje roke lastno usodo in začnejo delovati v domačem okolju kot glasbeni in umetniški ustvarjalci ter organizatorji skupnega družabnega življenja. Pri ustanavljanju in vzdrževanju samoniklih prizorišč se mešajo različni vidiki delovanja, od prostovoljstva do profesionalizacije, aktivnega delovanja na sceni do pasivnejšega obiskovanja prireditev: od kulturne, predvsem glasbene ustvarjalnosti, do spontanega druženja med ljudmi, ki tvorijo čvrsto okolje. O solidarnosti kot vrednoti ni treba posebej govoriti, ker pač je. Na samoniklih prizoriščih se razvijajo plodne oblike vzajemne pomoči, solidarnosti, občutki medosebnega spoštovanja in odgovornosti, sproščenosti; vsega, kar zelo redko najdemo v siceršnji hierarhično utemeljeni družbi.

Marko Breclj je za samonikla prizorišča sprva uporabljal izraz »osvojen ozemlja«. Samonikla prizorišča so prostori samostojnih pobud mladih, so prakse v izbranih ali zasedenih prostorih. Nosilci in nosilke dogajanja na teh prizoriščih in v svojih prostorih ter družbenih krogih ne delujejo brezkonfliktno ali utopično. Nasprotno: gojijo konfrontacijo, razvijajo drugačnost in ostro kritiko – vse to so nujni pogoji ustvarjanja kolikor toliko znosne in odprte družbe. Prav tako gojijo avtonomijo, samostojno delovanje v odmikanju od diktata večine, v kar sicer vodijo načela liberalne demokracije kot sicer prevladujočega modela družbenega ravnanja. Majorizacijski politični sistem z večinskim odločanjem o skupnih stvareh v parlamentarni demokraciji je največkrat zgolj diktat (ura) večine. Toda resnica družbenega tkiva največkrat ostaja v rokah manjšine.

Ko govorimo o skvotiranju kot najradikalnejši opozicijski praksi v sodobnem času, ti prostori s solidarnostjo, ki jo rojevajo, postajajo najresnejša opozicija ustaljenemu in uveljavljenemu redu. Skupna, solidarnostna, kolektivna lastnina lahko radikalno (po) ruši obstoječi red, zato se je oblasti tako zelo otepajo.

Zato da lahko uporniki ustvarjajo, potrebujejo ustvarjalno okolje, kar pa jim omogoča prvobitna reappropriacija prostora. Prostor druženja kot prostor izkušnje je lahko fizičen, lahko pa je tudi predstaven. Tukaj seveda sledim Lefebvru in njegovi razdelitvi med prostorskimi reprezentacijami in reprezentacijami prostora ter prostorskimi praksami (Lefebvre 1991). Slednje je ključno: prostor si prillašamo s prakso, z njegovo uporabo. Solidarnost je predvsem praksa (glej npr. Alvarez idr. 2025).

Ključna podlaga te vsakdanje oblike solidarnosti so družbenost, skrb in zaupanje. Na samoniklih prizoriščih solidarnost in samostojno delovanje nadomestita pričakovani ali zapovedani profesionalizem in aktivno državljanstvo. Podobno se premešata *oikos* in

polis, skupno gospodarstvo in javna politična sfera, življenjski svet pa nadomesti preprosto tubit. Temeljne vrednote delujočih na samoniklih prizoriščih so, (ne)pričakovano: samopomoč, sodelovanje, uporništvost, solidarnost, enakost, iskrenost, samostojnost, svoboda, neodvisnost, ustvarjalnost, tovarištvo, kritična drža in pravica do drugačnosti. Ter seveda glasba, ki vse skupaj povezuje (Muršič idr. 2012: 205–206). In ta je, kot družbena praksa, globoko politična.

Solidarnostna sredica politične živali

Takoj ko se dotaknemo skupnega uravnavanja katerihkoli družbenih zadev, trčimo na politiko in politične skupnosti. Politika je po Aristotelu veliko več kot igra za moč: je svobodno in odgovorno urejanje medčloveških zadev. Vezivo političnega so predstave, zamisli, pripovedi in spomini. Ta korpus idej pridobi svojo lastno moč, tako pri reševanju skupnih težav kot tudi pri njihovi razlagi in reševanju težavnih situacij. Politična solidarnost povezuje skupnosti navznoter, a tudi navzven, v celotnem svetovnem sistemu. Poleg očitnih primerov vzajemne solidarnosti iz časov anticolonialnih bojev in solidarnosti, ki izhajajo iz trenutnih geopolitičnih razmerij, se tovrstne oblike vzajemne solidarnosti kažejo tudi v kulturi (glej npr. Humphreys 2021). Takšno je na primer navduševanje nad K-popom v Južni Afriki, ki pa ga spremlja trpek priokus, da velike korejske zvezde te naklonjenosti ne opazijo; če pa jo zaznajo, se morajo južnoafriški ljubitelji K-popa zadovoljiti z digitalnimi povezavami, medtem ko jih skupine na turnejah le redko obiščejo (Kim 2023).

Solidarnost med ljubitelji neke glasbene zvrsti je mogoče povezati s političnimi oblikami solidarnosti v mednarodnih odnosih v okviru splošnejše opredelitve solidarnosti kot »medsebojne privlačnosti posameznikov v skupnem simbolnem univerzumu«, s čimer je mogoče pojasniti individualno razmišljanje o enotnosti v skupnosti« (Thijssen v Kim 2023: 522).

Ljubitelji oz. privrženci K-popa po svetu si v digitalnem okolju ves čas rutinsko izmenjujejo novice o priljubljenih izvajalcih, fotografije, video posnetke in predvajajo posnetke po digitalnih platformah (Kim 2023: 252) – vse to sodi v okvir durkheimovske mehanske solidarnosti. Še več: v nekem smislu kulturna solidarnost med državami globalnega juga na primeru Južne Afrike delujejo kot protikultura kulturni hegemoniji Zahoda (Kim 2023: 257). To smo nekoč spremljali v razširjanju jazza po zahodni Afriki, nato pa reggaeja po celotnem globalnem jugu ter tudi sedaj z vzajemnim spremljanjem K-popa.

Pridobivanje digitalnega kapitala in porast digitalnih kulturnih kompetenc na globalnem jugu lahko v okviru reprodukcije družbenoekonomske neenakosti vodi v oblikovanje novih vrst solidarnosti na globalnem jugu (Kim 2023: 520–521). Če se je v petdesetih letih začela solidarnost na ravni nedavno osvobojenih držav in držav, ki so se osvobajale kolonialnih spon, v okviru gibanja neuvršenih, v katero se je intenzivno vključila tudi naša nekdanja država Jugoslavija (glej npr. Južnič 1980; Piškur 2016; Palaić 2023, 2024), pa je neposredna večsmerna digitalna komunikacija omogočila tudi neposredno sodelovanje med prebivalci in prebivalkami sodobnega globalnega juga. Porajajoča se solidarnost med državami globalnega juga in njihovega prebivalstva je

povsem drugačna od razmerij med državami globalnega severa in globalnega juga oz. odnosa globalnega severa do globalnega juga. V teh odnosih se oblikuje »medsebojna afektivna empatija, ki izhaja iz kolektivnega prizadevanja za skupno dobro« in temelji na skupni izkušnji kolonializma in rasnega zatiranja, a izhaja tudi iz vzajemnih prizadevanj za premagovanje posledic tovrstnih zgodovinskih izkušenj (Nel in Taylor v Kim 2023: 522).

V tem kontekstu prihaja do ustvarjalnosti v samostojnem izdelovanju glasbenih videov, ki jih ustvarjajo ljubitelji in jih objavljajo ter razširjajo z drugimi ljubitelji tovrstne glasbe in z vzajemnim sporočanjem in komunikacijo vzpostavljajo medosebno bližino. Pojav ljubiteljske samopomoči imenuje Humphreys neoliberalna solidarnost, »verjetje v samouresničevanje skozi individualno trdo delo in kolektivno ljubezen« (po Kim 2023: 522; glej Humphreys 2021). Ljubitelji neke glasbene zvrsti, športa, umetnosti ali katerekoli druge dejavnosti s tem osmišljajo svojo lastno pozicijo v svetu. V primeru odnosa južnoafriških ljubiteljev K-popa gre za primerjave med nedavnim trpljenjem Južnoafričanov in Korejcev zaradi kolonializma, rasne segregacije in odpora proti kolonizatorjem in okupatorjem (Kim 2023: 257).

Področje, kjer se vedno znova stekajo različna načela človeškega sobivanja, je torej politično. Ta obsega različne načine vključevanja in sodelovanja (Fuentes 2004), od egalitarnih do hierarhičnih oblik in od zatiranja do svobodnega so-delovanja. Zatiranje je značilnost hierarhičnih politik, ki praviloma podrejajo ljudi v naslednjem nizu: dolžnik, otrok, ženska, delavec. Iz tega tudi izhaja podrejenost skupin: etničnih, religioznih, stanovskih, razrednih:

Bogate, razvite kapitalistične države danes sodelujejo v imperialističnem sistemu in v globalnem ekonomskem redu, ki temelji na filozofiji egoizma in brutalne tekmovalnosti med ljudmi, narodi in bloki, ki so jim tuji kakršnikoli občutki solidarnosti ali odkritega mednarodnega sodelovanja. (Castro 2005: 254)

Solidarnost je orodje šibkih. Manifestira se lahko tudi skozi govornice. Poleg aktiviranja solidarnosti in spodbud se kaže performativna moč krojenja govoric v neprestanem širjenju in neobvladljivih impulzih prehajanja od ene k drugi osebi (Scheper-Hughes 2000: 201). Takšne govornice so del univerzalnega razreda ljudske kulture. Sodijo v kontekst tistega, kar je James Scott imenoval orožje šibkih (Scott 1985). In prav to je razlog, zaradi katerega so vse zgodovinske internacionale zagovarjale načela planetarne razredne solidarnosti.

Tudi če so delavska gibanja sedaj v glavnem razbita, ostaja nujna potreba po vzpostavitvi širše planetarne solidarnosti, ne zgolj na globalnem jugu. V ospredju bosta poleg solidarnosti še načeli vzajemnosti in sprejemanja razlik. Odličen primer takšne mednarodne solidarnosti je bilo antikolonialno gibanje neuvrščenenih, katerega temeljni člen je bila tudi Jugoslavija. A tudi »jugoslovanska dekolonialna solidarnost« (Rexhepi 2023: 22) je imela svoje meje, četudi ostaja zgled oziranja k prihodnosti, z aktivacijo »alternativnih imaginarijev«, uporništva in mednarodne solidarnosti (Rexhepi 2023: 93). Te meje zarisujejo

medsebojno afektivno empatijo, ki izhaja iz kolektivnega prizadevanja za skupno dobro, ta pa temelji na skupni izkušnji stisk, kot sta kolonializem in raso zatiranje,

ter vzajemnih dolžnosti za premagovanje vpliva agonističnih zgodovinskih izkušenj (Nel in Taylor po Kim 2023: 523).

Toda odnos med severom in jugom ne zadeva le ločevanja med razvitim svetom in nerazvitimi deli sveta, temveč je ta ločnica vse do nedavnega zaznamovala tudi evropske države. Nenazadnje je pojem juga, iz katerega izhaja današnje pojmovanje globalnega juga, med prvimi zasnoval Antonio Gramsci, ki se je pri tem skliceval na vprašanja juga Italije v razmerju do kapitalistično razvitejše severne Italije (Nel in Taylor v Kim 2023: 527).

Med nevidno zatiranimi so bili v večjem delu evropske zgodovine tudi mladi, vse do danes. Beseda otrok, konec koncev, v slovaškem jeziku še danes pomeni sužnja. Emancipacijske mladinske kulture, ki jih je naplavilo 20. stoletje, so v prvi vrsti simptom, ki je spregovoril. A se je različno izražal pri različnih slojih: srednji sloji so bežali nazaj v naravo in idealizirali izmišljeno (hipijsko) bukoliko, delavski sloji pa so se naslanjali na solidarnost, kar se je še posebej kazalo v britanskih mladinskih kulturah. Danes se še komajda kdo spomni, da so bili obritoglavci (angl. *skinheads*) sprva, kot del britanskega delavskega razreda, odprti do priseljenskih delavcev, predvsem tistih, ki so prišli s Karibov, a tudi nekatere mladinske kulture srednjega razreda so razvijale radikalne oblike nehierarhičnega izenačevanja in solidarizacije z mladimi iz različnih razredov (Borneman in Senders 2000: 302).

V antropologiji je do uveljavitve politične antropologije veljalo, da prvobitna ljudstva niso živela politično, saj niso razvila političnih institucij. Za to tudi ni bilo posebne potrebe, saj so glavnino političnih odnosov uravnavali odnosi, ki izhajajo iz sorodstva. Ob koncu si oglejmo še zadnji antropološki steber solidarnosti.

Sorodstveni temelji solidarnosti

Sorodstvo, kot veličasten izum človeštva, je utemeljilo nov, še čvrstejši solidarnostni model organiziranja družbe, kmalu po vstopu v simbolno dobo. Še danes predstavlja najtrše jedro elementarne družbene solidarnosti. Zmožnost človeških bitij, da nanje učinkujejo jezikovni sprožilci pa tudi nejezikovni izrazi solidarnosti, legitimnosti ali prestiža, narekujejo takšne razlage, pri katerih se »razlogi za delovanje« vključujejo skupaj z razlagami, ki vključujejo motive (De Landa 2006: 22).

S funkcionalistično razlago sorodstva ni mogoče razložiti nekaterih temeljnih značilnosti človeške družbe, na primer da čaščenje prednikov, ki sicer prispeva k solidarnosti rodu, ne razloži obstoja samega čaščenja (Salzman 2001: 128). Tej ugotovitvi je sledil neverjeten padec zanimanja za sorodstvo kot predmet antropološkega raziskovanja od sedemdesetih let dalje, in to kljub njegovi reartikulaciji z uvajanjem novih reprodukcijskih tehnologij (Carsten 2004). Sorodstvo kljub kritikam ostaja temeljno torišče uveljavljanja in prakticiranja solidarnostnih načinov človeškega ravnanja. V času individualizma in zaklinjanja po naravnosti jedrne družine se zdi tovrstno zatiranje nekoliko naivno ali skregano z resničnostjo, a je daleč od tega.

Z zornega kota solidarnosti se še najjasneje kažejo različne ravni privzete solidarnosti v enočrtnih sistemih porekla, ki so predstavljali klasično tematiko antropologije, v okviru katere naj bi poiskali odgovore na variabilnost tvorjenja elementarnih družbenih

odnosov. Tudi če se je izkazalo, da genealoški pristopi, s katerimi so na algebraičen način razlagali klasifikacijska sorodstva, ne morejo razložiti empiričnega bogastva sorodstvenih praks in da tudi logično jasnejši temeljni načini prikazovanja in predstavljanja sorodstva skozi poročne prakse, torej elementarnih in kompleksnih sistemov sorodstva, prav tako niso mogli odgovoriti na vse skrivnosti tvorjenja temeljnih vsakdanjih vezi med ljudmi (Carsten 2000), ostaja dejstvo, da se v časih kriz, predvsem pa sesutja celotnih družbenih sistemov zaradi vojaškega uničevanja vedno znova izkaže, da za preživetje skupnosti aktivirajo svoje temeljne načine solidarnosti, ti pa so sorodstveni. Pomen plemenskih oblik solidarnosti, ki temeljijo na prepoznavanju skupnih prednikov, se je pokazal v zbombardiranih Afganistanu in Libiji, do določene mere tudi v Iraku, predvsem pa v Jemnu. Namesto da bi plemena počasi potonila v pozabo liberalnodemokratskih nebes, so jih reaktivirali prav nasilni posegi zahodnih »demokracij«.

Za kaj gre? Najpreprostejši način identifikacije izhaja iz odgovora na vprašanje »Čigav si?«. Če je odgovor enoznačen, v smislu moj najoddaljenejši prednik ali prednica je ta-in-ta, in če to velja tudi za neznanca, potem se med njima takoj vzpostavi globlja vez, ki presega prostor in čas, četudi se v njej tudi manifestira v obliki skupnosti. Enočrtni sistemi porekla, podobno kot tudi nekoliko fleksibilnejši kognatski, če le sledijo kateremukoli skupnemu predniku, tvorijo takšne in drugačne solidarnostne skupnosti, ki vsakomur zagotavljajo minimalne pogoje preživetja, pa naj gre za lovce in nabiralce, poljedelce, meščane ali industrijsko zaznamovane skupnosti.

Edino v sistemu, ki ga večinoma prakticiramo v Evropi, to je bilateralen sistem brez sledenja kateremukoli predniku, se takšne skupnosti ne tvorijo tako vidno in na široko. Pa vendar tudi tukaj obstajajo omrežja žlaht, ki še kako učinkovito ponujajo solidarnostno varnost posameznikom in posameznicam, tudi če v tem sistemu sorodstva nastopajo kot luč, pardon, središče sveta. Zato tudi v evropskem kontekstu, še posebej na podeželju, igrajo sorodstvene vezi pomembno vlogo pri oblikovanju skupnosti in dejavnosti predvsem v vaškem okolju (Cohen 1994; Muršič 2000). Toliko bolj se mešajo vsakdanja medsosedska pomoč, solidarnost, druženje, skupno prehranjevanje in druge dejavnosti s sorodstvenimi povezavami drugod po svetu (glej npr. Geertz 2019: 156–157).

Skupine porekla učinkovito zadovoljujejo elementarne potrebe po hrani in zavetju, prav tako pa ponujajo družbeno okolje, na katero se je mogoče zanesti, varnost in skupne verovajske predstave, torej skupno in učinkovito kozmično enotnost. Te vloge dopolnjujejo delovanje skupnosti na lokalnih ravneh in regulirajo solidarnost na različnih družbenih ravneh.

Na Trobriandskem otočju Papuanske Nove Gvineje so temeljne enote družbene solidarnosti podklani, četudi že na ravni klanov prevladuje

določena mera solidarnosti, ki sicer temelji na precej nejasnem občutku skupne pripadnosti totemskim pticam in živalim, vendar v še veliko večji meri na številnih družbenih obvezah, na primer izvajanju določenih obredov, še posebno pogrebni, ki povezujejo pripadnike klana. (Malinowski 2017)

Celo fiktivne sorodstvene vezi, na primer pobratimstvo, lahko postanejo učinkovit temelj solidarnosti (Sahlins 2013: 3). Podobno velja za različne oblike sodobnih tribalizmov v popularni kulturi (Gruber 1996; Maffesoli 1996; Krnić in Perasović 2013).

Tudi če danes komajda še naletimo na antropološko pisanje o sorodstvu, moramo znati prepoznavati njegov temeljni pomen pri tvorjenju in preživetju skupnosti, predvsem v tem, da niti jedrna družina niti posameznik ali posameznica, kot ultimativno središče sveta v liberalnem kapitalizmu, češ da obstajamo samo posamezniki in posameznice, družbe pa pač ne, nikakor ni "naravno stanje" človeštva, če sploh ima kaj skupnega z naravo ali, če hočete, s človeško biologijo. Prav narobe je res: najprej biološki temelji prosocialnosti, ki zaznamujejo naše prednike med primati do skorajda časa dinosavrov, to je do kakšnih 40 milijonov let pred našim štetjem, nato kulturni temelji družbenosti, ki so se izkristalizirali v sorodstvu, kažejo povsem nasprotno podobo: človeštvo ni le družbeno, ampak več kot to – je družbeno toliko zaznamovano, da je vsaka individualizacija, ki bi jo vsiljeval katerikoli režim, politični, ekonomski ali ideološki, obsojena na propad.

Sklep: Solidarnost je antropološka konstanta

Ali solidarnost z vsakim novim korakom v krasni novi svet globalnega neoliberalnega kapitalizma, katerega pomembna značilnost je nezadržno krajšanje časa med investiranjem kapitala in žetvijo dobičkov (Harvey 1990, 2011), počasi, a nezadržno izginja? Ne. Le spreminja se.

Največ solidarnosti smo doslej zasledili v najrazličnejših oblikah vzajemnosti in vzajemne pomoči, od lovsko-nabiralskih egalitarnih skupnosti (Barnard 2004) do sodobne delavske solidarnosti, v samoorganizaciji in političnih ter družbenih bojih. Pojmi enakosti, enakopravnosti, antifašizma in solidarnosti gredo vedno znova dobro skupaj. Toda solidarnost zasledimo tudi v nasprotnih, totalitarnih in despotskih težnjah. Agamben je omenjal celo nekakšno zamisel notranje solidarnosti med demokracijo in totalitarnostjo (Agamben 1998: 10).

Solidariziramo se z žrtvami nasilja, še posebej genocida, a je prepoznavanje svetovnega kapitalizma in njegovih imperialnih hlapcev kot dejavnikov neposrednega in posrednega uničevanja ljudi in planeta, na katerem živimo, vseeno ključnega pomena: »Solidarnost, 'medsebojna privlačnost posameznikov s skupnim simbolnim univerzumom', pojasnjuje individualno razmišljanje o enotnosti v skupnosti« (Thijssen 2012: 461).

Solidarnost je naša ključna evolucijska prednost. Pandemija virusa SARS-CoV-2 je ponudila praktičen preizkus solidarnosti sodobne liberalne demokracije in kapitalizma. Zahodne države, brez izjeme, testa niso opravile. S tem se je pokazalo, da zahodni družbeni sistem, v katerem živimo, ne deluje in ga bo treba temeljito spremeniti. Toda vizij novega sveta ne moremo graditi le na slabostih obstoječega, temveč na temeljih dejansko delujočega, človeškega. Torej na solidarnostnih in ne na tekmovalnih načelih.

Solidarnost je tudi temelj emancipacijskih gibanj med staroselci, ki so kljub zdesetkanju in uničevanju njihovega načina življenja ohranili elementarni občutek za skupnost in duhovno povezovanje z vsem bivajočim (glej npr. Hill idr. 2023). Njihova trdoživost nas še danes navdihuje pri upiranju kolonializmu (in predstavam, da je kolonializma s procesi dekolonizacije konec), imperializmu, izkoriščanju narave in ljudi (ljudi kot narave in narave kot ljudi), torej proti vsaki obliki kapitalizma, še

posebej neoliberalnega, ki temelji na naturaliziranih oblikah sistemskega nasilja in izkoriščanja dela.

Poznavanje človeške zgodovine nas uči, da so družbe, ki temeljijo na moči, ne glede na to, ali krepijo gospodarsko, vojaško moč ali obe, krajšega veka od tistih, ki temeljijo na solidarnosti. Tudi družbe, ki si lahko privoščijo filozofijo, so bolj zdrave od tistih, ki filozofijo zatirajo. Zgodovinskih dokazov imamo dovolj.

Ker kapitalizem temelji izključno na dobičku in ni nič drugega kot izkoriščanje podrejenih ljudi, ne more temeljiti na solidarnosti in pravičnosti, ampak izhaja iz moči. Te moči prisile pa bo prej ali slej zmanjkalo. Naj bo sedanji zgodovinski trenutek še tako brezupen, solidarnost ostaja temeljna podlaga bodočega uravnavanja medčloveških odnosov, saj opredeljuje same temelje človeške prosocialnosti in simbolne kulture. Odgovornost za druge je, naj uporabim kar moden in populističen diskurz, »vpisana v naše gene«.

Etnologi in kulturne antropologinje se s svojimi etnografskimi raziskavami samodejno solidariziramo z ljudmi, med katerimi raziskujemo (Malinowski 2017). To obliko spontane solidarnosti najjasneje izžareva morda največkrat omenjeni primer iz antropološke literature, znameniti Geertzov opis petelinjih bojev na Baliju:

Predvsem pa so bili vsi izjemno zadovoljni in še bolj presenečeni, da nisva enostavno »potegnila ven svojih papirjev« (tudi za te so vedeli) in se sklicevala na najin status častnih gostov, temveč sva namesto tega pokazala svojo solidarnost z ljudmi, ki so bili zdaj najini sovaščani. (V resnici sva pokazala svojo strahopetnost, ampak tudi v tem je tovarštvo.) Celo brahmanski svečenik, star in resnoben, kot da je že na pol poti do nebes, ki zaradi povezav s podzemljem ne bi nikoli, niti od daleč, imel nič opraviti s petelinjim bojem in je bil težko dostopen že samim Balijcem, naju je bil dal poklicati na svoje dvorišče, da naju izpraša o tem, kar se je zgodilo, in se je veselo hahljal ob nenavadnosti vsega skupaj. (Geertz 2019: 415–416)

Etnologinje in etnologi se pogosto najdemo v vlogi, ko v določenih skupnostih nastopamo aktivistično. Kadar to počnemo v okviru svojega raziskovalnega dela, se soočamo z najrazličnejšimi dilemami, toda podobne dileme nas čakajo tudi takrat, ko skušamo ločevati svoj aktivizem od raziskovalnega ali aplikativnega strokovnega delovanja. Tudi če je temeljni motiv v obeh primerih solidarnost s skupnostjo, v kateri delujemo, se ne moremo izogniti objektivnim okoliščinam svojega angažmaja, ki je v zadnjih desetletjih vse bolj kampanjski, projektno naravnani. Projektno delovanje (glej Cerinšek 2024) namreč po eni strani zatira znanstveno nepredvidljivost, na drugi strani pa instrumentalizira tako nas kot tudi sodelujoče in soudeležene v raziskavah.

Enako velja tudi za različne oblike mednarodnega solidarnostnega aktivizma, ki »pogosto deluje na podlagi logike projektov in rezultatov, zato lahko delovanje nevladnih organizacij zasenči druge 'metrike', kar povzroča motnje in razdvaja lokalne skupnosti« (Schuller 2023: 599). V teoriji se je solidarnostni aktivizem razvijal skozi dolga desetletja 20. stoletja kot podpora potlačenim in marginaliziranim in bi moral v teoriji izhajati iz načela delovanja skupaj z določeno skupino in ne v njenem imenu (Schuller 2023: 600). Toda v resnici, kot se na primer najočitneje že dolgo dogaja na Haitiju, kjer so se sužnji osvobodili s pozabljeno in spregledano, a prvo osvobodilno revolucijo (glej

npr. Trouillot 1990, 1995) z »najradikalnejšo vizijo človekovih pravic« v svojem času (Schuller 2023: 606), ki je vključevala tudi temnopolte potomce in potomke Afričanov in Afričank, prihaja danes, ob večni spirali odplačevanja »stroškov« svoje lastne osvoboditve nekdanjim gospodarjem, do odpora tudi do solidarnostnih projektov, ki jih domačini pogosto začitijo kot »humanitarno okupacijo« (Schuller 2023: 602), saj jih solidarnostna pomoč vse prevečkrat dehumanizira.

Institucionalizirano ponevladljenje postaja resna ovira izražanju prvotne človeške solidarnosti: brez prizadevanja za spremembe se vsaka dobrodelnost na koncu sprevrže v razčlovečenje. Da, ni antropologije in etnografskega raziskovanja brez solidarnosti. Prav tako brez širše družbene solidarnosti ne bo reševanja podnebne krize in nikakršnega trajnostnega razvoja. A to so druge zgodbe. Toda kakorkoli obrnemo, samo temeljno jedro človeške solidarnosti, ki je tudi kapitalizem ne bo pokončal, je osvobajanje človeštva (Schuller 2023: 607), nič več in nič manj.

REFERENCE

- AGAMBEN, Giorgio
1998 *Homo sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- ALVAREZ, Camilo idr. (ur.)
2025 *We Care, We Move, We Stay: A Handbook of Transversal Solidarity*. Berlin idr.: Enacting Citizenship and Solidarity in Europe from Below Research Project; European Alternatives Berlin.
- ANARHISTIČNA POBUDA LJUBLJANA
2020 *Na ruševinah kapitalizma: Dokumenti iz korona-krize*. Ljubljana: Acerbic Distribution.
- BARNARD, Alan
2004 Mutual Aid and the Foraging Mode of Thought: Re-Reading Kropotkin on the Khoisan. *Social Evolution & History* 3 (1): 3–21.
- BERGER, Peter L. in LUCKMANN, Thomas
1988 *Družbena konstrukcija realnosti: Razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BLOCH, Ernst
1982 *Duh utopije*. Beograd: BIGZ.
- BOHANEK, Franček in GRABELJŠEK, Brane (ur.)
1986 *Pričevanja, december 1985: Študentske pomladi*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- BORNEMAN, John in SENDERS, Stefan
2000 Politics without a Head: Is the 'Love Parade' a New Form of Political Identification? *Cultural Anthropology* 15 (2): 294–317.
- CARSTEN, Janet (ur.)
2000 *Cultures of Relatedness: New Approaches to the Study of Kinship*. Cambridge in New York: Cambridge University Press.
- CARSTEN, Janet
2004 *After Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CASTRO, Fidel
2005 The Roots of International Racism. V: P. Leistyna (ur.), *Cultural Studies: From Theory to Action*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishing, 252–255.
- CERINŠEK, Gregor
2024 *Zakulisje evropskih projektov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <<https://zalozba.zrc-sazu.si/publikacije/zakulisje-evropskih-projektov>> [1. 7. 2025].
- CHING CHAN, Clare Sujet
2023 Songs to Revitalise Community Solidarity among the Indigenous Mah Meri of Malaysia. *Yearbook for Traditional Music* 55 (1): 33–50.

COHEN, Anthony P.

- 1994 *Self Consciousness: An Alternative Anthropology of Identity*. London in New York: Routledge.
1998 (1985) *The Symbolic Construction of Community*. London in New York: Routledge.

ČURČIĆ, Branka idr. (ur.)

- 2009 *Za ideju – protiv stanja: Analiza i sistematizacija umetničkog stvaralaštva Želimira Žilnika / For an Idea – Against the Status Quo: Analysis and Systematization of Želimir Žilnik's Artistic Practice*. Novi Sad: Playground produkcija.

DE LANDA, Manuel

- 2006 *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. London: Continuum.

FAKIN BAJEC, Jasna

- 2024 Izzivi uporabe dediščine za reševanje okoljskih izzivov na primeru ustvarjanja vodne dediščine na Krasu. *Etnolog* 34: 17–46.

50

FLACH, Anja, AYBOČA, Ercan in KNAPP, Michael

- 2019 *Revolucija v Rožavi: Demokratična avtonomija in osvoboditev žensk v sirske Kurdistanu*. Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti.

FOCHT, Ivan

- 1980 *Savremena estetika muzike: Petnaest teorijskih portreta*. Beograd: Nolit.

FOSTER, George M.

- 1965 Peasant Society and the Image of Limited Good. *American Anthropologist* 67 (2): 293–315.

FRITH, Simon

- 1987 (1978) *Sociologija roka*. Beograd: IIC in CIDID.

FUENTES, Agustín

- 2004 It's Not All Sex and Violence: Integrated Anthropology and the Role of Cooperation and Social Complexity in Human Evolution. *American Anthropologist* 106 (4): 710–718.
2017 *The Creative Spark: How Imagination Made Humans Exceptional*. New York: Dutton.
2019 *Why We Believe: Evolution and the Human Way of Being*. New Haven in London: Yale University Press in Templeton Press.
2022 *Race, Monogamy, and Other Lies They Told You: Busting Myths about Human Nature*. Oakland: University of California Press.

FURLAN, Sašo

- 2011 Kritika politične ekonomije in moderno delavsko gibanje: Dialektika teorije in prakse. *Borec* 63 (681–684): 84–105.

GEERTZ, Clifford

- 2019 *Interpretacija kultur*. Maribor: Aristej.

GELLNER, Ernest

- 1983 *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.

GRACNER, Brigita

- 2020 Rajko Muršič: Manj glasbe kot je imamo v živo, več imamo v družbi norosti. *Centralala: Slovenski e-časopis na križiščih improvizirane glasbe*. <<https://www.centralala.si/rajko-mursic-%CB%9Dmanj-glasbe-kot-je-imamo-v-zivo-vec-imamo-v-druzbi-norosti%CB%9D/>> [1. 7. 2025].

GRAEBER, David

- 2011 *Debt: The First 5,000 Years*. Brooklyn: Melville House.
2014 What's the Point If We Can't Have Fun? *The Baffler* 24. <<https://thebaffler.com/salvos/whats-the-point-if-we-cant-have-fun/>> [1. 7. 2025].

GRAEBER, David in WENGROW, David

- 2021 *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. New York: Farrar, Straus in Giroux.

GRAFFIN, Greg in OLSON, Steve

- 2010 *Anarchy Evolution: Faith, Science, and Bad Religion in a World without God*. New York: ItBooks.

GRUBER, Siegfried

- 1996 Das Independent-Publikum: Einige Ergebnisse einer Analyse der Hörer von 'unpopulärer Populärmusik'. V: H. Rösing (ur.), *Mainstream, Underground, Avantgarde: Rockmusik und Publikumsverhalten (=Beiträge zur Populärmusikforschung 18)*: 6–22.

- HARDIN, Garrett
1968 *The Tragedy of the Commons*. *Science* 162 (3859): 1243–1248.
- HART, Keith, LAVILLE, Jean-Louis in CATTANI, Antonio David (ur.)
2010 *The Human Economy: A Citizen's Guide*. Cambridge: Polity.
- HART, Keith (ur.)
2015 *Economy for and against Democracy*. New York: Berghahn Books.
- HARVEY, David
1990 *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford idr.: Blackwell.
2011 *The Enigma of Capital: And the Crises of Capitalism*. London: Profile.
- HILL, Gord idr.
2023 *Anarcho-Indigenism: Conversations on Land and Freedom*. London: Pluto Press.
- HRDY, Sarah Blaffer
2009 *Mothers and Others: The Evolutionary Origins of Mutual Understanding*. Cambridge, MA in London: Harvard University Press.
2024 *Father Time: A Natural History of Men and Babies*. Princeton in Oxford: Princeton University Press.
- HUMPHREYS, Laura-Zoë
2021 *Loving Idols: K-Pop and the Limits of Neoliberal Solidarity in Cuba*. *International Journal of Cultural Studies* 24 (6): 1009–1026.
- JURANČIČ ŠRIBAR, Luna
2016 *Barva daru: Od teorije k praksi vzpostavljanja ekonomije daru znotraj kapitalizma: Doktorska disertacija* (Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Alma Mater Europaea). Ljubljana: [L. Jurančič Šribar].
- JUŽNIČ, Stane
1980 *Kolonializem in dekolonizacija: Pogovor z avtorjem*. *Teorija in praksa* 17 (4): 425–435.
- KEIL, Charles
1991 (1966) *Urban Blues*. Chicago: University of Chicago Press.
- KIM, Suweon
2023 *Almost South–South Solidarity: The Frustration of K-Pop Fans (But not True Fans) in South Africa*. *International Journal of Cultural Studies* 2 (5): 518–535.
- KNIGHT, Chris
1991 *Blood Relations: Menstruation and the Origins of Culture*. New Haven: Yale University Press.
- KNIGHT, Chris in LEWIS, Jerome
2017 *Wild Voices: Mimicry, Reversal, Metaphor, and the Emergence of Language*. *Current Anthropology* 58 (4): 435–453.
- KOTNIK, France
1943 *Slovenske starosvetnosti*. Ljubljana: [Konzorej Slovenca].
- KREMENŠEK, Slavko
1972 *Slovensko študentovsko gibanje 1918–1941*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- KRNIČ, Rašeljka in PERASOVIČ, Benjamin
2013 *Sociologija i party scena*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- KROPOTKIN, Pjoter
2006 (1902) *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. Mineola in New York: Dover Publications, Inc.
2025 (1922) *Pravičnost: Spisi*. Ljubljana: Sanje.
- KOVAČ, Nika
2023 *#metoo: Vihar, ki je pretresel svet*. Maribor: Založba Pivec.
- LAS CASAS, Bartolomé de
2021 *Nadvse kratko poročilo o razdejanju Indij*. Ljubljana: Družina.
- LEFEBVRE, Henri
1991 *The Production of Space*. Oxford in Cambridge: Blackwell.

- LÉVI-STRAUSS, Claude
2004 *Divja misel*. Ljubljana: Krtina.
- LOMAX, Alan
1968 *Folk Song Style and Culture*. Washington: American Association for the Advancement of Science.
- LOSURDO, Domenico
2014 *Liberalism: A Counter-History*. London: Verso.
- MAFFESOLI, Michel
1996 *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London in Thousand Oaks: Sage.
- MAKAROVIČ, Marija
1974/1975 Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem (Na primeru Predgrada v Poljanski dolini ob Kolpi). *Slovenski etnograf* 27/28: 35–61.
1979 *Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem*. Ljubljana: Gorenje Muta, Tovarna poljedelskega orodja, kmetijskih strojev in livarskih izdelkov.
1982 *Strojna in Strojanci: Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
1996 Medsebojna pomoč, medsebojni stiki in povezava na podeželju. *Anthropos* 28 (3–4): 126–138.
- MALINOWSKI, Bronislaw
2017 *Argonavti zahodnega Pacifika: Pripoved o podjetnosti in dogodivščinah domačinov v arhipelagih melanezijske Nove Gvineje*. Maribor: Aristej.
- MARKS, Jonathan
2015 *Tales of the Ex-Apes: How We Think about Human Evolution*. Oakland: University of California Press.
- MARKS, Jonathan
2019 *Je znanost rasistična?* Maribor: Aristej.
- MCGOODWIN, James R.
1979 Pelagic Shark Fishing in Rural Mexico: A Context for Cooperative Action. *Ethnology* 18 (4): 325–336.
- MCKAY, George (ur.)
1998 *DIY Culture: Party and Protest in Nineties Britain*. London in New York: Verso.
- MLEKUŽ VRHOVNIK, Dimitrij in FABEC, Tomaž
2025 Prehistoric Hunting Megastructures in the Adriatic Hinterland. *PNAS* 122 (42): 1–6.
- MÖDERNDORFER, Vinko
1946 *Verovanja, uvere in običaji Slovencev (Narodopisno gradivo, Knjiga 5): Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha*. Celje: Družba Sv. Mohorja v Celju.
- MOLLONA, Massimiliano, DE NEVE, Geert in PARRY, Jonathan P. (ur.)
2009 *Industrial Work and Life: An Anthropological Reader*. Oxford: Berg.
- MOORE, Phoebe V. in WOODCOCK, Jamie (ur.)
2021 *Augmented Exploitation: Artificial Intelligence, Automation and Work*. London: Pluto Press.
- MURŠIČ, Rajko
2000 *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil.
2011 *Napravi sam: Nevladna samonikla prizorišča, tvornost mladih in medgeneracijsko sodelovanje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- MURŠIČ, Rajko idr.
2012 *Na trdna tla: Brezramni pregled samoniklih prizorišč in premislek nevladja mladinskega polja*. Tolmin: UPB.
- MYERS, Matt
2017 *Student Revolt: Voices of the Austerity Generation*. London: Pluto Press.
- NANDA, Serena
1991 (1980) *Cultural Anthropology*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- ORWELL, George
1983 *Kataloniji u čast*. Zagreb: August Cesarec.
- PAGEL, Mark
2013 *Wired for Culture: Origins of the Human Social Mind*. New York in London: W. W. Norton & Company.

- PALAIĆ, Tina
 2023 *Etnološki vidiki zbiralnih politik in predstavljanj zunajevropskih zbirk v Sloveniji iz obdobja 1960–1990: Doktorska disertacija* (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani). Ljubljana: [T. Palaić].
- 2024 *Zunajevropske zbirke v obdobju neuvrščeniosti: Alternativna zamišljanja sveta / The Non-European Collections in the Time of the Non-aligned Movement: Alternative Conceptions of the World*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- PIŠKUR, Bojana
 2016 Solidarity in Arts and Culture: Some Cases from the Non-Aligned Movement. *L'internationale*. <<https://www.internationaleonline.org/contributions/solidarity-in-arts-and-culture-some-cases-from-the-non-aligned-movement/>> [10. 7. 2025].
- RAKOPOULOS, Theodoros
 2016 Solidarity: The Egalitarian Tensions of a Bridge-Concept. *Social Anthropology* 24 (2): 142–151.
- ROZAKOU, Katerina
 2016 Societies of Solidarity: Revisiting the Gift Taboo in Times of Crisis. *Social Anthropology* 24 (2): 185–199.
- REXHEPI, Piro
 2023 *White Enclosures: Racial Capitalism and Coloniality along the Balkan Route*. Durham in London: Duke University Press.
- RENDLA, Marta, MIŠČIČ, Henig in LAZAREVIĆ, Žarko
 2020 *73.000 bančnih dni: Zgodovina, izkušnje in spomini*. Ljubljana: NLB.
- SAHLINS, Marshall David
 2013 *What Kinship Is – And Is Not*. Chicago: The University of Chicago Press.
- SALZMAN, Philip Carl
 2001 *Understanding Culture: An Introduction to Anthropological Theory*. Prospect Heights: Waveland Press, Inc.
- SCHEPER-HUGHES, Nancy
 2000 The Global Traffic in Human Organs. *Current Anthropology* 41 (2): 191–224.
- SCHULLER, Mark
 2023 Dilemmas of Anthropological Activism, Solidarity, and Human Rights: Lessons from Haiti. *American Anthropologist* 125 (3): 597–610.
- SCOTT, James C.
 1985 *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven in London: Yale University Press.
- SHOSTAK, Marjorie
 1983 (1981) *Nisa: The Life and Words of a !Kung Woman*. New York: Vintage Books.
- SOLIDARNOST
 2025 *Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: Solidarnost*. <<https://fran.si/iskanje?View=1&Query=solidarnost>> [1. 7. 2025].
- SOLIDUS
 2025 *Etymonline: Online Etymology Dictionary: Solidus*. <<https://www.etymonline.com/word/solidus>> [1. 7. 2025].
- STRAUSS, Anke in FLEISCHMANN, Alexander
 2020 Reconceptualising Solidarity in the Social Factory: Cultural Work between Economic Needs and Political Desires. *Work, Employment and Society* 34 (1): 109–125.
- STREET, John
 1986 *Rebel Rock: The Politics of Popular Music*. Oxford: Basil Blackwell.
- STRUC, Nežka
 2023 *Protimoč samoorganiziranih omrežij lokalne in urbane prehranske oskrbe v Mariboru: Doktorska disertacija* (Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani). Ljubljana: [N. Struc].
- 2024 Skupno in urbana prehranska oskrba v Mariboru. *Etnolog* 34: 69–83.

- ŠMITEK, Zmago in JEZERNIK, Božidar
1992 Antropološka tradicija na Slovenskem. *Etnolog* 2: 259–266.
- THE INVISIBLE COMMITTEE
2009 *The Coming Insurrection*. Los Angeles: Semiotext(e).
- THIJSEN, Peter
2012 From Mechanical to Organic Solidarity, and Back: With Honneth beyond Durkheim. *European Journal of Social Theory* 15 (4): 454–470.
- TODOROV, Tzvetan
1991 (1989) Narod in nacionalizem. V: R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: Krt, 145–164.
- TREBEŽNIK, Jernej
2025 *Destandardizacija zaposlovanja in njen vpliv na samoidentifikacijo mlajših posameznikov in posameznic v sodobni slovenski družbi: Doktorska disertacija* (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani). Ljubljana: [J. Trebežnik].
- 54 TROUILLOT, Michel-Rolph
1990 *Haiti: State against Nation: The Origins and Legacy of Duvalierism*. New York: Monthly Review Press.
1991 Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness. V: R. G. Fox (ur.), *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe: School of American Research Press, 17–44.
1995 *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston: Beacon Press.
- TSING, Anna Lowenhaupt
2015 *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton in Oxford: Princeton University Press.
- TURNBULL, Colin M.
1968 *The Forest People*. New York: Simon in Schuster.
1971 *The Mountain People*. New York: Simon in Schuster Inc.
- TURNER, Victor Witter
1974 (1969) *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Harmondsworth: Penguin.
- VERMEULEN, Han F.
2015 *Before Boas: The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln in London: University of Nebraska Press.
- VILFAN, Sergij
1996 *Pravna zgodovina Slovencev: Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- VODOPIVEC, Peter
2006 Ruski »mir«, južnoslovanska zadruga in slovenski liberalci. *Prispevki za novejšo zgodovino* 46 (1): 65–78.
- VOLAND, Eckart, CHASIOTIS, Athanasios in SCHIEFENHÖVEL, Wulf (ur.)
2014 (2005) *Grandmotherhood: The Evolutionary Significance of the Second Half of Female Life*. New Brunswick, New Jersey in London: Rutgers University Press.
- VRADIS, Antonis in DALAKOGLU, Dimitris (ur.)
2011 *Revolt and Crisis in Greece: Between a Present Yet to Pass and a Future Still to Come*. Oakland in Edinburgh: AK Press in Occupied London.
- WAY, Lyndon C. S.
2021 *Analysing Politics and Protest in Digital Popular Culture: A Multimodal Introduction*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- WHITEHOUSE, Harvey
1996 Jungles and Computers: Neuronal Group Selection and the Epidemiology of Representations. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 2: 99–116.
- WOODBURN, James
1982 Egalitarian Societies. *Man* 17 (3): 431–351.
- ŽUPANIČ, Niko
1936 O rasni estetiki ljudstva pri Jugoslovanih. *Etnolog* 8/9: 62–81.

BESEDA O AVTORJU

Dr. Rajko Muršič je redni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Je soavtor sodelovalne knjige *Na trdna tla* (2012) in pisec spremne besede v knjigi *Pravičnost* Pjotra Kropotkina (2025). Zadnja leta se je ukvarjal z algoritmi in avtomatiziranim odločanjem, estetizacijo krhkih območij, izoliranostmi, uvajanjem kvalitativnih metodologij v Butanu ter z Glasbeno mladino, radiem in glasbo za dojenčke in malčke.

ABOUT THE AUTHOR

Dr. Rajko Muršič is a Full Professor at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana. He is the co-author of the collaborative book *On Solid Ground* (2012) and author of the foreword to the book *Pravičnost* (Justice) by Peter Kropotkin (2025). In recent years, he has been working on algorithms and automated decision-making, the aestheticization of fragile areas, isolation, the introduction of qualitative methodologies in Bhutan, and with Jeunesse Musicale, radio and music for babies and toddlers.

SUMMARY

The Countless Shades of Solidarity in an Anthropological Perspective

Solidarity is one of the fundamental building blocks of the living world, and is also the foundation of human sociality. When we discuss solidarity as the foundation of social existence, whether we perceive it organically or mechanically in the Durkheimian sense, we must ask ourselves about its anthropological roots and how they manifest in real life. Solidarity connects the biological and symbolic components of human sociality.

The text mainly deals with the anthropological foundations of solidarity, since humanity is one, and solidarity is its foundation. Its manifestations in real life are touched upon only sporadically, mainly by presenting some examples in everyday and communal life that concern music and music-related activities, such as grass-roots venues.

56

In contrast to anthropology, which predominantly observed humanity through savage slots (Trouillot 1991), the article emphasises anthropology as a fundamental discipline about humanity, and therefore specifically highlights the anthropological perspective of the contemporary biocultural evolutionary paradigm. It particularly highlights the recent anthropological finding that humans are not only dependent on the care of mothers, but also on “others”. And this is precisely the key characteristic of humanity, both biological and cultural. It is increasingly apparent that cooperation (and mutual assistance) must have been a key factor in the prosocial evolution of humanity. The most important factor here was sociability as a biological adaptation of primates, which in the lineage from which humanity originated, unlike other primates closest to us, that is, apes related to humans, cared for their offspring. The key to understanding the deepest roots of solidarity in humanity lies in prosociality, i.e. expressed sociability throughout all lineages of hominin ancestors.

Ritual pretence is the cradle of human symbolically marked culture. The starting point for the emergence of symbolic culture was prosociality, which included cooperation in caring for offspring, the principles of egalitarianism and solidarity, in which older women (grandmothers) played a particularly multifaceted role. We can assume that human societies have fluctuated between solidarity and competitive solutions throughout their development.

The article merely mentions various forms of solidarity in different social contexts and circumstances and times: local, national, generational or intergenerational, ritual, religious, etc. It specifically mentions workers’ and peasants’ solidarity, especially in Slovenia, and some economic forms of solidarity.

Among contemporary forms of solidarity, the article specifically highlights creativity in music and the functioning of spontaneous venues. It then briefly presents some of the political and religious forms of solidarity that form individual communities, and specifically describes kinship as a fundamental form of mutual social solidarity. Finally, it also presents some examples of global cultural solidarity on the South-South axis, especially in music, and examples of class solidarity.

At the end of the text, an outline of the solidarity framework of kinship is presented, i.e. tribal and kinship solidarity, which allows us to conclude that solidarity is an anthropological constant, and that there is no anthropology or ethnographic research without solidarity.

ODZIVI EVROPSKIH MUZEJEV IN GALERIJ NA BEGUNSKO KRIZO

Borut Rovšnik

57

IZVLEČEK

Selitve so ena od konstant človeštva in tega se zavedamo tudi v Sloveniji, ki je bila vedno izjemno prehodna. V veliki meri gre za urbani pojav, zato imajo muzeji v urbanih okoljih ključno vlogo pri ozaveščanju javnosti o zgodovinskih in sodobnih perspektivah priseljske politike in kulture. V prispevku pregledam, kako se nekateri evropski muzeji v svoji aktivistični praksi soočajo z begunsko krizo, kako vzpostavljajo dialog s priseljenci, lokalnimi skupnostmi in obiskovalci ter s tem prispevajo h kulturni integraciji priseljencev in k spremenjenim kulturnim identitetam kraja. Muzeografsko vprašanje, kako postaviti priseljske in begunske tematike v muzej, lahko razširimo z možnostjo, da muzealci inkluzivne metode vpeljejo tudi v begunske centre in samoorganizirane skvote. Temeljni namen tega pisanja je spodbuditi slovensko muzejsko javnost k nadaljevanju diskurza, kako lahko muzeji in galerije pripomoremo k blaženju žgočih priseljskih izzivov.

Ključne besede: muzeji, selitve, priseljevanje, participativnost, vključevanje, solidarnost

ABSTRACT

Migration is one of the constants of humanity, and this is something we have long been aware of in Slovenia, too, given that this has always been a country of transit. Migration is largely an urban phenomenon, which is why museums in urban environments play a key role in raising public awareness of the historical and contemporary perspectives of immigration policy and culture. In this article, I made an overview of how some European museums are addressing the refugee crisis in their activist practices, how they are establishing dialogue with immigrants, local communities, and visitors, thereby contributing to the cultural integration of immigrants and to the changing cultural identities of the place. The museological question of how to place immigrant and refugee themes in museums can be expanded with the possibility that museum professionals can also introduce inclusive methods in refugee centers and self-organised squats. The fundamental purpose of this article is to encourage the Slovene museum community to continue the discourse on how museums and galleries can help alleviate the pressing challenges of immigration.

Keywords: museums, migration, immigration, participation, inclusion, solidarity

Uvod¹

58

Skrb za marginalne skupine obiskovalcev muzeja in v tem tudi za priseljence so bile moja poklicna stalnica v Muzeju in galerijah mesta Ljubljana (MGLM). Ko sem pred desetimi leti zapuščal to ustanovo, je bila ideja, da bi muzej aktivno deloval proti neenakostim, krivicam in okoljskim krizam, spregledana. Danes se spreminja način razmišljanja o vlogah in odgovornostih muzejev kot družbenih ustanov. Muzeji niso zgolj prostori za ohranjanje preteklosti, temveč imajo tudi pomembno vlogo pri oblikovanju družbenih sprememb – vključno z odzivanjem na migracije in begunske krize. So varni prostori za pripovedovanje zgodb priseljencev in beguncev, s čimer prispevajo k večji empatiji, razumevanju in vključevanju v družbo. Najbolj ozaveščeni muzealci ne stojijo ob strani in pasivno opazujejo, kaj se v družbi dogaja, ampak se v svoji aktivistični praksi zavzemajo za premagovanje neenakosti in spodbujajo pravičnost (Janes in Sandell 2019). Zaradi vse večjih političnih, vojaških in družbeno-gospodarskih konfliktov ter krize identitet je nevtralnost muzejev nevzdržna in pomeni kvečjemu tiho podporo obstoječim strukturam moči. Zato je bolj angažiran pristop, ki vključuje tudi politične in etične dimenzije, več kot relevanten. V naslednjih vrsticah nameravam opisati, kako novodobne selitve vplivajo na življenje v Evropi in kako se nekateri muzeji in galerije soočajo s tem izzivom. Na ta način želim spodbuditi diskurz o tem, kako lahko kultura in še posebej muzeji in galerije pripomorejo k umirjajnu vse bolj žgočih kulturnih, družbenih in političnih izzivov priseljevanja. Predstavljam primere dobre prakse in se pri tem osredotočam na države Evropske skupnosti, ki se jih je ta, sicer prastari, družbeni in demografski pojav najbolj dotaknil v zadnjih desetih letih.

Kako sem se srečal s priseljevanjem in kako smo temo uvedli v muzej?

Naj takoj na začetku pojasnim, da se je priseljevanje dotaknilo moje najozje družine. Ko se je žena v osemdesetih letih 20. stoletja priselila v Slovenijo, ki je bila takrat del nekdanje Jugoslavije, se je soočila s številnimi upravnimi izzivi, zasliševala jo je notranja uprava, njena neposredna okolica pa je bila vse prej kot prijazna. Ko je v devetdesetih zaradi vojne v Bosni in Hercegovini v Slovenijo pobegnilo več kot 60 000 priseljencev, smo živeli v ljubljanski soseski Fužine, kjer so begunci iz Bosne in Hercegovine našli zatočišče pri svojih sorodnikih. Podvrženi so bili asimilaciji in z njo povezanim težavam pri učenju slovenščine.

Med balkansko vojno smo v Mestnem muzeju Ljubljana vzpostavili stik z azilnim domom v Ljubljani in se dogovorili, da pripravimo poseben program za begunske otroke. Želeli smo jim približati naše kulturne šege ob praznovanju božiča. Integracija, ne asimilacija, je bila cilj projekta *Muzeji povezujemo*, ko je v začetku tega stoletja kolegica Janja Rebolj, vodja programov za odrasle, skupaj s študenti družboslovja in humanistike povabila k sodelovanju najprej manjše verske skupnosti v Sloveniji in potem etnične skupnosti Makedoncev, Bosancev, Srbov in pripadnikov drugih narodov iz nekdanje

¹ Članek je nastal na osnovi predstavitve, ki jo je imel avtor na Mednarodni poletni šoli muzeologije v Kopru, 26. maja 2025, na temo migracij in večkulturalizma (*Migrations and Multiculturalism*).

Jugoslavije. V projektu so se predstavili obiskovalcem muzeja in širši javnosti približali svoje kolektivne identitete z razstavami, kulinaričnimi delavnicami, plesom in druženjem (več v Rebolj 2012). To so bili prvi koraki k izboljšanju dostopnosti muzeja in vključenosti ranljivih skupin, zlasti tistih, kateri pripadniki so zaradi selitev deloma spremenili svoje identitete oziroma jim dodali nove.

Izkušnje drugih slovenskih muzejev s priseljenci in begunci navajam po dostopnih objavah. Verena Perko je leta 2016 pisala o mlačnem odzivu slovenskih muzejev na begunsko krizo (Perko 2016). Slovenski etnografski muzej je že jeseni 2015 v sodelovanju z drugimi ustanovami in nevladno organizacijo Slovenska filantropija organiziral pomoč in tudi zbiranje dokumentarnega gradiva v begunskih centrih Šentilj in Idomeni na severu Grčije, pred grško-makedonsko mejo. Konec leta je odprl inkluzivno štiridelno razstavo *Migracije*, ki je ponudila prostor in glas migrantom in beguncem. Spremljali so jo številni dogodki, vodstva in delavnice za begunce, omogočen jim je bil tudi dostop do računalnikov (Ilaš in Račič 2016). Marca 2016, v času priprave na etnološko razstavo *Afganistan – slovenski pogledi* (2017–2018), posvečeno tudi begunski problematiki, so Ralf Čeplak Mencin, Gregor Ilaš, Jure Rus in avstrijski fotograf Karlheinz Fessel dokumentirali življenje v tedaj največjem begunskem taborišču v Evropi Idomeni s 15 000 ljudmi (Čeplak Mencin in Račič 2016; Račič in Čeplak Mencin 2019).

Nekaj let kasneje so v Muzeju novejšje zgodovine raziskali priseljevanje v Slovenijo z območja drugih jugoslovanskih republik po drugi svetovni vojni pa vse do slovenske osamosvojitve ter ga predstavili na razstavi *Odjuga: Zgodbe o identitetah na prepihu* (2021–2022) (Purg in Brenko 2022). Tematika priseljevanja in begunstva v Sloveniji in slovenskih muzejih bi vsekakor zaslužila poglobljeno raziskavo.

Kako selitve vplivajo na življenje v Evropi?

Selitve se niso začele v dvajsetem stoletju niti niso neznana tema v muzejskih kontekstih. Selitve so stalnica človeštva, povezana s pomembnimi svetovnimi dogodki, kot so revolucije, vojne, gospodarska širitev, izgradnja države, politična preobrazba, konflikti in preganjanja, v zadnjem času pa tudi podnebne spremembe in s tem povezana lakota in revščina. Tega se zavedamo tudi v Sloveniji, ki je bila v preteklosti in je še vedno izjemno tranzitna država.

Združeni narodi opredeljujejo mednarodnega migranta kot osebo, ki prečka mejo in ostane zunaj svoje države vsaj eno leto (ZN Migracije b. d.). Govorimo o začasnih delovnih migrantih (gostujočih delavcih), ki se preselijo za omejeno obdobje, o visoko usposobljenih strokovnjakih, o migrantih brez urejenega statusa (nezakonitih migrantih), o družinskih članih in o beguncih. Izraz migrant se pogosto napačno uporablja tudi za begunce. *Konvencija o statusu beguncev*, ki jo je leta 1951 sprejel Urad Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (UNHCR 1951; UNHCR Slovenija 1951), in njen protokol iz leta 1967 veljata za temeljna kamna sodobne zaščite beguncev, utemeljena na načelih nediskriminacije, nekaznovanja in nevračanja ali prisilnega izгона na kraj, kjer lahko pride do ogrožanja njihovega življenja ali svobode. Konvencija nadalje določa pravice in obveznosti beguncev in držav azila, ki so zavezujoče za vse podpisnice. Te vključujejo določbe, ki beguncem zagotavljajo enako obravnavo kot državljanom v smislu

zaščite, svobode veroizpovedi, izobraževanja, zaposlovanja in pravosodja (Skoulikidis 2019: 15–16).

Migranti, vključno z begunci, se vse pogosteje selijo v mestna območja, kjer so zaposlitvene možnosti boljše kot na podeželju. Zaradi revščine živijo v prenatrpanih nastanitvah na ogroženih območjih. Soočajo se s težavami pri dostopu do osnovnih zdravstvenih storitev, izobraževanja in oskrbe. Pogosto se vključijo v neformalno ekonomijo, kjer z velikim številom revnih domačinov tekmujejo za nevarna in slabo plačana delovna mesta. Mesta so še vedno ključne točke za vključevanje migrantov, kar odpira vprašanja državljanstva, nacionalnih identitet in kulturne dediščine. Priča smo naraščajoči feminizaciji selitev, saj ženske predstavljajo več kot polovico mednarodnih migrantov v Evropi in Severni Ameriki (Skoulikidis 2019: 18).

60

Kako selitve vplivajo na gospodarsko rast in družbene spremembe? Vse bolj je očitno, da države Evropske skupnosti brez priseljencev ne morejo vzdrževati sedanje ravni socialne in pokojninske zaščite. Ekonomisti napovedujejo, da bo Evropa do leta 2040 zaradi upadanja rodnosti v najbolj razvitih gospodarstvih potrebovala dodatnih 120 milijonov ljudi. Podnebne spremembe bodo verjetno še povečale notranje selitve in razseljevanje (Skoulikidis 2019: 18).

Obenem pa v Evropi naraščata ksenofobija in odpor do priseljencev. Obstaja strah, da bi priseljenci lahko zmanjšali razpoložljivost delovnih mest za državljane. Nekateri menijo, da nezakonite selitve lahko ogrožajo suverenost in nacionalno identiteto – če državo preplavi veliko število priseljencev, ti lahko ogrožajo demokratične vrednote zahodnih družb (Skoulikidis 2019: 15–19). Danska, ki v svoji zakonodaji predvideva postopno in premišljeno politiko priseljevanja, je na primer v zadnjih letih poostrila nadzor na meji, zaostрила pravila o azilu in otežila postopek za pridobitev državljanstva. Prosilci morajo izkazati znanje danščine na srednješolski ravni in opraviti izpit z vprašanji iz zgodovine in kulture, država pa si dosledno prizadeva za vključitev priseljencev v dansko družbo in s širjenjem obsega pomoči skuša zmanjšati neenakosti (Leonhardt 2025: 41–49).

Kaj lahko storijo muzeji?

Smaro Skoulikidis, ki zadnjih 25 let vodi obsežne humanitarne programe v Grčiji, trdi, da muzeji lahko služijo kot nosilci pozitivnih sprememb pri obravnavanju družbeno-političnih, zgodovinskih in gospodarskih razsežnosti selitev. Lahko postanejo platforma za izobraževanje gostiteljev in migrantov ter spodbujajo vključevanje širše skupnosti v razpravo o politikah, potrebah in rešitvah za selitvene izzive (Skoulikidis 2019: 15–19).

Iskanje zamisli, kako lahko muzeji prispevajo k vključevanju zgodb o selitvah v evropsko kulturno dediščino in postanejo prostori dialoga, izmenjave in razumevanja med različnimi kulturami, je bilo med cilji projekta *MeLa* Evropski muzeji v dobi selitev* (2011–2015), večdisciplinarne raziskave devetih evropskih partnerjev. Nova spoznanja so objavljena v knjižni seriji *MeLa** in na spletni strani (MeLa b. d.). Zaključno poročilo vsebuje 12 priporočil muzejem 21. stoletja (Basso Peressut in Montanari 2011–2015: 19–55). Tukaj se osredotočam na tiste, ki izrecno obravnavajo vprašanja selitev.

Najbolj splošen predlog je, da je v muzejske prakse predstavljanja potrebno vključiti več glasov, tudi opozicijske in antagonistične. Večglasni pristop ima lahko strateško vlogo pri predstavljanju težkih in kontroverznih tem, ki se nanašajo na sodobne raznolikosti in identitete. Opozicijske glasove je nujno treba upoštevati, saj razprave in antagonizmi lahko postanejo del muzejske reprezentacije (nav. delo: 24–25).

Avtorja zagovarjata tezo, da selitev ne bi smeli več obravnavati samo v specializiranih muzejih migracij, temveč kot splošno temo v vseh muzejih (nav. delo: 27). Na sodobnih razstavah je potrebno selitve, umetnost in reprezentacijo postaviti v sveža razmerja. Predlagata razvoj novih oblik umetniških in kuratorskih praks, ki lahko presežejo razliko med globalnim in lokalnim ter odprejo nova vprašanja o tradicionalnih konceptih dediščine, umetniških objektih, arhiviranju in doslej uveljavljenih praksah zbiranja, ohranjanja in interpretacije (nav. delo: 29).

Muzeji naj podprejo preizkušanje inovativnih načinov sodelovanja s širšim občinstvom (nav. delo: 30). Za krepitev odnosov z večkulturnim okoljem naj sprejmejo prožen, odprt in vključujoč pristop k dediščini in identitetam. Dejavnosti naj naslavlajo na kulturno raznoliko občinstvo, namesto ločeno na priseljence in domačine (nav. delo: 34–36). Za učinkovito izboljšanje izobraževalnih praks avtorja predlagata razširitev izobraževalnih strategij in orodij, ki lahko vključujejo »galerijske pogovore, pripovedovanje zgodb, gledališke delavnice, koncerte, filmske projekcije, risanje itd.« (nav. delo: 51).

V dobi selitev ima muzejsko občinstvo vse bolj raznolike potrebe, zato naj jim muzeji bolje prisluhnejo in izpopolnijo znanje o sodobnem občinstvu.

Raziskave je treba opraviti zato, da razumemo, kako se javnost (v vsej svoji raznolikosti) odziva na razstave o občutljivih temah, kot so na primer migracije, in kako povezuje to, kar najde v muzejih, s tem, s čimer se srečuje v novinarskih medijih, političnem diskurzu in družbenih medijih. (Basso Peressut in Montanari 2011–2015: 54)

Nedavne akademske raziskave so sicer sistematizirale teoretični okvir selitev in preučile študije primerov, vendar jim praksa v muzejih ni sledila (Cimoli in Vlachou 2016: 11). Anna Chiara Cimoli in Maria Vlachou sta ocenili, da je potrebno bolj okretno orodje. Blog *Muzeji in selitve* (Muzeji in selitve 2016) se je rodil iz osebne potrebe izvedeti, kako se muzeji odzivajo na množična priseljevanja, pa tudi iz namere znanje in razmislek deliti z zainteresiranimi v muzejskih kontekstih in zunaj njih ter nenazadnje za navdihovanje muzealcev in drugih ljudi (Cimoli in Vlachou 2016: 13). Blog je bil ustvarjen kot platforma, ki združuje trenutna razmišljanja in prakse v zvezi s priseljevanjem in begunsko krizo. Zadnje objave in prispevki so iz leta 2023.

Kako obravnavati selitve v muzejskih kontekstih?

Anna Chiara Cimoli trdi, »da so muzeji izseljenstva konservativni in še vedno precej nezreli glede sodelovanja in vključevanja skupnosti, vendar se lahko veliko naučijo zlasti od etnografskih muzejev in muzejev sodobne umetnosti« (Cimoli 2014: 112, 115). Ustanove, ki se spoprijemajo s sodobnim priseljevanjem, se po njenem mnenju pogosto zatekajo k

priložnostnim in občasnim razstavam, na katerih imajo umetniška dela, videoposnetki in grafično oblikovanje ključno vlogo. Obiskovalec pasivno spremlja predstavitev, ki je največkrat pretirano poenostavljena s ponavljanjem istih tematskih sklopov in z uporabo enakih ikoničnih predmetov. Ne zastavljajo vprašanj in ne spodbujajo drugih perspektiv ali nesoglasij, posledično pa ne ustvarijo konteksta za razmislek, ki si ga tema sodobnega priseljevanja zasluži. Zato morajo današnji muzeji priseljevanja spodbujati večplastne projekte in razstave ter v sodelovanje vključiti različne priseljenke skupnosti. Obstaja cela vrsta orodij za naslavljanje, privabljanje, posvetovanje in sodelovanje s tako imenovanimi novimi državljani. Pripovedovanja in vrednotenja v partnerstvu s priseljenci so se izkazala za primerna orodja interpretacije zbirk muzejske dediščine in tudi za pogajanja o njihovih pomenih ter prav tako za njihovo aktualizacijo (Cimoli 2014: 111).

62

Zgodovine selitev ne obravnavajo in predstavljajo samo nacionalni muzeji selitev. Številni drugi muzeji, vključno z mestnimi, že vključujejo zgodovino in spomin na priseljevanje in izseljevanje v svoje pripovedi na stalnih ali občasnih razstavah. Na ta način razstave postanejo bolj vključujoče in večglasne, zgodovine mest pa obravnavane z interdisciplinarnim pristopom. Andrea Delaplace kot primer navaja bivši Centre d'Histoire de Montréal v Kanadi, ki se zdaj imenuje Centre des Mémoires Montréalaises in poudarja vrednost spominov v celotni pripovedi o mestu. Center je leta 2022 odprl prenovljeno stalno razstavo o zgodovini Montreala in nanjo vključil zgodovino priseljevanja skozi stoletja, že ob pripravi pa so bili prebivalci Montreala povabljeni k sodelovanju. In tako je tri leta prej nastala potujoča razstava *Okna priseljevanja (Fenêtres sur l'immigration, 2019)*, posvečena selitvam, na katero so vključili posnete pripovedi 38 priseljencev. Ti so v Montreal prispeli v različnih obdobjih in tako so njihove zgodbe predstavile izkušnje od leta 1950 naprej. Vsak del razstave je obiskovalce uvodoma nagovarjal z vprašanjem in jih vabil k razmisleku. Prve tri razdelke so uvedli takole: »Daleč v daljavi je mesto: Kaj pričakovati od Montreala, preden ga odkrijete? Priseljevanje med omejitvami in upanji: Zakaj ste se priselili v Montreal? Prvi vtisi in neskončne primerjave: Je Montreal za vas eksotičen?« (Delaplace 2022: 42).

Muzejski aktivizem v grškem begunskem taborišču

V drugem delu sestavka se oziram po evropskem prostoru z vprašanjem, kako se je področje kulture odzvalo na selitveno krizo v najbolj izpostavljenih deželah v Grčiji, Italiji in na Poljskem. Kako so se v zadnjih desetih letih muzeji in galerije v teh deželah spoprijeli z množičnim priseljevanjem in kako so priseljenci zaznali, dojemali in se vključili v kulturo gostiteljske dežele?

Profesorica muzeologije in arheologinja na Univerzi v Atenah Marlen Mouliou (2018) piše, da je Grčijo od leta 2015 prečkalo na tisoče beguncev in mnogi so se naselili v številnih taboriščih, od katerih je bilo največje Idomeni na severu države. V Grčiji je bilo leta 2018 približno 58 000 beguncev, ki so več mesecev čakali na obravnavo in selitev v druge evropske države. Begunci niso bili samo v begunskih taboriščih, ki jih je organizirala grška država in so jih upravljale različne nevladne organizacije, na tisoče jih je živelo tudi v poslopih glavnega mesta Atene. Zakonita taborišča na podeželju in

nezakoniti samoorganizirani skvoti v središču Aten so heterotopije² (Foucault 2007: 214–222) z lastnimi razvijajočimi se vzorci normalnosti. Po mnenju strokovnjaka za humanitarno pomoč Kiliana Kleinschmidta begunska taborišča lahko postanejo »mesta jutrišnjega dne« (DeZeen 2015). »Če begunsko taborišče primerjamo z mestom, potem je treba tam vzpostaviti kulturno infrastrukturo, tako kot v mestu« (Mouliou 2018: 137). In tako se je rodila ideja za priložnostni (angl. *pop-up*) muzej, ki ga je zasnovala Marlen Mouliou. Njen cilj je bil projekt, ki bi mladim beguncem omogočil, da izkusijo resničnost, ki je drugačna od njihovega trenutnega položaja. Želela jih je spodbuditi k ustvarjalnemu in reflektivnemu raziskovanju Aten, za njih mestu med preteklim in prihodnjim življenjem, da ga vidijo kot urbani prostor, ki jim omogoča (re)konstruiranje osebnih spominov in skupnih izkušenj. S tem jih je opolnomočila, da sodelujejo v muzejski izkušnji in soustvarijo razstavo v taborišču ali v skvotih. Priprava razstave je v njihovem vsakdanjem življenju zagotovila družbeni in ustvarjalni prostor ter jih spodbudila, da na teh izkušnjah razvijajo lastne participativne projekte (Mouliou 2018: 138).

Grški muzeji so se na množično priseljevanje beguncev odzvali z odprtimi rokami in z zavedanjem potrebe po vključevanju novih prebivalcev v kulturno tkivo države. Med letoma 2016 in 2017 je bilo vzpostavljenih več programov in projektov za podporo integraciji beguncev ter obveščanje lokalnega prebivalstva o njihovi zgodovini in kulturi. Eden od pomembnih muzejskih projektov je bila delavnica *Migration: Cities (Im)Migration and Arrival Cities* februarja 2017 v Atenah (Mouliou 2019: 6–9), ki so jo organizirali Mednarodni svet zbirk in dejavnosti mestnih muzejev (International Committee for the Collections and Activities of Museums of Cities, CAMOC) pri Mednarodnem muzejskem svetu ICOM, Mednarodni svet za regionalne muzeje (International Committee for Regional Museums ICOM ICR) in ICOM Grčija. Združila je muzejske strokovnjake, akademike in kustose, da spregovorijo o načinih, kako lahko muzeji prispevajo k reševanju izzivov, ki jih prinaša begunska kriza. Temeljila je na načelih systemskega razmišljanja in delovne prakse, ki jo je razvil italijanski mislec Enzo Manzini, vodilni strokovnjak na področju oblikovanja za trajnost in družbene inovacije (2015). Ta metodologija je bila uporabljena tako v timske delu med delavnico kot v sintezi, ki je bila dosežena ob koncu prvega dne. Namen je bil spodbuditi »medsektorske razprave med muzejskimi strokovnjaki (akademiki in kustosi), socialnimi delavci in psihologi, specialisti za medkulturno izobraževanje, predstavniki nevladnih organizacij in sodobnimi begunci« (Mouliou 2019: 7–8) ter razviti načine, kako lahko muzeji postanejo relevantni družbeni akterji v času krize. Že pri načrtovanju je bila izbira pravega prizorišča za delavnico ključnega pomena. Organizatorji niso iskali udobnega in dobro opremljenega prostora, temveč je bil projekt postavljen v urbano muzejsko okolje, polno simboličnega pomena. Mestna galerija v Atenah, v alternativnem večkulturnem okrožju Metaxourgeio, se je izkazala za zelo primerno izbiro. Poleg tega sta projekt in razstava *Mestni krogi*, ki sta sočasno potekala v galeriji, lokalnim in mednarodnim udeležencem delavnice ponudila nadaljnji vpogled v mesto Atene in zgoraj omenjeno okrožje (Mouliou 2019: 8).

2 Michel Foucault (1926–1984) si je izraz sposodil iz medicine in ga v knjigi *Življenje in prakse svobode: Izbrani spisi* (2007) uporabil za muzeje. Za razliko od utopij so muzeji *heterotopije*, resnični kraji v središču družbe, kjer so skupaj zbrani, predstavljeni in kontekstualizirani predmeti iz različnih časovnih obdobj in kultur.

Kako italijanski muzeji sodelujejo pri reševanju migracijskih vprašanj?

Po Anni Chiari Cimoli je v Italiji danes okoli trideset večinoma majhnih in lokalnih muzejev, ki se osredotočajo na izseljevanje iz države. V poznih osemdesetih letih 20. stoletja so se nekateri odločili preiti iz statičnih, zgodovinskih pripovedi o preteklosti k bolj dinamičnim in večplastnim sodobnim pristopom (Cimoli 2018). Razmišljanje o vključevanju priseljencev v muzeje se je v Italiji začelo v etnografskih in antropoloških muzejih in šele pred kratkim je to prizadevanje doseglo umetniške muzeje, pri čemer je dialog med obema vrstama ustanov postajal vse bolj ploden (Cimoli 2014: 112). Nekateri muzeji sodobne umetnosti v Torinu, Bergamu in Milanu so naredili korak dlje in pozornost z zbirk preusmerili na komunikacijo in prakse ustvarjanja pomenov, ne da bi kogar koli spremenili v umetnika. In pri tem so uporabili različne interpretativne metode in orodja sodobne umetnosti, med drugim tudi nove tehnologije. V Milanu je nastal projekt *Brera: Povsem druga zgodba (Brera: Tutta un'altra storia)*, ki so ga razvili v neoklasicističnih galerijah Državne pinakoteke Brera. Vodiči priseljenci in begunci so ob umetninah ustvarili nove zgodbe, nove interpretacije o zgodovini umetnosti in na ta način obiskovalce popeljali po poti, ki so jo sami zasnovali. Pričenjali so z avtobiografsko refleksijo in skozi osebne asociacije ustvarjali povezave med različnimi obdobji in umetniškimi gibanji (prav tam). V Bologni je Muzej moderne umetnosti ustanovil multikulturni center, kjer lahko priseljenci sodelujejo v različnih kulturnih dejavnostih, se učijo novih veščin in se povezujejo z lokalno skupnostjo. Cimoli je izpostavila primere, ko priseljsko občinstvo sploh ni prestopilo praga muzeja, ampak se je muzej s svojo metodologijo in posebnostmi odpravil v lokalno okolje in se tam veliko naučil. Torino je s tega vidika pionirsko mesto. Občinski muzej Castello di Rivoli in zasebna zbirka Fondazione Sandretto Re Rebaudengo sta skupaj z drugimi organizacijami vzpostavila vzoren primer za spodbujanje odprtega dialoga z lokalno skupnostjo, šolami, vzgojitelji in univerzami (Cimoli 2014: 113; 2018: 655–662).

64

Kakšne so kulturne potrebe ukrajinskih priseljencev na Poljskem?

Ruski napad na Ukrajino 24. februarja 2022 je povzročil znaten pritok beguncev iz Ukrajine v različne evropske države, kar je po drugi svetovni vojni ena največjih notranjih selitev prebivalstva v Evropi. Poljsko Ministrstvo za kulturo in narodno dediščino poroča, da je ob selitvah iz Ukrajine Poljska postala glavna destinacija za več kot 1,5 milijona beguncev. Podatki kažejo, da je v nekaterih poljskih mestih do 25 odstotkov celotnega prebivalstva priseljencev iz Ukrajine (Za Ukrajino b. d.).

Muzeji in galerije na Poljskem so se hitro odzvali na razmere in ponudili različne oblike pomoči, humanitarne podpore in izraze solidarnosti. Po vsej Poljski so odprli svoja vrata beguncem, številne kulturne ustanove pa so zbirale donacije in usklajevale humanitarna prizadevanja za podporo ukrajinskemu ljudstvu. Nekateri muzeji in galerije so postali začasna zatočišča za begunce, ki ponujajo prenočitve in potrebščine. Ukrajinskim državljanom so omogočili brezplačen dostop na razstave in sodelovanje v izobraževalnih programih. Obiskovalci so jim na dobrodelnih dogodkih lahko darovali denar, oblačila,

hrano in potrebščine. Zaradi svoje lokacije tik ob ukrajinski meji je Narodni muzej regije Przemysl postal nekakšen logistični center in pristanišče za pretovarjanje, kamor so prinašali humanitarno pomoč iz vse Poljske in tujine (Za Ukrajino b. d.).

Poljski muzeji in galerije so organizirali različne kulturne dejavnosti, namenjene vključevanju beguncev v lokalne skupnosti in tako prispevali k ustvarjanju občutka pripadnosti in normalnosti v zahtevnih časih. Delavnice, izobraževalni programi in tečaji so bili namenjeni beguncem in lokalnemu prebivalstvu, kar jih je zbližalo. Te dejavnosti so pomagale pri učenju jezika in spoznavanju kulture, poleg tega pa so tudi blažile travme in stres (Za Ukrajino b. d.).

Kulturne ustanove so organizirale razstave in dogodke, ki so predstavili ukrajinsko kulturo, zgodovino in umetnost. Razstava *Ukrajina: Pod drugačnim nebom* v Centru za sodobno umetnost Grad Ujazdowski v Varšavi je ena največjih razstav aktualne ukrajinske umetnosti, organizirana na Poljskem – prikazuje več kot dvesto del 32 predstavnikov umetniške skupnosti Ukrajine. Narodni center za kulturo je organiziral razstavo *Ukrajinski svet Marije Prymachenko*. Fotografije slik ukrajinske ljudske umetnice (1909–1997), katere dela v lokalnem muzeju so bila uničena v ruskem napadu (ArtNet 2022), so bile razstavljene pred galerijo Kordegarda. Poleg tega Narodni center za kulturo vodi štipendijski program *Gaude Polonia*. Leta 2022 je štipendije prejelo 21 umetnikov in ustvarjalcev iz Ukrajine. Ta center omogoča tudi poljsko-ukrajinski program izmenjave mladih, s katerim so podprli 42 projektov, ki so koristili 1468 otrokom (Za Ukrajino b. d.).

Kako se je poljska kulturna sfera že pred največjim eksodusom beguncev iz sosednje Ukrajine odzvala na priseljevanje, si je moč ogledati na primeru Krakova, drugega največjega mesta na Poljskem, ki velja za večkulturno, kozmopolitsko mesto. Ob zavedanju potenciala predstavnikov narodnih in etničnih manjšin ter tujcev so leta 2016 pričeli izvajati program *Open Krakow* (Odprti Krakov 2020), katerega cilj je bil uresničevanje politike odprtosti mesta, izgradnja občutka solidarnosti med državljani, povečanja njihove ozaveščenosti o kulturi drugih narodnosti ter nenazadnje oblikovanje strpnega odnosa do tujcev, narodnih in etničnih manjšin. Med znatnimi dosežki programa je treba izpostaviti projekt *Krakov ambasador večkulturnosti*, ki je oblikoval mestno informacijsko točko za tujce in večkulturni center (Mucha 2023: 55–64).

Že pred začetkom vojne v Ukrajini, leta 2021, so tujci predstavljali približno deset odstotkov prebivalstva mesta, kar dokazuje, da so bili pomemben sestavni del prebivalstva. Kot odgovor na množični val beguncev so prebivalci Krakova in kulturne ustanove (občinske, pokrajinske, nacionalne in nevladne) od 24. februarja 2022 nudili podporo beguncem iz Ukrajine na več ravneh. Poljski avtorji poročajo, da se je sčasoma v kulturnih ustanovah pojavil problem prilagajanja kulturne ponudbe potrebam te skupnosti. Zavedanje o multikulturalnosti je sicer postalo resničnost krakovske družbe, vendar še vedno ni bilo posebnega programa za kulturni sektor, ki bi vključeval celovite rešitve za predstavnike drugih narodnosti. Kot odgovor na potrebo po oblikovanju specifičnih smernic je nastala projektna študija *Skupaj skozi kulturo (Razem poprzez kulturę, Together Through Culture*, Gajda in Radecka 2023a), ki je vsebovala analizo obstoječih mestnih strateških dokumentov in kulturnih programov ter priporočila strokovnjakov in predstavnikov priseljenskih skupnosti. Pomemben del študije je bila

kvalitativna raziskava, izvedena na podlagi intervjujev in ankete, objavljene na spletu in poslane skupinam, združenjem in posameznikom z izkušnjami selitev, ki govorijo poljsko, angleško, špansko in ukrajinsko. Raziskava je trajala od aprila do novembra 2023.

Avtorji študije v nasprotju z asimilacijskim pristopom poudarjajo pomen integracije, ki se v sodobnem poljskem kontekstu odmika od hierarhično zaznamovanega diskurza o *pomoči vojnim beguncem* in se pomika proti *kulturni solidarnosti* (Mucha 2023: 57). Pri tem spodbujajo kooperativni in enakopravni etos ter medsebojno razumevanje in skupno odgovornost pri procesu vključevanja. Mucha podaja celo vrsto priporočil mestni oblasti, administrativnim organom, kulturnim in raziskovalnim ustanovam ter nevladnim organizacijam. Med kulturnimi ustanovami, ki že izvajajo določene medkulturne programe, je treba omeniti Malopoljski inštitut za kulturo, ki na ravni Malopoljskega vojvodstva izvaja raziskave in organizira aktivistične dejavnosti za priseljence. Pomemben je tudi Observatorij za večkulturnost in selitve, ki deluje na Ekonomski fakulteti. Zaradi spremenjenih demografskih razmerij Mucha predlaga, da občina ustanovi Ukrajinski center za družbeno analizo v Krakovu, ki naj bi zagnal več družbenih raziskav na področjih sociologije, socialne psihologije, kulturne antropologije, kulturnih študij, ekonomije in politologije – skladno z vso metodološko in teoretično raznolikostjo in dinamiko. Prizadeva si tudi za ustanovitev Ukrajinske hiše kulture (Mucha 2023: 60–61). Zadnje priporočilo se nanaša na potrebo po vključitvi Krakovske knjižnice s svojimi številnimi podružnicami v družbeno mrežo mesta. Razpršene po mestu v številnih soseskah so na splošno dobro označene in opremljene ter uporabnikom prijazne. So mikro objekti mestnega večkulturnega centra in mestne informacijske točke za tujce. V vsaki enoti bi veljalo zaposliti ukrajinskega ali poljskega učitelja s krajšim delovnim časom, ki govori oba jezika. Najpomembnejša se zdi potencialna funkcija knjižnice kot prostora učenja in družbene integracije meščanov in priseljencev (Gajda in Radecka 2023b: 50–51; Mucha 2023: 63).

V kolikšni meri se priseljenci, ki niso rojeni na Poljskem, udeležujejo kulturnih dejavnosti oziroma kaj jih pri tem ovira, odkriva kar nekaj novejših študij, izvedenih v poljskih mestih. So poligon za nadaljnjo analizo spreminjajočega se udejstvovanja na lokalni ravni. Raziskovalca krakovske študije o sodelovanju tujcev v lokalni kulturi (2020–2021) ugotavljata, da so priseljenci, ki se naselijo v poljskih mestih, pretežno mladi, dobro izobraženi in z nadpovprečnimi dohodki, zato so skoraj vzorčni primeri uporabnikov kulture. Pozitivno ocenjujejo kulturno sfero kot potencial za družbeno sidranje in nove narative o lokalnih identitetah (Kubicki in Czerska-Shaw 2023: 35–41). To je zelo pomembno, saj je selitveni prehod razmeroma nova izkušnja za poljska mesta, zato so politike urbane integracije šele v procesu razvoja, kulturni vzorci vsakdanjega življenja pa so še vedno bližje monokulturnemu modelu. Iz odgovorov je bilo razvidno, da se pogostost uporabe kulturne ponudbe povečuje z dolžino bivanja v mestu, kar se navezuje na pomembno vlogo kulturne sfere v procesu prilagajanja priseljencev. Da bi mesta delovala kot dobro povezane večkulturne skupnosti, potrebujejo ustrezne narative. S tega vidika je vredno podpreti pobude od spodaj navzgor in spodbujati pristop *soustvarjanja*, ki temelji na popolnem vključevanju družbenih akterjev. To tezo potrjujejo tudi anketiranci omenjene raziskave, ki so glede na vrste participacije najpogosteje

navedli obiske spomenikov in območij kulturne dediščine (75,4 %) ter obiske muzejev ali umetniških galerij (64,5 %) (Kubicki in Czerska-Shaw 2023: 41–42).

Antropologinja Anna Jawor (2020: 1) piše, da na Poljskem študira skoraj 40 tisoč Ukrajincev, obdobje študija pa za njih predstavlja tudi čas kulturnega udejstvovanja. Na zahtevo Urada za kulturo mesta Varšave je leta 2019 skupina poljskih študentov Pedagoške fakultete Univerze v Varšavi izvedla *pro bono* študijo, kako priseljenci uporabljajo kulturno ponudbo prestolnice, kaj študentke in študenti cenijo v kulturi in kaj zavračajo. Zanimalo jih je, kakšno vlogo ima kultura v njihovem življenju, kaj jih motivira za kulturno sodelovanje in s kakšnimi ovirami se srečujejo v tem kontekstu. Raziskava, ki je temeljila na 50 intervjujih, je pokazala, da gre za populacijo priseljencev s precej konservativnim estetskim okusom. Cenijo klasiko, akademizem in verizem v umetnosti, medtem ko sodobno umetnost mnogi podcenjujejo, napačno razumejo ali celo dojemajo kot kičasto. Iz njihovih pripovedi je čutiti občutek notranje dolžnosti, da pridobijo znanje o poljski zgodovini in da razumejo pomen kulture pri povezovanju z novo domovino in njenimi prebivalci. Radi obiskujejo muzeje in se učijo o poljski zgodovini, ker je za njih nekaj izjemnega – vsi so presenečeni, kako bogata je. Poljakom zavidajo njihovo neodvisnost. Sodelovanje v kulturi je zanje oblika preživljanja prostega časa na privlačen način in negovanja socialnih stikov, pomaga pa tudi pri spopadanju z občutkom osamljenosti v novi državi. Čeprav kulturne ustanove ponujajo različne popuste za študente, so na Poljskem vstopnine še vedno relativno dražje kot v Ukrajini.³ Po mnenju anketirancev predstavlja jezik precejšnjo, čeprav v večini primerov psihološko, blokado. Najtežje je premagati pomanjkanje razumevanja poljskega kulturnega konteksta, torej dediščine, toposov in simbolov, značilnih za poljsko kulturo. Ko gre za institucionalne ovire, sta največja problema pomanjkanje informacij in neučinkovita promocija dogodkov. Večina vprašanih ni zaznala diskriminacije ali segregacije na področju kulture, nekateri pa so opazili znake izključenosti ter celo občutek ogroženosti oziroma pomanjkanja varnosti med nekaterimi športnimi dogodki in državnimi prazniki. Anketiranci se sicer udeležujejo dogodkov visoke poljske kulture v muzejih in gledališčih ter si ogledujejo spomenike, mnogim pa je bližja v Varšavi dostopna visoka ali popularna ukrajinska kultura, kot so npr. srečanja z znanimi ukrajinskimi pisatelji, koncerti ukrajinskih skupin, klubske zabave, filmi in stand-up komedije (Jawor 2020: 1–15). Po ugotovitvah raziskovalke gre za značilen pojav *konkulture*, ko se manjšinska skupina prilagodi življenju v novi državi, spremlja in obiskuje dogodke visoke kulture in spoznava kanone nacionalne kulture, se pa ne integrira, saj (še) nima kompetenc in ne čuti skupnega konteksta, torej doživljanje kulture združuje priseljence in jih obenem ločuje od Poljakov (nav. delo: 11).

³ V Narodni operi Ukrajine v Kijevu se vstopnice za *Labodje jezero* začnejo pri 50 grivnah, kar je en evro, nekaj najbolj ekskluzivnih sedežev pa stane 1000 grivn, ker znese 21 evrov (Jawor 2020: 8).

Sklep

Selitve nedvomno že spreminjajo družbeno vlogo muzejev in delovanje kulturnih ustanov. Muzeji iz nekdanjih statičnih ustanov arhiviranja in ohranjanja postajajo aktivni prostori za spodbujanje srečanj s pogosto potlačenimi zgodbami in težkimi spomini. Zadnje desetletje se torej niso močno okrepile samo migracije, ampak so tudi muzeji razširili in na novo koncipirali svoje poslanstvo (Janes in Sandell 2019).

Raziskovalci mednarodnega projekta *MeLa** *Evropski muzeji v dobi selitev* so poudarili pomen večglasja, tudi nasprotujočih si glasov, pri predstavljenju migrantskih in begunskih tematik, za kulturno raznolikost občinstvo, ki združuje priseljence kot domačine. Polifoni pristop ima ključno vlogo pri predstavljanju raznolikih in večdimenzionalnih lokalnih in globalnih identitet. Muzeji uvajajo inovativne načine sodelovanja s širšim občinstvom, kot so pripovedovanje, gledališke delavnice, koncerti, filmske projekcije, risanje in drugi načini skupnega ustvarjanja s pogovori (Basso Peressut in Montanari 2011–2015: 19–55). Razmislje odpirajo razstave, ki so pripravljene v sodelovanju s priseljenici, in obrazstavni programi, v katerih migranti pripovedujejo, vrednotijo in interpretirajo razstavljeno dediščino, saj lahko opozorijo na drugačne vidike in osebne pomene posameznih muzealij (Cimoli 2014: 111).

Mednarodna delavnica CAMOC v Atenah je pokazala na velik pomen sodelovanja med muzealci, socialnimi delavci, psihologi, strokovnjaki za medkulturno izobraževanje, predstavniki nevladnih organizacij in begunci (Mouliou 2019: 7–8) pri spodbujanju muzejev, da postanejo relevantni družbeni akterji v času begunske krize. Če begunska taborišča lahko primerjamo z mestom, potem v njih potrebujejo tudi kulturo in muzeje, ki begunce spodbudijo k raziskovanju. V taboriščih lahko soustvarijo razstavo, begunce v samoorganiziranih skvotih v središču Aten pa je mogoče spodbujati k raziskovanju heterotopičnih načinov bivanja, ki se razlikujejo od njihove trenutne resničnosti; muzeji so sami po sebi tudi heterotopične ustanove, ki združujejo dediščino različnih obdobj in kultur (Mouliou 2018: 137–138).

V deželah, kjer se spopadajo z največjo selitveno krizo, so prišli do nekaj temeljnih spoznanj o spreminjajočih se večplastnih identitetah ter o potrebah in preprekah priseljencev. V Italiji se je vključevanje priseljencev na razstave in v programe muzejev pričelo v etnografskih in antropoloških muzejih, potem pa še v galerijah (Cimoli 2014: 112; prim. Ilaš in Račič 2016; Čepiak Mencin in Račič 2016 za Slovenijo). Avtorica navaja primere umetniških muzejev v Milanu, Bologni in Torinu, v katere vključujejo priseljence in njihove zgodbe ter tako omogočajo odprt dialog z lokalno skupnostjo, šolami, vzgojitelji in univerzami. Če priseljenci ne prestopijo praga muzeja, gre ta s svojo metodologijo v lokalno okolje (Cimoli 2014: 113; 2018: 655–662), podobno kot atenski muzeji.

Na Poljskem, ki je od leta 2022 sprejela več kot 1,5 milijona beguncev iz Ukrajine, raziskovalci opažajo, da se je v kulturnih ustanovah sčasoma pojavil problem prilagajanja kulturne ponudbe potrebam te skupnosti. V kvalitativni raziskavi *Skupaj skozi kulturo* so opravili intervjue in ankete s skupinami, združenji in posamezniki z izkušnjami selitev v Krakovu (Gajda in Radecka 2023a). Podobno kot je bila v nasprotju z asimilacijskim pristopom integracija cilj slovenskega projekta *Muzeji povezujemo*, tudi Poljaki hierarhično zaznamovan diskurz o *pomoči vojnim beguncem* nadomeščajo z

veliko bolj demokratično *kulturno solidarnostjo* (Mucha 2023: 60–61). Pri tem spodbujajo enakopravno sodelovanje, medsebojno razumevanje in skupno odgovornost pri procesu vključevanja v družbo in kulturo gostiteljske države.

Vsi našeti izsledki in spoznanja lahko pomagajo k uspešnemu družbenemu in kulturnemu vključevanju priseljencev in beguncev, ki poteka kot dinamičen dvosmerni proces med večinskim prebivalstvom gostiteljske države in priseljenci. Osveščeni muzeji in galerije omogočajo dialog in dajejo na razpolago svoj prostor in senzibilne muzealce.

REFERENCE

ARTNET

2022 Vivienne Chow: Russian Forces Burned Down a Museum Home to Dozens of Works by Ukrainian Folk Artist Maria Prymachenko. <<https://news.artnet.com/art-world/maria-prymachenko-ukraine-russia-2078634>> [16. 9. 2025].

BASSO PERESSUT, Luca in MONTANARI, Elena (ur.)

2011–2015 *MeLa* European Museums in an Age of Migration: MeLa Final Brochure*. Milano: Politecnico di Milano. <https://www.mela-project.polimi.it/upl/cms/attach/20150916/164249296_8862.pdf> [6. 5. 2025].

CIMOLI, Anna Chiara

2013 Migration Museums in Europe: Naratives and their Visual Translations. V: L. Basso Peressut, F. Lanz in G. Postiglione (ur.), *European Museums in the 21st Century: Setting the Framework, Vol. 2*. Milano: Politecnico di Milano, 314–329. <https://www.mela-project.polimi.it/upl/cms/attach/20130905/160445503_9628.pdf> [6. 5. 2025].

2014 From Representation to Participation: The Voice of the Immigrants in Italian Migration Museums. *The International Journal of the Inclusive Museum* 6 (3): 111–121.

2018 From Representation to Participation: Inclusive Practices, Co-Curating and the Voice of the Protagonists in Some Italian Migration Museums. V: S. Watson, A. J. Barnes in K. Bunning (ur.), *A Museum Studies Approach to Heritage*. London: Routledge, 655–662.

CIMOLI, Anna Chiara in VLACHOU, Maria

2016 The Museums and Migration Blog. *CAMOC Museums of Cities Review* 4: 11–14. <https://museumsandmigration.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/12/camoc_review_nr4_jan2017.pdf> [16. 9. 2025].

ČEPLAK MENCIN, Ralf in RAČIČ, Mojca

2016 Begunci so tu! Prizadevanja Slovenskega etnografskega muzeja proti stereotipom, predsodkom in ksenofobiji / The Refugees Are Here! Efforts of the Slovene Ethnographic Museum in Fighting Stereotypes, Prejudice, and Xenophobia. V: V. Vidrih Perko in N. Terčon (ur.), *Muzeji, dediščina in kulturna krajina: Zbornik / Museums, Heritage and Cultural Landscape: Acta*. Radovljica: Slovensko muzejsko društvo; Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije; Celje: ICOM Slovenija, 159–171.

DELAPLACE, Andrea

2019 How to Put Migration in a Museum: A Reflection on the Museum Representation of Migration. *CAMOC Museums of Cities Review: Special Dossier*, 43–54. <<https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2020/03/CAMOC-Review-Special-issue-on-Migration-Cities-1.pdf>> [26. 8. 2022].

2022 Plural Narratives and Memories: The Centre d'histoire de Montréal. V: J. Savic (ur.), *CAMOC Digital Annual Conference The Right to the City, Krakow, Poland, June 9–11, 2020 (2021): Book of Proceedings*. Krakow: CAMOC, 41–51. <<https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2022/06/KRAKOW-CONFERENCE-BOOK-OF-PROCEEDINGS-for-website.pdf>> [26. 8. 2025].

DEZEEN

2015 Talia Radford: Refugee Camps are the „Cities of Tomorrow“, Says Humanitarian-Aid Expert (Kilian Kleinschmidt). <<https://www.dezeen.com/2015/11/23/refugee-camps-cities-of-tomorrow-killian-kleinschmidt-interview-humanitarian-aid-expert/>> [16. 9. 2025].

FOUCAULT, Michel

2007 *Življenje in praxe svobode: Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GAJDA, Kinga Anna

2023 Introduction. V: K. A. Gajda in A. Radecka (ur.), *Together Through Culture: Fostering Integration and Inclusivity in Krakow's Cultural Landscape*. Kraków: Instytut za evropske študije Jagelonske univerze, 41–43.

GAJDA, Kinga Anna in RADECKA, Aniela (ur.)

2023a *Together Through Culture: Fostering Integration and Inclusivity in Krakow's Cultural Landscape*. Kraków: Instytut za evropske študije Jagelonske univerze. <https://europeistyka.uj.edu.pl/documents/3458728/156416674/razem_poprzez_kulture.pdf/97624438-3ba9-4747-9e4a-724075e5ff4c> [8. 5. 2025].

GAJDA, Kinga Anna in RADECKA, Aniela

2023b Krakow and Culture for Migrants: An Examination of Strategic Documents and Reports. V: K. A. Gajda in A. Radecka (ur.), *Together Through Culture: Fostering Integration and Inclusivity in Krakow's Cultural Landscape*. Krakow: Instytut za evropske študije Jagelonske univerze, 46–54.

70 ILAŠ Gregor in RAČIČ, Mojca

2016 Odziv Slovenskega etnografskega muzeja na aktualna migrantska gibanja: Dejavnost v času od decembra 2015 do oktobra 2016. *Etnolog* 26: 285–292.

JANES, Robert R. in SANDELL, Richard

2019 Posterity Has Arrived: The Necessary Emergence of Museum Activism. V: R. R. Janes in R. Sandell (ur.), *Museum Activism*. Abington, Oxon in New York: Routledge, 1–21.

JAWOR, Anna

2020 Cultural Participation of the Students from Ukraine in Poland. V: D. Leśniewska (ur.), *Nationalities Affairs: New Series* 52. <<https://doi.org/10.11649/sn.2329>> [8. 5. 2025].

KUBICKI, Paweł in CZERSKA-SHAW, Karolina

2023 Uczestnictwo obcokrajowców w kulturze lokalnej: Studium przypadku Krakowa. *Zarządzanie w Kulturze* 24 (2): 33–49. <<https://doi.org/10.4467/20843976ZK.23.006.18572>> [8. 5. 2025].

LEONHARDT, David

2025 Zakaj na Danskem zmagujejo liberalci? *Global*, junij 2025: 41–49.

MANZINI, Ezio

2015 *Design, when Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation*. Cambridge: The MIT Press.

MELA

b. d. The Research Project MeLa* – European Museums in an Age of Migrations. <<https://www.mela-project.polimi.it/>> [6. 5. 2025].

MOULIOU, Marlen

2018 The Museum of Our Discoveries: Empowering Young Refugees in an Urban Context. *Museum International* 70 (3–4): 136–144.

2019 Migration: Cities (Im)Migration and Arrival Cities Athens Workshop: Municipal Gallery of Athens, 6–8 February, 2017 in Collaboration with ICOM CAMOC, ICOM ICR and ICOM Greece. *CAMOC Museums of Cities Review: Special issue on Migration Cities*, 6–9. <<https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2020/03/CAMOC-Review-Special-issue-on-Migration-Cities-1.pdf>> [6. 5. 2025].

MUCHA, Janusz

2023 The Evolving Community of Krakow: Navigating 'Unity Through Culture'. V: K. A. Gajda in A. Radecka (ur.), *Together Through Culture: Fostering Integration and Inclusivity in Krakow's Cultural Landscape*. Krakow: Instytut za evropske študije Jagelonske univerze, 55–64.

MUZEJI IN SELITVE

2016 *Museums and Migration* (blog). <<https://museumsandmigration.wordpress.com/>> [18. 9. 2025].

ODPRTI KRAKOV

2020 Otwarty Krakow / Open Krakow. <<https://otwarty.krakow.pl/227874.artykuul.open-krakow.html>> [8. 5. 2025].

PERKO, Verena

2016 Migracije, družbeno angažirana muzejska tema, in zakaj se ji slovenski muzeji uspešno izogibajo? *Migracije – Migrations* 10 (2): 136–148.

REBOLJ, Janja

2012 Muzeji povezujejo: Dediščino in ljudi. V: M. Dilas (ur.), *Partnerstvo: Zbornik radova*. Reka: Filozofska fakulteta Univerze na Reki in Muzej moderne in sodobne umetnosti Reka, 128–135.

PURG, Urška in BRENKO, Corrine

2022 »Ne počutim se več kot muzejski artefakt!« Ustna zgodovina, participativnost in demokratični muzej. *Etnolog* 32: 111–128.

RAČIČ, Mojca in ČEPLAK MENCIN, Ralf

2019 Refugees Are in Front of our Doors! Endeavours by the Slovene Ethnographic Museum Towards the Deconstruction of Stereotypes and Prejudice. V: V. Golding in J. Walklate (ur.), *Museums and Communities: Diversity, Dialogue and Collaboration in an Age of Migrations*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 216–229.

SKOULIKIDIS, Smaro

2019 City Museums and Migration: Towards a Better Understanding. V: *CAMOC Museums of Cities Review*, 15–19. <<https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2020/03/CAMOC-Review-Special-issue-on-Migration-Cities-1.pdf>> [26. 9. 2025].

71

UNHCR

1951 *The 1951 Refugee Convention*. <<https://www.unhcr.org/about-unhcr/overview/1951-refugee-convention>> [26. 9. 2025].

UNHCR SLOVENIJA

1951 *Konvencija o statusu beguncev*. <https://www.unhcr.org/si/wp-content/uploads/sites/25/2017/06/1951_Convention_status_refugees-svn.pdf> [26. 8. 2025].

ZA UKRAJINO

b. d. Poljsko Ministrstvo za kulturo in narodno dediščino: Za Ukrajino (Dla Ukrainy). <<https://www.gov.pl/web/kultura/pomoc-dla-ukrainy>> [26. 9. 2025].

ZN MIGRACIJE

b. d. UN Migration: *Fundamentals of Migration: An Introduction to Some of the Key Terms, Definitions and Concepts Related to Migration and Displacement*. <<https://www.iom.int/fundamentals-migration>> [20. 9. 2025].

BESEDA O AVTORJU

Mag. Borut Rovšnik, upokojeni muzejski svétnik, je diplomiral iz umetnostne zgodovine na Univerzi v Ljubljani in magistriral iz muzeologije na Univerzi v Zagrebu. Ustanovil je komunikacijsko službo Mestnega muzeja v Ljubljani (danes del MGML), od leta 1991 do 2011 je pripravljaj Muzeoforume – srečanja slovenskih muzealcev s priznanimi muzeologi in strokovnjaki iz tujine, ki so razpravljaj o različnih aktualnih temah v zvezi z nadaljnjim razvojem muzejev. Poldrugo desetletje se je ukvarjal z evalvacijo razstav in muzejskih javnih programov ter z izvajanjem študij motivacij in pričakovanj obiskovalcev. Danes sodeluje kot zunanji svetovalec Foruma Slovanskih kultur pri projektu izmenjave strokovnjakov in rezidenc z ukrajinskimi muzeji.

ABOUT THE AUTHOR

Borut Rovšnik, MA, a retired museum councillor, graduated in art history from the University of Ljubljana and obtained a master's degree in museology from the University of Zagreb. He established the communications department of the City Museum of Ljubljana (now part of Museum and Galleries of Ljubljana), and from 1991 to 2011 he prepared Muzeoforums –meetings of Slovenian museum professionals with renowned museologists and experts from abroad, who discussed various current topics related to the further development of museums. For a decade and a half, he was involved in the evaluation of exhibitions and museum public programmes, and the implementation of studies on visitor motivations and expectations. Today, he is an external advisor to the Forum of Slavic Cultures on a project involving the exchange of experts and residencies with Ukrainian museums.

SUMMARY

Responses of European Museums and Galleries to the Refugee Crisis

Migration is changing the social role of museums, which are transforming from once static institutions for collecting, documenting and preserving material heritage into active spaces for promoting dialogue with often suppressed stories and difficult memories. Researchers from the international *MeLa** project *European Museums in an Age of Migration* have emphasised the importance of multiple voices, including opposing ones, in presenting migrant and refugee issues to a culturally diverse audience of immigrants and locals. Today, a polyphonic approach plays a key role in presenting diverse and multidimensional local and global identities. Museums are introducing innovative ways of engaging with wider audiences, such as storytelling, theatre workshops, concerts, film screenings, drawing and other forms of collaborative creation with discussions (Basso Peressut and Montanari 2011–2015: 19–55).

73

Exhibitions prepared in collaboration with immigrants, and exhibition programmes in which migrants evaluate and interpret the exhibited heritage, lead to reflections, as they can draw attention to different aspects and personal meanings of individual museum objects (Cimoli 2014: 111). The International Committee for the Collections and Activities of Museums of Cities (CAMOC) international workshop in Athens highlighted the need for cross-sectoral collaboration among museum professionals, social workers, psychologists, experts in intercultural education, representatives of non-governmental organisations and refugees to ensure that museums become relevant social actors during the refugee crisis (Mouliou 2019: 7–8). If refugee camps can be compared to cities, then they also need culture, museums and exhibitions co-created by refugees (Mouliou 2018: 137–141).

In Italy, the inclusion of immigrants in exhibitions and museum programmes began first in ethnographic museums and then in art museums (Cimoli 2014: 112; cf. Račič and Čeplak Mencin 2019, for Slovenia). Museums in Milan, Bologna and Turin, with the participation of immigrants and their stories, enable open dialogue with the local community, schools, educators and universities. Some Italian museums take their methodology into the local environment (Cimoli 2014: 113), similar to those in Athens (Mouliou 2018). In Poland, which has taken in more than 1.5 million refugees from Ukraine, researchers have observed that cultural institutions have gradually encountered the problem of adapting their cultural offer to the needs of this community. In the Krakow qualitative study *Together Through Culture*, interviews and surveys were conducted with groups, associations and individuals with experience of migration (Gajda and Radecka 2023a). Similar to the integration goal of the project *Muzeji povezujemo (Museums Connect)* by the Museum and Galleries of Ljubljana, in Poland, too, are replacing the hierarchically marked discourse on *helping war refugees* with a much more democratic *cultural solidarity* (Mucha 2023: 60–61). In doing so, they promote equal participation, mutual understanding and shared responsibility in the process of integrating refugees into the society and culture of the host country.

ORODJA ZA ODZIVANJE NA POPLAVE

Ranljivost, zdravje in solidarnost

Nežka Struc, Pia Krامل, Urša Valič in Uršula Lipovec Čebtron

75

IZVLEČEK

Prispevek se posveča analizi orodij, ki so namenjena pripravljenosti in odzivanju na različne krize in naravne nesreče. Analiza je bila opravljena v okviru mednarodnega projekta *Sonar-Cities*, s katero smo ugotovili značilnosti sorodnih, obstoječih orodij različnih evropskih držav. V besedilu analiziramo slovenska orodja za odzivanje na poplave in druge nesreče. Med drugim razčlenimo, na kakšne načine orodja obravnavajo ranljivosti v kontekstu zdravstvenih posledic nesreč in v kolikšni meri spodbujajo solidarnost in medsebojno pomoč v ljubljanskih soseskah.

Ključne besede: poplave, orodja, ranljivost, zdravje, solidarnost

ABSTRACT

In this article we analyse tools designed for preparedness and response to various crises and natural disasters. The analysis was carried out as part of the international Sonar-Cities project, and helped to identify the characteristics of similar tools in various European countries. In this text, we analyse Slovenian tools for responding to floods and other disasters. Among other things, we break down how the tools address vulnerabilities in the context of the health consequences of disasters and to what extent they promote solidarity and mutual assistance in Ljubljana neighbourhoods.

Keywords: floods, tools, vulnerability, health, solidarity

Uvod¹

Leta 2024 je Evropska agencija za okolje (*European Environment Agency*, EEA) objavila poročilo z oceno tveganja podnebnih sprememb (EEA 2024), v katerem je

¹ Članek je nastal v okviru projekta *Sonar-Cities* (št. 101168315), ki ga financira program Evropske unije za raziskave in inovacije Obzorje Evropa, vodi pa Tamara Gilles-Vernick z Instituta Pasteur v Parizu. Izražena stališča in mnenja so zgolj stališča avtoric in ne odražajo nujno stališč Evropske unije ali Evropske izvajalske agencije za raziskave (angl. *European Research Executive Agency*, REA), zato ne Evropska unija ne organ, ki dodeljuje sredstva, ne moreta biti odgovorna zanje.

navedla, da so podnebne spremembe, ki jih povzročča človek, globalni pojav in predstavljajo večnivojsko tveganje za življenje ljudi na planetu. Med drugim se je zgolj leta 2023 povprečje globalne temperature dvignilo za 1,5 °C v primerjavi s predindustrijskim obdobjem. Avtorji poročila predvidevajo, da bo v Evropi v naslednjih letih pogosto prisotno izmenjevanje ekstremnih vremenskih situacij, na primer dolgih in vročih sušnih obdobji ter intenzivnih deževnih obdobji, ki bodo prinašala poplave. Ekstremne vremenske razmere bodo močno poglobile in pomnožile obstoječe krize ter med drugim vplivale tudi na zdravstveno stanje prebivalstva (zlasti na delavce, ki delajo na prostem) in obremenile dostop do zdravstva. Povečala se bo pojavnost bolezni, povezanih z vremenskimi vplivi (npr. kapi in dehidracije zaradi vročinskih valov), in novih bolezni (npr. širjenje limske borelioze in različnih bolezni, ki jih prinašajo komarji). Čeprav je zavedanje in razumevanje klimatskih sprememb v državah članicah in institucijah Evropske skupnosti razmeroma dobro, pa so tako družbena pripravljenost kot tudi implementacija in izvajanje politik precej šibki (EEA 2024).

Dogodki, ki jih imenujemo naravne nesreče, in izredne zdravstvene razmere močno obremenjujejo odzivne zmogljivosti mest in držav ter dodatno zaostrujejo njihove številne prepletene podnebne, politične, gospodarske in družbene izzive. Čeprav je pojavnost tovrstnih nesreč v Evropi razmeroma nizka glede na preostali svet, njihova tveganja in posledice presegajo državne meje ter zelo vplivajo na zdravje in življenje ljudi, pri tem pa poglobljajo prepletajoče se podnebne, politične, ekonomske in družbene izzive (Arcaya, Raker in Waters 2020; Safarpour idr. 2022).

Kot ugotavlja Didier Fassin (2012), živimo v dobi, v kateri izredni dogodki, kot so vojne, lakote in naravne nesreče, postajajo del vsakdanjega življenja večine prebivalstva na planetu. Za razliko od prejšnjega razumevanja krize kot nečesa, kar obstaja zunaj družbe, se danes kriza vse pogosteje razume kot sestavni del vsakdanjega življenja, torej kot nekaj, kar se ne dogaja zunaj ali onkraj zamišljenega družbenega prostora, temveč je vpeto v vsakdanje življenje prebivalcev (prim. Duffield 2012; Podjed 2024). Alexandra Schwell (2023) krizo razume kot del koncepta nujnosti ali urgentnosti (angl. *urgency*), ki se pojavlja tudi v zvezi s podnebnimi spremembami in je posledično povezan z naravnimi nesrečami. Schwell po Turnerju sedanji čas predstavi kot liminalni čas (Turner po Schwell 2023: 181), ker je zaznamovan s »krizo, negotovostjo in izgubo nadzora« in od nas zahteva takojšnje ukrepanje oziroma ukrepanje v prihodnosti, česar pa ni mogoče zagotoviti (Schwell 2023: 185). To velja tudi za kontekst naravnih nesreč in zdravstvenih kriz, ki nas s svojim pojavljanjem opominjajo na nujnost, da ukrepamo, hkrati pa se doseg politik in praks pripravljenosti na krize zdi omejen in nas tako ohranja v liminalnosti.

V Sloveniji smo se v zadnjih letih soočali s kontinuumom kriz, tako s pandemijo covida-19 kot z obsežnimi in pogostimi poplavami ter sušami, ki so jih spremljali tudi požari. Pandemija covida-19 je tako v svetu kot pri nas razkrila nove ranljivosti in poglobila obstoječe, pri čemer smo v raziskavi projekta *Sonar-Global* o zdravstvenih in družbenih posledicah pandemije dokazali, da v Sloveniji »večina ugotovljenih ranljivosti ni bila posledica same pandemije, temveč poskusov njenega obvladovanja« (Lipovec Čebren 2023: 31–32). Poleg tega, da so v nesrečah in krizah različne skupine ljudi nesorazmerno prizadete (ECHO 2021), so hkrati tudi podvržene neenakemu dostopu do informacij o zdravju in zdravstvu ter o možnostih oskrbe in podpore. Pri tem gre lahko

za ljudi z nizkimi dohodki, starejše in mlajše osebe, spolno marginalizirane osebe, ljudi z oviranostmi in/ali kroničnimi fizičnimi ali duševnimi boleznimi ipd. (Hsieh idr. 2023; de Vries idr. 2022; Gaynor in Wilson 2020). Raziskave v projektu *Sonar-Global* so tudi pokazale, da je treba za zmanjšanje neenakosti zdravstvenih posledic v zdravstvenih in drugih krizah upoštevati heterogenost prebivalstva in se izogniti vpeljavi enotnega modela zaščitnih ukrepov za vse prebivalce in prebivalke (Lipovec Čebtron 2023: 38).

Če je družba sposobna zasnovati bolj inkluziven odgovor na zdravstvene krize in druge katastrofe, se neenakosti, ranljivosti in posledice kriz zmanjšajo, obenem pa se poveča t. i. odpornost (angl. *resilience*) oz. trdoživost ali vzdržljivost prebivalstva (Lipovec Čebtron 2023: 31). Pri tem se zdi ključno razumeti, kako so ljudje doživeli dosedanje krize, kako so se na te dogodke pripravljali in odzivali, kakšni so bili lokalni načini spopadanja s krizo prek solidarnostnih praks, kakšne so bile uradne in neuradne komunikacijske strategije in odzivi na te krize ter kateri ljudje ali skupine ljudi so bili v krizah marginalizirani (Smith idr. 2022).

S temi vprašanji se ukvarja mednarodni projekt *Sonar-Cities* (2024–2027), s polnim naslovom Sodelovalno akcijsko raziskovanje na področju družboslovnih znanosti za boljšo pripravljenost in upravljanje s tveganji evropskih mest v primeru nesreč in zdravstvenih kriz (*Sonar-Cities: Social Science Participatory Research-Action for Preparedness in Risk Management for Disasters and Health Emergencies in Europe's Cities*) (Sonar-Cities 2024). Slovenija, ki v projektu sodeluje z Avstrijo, Francijo, Italijo, Hrvaško, Nizozemsko in Švedsko, se zaradi lege in pestrosti terena srečuje z različnimi naravnimi pojavi, tudi poplavami,² na katere se osredotočamo v omenjenem projektu. V zadnjih dveh desetletjih postajajo poplave v Sloveniji namreč vse bolj izrazite, saj zajemajo vse večje površine³ (Gale, Bitenc in Đurović 2013), pri čemer je 4. avgusta 2023 obseg prizadetega območja predstavljal približno dve tretjini države (12 mesecev 2024).⁴ Čeprav v poplavah na območju Slovenije ljudje razmeroma redko umirajo, je materialna škoda običajno obsežna. Poplave avgusta 2023 so povzročile za skoraj tri milijarde evrov neposredne škode (Ukrepi države 2025) in terjale sedem človeških življenj (M. R. 2023). V tem smislu so poplave pri nas pogosto predstavljene kot ekonomska, tudi kot okoljska, le redko pa kot zdravstvena kriza. V projektu *Sonar-Cities* se ukvarjamo z raziskovanjem zdravstvenih posledic preteklih naravnih nesreč in kriz v šestih evropskih mestih (Dunaj, Groningen, Ljubljana, Stockholm, Videm, Zagreb), pri čemer v Ljubljani raziskujemo vplive pandemije covid-19 in posledice poplav. Poleg etnografske raziskave je namen projekta s sodelovalnim raziskovanjem razviti orodja in priporočila, ki bodo povečala pripravljenost in zmanjšala tveganja za zdravstvene posledice za osebe z ranljivostmi v primeru izrednih razmer.

² Poplave v Sloveniji raziskovalci delijo na običajne (redne) in katastrofalne (izredne), med katere sodijo urbane, nižinske in hudourniške poplave na kraških poljih in poplave morja, pogosto pa se pojavljajo njihove kombinacije (Orožen Adamič 1992: 7).

³ Ocena skupne površine območij poplavljanja se je od leta 2007 do 2012 povečala z 882 km² na 1945 km² (Gale, Bitenc in Đurović 2013).

⁴ Obseg prizadetega območja je bil ocenjen na površino 17 203 km² (12 mesecev 2024).

Orodij, navodil, ukrepov ali priporočil za soočanje s posledicami podnebnih sprememb, vključno s poplavami, je mnogo, primanjkuje pa analiz prednosti in pomanjkljivosti tovrstnih orodij. Ravno zato se v prispevku posvetimo analizi orodij, ki lahko pripomorejo k boljši pripravljenosti ter odzivanju na krize in naravne nesreče, kot so poplave. Zanima nas, na kakšne načine ta orodja obravnavajo ranljivosti in zdravstvene posledice nesreč ter v kolikšni meri spodbujajo solidarnost in medsebojno pomoč.

Metodologija

V prispevku bomo obravnavale gradivo, ki smo ga zbrale v slovenskem delu projekta *Sonar-Cities*, pri tem pa izhajamo iz različnih projektnih poročil, ki smo jih pripravile v začetnih mesecih projekta (od januarja do septembra 2025). Ključno gradivo predstavljata mapiranje⁵ in analiza spletnih orodij za pripravljenost in odzivanje na poplave ter njihovo oblikovanje in diseminacija.⁶ V spodnji razpredelnici je prikazano, kako smo zbrale in analizirale podatke o obstoječih orodjih.

Zbiranje podatkov	1) spletno zbiranje podatkov 2) pogovori s sogovorniki in sogovornicami 3) skupni obrazec z dvaindvajsetimi kategorijami
Analiza podatkov	1) vprašalnik z osmimi vprašanji za deskriptivno analizo 2) analiza konceptualnih izzivov

Razpredelnica zbiranja in analize podatkov mapiranja orodij (avtorica Nežka Struc)

Pri pridobivanju podatkov smo si pomagale z vprašalnikom z osmimi vprašanji za deskriptivno analizo, s katerim smo povzele mapiranje obstoječih orodij, kar je omogočilo začetno primerjavo in analizo podatkov med različnimi raziskovalnimi območji in vrstami

⁵ Mapiranje v etnografiji pojmujemo kot beleženje praks oz. njihovo sledljivost v prostoru skozi čas; v sodobnem času tudi evidentiranje in dokumentiranje določenih kulturnih praks in elementov v virtualnem prostoru. Po Franu mapirati enostavno pomeni pospravljati, razvrščati podatke (npr. spravljati liste, spise, načrte v določene mape) kot tudi kartiranje (Mapirati b. d.). Avtorice smo mapiranje razumele kot evidentiranje orodij, dostopnih v določeni državi. Mapiranje je večinoma potekalo virtualno (spletno dostopna orodja), nekaj orodij pa smo zaznale tudi pri etnografskem terenskem delu. Več o mapiranju in analizi orodij za pripravljenost na krize je mogoče najti v poročilu D3.1, ki bo pod rezultati javno objavljeno na spletni strani (Sonar-Cities 2024). K poročilu so poleg avtoric z Univerze v Ljubljani in Mental Health Europe prispevali še partnerji projekta: Rdeči križ Avstrije, Medicinska univerza na Dunaju, Švedska obrambna univerza, Nizozemski inštitut za raziskave zdravstvenih storitev, Univerza v Vidmu in Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu.

⁶ Čeprav se v tem prispevku osredotočamo predvsem na mapiranje in analizo orodij, smo sočasno opravile tudi pregled dela služb in organizacij ter zakonodaje in pravilnikov organiziranja pripravljenosti na naravne nesreče in odzivanja nanje. Glavni del projektne raziskave v teku predstavlja etnografsko delo na poplavljenih lokacijah in vključuje intervjuje z ljudmi, ki so doživeli poplave na območju Viča in Sneberij v Ljubljani. Del etnografskega dela poteka v okviru vaj pri predmetu Medicinska antropologija na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

nesreč. Kot bo jasno iz nadaljevanja, smo bile pri mapiranju pozorne ne le na način prenosa informacij in znanj, temveč tudi na to, kako so posamezna orodja obravnavala in definirala ranljivosti, v kolikšni meri so se ukvarjala z zdravstvenimi posledicami in ali so služila kot del solidarnostnih praks v skupnosti.

Sočasno od januarja 2025 dalje poteka etnografska raziskava, ki pa še ni dokončana. V njej smo s prebivalkami in prebivalci poplavljenih območij ljubljanskega Viča in Sneberij izvedle polstrukturirane in nestrukturirane intervjuje,⁷ neformalne pogovore in tudi raziskave s hodečimi metodologijami⁸ (angl. *walking methodologies*, Springgay in Truman 2018 po Bajič, Abram in Muršič 2022). Ob tem je pomembno izpostaviti, da smo med drugimi temami vse sogovornike in sogovornice vprašale, ali so v času poplav uporabljali kakšne pripomočke in orodja, ali se je njihova uporaba v času poplav spremenila, ali bi kakšno izmed orodij priporočali tudi drugim in kakšna orodja (na primer usposabljanja, navodila, smernice, priporočila) bi jim koristila v prihodnjih podobnih situacijah. Odgovore na ta vprašanja mestoma analiziramo v zadnjem delu članka.

Orodja za odzivanje na poplave

Najprej smo si v projektu postavili vprašanje, kaj orodja sploh so. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika med definicijami besede 'orodje' najdemo pomene, kot so »predmet, priprava, ki se uporablja pri kakem delu sploh« in »kar omogoča, olajšuje opravljanje kakega dela, dejavnosti« (Orodje b. d.).⁹ V zadnjem času pod pojmom orodje ne razumemo le fizičnih predmetov, temveč tudi raznovrstne organizacijske metode in nenazadnje tudi digitalne tehnologije in aplikacije. Širše razumevanje pomena besede orodje je verjetno povzročila široka uporaba angleške besede *tool* v projektnem jeziku in pri poimenovanju digitalnih pripomočkov, kot so aplikacije. Pri mapiranju so bila za nas pomembna orodja, katerih uporaba v kriznih razmerah razkriva, kako se ljudje pripravljajo na nesreče in kako nanje odgovarjajo.

Pri začetnem spoznavanju z orodji smo lahko ugotovile, da nekatera opozarjajo na nujnost spremembe celotnega družbenega ustroja, od opustitve kapitalističnega sistema, ki temelji na izkoriščanju, do obrata k pravičnejši družbi za vse, vključno z rastlinami

⁷Doslej je bilo opravljenih 52 intervjujev s prebivalci omenjenih področij, ki so imeli izkušnje s poplavami, in osebami, ki delajo v različnih službah (reševalci, gasilci, zaposleni na Mestni občini Ljubljana, v zdravstvenih domovih, na televiziji ipd.), ki so bili udeleženi pri izvajanju prve pomoči, organizaciji reševanja in drugega dela ob poplavah, nudenju zdravstvene oskrbe ali so skrbeli za komunikacijo s prebivalstvom ipd. Ob tem smo upoštevale intersekcijaskost identitet in vlog pri razumevanju ranljivosti, pri čemer je bil najbolj ilustrativen primer sogovornice, ki je bila obenem prizadeta v poplavi in udeležena v reševalni ekipi.

⁸Te smo izvedle na Viču (13. 1., 22. 4., 23. 6. in 28. 8. 2025) in v Sneberjah (22. 1. in 23. 4. 2025).

⁹V antropologiji in etnologiji se med orodja najpogosteje vključuje predmete. Po *Slovenskem etnološkem leksikonu* so orodje »predmeti, priprave, pripomočki in naprave, ki omogočajo izvajanje določenih del in opravil ali jih olajšujejo« (Bogataj 2007: 392). Etnologija na Slovenskem je preučevala predvsem delovna orodja, na primer kmetijska (Baš 1955) in obrtniška (Porenta 1999).

in živalmi (na primer s pristopoma odrasti¹⁰ in enega zdravja – *One Health*).¹¹ Druga pa so bolj parcialna in osredotočena na različne vidike krize: na primer za preprečevanje poplav predlagajo pozornejše ravnanje na gospodarstvenem področju (prepoved gradnje na poplavnih območjih in čiščenje poplavnih infrastruktur, kot so bregovi, struge, nasipi, jezovi), veliko predlogov pa je usmerjenih k temu, kako ravnati, ko kriza že nastopi.

Mapiranje orodij, ki naj bi pripomogla k boljši pripravljenosti in odzivanju na naravne nesreče, je bilo osredotočeno na tista, ki so bila namenjena boljši pripravljenosti, odzivu in okrevanju ob različnih nesrečah (npr. poplave, požari, potresi, vročinski valovi) in zdravstvenih krizah (npr. pandemija covid-19). Ob tem se nismo osredotočali na fizične krizne nabore orodij, recimo pakete s hrano, baterijami, zdravili ipd. (Brown 2024), temveč smo upoštevali raznovrstne načine predajanja znanj, izkušenj in informacij, ki lahko koristijo v času kriznih negotovosti.

Skupaj s projektnimi partnerji, ki so sočasno mapirali v Avstriji, Italiji, na Hrvaškem, Nizozemskem in Švedskem, smo identificirali 287 orodij, od tega v Sloveniji 52. Orodja so se razlikovala tudi glede geografskega obsega, obravnavanih tem, pristopa k ranljivosti in ciljnih skupin uporabnikov, kot kaže spodnja razpredelnica:

Nesreča / kriza	Število orodij	Format orodij					Komu je orodje namenjeno			Kaj orodje obravnava		
		Besedilo	Video	Spletna stran	Aplikacija	Drugo	Posameznim osebam	Institucijam	Drugim	Pripravljenost	Odziv	Okrevanje
Vročinski valovi	52	28	2	9	2	11	38	22	7	24	48	8
Poplave	41	14	17	4	1	5	41	5	2	19	23	18
Požari	4	1	3	0	0	0	4	0	0	4	3	0
Potresi	4	1	1	0	0	2	3	1	0	2	3	3
Covid-19	99	42	15	9	10	23	73	29	11	3	94	18
Več različnih tveganj oz. nesreč	65	24	7	14	6	14	55	34	12	51	52	39
Druga tveganja in zdravstveni problemi	22	7	8	1	1	5	12	11	3	8	11	5

Razpredelnica vseh mapiranih orodij v šestih državah projekta *Sonar-Cities* (avtorica Nežka Struc)

Kot je razvidno iz tabele, so bila identificirana orodja na voljo v različnih oblikah, takih, ki so namenjene (individualnemu) tisku (npr. brošure, PDF dokumenti, letaki, priročniki, informativni listi), kot digitalni interaktivni formati (npr. interaktivne spletne

10 Odrast je odprt koncept brez enotne definicije, »saj ne gre za izoblikovan sistem, temveč za sistemsko alternativo v nastajanju« (Dedić 2020: 92). Ena izmed definicij je: »Trajnostna odrast se opredeljuje kot krčenje proizvodnje in potrošnje, ki poveča blagostanje človeka in izboljša ekološke pogoje ter enakost na planetu. Poziva k prihodnosti, v kateri družbe živijo v okviru okoljskih zmožnosti, z odprtimi lokalnimi gospodarstvi in bolj enakopravno porazdeljenimi resursi v okviru novih oblik demokratičnih institucij« (Research & Degrowth v Odrast b. d.).

11 Gre za način obravnave zdravja kot celote in ne kot razdrobljenih pristopov po posameznih področjih človeškega, živalskega in okoljskega zdravja, kar »zahteva usklajeno in sodelovalno delovanje vseh vključenih deležnikov, učinkovito komunikacijo in krepitev zmogljivosti za reševanje današnjih in prihodnjih zdravstvenih izzivov« (Wijesara 2023; prim. Eno zdravje 2025).

strani, aplikacije), digitalni dinamični formati (npr. vključujejo videoposnetke) in drugi formati (npr. usposabljanja, zemljevidi, telefonske linije). V nekaterih primerih so bila orodja ustvarjena v več oblikah hkrati (npr. izdana kot brošura, videoposnetek ali del interaktivne spletni strani). Kljub raznolikosti so prevladovala orodja v obliki, ki je bila namenjena tisku.

Tabela prikazuje tudi, da se je največ orodij nanašalo na covid-19, saj so vsi partnerji projekta *Sonar-Cities* ciljno iskali tovrstna orodja. Nasprotno pa je bilo najmanj orodij povezanih s požari ali potresi, a tudi v primeru obravnave teh dveh nesreč so se orodja večinoma nanašala na več tveganj hkrati (angl. *multihazard tools*). Poleg tega je bilo v kategorijo orodij, ki obravnavajo več različnih tveganj, uvrščenih 15, ki so se nanašala na pripravljenost, odzivanje ali okrevanje po potresih, poplavih in požarih, čeprav omenjene posamične kategorije prikazujejo nižje številke.

Pri vprašanju, komu so orodja namenjena, smo ugotovili, da je večina zasnovana za individualno pripravljenost ob nesrečah, nekatera so bila namenjena ustanovam in formalnim prvim posredovalcem (npr. gasilci, policija). Druga orodja so bila namenjena neformalnim prvim posredovalcem (ljudem, ki so priča nesreči ali se z njo neposredno soočajo), prostovoljcem ali članom skupnosti. Prav tako smo analizirali, na katere faze nesreče ali krize so se orodja osredotočala – na pripravljenost (kako se pripraviti na krizo), odzivanje (kako ravnati med krizo) in okrevanje (kaj storiti po krizi) –, ter ugotovili, da se veliko evidentiranih orodij nanaša na več kot eno fazo. Pri obravnavi vprašanj, povezanih z zdravjem in zdravstvenim varstvom, so se orodja večinoma osredotočala na fizično in duševno zdravje posameznikov, to je podporo posameznikom in njihovo pripravljenostjo na nesreče, vključno s preprečevanjem prenosa bolezni in psihosocialno oskrbo.

Ob mapiranju orodij na raziskovalnih lokacijah projekta v šestih državah smo ugotovili, da jih je največ namenjenih rabi na nacionalni ravni, sledijo tista, ki so namenjena mestom in regijam, najmanj pa je bilo mednarodnih. Nekatera mednarodna orodja so nastala v okviru evropskih projektov, vendar pogosto po njihovem zaključku niso bila več dostopna, kar je pomenilo izgubo dragocenih virov in znanja.

Za boljšo ponazoritev v nadaljevanju predstavljamo v Sloveniji mapirana orodja in v naslednjih razdelkih analiziramo, kako ta orodja obravnavajo ranljivosti in zdravstvene posledice nesreč ter v kolikšni meri spodbujajo solidarnost.

Obravnava ranljivosti

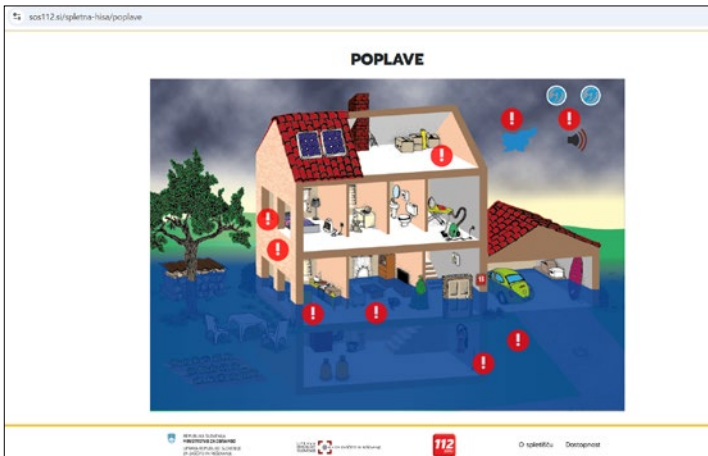
Koncept ranljivosti se pri proučevanju okoljskih nesreč in kriz pogosto uporablja kot kumulativni »kazalec neenakih razporeditev delov prebivalstva v bližini okoljskih in tehnoloških tveganj in kot sposobnost posameznika ali skupine, da 'predvideva nesrečo, se z njo spopada in se ji upira ter okreva' po nesreči« (Wisner idr. 2004 po Faas 2016: 14). V zvezi z zdravjem podobno poudarja David Napier, da ranljivosti ne smemo razumeti zgolj kot tveganje za bolezen, temveč kot relativen in spremenljiv pojav, tesno povezan z družbenimi neenakostmi, »saj z naraščanjem neenakosti določene kategorije posameznikov postajajo bolj ali manj ranljive« (Napier 2014: 2). V tem smislu je ranljivost potrebno razumeti kot relacijski pojav, ki ga je treba vedno obravnavati intersekcijsko

in znotraj konkretnega konteksta, v katerem nastaja (Škraban, Pistotnik in Lipovec Čebtron 2020).

Iz zapisanega je jasno, da je pojem ranljivosti ohlapen in ga je nemogoče enoznačno definirati. Analiza je pokazala, da so orodja zelo različno pojmovala ranljivost: ponekod je bila omenjena zgolj posredno, drugod neposredno. V nekaterih primerih je bila oznaka uporabljena na splošno, v drugih pa v povezavi s specifičnimi družbenimi skupinami (npr. osebe z različnimi oblikami oviranosti, kroničnimi boleznimi, težavami v duševnem zdravju, migranti v prekrasnih pravnih statusih, starejši, otroci). Določena orodja so obravnavala situacijsko ranljivost, povezano predvsem s posledicami krizne situacije (npr. sodelujočih pri čiščenju posledic poplav zaradi izpostavljenosti onesnaženi vodi). Kadar so orodja, ki so obravnavala covid-19 ali druge krize, predvidevala prilagoditve »ljudej z ranljivostmi«, so običajno poskušala vključevati večjezično podporo, jezikovno posredovanje, dostopnost v lahkem jeziku¹² in zapise v avdio obliki.¹³ V tem smislu v nadaljevanju izpostavljamo nekatere primere spletnih strani in videov v znakovnem jeziku.

82

Spletna hiša¹⁴ je spletna stran, ki prikazuje zaščito doma ob potresu, požaru in poplavah. S klikom na različne označene dele hiše se prikažejo oblački z napotki, kako ravnati ob omenjenih nesrečah, z nadaljnjimi povezavami na podrobnejša navodila in na druge formate orodij (napotki in navodila, plakati, brošure, videi). Na voljo so tudi zvočni posnetki navodil, ki so kombinirani z videi slovenskega znakovnega jezika za slepe in slabovidne in slovenskimi podnapisi za gluhe in naglušne osebe. Orodje tako vključuje elemente igrifikacije ali poigritve, s katerimi se lahko uporabnik uči prek interaktivnih vsebin in z lastno izkušnjo pride do znanja, kako ukrepati v primeru nesreče v lastnem domu. Pri tem je mogoče opaziti, da poskuša orodje spodbujati individualno učenje in iskanje lastnih, individualnih rešitev.

Spletna hiša (Spletna hiša poplave b. d., zajem zaslona 5. 11. 2025; avtor ilustracije Studio Ajd, d. o. o.)

12 Lahki jezik se nanaša na besedila v lažje razumljivem jeziku, saj »poenostavi strukturo besedila, uporablja znano in vsakdanje besedišče ter krajše stavke« z namenom, da ga lahko razumejo ljudje »z različnimi zmožnostmi branja in razumevanja« (A. V. Z. 2025).

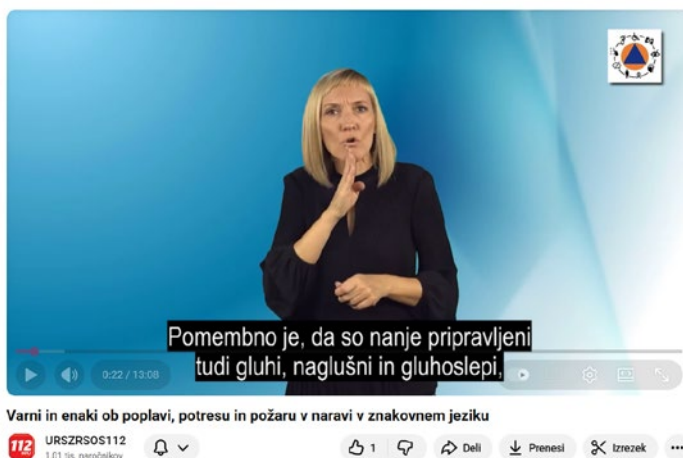
13 V primeru interaktivnih spletnih orodij je šlo npr. za funkcijske tipke.

14 Orodje je pripravila Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje (Spletna hiša b. d.).

Orodja, ki so zasnovana kot spletne strani, pogosto omogočajo prilagoditev velikosti pisave, kontrasta barv in združljivost z bralniki zaslona. Tak primer sta spletni podstrani RTV Slovenija Dostopno (Dostopno b. d.) in Enostavno (Enostavno b. d.), ki informacije podajata v znakovnem jeziku ob avdiovizualnem opisu ali pa v lahkem jeziku, kar omogoča dostop do prilagojenih radijskih in televizijskih vsebin ter novic za osebe z različnimi oviranostmi. V znakovnem jeziku so dostopna tudi video orodja, na primer Varni in enaki ob poplavi, potresu in požaru v naravi v znakovnem jeziku (Varni 2022),¹⁵ ki je namenjen uporabi pred omenjenimi naravnimi nesrečami, med njimi in ob spopadanju s posledicami. Video je preveden v slovenski znakovni jezik, vendar ni opremljen s podnapisi v drugih jezikih, prav tako ne vključuje vizualnih primerov ali lahkega jezika kot prej omenjene spletne strani.

Spletna stran Enostavno (Enostavno, o strani b. d., zajem zaslona 5. 11. 2025)

Video Varni in enaki ob poplavi, potresu in požaru v znakovnem jeziku (Varni 2022, zajem zaslona 5. 11. 2025)

¹⁵ Video je pripravila Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje v okviru projekta *See Me – Safe and Equal in EMERgencies*, ki je potekal v sodelovanju z različnimi organizacijami v Sloveniji in na Hrvaškem (See Me 2022; Evropski projekt 2022).

Vsa predstavljena orodja (Spletna hiša, Dostopno, Enostavno in Varni in enaki ob poplavi, potresu in požaru v znakovnem jeziku) se pri prilagajanju osebam z oviranostmi osredotočajo na poenostavljanje vsebin in vpeljujejo jasne vizualne podobe. Vendar je tako pri omenjenih orodjih kot tudi pri drugih opazno, da nimajo doslednega pristopa k obravnavanju ranljivosti. Pri nekaterih je mogoče zaznati implicitno predpostavko o ranljivostih, ki pa niso opredeljene oziroma ni razvidno, kako so jim bila orodja prilagojena. Druga orodja so ranljivost enačila s prebivalci, ki so kategorizirani v »ranljive skupine«, kot so otroci, nosečnice, starejši ali ljudje s kroničnimi boleznimi. Mapiranje je še pokazalo, da avtorji nekaterih orodij namesto besede ranljivost uporabljajo druge izraze, na primer »osebe, ki potrebujejo posebno pozornost ali imajo posebne potrebe« oziroma »ljudje, bolj dovzetni za bolezni«.

84

Analiza orodij je tudi pokazala, da številne skupine, ki se soočajo z ranljivostmi – med njimi brezdomci, osebe z različnimi oblikami oviranosti, otroci, starejši, predstavniki različnih manjšin, priseljenci in posamezniki, ki ne govorijo večinskega jezika – niso bile ustrezno vključene v obstoječa orodja. Mapirana orodja tudi ne vključujejo informacij in pristopov, ki upoštevajo prepletenost človekovega in živalskega zdravja ter zdravja ekosistemov, kot ga uveljavlja že omenjen koncept enega zdravja (Eno zdravje 2025).

Obravnava zdravstvenih posledic

Poplave različno vplivajo na zdravje ljudi in ekosistemov, pri čemer lahko v nekaterih skupnostih pripomorejo k »odložitvi konfliktov in jačanju tako družbenih kot družinskih vezi« (Nolet b. d.), obenem pa lahko pomagajo ohranjati zdravje ekosistemov rek (Tonkin idr. 2018). Vseeno pa so negativne zdravstvene posledice poplav za ljudi aktualna tema v raziskavah zdravja in zdravstva (Du idr. 2010; Yang idr. 2025; Chu in Chen 2025). Vplivi na zdravje ljudi so odvisni od specifičnega konteksta poplav in prepletenosti številnih dejavnikov. Kot ugotavljajo raziskovalci, poplave lahko povzročijo utopitve, poškodbe, podhladitve, živalske ugrize, okužbe ran, zastrupitve in nalezljive bolezni ter prispevajo k stradanju, dolgoročno pa tudi k slabemu duševnemu zdravju, kroničnim boleznim, oviranostim in boleznim, povezanim z revščino (Du idr. 2010), med drugim k srčno-žilnim, dihalnim in prebavnim boleznim, sladkorni bolezni, raku, boleznim živčnega sistema in ledvičnim boleznim (Yang idr. 2025).

Med orodji, ki se osredotočajo na zdravstvene vidike poplav, velja omeniti gradivo z naslovom »Psihološka prva pomoč ob poplavah – pomoč drugim in sebi v času stiske«, ki ga je pripravil Nacionalni inštitut za javno zdravje (NIJZ) (Prva pomoč 2023). Orodje je dostopno na spletni strani NIJZ v obliki strnjjenih navodil in omogoča tiskanje letaka z bistvenimi kontakti za iskanje psihološke pomoči. Orodje je pravzaprav jedrnat povzetek obširnega priročnika (Lavrč in Štirn 2016) in namenjeno uporabi v času poplav in po njih, s poudarkom na samopomoči in nujenju osnovne psihološke podpore drugim v primeru duševnih stisk, ki jih lahko povzročijo naravne nesreče. Gradivo je na voljo le v strokovnem slovenskem jeziku in ne vključuje grafičnih ponazoritev, vizualnih podpornih vsebin ali lahkega jezika, zato je težko dostopno ali nedostopno osebam z izzivi branja in bralnega razumevanja ali tistim, ki ne govorijo slovensko.

Drugi primer orodja, ki obravnava morebitne zdravstvene posledice poplav, je plakat s priporočili, kako ravnati v primeru poplav, ki ga je prav tako pripravil NIJZ (Poplave 2025) in je namenjen preprečevanju nalezljivih bolezni med poplavami in po njih.

POPLAVE
PREPREČEVANJE NALEZLJIVIH BOLEZNI OB POPLAVAH

NAJPOMEMBNEJŠE POTE PRENOSA:

- Zaužitje onesnaženih živil in vode, onesnažene roke in površine
- Kihanje in kašljanje
- Glodavci in mrčes
- Poškodbe

PREPREČEVANJE:

- Uživanje varne hrane in vode
- Pogosto umivanje rok s milom in čisto vodo:
 - po uporabi stranišča,
 - pred jedjo,
 - pred pripravo živil
- Higiena kašlja:
 - kašljanje in kihanje v zgornji del rokava ali v papirnati robček
- Prezračevanje zaprtih prostorov
- Zaščita pri čiščenju površin - ustrezna obleka, obutev (gumijasti škornji) in rokavice
- Oskrna poškodba, rane in ran
- Preprečevanje stika z glodavci oziroma njihovimi iztrežki
- Uporaba zaščitnih sredstev pred mrčesom

DOBRO JE VEDETI:

- Povzročitelji nalezljivih bolezni so očem nevidni.
- Lahko se uklužijo ob stiku z na vidno čistimi predmeti in zadržanimi lužami.
- Nekatere bolezni se lahko prenesajo z glodavcev na človeka zaradi vdihavanja zraka, ki vsebuje mikroorganizme, ki se nahajajo v iztrežkih glodavcev. Prav tako lahko pride do okužbe zaradi zaužitja onesnažene hrane in vode.
- S cepenji se lahko dodatno zaščitimo pred:
 - gripo,
 - hepatitisom A,
 - tetanusom (z obnavljanimi cepenji pred letenjem).

Več informacij na spletni strani NIJZ: <http://www.nijz.si/>

NIJZ
Naravni svetnik
za varno uživanje

Priporočila kako ravnati v primeru poplav (Poplave 2025, zajem zaslona 24. 10. 2025)

Plakat je eno redkih orodij, osredotočenih na potencialne akutne zdravstvene posledice, ki se pojavljajo med poplavami in po njih, kot so zastrupitev s kontaminirano vodo in hrano, poškodbe pri sanaciji poplav, poplavalna prisotnost živali, ki na ljudi prenašajo bolezni (komarji, glodavci), ter bolezni dihal in alergije, ki nastanejo zaradi širjenja plesni v poplavljenih bivalnih prostorih. Tako kot prej omenjeno orodje je tudi ta plakat dostopen samo v slovenščini, vsebuje pa vizualne primere, ki sicer ne pojasnjujejo celotnega besedila.

Na osnovi predstavljenih orodij lahko ugotovimo, da se poleg preprečevanja širjenja bolezni osredotočajo na telesno in duševno zdravje posameznikov, na zdravstvene nujne primere, katerih pogostnost se poveča med naravnimi nesrečami in po njih, in na pripravo na nesreče v primeru obstoječih zdravstvenih težav (npr. priprava zaloge zdravil za primere naravne nesreče).

Orodja in (samo)organiziranje solidarnostne pomoči

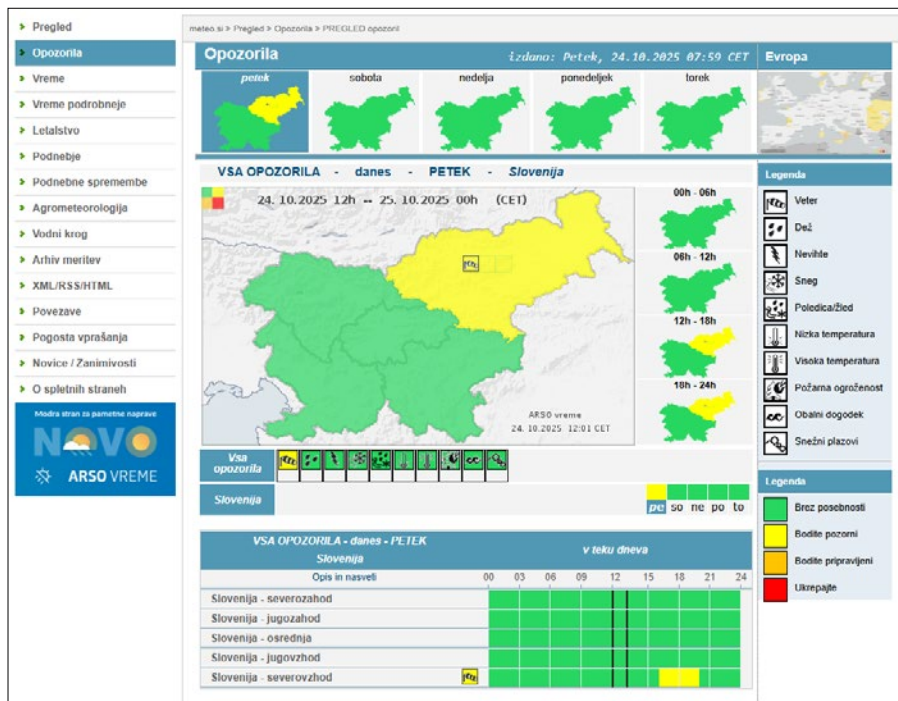
Antropološko razumevanje solidarnosti ima dolgo zgodovino (Engels 1963; Mauss 1996; Graeber in Wengrow 2021) in se običajno navezuje na širše razumevanje človeškega sobivanja, vzajemne pomoči, družbenih vezi in oblik družbene organizacije (Struc 2023: 164–165, 2024: 75). Pojem solidarnosti izhaja iz predpostavke, da človeška družba deluje na temeljih vzajemne pomoči (Kropotkin 1972: 136) in da v manjših skupnostih nastaja iz nuje, varnosti in potrebe po preživetju (Turnbull 1987: 31–32). Kot piše Romana Pozniak (2023), s pojmom solidarnosti danes razumemo družbene vezi, ki med drugim temeljijo na skupnem izkustvu in zavezi k odgovornosti in sodelovanju. Pri tem avtorica omenja razlike med nivoji solidarnosti, ki se razlikujejo predvsem glede na to, med kom nastajajo vezi – bodisi gre za politične (meddržavne, institucionalne), humanitarne in aktivistične ali medsosedske vezi (prav tam). Tovrstne nivoje solidarnosti, ki se dotikajo vprašanj družbene izolacije, (ne)zaupanja, drugosti/tujosti, odnosa do materialnosti in psiholoških dimenzij ter so pomembni za prepoznavanje vzrokov ranljivosti, smo lahko prepoznale tudi pri raziskovanju in analizi orodij, pri čemer smo ugotavljale, da lokalni prebivalci nekatera orodja uporabijo v solidarnostnih praksah.

86

Eno izmed orodij, ki je bilo vzpostavljeno v primeru poplav avgusta 2023, je bila aplikacija Poplave 2023. Uvedla jo je Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje (URSZR) avgusta 2023 in čeprav ni več dostopna,¹⁶ so o njeni uporabi zabeleženi precej natančni podatki (Aplikacija Poplave 2023). Aplikacija je bila dostopna tako prek spletnih strani kot mobilnih telefonov in je bila namenjena za uporabo po celotni državi. Pri razmišljanju o solidarnostnem potencialu orodij, kot je bila aplikacija Poplave 2023, bi to lahko videli kot poskus formalizacije praks solidarnosti na nacionalni ravni. Zdi se, da je URSZR z njo želel spodbuditi solidarnostne prakse nudenja pomoči (v obliki prostovoljnega dela, donacij materialne pomoči, posojanja mehanizacije ipd.), nadzorovati njeno razporejanje in tako izpogajati razdelitev pomoči, ki bi ustrezala potrebam v poplavah prizadetih oseb.

Čeprav v Sloveniji ni opaziti veliko orodij, ki bi bila posebej prilagojena občinski ali krajevni ravni oziroma manjšim skupnostim, pa obstajajo določena orodja, ki jih ljudje uporabljajo geografsko specifično. Iz gradiva, ki smo ga zbrale med etnografsko raziskavo med prebivalci in prebivalkami ljubljanskega Viča in Sneberij, ima posebno vlogo spletna stran in aplikacija Agencije Republike Slovenije za okolje (ARSO) za napovedovanje vremena in pregled vodostajev.

16 Aplikacija je zaživela 8. avgusta in bila ukinjena 10. oktobra 2023.

Spletna stran ARSO Meteo (Opozorila 2025; zajem zaslona 24. 10. 2025)

ARSO, ki deluje kot nacionalna meteorološka služba, predvidoma pred in med vremenskimi dogodki zagotavlja vizualna poročila, zemljevide in vremenske alarme (zelena, rumena, oranžna, rdeča opozorila), informacije pa so na voljo tudi v angleščini (Opozorila 2025).

Nekateri sogovorniki in sogovornice, ki so z nami delili izkušnje iz časa poplav na Viču v letih 2010 in 2014, so za lastno pravočasno informiranost najpogosteje uporabljali to spletno stran. Čeprav prvotni namen tega orodja ni spodbujanje solidarnosti, so ga prebivalci Viča uporabljali za namene samoorganiziranega preventivnega obveščanja skupnosti o bližajočih se poplavah in neurjih ter na tak način utrjevali medsebojno komunikacijo in medsosedsko skrb ter s tem prispevali k zmanjševanju škode zaradi poplav. Eden izmed mehanizmov preventivnega obveščanja, ki so ga vzpostavili, je bil samoorganiziranje v neformalne dežurne skupine, ki so ponoči s pomočjo podatkov, pridobljenih na ARSO, nadzorovale vodostaje rek, potokov in kanalizacije. Namen teh skupin je bilo zagotoviti hiter odziv ob morebitnem dvigu voda, s čimer bi lahko pravočasno obvestili sosede in gasilce ter zmanjšali škodo na območju Viča.

Med pogovori so sogovorniki tako na Viču kot v Sneberjah omenjali tudi druga orodja, ki so na ravni soseske ali ulice služila za izmenjavo informacij in solidarnostnih praks: na primer organiziranje komunikacijskih kanalov prek skupnih seznamov elektronske pošte oziroma »mailing list«, skupinskih klepetov v različnih aplikacijah za komuniciranje in urejanje kontaktov prostovoljcev v excel tabelah. Po mnenju

sogovornikov je vzpostavitev lokalnih e-poštnih seznamov omogočila hitro in učinkovito digitalno komunikacijo med prebivalci. Prek teh kanalov so namreč delili opozorila, usklajevali pomoč in si posredovali informacije o dostavi hrane, možnostih pridobitve finančne podpore ali poteku sanacije po poplavah.

Sorodni komunikacijski kanali, ki smo jih zaznale ob mapiranju orodij, so bile tudi javne Facebook skupine, kot na primer skupina »Poiščimo domove za živali (poplave 2023)«, ki je bila aktivna med poplavami in po njih ter dostopna vsem uporabnikom s Facebook računom (Poiščimo domove 2023). Namen skupine je bil pomoč pri iskanju začasnih ali stalnih domov za živali, ki so bile med poplavami rešene ali zapuščene. Uporabniki skupine so izmenjevali objave o pogrešanih živalih, ponujali pomoč in povezovali lastnike z najditelji. Podoben pojav je raziskovalec Kristoffer Albris opazil med poplavami leta 2013 v Dresdnu, kjer so Facebook skupine igrale ključno vlogo pri širjenju informacij in povezovanju ljudi pri izmenjavi pomoči ter skupnostni podpori v kriznih razmerah (Albris 2018).

88

Po besedah naših sogovornikov so se družbena omrežja, še posebej pa neformalni odnosi solidarnosti, izkazali za ključne pri soočanju s posledicami poplav tudi v Sloveniji, pri čemer so številni izpostavili, kako so svojci, prijatelji in prostovoljci nudili čustveno oporo, fizično pomoč pri čiščenju in selitvah ter omogočili hitro organizacijo in mobilizacijo pomoči, pogosto še preden so prispеле druge službe. Do sorodnih ugotovitev sta prišla Hasan Yeniçirak in Betül Durmaz Yurt, ki sta raziskovala družbeno solidarnost po potresih leta 2023 v Turčiji. Tam so solidarnostne mreže pomoči, ki so jih sestavljale organizirane oblike pomoči in posamezniki, v obdobju neposredno po potresu zelo pripomogle k hitremu okrevanju prebivalcev (Yeniçirak in Durmaz Yurt 2024). Vseeno pa so sčasoma te oblike solidarnosti oslabele, kar je upočasnilo proces okrevanja. Posamezniki, ki so na začetku pomagali preživelim po potresu, so se namreč kasneje morali, zlasti zaradi socioekonomskih okoliščin, posvetiti lastnim življenjem (prav tam).

Podobno so ugotavljali nekateri sogovorniki in sogovornice iz Sneberij, ki so menili, da je bila v času med poplavami in neposredno po njih solidarnost med sosedi zelo prisotna, sčasoma pa se je zmanjšala. Nasprotno pa so drugi v Sneberjah kot tudi na Viču poročali, da občutek povezanosti z osebami, s katerimi so se solidarnostno povezali v času poplav, ostaja. To je skladno z ugotovitvami Roberta W. Schraufa in Patrie C. López de Victorie Rodríguez (2023), ki sta opravila raziskavo po orkanu María v Portoriku leta 2017, ko je po obdobju krizne solidarnosti (angl. *disaster solidarity*) ta po določenem času upadla, a so nekateri posamezniki svoje življenje trajneje preusmerili v razvijanje dolgoročne solidarnosti (prav tam).

Iz vsega zapisanega izhaja, da etnografska raziskava lahko razkrije dejansko rabo orodij v lokalnih okoljih, obenem pa tudi samonikle načine spoprijemanja s kriznimi situacijami. Lahko sklenemo, da so bila nekatera orodja reapropriirana oziroma na inovativen način uporabljena v lokalnih solidarnostnih praksah na Viču in v Sneberjah, kjer so poleg uporabe obstoječih orodij razvili tudi druga, ki so bila primerna za obdobje med poplavami in po njih. Etnografska raziskava je tudi pokazala, da so sogovorniki pogosto pogrešali določena orodja: na eni strani tista, ki bi omogočala enotne evidence o pomoči, zaradi česar so ljudje med poplavami in po njih morali pomoč iskati pri različnih

organizacijah, kar je oteževalo pravično razdeljevanje virov. Na drugi strani pa tudi taka, ki bi omogočala večjo usklajenost med organizacijami znotraj posameznih sektorjev in med različnimi sektorji, hkrati pa tudi bolj usklajeno komuniciranje med različnimi organizacijami in z različnimi javnostmi. Iz etnografskega gradiva nedvomno izhaja, da je veliko bolj kot prisotnost ali odsotnost posameznih orodij pomemben fizični stik med prebivalci, njihovo medsebojno povezovanje in sprotno informiranje, ki pogosto poteka od ust do ust.

Sklep

V članku smo se ukvarjale z orodji, ki so namenjena boljši pripravljenosti na krize in nesreče ter hitremu odzivanju nanje. Čeprav obstaja veliko navodil, ukrepov ali priporočil za soočanje z različnimi posledicami podnebnih sprememb, je malo analiz o njihovih prednostih in pomanjkljivostih. To je bil tudi razlog, da smo se v prispevku sprva lotile predstavitve nekaterih skupnih značilnosti orodij, nato pa smo podrobneje analizirale slovenska orodja za pripravo in odziv na poplave in druge (naravne) nesreče ter pandemijo covid-19. Bolj kot na fizične predmete smo se osredotočile na navodila, napotke in načine predajanja znanj, izkušenj in informacij, s katerimi se ljudje lahko pripravijo in odzivajo na krizne dogodke. Ob tem nismo bile pozorne le na načine prenosa informacij in znanj, temveč tudi na to, kako so posamezna orodja obravnavala ranljivosti in zdravstvene posledice ter kakšen potencial imajo za uporabo v solidarnostnih praksah ljudi.

Na osnovi analize mapiranih orodij smo ugotovljale, da je razumevanje ranljivosti med njihovimi ustvarjalci in ustvarjalkami precej neenotno in nedosledno, zato se tudi obravnavanje ranljivosti v njih precej razlikuje. Čeprav je beseda ranljivost v nekaterih orodjih omenjena, običajno ni pojasnjena ali pa je predstavljena zgolj kot posledica nesreč ali kriznih dogodkov, namesto da bi bila obravnavana kot večdimenzionalen pojav. Orodjem tako pogosto manjka intersekciski pristop, ki upošteva presečne ranljivosti ter soobstoj, prekrivanje in sovplivanje različnih oblik ranljivosti. Prav tako je redko obravnavana povezava med ranljivostjo ljudi, živali in okolja, čeprav gre za ključen vidik pri razumevanju razsežnosti kriznih razmer.

Na osnovi podatkov o evidentiranih orodjih ugotovljamo pomanjkanje besedil v lahkem jeziku in vizualnih elementov pri podajanju vsebin duševnega zdravja, kar omejuje dostopnost informacij za različne skupine prebivalcev. Opazile smo, da potrebe marsikaterih manjšine niso ustrezno vključene v obstoječa orodja, med drugim v njih primanjkuje informacij v drugih jezikih, kar zmanjšuje dostop do pomoči za vse, ki ne razumejo slovensko. Pri analizi orodij smo opazile težave pri njihovi promociji in vzdrževanju, zlasti v obdobjih med posameznimi krizami, ko zanimanje zanje v javnosti upade in se financiranje posameznih projektov zaključi. Pomanjkanje dokumentacije, preglednosti in dolgoročne vzdržnosti teh orodij dodatno otežuje oceno njihove učinkovitosti in trajnega vpliva, saj so pogosto zamišljena kot začasne rešitve brez dolgoročne podpore.

Kljub pomanjkljivostim posameznih orodij pa smo opazile inovativne rabe določenih orodij v lokalnih solidarnostnih praksah, kar kaže, da so jih lokalni prebivalci ne le posvojili, temveč reappropriirali. Nazadnje ostaja v Sloveniji odprto vprašanje javnega

sistema za obveščanje in alarmiranje na lokalni in državni ravni. V tem trenutku namreč še ni jasno,¹⁷ ali bo to vrzel zapolnilo orodje SI-ALARM, sistem za zaščito prebivalstva v primeru naravnih in drugih nesreč, ki bo delovalo prek mobilnih javnih omrežij in bo omogočalo pošiljanje nujnih informacij v obliki potisnih sporočil na mobilne telefone uporabnikov na določenem geografskem območju (Si-alarm 2025).

Ob analizi orodij in razmislekih ob etnografskem gradivu se postavljajo vprašanja smiselnosti uporabe in ustvarjanja nekaterih orodij. Če naj bi jih ljudje uporabljali med krizo, je treba zagotoviti njihovo rabo v okoliščinah, kot so izpad elektrike in prekinjeni komunikacijski kanali. Več spoznanj o rabi obstoječih orodij bo pokazala nadaljnja etnografska raziskava, vendar dosedanji pogovori s prebivalci, ki so doživeli poplave v Ljubljani, dokazujejo, da je uporaba številnih orodij, namenjenih pripravljenosti in odzivanju na krize, omejena. Do sedaj zbran etnografski material kaže potrebo po tesnejšem sodelovanju z lokalnimi skupnostmi, saj se zdi, da lahko le tako prispevamo k boljši pripravljenosti in odzivanju na krizne situacije. Kot piše Alexa S. Dietrich, lahko gradnja povezav z lokalnimi mrežami bistveno izboljša pripravljenost, odzivanje in okrevanje ob nesrečah (Dietrich 2020), zato velja v prihodnje več pozornosti nameniti raziskovanju potreb lokalnih skupnosti pred kriznimi situacijami, med njimi in po njih ter spoznavanju obstoječih lokalnih znanj in solidarnostnih praks.

REFERENCE

ALBRIS, Kristoffer

2018 The Switchboard Mechanism: How Social Media Connected Citizens During the 2013 Floods in Dresden. *Journal of Contingencies and Crisis Management* 26 (3): 350–357.

APLIKACIJA POPLAVE

2023 Gov.si: Aplikacija Poplave 2023 bo delovala še do 10. oktobra. <<https://www.gov.si/novice/2023-09-28-aplikacija-poplave-2023-bo-delovala-se-do-10-oktobra/>> [9. 11. 2025].

ARCAYA, Mariana, RAKER, Ethan J. in WATERS, Mary C.

2020 The Social Consequences of Disasters: Individual and Community Change. *Annual Review of Sociology* 46: 671–691.

A. V. Z.

2025 RTV Slovenija: Dostopno: Lahko branje kot ključ do dostopne kulture: Odkleni kulturo: Uspešno izveden Dan za lahko branje. <<https://www.rtvlo.si/dostopno/lahko-branje-kot-kljuc-do-dostopne-kulture/747245>> [17. 10. 2025].

BAJIČ, Blaž, ABRAM, Sandi in MURŠIČ, Rajko

2022 Obzorja čutnih raziskav: Antropologija, umetnost in čutne transformacije. V: R. Mušič, B. Bajič in S. Abram (ur.), *Občutki mest: Antropologija, umetnost, čutne transformacije*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 13–46.

BAŠ, Angelos

1955 Orodja na kmečkih gospodarstvih pod Mariborom v 18. stoletju. *Slovenski etnograf* 8: 109–128.

BOGATAJ, Janez

2007 Orodje. V: A. Baš idr. (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 392.

BROWN, Heather

2024 Disaster Risk Management for Documentary Heritage and Digital Archives. V: S. Sasaki (ur.), *Building Resilience: Training Toolkit*. Pariz in Bangkok: UNESCO, 182–186.

¹⁷ V času pisanja članka je bil izveden prvi preizkus delovanja sistema prek mobilnih telefonov SI-ALARM (27. septembra 2025), zato še ne moremo presojati o dejanskih učinkih tega orodja.

- CHU, Lingzhi in CHEN, Kai
2025 Prolonged Health Risks Following Floods. *Nature Water* 3: 516–517. <<https://www.nature.com/articles/s44221-025-00442-7>> [18. 10. 2025]
- DE VRIES, Daniel idr.
2022 The Impact of Physical Distancing on Socially Vulnerable People Needing Care During the COVID-19 Pandemic in the Netherlands. *International Journal of Care and Caring* 6 (1–2): 123–140.
- DEDIĆ, Jasminka
2020 Prispevek k širjenju heretičnih idej o sodobnih okoljskih gibanjih. *Časopis za kritiko znanosti* 48 (279): 77–97.
- DIETRICH, Alexa S.
2020 On Seeing and Listening: How to Better Support Affected Communities before the Disaster Starts. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* 38 (1): 13–42.
- DOSTOPNO
b. d. RTV Slovenija: Dostopno. <<https://www.rtvsl.si/dostopno>> [3. 9. 2025].
- DUFFIELD, Mark
2012 Challenging Environments: Danger, Resilience and the Aid Industry. *Security Dialogue* 43 (5): 475–492.
- DU, Weiwei idr.
2010 Health Impacts of Floods. *Prehospital and Disaster Medicine* 25 (3): 265–272. <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20586021/>> [18. 10. 2025]
- ECHO (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations)
2021 *DG ECHO Guidance Note: Disaster Preparedness*. Bruselj: Evropska komisija, Generalni direktorat za evropsko civilno zaščito in evropske operacije humanitarne pomoči.
- EEA (European Environment Agency)
2024 *European Climate Risk Assessment: Executive Summary*, EEA Report 1/2024. Copenhagen: Evropska okoljska agencija.
- ENGELS, Friedrich
1963 *Izvor družine, privatne lastnine in države*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ENOSTAVNO
b. d. RTV Slovenija: Enostavno. <<https://www.rtvsl.si/enostavno>> [19. 10. 2025].
- ENOSTAVNO, O STRANI
b. d. RTV Slovenija: Enostavno: O strani. <<https://www.rtvsl.si/enostavno/o-strani/547686>> [19. 10. 2025].
- ENO ZDRAVJE
2025 World Health Organization: One Health. <https://www.who.int/health-topics/one-health#tab=tab_1> [3. 9. 2025].
- EVROPSKI PROJEKT
2022 Evropski projekt »Varni in enaki ob naravnih in drugih nesrečah«. <<https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/evropski-projekt-varni-in-enaki-ob-naravnih-in-drugih-nesrecah/>> [3. 10. 2025].
- FAAS, A. J.
2016 Disaster Vulnerability in Anthropological Perspective. *Annals of Anthropological Practice* 40 (1): 14–27.
- FASSIN, Didier
2012 *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present Times*. Berkeley idr.: University of California Press.
- GALE, Ivanka, BITENC, Katarina in ĐUROVIĆ, Blažo
2013 ARSO okolje: Delež prebivalcev, ki živijo na poplavno ogroženih območjih. <<https://kazalci.arso.gov.si/sl/content/delez-prebivalcev-ki-zivijo-na-poplavno-ogrozenih-obmocjih>> [3. 9. 2025].
- GAYNOR, Tia Sherèe in WILSON, Meghan E.
2020 Social Vulnerability and Equity: The Disproportionate Impact of COVID-19. *Public Administration Review* 80 (5): 832–838.
- GRAEBER, David in WENGROW, David
2021 *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. Dublin: Penguin Books.

HSIEH, Sharon L. idr.

2023 Climate Change and the Urgent Need to Prepare Persons with Multiple Sclerosis for Extreme Hurricanes. *International Journal of MS Care* 25 (4): 152–156.

KROPOTKIN, Peter

1972 (1902) *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York: New York University.

LAVRIČ, Andreja in ŠTIRN, Mateja (ur.)

2016 *Psihosocialna pomoč po nesrečah in drugih kriznih dogodkih: Priročnik za vsakdanjo rabo*. Ljubljana: Uprava RS za zaščito in reševanje.

LIPOVEC ČEBRON, Uršula

2023 Raziskovanje ranljivosti in odpornosti v času pandemije covid-19. V: U. Lipovec Čebtron in S. Pistotnik (ur.), *Kovidna krajina: Ranljivosti v času pandemije*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 21–40.

MAPIRATI

b. d. Fran: Mapiрати. <<https://fran.si/iskanje?View=1&Query=mapiрати>> [27. 10. 2025].

MAUSS, Marcel

1996 *Esej o daru in drugi spisi: Uvod v delo Marcela Maussa*. Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

M. R.

2023 Večer in STA: Avgustovske poplave najhujše v zadnjih 30 letih. *Večer*, 1. 9. 2023. <<https://vecer.com/slovenija/arslo-avgustovske-poplave-najhujse-v-zadnjih-30-letih-10339484>> [3. 9. 2025].

NAPIER, David

2014 *The Rapid Assessment of Vulnerable Populations: A 'Barefoot' Manual*. London: Department of Anthropology, University College London. <https://www.sonar-global.eu/wp-content/uploads/2020/06/Rapid_Assessment_Manual_spreads.pdf> [3. 9. 2025].

NOLET, Emilie

b. d. An Anthropological Approach of Flood Management through Three Case Studies in Fiji Islands (Melanesia). <<https://axa-research.org/funded-projects/climate-environment/an-anthropological-approach-of-flood-management-through-three-case-studies-in-fiji-islands-melanesia>> [18. 10. 2025].

ODRAST

b. d. Focus, društvo za sonaraven razvoj: Kaj je odrast? <<https://focus.si/kaj-delamo/programi/odrast/kaj-je-odrast/>> [3. 9. 2025].

OPOZORILA

2025 ARSO meteo: Opozorila. <<https://meteo.arslo.gov.si/met/sl/warning/overview/>> [3. 9. 2025].

ORODJE

b. d. Fran: Orodje. <<https://fran.si/iskanje?View=1&Query=orodje>> [22. 9. 2025].

OROŽEN ADAMIČ, Milan

1992 Pregled poplav v Sloveniji. V: M. Orožen Adamič (ur.), *Poplave v Sloveniji*. Ljubljana: Republika Slovenija, Ministrstvo za obrambo, Republiška uprava za zaščito in reševanje in Center za multidisciplinarno proučevanje naravnih nesreč Geografskega inštituta Antona Melika, ZRC SAZU, 7–10.

PODJED, Dan

2024 *Krizolacija: Znanstveno branje o izoliranih ljudeh*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU in Cankarjeva založba.

POIŠČIMO DOMOVE

2023 Facebook: Poiščimo domove za živali (poplave 2023). <<https://www.facebook.com/groups/801440961661339/media>> [3. 9. 2025].

POPLAVE

2025 Nacionalni inštitut za javno zdravje: Priporočila kako ravnati v primeru poplav. <https://nijz.si/wp-content/uploads/2015/07/poplave_letak_stran_1_0.jpg> [3. 9. 2025].

PORENTA, Tita

1999 Dobro orodje je pol dela. *Etnolog* 9 (2): 63–84.

POZNIAK, Romana

2023 e-ERIM (platforma): Solidarnost. <<https://e-erim.ief.hr/pojam/p-solidarnost-p-baf2e4de-245c-4e0d-830a-353cb108153a?locale=hr>> [3. 9. 2025].

PRVA POMOČ

2023 Nacionalni inštitut za javno zdravje: Prva pomoč v duševni stiski ob poplavah. <<https://nijz.si/zivljenjski-slog/dusevno-zdravje/prva-pomoc-v-dusevni-stiski-ob-poplavah/>> [3. 9. 2025].

SAFARPOUR, Hamid idr.

2022 Suicide Death Rate after Disasters: A Meta-Analysis Study. *Archive of Suicide Research* 26 (1): 14–27.

SCHRAUF, Robert W. in DE VICTORIA RODRÍGUEZ, Patria C. López

2023 Disaster Solidarity and Survivor Ethics: A Case Study of Hurricane María in Puerto Rico. *Disasters* 48: e12593.

SCHWELL, Alexandra

2023 Invoking Urgency: Emotional Politics and Two Kinds of Anti-Elitism. V: M. Ege in J. Springe (ur.), *The Cultural Politics of Anti-Elitism*. Oxon in New York: Routledge, 172–190.

SEE ME

2022 Gov.si: European Project Safe and Equal in EMERgencies – See Me. <<https://www.gov.si/en/registries/projects/european-project-safe-and-equal-in-emergencies-see-me/>> [3. 10. 2025].

SI-ALARM

2025 Gov.si: Ministrstvo za digitalno preobrazbo: Za večjo zaščito prebivalcev Slovenija uvaja SI-ALARM. <<https://www.gov.si/novice/2025-06-18-za-vecjo-zascito-prebivalcev-slovenija-uvaja-si-alarm/>> [3. 9. 2025].

SMITH Genee S. idr.

2022 Climate Change, Environmental Disasters, and Health Inequities: The Underlying Role of Structural Inequalities. *Current Environmental Health Reports* 9 (1): 80–89.

SONAR-CITIES

2024 *Sonar-Cities: Risk Management for Vulnerable Populations in European Cities*. <<https://sonar-cities.eu/>> [3. 9. 2025].

SPLETNA HIŠA

b. d. Spletna hiša: Ste storili vse za varen dom? <<https://www.sos112.si/spletna-hisa/>> [3. 9. 2025].

SPLETNA HIŠA POPLAVE

b. d. Spletna hiša: Poplave. <<https://www.sos112.si/spletna-hisa/poplave>> [3. 9. 2025].

STRUC, Nežka

2023 *Protimoč samoorganiziranih omrežij lokalne in urbane prehranske oskrbe v Mariboru: Doktorska disertacija* (Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani). Ljubljana: [N. Struc].

2024 Skupno in urbana prehranska oskrba v Mariboru. *Etnolog* 34: 69–83.

ŠKRABAN, Juš, PISTOTNIK, Sara in LIPOVEC ČEBRON, Uršula

2020 Neenakosti in ranljivosti v zdravju: Izhodišča za raziskavo. V: I. Huber, U. Lipovec Čebtron in S. Pistotnik (ur.), *Neenakosti in ranljivosti v zdravju v Sloveniji: Kvalitativna raziskava v 25 okoljih*. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 71–99.

TONKIN, Jonathan D. idr.

2017 Flow Regime Alteration Degrades Ecological Networks in Riparian Ecosystems. *Nature Ecology & Evolution* 2: 86–93.

TURNBULL, Colin M.

1987 *The Mountain People*. New York: Touchstone.

UKREPI DRŽAVE

2025 Gov.si: Ukrepi države za pomoč po poplavah avgusta 2023. <<https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/ukrepi-drzave-za-pomoc-po-poplavah-avgusta-2023/>> [3. 9. 2025].

VARNI

2022 Varni in enaki ob poplavi, potresu in požaru v naravi v znakovnem jeziku (video). <<https://www.youtube.com/watch?v=mNQkauQ7TIU>> [3. 9. 2025].

WIJESKARA, Novil

2023 The Need for One Health Approach at the Recent Anthropocene. V: M. Vithanage in M. N. V. Prasad (ur.), *One Health: Human, Animal, and Environment Triad*. Hoboken in New Jersey: John Wiley & Sons, 1–18.

YANG, Zhengyu idr.

2025 Hospitalization Risks Associated with Floods in a Multi-Country Study. *Nature Water* 3: 561–570. <<https://www.nature.com/articles/s44221-025-00425-8>> [18. 10. 2025].

YENIÇIRAK, Hasan in DURMAZ YURT, Betül

2024 From Social Solidarity to Individual Effort: The Disintegration of Social Solidarity After the Earthquakes of 6 February 2023. *Journal of Asian and African Studies* 0 (0): 1–17. <<https://doi.org/10.1177/00219096241300447>> [18. 10. 2025].

12 MESECEV

2024 Gov.si: 12 mesecev po poplavah v številkah. <<https://www.gov.si/novice/2024-08-02-12-mesecev-po-poplavah-v-stevilkah/>> [3. 9. 2025].

BESEDA O AVTORICAH

94

Avtorice so raziskovalke na projektu *Sonar-Cities* in delujejo v okviru Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V projektu združujejo pretekle raziskovalne izkušnje in zanimanja. Asist. dr. Nežka Struc je med drugim v okviru doktorske disertacije raziskovala solidarnost, Pia Krampl, mag., se je z medicinsko antropologijo ukvarjala v magistrski nalogi, doc. dr. Urša Valič se je raziskovalno ukvarjala z dostopnostjo in naravnimi nesrečami v okviru študij dediščine, red. prof. dr. Uršula Lipovec Čebren pa je kot raziskovalka in predavateljica dejavna na področju medicinske antropologije in antropologije migracij.

ABOUT THE AUTHORS

The authors are researchers on the *Sonar-Cities* project and are active within the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. The project brings together their past research experiences and interests. As part of her doctoral dissertation, the research assistant Dr Nežka Struc researched solidarity, Pia Krampl, MA, dealt with medical anthropology in her master's thesis, while assistant professor Dr Urša Valič researched accessibility and natural disasters in the context of heritage studies, and professor Dr Uršula Lipovec Čebren is active as a researcher and lecturer in the field of medical anthropology and anthropology of migration.

SUMMARY

Tools for Responding to Floods: Vulnerability, Health and Solidarity

In recent years, Slovenia has been hit by several crises, from the COVID-19 pandemic to natural disasters (fires, floods). Although there are many tools, as well as guidelines, measures, and recommendations available for dealing with the consequences of climate change, there is little research on who they are intended for and what their advantages and disadvantages are. In the project, in which partners from Slovenia, Austria, Italy, Croatia, the Netherlands, and Sweden participated, we identified tools for preparedness and response to various crises and natural disasters. In this article, we first shortly presented some general characteristics of the tools, and then analysed in more detail the tools that we collected in Slovenia for responding to floods and other (natural) disasters, as well as to the COVID-19 pandemic. In doing so, we also paid attention to how individual tools addressed vulnerabilities and health consequences, whether they had the potential to be used in solidarity practices among people, and to what extent they promoted solidarity and mutual assistance in Ljubljana neighbourhoods.

95

Based on our analysis of the mapped tools, we found that the understanding of vulnerability among their creators is quite inconsistent, which is why vulnerability is treated rather differently in the tools themselves. The tools often lack an intersectional approach that takes into account intersecting vulnerabilities and the coexistence, overlap, and interaction of different forms of vulnerability. Similarly, the link between the vulnerability of people, animals and the environment is rarely addressed, even though it is a key aspect in understanding the full extent of crisis situations. We have also observed difficulties in promoting and maintaining tools, especially in periods between crises, when public interest wanes and funding for individual projects ends. Despite the shortcomings of individual tools, we have noticed that some of them are used in spontaneous and innovative ways in local solidarity practices, which shows that local residents have not only adopted them but also reappropriated them. In the future, more attention should be paid to researching the needs of local communities before, during and after crisis situations and to learning about existing local knowledge and solidarity practices in responding to them.

SOLIDARNOST V SLOVENSKEM ZDRAVSTVU MED PANDEMIJO COVIDA-19

Mojca Ramšak

97

POVZETEK

Članek preučuje manifestacije solidarnosti v slovenskem zdravstvu med pandemijo covid-19 s posebnim poudarkom na prostovoljnih prispevkih bolnišnicam in medicinskemu osebju ter solidarnosti širše družbe do zdravstvenega sistema. Na podlagi podatkov, zbranih v slovenskih splošnih bolnišnicah in univerzitetnih kliničnih centrih ter medijskih objavah, raziskava analizira različne oblike solidarnosti, od materialnih donacij do prostovoljnega dela in moralne podpore. Članek obravnava tudi teoretični okvir solidarnosti, ki jo loči od sočutja in altruizma, ter preučuje pojave anti-solidarnosti in navidezne solidarnosti, ki so se pojavili med pandemijo. Ugotovitve kažejo, da je pandemija oživila vrednote skupnostne podpore, hkrati pa razkrila kompleksno družbeno dinamiko skrbi in odgovornosti.

Ključne besede: solidarnost, covid-19, zdravstvo, prostovoljstvo, Slovenija

ABSTRACT

The article examines the manifestations of solidarity within the Slovenian healthcare system during the COVID-19 pandemic, with a particular focus on voluntary donations to hospitals and medical staff, as well as broader societal solidarity towards healthcare. Based on data collected from Slovenian general hospitals, university medical centres, and the media, various forms of solidarity are analysed, from material donations to voluntary work and moral support. The article also addresses the theoretical framework of solidarity, distinguishing it from compassion and altruism, and examines the phenomena of anti-solidarity and performative or inauthentic solidarity that emerged during the pandemic. The findings show that the pandemic revitalised values of communal support while revealing the complex social dynamics of care and responsibility.

Keywords: solidarity, COVID-19, healthcare, volunteering, Slovenia

Uvod¹

Solidarnost kot temeljna družbena vrednota

Solidarnost je vrednota, ki temelji na načelu prostovoljne vzajemne družbene odgovornosti. V kriznih situacijah se solidarni ljudje organizirajo in si pomagajo za izboljšanje življenjskih razmer, skrbijo drug za drugega in računajo na solidarnost drugih, če bi se sami znašli v težavah.

Jaeggi navaja, da solidarnost etimološko izhaja iz latinskega *solidus*, kar pomeni trden ali cel. Émile Durkheim jo je opredelil kot »družbeno vez«, ki preprečuje razpad družbe in ima tako opisno dimenzijo (stanje medsebojne povezanosti) kot normativno dimenzijo (pričakovanje določenega vedenja). Razlikuje se od sorodnih konceptov na več načinov. Za razliko od prijateljstva, ki je omejeno na manjše število ljudi, lahko solidarnost obsega širše skupnosti. Razlikuje se tudi od sočutja in altruizma v dveh ključnih vidikih: zahteva prepoznavanje povezave med lastno in tujo usodo ter predstavlja simetričen, vzajemen odnos, medtem ko je sočutje pogosto asimetričen odnos med tistimi, ki pomagajo, in tistimi, ki pomoč potrebujejo (Jaeggi 2001: 288–291). Tudi Turner in Rojek (2001) menita, da je solidarnost eno temeljnih načel, na katerih temelji družbena organizacija.

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je solidarnost definirana s poudarkom na načelu vzajemnosti in soodvisnosti posameznika od skupnosti in skupnosti od posameznika (SSKJ 2014). Ta definicija odraža razumevanje solidarnosti kot temelja družbenega tkiva, kjer sta individualna in kolektivna blaginja neločljivo povezani.

Vendar pa lahko solidarnost med ljudmi, ki so vajeni medsebojne pomoči, v nekaterih primerih postane nezakonita – vsaj v očeh državnih organov. Tak primer se je zgodil leta 2025, ko je upokojenec brezplačno pomagal slabovidnemu prijatelju prepleskati napušč. Ker ga je nekdo prijavil Finančni upravi Republike Slovenije, je prejel kazen zaradi domnevnega dela na črno. Šele po pritisku javnosti se je zadeva zaključila z opominom (Zgodba 2025). Ironija je v tem, da Zakon o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno (ZPDZC-1) med delo na črno izrecno ne šteje sosedске pomoči, sorodstvene pomoči, nujnega dela za preprečitev nesreč ali odstranitev posledic naravnih in drugih nesreč, kratkotrajnega dela, humanitarnega, karitativnega dela, dela za invalidske organizacije, prostovoljskega in dobrodelnega dela ter osebnega dopolnilnega dela. Tudi brezplačna pomoč na kmetijah, planinah in skupnih pašnikih ob sezonskih konicah ni opredeljena kot delo na črno (ZPDZC-1 2023). Tako formalistično razumevanje medsebojne pomoči človeku v stiski je posledica neoliberalističnega pogleda na gospodarski in družbeni pomen solidarnosti ter na odnose in recipročnost v sodelovalni skupnosti, ki jih je preučila Marija Makarovič (1979).

Solidarnost v zdravstvenem sistemu

Solidarnost znotraj zdravstva je tesno povezana s solidarnostjo v družbi (Davis in Savulescu 2019: 133). Slovenski zdravstveni sistem že temelji na sistemski solidarnosti

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti (ARIS P6-0187-2022).

obveznega zdravstvenega zavarovanja, kjer zdravi prispevajo za zdravljenje bolnih, mladi za oskrbo starih in tisti z nizkimi zdravstvenimi tveganji za tiste z visokimi tveganji. Ta oblika solidarnosti se razlikuje od prostovoljne solidarnosti, ki se izraža skozi dodatne oblike pomoči in podpore. Sistemi zdravstvenega varstva lahko vključujejo več vrst solidarnosti, vključno s solidarnostjo glede na življenjski slog (Trappenburg 2000: 65). Sistem, ki temelji na solidarnosti, lahko od udeležencev zahteva tudi določene vrste odgovornega vedenja (Davis in Savulescu 2019: 133–134). V zasebnem sektorju zdravstva, torej zdravstvenih storitvah brez koncesije, pa so zdravstvene storitve na voljo le premožnim, ki si zdravljenje tam lahko privoščijo, s čimer se zmanjša tudi solidarnost med revnimi in bogatimi (Trappenburg 2000: 65).

Z vidika javnozdravstvene etike je solidarnost temeljna vrednota, ki naj vodi ukrepe za preprečevanje širjenja bolezni, zaščito doslednega dostopa do zdravstvenih storitev in podporo ranljivim skupinam. V kriznih razmerah, kot je bila pandemija covid-19, postane solidarnost še posebej pomembna, saj se izraža kot praktična nujnost za reševanje konkretnih problemov kot tudi etična kategorija, ki opredeljuje družbene vrednote. Med pandemijo se je ta solidarnost izrazila predvsem skozi občutek skupne pripadnosti in medsebojne odgovornosti – prepoznavanje, da je zdravje posameznika neločljivo povezano z zdravjem skupnosti. V slovenskem prostoru je v času pandemije covid-19 solidarnost med zdravstvenimi delavci in organizacijami še dodatno okrepila sodelovanje ter družbeno odgovornost, kar je imelo ključno vlogo pri soočanju z izzivi, povezanimi s pomanjkanjem virov, povečanim delovnim obsegom in duševnim pritiskom na zaposlene (Lesjak 2024; Gorjan 2024).

Idejno ozadje solidarnostne pomoči v zdravstvu izhaja iz prepoznavanja skupne človečnosti in medsebojne odvisnosti, ki se še posebej izrazito pokažeta v kriznih razmerah. Takšna solidarnost je bila dokumentirana tudi v drugih zgodovinskih obdobjih eksistencialne ogroženosti; na primer v času 2. svetovne vojne je bila odporniška solidarnost skrivnih partizanskih bolnišnic usmerjena proti jasno opredeljenemu sovražniku in uporju proti oblastem. Solidarnost v času covid-19 pa je zahtevala sodelovanje z institucijami, ni bila univerzalno sprejeta, temveč je bila celo predmet družbenih razprav in sporov.

Namen in metodologija raziskave

Izbruh covid-19 decembra 2019 je predstavljal edinstven izziv za sodobne zdravstvene sisteme in za delovanje družbe. V Sloveniji je pandemija sprožila razcvet različnih oblik solidarnostnega odzivanja, ki je presegel običajne okvire medsebojne pomoči. Namen te raziskave je dokumentirati in analizirati oblike solidarnosti, ki so se med pandemijo covid-19 izrazile v povezavi s slovenskim zdravstvenim sistemom in do njega. Tako je mogoče trditi, da solidarnost ni le etična oblika odnosa, ampak tudi praksa, ki neposredno vpliva na učinkovitost in trajnost zdravstvenih sistemov v kriznih situacijah.

Raziskava se osredotoča na tri glavne oblike solidarnosti: sistemsko solidarnost zdravstvenega sistema, solidarnost znotraj zdravstvenega sistema med zaposlenimi in uporabniki ter solidarnost širše družbe do zdravstvenega sistema. Hkrati obravnava tudi njene nasprotno oblike – anti-solidarnost in navidezno solidarnost.

Za potrebe raziskave je bila julija 2022 vsem slovenskim splošnim bolnišnicam in obema univerzitetnima kliničnima centroma poslana prošnja za podatke o prejetih donacijah in prostovoljnem delu v času epidemije. Šest splošnih bolnišnic in en univerzitetni klinični center so posredovali podatke o donacijah, ki so jih prejeli.² Bolnišnice so podatke o pomoči strukturirale na več načinov: navedle so zneske finančne pomoči (skupaj v denarju za nakup opreme, npr. ventilatorjev, namenska sredstva za določene oddelke; v blagu, npr. za zaščitno opremo, higienske pripomočke, zaščitno kozmetiko, sadje ipd.; za storitve, npr. za izobraževanja zdravnikov in medicinskih sester ter za raziskave), število delovnih ur ekip prve pomoči, število notranjih in zunanjih prostovoljcev ter imena podjetij in vrsto materialne pomoči brez zneskov, kadar teh ni bilo mogoče finančno ovrednotiti ali iz drugih razlogov. Vse bolnišnice so izrazile hvaležnost lokalnemu okolju za pomoč.

100

Dodatno so bili v času epidemije sproti zbrani in dokumentirani tudi drugi viri pomoči, npr. medijski prispevki in objave na družbenih omrežjih za spremljanje neformalnih pobud za medsebojno pomoč med pandemijo. V tem času so nekatere bolnišnice odprle svoje prve profile na družbenih omrežjih (Facebook) in po njih komunicirale z lokalnim okoljem tudi v zvezi s pomočjo, ki so jo potrebovale in prejele.³ S kombiniranjem teh podatkov se je dalo prepoznati različne oblike solidarnosti, njihov izvor in razvoj skozi različne valove epidemije.

Namen te raziskave je bil osvetliti vlogo solidarnosti v slovenskem zdravstvenem sistemu pri soočanju z epidemijo covid-19 na podlagi preverjenih javno dostopnih virov, s poudarkom na razumevanju, kako je kolektivno zaupanje in sodelovanje pripomoglo k obvladovanju krizne situacije. Raziskava dokumentira in analizira oblike solidarnosti, ki so se pojavile v slovenskem zdravstvu med pandemijo, ter raziskuje teoretične dimenzije solidarnosti in jo razlikuje od sorodnih konceptov, kot sta sočutje in altruizem.

Oblike solidarnosti v času pandemije covid-19

Sistemska solidarnost v kriznih razmerah

Med pandemijo covid-19 je slovenski zdravstveni sistem, ki že v osnovi temelji na solidarnostnih načelih, mobiliziral dodatne oblike solidarnostne podpore. Sistemska solidarnost se je izrazila skozi prilagoditve delovanja bolnišnic, preusmeritve virov in koordinirano odzivanje na državni ravni.

Vlada Republike Slovenije je pozivala k sodelovanju študentov medicinske stroke prek Študentskega servisa. Slovenska vojska je s 40 pripadniki zdravstvenega moštva novembra 2021 nudila podporo covidnim oddelkom, urgentnim in drugim oddelkom v

2 Univerzitetni klinični center Maribor 14. 9. 2022, Splošna bolnišnica Izola 14. 7. 2022, Splošna bolnišnica Novo mesto 19. 7. 2022, Univerzitetna klinika za pljučne bolezni in alergijo Golnik 19. 7. 2022, Splošna bolnišnica Celje 20. 9. 2022, Splošna bolnišnica Franca Derganca Nova Gorica 29. 9. 2022, Splošna bolnišnica Slovenj Gradec 7. 10. 2022.

3 Spletne strani in družbena omrežja slovenskih bolnišnic, zdravstvenih domov, domov za starejše občane; medicinskih in zdravstvenih fakultet; zdravniških združenj; in različnih donatorjev v času pandemije covid-19.

UKC Ljubljana, UKC Maribor ter splošnih bolnišnicah v Celju in Novem mestu (Slovenska vojska 2021). Pomoč Slovenske vojske v izrednih razmerah se je nadaljevala tudi v času po epidemiji, npr. ko se je aprila 2025 povescila konstrukcija spuščenege stropa v centralnem laboratoriju UKC Ljubljana zaradi vzdrževalnih del (UKC Ljubljana 2025).

Sistemi medsebojne podpore med bolnišnicami so se izrazili skozi izmenjavo medicinske opreme in koordinirano razporeditev virov. Ta oblika sistemske solidarnosti je temeljila na prepoznavanju skupne odgovornosti različnih delov zdravstvenega sistema pri obvladovanju krize.

Solidarnost znotraj zdravstvenega sistema

Znotraj zdravstvenega sistema so se razvile različne oblike prostovoljnega dela in medsebojne podpore, pri čemer so pomembno vlogo odigrali študenti medicinskih in zdravstvenih fakultet ter sami zdravstveni delavci.

101

Prostovoljno delo študentov

Študenti Medicinske fakultete in Fakultete za zdravstvo Univerze v Ljubljani so dve leti upravljali enotni informacijski klicni center za informacije o koronavirusu. Približno 70 študentov višjih letnikov je pod mentorstvom odgovorilo na več deset tisoč klicev državljanov, v povprečju več kot 1100 klicev dnevno. Brezplačna telefonska številka 080 1404 je bila dostopna vsak dan med 8. in 20. uro. Študenti so pod vodstvom zdravnikov s Katedre za infektivne bolezni Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, ministrstev in strokovnih služb RS odgovarjali na vprašanja klicateljev (Študenti UL 2020).

Poleg informacijske podpore so študenti obeh medicinskih fakultet organizirali varstvo otrok za medicinsko osebje med zaprtjem javnega življenja. Ker so bile težave z varstvom po vsej Sloveniji, so se povezali z Zvezo študentov medicine Slovenije in Društvom študentov medicine Slovenije in zgolj v treh dneh uredili vse za izvedbo varstva, v manj kot desetih dneh pa so v svojo bazo prostovoljcev vpisali več kot 300 študentov vseh smeri iz cele Slovenije. Poleg tega je 55 prostovoljcev, študentov zdravstvene nege, medicine in fizioterapije pomagalo v najbolj ogroženih socialnovarstvenih zavodih.

V sodelovanju s člani Sekcije študentov zdravstvene nege in babištva so izvedli še akcijo »Pošlji nasmeh«. Povabili so otroke iz vrtcev in osnovnih šol celotne Slovenije, da posredujejo risbico, pismo, pesem ali samo lepo misel in s tem polepsajo dan starostnikom v socialnovarstvenih zavodih (Sever 2020: 74–75), ki so bili primorani biti dolgo brez stikov s svojci zaradi nevarnosti vnosa okužbe.

Študentje medicine Medicinske fakultete Univerze v Mariboru so v času epidemije priskočili na pomoč pri delu v zdravstvenih in socialnovarstvenih zavodih širom Slovenije, vključujoč Univerzitetni klinični center Maribor. Pomagali so pri delu na vstopnih točkah v ustanove, pri obravnavi in oskrbi pacientov v urgentnih centrih, na covidnih in drugih bolnišničnih oddelkih. Pomagali so tudi v epidemioloških klicnih centrih in na vstopnih točkah po državi. Poleg sodelovanja v zdravstvenih ustanovah so aktivno pomagali pri oskrbi varovancev v socialnovarstvenih zavodih. V sodelovanju z ljubljanskimi kolegi

so v okviru Zveze študentov medicine Slovenije in v sodelovanju s Sekcijo študentov zdravstvene nege in babištva oblikovali nacionalno bazo študentov prostovoljcev za pomoč zdravstvenim ustanovam in socialnovarstvenim zavodom, v katero je bilo že prvo leto epidemije vključenih 1007 študentov medicine in 651 študentov zdravstvene nege (Oblak 2020).

Antropološke študije prostovoljskega dela v zdravstvu kažejo, da ta oblika pomoči ni zgolj pragmatičen odziv na pomanjkanje kadrov, temveč tudi praksa vzajemnosti, ki oblikuje dolgotrajne mreže sodelovanja (Kasper in Borgerhoff Mulder 2015: 701–732). V filipinskih skupnostih so raziskovalci pokazali, kako stare povezave in nove solidarnosti delujejo skupaj pri vzpostavljanju podpornih mrež (Macdonald in Pesigan 2000).

102

Dodatno delo zdravstvenih delavcev

Zdravstveni delavci so izvajali dodatne obremenjujoče delovne naloge, ki so presegle običajne delovne obveznosti. V Univerzitetni kliniki za pljučne bolezni in alergijo Golnik je 22 članov ekip prve pomoči opravilo 236 izmen v skupnem obsegu 1936,25 ure.⁴ V Splošni bolnišnici Izola je prostovoljno pomagalo 23 študentov,⁵ v Splošni bolnišnici Novo mesto so s prostovoljnim delom decembra 2021 pomagali zdravstveni delavci italijanske vojske,⁶ v Splošni bolnišnici Franca Derganca Nova Gorica je bil sklenjen en dogovor s prostovoljcem.⁷ Ta oblika solidarnosti je temeljila na prepoznavanju skupne strokovne odgovornosti in potrebe po zagotavljanju kontinuitete zdravstvene oskrbe.

Solidarnost družbe do zdravstvenega sistema

Solidarnost v kriznih razmerah ni le praktičen odziv na materialne potrebe, temveč tudi simbolno dejanje, ki oblikuje nove oblike socialnosti (Rozakou 2016). V študijah grških socialnih klinik med ekonomsko krizo je Cabot (2016) pokazala, da je mogoče solidarnost razumeti kot »nalezljivo« – ne v negativnem smislu, temveč kot obliko skrbi in državljanstva, ki se širi prek socialnih mrež. Ta koncept je še posebej relevanten za razumevanje odzivov na pandemijo, kjer se je solidarnost širila tako fizično (prek donacij in prostovoljnega dela) kot simbolno (prek družbenih omrežij in medijskega poročanja).

Po uradni razglasitvi epidemije marca 2020 so se po vsej Sloveniji hitro oblikovale neformalne skupine za medsebojno pomoč. Med oblikami, ki so neposredno podpirale zdravstvo, lahko ločimo šest glavnih kategorij.

Prva kategorija je bila pomoč ranljivim skupinam prebivalstva. Vključevala je pomoč starejšim pri nakupovanju živil, dostavi zdravil in drugih nujnih potrebščin; nudenje brezplačnega prevoza do zdravstvenih ustanov; zagotavljanje doma pripravljenih obrokov, čiščenje stanovanj in oskrbo hišnih ljubljencev; nudenje oddaljene družbe prek telefonskih klicev in video klepetov ter darovanje čistilnih pripomočkov, zdravil in

4 Dopis Univerzitetne klinike za pljučne bolezni in alergijo Golnik 19. 7. 2022.

5 Dopis Splošne bolnišnice Izola 14. 7. 2022.

6 Dopis Splošne bolnišnice Novo mesto 19. 7. 2022.

7 Dopis Splošne bolnišnice Franca Derganca Nova Gorica 29. 9. 2022.

hrane brezposelnim. Civilna zaščita je v okviru mestnih občin vzpostavila sodelovanje z javnimi zdravstvenimi zavodi za primere oskrbe občanov v samoizolaciji in karanteni z zdravili, predpisanimi na recept.

Druga kategorija je bila pomoč bolnikom s covidom-19, ki je vključevala neposredno oskrbo prizadetih posameznikov (npr. puščanje hrane in blaga na pragu) ter izgradnjo alternativne infrastrukture za zadovoljevanje potreb med izolacijo.

Vsebina paketa pomoči s hrano, razkužilom in milom, poslan oboleli sestri v Ljubljano, 27. 3. 2020 (foto Irena Marušič)

Tretja kategorija je zajemala pomoč medicinskemu osebju s podporo bolnišnicam in domovom za starejše med pomanjkanjem osebja ali materiala, z darovanjem brezplačnih nastanitev v bližini bolnišnic med obdobji karantene, z nudenjem brezplačnega prevoza ter z zagotavljanjem varstva otrok. Univerzitetni klinični center Maribor je na primer oktobra in novembra 2020 po objavi prošenj za pomoč prejel 300 prijav prostovoljcev. Na tako veliko število niso bili pripravljeni, zato vseh niso mogli vključiti v delovne procese, vendar je njihova pomoč preprečila prekinitvev onkoloških in drugih terciarnih zdravstvenih storitev.⁸ Tudi Vlada Republike Slovenije je pozivala študente zdravstvene nege in babištva k delu prek Študentskega servisa v UKC Ljubljana.

⁸ UKC Maribor, Prošnja za vključitev v delo UKC Maribor, 19. 10. 2020; UKC Maribor, Vabilo študentom zdravstvene in babiške nege, 23. 10. 2020; UKC Maribor, Poziv – prošnja za pomoč, 5. 11. 2020 – vse prošnje in zahvale so bile objavljene na Facebook spletni strani UKC Maribor.

Četrta kategorija je bila pomoč bolnišnicam z darovanjem hrane, kozmetike, zaščitne opreme in medicinskih pripomočkov ter z izdelavo in darovanjem mask in druge osebne zaščitne opreme. Med marcem in aprilom 2020, ko je globalno primanjkovalo osebne zaščitne opreme, so se slovenske lokalne skupnosti organizirano odzvale na pomanjkanje mask. Štabi Civilne zaščite so koordinirali donacije podjetij, modne šivilje so prispevale pralne maske zdravstvenim ustanovam, prostovoljci so šivali in brezplačno delili maske občanom. Čeprav so improvizirane maske pogosto zanemarile nekatere ključne elemente za učinkovito zaščito, je bil odziv javnosti izjemen. Videoposnetek o šivanju mask v UKC Ljubljana si je do oktobra 2020 ogledalo več kot 67 000 ljudi, kar kaže na široko družbeno angažiranost. Pomoč so ponudile tudi pacientke z odloženimi operacijami in tekstilna podjetja z donacijami materiala. Kljub temu domača proizvodnja mask ni bistveno rešila globalnega pomanjkanja; nekatere zdravstvene ustanove so zaradi pomanjkanja celo prale maske za enkratno uporabo, kar je odstopalo od preizkušenih standardov mask za večkratno uporabo iz preteklosti (Ramšak 2021: 59).

Darovano sadje in osvežilne pijače Bolnišnici Topolšica za osebje, ki je delalo neposredno z obolelimi za covidom-19, anonimni dobrotnik, 6. 11. 2020 (Facebook profil Bolnišnice Topolščica); anonimna donacija sadja UKC Maribor pod sloganom »Za heroje Covida«, 6. 11. 2020 (Facebook profil UKC Maribor); donacija zaščitnih krem Nivea podjetja Beiersdorf za zaposlene UKC Maribor, 26. 5. 2020 (Facebook profil UKC Maribor)

Peta kategorija je simbolna solidarnost, kamor lahko uvrstimo pristne, spontane izraze hvaležnosti zdravstvenim delavcem ob začetku pandemije 2020. V tem času so nastajali slogani, kot so: »Hvala vsem, ker ste«, »Čuvaji naroda, hvala vam«, »Vi ste naši heroji« in »Slovenski heroji, kapo dol za vaš trud«. Šlo je za spontano ustvarjanje novih »junakov« (prej v javnosti razmeroma podcenjenega medicinskega osebja). Različni slogani so združevali skupnosti in mobilizirali širšo medsebojno pomoč (Ramšak 2022: 360).

Šesto kategorijo predstavlja tehnološka solidarnost, katere najizrazitejši in najpomembnejši prostovoljski prispevek je bil Covid-19 sledilnik. Ta prostovoljska iniciativa se je začela 4. marca 2020, na dan, ko smo v Sloveniji zabeležili prvi primer okužbe z novim koronavirusom, in je nastala kot odziv na potrebo po transparentnih in ažurnih epidemioloških podatkih v času, ko uradni viri niso zagotavljali dovolj hitre in

dostopne predstavitve podatkov za širšo javnost. Pobuda je v kratkem času postala ključni vir epidemioloških podatkov za slovensko javnost (Covid-19 sledilnik 2020).

Spletno stran s preverjenimi in profesionalno predstavljenimi podatki je pripravljala skupnost več prostovoljcev, ki so dnevno posvečali ure razumevanju dogajanja in informiranju javnosti. Sledilnik je predstavljal obliko tehnološke solidarnosti, ki je omogočila transparentno in strokovno predstavitev epidemioloških podatkov v času, ko je bila javnost soočena z negotovostjo in potrebo po razumljivih informacijah o poteku epidemije. Pobuda je pokazala sposobnost civilne družbe, da se v kriznih razmerah z uporabo tehnologije in prostovoljnega dela odzove na informacijske potrebe ter nadomesti ali dopolni delo javnih institucij pri zagotavljanju dostopnih podatkov.

105

Šivilje UKC Ljubljana šivajo maske, 19. 3. 2020 (Facebook profil UKC Ljubljana).

Empirični podatki o solidarnostni podpori

Odgovori slovenskih bolnišnic razkrivajo razvejano mrežo družbenih odnosov, skupnih vrednot in mehanizmov solidarnosti. Čeprav je vsaka bolnišnica podatke predložila na svoj način, kar je odražalo različne interne računovodske prakse in različne metode vrednotenja, nam informacije omogočajo opis splošnega okvira solidarnostne podpore. Ta struktura poudarja elemente hibridne solidarnosti, ki združuje človeške in materialne vire, medgeneracijski pristop k pomoči in prostorski vidik solidarnosti, ki sega od lokalne do mednarodne ravni, ter simbolni pomen nekaterih donacij, ki jih je težko materialno ovrednotiti ali količinsko opredeliti.

Pandemija je pospešila tudi uporabo družbenih medijev v zdravstvu, kar je bilo prej omejeno. Bolnišnice so začele objavljati svoja obvestila in zahvale, kar je predstavljalo novo obliko družbene interakcije in izražanja solidarnosti v zdravstvu. Te prakse so

izpostavile vprašanje dolgotrajnosti takšnih oblik komunikacije in njihovega vpliva na prihodnje odnose med zdravstvenimi ustanovami in javnostjo.

Empirični podatki razkrivajo tudi pomembne razlike v obsegu in oblikah solidarnostne podpore med različnimi bolnišnicami, kar kaže na heterogenost lokalnih skupnosti in njihovih zmožnosti mobilizacije. Medtem ko so nekatere bolnišnice prejele obsežno podporo (UKC Maribor s 64 donatorji, Golnik z 292 325 evri), so bile druge manj uspešne pri pridobivanju zunanje pomoči. Ta neenakost postavlja vprašanja o dejavnikih, ki vplivajo na solidarnostno odzivanje – ali gre za geografsko povezanost, velikost ustanove, uspešnost komuniciranja potreb ali druge družbene dejavnike.

Če povzamemo, je solidarnost, ki so jo bolnišnice prejele v tem obdobju, izpolnila instrumentalno, integrativno in izrazno funkcijo – krepila je odpornost in kohezijo družbe v težkem času.

106

Bolnišnica	Prejeta pomoč
Splošna bolnišnica Novo mesto	6000 evrov finančnih prispevkov za nakup zaščitne opreme in medicinskih pripomočkov. Materialne donacije: 100 zaščitnih očal, 1400 FFP2 mask in 300 otroških mask (vrednost približno 5000 evrov). Lokalna podjetja so zagotavljala osvežitve za paciente in osebje, upokojeanci so pekli pecivo in torte ter pletli izdelke za dojenčke. Osnovnošolski otroci so osebju in pacientom pošiljali spodbudna sporočila. Italijanski vojaški reševalci so decembra 2021 nudili prostovoljno službo.
Univerzitetna klinika za pljučne bolezni Golnik	292 325 evrov donacij za nakup ventilatorjev in zaščitne opreme. 22 članov ekip prve pomoči je opravilo 236 izmen v skupnem obsegu 1936 ur.
Splošna bolnišnica Izola	Evidentirane donacije podjetij, restavracij, izobraževalnih ustanov, dobrodelnih združenj (Lions klub) in posameznikov: hrana za zaposlene na covidnem oddelku in drugo bolnišnično osebje (pice, sadje, prigrizki, torte, sladka okrepčila, malice, kava), novoletna okrasitev pred vhodom, kozmetični izdelki, lekarniški hladilnik, igrače za pediatrične oddelke ter 1000 evrov covidnem oddelku za izobraževanje. Delalo je 37 prostovoljcev (23 študentov, 11 zunanjih sodelavcev, 3 člani Rdečega križa).
Splošna bolnišnica Slovenj Gradec	Donacije za opremo in pripomočke za porodne sobe, sredstva za izobraževanje zdravstvenega osebja na več oddelkih v vrednosti 44 047 evrov. 23 lokalnih donatorjev je doniralo hrano in pijačo.
Splošna bolnišnica dr. Franca Derganca Nova Gorica	Donacije v znesku 330 241 evrov in sklenjen dogovor s prostovoljcem moškega spola.
Splošna bolnišnica Celje	Donacije za nabavo opreme v vrednosti 231 623, evrov.
UKC Maribor	Donacije 64 podjetij, društev ali posameznikov: prehranski izdelki, brezalkoholne pijače, zaščitna kozmetika, razkužila, maske, papirnate medicinske rjuhe, medicinska oprema, umetniške slike, knjige, božični okraski in finančne donacije. Prostovoljci Medicinske fakultete v Mariboru so delali predvsem kot varnostni kader (preverjali PCT pogoje pred vstopom v bolnišnico in na oddelku intenzivne terapije) ter pomagali pri administrativnem delu. V času epidemije je bila zaposlenim na voljo brezplačna psihološka pomoč.

Preglednica s podatki o darilni pomoči v času epidemije covid-19 (pripravila Mojca Ramšak)

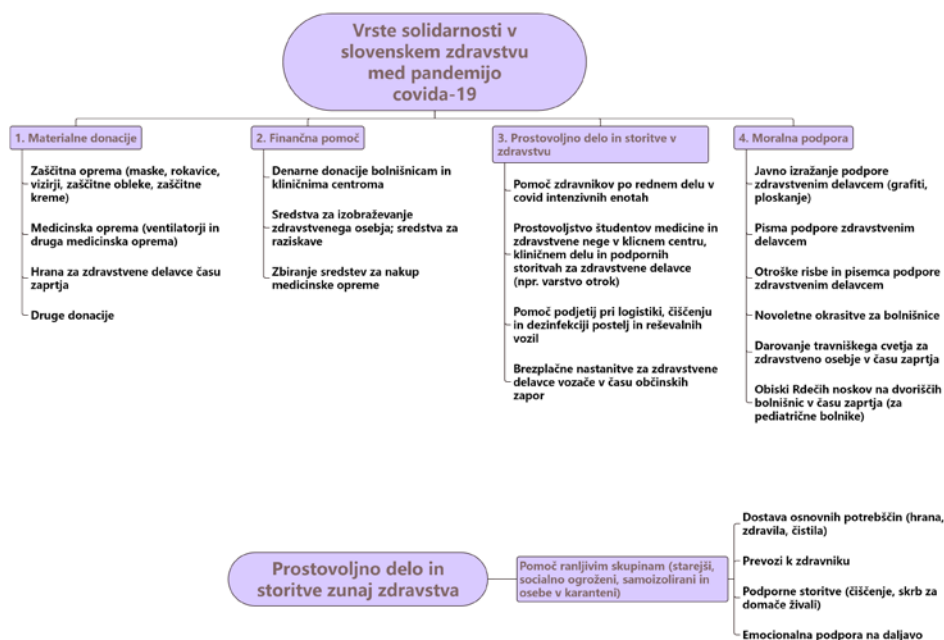

Diagram z oblikami solidarnosti v zdravstvu v Sloveniji v času pandemije covid-19
(pripravila Mojca Ramšak)

Antisolidarnost in navidezna solidarnost

Izraz navidezna solidarnost, ki ga uporabljam v slovenskem kontekstu, označuje neiskreno solidarnost, ki poudarja javno razkazovanje in samopromocijo namesto pristne pomoči. Pri tej vrsti solidarnosti je bilo v medijskih objavah razbrati, da gre za gesto, namenjeno ustvarjanju medijskega učinka. Za navidezno solidarnost bi lahko uporabili tudi druge izraze, kot so lažna solidarnost (ki poudarja neresničnost namena), pokazna solidarnost (kjer gre za razstavljanje dejanja na ogled), uprizorjena solidarnost (ki nakazuje na teatralnost in scensko izvedbo), inscenirana solidarnost (podobno uprizorjeni, a z večjim poudarkom na načrtovanju učinka), instrumentalizirana solidarnost (kjer se solidarnost uporablja kot orodje za druge namene), navidezna simbolna solidarnost (ki ostaja na ravni simboličnega dejanja brez substancialne pomoči) ali oportunistična solidarnost (ki izkorišča priložnost krize za lastno korist). Pri vseh teh izrazih je poudarek na dejanju, pri katerem solidarnež iz različnih razlogov potrebuje javno prepoznavo svoje solidarnosti. To je pomembna razlika, saj so bili v času pandemije na drugi strani tudi solidarneži, ki so izrecno zahtevali, da ostane njihova pomoč skupnosti anonimna. Izraz navidezna solidarnost, ki ga uporabljam, se od vseh naštetih najjasneje razlikuje od pristne solidarnosti. Izbira tega termina izhaja iz slovenskega jezika, kjer predpona »na-« in pripona »-ezna« skupaj tvorita pomen nečesa, kar je videti kot, a v resnici ni – gre torej za solidarnost, ki je na videz prisotna, a ji manjka bistvena substanca.

Pomembno je poudariti, da navidezna solidarnost ni nujno popolnoma brez učinka. Lahko pride do materialne pomoči, lahko se določeni cilj doseže, vendar je osrednji

motiv dejanja prepoznavnost in korist za tistega, ki solidarnost izvaja. Vprašanje ni le, ali se pomoč zgodi, temveč zakaj se zgodi in komu dejansko koristi. Pri navidezni solidarnosti je razmerje med pomagajočim in tistim, ki prejema pomoč, asimetrično in pogosto instrumentalizirano – pomoč postane sredstvo za doseg drugih ciljev (simbolni kapital, družbeni ugled, politične točke, tržna prednost).

Dodatna terminološka distinkcija, ki jo je treba poudariti, je razlika med navidezno solidarnostjo in performativnostjo solidarnosti kot tako. Vsaka solidarnost vsebuje performativni element – izražena mora biti, da postane prepoznavna in učinkovita. Performativnost sama po sebi še ne pomeni neiskrenosti. Navidezna solidarnost nastopi takrat, ko performativni videz popolnoma prevlada nad dejansko vsebino in ko je prepoznavnost dejanja pomembnejša od njegovega učinka na skupnost. Performativna solidarnost je po svoji naravi namenjena predstavi in prispeva bolj k statusu in javni podobi tistih, ki jo izvajajo, kot res pomaga pomoči potrebnim.

108

Pod antisolidarnost pa razumem vse oblike dejanj, ki so jih akterji prikazovali kot koristne za družbo, a so imele povsem nasproten namen: uničiti, zaustaviti ali sabotirati ukrepe, ki so ščitili skupnost. Medtem ko navidezna solidarnost ohranja videz pomoči (čeprav z vprašljivimi motivi), antisolidarnost aktivno zavrača ali ovira kolektivne napore za zaščito skupnosti. Anti-solidarnost se pogosto legitimira z diskurzom zaščite drugih vrednot – osebne svobode, avtonomije, pravice do izbire – kar jo umešča v kompleksno etično in politično polje. Akterji anti-solidarnosti se sami pogosto ne razumejo kot anti-solidarne; nasprotno, svoje dejanje razlagajo prav kot obliko solidarnosti z drugače mislečimi, z ekonomsko prizadetimi ali s tistimi, ki naj bi bili žrtve pretirane zdravstvene regulacije.

Razlikovanje med pristno solidarnostjo in njeno performativno obliko je ključno za razumevanje etičnih dilem humanitarnosti v kriznih razmerah. V antropološki literaturi so tovrstne razlike že deloma dokumentirane. Npr. Theodosopoulos (2016) je v študiji o Grčiji pokazal razliko med filantropijo in solidarnostjo, pri čemer prva pogosto odraža asimetrične odnose moči, druga pa recipročnost in vzajemnost. Ong (2019) je v študiji o predstavitev humanitarnih dejanj v medijih poudaril potrebo po etiki mediatizirane humanitarnosti, ki se osredotoča na vsakdanje prakse in motivacije namesto zgolj na spektakularne geste pomoči.

Empirični material, zbran med pandemijo covid-19 v Sloveniji, razkriva, kako so se te teoretične razlike manifestirale v konkretnih situacijah. V nadaljevanju predstavljam primere navidezne solidarnosti in anti-solidarnosti, ki osvetljujejo napetosti med javno predstavitevjo pomoči in njenimi dejanskimi učinki na skupnost.

Primeri navidezne solidarnosti

Prvo ravnanje, ki sodi v kategorijo navidezne solidarnosti, a je bilo zdravnikom znano že pred pandemijo, je zavračanje družinske odgovornosti za svojce, obolele za covidom-19. Novembra 2020 so zdravniki poročali, da so nekateri posamezniki zavrnil domačo oskrbo okrevajočih staršev ali drugih bližnjih svojcev z različnimi razlogi – zaradi strahu pred okužbo drugih družinskih članov, motenj življenjskega sloga ali preprosto nenaklonjenosti skrbeti za bolne sorodnike. Ključna razlika med pravim in navideznim

solidarnostnim vedenjem se je pokazala v tem, kako so svoje ravnanje opravičevali. Medtem ko so svojci zavrnitev oskrbe svojih bolnih sorodnikov predstavili kot solidaren ukrep – zaščito drugih družinskih članov pred okužbo –, so zdravstveni delavci to doživljali kot prenos osnovne oskrbovalne odgovornosti na institucijo, kar je povečalo prenatrpanost covidnih bolnišničnih oddelkov in dodatno obremenilo že tako izčrpane zdravstvene delavce. Svojci so torej diskurz solidarnosti in zaščite uporabljali kot masko za izogibanje svojim družinskim dolžnostim. Gre za navidezno solidarnost v smislu, da je solidarnostni narativ služil kot opravičilo za egoistično vedenje – izbiro lastnega udobja pred skrbjo za bližnje. Zdravniki so opazili, da se je takšno zavračanje družinske odgovornosti med krizo okrepilo.

V kategorijo performativne solidarnosti lahko uvrstimo tudi objavljanje fotografij smrtno bolnih družinskih članov v bolnišnicah – bodisi s poudarkom na podrobnostih, kot je držanje za roko s sorodniki, bodisi širše posnetke, ki zajemajo večji del telesa. To je bil eden od načinov, s katerim so sorodniki sporočali svojo izgubo in iskali sočutje, pri čemer umirajoči seveda ni imel nobene besede pri tem, saj za fotografiranje večinoma sploh ni vedel. Tovrstne objave so delovale kot javno uprizarjanje žalosti in skrbi, kjer je bila čustvena bližina z umirajočim razstavljena na ogled širši javnosti. Fotografije so služile tudi kot dokaz prisotnosti ob umiranju – kot vidna potrditev, da so bili svojci tam, da so bili sočutni, da so izpolnili svojo dolžnost. V tem smislu gre za obliko navidezne solidarnosti, kjer javno prikazovanje skrbi postane pomembnejše od same skrbi, kjer je družbeno priznanje čustvene angažiranosti nadomeščeno z njeno vizualno dokumentacijo. Ta praksa odpira kompleksna vprašanja v kontekstu oskrbe. Fotografije umirajočih ali hudo bolnih brez njihove vednosti postavljajo etična vprašanja o tem, kaj pomeni življenje, ki je vredno življenja, in kako se dostojanstvo izraža v zadnjih trenutkih. Ta trend, ki krši intimnost in dostojanstvo pacientov, je zaskrbljujoč, saj te podobe umirajoče reducirajo na objekte trpljenja, namenjene proizvajanju sočutja in družbene prepoznavnosti žalujočih. Umiranje, ki bi moralo ostati intimna izkušnja, je bilo transformirano v javni spektakel, kjer je pacientova ranljivost postala sredstvo za afirmacijo svojcev kot skrbnih in solidarnih družinskih članov.

V isto skupino uvrščam tudi primere navidezne solidarnosti in samopromocije posameznikov, ki so svoje donacije ali prostovoljno delo oglaševali prek profilov na družbenih omrežjih ali objav v medijih. Običajno so ti posamezniki delili fotografije sebe pri pomoči ali z darovanim blagom, skupaj s kratkimi besedili ali slogani. Tovrstne objave razkrivajo dvoumen značaj takšnega dejanja: na eni strani izražajo ponos, da je posamezniku v času, ko življenje ni teklo normalno, uspelo prispevati k skupnemu dobru; na drugi strani pa lahko govorimo o performativni solidarnosti, kjer gre bolj za poziranje s »trofejo« kot za pristno altruistično dejanje. Mnenja o takšnih objavah so bile polarizirajoča: nekateri so jih razumeli kot legitimno obliko ozaveščanja, ki lahko spodbudi tudi druge k pomoči, medtem ko so jih drugi zavračali kot narcistično samopromocijo v plašču dobroteljskega. Kritike so bile ostre zlasti v primerih, ko so lokalni podjetniki donacije zaščitne opreme spremljali z vidno prisotnostjo svojih logotipov in blagovnih znamk, kar je ustvarilo vtis izkoriščanja krize za tržne namene.

Politični pozivi k »povezanosti« so včasih predstavljali obliko performativne solidarnosti, zlasti kadar so prihajali od voditeljev, ki so spodkopali javno zaupanje s

korupcijo ali slabim upravljanjem. Izjave o tem, da bomo iz zdravstvene krize izšli kot zmagovalci, če bomo vsi sodelovali, so zveneje votlo, kadar niso bile podprte z učinkovitim ukrepanjem. Retorični pozivi k solidarnosti so bili pogosto spremljani z ukrepanjem, ki je produciralo prav nasprotno učinke: izključevanje določenih skupin iz zaščitnih mehanizmov, politizacija zdravstvenih odločitev in stigmatizacija tistih, ki so nasprotovali vladnim politikam. Takšna neskladja med javnim diskurzom in dejanskimi političnimi praksami so dodatno erodirala zaupanje v institucije in kolektivne napore za obvladovanje pandemije.

110

Analiza navidezne solidarnosti razkriva, kako lahko geste pomoči, ko so pretežno usmerjene v javno prepoznavo, spodkopavajo temelje pristne solidarnosti. Tovrstna dejanja ustvarjajo iluzijo sodelovanja, obenem pa reproducirajo individualistične vrednote in asimetrične odnose moči, ki so v nasprotju s principi vzajemnosti in kolektivne odgovornosti.

Poleg navidezne solidarnosti so bile med pandemijo močno prisotne tudi različne oblike anti-solidarnosti, ki so nasprotovale zaščitnim ukrepom, cepljenju, nošenju mask in prepovedi zadrževanja več ljudi v istem prostoru. Ta anti-solidarnost se je izražala na več ravneh – od pasivnega neupoštevanja ukrepov do aktivnega oviranja zdravstvenega dela. Najbolj problematični so bili nasilni incidenti v zdravstvenih ustanovah, namerno poškodovanje lastnine (sežiganje testnih zabojujnikov, pisanje grafitov na fasadah bolnišnic), poskusi vdorov na covidne oddelke, poškodovanje vozil zdravnikov, nadlegovanje ljudi na cepilnih mestih, soočanje z varnostnim osebjem glede zahtev po maskah in širjenje dezinformacij na spletu. Tovrstne prakse so zdravstveni delavci doživljali kot prelom temeljnega družbenega konsenza o zaščiti ranljivih v kriznih časih. Tovrstno vedenje ni le kršilo javnozdravstvenih ukrepov, temveč je neposredno ogrožalo zdravstvene delavce in paciente ter spodkopavalo kolektivne napore za obvladovanje pandemije. Anti-solidarnost je treba razumeti v širšem kontekstu erozije zaupanja v institucije, polarizacije družbe in širjenja teorij zarote. Medtem ko so nekateri akterji svoja dejanja utemeljevali z zagovarjanjem osebnih svoboščin in zavračanjem pretirane zdravstvene regulacije, so zdravstveni delavci v teh dejanjih prepoznavali neposredno grožnjo sebi in pacientom. Ta razkorak v razumevanju solidarnosti – kot kolektivne odgovornosti nasproti individualni svobodi – je bil ena od osrednjih napetosti slovenskega odziva na pandemijo.

Levo: Policija in varnostniki so preprečili vdor nasprotnikov protikovidnih ukrepov pred UKC Maribor, 10. april 2021 (foto Igor Napast/Večer); desno: Požig kovidne mobilne testne točke v Kamniku (Nočni požig 2021).

Diskusija: Funkcije, učinki in dolgoročne posledice solidarnosti

Solidarnost, ki so jo slovenski zdravstveni sistem in njegovo osebje prejeli med pandemijo, je izpolnila tri ključne funkcije, ki so se med seboj prepletale in okrepile učinkovitost odzivanja na krizo. Instrumentalna funkcija se je izrazila s praktičnim reševanjem pomanjkanja kadrov, opreme in finančnih sredstev. Materialne donacije in prostovoljno delo niso le zapolnili vrzeli v virih, temveč so omogočili kontinuiteto zdravstvene oskrbe v najtežjih trenutkih pandemije. Integrativna funkcija je okrepila družbeno kohezijo in občutek skupne usode med različnimi družbenimi skupinami. Solidarnostna dejanja so delovala kot vez, ki je povezovala različne dele družbe – od lokalne skupnosti do nacionalne ravni – in vzpostavljala občutek skupne odgovornosti za premagovanje krize. Izrazna funkcija je simbolno potrdila vrednost zdravstvenega varstva in zdravstvenega osebja v družbi. Slogani, kot so »Slovenija zmore«, »Heroji v belem« in »Čuvaji naroda, hvala vam«, so javno priznali pomen zdravstvenih delavcev in njihove vloge v družbi.

111

Solidarnost v zdravstvu ima tudi pomembno signalno funkcijo. Sosis in Alcorta (2003) sta pokazala, kako solidarnostna dejanja delujejo kot signali zavezanosti skupnosti in skupnim vrednotam. V primeru pandemije covid-19 so darovanja in prostovoljno delo signalizirali priznavanje skupne usode in medsebojne odvisnosti. Hkrati pa je pomembno razumeti, kako se znanje o krizi konstruira in deli. Geissler (2013) opozarja na »javne skrivnosti« v javnem zdravju, kjer obstajajo napetosti med tem, kar vemo, tistem, o čemer se pretvarjamo, da ne vemo, in tem, kar javno sporočamo. Ta dinamika se je pokazala tudi v slovenskem kontekstu, kjer je bila potreba po transparentnih podatkih (ki jo je naslavljala Covid-19 sledilnik) delno posledica netransparentnosti uradnih virov.

Z več kot tremi leti časovne distance od zaključka najintenzivnejših faz pandemije lahko solidarnostne prakse tistega časa umestimo v širši kontekst družbenih sprememb in njihovega trajanja. Analiza dolgotrajnih učinkov razkriva kompleksno sliko o tem, kateri elementi solidarnosti so se ohranili in kateri so se izkazali za začasne odzive na krizo. Pandemija covid-19 je radikalno spremenila družbeno doživljanje časa. Kriza ni bila zgolj prekinitev normalnosti, temveč tudi proces, ki reorganizira naše razumevanje preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. To se kaže v valovanju solidarnostne podpore, ki je sledila epidemiološkemu valom, ter v postopnem bledenju simbolnih praks po zaključku najhujših faz pandemije.

Tehnološka solidarnost v obliki Covid-19 sledilnika je postavila temelje za razumevanje civilnodružbenih tehnoloških pobud v prihodnjih krizah. Model prostovoljskega dela, ki temelji na digitalni platformi in strokovni koordinaciji, je pokazal možnosti hitrega odzivanja na informacijske potrebe javnosti. Hkrati je izpostavil vprašanje vzdržnosti takšnih pobud – po zaključku najhujših faz pandemije se je aktivnost sledilnika zmanjšala, kar kaže na povezanost tehnološke solidarnosti z neposredno akutnostjo krize.

Prostovoljstvo v zdravstvu je pustilo trajnejše sledi v obliki spremenjenih odnosov med izobraževalnimi institucijami in zdravstvenimi ustanovami. Nacionalna baza študentov prostovoljcev je pokazala potencial za sistemsko vključevanje študentov v

krizno odzivanje. Ta izkušnja je vplivala na pripravo novih protokolov za sodelovanje med fakultetami in zdravstvenimi ustanovami v izrednih razmerah.

Materialne donacije so imele predvsem kratkotrajen učinek, vendar so izpostavile strukturne težave financiranja zdravstva in odvisnost od zasebnih virov v kriznih razmerah. Dejstvo, da so bolnišnice potrebovale zunanje donacije za osnovno zaščitno opremo, je sprožilo razprave o pripravljenosti zdravstvenega sistema na prihodnje krize.

Uporaba socialnih omrežij v zdravstvu se je ohranila tudi po pandemiji. Bolnišnice so nadaljevale z objavljanjem na Facebook profilih, kar predstavlja trajno spremembo v komunikacijski praksi zdravstvenih ustanov. Ta sprememba je prinesla večjo dostopnost informacij in izboljšano obveščanje javnosti o delovanju zdravstvenih ustanov. Digitalizacija komunikacije je koristna za širjenje javnozdravstvenih sporočil, obveščanje o spremembah v delovanju ustanov in vzpostavljanje transparentnejšega odnosa med zdravstvenimi institucijami in skupnostjo. Hkrati pa je treba opozoriti, da takšna komunikacija ne nadomešča osebnih stikov med zdravstvenimi delavci in pacienti, ki ostajajo temelj kakovostne zdravstvene oskrbe. Posebej za starejše paciente, ki so manj vešč uporabe digitalnih platform, ostajajo neposredni stiki in tradicionalni komunikacijski kanali ključnega pomena. Digitalna komunikacija zdravstvenih ustanov tako predstavlja pomembno dopolnilo, ne pa zamenjavo obstoječih oblik stika s pacienti.

Simbolna solidarnost in njen pomen sta postopoma bledela z vrnitvijo k običajnemu delovanju zdravstvenega sistema. Slogani iz pandemije (»Slovenija zmore«, »Heroji v belem«) so izgubili svojo mobilizacijsko moč, kar kaže na začasno naravo simbolne solidarnosti in njeno vezanost na krizo samo. Vendar pa je izkušnja ustvarjanja takšnih simbolov pokazala na zmožnost hitre mobilizacije družbene podpore prek medijske simbolike.

Antropologija upanja ponuja pomemben okvir za razumevanje simbolnih dimenzij solidarnosti. Clarke Chapman (2000) v svoji analizi Moltmannove antropologije upanja poudarja, kako skupnostna dejanja vzpostavljajo orientacijo k prihodnosti tudi v najtežjih okoliščinah. Slogani kot »Slovenija zmore« niso bili zgolj politična retorika, temveč tudi izrazi kolektivnega upanja in želje po preživetju krize.

Anti-solidarnostne prakse so pustile dolgotrajnejše posledice v obliki zmanjšanega zaupanja v zdravstvene institucije pri določenih družbenih skupinah. Napadi na testne točke, poskusi vdorov v bolnišnice in širjenje dezinformacij so prispevali k polarizaciji družbe glede zdravstvenih ukrepov, kar se kaže tudi v zmanjšani pripravljenosti za cepljenje proti drugim boleznim. Navidezna solidarnost je razkrila strukturne težave slovenskega javnega diskurza in politične kulture. Razlika med pristnimi izrazi podpore in politično instrumentalizacijo krize je postala pomemben element javne razprave o legitimnosti političnih odzivov v kriznih razmerah.

Z antropološkega vidika je pandemična solidarnost pokazala na kontinuiteto vzorcev skupnostne podpore v slovenskih lokalnih skupnostih, hkrati pa na njihovo prilagodljivost sodobnim komunikacijskim tehnologijam. Odziv lokalnih skupnosti na pomanjkanje zaščitne opreme z organiziranim šivanjem mask je pokazal na ohranjene oblike praktičnega znanja in kolektivnega delovanja, ki se mobilizirajo v kriznih razmerah.

Ključno vprašanje za prihodnost je, ali lahko izkušnje pandemične solidarnosti prispevajo k večji odpornosti zdravstvenega sistema in družbe na prihodnje krize. Empirični podatki kažejo na potrebo po sistemskem vključevanju prostovoljstva v načrte za krizno odzivanje, vendar hkrati opozarjajo na nevarnost zanašanja na prostovoljsko delo kot nadomestek za ustrezno financiranje in kadrovske zasedbo zdravstva. Solidarnost je bila med pandemijo nenadomestljiva, a ne bi smela postati trajna rešitev za sistemske pomanjkljivosti.

Zaključek

Manifestacije solidarnosti med pandemijo covid-19 v Sloveniji razkrivajo kompleksno mrežo odnosov med sistemsko solidarnostjo zdravstvenega sistema, solidarnostjo znotraj sistema in solidarnostjo širše družbe do sistema. Analiza kaže, da se je solidarnost izrazila na več ravneh in v različnih oblikah, od materialnih donacij do prostovoljnega dela, tehnološke podpore in simbolne podpore.

Ključno spoznanje raziskave je, da solidarnost ni homogen pojav, ampak obsega različne oblike, ki imajo različne motivacije, dinamike in učinke. Sistemska solidarnost temelji na institucionalnih okvirih in skupni odgovornosti, medtem ko prostovoljska solidarnost izhaja iz osebnih odločitev in občutka povezanosti s skupnostjo. Tehnološka solidarnost, kot jo predstavlja Covid-19 sledilnik, kaže na nove oblike civilnodružbene organiziranosti v digitalnem okolju in sposobnost hitrega odzivanja na pomanjkljivosti institucionalnega delovanja.

Raziskava hkrati opozarja na pojave anti-solidarnosti in navidezne solidarnosti, ki kažejo, da solidarnost ni samoumevna in da lahko krize razkrijejo tudi nasprotno težnjo v družbi. Razlikovanje med pristinimi oblikami solidarnosti in njihovimi deformiranimi različicami je pomembno za razumevanje družbene dinamike v kriznih razmerah.

Solidarnost ni zgolj čustveni odziv na trpljenje drugih, temveč tudi praksa skupnega življenja, ki zahteva vzpostavljanje novih oblik socialnosti in medsebojnega razumevanja. Slovenska izkušnja pandemične solidarnosti kaže na zmožnost hitre mobilizacije skupnostnih virov, hkrati pa tudi na krhkost teh povezav, ki so odvisne od trajanja in intenzivnosti krize.

Iz časovne perspektive treh let po najhujših fazah pandemije lahko ugotovimo, da so se nekateri elementi solidarnosti izkazali za trajnejše od drugih. Medtem ko so se materialne donacije in simbolni slogani izkazali za večinoma začasne odzive na akutno krizo, so tehnološke platforme za javno informiranje, spremenjene komunikacijske prakse zdravstvenih ustanov in izkušnje prostovoljskega dela pustile trajnejše sledi v družbi.

Pandemija covid-19 je tako obudila vrednote skupnostne podpore in potrdila, da slovenski zdravstveni sistem, ki temelji na solidarnostnih načelih obveznega zdravstvenega zavarovanja, lahko v kriznih časih mobilizira dodatne solidarnostne vire. Vendar pa dolgotrajne posledice pandemije, vključno z zmanjšanim zaupanjem določenih družbenih skupin v zdravstvene institucije in strukturnimi težavami zdravstvenega sistema, ki so bili razkriti med krizo, opozarjajo na potrebo po sistemskih izboljšavah.

Za prihodnje krizne situacije je ključno razumevanje, da solidarnost predstavlja tako etično kategorijo kot praktično nujnost, ki neposredno vpliva na učinkovitost in vzdržnost zdravstvenih sistemov. Slovenski primer kaže na možnosti uspešne mobilizacije različnih oblik solidarnosti v kriznih razmerah, hkrati pa opozarja na potrebo po kritični refleksiji njihovih oblik, motivacij in dolgotrajnih učinkov. Slovensko izkušnjo lahko razumemo kot primer mobilizacije družbene solidarnosti, ki je omogočila obvladovanje kritičnih trenutkov pandemije, vendar z omejitvami glede ohranjanja vseh zdravstvenih storitev in z neenakimi odzivi različnih lokalnih skupnosti.

REFERENCE

114

- CABOT, Heath
2016 'Contagious' Solidarity: Reconfiguring Care and Citizenship in Greece's Social Clinics. *Social Anthropology* 24 (2): 152–166.
- CHAPMAN, G. Clarke
2000 On Being Human: Moltmann's Anthropology of Hope. *Asbury Theological Journal* 55 (1): 69–84.
- COVID-19 SLEDILNIK
2020 Citizen Science, Mreža občanske znanosti v Sloveniji: Znanstveno društvo Sledilnik. <<https://citizenscience.si/aktivnosti-katalog-projektov/covid-19-sledilnik/>> [15. 10. 2025].
- DAVIS, Ben in SAVULESCU, Julian
2019 Solidarity and Responsibility in Health Care. *Public Health Ethics* 12 (2): 133–144.
- GEISLER, Paul Wenzel
2013 Public Secrets in Public Health: Knowing not to Know While Making Scientific Knowledge. *American Ethnologist* 40 (1): 13–34.
- GORJAN, Gregor
2024 *Zavzetost in izgorelost zaposlenih pri delu na domu med epidemijo covid-19: Magistrsko delo* (Fakulteta za organizacijske vede Kranj). Kranj: [G. Gorjan].
- JAEGGI, Rahel
2001 Solidarity and Indifference. V: R. Ter Meulen, W. Arts in R. Muffels (ur.), *Solidarity in Health and Social Care in Europe*. Dordrecht in Boston: Kluwer Academic Publishers, 288–308.
- KASPER, Claudia in BORGERHOFF MULDER, Monique
2015 Who Helps and Why? Cooperative Networks in Mpimbwe. *Current Anthropology* 56 (5): 701–732.
- LESJAK, Aleksandra
2024 *Obremenitev zdravstvenega osebja v prvem in drugem valu epidemije v enoti hitrih pregledov: Magistrsko delo* (Fakulteta za zdravstvene vede, Univerza Maribor). Maribor: [A. Lesjak].
- MACDONALD, Charles J.-H. in PESIGAN, Guillermo M. (ur.)
2000 *Old Ties and New Solidarities: Studies on Philippine Communities*. Manila: Ateneo de Manila University Press.
- MAKAROVIČ, Marija
1979 *Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem*. Ljubljana in Muta: Gorenje.
- NOČNI POŽIG
2021 KamnikInfo: Nočni požig covid testne točke v Kamniku. 8. 9. 2021. <<https://www.kamnik.info/nocni-pozig-covid-testne-tocke-v-kamniku/>> [15. 10. 2025].
- OBLAK, Luka
2020 Študentje medicine v času epidemije covid-19. *Naša bolnišnica: Revija Univerzitetnega kliničnega centra Maribor* 21 (3–4): 47.
- ONG, Jonathan Corpus
2019 Toward an Ordinary Ethics of Mediated Humanitarianism: An Agenda for Ethnography. *International Journal of Cultural Studies* 22 (4): 481–498.

RAMŠAK, Mojca

2021 Zgodovina medicinske maske. *Isis* 30 (1): 57–60.

2022 How We Talked About the Coronavirus in Slovenia. V: I. Katarinčič idr. (ur.), *COVID-19 u humanističkoj perspektivi*. Zagreb: Institut za etnologijo in folkloristiko, 343–366.

ROZAKOU, Katerina

2016 Socialities of Solidarity: Revisiting the Gift Taboo in Times of Crises. *Social Anthropology* 24 (2): 185–199.

SEVER, Katja

2020 Kako smo študentje stopili skupaj in združili moči v času epidemije covid-19. *Naša bolnišnica: Revija Univerzitetnega kliničnega centra Maribor* 21 (1–2): 74–75.

SLOVENSKA VOJSKA

2021 Gov.si: Slovenska vojska v podporo zdravstvenemu sistemu Republike Slovenije napotila dodatna štiri zdravstvena moštva, 24. 11. 2021. <<https://www.gov.si/novice/2021-11-24-slovenska-vojska-v-podporo-zdravstvenemu-sistemu-republike-slovenije-napotila-dodatna-stiri-zdravstvena-mostva/>> [15. 1. 2025].

115

SSKJ

2014 Fran.si: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <<https://fran.si/iskanje?View=1&Query=solidarnost>> [15. 10. 2025].

SOSIS, Richard in ALCORTA, Candace

2003 Signaling, Solidarity, and the Sacred: The Evolution of Religious Behavior. *Evolutionary Anthropology* 12 (6): 264–274.

ŠTUDENTI UL

2020 Študenti UL Medicinske fakultete UL angažirano v boju proti epidemiji COVID-19. <<https://www.mf.uni-lj.si/novice/studenti-ul-medicinske-fakultete-angazirano-v-boju-proti-epidemiji-covid-19>> [15. 1. 2025].

THEODOSSOPOULOS, Dimitrios

2016 Philanthropy or Solidarity? Ethical Dilemmas about Humanitarianism in Crisis-Afflicted Greece. *Social Anthropology* 24 (2): 167–184.

TRAPPENBURG, Margo

2000 Lifestyle Solidarity in the Healthcare System. *Health Care Analysis* 8: 65–75.

TURNER, Bryan S. in ROJEK, Chris

2001 *Society and Culture: Principles of Scarcity and Solidarity*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

UKC LJUBLJANA

2025 Ljubljana.info.com: Po tem, ko se je v UKC Ljubljana vdrl strop, je na pomoč priskočila Slovenska vojska, 22. 4. 2022. <<https://ljubljanainfo.com/novica/lokalno/foto-po-tem-ko-se-je-v-uke-ljubljana-vdrl-strop-je-na-pomoc-priskocila-slovenska-vojska/284868>> [15. 1. 2025].

ZGODBA

2025 Sobotainfo.com: Zgodba, ki je burila duhove: Branko Lukačič kaznovan, ker je pomagal prijatelju. <<https://sobotainfo.com/novica/lokalno/zgodba-ki-je-burila-duhove-branko-lukacic-kaznovan-ker-je-pomagal-prijatelju-je-epilog/312841>> [10. 10. 2025].

ZPDZC-1

2023 Zakon o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno. *Uradni list RS* 32/14, 47/15 – ZZSDT, 43/19, 121/21 – ZJN-3B in 78/23 – ZORR. <<https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO6765>> [15. 10. 2025].

BESEDA O AVTORICI

Dr. Mojca Ramšak, redna profesorica, etnologinja in filozofinja, zaposlena v Laboratoriju za dediščinsko znanost na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo ter Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Napisala je enajst znanstvenih monografij, zadnje tri knjige so posvečene kulturno-specifičnim podobam vonja (*Antropologija vonja*, 2024; *The Anthropology of Smell*, 2024; *Olfaktorna muzeologija*, 2025). Je vodja velikega temeljnega raziskovalnega projekta *Vonj in nesnovna kulturna dediščina*.

ABOUT THE AUTHOR

Dr Mojca Ramšak is a Full Professor, ethnologist and philosopher, employed at the Laboratory for Heritage Science at the Faculty of Chemistry and Chemical Technology and the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. She has written 11 scholarly monographs, with her three most recent books dedicated to culturally specific images of smell (*Antropologija vonja*, 2024; *The Anthropology of Smell*, 2024; *Olfaktorna muzeologija*, 2025). She is the head of the large basic research project *Smell and Intangible Cultural Heritage*.

SUMMARY

Solidarity in Slovenian Healthcare during the COVID-19 Pandemic

The COVID-19 pandemic in Slovenia mobilised diverse forms of solidarity towards the healthcare system, revealing a complex network of systemic, internal, and societal support mechanisms. The research analyses three main types of solidarity: institutional solidarity within the healthcare system, solidarity among healthcare workers and patients, and broader societal solidarity towards healthcare. Material donations fluctuated with the waves of the epidemic, while volunteer services remained constant throughout the crisis. Notable examples include medical students operating government information centres for two years, over 300 volunteers responding to hospital calls for help, and the COVID-19 Tracker (Covid-19 sledilnik) – a technological solidarity initiative mobilising 250+ volunteers to provide transparent epidemiological data when official sources failed to deliver timely and accessible information. The study also identifies anti-solidarity and performative or inauthentic solidarity phenomena, demonstrating that solidarity is not self-evident during crises. The findings suggest that while the pandemic revitalised communal support values, it simultaneously revealed the complex social dynamics of care and responsibility, with implications for understanding solidarity as both an ethical category and practical necessity for healthcare system resilience.

O RAZŠIRJENI SOLIDARNOSTI NA PRIMERIH PREHRANJEVANJA, POVEZOVANJA Z RASTLINAMI IN IZMENJEVANJA DOBRIN

Enja Grabrijan

117

IZVLEČEK

Prispevek razpravlja o vprašanju širine solidarnostnih mrež. Sledeč ekofeminističnemu pogledu, ki poudarja prepletenost ljudi in več-kot-človeškega, predpostavlja solidarnostno delovanje onkraj vrst in drugosti navkljub. Avtorica osvetli nekaj vidikov sonaravnega, regenerativnega in recipročnega delovanja na primeru izmenjevanja dobrin, povezovanja z rastlinami in prehranjevanja, s čimer prikaže, kako lahko tovrstna prizadevanja razumemo kot razširjanje solidarnosti.

Ključne besede: prepletenost, recipročnost, solidarnost, regenerativno, več-kot-človeško, ekofeminizem

ABSTRACT

This article discusses the extent of solidarity networks. Following the ecofeminist perspective, which emphasizes the interconnectedness of the human and more-than-human, it presupposes the engagement in solidarity beyond species and in defiance of otherness. The author highlights some aspects of sustainable, regenerative, and reciprocal action through the examples of the exchange of goods, connecting with plants, and eating, thereby demonstrating how such efforts can be understood as extending solidarity.

Keywords: *interconnectedness, reciprocity, solidarity, regenerative, more-than-human, ecofeminism*

Uvod

Raznolika prizadevanja ljudi za dober vpliv na svet povezuje premislek o odnosu do nečloveških entitet, okolja, narave. Med njimi so vsakdanje in občasne prakse, ki se raztezajo vse od sfere osebnega do javnega, vsako izmed njih pa zaznamuje tudi različen učinek. Bojkotiranje indijskih oreščkov, predelovanje starih oblačil, organiziranje izmenjevalnic dobrin, naravna gradnja z lokalnimi materiali, dolgotrajna uporaba enega in istega telefona, regenerativno kmetovanje, izbira veganstva, podpora pravične trgovine,

neposredne aktivistične akcije, koriščenje javnega prevoza, pogovarjanje o trajnostnih in etičnih temah, aktivno vključevanje v projekte nevladnih organizacij, nakupovanje brez plastične embalaže ... se morda na prvi pogled zdijo precej različna delovanja, a jih razumem kot sonaravne in solidarne načine, prizadevanja in prakse za čim manj obremenilen vpliv na okolje, za dober vpliv na svet in nečloveška bitja. Kako se vsi ti načini delovanja kažejo kot razširjanje solidarnostne mreže?

Da bi tovrstna prizadevanja lahko zaobjela, si po Arnetu Harmsu (2021, 2022) pomagam s konceptom *regenerativnih kultur*, ki se razraščajo preko alternativnih ekonomskih praks, regenerativnega kmetovanja in okoljskega aktivizma – tistega »nespektakularnega, pogosto komaj vidnega in ponotranjenega« (2022: 517). Regenerativne kulture naj bi predstavljale oblike političnega delovanja, ki pogosto niso javno izpostavljene, obenem pa pripomorejo k tvorbi novih oblik kolektivov, pri katerih je v ospredju tkanje povezav med ljudmi in ostalimi bitji ter spreminjanje intimnih pogledov in odnosov (Harms 2021: 238). Po Harmsu pripadnice in pripadniki¹ regenerativnih kultur izvajajo predvsem etično prakso, naključju podvržena dejanja oblikovanja sebe in družbe, ki so venomer spreminjajoča se in so tudi družbeno omejena, saj se prilagajajo prizadevanju za dobro, ti »pojmi dobrega so družbeno posredovani, načini doseganja [dobrobiti] pa so [...] omejeni s tem, kar je mogoče v družbeno-materialnih kontekstih« (2022: 518).

118

Prakse regenerativnih kultur priključujem posthumanizmu, kot ga opredeljujeta Olga Cielemečka in Cristine Daigle (2019) – z osredotočenostjo na njegovo možnost preseganja antropocentrizma.² To je pogled, ki človeka odmakne iz središča, ga umesti v ekosistem in s pozornostjo do razlik deluje spodbudno za razcvet vseh oblik življenja (Cielemečka in Daigle 2019: 72). Izhodiščno je tudi oporekanje »predpostavki, da imajo [...] pripadniki naše vrste, zgolj zaradi pripadnosti naši vrsti, kakšno posebno veljavo ali inherentno vrednost, ki bi jih dvigovala nad pripadnike drugih vrst« (Singer 2008: 9). Z zavedanjem prepletenosti ljudi in več-kot-človeškega se razkrije tudi pomen prehranjevanja, vse od najširšega konteksta načinov pridelave in predelave hrane, ki so pogosto izkoriščevalski, do najdrobnejših osebnih odločitev o izbiri in preskrbi s hrano. Kar nekaj prostora v članku zato namenjam terenski raziskavi prehranjevanja. Prikažem tudi nekaj vidikov regenerativnega oz. permakulturnega kmetovanja, nabiralništva in izmenjave dobrin. Tudi skozi tovrstne prakse se odraža delovanje regenerativnih kultur, obenem pa se porajajo vprašanja, *na koga* vse delujejo.

V vprašanja širine solidarnostne mreže je vpet tudi koncept politične solidarnosti, o kateri piše Val Plumwood. Predstavlja ji »odnos, v katerem so bitja motivirana za delovanje v imenu drugih, za katere priznavajo, da si z njimi (nujno) ne delijo izkušenj, interesov, svetovnih nazorov ali subjektivnosti« (Mallory 2009: 8). Plumwood je to razmerje opisala s pomočjo vombata, bitja, s katerim smo lahko solidarni na način, da sprejemamo politične ukrepe (na primer spodbudimo, da izgubi status škodljivca, s čimer pripomoremo k

1 Ponekod v besedilu kot nevtralnno uporabljam le žensko ali moško slovnico obliko.

2 Posthumanizem sicer prinaša heterogene poglede. Ferrando izpostavlja zlasti njegov post-humanistični, post-antropocentrični in post-dualistični vidik: post-humanistični zavrača hierarhično obravnavo ljudi; post-antropocentrični kritizira specizem oz. diskriminacijo na podlagi vrste; post-dualistični pa poudarja obravnavo ljudi v medsebojno prepletenih odnosih z nečloveškim (2018: 439).

ohranjanju vrste), ne da bi ob tem sprejeli tudi vombatov način prehranjevanja – žvečenja trave (2002: 199–200). Izpostavljena ločnica je pomembna, saj tako solidarnostno ne delujemo le do bitij, za katera menimo, da so nam sorodna ali se z njimi poistovetimo. Z določenimi rastlinskimi in živalskimi vrstami se ljudje čustveno povezujejo in tako spodbudijo njihovo ohranjanje, pravi Alison Pouliot, ki poudarja, da ob tem zanemarijo ogromno število »neupoštevanih drugih«, organizmov, ki preprosto niso smatrani kot »očarljivi, [ljubki in prikupni]« (2013: 68) in tako spolzijo skozi rešeto naravovarstvenih prizadevanj (glej tudi Panagiotarakou 2016). Kot nadalje ubesedi Plumwood:

Solidarnost ne zahteva le potrjevanja razlik, temveč tudi občutljivost za razliko med postavljanjem sebe z drugim in postavljanjem sebe kot drugega, to pa zahteva prepoznavanje in zavračanje zatiralskih konceptov in projektov enotnosti ali združevanja. (2002: 202)

119

Plumwood je svoj koncept politične solidarnosti zasidrala v ekofeministični perspektivi. Ta izrisuje povezave med raznolikimi oblikami zatiranja – »sistemi suženjstva, zatiranja žensk in zatiranja živali« ter predstavo o ljudeh kot zatiralcih več-kot-človeškega (Mallory 2009: 8). Po mnenju Ariel Salleh je ekofeminizem »holistični pristop do vseh form dominacije – biološkega spola, rase, vrste« (2023: 178), z zavedanjem, da pa so v središču vseh zatiranj ravno »dinamike biološko-družbenega spola« (nav. delo: 32). Ta sistem vrednot, družbeno gibanje, praksa in ogrodje za politično analizo sledi osnovnim načelom – v nadaljevanju jih povzemam po Janis Birkeland (1991: 20): ekofeminizem poziva k temeljiti družbeni preobrazbi s spodbujanjem enakosti, nenasilja in kulturne raznolikosti ter podporo participativnih, nekonkurenčnih in nehierarhičnih oblik organizacije in odločanja; predpostavlja, da ima vse v naravi intrinzično vrednost;³ spodbuja biocentrični pogled namesto antropocentričnega; spodbuja k sodelovanju z zemljo in predlaga etiko recipročnosti; poziva k preseganju hierarhij in razmerij moči ter dualizmov, ki ljudi odmikajo od narave; poudarja, da je osebno tudi politično; izpostavlja, da patriarhatu odvzamemo moč in energijo, ko nehamo podpirati ljudi, ki druge zatirajo in izkoriščajo okolje.

Ekofeminizem s teorijo sloni na občutku z vsem življenjem povezanega sebstva (Gaard 1991), »človekinje«, ki je del vsega, kar je. To sovпада z neomaterialističnim pogledom, kot ga opredeljuje Rosi Braidotti (2013), ki se osredotoča na živo materijo kot proces, vpet v naravna, psihična, tehnično-socialna okolja. Braidotti s tem subjektivnost na novo opredeli kot »razširjeni jaz, katerega relacijska zmožnost ni omejena na človeško vrsto, temveč vključuje neantropomorfne elemente« (2013: 12). Novi materializem sicer izpostavlja tvornost materialnosti, zavrača »pojmovanje snovi kot pasivne ali inertne in poudarja povezave, izmenjave in prehode med človeškimi telesi in nečloveškimi naravami« (Vičar 2024: 102).

V tej luči pogledjmo še koncept transkorporealnosti, ki ga je uvedla Stacy Alaimo in pomeni, »da so vsa bitja, kot utelešena bitja, prepletena z dinamičnim, materialnim svetom, ki jih prežema, preoblikuje in se preoblikuje z njimi« (2018: 435). Alaimo meni,

3 Intrinzično vrednost tu razumem predvsem v navezavi na nečloveške entitete. Intrinzična vrednost »bitju ni dodeljena od zunaj, temveč je del bitja samega« (Cavaliere 2006: 52). Torej »nekaj ima intrinzično vrednost, če je dobro ali zaželeno samo po sebi« (Singer 2008: 262).

da smo ljudje materialna bitja, podvržena tvornosti prepletenega sveta in smo »kot telesa in misli neločljivo povezani s krožnimi snovmi, materialnostmi in silami« (po Cielemečka in Daigle 2019: 73–74), oz. smo kot traskorporealni subjekti vpeti v biološke, socialne, ekonomske, tehnološke, politične in druge sisteme, procese in dogodke (Alaimo 2018: 435) ter iz njih tudi izhajamo. Nazoren primer je prehranjevanje, pri katerem recimo rastline »postanejo snov človeka« (Alaimo 2008: 253). Avtorica opominja, kako povsem »rutinske človeške dejavnosti, kot je nakup [plastičnega predmeta], vplivajo na človeška in nečloveška življenja v velikih geografskih in časovnih razsežnostih« (Alaimo 2018: 437). Branislava Vičar pa dodaja, da je ravno sprejetje »transkorporealne zavesti« dobrodejna spodbuda za večjo »etično odzivnost in politično usmerjenost k vprašanjem pravic živali, podnebnih sprememb in okoljske pravičnosti« (2024: 112).

120

Zavedanje človekove umeščenosti v več-kot-človeško in želja po artikuliranju družbenega kot »tkiv[a] povezav med ljudmi, ne-ljudmi in predmeti, ki delujejo pri uresničevanju novih relacijskih formacij« (Puig de la Bellacasa 2010: 7), je prineslo terminološka razmišljanja, ki pa se jih v besedilu dotaknem le s pojmom več-kot-človeško. Razumem ga predvsem kot poskus prepoznavanja umeščenosti ljudi v svetu, ki ima moč »rahljanja antropocentrizma« (Ressiore Campodonio 2022), predstavlja »odmik od paradigme človeške izjemnosti ali ideje, da je človek na neki način boljši ali vrednejši od drugih vrst življenjskih oblik« (Price in Chao 2023: 180), in nosi zavedanje prepletenosti raznolikih bitij, ki sooblikujejo nenehno spreminjajoči se svet (prav tam). Gre za predstavo o medsebojni prepletenosti najrazličnejših bitij, o kateri beremo v vse številčnejših naravovarstvenih, trajnostnih, staroselskih, ekoloških, regenerativnih in drugih besedilih (glej npr. Kimmerer 2013, 2024; Yunkaporta 2020; Sheldrake 2023). Gre za soustvarjanje zemeljskega sorodstva z »zemeljskimi drugimi« (Plumwood 2009, 1998), med katere je Plumwood zajela tudi kamne (Rose 2013: 98). Filozofsko-animistični pristop, ki ga je Plumwood razvijala proti koncu svojega življenja in ni uspela objaviti zapisov, spodbuja h kritičnemu premisleku zahodnih perspektiv. Animizem⁴ je utemeljila na dveh izhodiščih – da je svet poln oseb in med njimi so le nekatere človeške; življenje pa vselej poteka v odnosu z drugimi (Rose 2013: 96). S podobnimi predstavami o prepletenosti sem se srečevala tudi med terenskim delom. Sogovornica, ki je želela biti poimenovana Svobodna ptica,⁵ je med razmišljanjem o lastni vrtnarski praksi delila naslednje misli, ki sklenejo prej omenjeno:

Ful se mi zdi pomemben odnos med človekom in naravo – kako gledamo na naravo, koliko se je zavedamo, da pač ne gledamo samo kot neko samoumevno stvar, ki nam samo daje, ampak da čutimo tudi to hvaležnost za vse. In da že ko se lotevamo stvari, recimo kuhanja ali pa dela z zemljo, da pač imamo to v mislih, to povezanost. Ne da je samo tako nekaj okej, danes moram papriko posaditi in grem in mislim

4 Plumwood animizem predstavlja predvsem način življenja, ki ga je zagovarjala (glej Rose 2013). Sicer se je pojem animizem skozi čas osvobodil teže prvotne evolucionistične opredelitve iz 19. stoletja in se razvil v novo obliko, ki »označuje kozmos, v katerem je teoretično vse živo in komunicira ter potencialno poseduje lastnosti „osebe“ ali vsaj nekakšnega akterja« (Franke 2018: 39), oz. prepoznavanje številnih povezav med ljudmi in svetom (Quijada 2022). Novi animizem kot gibanje pa se zavzema tudi za pravno zagotovitev pravic nečloveškim bitjem (prav tam).

5 Imena sogovornic so anonimizirana.

na službo ali pa nekaj, na svoje skrbi, pa tam čisto slabo energijo delam. Pač tako res, da [naravi] dajemo na nek način nazaj in da ne vzamemo preveč, ampak toliko, kot rabimo.

Sogovorničine besede poleg zavedanja umeščenosti v naravo izpostavljajo tudi pomen skrbi, ki se vzpostavlja v recipročnih odnosih.⁶ Robin Wall Kimmerer recipročnost obravnava kot izmenjavo darov med različnimi bitji (2013) in poudarja, da »recipročnost izhaja iz razumevanja, da nismo sami – da Zemljo naseljujejo tudi nečloveške osebe« (Kimmerer 2014: 21). Ta predstava poraja vprašanja možnosti opredelitve nečloveških entitet kot oseb (prim. Cavalieri 2006; Štuva 2013). Kimmerer priznanje osebnosti bitjem razume precej široko, kot etično stališče ali pa kot morebitni ekonomski in politični konstrukt (2014: 22), kar razpira možnosti za precej bolj vključujočo obravnavo nečloveških bitij.

Marel Visse in Bob Stake začrtata tri koncentrične kroge skrbi, izmed katerih v prvega umestimo naše bližnje, družino in prijatelje; drugi krog predstavlja skupnost naših sodelavcev, znank, sosed, prodajalcev v pogosto obiskanih trgovinah, prijateljve prijateljice itn.; tretji krog je najširši, globalni krog; v vseh treh pa smo ljudje »prepleteni z nečloveškimi bitji, živalmi, vrtovi, deževnimi gozdovi, oceani [in] ozračji« (Visse in Stake 2020). V teh prepletih se odvija recipročnost, ki jo Kimmerer opiše tudi kot poglavitno pri napletanju trajnostnih povezav z ekosistemi (2013: 122). Recipročnost razumem kot izrazito sestavino sonaravnega, regenerativnega, solidarnega prizadevanja za dober vpliv na svet. Izkazuje se v medosebnih odnosih sogovornic in sogovornikov ter preko njihovega delovanja tudi medvrstno z nečloveškimi drugimi. Tudi takšno navezovanje stikov je del »samooblikovanja«, ki ga opisuje Harms, in ga uporabljajo zagovorniki regenerativnih kultur kljub temu, da še vedno ni povsem jasno, kako preseči dualizem narave in kulture; gre za delo s samim seboj, posvečanje vsakdanjim interakcijam preko ločnice ljudje–neljudje »v čuteči mreži življenja« in širjenju odgovornosti (2022: 520). Znatno del teh interakcij predstavlja prehranjevanje, ki se mu bom posvetila v nadaljevanju, tu pa navajam misel sogovornice Mojce, ki priča o eni izmed praks in o recipročnem odnosu:

Ampak že nesti noni marmelado iz žulce – ona reče žulce, to je ta mali ringlojčki rumeni – ampak nesti iz ljubljanskih žulce narabutanih tam na Viču, je celo drevo ful polno – noni to marmelado, ki si jo naredila po njenem receptu, to je ... pač to je najš. In ji zabrusit, da je ne sme dat naprej. Da jo more ona pojest, ker to so te none, ko bi si vse prej od ust odtrgale.

Sogovornica je omenila povezavo s svojo babico in željo, da jo preskrbi z dobroto, ki jo je sama pripravila, podobno kot je njena *nona* že večkrat storila zanjo. Plodovi na drevesu, ki so postali marmelada, so »dar«, ki nam ga zagotavlja Zemlja (Kimmerer 2014: 18). Prepoznavanju tega obilja darov naj bi po njenem sledilo vprašanje: Kaj si Zemlja želi od nas (Kimmerer 2014)? S tem preprostim, a premišljenim vprašanjem pa Kimmerer namigne, da ljudje lahko začnemo delovati v smeri recipročnih odnosov z več-kot-človeškim.

6 Simončič pripominja, da so, podobno kot velja za solidarnost, tudi »pomen in izkušnje recipročnosti kumulativne in dvoumne« (2019: 12). Ekonomska antropologija je koncept recipročnosti predlagala kot »kontinuum moralnih obveznosti v procesih izmenjave« (nav. delo: 11).

Delovanje heterogene regenerativne kulture od leta 2020 dalje sporadično raziskujem z vodenjem polstrukturiranih intervjujev in neformalnih pogovorov ter z izvajanjem opazovanja z udeležbo in avtoetnografije. S pomočjo zbranega gradiva v nadaljevanju osvetlujem nekatera prizadevanja, ki pričajo o prilagajanju prehranjevanja, sodelovanju z rastlinami in izmenjevanju dobrin.

Lahko organiziraš veganski piknik

Za sogovornika Pineta je udejanjanje tega, kar mu predstavlja dober vpliv na svet, vodilo v izbiro veganstva in sodelovanja pri aktivističnih neposrednih akcijah. O tem, kako lahko bodisi z osebnimi ali sistemskimi spremembami vplivamo na svet, je med drugim dejal:

Lahko, da gre za neko utopijo, lahko pa ... pač ustvarjaš težnjo proti temu, kar se tebi zdi, da bi bilo najbolj pravično. Pač greš [v] tej smeri [...]. Tam, kjer se dogaja krivica, kjer se tebi zdi, pač narediš neko akcijo, a ne. Pač kakorkoli deluješ, deluješ. Saj ne rabiš zdaj tam špricati one stavbe, a ne, lahko organiziraš veganski piknik.

Povabilo k pripravi veganskega piknika predstavlja širjenje vrednot, ki stremijo k zmanjšanju bremenilnega vpliva na okolje in spodbujajo bolj skrbstven odnos do nečloveških bitij, obenem pa je piknik tudi priložnost za povezovanje in grajenje skupnosti. Osredotočanje na prehranjevanje, na povezave med tem, kar zaužijemo, in našimi telesi, je politično in prinaša potencial spreminjanja zakonov; zaznavanje povezav med hrano na našem krožniku in zemljo, na kateri je bila pridelana, pa lahko spremeni tudi samo vrednotenje zemlje in morda celo spodbudi občutek pripadnosti do nje (Mauch 2019: 24). Vsakodnevne odločitve glede prehrane imajo torej lahko daljnosežen vpliv. Tako je sogovornica Neja enkrat med naštevanjem dokumentarcev, ki so ji prikazali medvrstne povezave, povedala:

Ti so meni ful lepi dokumentarci in pol se zamisliš o tem, da v bistvu posredno tudi jaz delam škodo orangutanom, zato ker jem plodove tropskega gozda pa tako. In pol sem bila uno groza. In to je recimo nekaj takega, kar se mi je zdelo, pač tudi, ko gledaš vse, kar je na svetu, pač kakšna vrstna pestrost [je] in koliko od tega je ogroženega zaradi tega, kar mi počnemo.

Takšna spoznanja so jo privedla do odločitve, da je jedla povečini lokalno in sezonsko hrano, v določenih obdobjih pa je bojkotirala tudi specifične prehranske izdelke, na primer banane. Spremembe v njenem načinu delovanja so sledile zavedanju, da imamo kot potrošnice lahko vpliv na mehanizme trgovanja. Četudi je ta vpliv morda resda droben, tovrstne odločitve sledijo zavedanju človeške vpetosti v materialne tokove svetovnih razsežnosti. Svet je, tako Karen Barad, pravzaprav »dinamičen proces intra-aktivnosti in materializacije« (2007: 140). Koncept intra-aktivnosti, ki ga Barad predlaga, »temelji na kvantni fiziki in sega preko pojma interakcije, ki nakazuje vzajemni vpliv med ločenimi entitetami« (Vičar 2024: 102), nanaša pa se na temeljno prepletenost. Tvornost tako ni razumljena »kot notranja lastnost posamezne entitete, ampak kot dinamika sil« (prav tam).

Zavedanje prepletenosti ljudi in nečloveških bitij vodi tudi v zastavljanje moralnih vprašanj. Ko sem Pineta vprašala, zakaj je postal vegan, je odgovoril takole:

Čisto iz – najprej iz etičnih razlogov. Mislim, da sem si želel samo odgovoriti na vprašanje, v čemu se razlikujemo od živali ljudje. V čem [je razlika], da bi bila žival manjvredna. Zakaj imaš pravico in kje ji vzameš to pravico pravzaprav, da jo ti lahko ubiješ? Kako lahko upravičiš to dejanje? Jaz mislim, da ni [opravičila] ... pač iskreno. Poleg tega, tako ta antropocentrizem, da vse temelji na tem, kako mi gledamo, kako smo mi ... To je isto kot etnocentrizem. Pač z našega vidika [...]. Pač okej, [žival] ne zna govoriti naš jezik, to še ne pomeni, da jo moramo ubiti. [...] Pač tako, kje so ta merila.

Sogovornikov razmislek neposredno naslavlja vprašanje moralnega statusa,⁷ širine solidarnostne mreže in meril, po katerih ljudje presojava, koga vanjo vključimo. Kako dojemamo živali, vpliva na to, kako z njimi ravnamo, in etična vprašanja, ki se ob tem porajajo, razkrivajo precej stare in trdovratne antropocentrične predstave (Grušovnik 2015). Njih razvozlavanju in blaženju gre nasproti kritična animalistika s prizadevanjem za osvoboditev živali. Pripoznava, da »ljudje nismo edinstveni v tem, da imamo neokorteks; kompleksna čustva, kot so ljubezen, osamljenost, empatija in sram; sofisticirane jezike, vedenja in skupnosti; in celo estetske in moralne občutljivosti« (Best po Golež Kaučič 2025: 8), in opominja, da »živali razvijajo kompleksne čustvene in socialne odnose in komunikacije, njihova ustvarjalnost je intencionalna, lahko razvijejo tudi folklorne in religiozne refleksije ter kulturo in zoopoesis« (Golež Kaučič 2025: 9). Sicer je – kakor smo videli s konceptom politične solidarnosti Plumwood – iskanje podobnosti ali človeških lastnosti pri nečloveških drugih delikatno in potencialno problematično, če le na njihovi podlagi utemeljujemo svoj pogled na nečloveška bitja. Rose opozarja, da je takšen pristop »zelo omejen«:

Raziskave, ki ostajajo znotraj antropocentričnega okvira raziskovanja, ne destabilizirajo radikalne binarnosti človek/nečlovek. Razširijo področje čutenja z uporabo človeka kot merila in nato ugotovijo, da tudi nekateri drugi ustrezajo merilom, ki temeljijo na človeku. (Rose 2013: 96)

Dodaja, da nam razmišljanje o življenjskih oblikah, ki se zelo razlikujejo od človeških, vendarle predstavi njihovo inteligenco in namernost (Rose 2013: 96). Znotraj naraščajočega korpusa raziskav o neljudih so tudi tiste, posvečene rastlinam.

Zraščeno z rastlinami

Svobodna ptica mi je pripovedovala o izkušnjah nabiralništva divjih rastlin, ki ji ob sezoni poživijo prehrano, in omenila, kako nabira čemaž, smrdljivko, rman, bršljanasto grenkuljico, kurja črevca, marjetice, vijolice in koprive, z njimi pripravlja solate, poizkusila pa je napraviti tudi »burek iz rastlin«. Takšno nabiranje izhaja iz poznavanja rastlin in učenja o njih; v kontekstu zeliščarstva to Charis Boke (2020) opredeli kot

⁷ Paola Cavalieri je v kontekstu pravic živali moralni status opredelila kot pojem, ki lahko osvetli »posamezne odgovore na vprašanje: Interesi katerih od akterja različnih bitij naj bodo zaščiteni in v kolikšni meri?« (2006: 40). Moralni status je nečloveškim živalim potrebno določiti, da bi jih lahko zajeli v moralno sfero, ki narekuje tudi določen način delovanja v odnosu do njih, dodaja Sara Štuva (2013: 139).

način približevanja rastlinam, ki jih spoznavamo v povsem drugačni časovnosti od kapitalističnega ritma življenja. Prek sodelovanja z rastlinami, ki so za zeliščarke bitja, zeliščarska praksa ljudem omogoča drugačne načine srečevanja s svetom (Boke 2020). To, da nas sodelovanje z rastlinami, ne glede na intenziteto interakcij z njimi, preprosto spodbuja k zaznavanju prepletenosti in preseganju dualizma odtujenosti od narave, za Monico Gagliano (2013) predstavlja osrčje človeško-rastlinskih odnosov.⁸ Gagliano se sicer kot pionirka raziskovalnega področja rastlinske kognicije in komunikacije ter bioakustike med drugim posveča spominu in asociativnemu učenju rastlin.⁹

Recipročen odnos z rastlinami, pravzaprav pa z najrazličnejšimi nečloveškimi drugimi, je pomemben tudi pri regenerativnem kmetovanju. Marta in Tine, sogovornika, ki zadnja leta razvijata različne pristope k pridelovanju hrane, sta na dobrem hektarju zemlje uspela vzpostaviti sistem s pozornostjo do regeneracije prsti. Osredotočena sta na dobro načrtovano zasaditev in vzgojo lastnih sadik ter primerno skrb za bujno rast. Za zdravje prsti med drugim skrbita s pokrivnimi posevki, rastlinami, ki jih zasajata zato, da povečata aktivnost mikroorganizmov v tleh. S tem prakticirata recipročne odnose med vrtnarjema in prstjo, kot se je v primeru neke druge regenerativne kmetije izrazil Michiel Van de Pavert, »pri čemer so potrebe prsti del širšega prizadevanja za upoštevanje perspektive nečloveških bitij«, prst sama pa predstavlja pestrost, je polna živih bitij, ki lahko potencialno pomagajo pri pridelavi zdrave hrane« (v Van de Pavert in Ressorio 2023: 171). Podobno se na svoji permakulturni posesti sogovornik Bor trudi vzpostaviti še več različnih sistemov, ki navdih črpajo v naravnih ciklih in procesih. Takole je spregovoril o načrtovanem preobražanju dela zemljišča:

Se da delati čudeže. Ker narava dela čudeže. Se pravi, v bistvu mi to hitreje naredimo. Mi spodbujamo nekatere procese, nič v bistvu ne silimo. Vse sloni na naravnih procesih. Gliva je itak tam prisotna. Glive, ki jih jaz uporabljam, jih v bistvu lovim, spore gliv lovim iz zraka, cepim kompost s temi glivami in te glive potem vnašam v to revno zemljo. Ker ta revna zemlja prej [...]. Je prišel kmet, je to vse zoral, naredil terase in zemljo totalno umoril. In potem je še to oral in še šprical z bakrom in ne vem kaj vse. Tako da ta zemlja dejansko potrebuje zdravljenje, a ne. Hvala bogu je zemlja toliko let zapuščena, da je že veliko se zgodilo tam. Je prišla robinija, robida, [...] Mi ljudje lahko ustvarimo take sisteme, ki so nam plus in naravi plus. S tem, ko mi naredimo tako mešan sistem, pridejo živali, pridejo sove, pridejo ... privabiš celo vrsto enih organizmov, začne se – jaz začnem z mikroorganizmi.

Borov pogled priča o pomenu poznavanja okolja, v katerem deluje, in o dragocenosti medvrstnega sodelovanja. Pri permakulturi gre za »gojenje intimnega odnosa z naravnim okoljem za ustvarjanje obilja zase, za človeške skupnosti in zemljo« (Renz po Puig de la Bellacasa 2010: 11) ter za učenje o okolju z vsemi organizmi, s katerimi posameznik sodeluje; izhaja iz prepoznavanja lastne umeščenosti. Kot ugotavlja María Puig de la Bellacasa: »Permakulturna etika skrbi temelji na spoznanju, da smo vpeti v mrežo

⁸ Za pregled večplastnega odnosa do rastlin na Slovenskem glej Mlakar (2015).

⁹ Dokazala je denimo sposobnost sadik graha, da predvidijo, kdaj in kje se bo prikazala svetloba, od katere je odvisno njihovo preživetje; s prostorsko-časovnim zaznavanjem prilagajajo svoje vedenje (2017).

kompleksnih odnosov, v kateri imajo osebna dejanja posledice za več kot le nas in naše sorodstvo« (2010: 9).

Sogovorniki, ki regenerativno kmetujejo, pri načrtovanju zasaditve vračunajo tudi nekaj presežka z misljo na vse vrste živali, tudi žuželke (avtorica ilustracije »Bitja noči« Enja Grabrijan, 2025).

Pri permakulturi in regenerativnem kmetovanju se delo z rastlinami in prstjo, v kateri uspevajo, odraža v spreminjanju odnosa do več-kot-človeškega. Zanimiv je primer Ladelle McWhorter, ki si je želela vzgojiti lasten slasten paradižnik in ko je tako nekega dne grizljala čips, je v vrečki ostalo še nekaj drobtin, ki jih je želela stresti v kompost, pa jo je nenadoma kar zmrazila misel, da bi s tem »sranjem« hranila svojo zemljo (Alaimo 2008: 254). Ob tem je McWhorter uvidela, kako povezano je pravzaprav njeno telo s prstjo in od takrat naprej ni več kupovala čipsa (prav tam). O tem, kakšen potencial ima spreminjanje odnosa do rastlin, razpravlja tudi Marder (2012: 31):

Ko bomo ljudje rasli skupaj z rastlinami, spremljali njihovo rast, priznavali in spoštovali njihove ontološke zmožnosti (med drugim tudi možnost, da postanejo vir prehrane) in pravice, potem rastlinskih bitij ne bomo več uživali, kot da so le skladišča kalorične energije, viri biogoriva ali ogrevanja, še ne tkane tkanine, še ne posekani gradbeni materiali, prazne podlage za pisanje in tiskanje ...

Zgornji citat razpira vprašanja vključitve rastlin v domeno prava (glej tudi Marder 2023). Ta so vzporedna z razcvetom kritičnih rastlinskih študij in rastočim zanimanjem za razpravo o zavesti rastlin (Pelizzon in Gagliano 2015: 9–10). Te premike je med drugim spodbudilo zavedanje, da znanstvenice rastlin ne morejo več obravnavati zgolj kot objekte preučevanja, saj se rastline med procesom raziskovanja odzivajo na presenetljive načine (Onzik in Gagliano 2022: 6). Vse to kaže na spreminjanje razmišljanja o razmerju človek-rastlina, podobno kot se odvijajo spremembe v zamišljanju človeško-živalskih odnosov.

Širina izmenjav in daljni pogledi

V nadaljevanju bom prikazala prakso izmenjevanja dobrin in ob navedbi nekaterih misli sogovornic nadalje razglabljala o prizadevanjih, upih in razsežnostih dobrega vpliva na svet, predvsem prek pogleda v prihodnost.

Sogovornica Mojca od najstniških let dalje večino svojih oblačil izmenja, podari, prejme, najde in kupi v trgovinah z oblačili iz druge roke – pravi, da je to skozi leta oblikovalo njen stil, predvsem pa se vse bolj zaveda konteksta takšnega početja: »Pač, kako v bistvu je toliko stvari okoli nas že narejenih in uporabljenih in še dajo možnost za uporabo, da [je] brez veze kupovati. In v bistvu so mi itak lepše stvari, ki so podarjene oz. izmenjane, [...] imam neki drugi odnos do njih.« Četudi je najbolj vajena kroženja oblačil, si kdaj izmenja tudi druge reči, na primer hrano, nakit, knjige. To ji predstavlja priložnost za razširjanje obzorja, saj pravi, da prakse izmenjave

126

odpirajo prav prostor druženja pa malo tudi prostor, da lahko govoriš ali pa razmišljaš o tem, od kje pridejo neke stvari, ali pa da vidiš človeka, ki ti je nekaj podaril. Da bolj [...] dvosmerno poteka. Ker v trgovini je pač ... tam je stvar, ti jo kupiš, to je to. [...] Se mi zdi, da znotraj izmenjav oblačil in stvari se lahko družiš in je to nek občutek, da če tebi nekaj ni več pomembno, vredno, [nekomu] bi pa bilo, pa to podariš in to oni drugi osebi je ful dobro, a ne [...] Mislim itak pa širše to vpliva ... je povezano [s tem], kako deluje ta svet, kapital, kako se vzgaja otroke, kako [...] tako, ful stvari.

Stvari, ki jih sogovornica izmenjuje, so materialne, a bi zanje lahko trdili, da imajo tvornost, zmožnost delovanja najmanj v toliko, kolikor spodbujajo določene spremembe in se razširjajo v prostore, kot priča Mojčina izjava. Predmeti teh izmenjav so torej »živahni« (Bennett 2010) in so del procesov recipročnih izmenjav (Simonič 2019). Mojčino izmenjevanje oblačil in drugih stvari njo in njen krog ljudi preskrbuje z nekaterimi osnovnimi dobrinami in nudi prostor za gradnjo skupnosti, obenem pa ta krožna ekonomija priča o zavedanju posameznice, da lahko z vsakdanjo izbiro prispeva k širšim prizadevanjem boja proti potrošnji in verigam neetične proizvodnje (Alaimo 2018). Ko »enostavni dostop do določenih stvari kot blaga v prihodnosti« nadomestimo s takšnimi praksami, pravzaprav poskrbimo, da »takšna materialna in časovna prepletenost postane sila za doseganje zdravja in blaginje planeta« (Harms 2022: 517). O solidarnostnih izmenjavah mi je pripovedovala tudi Svobodna ptica:

[D]a se povezuješ s sosedi [je] ful fajn. Zakaj bi mogla jaz vse delati. On meni nekaj, pa jaz njemu nekaj drugega (smeh). [...] ena soseda mi je zadnjič prinesla jajca, jaz pa sem ji v zameno dala čebulo. Ali pa en sosed mi je natočil vodo v cisterno pri njivi, sicer ni hotel nič v zameno, je rekel, naj samo kmetujem naprej. Bi se matrala s to vodo cel dan, pa je bilo poštmano v parih minutah.

Sogovorničine recipročne povezave s soljudmi vplivajo tudi na več-kot-človeško, kot v primeru kmetovanja. In če se ponovno vrnemo k vprašanju *kaj si od nas želi Zemlja*, ki ga je spodbudila Kimmerer, se v njeni navedbi mogočih recipročnih darov razkrije zelo vključujoč in celosten pristop:

Kako lahko povrnemo darove Zemlji? Z zahvalo, s slovesnostmi, s praktičnimi dejanji spoštovanja in skrbi za zemljo, z odločnim zagovarjanjem bitij in krajev, ki

jih ljubimo, z umetnostjo, znanostjo, pesmimi, v vrtovih, pri otrocih, na volitvah, z zgodbami o obnovi, z ustvarjalnim uporom, s tem, kako porabljamo svoj denar in dragoceno življenje, s tem, da se ne strinjamo s silami, ki uničujejo okolje. Z zdravljenjem. (Kimmerer 2014: 23–24)

Širini prizadevanj za dober vpliv lahko sledimo tudi časovno, vključno z razmislekom o prihodnosti. Harms meni, da zamišljanje prihodnosti kot nečesa, na kar se lahko pripravimo in v kar lahko usmerjamo svojo voljo, oblikuje obširno področje družbenih in individualnih praks. Te pa posameznice uporabljajo »kot način za spodbujanje preobrazbe s pomočjo [...] eksperimentiranja v smeri pravičnega ali dobrega« (2022: 522). Solidarno in sonaravno delovanje je torej v nenehnem gnetenju in procesu preizkušanja. To se kaže tudi v prepričevanju usmerjanja pozornosti posameznika. Pine mi je pojasnil, da v spoprijemanju s kompleksnimi problematikami, ki jim želimo posvečati pozornost, kaj kmalu ugotovimo, da ne moremo zaobjeti vsega:

Točno to, a ne – ne moreš se [posvečati] vsemu. In tudi [...] tu je ful nekih točk, ki bi jih moralo biti predebatiranih [...]. A veš, jaz ne vem točno, kako se ukvarjati z ljudmi s posebnimi potrebami, jaz ne vem, kako izobraževati otroke, ker nimam tega znanja, tako da ne morem govoriti o idealnem svetu, ker nimam znanja o vseh teh točkah, a ne. Imam okej, neke idealne predstave s stvarmi, ki se jaz ukvarjam – kako se ravna z živalmi, kako se organizirati politično, kako upravljati s stvarmi – recimo, to so neki ideali, neko samoupravljanje, samoorganizacija in to.

Izrečeno namiguje na nenehno učenje pripadnikov regenerativnih kultur in na iskanje načinov, kako »živeti okoljsko filozofijo« (Svoboda 2016). Kot mi je zaupala Neja: »In se mi zdi, da pol vidiš različne načine in se malo zamisliš nad tvojimi načini in pol mogoče še ugotoviš, da tvoji mogoče niso optimalni, lahko kaj spremeniš.«

Sklep

Delovanje posameznikov znotraj regenerativnih kultur kaže na povezave med ljudmi in več-kot-človeškim. Če sledimo novomaterialističnemu razumevanju tvornosti materialnosti in prepletenosti ljudi in nečloveškega, se kaj kmalu zavemo, da smo vselej vpeti v najrazličnejše tokove, procese in odnose. Ekofeministična perspektiva ponuja razumevanje z vsem življenjem prepletenega sebstva, ki ga v primeru človeških in nečloveških teles izrazito poudarja koncept transkorporealnosti (Alaimo 2008, 2018). Marianne Elisabeth Lien in Gisli Pálsson izpostavljata, »da je družbeno življenje heterogen skupek človeških in nečloveških bitij« (2019: 9) in so zato politične in družbene spremembe povezane s spreminjanjem odnosov do soljudi in tudi nečloveških bitij. Meje, ki določajo, komu naj bi pripisali osebnost in komu ne, so zabrisane, vrstijo se tudi pozivi po pripoznavanju pravic nečloveških bitij. Vključitev v moralno skupnost naj bi jim namreč zagotovila določeno obravnavo, ki jo usmerjajo etična načela.

Osredotočenje na »človekovo inter-identiteto [kot] neločljivo povezano in podprto z mrežo odnosov s čutečimi, inteligentnimi sorodniki med vrstami« (Desai in Smith 2018: 43) podpira medvrstne odnose recipročnosti. Ti pa prepredajo mrežo solidarnosti. Na razširjeno solidarnost, ki vključuje neljudi, kaže koncept politične solidarnosti, s katerim

Plumwood poudarja pomen solidarnosti *skupaj z drugim*, ne glede na to, ali se s tem drugim poistovetimo ali ne (Plumwood 2002; Mallory 2009).

Ker so povezave med našimi telesi in vsem, kar zaužijemo, politične in se raztezajo do svetovnih razsežnosti, se zdijo vprašanja prehrane ključna. Osvetlitev individualnih odločitev sogovornic priča o posvečanju pozornosti tovrstnim temam. Ravno pozornost pa je lahko eden od načinov izkazovanja recipročnosti z več-kot-človeškim (glej Kimmerer 2014). Tudi rastline prek multidisciplinarnih raziskav o njihovi tvornosti, komunikaciji in inteligenci v zahodnih in nezahodnih kulturnih kontekstih nudijo posebej dragoceno ogrodje za »razmišljanje o sorodstvu prek meja vrst« (Desai in Smith 2018: 43).

128

Regenerativne kulture, katerih delovanje sem poskušala prikazati na primerih prehranjevanja, sodelovanja z rastlinami in izmenjavanja dobrin, po Harmsu (2022) »zasajajo upanje«, ki seže v prihodnost. To se odraža v procesu »samooblikovanja« (prav tam), ki ga sogovorniki dosegajo s spreminjanjem lastnih navad. Zdi se, da je pri tem ključno – kot bi se izrazila sogovornica Neja – da ne »smemo preveč bremena nase vzeti«, temveč v prakso vnašamo učenje, tudi od nečloveških drugih (Desai in Smith 2018; Plumwood 2002). Kajti kot ob pozivu k pozornosti do drugih bitij in njihovih sposobnosti fotosinteze, metamorfoze, migracije, fiksacije dušika itn. ubesedi Kimmerer (2014: 22), nas »obdajajo inteligence, ki niso naše: bitja, ki so se tu razvila dolgo pred nami in ki so na inovativne in izjemne načine prilagodila svoje življenje«. Obkrožajo nas bitja, ki so učitelji in mentorice, obdane s perjem, dlako, listjem (prav tam) in še čim.

Zahvale

Za vse komentarje in pripombe se iskreno zahvaljujem anonimnima recenzentoma, ki sta mi članek pomagala izboljšati. Za vso podporo in pogovore pa se srčno zahvaljujem bližnjim.

REFERENCE

- ALAIMO, Stacy
2008 Trans-Corporeal Feminisms and the Ethical Space of Nature. V: S. Alaimo and S. Hekman (ur.), *Material Feminisms*. Bloomington: Indiana University Press, 237–264.
- 2018 Trans-Corporeality. V: R. Braidotti in M. Hlavajova (ur.), *Posthuman Glossary*. London in New York: Bloomsbury Academic, 435–438.
- BARAD, Karen
2007 *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham in London: Duke University Press.
- BENNETT, Jane
2010 *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham in London: Duke University Press.
- BIRKELAND, Janis
1991 Ecofeminism: Linking Theory and Practice. V: G. Gaard (ur.), *Ecofeminism*. Philadelphia: Temple University Press, 13–60.
- BOKE, Charis
2020 Care. V: C. Howe in A. Pandian (ur.), *Anthropocene Unseen: A Lexicon*. Zemlja, Rimska cesta: Punctum Books, 71–75.

- BRAIDOTTI, Rosi
2013 A Theoretical Framework for the Critical Posthumanities. *Theory, Culture & Society* 0 (0): 1–31.
- CAVALIERI, Paola
2006 *Živalsko vprašanje: Za razširjeno teorijo človekovih pravic*. Ljubljana: Krtina.
- CIELEMEČKA, Olga in DAIGLE, Christine
2019 Posthuman Sustainability: An Ethos for our Anthropocenic Future. *Theory, Culture & Society* 36 (7–8): 67–87.
- DESAI, Shruti in SMITH, Harriet
2018 Kinship across Species: Learning to Care for Nonhuman Others. *Feminist Review* 118 (1): 41–60.
- FERRANDO, Francesca
2018 Transhumanism/Posthumanism. V: R. Braidotti in M. Hlavajova (ur.), *Posthuman Glossary*. London in New York: Bloomsbury Academic, 438–439.
- FRANKE, Anselm
2018 Animism. V: R. Braidotti in M. Hlavajova (ur.), *Posthuman Glossary*. London in New York: Bloomsbury Academic, 39–41.
- GAARD, Greta (ur.)
1993 *Ecofeminism*. Philadelphia: Temple University Press.
- GAGLIANO, Monica
2013 Persons as Plants: Ecopsychology and the Return to the Dream of Nature. *Landscapes: The Journal of the International Centre for Landscape and Language* 5 (2): 1–11.
2017 The Mind of Plants: Thinking the Unthinkable. *Communicative & Integrative Biology* 10 (2): e1288333-1– e1288333-4.
- GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka
2025 Prepoznavanje živali kot subjektov skozi osrediščeni pogled. V: M. Golež Kaučič in S. Babič (ur.), *Animals in Focus / Živali v žarišču*. Ljubljana: Založba ZRC, 7–30.
- GRUŠOVNIK, Tomaž
2015 Nepripoznanje trpljenja živali: Eksistencialni razlogi. *Poligrafi* 20 (79/80): 187–206.
- HARMS, Arne
2021 What Kinds of Activism Do Regenerative Cultures Fuel and How Might We Research Them? *Social Anthropology* 29 (1): 238–240.
2022 Beyond Dystopia: Regenerative Cultures and Ethics among European Climate Activists. *American Anthropologist* 124 (1): 515–524.
- KIMMERER, Robin
2014 Returning the Gift. *Minding Nature* 7 (2): 18–24.
- KIMMERER, Robin Wall
2013 *Braiding Sweetgrass: Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge and the Teachings of Plants*. Minneapolis: Milkweed Editions.
2024 *The Serviceberry: An Economy of Gifts and Abundance*. London: Allen Lane.
- LIEN, Marianne Elisabeth in PÁLSSON, Gisli
2019 Ethnography Beyond the Human: The ‘Other-than-Human’ in Ethnographic Work. *Ethnos* 86 (1): 1–20.
- MALLORY, Chaone
2009 Val Plumwood and Ecofeminist Political Solidarity: Standing with the Natural Other. *Ethics and the Environment* 14 (2): 3–21.
- MARDER, Michael
2012 Resist Like a Plant! On the Vegetal Life of Political Movements. *Peace Studies Journal* 5 (1): 24–32.
2023 Should Plants Have Rights? *E-Flux*, 2. 2. 2023. <<https://www.e-flux.com/notes/515662/should-plants-have-rights>> [27. 8. 2025].
- MAUCH, Christof
2019 Slow Hope: Rethinking Ecologies of Crisis and Fear. *RCC Perspectives* 1: 1–43.

MLAKAR, Vlasta

2015 *Rastlina je sveta od korenine do cveta: Tradicionalno znanje o rastlinskem svetu na Slovenskem*. Ljubljana: Vlasta Mlakar.

ONZIK, Kristi in GAGLIANO, Monica

2022 Feeling around for the Apparatus: A Radically Empirical Plant Science. *Catalyst: Feminism, Theory, Technoscience* 8 (1): 1–19.

PANAGIOTARAKOU, Eleni

2016 Who Loves Mosquitoes? Care Ethics, Theory of Obligation and Endangered Species. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 29 (6): 1057–1070.

PELIZZON, Alessandro in GAGLIANO, Monica

2015 The Sentience of Plants: Animal Rights and Rights of Nature Intersecting? *Australian Animal Protection Law Journal* 11: 5–14.

PLUMWOOD, Val

1998 Intentional Recognition and Reductive Rationality: A Response to John Andrews. *Environmental Values* 7 (4): 397–421.2002 *Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason*. London in New York: Routledge.2009 Nature in the Active Voice. *Australian Humanities Review* 46 (1): 113.

POULIOT, Alison

2013 Environmental Justice for Unregarded Others – Human Responsibility for a Forgotten Kingdom in World Conservation and Agriculture. V: K. Druffel (ur.), *Looking Within: Finding an Environmental Justice and Global Citizenship Lens*. Leiden: Brill, 67–78.

PRICE, Catherine in CHAO, Sophie

2023 Multispecies, More-than-Human, Non-Human, Other-than-Human: Reimagining Idioms of Animacy in an Age of Planetary Unmaking. *Exchanges: The Interdisciplinary Research Journal* 10 (2): 177–193.

PUIG DE LA BELLACASA, María

2010 Ethical Doings in Naturecultures. *Ethics, Place and Environment* 13 (2): 151–169.

QUIJADA, Justine

2022 Do Mountains Have Souls? *Sapiens*, 15. 11. 2022. <<https://www.sapiens.org/culture/new-animism/>> [17. 5. 2025].

RESSIORE CAMPODONIO, Adriana

2022 What is More-than-Human Care? And What Can It Do? *The Anthropocene and More-than-Human World Writing Workshop Series* 19. 2. 2022. <<https://anthropoceneandthemorethanhumanworldwritingworkshop.com/2022/02/19/what-is-more-than-human-care-and-what-can-it-do/>> [14. 5. 2025].

ROSE, Deborah Bird

2013 Val Plumwood's Philosophical Animism: Attentive Interactions in the Sentient World. *Environmental Humanities* 3 (1): 93–109.

SALLEH, Ariel

2023 *Ekofeminizem kot politika: Narava, Marx in postmoderna*. Ljubljana: Inštitut za ekologijo in Inštitut Časopis za kritiko znanosti.

SHELDRAKE, Merlin

2023 *Prepleteno življenje: Kako glive spreminjajo naš svet, vplivajo na naš um in oblikujejo našo prihodnost*. Ljubljana: V. B. Z.

SIMONIČ, Peter

2019 Alter Political Economy. V: P. Simonič (ur.), *Anthropological Perspectives of Solidarity and Reciprocity*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 9–18.

SINGER, Peter

2008 *Praktična etika*. Ljubljana: Krtina.

SVOBODA, Toby

2016 Environmental Philosophy as a Way of Life. *Ethics and the Environment* 21 (1): 39–60.

ŠTUVA, Sara

2013 Dialog antropologije z etiko živali: (Vloga živali znotraj antropologije). *Annales: Series historia et sociologia* 23 (1): 133–144.

VAN DE PAVERT, Michiel in RESSIORE, Adriana

2023 Caring with the Non-Human: Reciprocity in Market Gardening. *Exchanges* 10 (2): 163–176.

VIČAR, Branislava

2024 Exposed Animal Bodies: The Photographic Observation of the Body-Space of the Anthropocene. *Traditiones* 53 (1): 99–115.

VISSE, Merel in STAKE, Bob

2020 Spreading the Care: The Call for Global Solidarity. *Care Ethics Research Consortium* 23. 3. 2020. <<https://care-ethics.com/2020/03/23/spreading-the-care-the-call-for-global-solidarity/>> [17. 5. 2025].

YUNKAPORTA, Tyson

2020 *Sand Talk: How Indigenous Thinking Can Save the World*. London in Melbourne: Text Publishing Company.

O AVTORICI

Enja Grabrijan je magistrica etnologije in kulturne antropologije. Še posebej jo zanimajo regenerativne in skrbstvene prakse, odnosi med ljudmi in več-kot-človeškim, dobrodejna prizadevanja in ustvarjalne metodologije.

ABOUT THE AUTHOR

Enja Grabrijan holds a master's degree in ethnology and cultural anthropology. She is particularly interested in regenerative and care practices, relationships between humans and the more-than-human, benevolent endeavours, and creative methodologies.

SUMMARY

On Expanded Solidarity Through Examples of Eating, Connecting with Plants, and Exchanging Goods

The article focuses on the extent of solidarity and presents examples of regenerative cultures (Harms 2021, 2022) in action, as the actions of individuals within regenerative cultures reveal connections between the human and the more-than-human. As humans we are always embedded in a variety of flows, processes and relationships, as is, in the case of human and non-human bodies, strongly emphasised by the concept of transcorporeality (Alaimo 2008, 2018). The article also touches upon the issue of assigning personality to non-human beings. Moreover, Val Plumwood (2002), proposing a concept of ecofeminist political solidarity, emphasises the importance of standing with natural others despite their otherness. The examples of the interlocutors in the article raise the following three issues.

132

As the connections between our bodies and everything we consume are political and extend to global dimensions, questions of food and consumption seem crucial. Multidisciplinary research on plant intelligence offers a particularly valuable framework for “thinking about kinship across species boundaries” (Desai and Smith 2018: 43). The exchange of goods is part of reciprocity, which Robin Kimmerer (2014) considers essential for forging sustainable connections with ecosystems.

RAZPRAVE
STUDIES

VONJALNE DIMENZIJE NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE

Analiza primerov praks in pomenov iz Registra nesnovne kulturne dediščine Slovenije

Tjaša Zidarič, Mojca Ramšak in Nina Dečko

135

IZVLEČEK

Članek predstavlja raziskavo o dimenzijah vonja v slovenskem Registru nesnovne kulturne dediščine, ki temelji na desetih terenskih intervjujih z nosilci posameznih enot nesnovne kulturne dediščine z vonjalnim značajem in analizi besedil vpisanih enot v register, ki vsebujejo podatke o vonjalnih praksah. Raziskava opozarja na pomembnost vonjav kot sestavnega dela nesnovne kulturne dediščine ter na pomen in izzive pri ohranjanju te razsežnosti dediščine. Rezultati potrjujejo, da so vonji pomembni za razumevanje tradicije, saj so del različnih dediščinskih praks in spominov nanje. Na podlagi rezultatov raziskave avtorice predlagajo dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine, ki vključuje tudi opise in razlage vonjev ter subjektivnih senzornih izkušenj nosilcev nesnovne kulturne dediščine.

Ključne besede: vonj, nesnovna kulturna dediščina, olfaktorna dediščina, antropologija vonja, veččutna dediščina

ABSTRACT

The authors present a study on the olfactory dimensions in the Slovenian Register of Intangible Cultural Heritage based on ten field interviews with bearers of individual intangible cultural heritage units with olfactory characteristics and an analysis of registered entries containing data on olfactory practices. Through their research, they emphasise the importance of scents as an integral part of intangible cultural heritage, as well as the importance and challenges of preserving this dimension of heritage. The findings confirm that smells are important for understanding traditions, as they are part of different cultural heritage practices, as well as memories of them. Based on the research findings, the authors propose to document intangible cultural heritage that includes descriptions and explanations of scents and subjective sensory experiences of the bearers of the intangible cultural heritage.

Keywords: *scent, intangible cultural heritage, olfactory heritage, anthropology of smell, multisensory heritage*

Uvod: Vonj in veččutna izkušnja dediščine¹

Spoznanje, da dediščina naslavlja vse čute, je v slovenskem prostoru vse bolj uveljavljeno. Obstoječe metode dokumentiranja nesnovne kulturne dediščine v veliki meri zanemarjajo vonjalno dimenzijo, kar predstavlja vrzel v celostnem razumevanju kulturnih praks. Ta raziskava naslavlja ključno vprašanje, kako se vonjalna dimenzija izraža v slovenski nesnovni kulturni dediščini² ter kakšen je njen pomen za nosilce in prenašanje tradicije.

Osrednje raziskovalno vprašanje se glasi: Kakšno vlogo ima vonj v slovenskih praksah nesnovne kulturne dediščine in kako ga zaznavajo ter vrednotijo njeni nosilci? To vprašanje se razčlenjuje v štiri specifične raziskovalne smeri: prepoznavanje vonjalnih značilnosti v registriranih enotah nesnovne kulturne dediščine, analizo dojemanja in opisovanja vonjev med nosilci praks, vlogo vonjalnih spominov pri ohranjanju kulturne tradicije ter možnosti izboljšanja dokumentiranja vonjalne dimenzije dediščine.

136

Preučevanje vonjav kot dela kulturne dediščine lahko povežemo s »čutnim obratom« v humanistiki v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, ki vključuje »kulturološki pristop k preučevanju čutov in čutni pristop k preučevanju kulture« (Howes v Bembibre in Strlič 2022). V tej raziskavi uporabljamo izraz olfaktorna dediščina kot skupni pojem za vse vidike dediščine, povezane z vonjem – torej tako za zgodovinsko pomembne vonjave same po sebi kot tudi za prakse, znanja in spomine, ki so z njimi povezani. Dediščina vonjav se nanaša bolj specifično na vonjave kot sestavni del dediščinskih praks (npr. vonj dima pri dimljenju klobas, vonj zelišč), medtem ko izraz vonjave dediščine označuje konkretne vonjave, ki jih lahko zaznamo pri dediščinskih praksah in objektih (npr. vonj starega usnja v čevljarških delavnicah, vonj mohanta). Antropološke raziskave olfaktorne dediščine (npr. Classen, Howes in Syncott 1994; Ramazanova in Freitas 2021; Ramšak 2021, 2024a, 2025) prinašajo nova spoznanja ter razkrivajo njihovo kompleksnost v okviru družbe in kulture.

Tradicionalno je bila osnova za vrednotenje dediščine njena vizualna komponenta, čeprav so bile pri vrednotenju vedno pomembne tudi druge prvine, kot je funkcionalnost. Druge čutne komponente so bile premalo raziskane in v veliki meri prezrte (Parker, Spennemann in Bond 2023). Parker in sodelavci poudarjajo pomen raziskav veččutnosti na področju dediščine, saj se odziv na veččutno zaznavo bistveno razlikuje od odziva na enočutne dražljaje (Parker, Spennemann in Bond 2024: 5).

Nevropsihološke raziskave kažejo, da vonji sprožajo aktivnost v možganskih regijah, povezanih s čustvi in motivacijo, kar pomeni, da je ocena prijetnosti vonja močno odvisna tudi od čustvenega stanja in kognitivnega konteksta posameznika (de Araujo idr. 2005). Herz in Engen poudarjata, da lahko »le vonji, ki so bili predhodno naučeni kot prijetni ali neprijetni, sprožijo ustrezni hedonski odziv« (Herz in Engen 1996: 307).

1 Članek je nastal v okviru projekta *Vonj in nesnovna kulturna dediščina* (ARIS J7-50233).

2 Nesnovna kulturna dediščina v širšem pomenu zajema vse nematerialne kulturne pojave, tudi tiste, ki so že pozabljeni, opuščeni ali jih skupnosti ne prepoznavajo več kot del svoje identitete. Unescova *Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine* iz leta 2003 pa temelji na ožji definiciji, ki vključuje le tiste žive prakse in izraze, ki jih nosilne skupnosti aktivno prepoznavajo kot del svoje dediščine, jih vzdržujejo, prenašajo in jim pripisujejo kulturno vrednost.

Človeška vohalna izkušnja je namreč odvisna od več dejavnikov, vključno z genetskim profilom, etničnim poreklom, spolom, starostjo, kulturnim ozadjem in splošnim fizičnim okoljem (Bembibre in Strlič 2017). Terminologija za opis vonjav dediščine ni standardizirana, kar je v skladu s splošno siromašnostjo olfaktornega besedišča, kljub temu pa človekova sposobnost zaznavanja in prepoznavanja vonjav ostaja visoko razvita in odziv nanje močan (Bembibre in Strlič 2017). Kot poudarjajo kanadski antropologi Classen, Howes in Syncott, so »vonji vtakani v specifične čase in prostore, nosijo zgodovinske spomine in družbene pomene, ki se spreminjajo glede na kontekst« (Classen, Howes in Syncott 1994: 12).

Za veččutno zaznavo dediščine je pomemben edinstven odnos med vonjem in spomini. Vonjave lahko žive spomine priključijo zaradi neposredne povezave vohalnega sistema z limbičnim sistemom, ki uravnava čustva in spomin. Številne raziskave so pokazale, da so avtobiografski spomini, sproženi z vonjavami, bolj čustveni, živi in sugestivni kot tisti, ki jih sprožijo drugi čuti (Herz in Schooler 2002a, 2002b; Herz 2004; Chu in Downes 2002; Buchanan 2007). Ljudje pogosto poročajo o davno pozabljenih dogodkih in občutkih, ki so si jih ponovno priklicali v spomin prav z vohanjem specifičnih vonjav (Schab 1990: 648).

Campen pojasnjuje ta pojav kot Proustov učinek, poimenovan po znamenitem prizoru iz romana *Iskanje izgubljenega časa*, kjer protagonist ob okušanju čaja z namočeno magdalenico doživi nenadno poplavo spominov iz otroštva (Campen 2014: 1–5). Lisena in sodelavci opozarjajo, da kljub merljivi molekularni sestavi zaznava vonjev ostaja subjektivna, saj se diskurz o njih opira na osebne zaznave in asociacije (Lisena idr. 2022: 400).

Doživljanje vonjav preteklosti tako lahko bogati naše znanje o dediščini in omogoča, da se z zgodovino ukvarjamo na bolj čustven način. Nekateri vonji so del kolektivnega spomina za celotne generacije (Bembibre in Strlič 2017), kar so v svojih muzejskih postavitvah že prikazali nekateri slovenski muzeji npr. z vonji črne kuhinje, dima, tobaka, lesa, gline, goveje juhe, tehniške dediščine ipd. (Ramšak 2024a: 285, 289, 292, 293; Ramšak 2025).

Raziskava prinaša vpogled v vonjalno dimenzijo elementov v slovenskem Registru nesnovne kulturne dediščine. Temelji na primerjalni analizi vpisov v Register nesnovne kulturne dediščine, ki jo je za čas do leta 2024 predhodno opravila Mojca Ramšak (2024a: 264) in ki smo jo nadaljevale z analizo novih vpisov v register. Ker pa je, kot poudarjata Bembibre in Strlič (2022), etnografska metoda zbiranja zgodb o vonjavah bistvenega pomena za razumevanje njihovega kulturnega in zgodovinskega pomena in ker etnografski raziskovalni pristopi v kombinaciji z analizami pisnega in slikovnega gradiva lahko okrepijo preučevanja olfaktorne dediščine ter hkrati spodbudijo razprave o kompleksnih zgodovinskih in družbenih pripovedih (Bembibre in Strlič 2022), smo v tej raziskavi uporabile prav ta pristop. Med julijem 2024 in februarjem 2025 smo opravile terensko raziskavo in intervjuvale deset nosilcev³ enot nesnovne kulturne dediščine z vonjalno dimenzijo. Zato raziskava poleg empiričnih ugotovitev o pomenu vonja za nosilce nesnovne kulturne dediščine ponuja tudi praktične predloge za izboljšanje dokumentacijskih praks.

3 Zvočne posnetke in transkripcije hranijo avtorice članka.

Vonjalna dimenzija nesnovne kulturne dediščine

Sisteme varovanja nesnovne kulturne dediščine, ki se razlikujejo od varstva snovne dediščine, je tako na nacionalni kot tudi mednarodni ravni leta 2003 uvedla Unescova *Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine* (Unesco 2003). Konvencija opredeljuje nesnovno kulturno dediščino kot »prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine«, med nesnovno kulturno dediščino pa uvrstila ustna izročila in izraze, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne dediščine,⁴ izvedbene (performativne) umetnosti, družbene prakse, rituale in praznovanja, znanja in prakse o naravi in svetu ter tradicionalne obrtne veščine (Unesco 2003: 2 člen; MKVND 2008: 2. člen).

138

Konvencija pri identificiranju in načrtovanju varovanja nesnovne kulturne dediščine na prvo mesto postavlja njene nosilce, poleg njih pa še nevladne organizacije, kulturne in druge organizacije civilne družbe ter poudarja participativni pristop (Blake 2017: 69–70). Za razliko od prevladujočega sistema varstva »od zgoraj navzdol« pri snovni dediščini je pri nesnovni kulturni dediščini poudarek na sistemu »od spodaj navzgor«. Konvencija govori o nesnovni dediščini, ki živi med ljudmi, ki je podvržena nenehnemu poustvarjanju in je tesno povezana z identiteto⁵ (Židov 2020: 50).

Politike za dokumentiranje, prepoznavanje, zaščito, varovanje in komuniciranje kulturne dediščine so na splošno pokazale malo zanimanja za vohalne vidike dediščine (Elpers 2025: 278). Ramšak (2024a: 261) ugotavlja, da so se antropološke in druge sorodne raziskave o vonju iz akademske rabe v normativno začele prelivati konec 20. stoletja s prvimi dokumenti o zaščiti vohalne dediščine. Med temi je zlasti pomembna Listina iz Burre (The Burra Charter 1999), ki je bila prvi dokument sploh, ki je vonju dal mesto v okviru dediščine. Listina iz Burre vonj prepozna kot enega od vidikov dediščine v krajih s kulturnim pomenom. V opisu estetske vrednosti ocenjevanja krajev navaja, da ta vključuje vidike čutnega zaznavanja, kot so »oblike, obseg, barve, teksture in material tkanine; vonjave in zvoki, povezani s krajem in njegovo uporabo« (The Burra Charter 1999: 5; Ramšak 2024a: 261).

Čeprav UNESCO v definiciji nesnovne dediščine vonja ne omenja neposredno, pa priznava prakse, ki so z njim zelo tesno povezane, npr. prehranjevalne in kulinarčne prakse, ljudsko medicino, verske rituale (Ramšak 2024a: 262).

Pomemben korak v smeri prepoznavanja vonjalne dediščine je bila nominacija znanj in praks, ki so z vonjem tesno povezane – leta 2018 je bil na Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva vpisan primer proizvodnje parfumov v regiji Grasse v Franciji (Unesco 2018). Čeprav gre pri tem vpisu primarno za znanja in veščine, povezane z izdelavo parfumov (torej za tehnike predelave rastlinskih surovin, destilacijo, mešanje esenc), je bil to eden prvih primerov, kjer je vonjalna dimenzija kulturne dediščine postala osrednji element nominacije. To kaže, da lahko vonjalno

4 O jezikovni dediščini v vpisih v Register nesnovne kulturne dediščine glej Mrvič 2023.

5 Slovenski etnografski muzej kot Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine pri raziskovalnem delu sodeluje z nosilci in skupnostmi ter z participativnim pristopom vključuje posameznike v identificiranje in varovanje dediščine (Židov 2020: 62).

dediščino vključimo v okvir nesnovne kulturne dediščine, čeprav so formalno vpisane prakse, ne pa vonji sami (Ramšak 2024a: 262).

Pri pregledu vpisov na Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva, Seznam nesnovne kulturne dediščine, ki jo je nujno nemudoma zavarovati, in Register dobrih praks varovanja nesnovne kulturne dediščine lahko vonjalno dimenzijo zasledimo z uporabo ključnih besed, kot so »kadilo«, »dim«, »senzorični sistemi« (Ramšak 2024a: 263) in »aroma«.

Raziskovanje vonja v povezavi z nesnovno kulturno dediščino predstavlja priložnost za poglobitev razumevanja čutnih razsežnosti kulturnih praks in njenega bolj celostnega ohranjanja. Kot poudarjata Davis in Thys-Šenocak, vonj ni le čutni dražljaj, temveč nosilec čustvenega in skupnostnega spomina, ki ga je mogoče prepoznati kot nesnovno dediščino (Davis in Thys-Šenocak 2017: 725, 737). Podobno ugotavljajo tudi Rodrigues in sodelavci (2022), ki na primeru stoletnih oljk na Portugalskem izpostavljajo čutne profile oljčnega olja kot »prstne odtise« za prepoznavanje dediščinskih sort. Ti olfaktorni vzorci so rezultat povezanosti z lokalnim znanjem, okoljem in načinom pridelave ter služijo kot orodje za ohranjanje kulturne in biotske raznovrstnosti. Primer tako ponuja uporaben model za razmislek o vključevanju čutnih (tudi vohalnih) analiz v procese dokumentiranja, vrednotenja in ohranjanja nesnovne kulturne dediščine. Tudi Ramazanova in Freitas opozarjata, kako pomembno je promovirati metodologijo za ohranjanje nesnovnih elementov dediščine (Ramazanova in Freitas 2021: 451). Postopke za identifikacijo in ohranjanje vonjav dediščine predlagata tudi Bembibre in Strlič (Bembibre in Strlič 2017). Vonj namreč ni le bežni zaznavni dražljaj, temveč predstavlja ustvarjeni, oblikovani in pomemben del materialnega sveta, ki ga je mogoče izraziti in ohranjati prek nesnovne dediščine in spominov (Davis in Thys-Šenocak 2017: 725).

Poleg tega ima vonj v številnih tradicionalnih praksah nesnovne kulturne dediščine pomembno vlogo kot kazalnik ustreznosti oziroma kakovosti izdelka ali procesa. Takšna ocenjevanja temeljijo na utelešenem, čutnem znanju in vonjalnem spominu, ki se oblikujeta skozi prakso. Kot navajajo tudi Classen in sodelavci, so vonji pogosto zanesljivi kazalniki uspešnosti in pristnosti, vtikani v rutino in imajo pomembno vlogo pri zaznavanju ustreznosti izdelkov ali postopkov, kar omogoča, da izkušeni izdelovalci hitro prepoznajo, da nekaj ni v skladu z običajnimi pričakovanji (Classen, Howes in Syncott 1994: 193–194).

Metodološki okvir in cilji raziskave

Raziskava temelji na primerjalni analizi vpisov v Register nesnovne kulturne dediščine (Koordinator 2025), ki jo je do leta 2024 predhodno opravila Mojca Ramšak (Ramšak 2024a: 264) in ki smo jo nadaljevale z analizo novih vpisov v register ter dopolnile z desetimi poglobljenimi intervjuji z nosilci nesnovne kulturne dediščine. Kriteriji za izbor enot med 133 vpisi v register so bili: eksplicitna omemba vonja v opisu enote v registru, možnost intervjuvanja živih nosilcev, ki še aktivno prakticirajo te oblike dediščine, ter raznolikost področij nesnovne kulturne dediščine.

Ramšak je ugotovila, da je bilo do začetka leta 2024 v register vpisanih pet elementov, ki v opisu vsebujejo besedo vonj ali reference nanj (Ramšak 2024a: 264): tradicionalno izdelovanje kranjskih klobas z vročim prekajevanjem v dimu iz bukovih drv in pasteriziranje, zaradi česar ima kranjska klobasa blag vonj po dimu (Bogataj 2012); priprava bohinjkega sira mohanta s pikantnim okusom in močnim vonjem (Zidarič in Godina Golija 2013); priprava zgornjesavinjskega želodca, sušenega v lesenih zgradbah z dobrim pretokom zraka z vonjem okoliških smrekovih gozdov, ki poleg mikroklimе za sušenje in zorenje potrebuje še ustrezno vlago in temperaturo, kar vpliva na njegov okus in vonj (Godina Golija in Židov 2018); apiterapija, ki vsebuje elemente vohalne dediščine, kot je vdihavanje zraka iz čebeljih panjev (aerosol) (Jerin idr. 2020); babištvo, pri katerem je pomembna raba različnih čutov, med drugim tudi voha (vonj plodovnice) (Drglin in Židov 2021); slednje je bilo leta 2023 vpisano tudi na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Za razširitev spektra smo dodali še enote lectarstvo (Židov 2018), zeliščarstvo (Mlakar in Sosič 2022) in tradicionalno čevljarstvo (Knific 2023), pri katerih v besedilu vpisa vonj ni eksplicitno omenjen.

Med julijem 2024 in februarjem 2025 smo opravile deset polstrukturiranih terenskih intervjujev z nosilci oziroma predstavniki nosilcev, ki so evidentirani pri izbranih enotah nesnovne kulturne dediščine. Pogovori z nosilci nesnovne kulturne dediščine z elementi vonja so potekali na osnovi vprašalnika za dokumentiranje vonjalnih vidikov nesnovne kulturne dediščine (Ramšak 2024b). Vprašalnik je bil strukturiran v pet tematskih sklopov: demografski podatki, identifikacija vonjev, fenomenološki opis, subjektivne dimenzije in varovanje.

Uvodni sklop zajema demografske podatke o intervjuvancih (leto in kraj rojstva, bivališče, poklic/izobrazba) in ključne informacije iz Registra nesnovne kulturne dediščine. Osrednji del vsebuje vprašanja za identifikacijo prisotnosti vonjev v konkretni dediščinski enoti, kjer se intervjuvance usmerja k prepoznavanju specifičnih vonjav, povezanih z njihovo prakso. Tretji sklop se osredotoča na fenomenološki opis identificiranih vonjev in njihov pomen za dediščino, četrti pa sprašuje po subjektivnih doživljajskih dimenzijah – občutkih, spominih in asociacijah, ki jih vonji vzbujajo pri nosilcih. Zaključni sklop naslavlja vprašanja varovanja in prenosa vonjav kot sestavnega dela kulturne dediščine ter potrebo po njihovem sistematičnem dokumentiranju. Metodološko je bil vprašalnik zasnovan kot vodnik za polstrukturirane intervjuje, ki omogoča prilagajanje pogovora specifičnostim posamezne dediščinske enote ob hkratnem zagotavljanju primerljivosti podatkov med različnimi primeri.⁶

Nosilci so bili stari od 32 do 74 let, od tega šest žensk in štirje moški. Intervjuvanci so bili: Rajko Oset, izdelovalec kranjskih klobas (Celjske mesnine, Celje); Lucija Gartner, izdelovalka bohinjkega sira mohanta (sirarska kmetija Gartner, Bohinj); Rudi Krsnik, predsednik Združenja izdelovalcev zgornjesavinjskega želodca (Rečica ob Savinji); Gregor Celec, medicinar in lektor (Murska Sobota); Nika Pengal, čebelarka in apiterapevtka

⁶ Vprašalnik je pripravila Mojca Ramšak 1. 7. 2024 (Ramšak 2024b). Pripravljen je bil na podlagi prilagoditve vprašalnika Meertens Inštituta Nizozemske kraljeve akademije znanosti in umetnosti, ki sistematično zbira historične podatke o vonjih. Nizozemski vprašalnik je posredovala prof. dr. Sophie Elpers, raziskovalka na inštitutu in profesorica na Univerzi v Antwerpnu v Belgiji, specializirana za tematike evropske nesnovne kulturne dediščine in etnologije.

(Domžale); Alenka Zapušek, zeliščarka (kmetija Vrhivšek, Lindek); Karmen Bračič, zeliščarka (kmetija Plahtica, Jurkloster); Anita Prelec, porodna babica in predsednica Zbornice zdravstvene in babiške nege (Ljubljana); Mateja Kusterle, porodna babica (Splošna bolnišnica Jesenice); Primož Štajnar, čevljar (Škofljica).

Pričevanja sogovornikov smo tematsko analizirali z uporabo induktivnega kodiranja. Razvrstili smo jih na štiri glavne vsebinske sklope: doživljanje vonjev nesnovne kulturne dediščine, vonj kot kazalnik ustreznosti izdelka ali postopka, vonjalni spomini nosilcev nesnovne kulturne dediščine in pomen ohranjanja vonjav nesnovne kulturne dediščine.

Pridobljeno je bilo soglasje vseh intervjuvancev za uporabo podatkov in zagotovljena anonimnost tam, kjer je bila zaželeno, a zanjo se ni odločil nihče od intervjuvancev. Raziskava je potekala v skladu z etičnimi smernicami raziskovalnega dela v etnologiji in humanistiki. Omejitve raziskave vključujejo omejen vzorec (10 intervjujev), subjektivnost vohalnih izkušenj, časovne omejitve terenskega dela in pomanjkanje standardiziranih orodij za opis vonjev.

Vonj skozi opise nosilcev nesnovne kulturne dediščine

Doživljanje olfaktorne dimenzije nesnovne kulturne dediščine

Nosilci doživljajo vonj skozi prizmo lastnih občutij, povezanih z identiteto, prenosom znanja in izročila ter povezavo preteklosti s sedanostjo. V zvezi s širšo temo doživljanja vonjav dediščine so nosilci na terenu pripovedovali o občutkih, ki jim jih določene vonjave vzbudijo, načinu zaznavanja, ki je lahko zavesten ali samoumeven, in morebitnem pogovorjanju o vonjih dediščine.

Izdelovalec kranjskih klobas Rajko Oset se z vonjem pri svojem delu vsakodnevno srečuje. Kljub temu vonj kranjskih klobas še vedno zaznava zavestno: *»Točno se ve, vonj mora biti prijeten.«* O vonju se pogovarja s sodelavci ob degustacijah: *»Mi imamo vsak dan ob 7. uri degustacijo vseh izdelkov, da preverimo, ali so dovolj dimljeni.«* Izpostavil je, da se pri delu navzame vonja izdelkov, na kar ga potem opozorijo njegovi domači: *»Ker se to naleze in ko prideš domov, se moraš najprej stuširati.«*

Izdelovalka bohinjkega sira mohanta Lucija Gartner potrjuje pomen vonja pri predstavitvi in doživljanju mohanta: *»Mi smo ena od enot dediščine, kjer ima vonj izredno velik pomen in zelo se trudimo, da ga predstavimo na pravi način. Verjetno ste slišali, da mohant smrdi. Mi se izogibamo takega opisa in se fokusiramo na to, da ima neki specifičen, značilen vonj.«* Vonj sira mohanta opiše: *»Malo po pikantnem, pekočem, malo po grenkem, hkrati po staranem siru in pa mogoče malo po zatohlem.«* Vonj vključujejo tudi v predstavitve mohanta: *»Ko ga postavimo na mizo, ga ljudje povonjajo, ker ga to najbolj označuje.«* Močnega vonja mohanta ne dojema kot samoumevnega in ga zavoha, predvsem ob pakiranju. O vonju se tudi pogovarjajo: *»Tvoj ima bolj medel vonj, tvoj zapeče ... Pogovarjamo se o vonjih in jih primerjamo med seboj.«*

Izdelovalec zgorjensavinskih želodcev Rudi Krsnik pove, da je pri ocenjevanju izdelkov ključen nos ocenjevalcev. Vonj predstavlja eno izmed kategorij pri ocenjevanju, pri čemer izpostavi zanimivo dejstvo, da imajo ženske v splošnem bolj izostren voh od moških: *»Ženske so tu bolj pedantne, imajo bolj izostren voh, saj vidimo, da je ocena vonja*

pri ženskah zmeraj malo nižja. Zato imamo v komisiji tri ženske in enega moškega, saj smo videli, da je tako bolj merodajno.« Glede pogovarjanja o vonju je povedal anekdoto enega zelo dobrih, starejših proizvajalcev želodcev: »Je rekel, vi ta mladi sploh ne veste. Želodec mora imeti malo duha po šiški [ženskem spolovilu]. Če hočeš imeti dober želodec, ne sme biti čisto brez vonja.« Kot zanimivo posebnost velja izpostaviti, da je priprava zgornjesavinjskega želodca edina enota, pri kateri je pomemben tudi vonj prostora, v katerem želodce sušijo. Naš sogovornik je izpostavil, da je to vonj po okoliških smrekovih gozdovih.

142

Rudi Krsnik, izdelovalec zgornjesavinjskega želodca, Rečica ob Savinji, 2021
(foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Tudi lektor Gregor Celec je povedal, da ima vonj pomembno vlogo pri izvajanju lektarske obrti. Izpostavil je predvsem vonj sredstva za vzhajanje t. i. jelenove soli,⁷ ki mu je postal samoumeven in ga zavestno več ne zaznava, in vonj testa za medenjake z začimbami: »To je 'heaven alert', jaz rečem. Zelo lepo diši. Posebej, kadar pečem vinske medenjake.« Ker so sestavina za pripravo lektarskih izdelkov čebelji pridelki, je pomembno tudi, kakšen je vonj medu, ki ga uporabi: »Moj dedi je meni pravil, Grega, če boš dobil, kupi si ajdov med. Gozdni in kostanjev med sta dobra, ampak ajdov je najboljši.« V preteklosti ajdovega medu lektarji niso imeli radi: »Zavoljo vonja ga niso imeli radi. Če boste katerega koli čebelarja zdaj vprašali, bo povedal, da je najbolj zdrav ajdov med. Je res 'top shit', jaz rečem. Smrdi pa po štalah.«

7 Jelenova sol oziroma amonijev hidrogenkarbonat (NH_4HCO_3) ima značilen oster, neprijeten vonj, ki takoj »udari« v nos in spominja na amonijak v čistilih za sanitarije ali urinu, ki lahko povzroči takojšnjo neprijetno reakcijo. Pri peki medenjakov in podobnega peciva jelenova sol reagira s toploto, pri čemer razpade na več hlapnih spojin, mdr. na amonijak, ki povzroča neprijeten vonj testa med vzhajanjem. Suho testo medenjakov in peciva omogoča popolno izhlapevanje amonijaka, zato končni izdelek nima več neprijetnega vonja ali okusa.

Apiterapevtka Nika Pengal je potrdila zavestno zaznavanje vonja: »*Ta vonj, ko čebelnjaki dišijo, neskončno dišijo. Ko prideš v okolico čebelnjaka in veš, da vohaš med, da se je začelo prebujanje narave, da čebele prinašajo v panje, da so začele svojo aktivno sezono in vonj je tisti prvi, ko mi rečemo: 'Aha, nekaj se dogaja.'*« Karakteristika vonja je odvisna predvsem od vrste čebeljih paš, ki jih je tudi slikovito opisala. Opisani vonji ji vzbujajo prijetna občutja: »*Jaz sem veliko raje z njimi, ko diši pri njih. To je en tak vonj, ki te dvigne. Dvigne, hkrati te pa pomiri.*« Vonje, s katerimi se pri svojem delu srečuje, doživlja zavestno: »*Ko sem s čebelami, sem s čebelami, sem res prisotna in zaznavam vse to.*« O vonjavah se pogovarjajo tudi z drugimi čebelarji: »*O tem vonju diskutiramo, ko se čebelarji iz cele Slovenije srečamo na kakšnem dogodku in potem se Prekmurci začnejo hvaliti: 'Ja, pri nas že dišijo.'* 'Pri nas pa še nič ne dišijo.'«

Zeliščarka Alenka Zapušek ob vonju zelišč občuti predvsem hvaležnost, da lahko uporablja kakovostne, naravne pridelke: »*Že to se mi zdi več kot pol zdravja, da nekaj kvalitetnega daš v sebe oziroma na sebe.*« Vonjave na kmetiji Vrhivšek ima za skoraj samoumevne: »*Če bi prišla iz nekega onesnaženega okolja, bi verjetno začutila razliko.*« O vonjavah se tudi pogovarja s svojim možem, »*ker so letine različne med sabo in v povezavi s tem tudi vonji.*«

Zeliščarka Karmen Bračič vonjave zelišč opisuje predvsem na podlagi povezave s spominom na »nekaj«, npr. bronhi bonbone, kokakolo, limono ... Poroča o rabi dišavnic za odišavljanje prostorov, pri čemer izpostavi tudi ritualno rabo zelišč, na primer dimljenje z žajbljem z namenom energetskega čiščenja prostorov. Sogovornica vonja zelišč ne dojema kot samoumevnega: »*Ne, meni vonj po zeliščih ni postal nekaj samoumevnega, ker jih izven doživljanja na kmetiji in domačega doživljanja redko srečujem.*«

Porodna babica Anita Prelec je v zvezi z vonji, ki jih pri svojem delu srečuje, izpostavila vonj plodovnice, ki jo lahko opozori na patologijo, enako vonj čišče, ki pove, ali poporodni procesi celjenja normalno potekajo. Pri svojem delu se srečuje tudi z vonjem mekonija – prvega otroškega blata, vonjem razkužil ter vonjem parfumov zdravstvenih delavcev, ki načeloma niso zaželeni in so lahko moteči za nosečnice, ki imajo voh še dodatno izostren. Omeni tudi vonj hormonov sreče, znojenja in vonj »živčnega moža, ki se je, preden je prišel, še malo neparfumiral in potem se vse te vonjave zmešajo. Ali pa alkohola.«

Porodna babica Mateja Kusterle poleg že naštetih vonjav dodatno izpostavi še vonj adrenalina ali strahu: »*Lahko se vonja adrenalin oziroma vonjajo se izločki izpod pazduh ženske in večinoma so to normalni vonji, včasih je pa prav vonj po stresu, po strahu. Takrat veš, da je ženska res v stresu.*« Izpostavi tudi izredno pomemben del porodnega procesa, ki je povezovanje mame in novorojenca prek vonja: »*Če bi dali novorojenčku prepotene srajce različnih mater, bi on prepoznal, katera je srajca njegove mame.*« Vonj matere novorojenčka pomiri: »*Pomirjujoče deluje, spodbuja dojenje, spodbuja hranjenje, to pomeni, da pomaga pri preživetju otroka in delali so tudi raziskave, da vonj novorojenca pri mami vzbuja potrebo po zaščiti, malo dvigne njeno raven agresije, ampak z namenom zaščititi.*«

Prav zaradi povezovanja matere z otrokom dodatni vonji v porodni sobi niso zaželeni. Izpostavi tudi elementarni povezovalni pomen vonja za samo življenje na svetu: »*Jaz menim, da nas vonj na eni zelo globoki ravni vse povezuje in da če ne bi imeli*

vonja, kot človeštvo, naše povezave ne bi bile tako globoke.« V zvezi z vonji, ki so lahko za nosečnice z občutljivim vohom moteči, izpostavi še vonj po kavi, cigaretah in potu porodne babice: »Če slutim, da porod ne gre v redu in postajam živčna, nervozna, sem prepričana, da na nezavedni ravni moje vonjave lahko zavirajo porod.« Opisane vonjave ji zbuja tako prijetna kot tudi neprijetna občutja: »Vonj okužene plodovnice ali pa stresa vzbuja neprijetne občutke, občutke alarma, tega, da je potrebno posredovanje. Vonj po novorojenčku je pa za vse nas blagodejen. Vzeti novorojenčka v roke, ga pogledati in povonjati, je nekaj najlepšega.« Pri delu se med seboj o opisanih vonjih tudi pogovarjajo.

Čevljar Primož Štajnar glede vonjav, ki jih srečuje pri tradicionalnem izdelovanju čevljev, izpostavi vonj usnja, lepil in prepotenih čevljev, ki je odvisen od materiala, iz katerega so izdelani. Po vonju lahko prepozna pravo strojeno usnje in ga loči od umetnih nadomestkov. Vonj pristnega usnja za čevlje povezuje z domačnostjo in meni, da lahko pritegne stranke: »V trgovinah, kjer prodajajo te umetne čevlje, imaš občutek, da smrdi po nafti.« Vonj delavnice še vedno zaznava, vendar se ga po določenem času navadi: »Ko si ves čas v tem, se nekako navadiš. Če pa imaš jakno tukaj in potem z njo greš nekam drugam, pa jo zavonjaš, sploh pozimi.«

144

Čevljarstvo Štajnar, Škofljica, 2023 (foto Anja Jerin, Dokumentacija SEM)

Vonj kot pokazatelj ustreznosti izdelka ali postopka

O tem, da je vonj pokazatelj ustreznosti izdelkov ali postopkov, so poročali vsi sogovorniki. Izdelovalec kranjskih klobas Rajko Oset je povedal, da mora imeti ustrezno izdelana kranjska klobasa prijeten vonj po dimljenju v naravnem dimu bukovih sekancev. Neustrezen vonj takoj prepozna po »izvlečkih taninov, teh smol, ki so v samem lesu«. Z vonjem si pri delu veliko pomagajo, predvsem jim pove, ali je izdelek ustrezne kakovosti in primeren za prodajo. Preverjajo ga med degustacijami: »Mi imamo priročno pisarno, v kateri to razrežemo, povonjamo.«

V procesu priprave sirov je vonj pomemben pokazatelj kakovosti in razkriva tudi stopnjo zrelosti, o čemer poroča izdelovalka mohanta in drugih sirov Lucija Gartner: »Pri siru hitro po vonju vidiš, ali je kvaliteten izdelek ali je šlo pri samem procesu kaj narobe. Ko sir prerežem na pol, ga najprej povoham, če ima lep, pravilen vonj.«

Izdelovalec zgornjesavinjskih želodcev Rudi Krsnik zatrjuje, da je vonj pomemben predvsem pri vrednotenju, kako je bila priprava uspešna: »Vonj je zelo pomemben! Pri sušenju tako nič drugega ne vidiš. Želodec primeš v roke, očistiš površino, povohaš in veš, ali je treba hitro pobrisati, desko zamenjati, ker se ta naleze vonja.« Vonj je pomemben pri celotnem postopku, od samega začetka, ko pripravljajo maso, do končnega ocenjevanja izdelkov, ko vonj ocenjujejo in tudi točkujejo. Neustreznost izdelka se torej najprej izrazi na vonju: »Lahko se zgodi, da bakterije napadejo želodec od znotraj. In to se izrazi še posebej na vonju. Prej, kot na okusu. Ko odpreš želodec pa [povoha] pa rečeš, aha, tukaj pa nekaj ne štima.« Po različnih vonjih tudi lahko sklepa, za katero napako je pri pripravi šlo: »Jaz ločim, če je vonj po urinu, potem, če je zelo čist, urejen ovitek, pa ločim, če se je zunaj nabralo preveč sluzi.«

Gregor Celec v svoji lectarski delavnici, Murska Sobota, 2025
(foto Tjaša Zidarič, Dokumentacija SEM)

Tudi lectar Gregor Celec na podlagi vonja sklepa o kakovosti lectarskih izdelkov: »Najbolj voham, kadar je zažavljeno [zažgano].« Vonj ga v samem procesu lahko opozori na napako: »Kadar delam vinske medenjake, pa pomotoma dodam premalo ali preveč cimeta in klinčkov, takoj vem, kaj manjka.«

Zeliščarka Alenka Zapušek poroča o tem, kako se zelišča po letinah razlikujejo, kar se izrazi prav na vonju: »Rastline razvijejo cel spekter različnih komponent spojin, ki so zelo odvisne od tega, koliko je sonca, koliko padavin, koliko se je rastlina trudila, da preživi.«

Porodna babica Anita Prelec poudarja pomen voha, ki jo pri delu lahko opozori na patologijo: *»Recimo, če bi bilo vnetje in je plodovnica smrdljiva, se pravi, da ima bakterije, to takoj tudi zavohaš.«* Tudi porodna babica Mateja Kusterle izpostavi vonj plodovnice, ki je alarmni znak za okužbo: *»Uh, ta plodovnica pa smrdi, sploh če je še mekonijška zraven, da je kaj rumenkasta, zelenkasta, potem si veliko bolj pazljiv, kako poteka porod.«*

Čevljar Primož Štajnar po vonju lahko sklepa o ustreznosti čevljarskih materialov, od katerih je odvisen tudi vonj čevljev po uporabi: *»Ker tudi s tem namenom kupiš čevlje, ker veš, da bo pri usnjenih čevljih dober občutek. Tudi potem ko se noga spoti, dobi usnjen čevelj drugačen vonj kot sintetični.«*

146 Vonjalni spomini nosilcev nesnovne kulturne dediščine

Nosilci nesnovne kulturne dediščine so navajali zanimive primere vonjalnih spominov, tako v zvezi z enoto dediščine, katere nosilci so, kot tudi različne druge spomine na vonjave iz lastne preteklosti.

Izdelaovalec kranjskih klobas Rajko Oset potrjuje povezavo vonja s spomini iz preteklosti. V zvezi s spomini na vonj kranjskih klobas izpostavi predvsem redke negativne primere, ko je šlo pri izdelavi kaj narobe, ki jih imaš *»bolj v nosu.«*

Izdelaovka mohanta Lucija Gartner je v povezavi z vonjem mohanta izpostavila spomin na očeta, ki je v času njenega otroštva edini v družini jedel mohant: *»In se spomnim, da je bil tisti mohant zelo zoren in je imel tako močen vonj, da ga je oče lahko jedel samo na balkonu. Mama mu ni dovolila, da ga daje v hladilnik, zato ga je shranjeval zunaj, na okenski polici.«*

Izdelaovalec zgornjesavinjskih želodcev Rudi Krsnik navaja spomin na intenziven vonj želodcev na ocenjevanjih v preteklosti, ko za pakiranje še niso uporabljali vakuumske embalaže: *»Zjutraj, ko si odprl hladilnik, te je vrglo na rit. Prej ga je imel nekje drugje in potem, ko je v hladilniku kondenziral, je vonj udaril ven.«*

Zeliščarka Alenka Zapušek zaradi intenzivne povezave med vonjem in spominom na svoji kmetiji prireja delavnice izdelave eteričnega olja za stanovalce doma starejših občanov: *»Toliko je obujanja spominov, ko se tukaj podružimo, počekamo, kaj vse so delali z zelišči, na kaj jih spominjajo, kako se spomnijo na mame, kako so jih učile. Res oživijo, ko so tukaj.«* Svoje spomine v večini povezuje s prijetnimi vonji, izpostavi pa tudi mogočo navezavo na neprijetne spomine: *»Na primer vonj bencina, ki se razlije, ti lahko ostane kot spomin na prometno nesrečo.«*

Tudi zeliščarka Karmen Bračič vonjave zelišč povezuje s prijetnimi spomini na kulinarčne družinske dogodke v otroštvu. Za primer navede vonj po pehtranu mamine potice in ob tem izpostavi pomen vonja kot povezovalnega elementa z dediščino: *»Vonj pehtranove potice me spomni na mojo mamo, kako je šla na vrt, nabrala pehtran, ga dodala skuti in zvila pehtranovo potico. Spominja me na neko osebnost, družinsko zgodbo in konec koncev je to tudi dediščina.«*

Porodna babica Anita Prelec potrjuje povezavo vonja s spomini, predvsem lepimi spomini na službo v dejavnosti babištva: *»Včasih pridem še na kakšen izpit v porodno*

sobo, ko imamo praktične izpite ob zaključku študija, in je tako, bom rekla, nostalgija.»

Porodna babica Mateja Kusterle kot spomin na vonj izpostavi vonj svojega novorojenčka: *»Jaz se spomnim, ko se je moj otrok rodil [velik vdih], kako dobro diši, še bolj diši kot vsi ostali novorojenčki.«*

Tudi čevljar Primož Štajnar potrjuje povezavo vonja s spominom in za primer navaja starejše obiskovalce svoje delavnice, ki jim njen vonj vzbudi spomine na čevljske delavnice v preteklosti: *»To je pa tako, kot je bilo včasih. Če bo delavnica samo muzejska, ne bo funkcionirala, ne more imeti tega vonja.«* Različni vonji usnja ga spominjajo na delavnice, ki jih je obiskoval v otroštvu.

Pomen ohranjanja vonjev nesnovne kulturne dediščine za njene nosilce

147

Nosilci, s katerimi smo se pogovarjali na terenu, v večini menijo, da bi vonjavam lahko posvetili več pozornosti, tako pri prenosu znanja kot tudi pri vpisu v Register nesnovne kulturne dediščine.

Izdelovalec kranjskih klobas Rajko Oset pove, da se enak način dela ohranja že od ustanovitve Celjskih mesnin leta 1967: *»Osnova je še vedno prisotnost dima iz bukovih sekancev ali drv, tako da se ohranja neka preteklost in se navezuje na sedanost.«* Pri izdelavi kranjske klobase je vonj že izpostavljen: *»Ne vem, če bi ga lahko še kako bolj izpostavili. Osnova je zapisana in po tisti osnovi moraš delati.«*

Izdelovalka mohanta Lucija Gartner meni, da bi vonjave pri ohranjanju dediščine lahko bolj poudarili: *»Da tudi v muzejih spodbudijo ljudi, da začnejo vonjati in dojemati vonj kot nekaj, kar je del celotne zgodbe določenega izdelka.«*

Tudi izdelovalec zgornjesavinjskih želodcev Rudi Krsnik meni, da je ohranjanje vonjav pomembno za dediščino. Pri prenosu znanja pozornost že namenjajo tudi vonju: *»Vsakemu pravimo, naj pazi na vonj prostora, v njem ne sme biti zadaha, prav tako ne sme biti preveč izdelkov.«*

Apiterapija, Ljubljana, 2016 (foto Franc Šivic, Dokumentacija SEM)

Apiterapevtka Nika Pengal je izpostavila pomen vonjev za osebe z oviranostmi, ki predmetov z vidom ne zmorejo zaznati: »*Mislím, zame ni vonj nič manj pomemben kot to, kar vidim. Ali nekaj, kar primem, držim v roki.*« Meni, da vonj lahko pripomore k bolj intenzivni izkušnji kulturne dediščine: »*Zato, da bolj doživiš in se ti globlje vtisne v spomin.*«

Tudi zeliščarka Alenka Zapušek meni, da ima vonj ogromno potenciala pri predstavitvi in prenosu dediščine »*ravno zaradi tega, ker več čutov te bistveno bolj podpre pri dojetju nečesa.*« V okviru projektnega dela so imeli na kmetiji terapevtske delavnice, v katerih so preizkušali vpliv vonjev na ciljne skupine, kot so starostniki in otroci s čustvenimi in vedenjskimi motnjami iz Vzgojno-izobraževalnega zavoda Višnja Gora. V zvezi s slednjimi izpostavi primer, kako blagodejen vpliv na njihovo razpoloženje so imele vonjave zelišč, iz katerih so pripravili eterična olja: »*In potem vidiš, kako je energija naraščala. Na koncu jim ni bilo za iti!*«

Zeliščarka Karmen Bračić v predstavitvi zeliščarstva že vključuje tudi vonj: »*Pri vsakem vodenem ogledu utrgam rastlino, jo pomanem med rokami in dam povonjati obiskovalcem. In šele ko oni rastlino zavonjajo, rečejo: Uau.*« Tudi pri procesu priprave zelišč za različne proizvode posebno pozornost namenijo vonju: »*Pazimo, da eterika ostane, da vonjave ostanejo. In tako so delali tudi naši predniki.*« Meni, da je vonj zapostavljen element dediščine in da bi bilo potrebno »*vidik vonjav in arom pri zeliščih v dediščini bolj raziskati.*«

Porodna babica Anita Prelec meni, da so vonji pomembni za dediščino, in izpostavi primer Francozov, ki so izdelali znamko z vonjem po bageti: »*Se pravi neka identifikacija tudi naroda.*« Porodna babica Mateja Kusterle prav tako meni, da je pri varovanju dediščine pomembno ohranjati tudi vonjave: »*Da se ozavešča ljudi, da več pozornosti posvečamo vonjavam, da jih mogoče ubesedimo, da zapišemo spomine na vonje. To se mi zdi zelo pomembno, ker na ta način ohranjamo pristen stik z materjo zemljo, izvorom, našimi odnosi.*«

Čevljar Primož Štajnar v zvezi s tradicionalnim čevljarstvom izpostavi, da je možnost ohranjanja vonjav dediščine odvisna tudi od drugih dejavnikov, npr. načina izdelave surovin, ki jih pri svojem delu uporablja: »*Če bom dobil takšno usnjo, ker usnja pač sam ne morem proizvajati, bom lahko ta avtentičen vonj ohranjal.*«

Vonji kot kulturni označevalci: Analiza čutne izkušnje v Registru nesnovne kulturne dediščine Slovenije

Z raziskavo smo želele potrditi, da so vonji za nosilce izbranih enot dediščine v Registru nesnovne kulturne dediščine ena izmed pomembnih sestavin kulturnih praks. Poskušale smo razumeti njihovo kulturno vrednost. Razvrstile smo jih v štiri glavne vonjalne kategorije z njihovimi kulturnimi označevalci.

Prehranski vonji: Kulturne prakse in kazalnik ustreznosti oz. kakovosti v tradicionalnih postopkih priprave

Prehranski vonji predstavljajo izjemno bogat nabor kulturnih praks in se pojavljajo pri tradicionalnem izdelovanju kranjskih klobas (vonj dima iz bukovih sekancev, vonj taninov), pripravi bohinjaškega mohanta (vonj po pikantnem, grenkem, zatohlem), pripravi zgornjesavinjskega želodca (vonj želodcev, česna, urina, po zatohlem, po ženskem spolovilu) ter pri lectarstvu (vonj jelenove soli, medu, začimb, ajdovega medu, po zažganem). Delujejo kot kazalniki kakovosti surovin in tradicionalnih postopkov priprave, ki se prenašajo iz roda v rod. V vsakem vonju se skriva zgodba, ki presega zgolj fizično zaznavo in vključuje spomine, izkušnje in kulturno znanje. Pri kranjskih klobasah vonj bukovih sekancev deluje kot označevalec pristnosti, pri bohinjaškem mohantu kompleksni vonj kot identifikacijska značilnost, pri zgornjesavinjskem želodcu vonj izdelkov kot kazalnik kakovosti, pri lectarstvu pa vonj medu in dišavnic kot povezava s čebelarstvo tradicijo. Kulturni označevalec teh vonjev so kulturne prakse in kazalnik ustreznosti v tradicionalnih postopkih priprave.

149

Rastlinski in živalski vonji: Kulturni spomin in terapevtski pomen

Rastlinski in živalski vonji se pojavljajo pri zeliščarstvu (vonji raznovrstnih zelišč) in apiterapiji (vonj čebel, čebeljih pridelkov). Vonjave zelišč, kot so sivka, rožmarin in šetraj, nosijo zgodbe o tradiciji pridelave, kulinariki in zdravilnih učinkih rastlin. So močno prisotne v zavesti zeliščarjev, kar priča o pomenu nabiralništva v slovenskem prostoru. Asociacije nanje segajo od osebnih spominov iz otroštva do kulinarčnih tradicij lokalnih skupnosti in praks ljudske medicine ter postanejo kulturni spomin, ki ohranja kontinuiteto tradicije tudi skozi vonjave.

Pri apiterapiji vonji čebel in čebeljih pridelkov spregovorijo o bogati tradiciji slovenske čebelarstva dediščine. Vdihavanje zraka iz čebeljega panja poleg pozitivnega vpliva na zdravje povezuje človeka z naravnim in kulturnim lokalnim okoljem ter deluje kot povezovalni element med zdravjem, naravo in skupnostjo. Kulturna označevalca rastlinskih in živalskih vonjev sta kulturni spomin in terapevtski pomen.

Medicinski in reproduktivni vonji: Senzorna diagnostika

Medicinski in reproduktivni vonji so prisotni pri babištvu (vonj plodovnice, čišče, blata, razkužil, novorojenca, potu). V babištvu vonji postanejo diagnostični jezik, ki presega verbalno komunikacijo in nosi informacije o zdravju, življenjskih procesih in tradicionalnem znanju, ki se prenaša iz generacije v generacijo. Delujejo kot kompleksen komunikacijski sistem, ki prenaša védenje neposredno skozi telesno izkušnjo. Vonja plodovnice in čišče lahko pomenita normalnost ali nakazujeta mogoče zdravstvene izzive. Vonj blata lahko napove naslednjo fazo porodnega procesa, vonja novorojenčka in materinega potu pa imata temeljno vlogo pri vzpostavljanju zgodnje čustvene povezanosti med materjo in otrokom, kar je ključno za preživetje in razvoj človekovega življenja na svetu. Kulturni označevalec je senzorna diagnostika v porodniških praksah.

Obrtni vonji: Zgodbe materialov in dela

Obrtni vonji se pojavljajo pri tradicionalnem čevljarstvu (vonj usnja, lepil, prepotenih čevljev). V čevljarstvu vonja usnja in obrtnih prostorov spregovorita o tradicionalnih praksah izdelave obuval na rokodelski način. Različne vrste usnja pripovedujejo zgodbe o izvoru materiala, specifičnih postopkih strojenja ter individualnih karakteristikah posameznih čevljarskih delavnic. Vonj lepil in prepotenih čevljev postane živi dokument delovnega procesa, ki ga je mogoče zaznati izključno skozi neposredno izkušnjo čevljarske obrti. Obrtni vonji delujejo kot nosilci spomina preteklih generacij rokodelcev in ohranjajo kulturni pomen obrti v oblikovanju lokalne identitete. Kulturni označevalec so zgodbe materialov in dela.

150

Vonjalne kategorije vonjev	Enota nesnovne kulturne dediščine	Zaznani vonji	Kulturni označevalec
1. Prehranski vonji	Tradicionalno izdelovanje kranjskih klobas	Vonj dima iz bukovih sekancev Vonj taninov	Kulturne prakse in kazalnik ustreznosti oz. kakovosti v tradicionalnih postopkih priprave
	Priprava bohinjskega mohanta	Vonj po pikantnem Vonj po grenkem Vonj po zatohlem	
	Priprava zgornjesavinjskega želodeca	Vonj želodcev Vonj česna Vonj urina Vonj po zatohlem Vonj po ženskem spolovilu	
	Lectarstvo	Vonj jelenove soli Vonj medu Vonj začimb Vonj ajdovega medu Vonj po zažganem	
2. Rastlinski in živalski vonji	Zeliščarstvo	Vonji raznovrstnih zelišč	Kulturni spomin in terapevtski pomen
	Apiterapija	Vonj čebel Vonj čebeljih pridelkov	
3. Medicinski in reproduktivni vonji	Babištvo	Vonj plodovnice Vonj čišče Vonj blata Vonj razkužil Vonj novorojenca Vonj potu	Senzorna diagnostika
4. Obrtni vonji	Tradicionalno čevljarstvo	Vonj usnja Vonj lepil Vonj prepotenih čevljev	Zgodbe materialov in dela

Vonjalne kategorije zaznanih vonjev in njihovi kulturni označevalci
(avtorski prikaz Ramšak in Zidarič)

Zaključek

Z raziskavo smo potrdile, da vonji za nosilce izbranih enot dediščine v Registru nesnovne kulturne dediščine niso obrobna čutna izkušnja, temveč ena izmed pomembnih sestavin kulturnih praks. Raziskava je potrdila vse postavljene hipoteze in odgovorila na raziskovalna vprašanja. Vonji predstavljajo pomemben, a premalo dokumentiran sestavni del nesnovne kulturne dediščine.

Ključne ugotovitve so: kvantitativna analiza registra razkriva, da so eksplicitne omembe vonjev prisotne pri le petih od 133 vpisanih enot do julija leta 2025 (3,8 %); intervjuji razkrivajo, da so vonji pomemben del tradicionalnih praks pri vseh osmih obravnavanih enotah; identificirale smo glavne vonjalne kategorije z različnimi kulturnimi označevalci, kot so: vonj kot kulturna praksa in kulturni spomin, vonj kot kazalnik ustreznosti v tradicionalnih postopkih priprave, vonj kot diagnostično orodje, vonj kot povezovalni element, vonj kot zgodba materialov in dela.

Ugotovile smo, da se nosilci nesnovne kulturne dediščine enot z vonjalnim značajem zavedajo pomena ohranjanja vonjav dediščine ter v večini menijo, da bi jim lahko posvetili več pozornosti, tako pri prenosu dediščine kot tudi vpisu v Register nesnovne kulturne dediščine. Prek terenskih intervjujev smo ugotovile, da nosilci vonjave v večini zaznavajo zavestno in na podlagi vonja tudi sklepajo o ustreznosti oziroma kakovosti izdelkov ali postopkov nesnovne kulturne dediščine. Tisti, ki svojo enoto dediščine predstavljajo javnosti, vonj tudi vključujejo v tovrstne predstavitve. O vonjavah se pogovarjajo, večinoma v zvezi z delom. Prav tako smo v pogovorih z nosilci potrdile pomembnost čustvene in spomske dimenzije vonjev kulturne dediščine. Vonjave pri vsaki izmed obravnavanih praks predstavljajo pomemben sestavni del nesnovne kulturne dediščine.

Dokumentiranje vonjev predstavlja enega izmed temeljnih epistemoloških izzivov sodobne senzorne etnologije. Potrebne so nove, interdisciplinarne metodologije, ki bodo razvijale tehnike veččutnega dokumentiranja ter vključevale opise in razlage zgodovinsko pomembnih vonjev ter subjektivne izkušnje nosilcev nesnovne kulturne dediščine. Raziskava predlaga vključitev vonjalnih opisov v standardne postopke dokumentiranja nesnovne kulturne dediščine. To vključuje sistematično spraševanje o vonjalnih dimenzijah pri vpisih, razvoj standardiziranega besednjaka za opis vonjev ter vključitev subjektivnih senzornih izkušenj nosilcev. Rezultati podpirajo razvoj veččutnih muzejskih izkušenj: vključitev vonjalnih elementov v razstave, interaktivne delavnice z olfaktornimi izkušnjami in dokumentiranje vonjev nesnovne kulturne dediščine.

Za bodoče vpise v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije predlagamo vključevanje informacij o vonjalnih značilnostih praks in kategorizacijo: razviti tipologijo vonjalnih kategorij (prehranski, rastlinski, medicinski, obrtni), standardizirati terminologijo za opis vonjev in vključiti kulturne označevalce vonjev. Za izobraževanje nosilcev dediščine predlagamo smernice za ozaveščanje: pripravo izobraževalnih gradiv o pomenu vonjalne dediščine, delavnicami o tehnikah opisovanja vonjev in spodbujanjem dokumentiranja vonjalnih spominov.

Raziskava odpira nova vprašanja o tem, kako celostno pristopiti k varovanju nesnovne kulturne dediščine v 21. stoletju. Teoretski prispevki vključujejo razvoj metodologije za preučevanje vonjalne dediščine, tipologijo vonjalnih kategorij in kulturnih označevalcev

ter empirične podatke o zaznavanju vonjev med nosilci dediščine. Le tako bo mogoče ohraniti bogastvo kulturne dediščine v vseh njenih dimenzijah – tudi tistih, ki jih lahko zaznamo le z vohom. Vonji kot živi kulturni jezik zaslužijo svoje mesto v srcu prizadevanj za ohranjanje nesnovne kulturne dediščine. So most med preteklostjo in prihodnostjo, med posameznikom in skupnostjo, med telesom in duhom. V njihovem ohranjanju se skriva ohranjanje bistva človeškega kulturnega izročila.

REFERENCE

DE ARAUJO, Ivan Elias idr.

2005 Cognitive Modulation of Olfactory Processing. *Neuron* 46 (5): 671–679.

152

BEMBIBRE, Cecilia in STRLIČ, Matija

2017 Smell of Heritage: A Framework for the Identification, Analysis and Archival of Historic Odours. *Heritage Science* 5 (2).
<<https://heritagesciencejournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40494-016-0114-1>> [14. 3. 2025].

BEMBIBRE JACOBO, Cecilia in STRLIČ, Matija

2022 From Smelly Buildings to the Scented Past: An Overview of Olfactory Heritage. *Frontiers in Psychology* 12. <<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.718287/full>> [14. 3. 2025].

BLAKE, Janet

2017 The Impact of UNESCO's 2003 Convention on National Policy-Making: Developing a New Heritage Protection Paradigm? V: M. L. Stefano in P. Davis (ur.), *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*. London in New York: Routledge, 69–78.

BOGATAJ, Janez

2012 Tradicionalno izdelovanje kranjskih klobas. *Register nesnovne kulturne dediščine*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 20. 12. 2012. <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?data_id=dataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A22&page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP> [11. 3. 2025].

BUCHANAN, Tony idr.

2005 The Influence of Autonomic Arousal and Semantic Relatedness on Memory for Emotional Words. *International Journal of Psychophysiology* 61 (1): 26–33.

VAN CAMPEN, Crétien

2014 *The Proust Effect: The Senses as Doorways to Lost Memories*. Oxford: Oxford University Press.

CHU, Simon in DOWNES, John J.

2002 Proust Nose Best: Odors are Cues of Autobiographical Memory. *Memory and Cognition* 30 (4): 511–518.

CLASSEN, Constance, HOWES, David in SYNCOTT, Anthony

1994 *Aroma: The Cultural History of Smell*. London in New York: Routledge.

DAVIS, Lauren in THYS-ŠENOCAK, Lucienne

2017 Heritage and Scent: Research and Exhibition of Istanbul's Changing Smellscapes. *International Journal of Heritage Studies* 23 (8): 723–741.

DRGLIN, Zalka in ŽIDOV, Nena

2021 Babišvo. *Register nesnovne kulturne dediščine*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 14. 12. 2021. <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?data_id=dataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A4161&page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP> [11. 3. 2025].

ELPERS, Sophie

2025 Making Sense – and Talking About Smell: Dynamics of the Implementation of the 2003 UNESCO Convention in The Netherlands. V: C. Wulf (ur.), *Handbook on Intangible Cultural Practices as Global Strategies for the Future: Twenty Years of the UNESCO Convention on Safeguarding Intangible Cultural Heritage*. Cham: Springer, 271–284.

GODINA GOLLIJA, Maja in ŽIDOV, Nena

2018 Priprava zgornjesavinjskega želodca. *Register nesnovne kulturne dediščine*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 9. 12. 2018. <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?data_id=dataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A63&page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP> [11. 3. 2025].

HERZ, Rachel S.

2004 A Naturalistic Analysis of Autobiographical Memories Triggered by Olfactory, Visual and Auditory Stimuli. *Chemical Senses* 29 (3): 217–224.

HERZ, Rachel S. in ENGEN, Trygg

1996 Odor Memory: Review and Analysis. *Psychonomic Bulletin & Review* 3 (3): 300–313.

HERZ, Rachel S. in SCHOOLER, Jonathan W.

2002a A Naturalistic Analysis of Autobiographical Memories Triggered by Olfactory Cues. *Memory & Cognition* 30 (4): 511–518.

2002b A Naturalistic Study of Autobiographical Memories Evoked by Olfactory and Visual Cues: Testing the Proustian Hypothesis. *The American Journal of Psychology* 115 (1): 21–32.

153

JERIN, Anja idr.

2020 Apterapija. *Register nesnovne kulturne dediščine*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 3. 4. 2020. <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?data_id=dataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A977&page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP> [11. 3. 2025].

LISENA, Pasquale idr.

2022 Capturing the Semantics of Smell: The Odeuropa Data Model for Olfactory Heritage Information. V: P. Groth idr. (ur.), *The Semantic Web: ESWC 2022: Lecture Notes in Computer Science 13261*. Cham: Springer, 387–405.

MKVNKD

2008 Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (MKVNKD). *Uradni list Republike Slovenije* 18 (2): 16–26. <<http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5016>> [25. 7. 2025].

MRVIČ, Rok

2023 Materinščina kot dediščina? Problematika jezikovne dediščine na primeru vpisov v Register nesnovne kulturne dediščine. *Traditiones* 51 (1): 69–101.

KNIFIC, Bojan

2023 Tradicionalno čevljarstvo. *Register nesnovne kulturne dediščine*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 27. 2. 2023. <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP#data_s=id%3AdataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A1602> [11. 3. 2025].

KOORDINATOR

2025 Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine: Prikaz enot vpisanih v register. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. <<http://www.nesovnadediscina.si/sl/register>> [1. 3. 2025].

MLAKAR, Vlasta in SOSIČ, Barbara

2022 Zeliščarstvo. *Register nesnovne kulturne dediščine*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 21. 12. 2022. <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP#data_s=id%3AdataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A1281> [11. 3. 2025].

PARKER, Murray, SPENNEMANN, Dirk H. R. in BOND, Jennifer

2023 Sensory Perception in Cultural Studies – A Review of Sensorial and Multisensorial Heritage. *The Senses and Society* 19 (2): 231–261.

2024 Sensory and Multisensory Perception – Perspectives Toward Defining Multisensory Experience and Heritage. *Journal of Sensory Studies* 39 (4): 1–6.

RAMAZANOVA, Makhabbat in FREITAS, Isabel Vaz

2021 Landscape Smells and Intangible Heritage: The Porto City. V: S. Cândida idr. (ur.), *ICTR 2021 – Proceedings of the 4th International Conference on Tourism Research*. Sonning Common: Acpil, 451–459.

RAMŠAK, Mojca

- 2021 O vonju, njegovih pomenih, vohalni dediščini in muzejih. *Etnolog* 31: 111–132.
- 2024a *Antropologija vonja*. Ljubljana: Alma Mater Europaea – Fakulteta za humanistični študij, Institutum Studiorum Humanitatis.
- 2024b Vprašalnik za dokumentiranje vonjalnih vidikov nesnovne kulturne dediščine (neobjavljen tipkopis za interno rabo, hrani avtorica).
- 2025 *Olfaktorna muzeologija*. Maribor: Univerza Alma Mater Europaea, Alma Mater Press.

RODRIGUES, Natércia idr.

- 2022 Olive Oil Sensory Analysis as a Tool to Preserve and Valorize the Heritage of Centenarian Olive Trees. *Plants* 11 (2): 257.

SCHAB, Frank R.

- 1990 Odors and the Remembrance of Things Past. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 16 (4): 648–655.

154 THE BURRA CHARTER

- 1999 *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. Australia ICOMOS Inc, International Council of Monuments and Sites. <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf> [13. 3. 2025].

UNESCO

- 2003 *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Pariz: Unesco. <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>> [7. 3. 2025].
- 2018 The Skills Related to Perfume in Pays de Grasse: The Cultivation of Perfume Plants, the Knowledge and Processing of Natural Raw Materials, and the Art of Perfume Composition. <<https://ich.unesco.org/en/RL/the-skills-related-to-perfume-in-pays-de-grasse-the-cultivation-of-perfume-plants-the-knowledge-and-processing-of-natural-raw-materials-and-the-art-of-perfume-composition-01207>> [13. 3. 2025].

ZIDARIČ, Tjaša in GODINA GOLIJ, Maja

- 2013 Priprava bohinjskega mohanta. *Register nesnovne kulturne dediščine*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 17. 7. 2013. <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?data_id=dataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A14&page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP> [11. 3. 2025].

ŽIDOV, Nena

- 2018 Lectarstvo. *Register nesnovne kulturne dediščine*. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 17. 5. 2018. <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP#data_s=id%3AdataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A6737> [11. 3. 2025].
- 2020 Nesnovna kulturna dediščina in muzeji. *Etnolog* 30: 49–67.

BESEDA O AVTORICAH

Tjaša Zidarič, dipl. slikarka, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja ter kustosinja, je leta 2006 diplomirala iz slikarstva na visoki strokovni Šoli za risanje in slikanje, leta 2010 pa iz etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Od leta 2011 deluje kot kustosinja na področju muzejske dejavnosti. Zaposlena je v Slovenskem etnografskem muzeju kot kustosinja na Oddelku za trajnostni razvoj in skupnostne prakse.

Dr. Mojca Ramšak, redna profesorica, etnologinja in filozofinja, zaposlena v Laboratoriju za dediščinsko znanost na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo ter na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Napisala je enajst znanstvenih monografij, zadnje tri knjige so posvečene kulturno-specifičnim podobam vonja (*Antropologija vonja*, 2024; *The Anthropology of Smell*, 2024; *Olfaktorna muzeologija*, 2025). Je vodja velikega temeljnega raziskovalnega projekta *Vonj in nesnovna kulturna dediščina*.

Nina Dečko, magistrica etnologije in kulturne antropologije, je leta 2022 zaključila študij na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Od marca 2024 je zaposlena kot muzejska informatorka na Oddelku za muzejsko pedagogiko in andragogiko Slovenskega etnografskega muzeja.

ABOUT THE AUTHORS

Tjaša Zidarič, with a BA in Painting and in Ethnology and Cultural Anthropology, is a curator who graduated in painting from the Arthouse – College of Visual Arts in 2006 and in ethnology and cultural anthropology from the Faculty of Arts, University of Ljubljana in 2010. Since 2011, she has worked as a curator in the field of museum activities. She is employed at the Slovene Ethnographic Museum as a curator in the Department of Sustainable Development and Community Practices.

Dr Mojca Ramšak is a Full Professor, ethnologist and philosopher, employed at the Laboratory for Heritage Science at the Faculty of Chemistry and Chemical Technology and the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. She has written 11 scholarly monographs, with her three most recent books dedicated to culturally specific images of smell (*Antropologija vonja*, 2024; *The Anthropology of Smell*, 2024; *Olfaktorna muzeologija*, 2025). She is the head of the research project *Smell and Intangible Cultural Heritage*.

Nina Dečko, with an MA in Ethnology and Cultural Anthropology, completed her studies at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts, University of Ljubljana in 2022. Since March 2024, she has been employed as a museum educator at the Department of Museum Pedagogy and Andragogy of the Slovene Ethnographic Museum.

SUMMARY

The Olfactory Dimensions of Intangible Cultural Heritage: Analysis of Examples of Practices and Meanings from the Register of Intangible Cultural Heritage of Slovenia

The authors present research on the olfactory dimensions of the elements inscribed in the Slovene Register of Intangible Cultural Heritage. The research is based on a comparative analysis of the texts of registered elements and ten semi-structured field interviews with bearers of individual intangible cultural heritage elements with olfactory dimensions, conducted between July 2024 and February 2025. The article presents analysis of interviews with bearers of the following elements: Traditional Production of the Carniolan Sausages, Making Bohinj Mohant, The Preparation of Upper Savinja Želodec, Apitherapy, Midwifery, Making Gingerbread, Herbal Medicine, and Traditional Shoemaking. The scents reported by field respondents are classified into four main olfactory categories with corresponding cultural markers: food-related scents represent a rich archive of cultural practices and serve as indicators of appropriateness or quality of products or processes; plant and animal scents become cultural memory and have therapeutic significance; medicinal and reproductive scents function as a communication system of sensory diagnostics; and craft scents tell stories of materials and work. Through research into the olfactory dimension in the Register of Intangible Cultural Heritage, the authors have drawn attention to the importance of scents for the heritage practitioners as a constituent part of intangible cultural heritage and to the significance and challenges of preserving this dimension of heritage. The authors propose multisensory documentation that will also include descriptions and explanations of the scents of intangible cultural heritage and the subjective experiences of its bearers.

OHRANJANJE NARAVE V KMETIJSKI PRAKSI – OVIRA, NUJA ALI PRILOŽNOST?

Mateja Slovinc Grasselli, Ana Novak in Tanja Šumrada

157

IZVLEČEK

Prispevek analizira predstave kmetov s Krasa in Ljubljanskega barja o »dobrem kmetu« in »dobri krajini« z namenom boljšega razumevanja njihovega odnosa do varstva narave v kmetijstvu. Sogovorniki so visoko vrednotili naravno in kulturno dediščino prostora, ki se ohranja predvsem z ekstenzivnimi praksami, a je za večino ideal predstavljalo intenzivno kmetijstvo. Sebe so prepoznavali kot skrbnike narave, vendar bolj v kontekstu ohranjanja narave, primerne za dolgoročno in ekonomsko uspešno kmetijsko pridelavo, redkeje pa za varstvo prostoživečih rastlinskih in živalskih vrst.

Ključne besede: ohranjanje biotske pestrosti, dober kmet, kmetijska krajina, Ljubljansko barje, Kras, zavarovana območja

ABSTRACT

In the article, the authors examine how farmers from Kras (the Karst) and Ljubljansko barje (Ljubljana Marshes) perceive the notion of the “good farmer” and “good landscape” with the purpose of better understanding their relationship towards nature conservation in agriculture. The study found that most respondents highly value the natural and cultural heritage of the area, which is mainly preserved through extensive farming, but for most farmers intensive farming is the ideal approach. They generally identify themselves as custodians of nature, but mainly in the context of the preservation of nature suitable for long-term, economically viable agricultural production, and rarely in relation to the protection of wild plant and animal species.

Keywords: biodiversity conservation, good farmer, agricultural landscape, Ljubljansko barje, Kras, protected areas

Uvod

Kmetje med seboj in z drugimi razpravljajo o vremenu, cenah surovin in pridelkov na domačem in globalnem trgu, vladnih odločitvah ter številnih drugih dejavnikih, ki zadevajo njihovo kmetijo in življenje. V teh pogovorih delijo tudi izkušnje in mnenja

o drugih članih podeželskih skupnosti, sosednjih in drugih kmetih, na primer komu najboljše uspeva poljščina, čigave njive so zapleveljene, katere ukrepe kmetijske politike izvajajo in podobno. Na ta način se oblikuje predstava o tem, kdo je »dober kmet« in kako ga prepoznati. Pri tem imajo pomembno vlogo tudi politični odločevalci, kmetijski svetovalci, strokovnjaki in zastopniki kmetijskih podjetij, saj s svojim delovanjem odločilno vplivajo na razumevanje in izvajanje kmetijskih praks (Mills idr. 2017).

158 Odločitve kmetov so v veliki meri odvisne od dogajanja na kmetijskih trgih, kmetijskih politik in naraščajočih družbenih zahtev na področju varstva okolja in naravi prijaznega kmetovanja. V Sloveniji se je usmerjenost kmetijstva kmalu po osamosvojitvi začela usklajevati s politikami in zakonodajo Evropske unije (EU) in njene Skupne kmetijske politike (SKP) (Knežević Hočevar in Slovinc Grasselli 2023). SKP, uvedena leta 1962, je bila primarno zasnovana za spodbujanje kmetijske proizvodnje, zagotavljanje oskrbe s hrano po dostopnih cenah in podpiranje primernega življenjskega standarda kmetov (Bradley in Christodoulou 2022: 7–8). V naslednjih desetletjih je SKP pospešeno spodbujala dvig produktivnosti v sektorju in s tem intenzivno kmetijsko pridelavo. Politični dokumenti kmetijskih politik so bili zato osnovani na produktivistični paradigmi razvoja kmetijstva in so po drugi svetovni vojni kot temelj delovanja kmetov v skupnosti in na kmetiji izpostavljali predvsem njihove ekonomske motivacije, povezane z dvigom proizvodnje (Silvasti 2003: 145; Matthews 2013: 4).

Od konca 70. let prejšnjega stoletja so raziskovalci in okoljevarstveniki začeli opozarjati na negativne učinke produktivistične paradigme razvoja evropskega kmetijstva na okolje in naravo, kot so degradacija tal, onesnaženje voda in zraka ter zmanjševanje biotske pestrosti (Henle idr. 2008: 61; Stoate idr. 2009: 22; Zabel idr. 2019: 2). Odgovor odločevalcev Evropske skupnosti v okviru SKP je bil sprva počasen, vendar so v 80. letih vseeno začeli uvajati nadzor nad presežki proizvodnje in obenem ponujati nadomestila kmetom za izgubo dohodka ob sprejetju okolju prijaznejših oblik kmetovanja. Ta nadomestila so bila prva oblika kmetijsko-okoljskih plačil (KOP), ki so danes ključno orodje SKP za zmanjševanje negativnih vplivov kmetijstva na okolje in hkrati ohranjanje pozitivnih družbenih učinkov kmetijstva na podeželskih območjih (Matthews 2013: 4–5).

Pristop »dobrega kmeta« se je v znanosti uveljavil v zadnjih 20 letih, sprva predvsem med britanskimi ruralnimi sociologi. Njihove raziskave temeljijo na analizah predstav »dobrega kmeta« v določenem času in prostoru; odstirajo vrednote, vedenja in veščine, ki so cenjene in pričakovane pri kmetih in drugih članih podeželskih skupnosti ter so rezultat nenehne socializacije v življenje na kmetiji. Rob Burton in kolegi (2020: 6) so opozorili predvsem na razlagalno vrednost pristopa »dobrega kmeta«, ki običajno nima (enotne) teoretizacije.

V tem prispevku izhajamo iz domačinskih razumevanj »dobrega kmeta« (Burton 2004; Burton idr. 2020). Strokovne in znanstvene razprave (etska perspektiva) o slovenskem in evropskem kmetijstvu in varstvu okolja v ospredje postavljajo strukturne in socioekonomske značilnosti kmetij. Zorni koti domačinov (emska perspektiva) pa so pogosto spregledani. Čeprav se to v zadnjih letih spreminja, so pomeni motivacij in vrednostnih sistemov kmetov za njihovo upravljanje s kmetijskimi gospodarstvi in kmetijsko krajino premalo raziskani (Goodenough 2017). Pristop »dobrega kmeta« tako obravnavamo kot podlago za razvoj novih uvidov v načine življenja kmetov in razlag

njihovega odnosa do kmetijskih praks, okolja in drugih akterjev v kmetijstvu.

Dosedanje študije so predstave »dobrega kmeta« pogosto opisovale v kontekstu vpliva različnih družbenih dejavnikov na odločitve kmetov za sodelovanje v ukrepih KOP. Slednji so namreč prostovoljni, zato je bilo z vidika njihove uspešnosti pomembno razumeti, zakaj se kmetje odločijo za (ne)sodelovanje (de Snoo idr. 2013; Lastra-Bravo idr. 2015: 2). Prve raziskave na Finskem (npr. Silvasti 2003) in v Veliki Britaniji (npr. Burton 2004; Burton, Kuczera in Schwartz 2008; Burton in Parahawewa 2011) so pokazale, da so v podeželskih skupnostih prevladovali produktivistični ideali »dobrega kmeta«, ki je dosegal visoke donose ter skrbel za »urejene« in intenzivno obdelane kmetijske površine. Te ideje so bile pogosto v nasprotju z ukrepi KOP, ki so podpirali manj intenzivne kmetijske prakse, kot sta pozna košnja in puščanje nepokošenih pasov. Avtorji (npr. Burton, Kuczera in Schwartz 2008; Burton in Parahawewa 2011) so ugotavljali, da lahko ukrepe KOP kmetje dojemajo kot izgubljeno priložnost za prikaz svojih veščin in usposobljenosti ter lahko za njih predstavljajo družbeno nepriljučno vedenje. Raziskovalci so te napetosti med predstavo »dobrega kmeta« in naravi prijaznimi praksami, ki jih spodbujajo KOP, prepoznali kot enega od ključnih razlogov za nizek interes kmetov za sodelovanje v teh ukrepih in neuspeh pri doseganju okoljskih ciljev (Burton, Kuczera in Schwartz 2008; Saunders 2016).

Predstave o »dobrem kmetu« med drugim vplivajo na skupnostna vrednotenja krajine. Tako so različni raziskovalci v povezavi s temi predstavami postopoma opisovali tudi ideje »dobre (kmetijske) krajine«, ki temeljijo na normativnih opisih krajine, preko katerih se odražajo vrednote in prakse »dobrega kmeta« (Westerink idr. 2021: 61). Nassauer in Westmacott (1987: 207) sta v raziskavi med kmeti v Veliki Britaniji in ZDA ugotovila, da so kmetje kmetijsko krajino ocenjevali predvsem z vidika njene funkcionalnosti in primernosti za pridelavo hrane, medtem ko je Tiina Silvasti (2003) na Finskem opazila, da se ocena krajine navezuje na prikaz kmetovih veščin in trdega dela. Raziskave iz severne in vzhodne Evrope so namreč pokazale, da je za kmete »dobra kmetijska krajina« čista, brez plevelov, z zdravimi in enakomernimi pridelki ter urejena, s poljščinami, zasejanimi v ravnih linijah, in vzdrževanimi krajinskimi značilnostmi, kot so mejice (Silvasti 2003: 147; Burton 2004: 210; Saunders 2016: 397; Westerink idr. 2021: 63).

V zadnjem desetletju lahko v literaturi o predstavah »dobrega kmeta« in »dobre krajine« opazimo premik od poudarjanja napetosti med produktivističnimi in post-produktivističnimi paradigmi v kmetijstvu k ugotovitvi, da so te predstave dinamične in se spreminjajo (Burton idr. 2020: 26–28). V nekaterih raziskavah iz zahodnoevropskega prostora so namreč opazili počasen, a zaznaven premik v idejah »dobrega kmeta« in njegovem odnosu do varstva narave in okolja (npr. Sutherland in Darnhofer 2012: 237–238; Riley 2016: 69–72; Wheeler idr. 2018: 13–15; Cusworth 2020: 170; Westerink idr. 2021: 65–66). Mark Riley (2016), George Cusworth (2020) ter Judith Westerink in kolegi (2021) so sklepali, da je do premika najverjetneje prišlo zaradi dolgoročne prisotnosti ukrepov KOP, v katere so se kmetje vključevali. Lee-Ann Sutherland (2013) pa je razloge našla tudi v boljši dostopnosti okolju prijaznih tehnologij in izboljšanju ekonomskega položaja britanskih ekoloških kmetov. Svojo vlogo pa so verjetno odigrali tudi naraščajoči pritiski potrošnikov in širše družbe po zmanjšanju negativnih vplivov kmetijstva na okolje (Matthews 2024).

Namen prispevka je na izbranih območjih v Sloveniji raziskati, kako si kmetje predstavljajo »dobro kmetijsko krajino« in kako naj bi »dober kmet« upravljal z njo. Nadalje nas je zanimalo, kakšen pomen imata v konceptualizaciji »dobrega kmeta« ohranjanje biotske pestrosti in značilne kmetijske krajine, kar smo poskušale razumeti skozi dožemanje odnosa med kmetijstvom in varstvom narave pri kmetih. Prispevek je eden prvih, ki skupaj naslavlja predstave »dobrega kmeta« in »dobre kmetijske krajine« (prim. Westerink idr. 2021). Poleg tega se uvršča med redke primere uporabe pristopa »dobrega kmeta« v raziskavah v srednji in vzhodni Evropi, kjer se je zaradi specifičnega zgodovinskega in političnega razvoja razvila drugačna, pogosto drobno posestna struktura kmetijstva, ki je povezana z visoko stopnjo biotske pestrosti (Sutcliffe idr. 2015). Te posebnosti lahko vplivajo tudi na drugačne predstave o tem, kaj pomeni biti »dober kmet« in kakšna je »dobra kmetijska krajina«, kot jih najdemo v zahodnoevropskih in anglosaških državah, kjer se je kmetijstvo razvijalo v drugačnih družbeno-političnih sistemih in je bilo do sedaj izvedenih največ raziskav »dobrega kmeta«.

V nadaljevanju predstavljamo metodološki pristop na raziskovalnih območjih Ljubljanskega barja in Krasa, krajši zgodovinski opis teh območji ter poglede kmetov na kmetijsko krajino, vplive kmetijstva na naravo in delovanje »dobrega kmeta«.

Metodološki pristop

Gradivo za prispevek je bilo zbrano v okviru Ciljno raziskovalnega projekta Trajnostni modeli kmetovanja na območjih Natura 2000¹ (Šilc idr. 2023). Člani projektne ekipe so na pilotnih območjih Natura 2000 analizirali možnosti vzpostavitve trajnostnih modelov kmetovanja, ki bi poleg doseganja ekonomskih in proizvodnih ciljev omogočali tudi uresničevanje ciljev ohranjanja biotske pestrosti. V okviru projekta smo raziskovalke Biotehniške fakultete spomladi 2023 opravile pogovore s kmeti z območij Natura 2000 – Kras in Ljubljansko barje. Zbrano terensko gradivo s teh kmetij je služilo kot osnova za analizo, predstavljeno v prispevku.

Stik s sogovorniki smo vzpostavile prek lokalnih kmetijskih terenskih svetovalcev. Med obiski smo s člani družinskih kmetij opravile polstrukturirane intervjuje, ki so se običajno začeli v hiši sogovornikov in nadaljevali z ogledom domačije ter obdelovalnih površin. Pogovore smo vodile na podlagi predhodno dogovorjenih izhodiščnih okvirnih vprašanj znotraj štirih ključnih tem: identitetni procesi v podeželskih skupnostih, značilnosti in prepoznavanje »dobrega kmeta« oziroma »dobre kmetijske krajine« ter izvajanje kmetijskih praks za varstvo narave. Obisk je trajal od ene ure do dveh ur in pol. S kombinacijo pogovorov in opazovanja smo pridobile globlje vpogled v izkušnje in vrednostne sisteme kmetov o varovanju okolja in vsakodnevnem življenju v kontekstu kmetijske prakse, ki pomembno vplivajo na njihove identitetne procese in oblikovanje percepcij o »dobrem kmetu« in »dobri kmetijski krajini«.

¹ Ciljni raziskovalni projekt (CRP V4-2019) sta financirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost (ARIS) in Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Gradivo je bilo zbrano in analizirano tudi v okviru programskih skupin Ekonomika agroživilstva in naravnih virov (P4-0022) in Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (P5-0439), ki ju sofinancira ARIS.

V intervjujih z obeh raziskovalnih območij je skupaj sodelovalo 30 sogovornikov.² Od tega je bilo 26 moških in štiri ženske, v povprečju so bili stari 53 let, najmlajši 29 in najstarejši 77 let. Sogovorniki so prihajali z 29 kmetij, pri čemer jih je bilo 15 z Ljubljanskega barja, 14 pa s Krasa. Polovica kmetov se je s kmetijstvom ukvarjala poklicno, polovica pa ob redni zaposlitvi. Druge značilnosti kmetij so predstavljene v preglednici 1.

	Ljubljansko barje	Kras
Število kmetij	15	14
Povprečna velikost	30.6 ha	89.1 ha
Usmerjenost kmetijske proizvodnje		
<i>Govedoreja</i>	13	2
<i>Mešana živinoreja</i>		5
<i>Ovčereja</i>		2
<i>Vinogradništvo</i>		4
<i>Drugo</i>	2	1
Vpisani v ukrep Kmetijsko-okoljska-podnebna plačila	7	10
Vpisani v ukrep Ekološko kmetovanje	4	8

Značilnosti kmetij sogovornikov

Zgodovinski oris raziskovanih območij

Ljubljansko barje je bilo območje nizkega in visokega barja, ki so ga že v času Rimljanov, intenzivneje pa v 18. in 19. stoletju, s sistematičnim osuševanjem preoblikovali v krajino, primerno za kmetovanje (Smrekar idr. 2014: 22). Takratno ekstenzivno kmetovanje je ustvarilo značilno mozaično krajino, ki je bila sestavljena iz mozaika biotsko pestrih vlažnih travnikov, grmišč in mejic, njiv in drenažnih jarkov. Takšna raznolika krajina se je deloma ohranila do danes, kar je bil povod za razglasitev območja Natura 2000 leta 2004 in ustanovitev Krajinskega parka Ljubljansko barje leta 2008 (Smrekar idr. 2014: 23). Bližina razvijajočega se mesta Ljubljana je močno vplivala na razvoj tržno usmerjenega in vse bolj intenzivnega kmetijstva (Natek 1984: 58). Nadaljnje osuševanje, intenzivna raba travnikov, širjenje njivskih površin ter izsekavanje lesne vegetacije so močno vplivali na naravovarstveno pomembne habitate in s tem ogrozili številne rastlinske in živalske vrste (Denac 2021; Zupan idr. 2023). Danes se na območju Ljubljanskega barja večina kmetij ukvarja z govedorejo, ki na eni strani pomembno vpliva na ohranjanje ciljnih habitatov in vrst kmetijske krajine, na drugi strani pa z intenzifikacijo kmetijske proizvodnje ogroža biotsko pestrost območja (Medved in Kos 2014: 2).

Podobno kot na Ljubljanskem barju je človek močno posegal tudi v naravo in podobo Krasa. Do 14. stoletja so to območje pretežno prekrivali naravni gozdovi, ki so jih v nadaljnjih stoletjih ljudje skoraj povsem izkrčili zaradi paše drobnice, zlasti s

² Zvočne posnetke in transkripcije hranimo avtorice članka.

trانشumanco, in potreb po lesu za kurjavo in gradnjo. Nastala gola in kamnita pokrajina ni zagotavljala primernih pogojev za kmetovanje in za zaščito pred vremenskimi ujmami, zato so sredi 19. stoletja pričeli s pogozdovanjem. Od konca 19. stoletja, izraziteje pa po drugi svetovni vojni, se je na Krasu korenito zmanjšalo število kmečkega prebivalstva. Mnogi so se zaradi težkih življenjskih razmer na kraških kmetijah preselili v mesta, kjer so iskali priložnosti v hitro razvijajoči se industriji. To je vodilo v zapuščenje obdelovalnih površin in njihovo zaraščanje, ki poteka še danes, ko gozdovi pokrivajo več kot 60 % območja (Kladnik in Volk Bahun 2011: 70–73). Prav zaraščanje je eden izmed ključnih razlogov za zmanjševanje površin biotsko pestrih suhih travišč, ki so na tem območju varovana v okviru omrežja Natura 2000 (Kaligarič in Ivanjšič 2014: 155–156). Za njihovo ohranjanje je namreč potrebna redna ekstenzivna košnja ali paša z omejeno uporabo gnojil. V letu 2019 je bilo na Krasu v ukrepe KOP, ki podpirajo tovrstno rabo, vključenih zgolj 15,8 % travišč (Šumrada idr. 2021: 3–4). Na Krasu danes kmetijstvo predstavlja manj pomembno gospodarsko dejavnost (Kladnik 2006). Prevladujejo kmetije v velikosti do pet hektarov, ki so pretežno usmerjene v vinogradništvo in pašno živinorejo (Šumrada idr. 2021: 4).

Rezultati z razpravo

Vrednotenja naravne in kulturne krajine

Vrednotenja naravnih razmer v kontekstu kmetovanja in dediščine prostora

Lepa kmetijska krajina je »*mozaična, ampak obdelana*« (B7).

Ljubljansko barje in Kras sta pokrajini z botaničnimi, geomorfološkimi, hidrografskimi in pedološkimi posebnostmi, ki so vplivale na razvoj kmetijstva in z njim povezane kulturne posebnosti prostora, kot so melioracijski jarki na Barju in suhi zidovi na Krasu (Smrekar idr. 2014: 18–23; Šumrada idr. 2021: 23). Naravne razmere in krajinske značilnosti so večkrat omenili tudi sogovorniki, in sicer v prvi vrsti v kontekstu vpliva na kmetijsko proizvodnjo. Piščančjerejec z Barja je na primer razložil lastnosti barjanskih tal z besedami »*to je dvojno, s potice na slab kruh, ni vmesnega*«. S tem je na eni strani mislil na »*morost*«, kjer so tla mokra in primerna predvsem za gojenje koruze, ter »*kamen in šoder*«, kjer so razmere sušne in prideluje krompir (B4). Nadalje je ekološki polkmet povedal, da je Barje prepredeno z jarki zaradi odvodnjavanja, kar preprečuje oblikovanje večjih sklopov kmetijskih zemljišč (B11), starejša kmetica z manjše govedorejske kmetije pa je razlagala, da na kislih barjanskih tleh raste preslica, ki ni primerna za krmo govedi (B13). Podobno je gospodarica s turistične in vinogradniške kmetije pripovedovala o botanični sestavi kraških travnikov, ki je med vrstno najbolj pestrimi v Evropi (Pipenbaher, Kaligarič in Škornik 2011: 521), ter poudarila, da naravne razmere na Krasu omogočajo zgolj ekstenzivno kmetijstvo z eno ali morda dvema košnjama (K6). Veliko kmetov s Krasa je omenilo tudi negativne vplive burje na kmetijstvo – odnašanje zemlje in posledično zmanjševanje gostote travinja.

Različno vzdrževani suhi zidovi so bistven element kulturne dediščine in ohranjanja biodiverzitete na Krasu, 2023 (foto Ana Novak, osebni arhiv avtorice)

Kmetijsko krajino Ljubljanskega Barja predstavljajo gozd, njive, travniki, odvodni jarki in mejice, 2023 (foto Marija Tomšič, osebni arhiv avtorice)

Bale z lucerno, deteljo in drugimi krmnimi rastlinami na kmetijsko intenzivni govedorejski domačiji na Ljubljanskem Barju, 2012 (foto Mateja Slovinc Grasselli, osebni arhiv avtorice)

Opisi kmetijske krajine kažejo, da tako kraški kot barjanski sogovorniki kmetijsko krajino v prvi vrsti vrednotijo na podlagi njene uporabnosti in primernosti za kmetovanje, kar je skladno z ugotovitvami tujih raziskovalcev (npr. Nassauer in Westmacott 1987: 202; Włodarczyk-Marciniak, Frankiewicz in Krauze 2020: 4). Dodatno so nekateri sogovorniki poudarili, da je »dobra njiva« tista brez kamenja in z globokimi tlemi, ki omogoča enostavno obdelavo in dosega dobrega pridelka. V nasprotju s tem pa so sogovorniki, predvsem s Krasa, poročali, da kmetujejo na plitkih tleh s kamenjem. Poudarili so, da okolje, v katerem živijo, zaradi naravnih razmer s kmetijskega vidika za njih ne predstavlja »dobre kmetijske krajine«. Te omejitve jim tako otežujejo doseganje idealov »dobrega kmeta«, ki ga prepoznavajo kot nekoga, ki (lahko) živi od kmetijstva in s primerno kmetijsko proizvodnjo dosega visoke hektarske donose.

Kljub temu razmišljanja nekaterih sogovornikov kažejo, da si idealom »dobrega kmeta« v danih naravnih razmerah prizadevajo čim bolj približati in da so lahko kmetje prepoznani kot »dobri« tudi v zahtevnejših razmerah za kmetovanje, če z razvojem posebnih spretnosti in znanj dosežejo določeno raven in raznolikost kmetijske proizvodnje. Za konjerejca z Barja, ki se je opisal kot »hobi« kmet, je bil na primer dober kmet tisti, ki z »določenimi pravnimi pristopi«, različnimi znanji in naporom uspe pridelati različne kulture na »slabi zemlji« (B7). Glede na pogovore s kraškimi in barjanskimi kmeti »dober kmet« spoštuje različne naravne razmere, saj je odvisen od njih in jim prilagaja kmetijske prakse (prim. Saugeres 2002; Silvasti 2003), obenem pa skuša te razmere tudi obvladati, da bi v danih okoliščinah pridelal po njegovem primerne količine in kakovosti pridelka. Za dosego tega cilja, kot bomo razpravljale kasneje, pa pogosto posega po praksah, ki niso vedno optimalne z vidika naravovarstvenih smernic.

Sogovorniki naravne in lokalne razmere niso vrednotili zgolj z vidika kmetijske pridelave, temveč so jih obravnavali tudi kot del svoje krajinske identitete. Naravnogeografske danosti, človekova dejavnost in sistemi dedovanja so namreč na Barju in Krasu ustvarile mozaično razporeditev krajinskih struktur, to je majhnih in razpršenih kmetijskih površin z različnimi kmetijskimi kulturami, kot je za Goričko zapisal Kozorog (2022: 175). Tovrstna mozaičnost je pri sogovornikih zbujala pozitivno čustvovanje. »Zanimivo je pogledati, da je njiva majhna pa ena kultura pa druga. Se mi zdijo lepe take njive. Imaš veselje pogledati,« je pripovedoval govedorejec z Barja (B9). Ekološki kmet pa je o kraški krajini povedal: »Praktično že od majhnega sem se nekako zaljubil vanjo in mi je taka všečna« (K1). Podobno je mladi kmet z velike živinorejske kmetije s Krasa predstavil zgodovinski izvor suhih zidov, češ da so jih postavili njihovi »nonoti, stari ljudje« zaradi bližine železnice in izboljšanja protipožarne zaščite (K10). Naklonjenost do domačega okolja so sogovorniki tudi izrazili, ko so ga vzporejali z bolj ravninskimi pokrajinami, četudi so tam razmere za intenzivno kmetijsko pridelavo ugodnejše. Upokojenec z Barja z manjše piščančerejske kmetije je poudaril, da mu je Barje, kjer »greš mimo koruze, pšenice in krompirja«, lepše in bolj všeč kot Francija, »kjer imaš na primer 100 hektarov koruze« (B4). Enako je razmišljal mlajši vinogradnik s Krasa: »Meni je zagotovo bolj všeč to oziroma sem bolj navajen na našo [razgibano] okolico kot na Prekmurje« (K2), čigar ravninski del zaznamujejo največji sklopi kmetijskih zemljišč v Sloveniji.

Pripovedi sogovornikov so pokazale, da pestrost kmetijskih rastlin v kombinaciji z manjšo posestno strukturo hkrati vrednotijo kot dobro in slabo. Kot dobro z vizualnega in identitetnega gledišča, pri čemer ni nezanemarljivo občutje, da mozaičnost kulturne krajine s svojim znanjem, vztrajnostjo in delavnostjo ustvarjajo in ohranjajo prav oni. Kot slabo pa z vidika optimizacije kmetijske proizvodnje, pri čemer je kmetijska raba vsaj deloma pogojena s kakovostjo posameznih habitatnih tipov v kmetijski krajini. To dvojnost je izpostavil kmet s Krasa, ko je govoril o dobrem travniku:

Eden je tisti, ki mi zagotavlja prirast, ki ima z vidika živinorejca recimo 40 % metuljnic, kvalitetnih trav in zagotavlja pokritje po vseh hranilih. [...] Po drugi strani pa je zame dober travnik suhi kraški travnik, ko, če se sprehodiš po njem, čutiš prisotnost raznih zeli. (K1)

Takšno razločevanje so raziskave na zahodu Evrope v preteklosti redko zaznale. Kmetje so v ospredje postavljali predvsem značilnosti krajine v kontekstu produktivistične paradigme kmetijstva, kot sta primerna višina in gostota pridelka ter ravne linije (Burton 2004: 201), oziroma so površine razlikovali glede na namembnost, o čemer so, kot bo razvidno v nadaljevanju, govorili tudi sogovorniki. Opisovali so, da če je njiva namenjena ohranjanju določenih vrst ptic, je lahko »dobra«, čeprav je manj urejena in kmetijsko intenzivna. Nasprotno so poudarili, da če se na njivi na primer prideluje krompir, ta ne sme biti zaraščena (Soini in Aakkula 2007; Westerink idr. 2021: 63–64). Tudi uporaba pristopa »dobre kmetijske krajine« v dotični raziskavi je pokazala, da pozitivna vrednotenja kmetijskih zemljišč temeljijo predvsem na možnostih za njihovo učinkovito kmetijsko rabo; dodatno pa poudarja preplet in pomen tovrstnih vrednotenj s kulturno dediščino prostora in tradicijami kmetovanja ter njihovimi vrednotenji za kmetijske prakse in predstave o »dobrem kmetu« (prim. Soini in Aakkula 2007). Tovrstne afekte pa se lahko po trditvah Jasne Fakin Bajec (2024: 39) uporabi za spodbujanje dialoga med

različnimi deležniki, mreženje znanj za varstvo narave in razumevanja naravnih virov kot subjekta s svojimi pravicami.

Umeščanje varstva narave v kmetijsko krajino

»Odkvisno, s katerega vidika gledaš. Če hočeš imeti dober pridelek, mora biti dobro pognojeno, kmalu košeno in brez rož« (B6).

Ohranjanje in ustvarjanje mozaičnosti so sogovorniki pripeljali tudi v kontekst varstva narave. Veliko kmetov z obeh območij je presodilo, da bi bilo treba razmejiti površine za kmetijsko dejavnost in območja za varovanje narave. Govedorejec z Barja je na primer menil, da bi se morali oblikovati *»ločeni pasovi oziroma otoki na Barju«*, ki bi bili zatravljeni in primerni za bivanje ptic, medtem ko bi se na njivah, *»primernih za poljedelstvo in kolobar«* in z nadpovprečnimi hektarskimi donosi, kmetovalo (B14). Površine za varovanje narave naj bodo tiste, ki so že sedaj opredeljene kot vodovarstvene (B7) oziroma so zamočvirjene in se ne kosijo, je razmišljal njegov kolega z ekološke kmetije (B5). Tudi starejši govedorejec s Krasa je poudaril, da je na določenih površinah *»važen pridelek; kukavice pa bodo že rastle tudi nekje drugje«* (K12).

Tovrstna razmišljanja kmetov o ločenosti zemljišč za kmetijstvo in za doseganje ciljev varstva narave kažejo, da kmetje naraščajoče družbene zahteve po kakovostni in zadostni količini hrane, ki pa je hkrati pridelana na naravi prijazen način (gl. Meijboom in Stafleu 2016), pogosto razumejo kot kontradiktorne in ogrožajoče za smiselnost kmetijske dejavnosti, katere cilj je v prvi vrsti pridelava hrane.

Po pričevanjih sogovornikov ločevanje površin, ki so namenjene bodisi kmetijski pridelavi bodisi varstvu narave, že poteka na terenu. Mladi poklicni govedorejec z Barja je razlagal, da nekateri kmetujejo ekstenzivno, in sicer zgolj zaradi subvencij za ohranjanje narave, medtem ko država odkupuje kmetijska zemljišča in jih nato dodeljuje v upravljanje Krajinskemu parku Ljubljansko barje (B8). Omenjene prakse so po njegovem nepravilne, ker so nekateri zgolj na podlagi lastništva in izvajanja ekstenzivnih kmetijskih praks upravičeni do dohodkovnih podpor, ki naj bi bile v osnovi namenjene spodbujanju in ohranjanju kmetijske proizvodnje (prim. Silvasti 2003: 146). Poleg tega opaža, da tovrstne prakse vodijo v zaraščanje in zmanjšanje biodiverzitete, ki naj bi bila občutno manjša kot na njegovih travnikih. Tako dejanja, ki podpirajo tovrstne prakse, nekateri sogovorniki vidijo kot potencialno grožnjo za ohranjanje značilne podobe kmetijske krajine in kmetijstva kot primarnega vira prehranske pridelave.

Iz razmišljanj sogovornikov je razvidno, da predlogi o ločitvi naravovarstvenih in kmetijskih območij ter prakse, ki to že povzročajo, prej kot rešitev predstavljajo možen vir konfliktov in poglobljanja predsodkov med različnimi skupinami kmetov in akterji na področju varstva narave. Zato lahko ta stališča razumemo kot izražanje potrebe po ohranitvi kmetove avtonomije pri upravljanju lastne kmetije. Izjave sogovornikov so namreč nakazale, podobno kot predhodne raziskave (Burton 2004; Burton, Kuczera in Schwartz 2008; Riley 2016), da se kmetje pri oblikovanju in uveljavljanju naravovarstvenih zahtev in ukrepov pogosto počutijo spregledani in da ti pogosto ne naslavljajo njihovih vrednostnih sistemov in znanj. Kmetje namreč kot *»dobrega kmeta«* vidijo nekoga, ki

opazuje naravo, ji namerno ne škodi, zanjo skrbi, jo neguje in izkorišča v meri, ki dovoljuje ohranjanje kmetijske dejavnosti skozi generacije (prim. Saugeres 2002; Silvasti 2003).

Sogovorniki so vseeno izrazili pripravljenost, da bi del svojih površin namenili za varovanje narave. Ko je kraški ekološki ovčerejec prvič slišal za ukrepe za varstvo ptic, ki predvidevajo opustitev kmetijstva na manjših delih zemljišč, kjer določene ptice gnezdi, je pomislil, da je to »blesarija«. Kasneje je spremenil mnenje, češ da določenih delov travnikov ne kosi in pašnikov ne uporablja in da bi jih lahko namenil za tovrstne ukrepe (K13). Tudi mlajši ekološki živinorejec z istega območja je rekel, da bi lahko hektar kmetijskih površin »dobesedno podaril naravi, ljudstvu, človestvu« (K10); konjerejec z Barja pa je ocenil, da bi lahko žrtvoval odročen travnik, »da bi se srna pa zajec skrivala tam« (B7).

Raziskava je, podobno kot sta za preusmeritev v ekološko kmetijstvo ugotavljala Bartulović in Kozorog (2014: 91–92), pokazala, da kmete k praksam ohranjanja biodiverzitete spodbuja kombinacija različnih razlogov in okoliščin. Sogovorniki so večkrat izpostavili, da ukrepe KOP izvajajo zaradi dodatnih denarnih sredstev in predvsem dejstva, da so na določenih površinah, predvsem takšnih, ki niso najbolj primerne za kmetijsko proizvodnjo, na primer mokrotnih barjanskih travnikov in suhih kraških travnikov, subvencionirane prakse že izvajali. Pozitivno vrednotenje kulturne krajine in tradicionalnih praks kmetovanja, ki je bilo naslovljeno na začetku podpoglavja, med sogovorniki ni bilo prepoznano kot neposreden vzrok za odločitve o vključitvi v KOP, a so predhodne raziskave (Soini in Aakkula 2007; Bartulović in Kozorog 2014) pokazale, da identitetni procesi, vezani na značilnost elementov kulturne krajine v kontekstu kmetijstva, igrajo pomembno vlogo pri izvajanju tradicionalnih in sodobnih kmetijskih praks, ki lahko glede na naravovarstvene zahteve veljajo za naravi prijazne prakse.

Prihodnost varovanja okolja in narave na kmetijah

Generacijski premik pri sprejemanju okolju prijaznih praks

»Moj nono je dobesečno pral trte [s škropivom]« (K1).

Podobno kot v raziskavah v državah zahodne Evrope (gl. Burton 2004: 210; Saunders 2016: 397; Westerink idr. 2021: 64) so bili tudi na Slovenskem najpogostejši odgovori o »dobri kmetijski krajini«, ne glede na naravne pogoje za kmetovanje, vezani na zadostno velikost kmetijskega zemljišča, ki zagotavlja gotov in obilen pridelek. S tem je bil kot »dober kmet« pogosto prepoznan tisti, ki ima velik in kakovosten pridelek s čim manj vložka, kot ga je opisal mlajši govedorejec z Barja (B8). Pri čim manjšem vložku je imel v mislih predvsem uporabo škropiv za varstvo rastlin in gnojenje kmetijskih površin, ki sta bili med sogovorniki večkrat omenjeni kmetijski praksi, ki zagotavljata večjo količino in boljšo kakovost pridelka.

Vsi kmetje niso delili mnenja mladega barjanskega kmeta. Iz pogovorov je bilo namreč moč opaziti medgeneracijske razlike v razumevanju »dobrega kmeta« ter količini porabljenih fitofarmaceutskih sredstev in načinih ohranjanja rodovitnosti tal. Starejša kmetica z manjše barjanske kmetije je na primer povedala, da je »dobremu kmetu« pomemben pridelek in da »mora poskrbeti, da je pravi čas gnojenje in da pošprica, če

je potrebno« (B13). Večina sogovornikov srednje in mlajše generacije je poudarila, da je gnojenja in škropljenja sedaj manj kot v drugi polovici prejšnjega stoletja. Po pričevanjih sta takrat kmetijska politika in stroka poudarjali in spodbujali tak način kmetovanja; obilno škropljenje je bilo na primer med današnjimi kmeti starejše generacije razumljeno kot simbol naprednega in torej »dobrega kmeta«. Vinogradnica s Krasa je pripovedovala:

Tata je bil tista generacija, ko je bil razmah kemije. On je dejal, da je dober kmet, napreden kmet, vedno je preizkušal kakšno škropivo. Se je izobrazil zelo, kaj to je. Takrat je bila to novost. [...] Trte so bile potem na en način lepše, ni bilo zavedanja, da to lahko začne škoditi. (K6)

168

Podobno kot nemški kmetje v raziskavi Nataliye Stupak, Jürna Sandersa in Barbare Heinrich (2019: 30) so kmetje srednje in mlajše generacije z obeh raziskovalnih območij kot slabe prakse za okolje prepoznali pretirano rabo fitofarmacevskih sredstev, gnojil in težke mehanizacije. Sogovorniki so na splošno poudarili, da se vedno bolj izpostavlja, »da se ne sme vsega uničiti« (K4). Mlajši živinorejec z Barja je na vprašanje o tem, če se podoba »dobrega kmeta« spreminja, odgovoril, da generacija njegovih staršev misli, da ni mogoče kmetovati brez škropljenja in gnojenja, in da imajo manj znanja o tem, »kako narava deluje« (B14). Prepričan je, da bi se dalo uspešno kmetovati tudi z manj oziroma brez gnojenja in oranja (B14). Nekateri drugi pripadniki najmlajše generacije, ki kmetujejo, pa so že pred leti ponovno uvedli ozelenitev njivskih površin, ki zmanjšuje potrebo po gnojenju (B1), ali se preusmerili v ekološko kmetijstvo brez škropljenja (B11). To dokazuje, da sedanja generacija mladih kmetov uvajanje novih, okolju prijaznih praks prepozna kot simbol »dobrega kmeta«, ki je inovativen in sledi najnovejšim strokovnim priporočilom, podobno kot so to pred desetletji njihovi starši prepoznavali v kmetu, ki je intenziviral kmetijsko proizvodnjo na račun škropljenja in gnojenja. Pozitivno sprejetje tovrstnih okolju prijaznih praks je lahko precej pričakovano, saj je skladno z njihovimi predstavami o »dobrem kmetu« kot skrbniku narave, ki naravne vire uporablja trajnostno in s tem zagotavlja dolgoročno rodovitnost zemljišč zase, predvsem pa za prihodnje generacije (prim. Silvasti 2003; Sutherland 2013).

Do podobnih ugotovitev o spremembi odnosa kmetov do intenzivnega škropljenja in gnojenja je prišel Riley (2016), ki je določene angleške kmete intervjuval dvakrat v razmaku desetih ali dvanajstih let. Na podlagi njegovih in naših terenskih ugotovitev lahko zaključimo, da se ideali »dobrega kmeta« oblikujejo na podlagi vsakokratnih širših družbeno-političnih razmer. Pri tem ima pomembno vlogo kombinacija dejavnikov, kot so ohranjanje tradicionalnih praks in znanj kmetov ter oblikovanje izobraževanj, priporočil in ukrepov v okvirih kmetijske politike in stroke. Poleg medgeneracijskih razlik o razumevanju »dobrega kmeta« v kontekstu varovanja okolja je raziskava pokazala, da se je vrednota biti napreden kmet, ki sledi najnovejšim priporočilom stroke, skozi generacije ohranila. To kaže na pomen sodelovanja med raziskovalci, strokovnjaki, kmetijskimi svetovalci in kmeti ter kontekstualiziranja njihovih priporočil v diskurz o napredku in modernizaciji kmetijske dejavnosti, kar še posebej velja za podočje varstva okolja in narave. Nenazadnje pa bi veljalo prihodnje raziskovalno zanimanje usmeriti v zgodovinski razvoj svetovalne službe na Slovenskem in razumevanja »dobrega kmeta« med kmetijskimi svetovalci.

Nezdružljivost okolju in naravi prijaznih praks v sodobnih pogojih kmetovanja

»Jaz imam rad ptice in raznorazne rožice, ampak ne gre skupaj [s kmetijstvom]«
(K8).

Kljub posameznikom, ki se odločajo za bolj okolju prijazne kmetijske prakse, kot so manjša uporaba gnojil in škropiv, so bili sogovorniki v splošnem mnenja, da na koncu te dejavnosti ne smejo voditi v slabšanje količine in kakovosti pridelka oziroma se mora ta vsaj deloma ohraniti. Vinogradnik in nekdanji živinorejec s Krasa je morebitno prepoved gnojenja na območju Natura 2000 pospremil z besedami, da mora gnojiti, drugače ima »pustinjo in ne travnikov«. Enako je menil o širši prepovedi uporabe fitofarmaceutvskih sredstev, ki jih za zdaj ni dovoljeno uporabljati na najožjih vodovarstvenih območjih: »To [bi bila] totalna drama, pa ne samo zame« (K14).

169

To razmišljanje je bilo še izrazitejše v pogovorih s kmeti o naravi prijaznih praksah, ki direktno vplivajo na biotsko pestrost v kmetijski krajini, kot so na primer ekstenzivna raba travinja, ki vključuje pozno in manj pogosto košnjo, in ohranjanje mejic, to je pasa grmovja ali dreves na kmetijskem zemljišču. Med razlogi za opuščanje oziroma neuporabo tovrstnih praks so sogovorniki navajali predvsem lajšanje dela in povečevanje kmetijske pridelave, ki je pogojena z zahtevami trga, javnih politik in kmetijske stroke. Sogovorniki so na primer zatrjevali, da sta pogostost košnje in intenzivnost gnojenja odvisni od lege površin, vremena in tega, s »čim se ukvarjaš« (K8). Starejši polkmet, ki se ukvarja z govedorejo, je razložil, da morajo »mlekarji« velikokrat kositi in gnojiti, ker potrebujejo »dobro travo«, medtem ko si on, ki se ukvarja z rejo govejih pitancev, lahko privoščiti imeti »bolj naravne travnike«, saj je seno le dodatek h koruzni silaži, koruznemu zrnju in žitom (B6). Mladi rejec krav doжил z večje kraške kmetije je razmišljal o vstopu v KOP ukrep časovno omejene ali pozne košnje, a se za ta korak ni odločil, ker bi bile »krave slabe«, shujšane in s slabo laktacijo (K10). Njegov kolega, ki je bil z ene večjih kmetij na Barju in se za sodelovanje v intervenciji KOP ni odločil zaradi dodatnih izobraževanj, pa je povedal, da je »dober kmet tisti, ki mlado kosi« zaradi zagotavljanja beljakovinsko bogate krme za živino (B1). S tem se je strinjal marsikateri sogovornik, saj so razložili, da je dobra čreda prave omišičenosti, prehranjena, čista in zdrava pokazatelj »dobrega kmeta«.

Nekateri sogovorniki so poudarili, da so v ohranjanje intenzivnih kmetijskih praks na neki način primorani, čeprav se zavedajo, da so nevdržne z vidika varovanja okolja in narave. Mladi govedorejec je opozoril, da jih prosti evropski trg s kmetijskimi proizvodi sili v profesionalno in intenzivno proizvodnjo, in zaključil, da drugače »v kmetijstvu ni nobene prihodnosti« (B8). Podobno je razlagal še en mladi kmet, češ da jim »škropljenje in gnojenje ekonomija naprej tišči« (B14). Po njegovem to pomeni, da se na kmete izvajajo pritiski po čim večji proizvodnji zaradi ohranjanja nizkih cen kmetijskih proizvodov. Starejši ekološki kmet pa je povedal, da jih vsako leto obiščejo predstavniki semenarskih hiš, ki želijo prodati svoj semenski material z obljubo višjih donosov. Dodal je, da narava pretiranega gnojenja in škropljenja ter »rasti brez konca« ne bo prenesla: »Ta pristop, ki je zdaj kot na olimpijskih igrah, kjer pravijo: 'Več, daljše, boljše, širše, višje,' ne bo šel« (B3). Podobno je razmišljala kraška kmetica, da je svetovno in ne le slovensko kmetijstvo s pretirano uporabo kemije skrenilo in »da smo vsi malo pokvarili kmetijski grušč« (K6).

Ekološki kmet s Krasa je izrazil prepričanje, da mladi kmetje in agroživilska industrija težijo k temu, da bi se »sodoben kmet čim manj matral« (K1). Temu sta pritrdila mlada prevzemnika kmetij. Večji ekološki živinorejec s Krasa pa je povedal, da je v dandanašnjem kmetijstvu vse »našponano« in da sam kmetuje tako, da bi mu ostalo »čim več časa«. V nadaljevanju pogovora je utemeljil potrebo po dodatnem času in iskanju »zlate sredine« pri nakupu mehanizacije in velikosti črede s stroški ter predvsem z usklajevanjem poklicnega in družinskega življenja (K10).

Zdi se, da kmetje intenzivno kmetujejo in ohranjajo produktivistične simbole »dobrega kmeta« tako zaradi občutja nemoči kot uveljavljanja avtonomije. Naši sogovorniki so pogosto izpostavili, da so po njihovem mnenju slovenski kmetje na evropskem trgu s kmetijskimi pridelki manj konkurenčni kot nekateri drugi evropski kmetje, ker imajo med drugim drugačne naravne pogoje za kmetovanje in razdrobljeno posestno strukturo. To občutijo kot grožnjo za ekonomsko vzdržnost svoje dejavnosti, od katere morajo preživeti, če se s kmetijstvom ukvarjajo profesionalno, oziroma vsaj ne delati (prevelikih) izgub, če so polkmetje in to ni njihova primarna dejavnost. Omenjeni pritisk poskušajo ublažiti z večanjem obsega kmetijske proizvodnje. Poleg tega so nekateri kmetje izpostavili, da so se konkretnih kmetijskih praks, ki so vodile v izgubo biotske pestrosti (na primer odstranjevanje mejic), posluževali zaradi izboljšanja konkurenčnosti kmetijskih zemljišč ter da so privarčevali čas in denar. To pomeni, da so kmetje upravljali s svojim delom in časom na kmetiji in zunaj nje ter da tovrstne posege v naravo vidijo tudi kot izraz avtonomije.

170

Zaključek

Pripovedi poklicnih kmetov in polkmetov z dveh zavarovanih območij v Sloveniji o »dobrem kmetu« in »dobri kmetijski krajini« so pokazale na njihov kompleksen odnos do varovanja narave in okolja. Ta izhaja iz njihovega vsakodnevnega upravljanja, poznavanja in opazovanja narave, pomembno vlogo pa imajo razmerja moči v kmetijstvu, ki določajo in spreminjajo družbenoekonomske smotre kmetijske dejavnosti v podeželskih skupnostih in širše (Burton idr. 2020; Bajič 2023). Uporaba pristopa »dobra kmetijska krajina« je pokazala, da kmetje pozitivno vrednotijo naravno in kulturno krajino prostora, ki se ohranja skozi ekstenzivno kmetijsko prakso. Kljub temu intervjuji kažejo, da tako med poklicnimi kmeti kot polkmeti vseh generacij prevladujejo ideali produktivnega »dobrega kmeta«, kar opisuje tudi večina raziskav v zahodno- in severnoevropskih državah (npr. Burton, Kuczera in Schwartz 2008; Saunders 2016). Ti ideali, ki temeljijo na intenzifikaciji in modernizaciji kmetijske proizvodnje, se zaradi omejenih naravnih danosti za kmetijsko proizvodnjo na izbranih območjih ne morejo udejanjiti v obsegu, ki naj bi ga po predstavah sogovornikov dosegal »dober kmet« z obilnim pridelkom.

Izjave nekaterih ekoloških kmetov in polkmetov srednje generacije, ki so primerjali današnje in nekajdesetletne podobe narave in kmetijskih zemljišč, kažejo, da se je kmetijska proizvodnja v mnogih primerih intenzivirala do te mere, da je negativno vplivala na biotsko pestrost območij. Raziskava je pokazala, da kmetje svoje gospodarske dejavnosti vsaj delno dojemajo kot problematične za naravo, vendar pri tem ne poudarjajo lastne odgovornosti, kot to od njih pričakujejo predstavniki države in naravovarstvenih krogov

ter širša javnost. Odgovornost pogosto prelagajo, in sicer 1. skozi diskurz o skrbništvu nad naravo, ki naj bi se v zadnjih letih okrepil zaradi uvajanja okolju prijaznejših praks (manj škropljenja, oranja), predvsem ob menjavi generacij na kmetiji, ter 2. skozi diskurz o ujetosti v kruti ekonomski kmetijski trg, ki kmete sili v intenziviranje proizvodnje in stalno presojo smotrnosti izvajanja naravovarstvenih praks.

Protislovnosti in občutja nemoči v razmišljanjih kmetov o okolju in naravi prijaznih praksah v kmetijstvu, ki so značilni predvsem za (mlade) poklicne kmete, imajo strukturne razsežnosti. Raziskava je pokazala, da nanje hkrati vplivajo različne družbeno-politične zahteve po izboljšanju stanja biotske pestrosti v kmetijski krajini ter zahteve po stalnih in vedno višjih ekonomskih vložkih v kmetijsko dejavnost zaradi ohranjanja konkurenčnosti. Protislovne pritiske na kmete sta Knežević Hočevar in Cukut Krilić (2024) označili za tako imenovan kmetijski tekoči trak ali past. Sogovorniki tudi zaradi te ujetosti spoštujejo in kot »dobrega« vrednotijo vsakega posameznika, ki se ukvarja s kmetijstvom in skrbi, da se kmetijska krajina ne zarašča.

Zahvale

Zahvaljujemo se vsem sogovornikom, ki so sodelovali v raziskavi in z nami delili svoje poglede, izkušnje in znanje. Za pomoč pri vzpostavitvi stikov s kmeti se zahvaljujemo kmetijskim svetovalcem s Kmetijsko gozdarskih zavodov Ljubljana in Nova Gorica.

REFERENCE

- BAJIČ, Blaž
2023 Skrb za krhke krajine: Krajina, skupnost in (ne)spremenljivost na Solčavskem. *Traditiones* 52 (1): 109–137.
- BARTULOVIC, Alenka in KOZOROG, Miha
2014 Taking up Organic Farming in (Pre-)Alpine Slovenia: Contrasting Motivations of Dairy Farmers from Less-Favoured Agricultural Areas. *Anthropological Notebooks* 20 (3): 83–102.
- BRADLEY, Dylan in CHRISTODOULOU, Maria
2022 *The Common Agricultural Policy at 60: A Growing Role and Influence for the European Parliament*. Luksemburg: Publications Office.
- BURTON, Rob. J. F.
2004 Seeing through the “Good Farmer’s” Eyes: Towards Developing an Understanding of the Social Symbolic Value of “Productivist” Behaviour. *Sociologia Ruralis* 44 (2): 195–215.
- BURTON, Rob, KUCZERA, Carmen J. F. in SCHWARZ, Gerlad
2008 Exploring Farmers’ Cultural Resistance to Voluntary Agri-Environmental Schemes. *Sociologia Ruralis* 48 (1): 16–37.
- BURTON, Rob J. F. in PARAGAHAWEWA, Upananda Herath
2011 Creating Culturally Sustainable Agri-Environmental Schemes. *Journal of Rural Studies* 27 (1): 95–104.
- BURTON, Rob idr.
2020 *The Good Farmer: Culture and Identity in Food and Agriculture*. Abingdon: Routledge.
- CUSWORTH, George
2020 Falling Short of Being the ‘Good Farmer’: Losses of Social and Cultural Capital Incurred through Environmental Mismanagement, and the Long-Term Impacts Agri-Environment Scheme Participation. *Journal of Rural Studies* 75: 164–173.

- DENAC, Katarina
2021 Population Dynamics of the Corncrake in Slovenia in the 1992–2021 Period. *Acrocephalus* 42 (190–191): 49–70.
- DE SNOO, Geert R. idr.
2013 Towards Effective Nature Conservation on Farmland: Making Farmers Matter. *Conservation Letters* 6 (1): 66–72.
- FAKIN BAJEC, Jasna
2024 Izzivi uporabe dediščine za reševanje okoljskih izzivov na primeru ustvarjanja vodne dediščine na Krasu. *Etnolog* 34: 17–46.
- GOODENOUGH, Ward H.
2017 *Description & Comparison in Cultural Anthropology*. London in New York: Routledge.
- HENLE, Klaus idr.
2008 Identifying and Managing the Conflicts between Agriculture and Biodiversity Conservation in Europe – a Review. *Agriculture, Ecosystems & Environment* 124 (1–2): 60–71.
- KALIGARIČ, Mitja in IVAJNŠIČ, Danijel
2014 Vanishing Landscape of the “Classic” Karst: Changed Landscape Identity and Projections for the Future. *Landscape and Urban Planning* 132: 148–158.
- KLADNIK, Drago
2006 ZRC SAZU: Dejavniki spreminjanja rabe tal. <<https://www.razvojkrasa.si/si/zemlja/117/article.html>> [6. 5. 2025].
- KLADNIK, Drago in VOLK BAHUN, Manca
2011 Širjenje gozda na krasu kot dejavnik prostorskega razvoja. *Geografski vestnik* 83 (2): 67–80.
- KNEŽEVIČ HOČEVAR, Duška in CUKUT KRILIČ, Sanja
2024 Managing the Distress of Migrant Farmworkers: Lessons Learned from the Midwestern United States. *Dve domovini / Two Homelands* 60: 115–135.
- KNEŽEVIČ HOČEVAR, Duška in SLOVENC GRASSELLI, Mateja
2023 Farmers on the Reasons for their Embodied Anxieties in Post-1991 Slovenia. *Anthropological Notebooks* 29: 101–127.
- KOZOROG, Miha
2022 Izdelovanje meje z divjadjo. V: I. Slavec Gradišnik (ur.), *Meje: Antropološki uvidi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 156–188.
- LASTRA-BRAVO, Xavier B. idr.
2015 What Drives Farmers’ Participation in EU Agri-Environmental Schemes?: Results from a Qualitative Meta-Analysis. *Environmental Science & Policy* 54: 1–9.
- MATTHEWS, Alan
2013 Greening Agricultural Payments in the EU’s Common Agricultural Policy. *Bio-Based and Applied Economics* 2 (1): 1–27.
2024 Farmer Protests and the 2024 European Parliament Elections. *Intereconomics* 59 (2): 83–87.
- MEDVED, Andrej in KOS, Boštjan
2014 *Priročnik za pripravo upravljaljskih načrtov za kmetije na območju Krajinskega parka Ljubljansko barje*. Ljubljana: Javni zavod Krajinski park Ljubljansko barje. <<https://www.ljubljanskobarje.si/wp-content/uploads/2021/03/Prirocnik-za-UNK.pdf>> [30. 5. 2024].
- MEIJBOOM, Franck L. B. in R. STAFLEU, Frans
2016 Farming Ethics in Practice: From Freedom to Professional Moral Autonomy for Farmers. *Agriculture and Human Values* 33 (2): 403–414.
- MILLS, Jane idr.
2017 Engaging Farmers in Environmental Management Through a Better Understanding of Behaviour. *Agriculture and Human Values* 34 (2): 283–299.
- NASSAUER, Joan Iverson in WESTMACOTT, Richard
1987 Progressiveness Among Farmers as a Factor in Heterogeneity of Farmed Landscapes. V: M. G. Turner (ur.), *Landscape Heterogeneity and Disturbance*. New York: Springer, 199–210.

- NATEK, Milan
1984 Kmetijska izraba Ljubljanskega barja. *Geografski zbornik* 14: 57–73.
- PIPENBAHER, Nataša, KALIGARIČ, Mitja in ŠKORNIK, Sonja
2011 Floristic and Functional Comparison of Karst Pastures and Karst Meadows from the North Adriatic Karst. *Acta Carsologica* 40 (3): 515–525.
- RILEY, Mark
2016 How Does Longer Term Participation in Agri-Environment Schemes [Re]shape Farmers' Environmental Dispositions and Identities? *Land Use Policy* 52: 62–75.
- SAUGERES, Lise
2002 The Cultural Representations of the Farming Landscape: Masculinity, Power and Nature. *Journal of Rural Studies* 18 (4): 373–384.
- SAUNDERS, Fred P.
2016 Complex Shades of Green: Gradually Changing Notions of the 'Good Farmer' in a Swedish Context. *Sociologia Ruralis* 56 (3): 391–407.
- SILVASTI, Tiina
2003 The Cultural Model of "the Good Farmer" and the Environmental Question in Finland. *Agriculture and Human Values* 20 (2): 143–150.
- SMREKAR, Aleš idr.
2014 *Interpretacija okolja na primeru Ljubljanskega barja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SOINI, Katriina in AAKKULA, Jyrki
2007 Framing the Biodiversity of Agricultural Landscape: The Essence of Local Conceptions and Constructions. *Land Use Policy* 24 (2): 311–321.
- STOATE, Chris idr.
2009 Ecological Impacts of Early 21st Century Agricultural Change in Europe – A Review. *Journal of Environmental Management* 91 (1): 22–46.
- STUPAK, Nataliya, SANDERS, Jörn in HEINRICH, Barbara
2019 The Role of Farmers' Understanding of Nature in Shaping Their Uptake of Nature Protection Measures. *Ecological Economics* 157: 301–311.
- SUTCLIFFE, Laura M. E. idr.
2015 Harnessing the Biodiversity Value of Central and Eastern European Farmland. *Diversity and Distributions* 21 (6): 722–730.
- SUTHERLAND, Lee-Ann
2013 Can Organic Farmers Be 'Good Farmers'? Adding the 'Taste of Necessity' to the Conventionalization Debate. *Agriculture and Human Values* 30 (3): 429–441.
- SUTHERLAND, Lee-Ann in DARNHOFER, Ika
2012 Of Organic Farmers and 'Good Farmers': Changing Habitus in Rural England. *Journal of Rural Studies* 28 (3): 232–240.
- ŠILC, Urban idr.
2023 *Trajnostni modeli kmetovanja na območjih Natura 2000: Končno poročilo v okviru CRP V4-2019*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije.
- ŠUMRADA, Tanja idr.
2021 Are Result-Based Schemes a Superior Approach to the Conservation of High Nature Value Grasslands? Evidence from Slovenia. *Land Use Policy* 111: 105749.
- WESTERINK, Judith idr.
2021 Can a 'Good Farmer' Be Nature-Inclusive? Shifting Cultural Norms in Farming in The Netherlands. *Journal of Rural Studies* 88: 60–70.
- WHEELER, Rebecca idr.
2018 "The Good Guys Are Doing It Anyway": The Accommodation of Environmental Concern among English and Welsh Farmers. *Environment and Planning* 1 (4): 664–687.

WŁODARCZYK-MARCINIAK, Renata, FRANKIEWICZ, Piotr in KRAUZE, Kinga

2020 Socio-Cultural Valuation of Polish Agricultural Landscape Components by Farmers and Its Consequences. *Journal of Rural Studies* 74: 190–200.

ZABEL, Florian idr.

2019 Global Impacts of Future Cropland Expansion and Intensification on Agricultural Markets and Biodiversity. *Nature Communications* 10 (1): 2844.

ZUPAN, Sara idr.

2023 Prisotnost požarov in poplav v življenjskih okoljih ogrožene vrste metulja barjanski okarček (*Coenonympha oedippus*) v Sloveniji. *Acta geographica Slovenica* 63 (1): 55–72.

174

BESEDA O AVTORICAH

Mateja Slovinc Grasselli je antropologinja z doktoratom s področja ekonomike naravnih virov in je od leta 2018 zaposlena na Družbenomedijskem inštitutu ZRC SAZU. V doktorskem delu je proučevala vpliv in pomen moralnih občutij in izkušenj na sodelovalno kulturo kmetov. V okviru raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju se posveča temam medgeneracijskih odnosov in odnosov med spoloma v kontekstu socializacije v kmetijski poklic, varnosti in zdravju pri delu v kmetijstvu ter stisk in blaginji članov družinskih kmetij po Sloveniji, kjer redno opravlja etnografsko terensko delo.

Ana Novak, mag. ekonomike naravnih virov, je asistentka in mlada raziskovalka na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer zaključuje doktorat na področju ekonomike naravnih virov. Njeno raziskovalno delo se osredotoča na preučevanje odnosov različnih deležnikov v kmetijstvu do praks, ki spodbujajo ohranjanje narave in okolja, ter na procese prenosa in izmenjave znanja na tem področju. V doktorski raziskavi je obravnavala različne pristope izobraževanja in usposabljanja za kmete ter njihove normativne in vedenjske učinke. Z analizo teh dinamik si prizadeva prispevati k razvoju učinkovitih strategij in orodij za podporo trajnostnemu kmetijstvu.

Tanja Šumrada je doktorica ekonomike naravnih virov in znanstvena sodelavka na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z družbenimi in ekonomskimi vidiki ohranjanja narave v agroživilskih sistemih in s tem povezanih javnih politikah Evropske unije. Njene raziskave se specifično osredotočajo na odločanje in vedenje kmetov, potrošnikov in drugih deležnikov, na vrednotenje učinkov kmetijske rabe in ukrepov kmetijske politike na biodiverziteti v kmetijskih ekosistemih ter na ekonomiko kmetijskih sistemov na območjih visoke naravne vrednosti.

ABOUT THE AUTHORS

Mateja Slovinc Grasselli is an anthropologist with a PhD in the Economics of Natural Resources and has been employed at the Sociomedical Institute, The Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, since 2018. In her doctoral thesis, she examined the influence and significance of moral sentiments and experiences on farmers' culture of cooperation. As part of the research programme Studies on Mental Distress and Well-Being, she focuses on intergenerational and gender relations in the context of socialisation into the agricultural profession, safety and health at work in agriculture, and the distress and well-being of members of family farms throughout Slovenia, where she regularly conducts ethnographic fieldwork.

Ana Novak, with an MSc in the Economics of Natural Resources, is a teaching assistant and young researcher at the Biotechnical Faculty, University of Ljubljana, where she is completing her PhD in the Economics of Natural Resources. Her research focuses on the relationships among various stakeholders in agriculture with regard to practices that promote nature and environmental conservation, as well as on the processes of knowledge transfer and exchange in this context. In her doctoral research, she has examined different approaches to farmer education and training and their normative and behavioral effects. Through the analysis of these dynamics, she aims to contribute to the development of effective strategies and tools that support sustainable agriculture.

Tanja Šumrada holds a PhD in the Economics of Natural Resources and is a research associate at the Biotechnical Faculty of the University of Ljubljana. She focuses on the social and economic aspects of nature conservation in agri-food systems and related public policies of the European Union. Her research specifically focuses on the decision-making and behaviour of farmers, consumers, and other stakeholders, as well as the effects of agricultural use and policy measures on biodiversity in agricultural ecosystems. Additionally, she researches the economics of farming systems in High Nature Value areas.

SUMMARY

Nature Conservation in Agricultural Practice – Obstacle, Necessity or Opportunity?

The approach of “good farmer” defines the behaviours, skills and practices that are valued and expected among members of farming communities and are shaped by continuous socialisation over time and space. In this paper, we conducted interviews with 30 farmers in two High Nature Value areas in Slovenia, Kras and Ljubljansko barje, to investigate how they value a “good agricultural landscape” and how a “good farmer” should manage it. Additionally, we explore how the conceptualisation of “good farming” relates to biodiversity conservation. In both areas, farmers regard mosaic agricultural landscapes positively for their visual and cultural significance, but negatively in terms of optimising agricultural production. Common reasons for intensifying land use and degrading semi-natural habitats include workload reduction, the welfare of farm animals, and the market, expert and policy-driven demand to increase agricultural production. However, the young farmers seem to recognise the introduction of new, environmentally friendly practices as a symbol of a “good farmer” who is innovative and follows the latest professional recommendations, provided these practices do not compromise yield quality and quantity. The interviews showed that farmers maintain the productivity symbols of the “good farmer” due to economic pressures and the need to maintain autonomy in managing their land. The interviewees attributed little or only partial responsibility for the decline in biodiversity to their agricultural activities, feeling that other factors, such as transport, industry, and the abandonment of farming leading to overgrowth were more significant. Despite production intensity, farmers primarily see themselves as custodians or guardians of nature. However, they value nature conservation mainly for its usefulness for agricultural production and the preservation of cultural heritage, rather than for the protection of wildlife *per se*. Farmers’ concern for nature thus does not necessarily lead to agricultural practices aligned with conservation guidelines. Power relations and structural changes in agriculture have had an important role in the gradual change of farmers’ views of environmental protection.

RAZMISLEK
REFLECTION

MOTIVIKA IN SIMBOLIKA KMEČKIH ZIBELK

Pregled zibelk v muzejskih zbirkah na Slovenskem

Manca Avguštin

179

Uvod

Na ljudskem ali kmečkem pohištvu, ki ga danes pretežno hranijo v muzejskih in zasebnih zbirkah, lahko naletimo na bogate likovne motive, ki jih uvrščamo v kategorijo ljudske umetnosti. Ikonografsko in motivno se ta opira na vzore iz umetnosti za družbeno elito in cerkev (Makarovič 2004: 391). Razumevanje ljudske umetnosti se je v preteklosti povezovalo z umetniškim udejstvovanjem socialne spodnje plasti. Ob tem je nujno poudariti, da se je kategorija t. i. »ljudstva« skozi čas spreminjala, s tem pa posledično tudi njena umetnost (Makarovič 1970–1971: 15). Ljudske umetnosti tako ne moramo enoznačno opredeliti, vendar vseeno predstavlja okvir, skozi katerega lahko preučujemo posamezne elemente materialne kulture kmečke populacije 18. in 19. stoletja. Danes nam ljudsko pohištvo predstavlja pomemben odsev vsakdanjega življenja, estetskih vrednot ter duhovnih predstav in verovanj ljudi. Posebej to velja za zibelko, ki je kot ključen predmet za nego najmlajših v svoji obliki in podobi združevala materialno in simbolno varovanje. Edino pregledno delo o ljudskih zibelkah na Slovenskem je napisala Marija Jagodić Makarovič (1959). Preučila je zbirko zibelk, ki so jih takrat hranili v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM), ob tem pa nasploh prvič umestila zibelko v širši kontekst otroških samostojnih ležišč. Opozorila je tudi na pomanjkanje zanimanja za ta kos pohištva, ki v primerjavi z drugimi takrat ni bil deležen posebne strokovne pozornosti (Jagodić Makarovič 1959). Kasneje je bila zibelka po večini vključena v širše raziskave pohištva, stanovanjske kulture in otroške opreme (Makarovič 1981; Keršič 1988–1990; Lozar Štamcar 2012). V tem članku¹ natančneje preučim zibelke v zbirkah slovenskih muzejev ter analiziram njihove funkcije, likovne vsebine in njihovo simboliko. Zibelka, kot ključni prostor novorojenega otroka, v tej raziskavi predstavlja uvid v kulturo, vzgojo, prepričanja, verovanja in tudi strahove, ki jih je imela družba v 19. stoletju.

¹ Besedilo temelji na raziskavi za diplomsko delo *Ornamentika in simbolika ljudskih zibelk na Slovenskem* (Avguštin 2025).

Raziskavo zibelk sem v letih 2024 in 2025 opravila v 23 slovenskih nacionalnih, pokrajinskih in mestnih muzejih, in sicer sem preučila zbirke Slovenskega etnografskega muzeja, Gorenjskega muzeja, Loškega muzeja, Gornjesavskega muzeja Jesenice, Tolminskega muzeja, Goriškega muzeja, Belokranjskega muzeja Metlika, Pokrajinskega muzeja Kočevje, Pokrajinskega muzeja Maribor, Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož, Pokrajinskega muzeja Celje, Pokrajinskega muzeja Koper, Koroškega pokrajinskega muzeja, Mestnega muzeja Radovljica, Dolenjskega muzeja Novo mesto, Medobčinskega muzeja Kamnik, Muzeja Železniki, Mestnega muzeja Idrija, Notranjskega muzeja Postojna, Pomurskega muzeja Murska Sobota, Posavskega muzeja Brežice, Tržiškega muzeja in Zasavskega muzeja Trbovlje.

180

Za vsako muzejsko zbirko sem pridobila podatke o inventariziranih zibelkah² in morebitno fotografsko gradivo. Nekaj zbirk³ sem si v muzejskih depojih tudi sama ogledala in jih fotografirala. Ugotovila sem, da slovenski muzeji hranijo skupno 239 zibelk. Za vsako zbirko sem zbrala podatke o provenienci, dataciji in likovni podobi zibelk. Točno datacijo ima le 56 zibelk, druge pa so označene z okvirnimi časovnimi obdobji (npr. 1. polovica 19. stol.). To sicer poda idejo o časovni umeščenosti, vendar natančnega in prepričljivega razvoja podobe zibelke skozi čas zgolj z danimi podatki ni mogoče raziskovati.⁴ Znano provenienco imajo 104 zibelke, za druge pa so navedena širša geografska območja (npr. Gorenjska, Gornjesavska dolina ipd.). Medkrajevno primerjavo omogočajo podatki o provenienci ter oblikovne in likovne značilnosti zibelk.

V sistematično analizo zbirk sem vključila pregled in primerjavo podatkov. Z vizualno analizo sem pridobila podatke o pojavnosti in razširjenosti motivov ter izdelala statistiko likovnih sestavin in motivov na zibelkah.

Razvoj otroških samostojnih ležišč

V 19. stoletju so na kmetih novorojeni otroci po večini spali v kadunjah, nečkih ali zibelkah, malo večji pa na skupnih ležiščih pri materi in očetu, v predalih, na klopeh, senu ipd. (Keršič 1988–1990: 363). Samostojna ležišča so v Evropi začeli pridobivati šele v poznem srednjem veku, do 19. stoletja pa so bila že vseprisotna. Ključni razlog za to so bile najverjetneje zaleznine, ko se je ponoči mati (ali oče) po nesreči prekotalila na otroka in ga nemalokrat celo zadušila (Puhar 2004: 61, 62). V srednjeveški Angliji naj bi smrti dojenčkov v prvem letu starosti predstavljale kar 60 odstotkov vseh otroških smrti (Catalano 2014: 53). Ob tem je bila zaleznina (angl. *overlaying*) tako prisotna, da so za varovanje otroka med spanjem začeli uporabljati posebno kletko, izdelano iz lesa ali železa, ki so jo takrat že uporabljali v Firencah, imenovano *arcuccio* ali *arcutio* (prav tam). Podatki o umrljivosti novorojenih otrok na Slovenskem v 18. in 19. stoletju visoko število smrti največkrat razlagajo s pojavi raznolikih epidemij in nalezljivih boleznih, kot

² Izpisi iz dokumentacijskih sistemov ali inventarnih knjig.

³ Slovenskega etnografskega muzeja, Loškega muzeja, Belokranjskega muzeja Metlika in Pokrajinskega muzeja Kočevje.

⁴ Točno datacijo zibelk bi lahko pridobili z dendrokronološko analizo, ki poda precej natančno datiranje lesenih objektov in predmetov. Analiza skrinj v Gorenjskem muzeju je bila uspešna na polovici primerkov (Čufar idr. 2020).

so davica, škrlatinka, ošpice, španska bolezen, griža, koze, oslovski kašelj itd. (Šircelj 2006: 100). Podatkov o zaležninah na Slovenskem za to obdobje nimamo, vendar po podatkih iz drugih koncev Evrope lahko sklepamo, da so bile te ali pa vsaj strah pred njimi prisotne tudi pri nas. Poveden je podatek o umrljivosti otrok pred 10. letom v vaških okoljih, ki je bila v obdobju 18. in 19. stoletja kar 30–40-odstotna (Jurancič 1937: 197).

Lahko predvidevamo, da so se zaradi varnosti otrok in lažje mobilnosti (prenašanje otrok po prostoru, na polje, na krst itd.) otroška ležišča ločila od starševskih. Prve oblike teh zgodnjih ležišč seveda niso ohranjene,⁵ tako da o njih danes pričajo le še likovne upodobitve in freske. Košare in nečke so bile prve v rabi kot alternativni prostor za spanje dojenčkov. Nečke je prvi opisal Balthasar Hacquet v svojem delu *Abbildung und Beschreibung der Südwest und sudliclichen Wenden, Illyrren und Slaven (1801–1808)*. O nošnji otrok na krst je zapisal:

181

Nekaj zelo hudega je, da je cerkev, kamor nosijo krstit novorojenega otroka, pogosto kilometer ali več oddaljena od očetove hiše. Za nošenje otrok v gorskem svetu se uporablja majhno korito za gnetenje testa, saj vendske ženske nosijo vsa bremena na glavi. (Hacquet 1801–1808: 72, prevedla avtorica)

Na freski na cerkvi sv. Jerneja v Seničnem (1480–1490) je na tleh zibelka, Jezušček pa leži v košari (foto Manca Avguštin, 2025).

Ob koncu 18. stoletja so zibelke počasi začele prevladovati nad drugimi oblikami otroških ležišč in v nekaterih krajih nečke že povsem izpodrinile. To je veljalo predvsem

5 Večina ohranjenih izvira iz 19. stoletja.

na Gorenjskem in deloma na Dolenjskem, medtem ko so v Belo krajino in Prekmurje prišle nekoliko kasneje, v drugi polovici 19. stoletja (Keršič 1988–1990: 362). Večina zibelk, ki jih hranijo muzeji, je bila izdelana v 19. stoletju, dva primerka kmečkih zibelk pa sta iz 18. stoletja.⁶ Zibelka je bila do 19. stoletja poznana po vsem slovenskem območju, s tem istim korenem besede. *Zibka, zibu, ziba, zbela, zibal, ziboka, zibca* in druga poimenovanja v različnih krajih in regijah označujejo isti predmet pohištva (Jagodic Makarovič 1959: 16, 17). Že samo številčnost teh poimenovanj lahko povezujeemo z vseprisotnostjo zibelke na Slovenskem. Prve likovne upodobitve zibelke pri nas segajo že v zadnjo četrtino 15. stoletja. Na freskantski upodobitvi mrtvaškega plesa v cerkvi v Hrastovljah (1490) je naslikana zibelka v obliki podolgovatega zaboja (Makarovič 1981: 206). Freska na cerkvi sv. Jerneja (1480–1490) v Seničnem pa prikazuje zibelko in košaro.

182

Zibelka na Slovenskem

Preprosto leseno korito je postalo zibelka, ko je dobilo nihalne noge, ki so omogočale zibanje in s tem lažje uspavanje otroka. Zibelke se glede oblike in uporabljenih materialov ne razlikujejo – vse imajo dve končnici in dve stranici, ki so po navadi izdelane iz mehkejšega lesa, na primer smrekovega, robniki in noge pa so izdelani iz tršega, na primer javorjevega lesa (Jagodic Makarovič 1959: 19). Razlike najdemo le pri konstrukciji oziroma obliki navedenih elementov. Oblike končnic so prehajale od najenostavnejših polkrožnih ali trirobnih oblik do izrezanih nagubanih oziroma valovitih oblik na vrhu (prav tam). Odprtine za nošnjo na končnicah so mizarji prav tako ustvarjalno izrezali v srčastih ali polkrožnih oblikah. Posebna konstrukcijska lastnost cerkljanskih in bohinjskih zibelk je na stranice pritrjen obroč, imenovan locenj, na katerega so obesili kos blaga, ki je otroka zavaroval pred močno svetlobo in muhami. Pogosto so prisotni še izvrtane luknjice⁷ na dnu zibelke za odtekanje urina in prezračevanje ter štirje do šest gumbov na stranicah, ki so bili namenjeni prevezovanju otroka (nav. delo: 19, 20).

Otroka so zibelke varovale fizično in simbolno, tako z upodobljenimi motivi kot z raznimi znamenji in predmeti, ki so jih vanje polagali. Zibelka je predstavljala ključen predmet, ki je majhnega otroka po predstavah tedanjih ljudi zavaroval v prvem najbolj kritičnem obdobju njegovega življenja. Takratno družbo je prežemal strah pred zlimi duhovi in uroki, ki naj bi bili posebej nevarni dojenčkom in otrokom. Zaradi izpostavljenosti nevarnosti so otroke dali precej hitro krstiti, ponekod že takoj po rojstvu ali naslednji dan, s tem pa so ustregli tudi zahtevam cerkve (Orel 1944: 270).

Marija Jagodic Makarovič je zibelke delila na poslikane in neposlikane, pisala pa je tudi o drugih tehnikah njihovega krašenja. Neposlikane zibelke so bile po navadi v celoti pobarvane s temnejšo ali srednje rjavo barvo, na Dolenjskem tudi z rdečo, ki je veljala kot zaščitniška barva pred zlimi duhovi (Jagodic Makarovič 1959: 15). Čeprav so bile po videzu preproste, so pogosto imele na končnicah vrezan ali naslikan vsaj pentagram in monogram IHS. Poslikane zibelke pa so imele upodobljene raznolike motive, tudi

⁶ Zibelka datirana z letnico 1730 iz Bohinja in druga datirana z letnico 1767 iz Smrečja pri Rovtahn nad Vrhniko (Makarovič 1981: 206).

⁷ Luknjice je najmanj šest, pogosto so izvrtane v obliki križa.

s simbolno vsebino. Analiza je pokazala, da je od skupno 239 zibelk poslikanih 119, neposlikanih in neokrašenih 94, od tega jih ima enobarvno osnovo 27. Samo desetina (24) zibelk ima motive izvedene z drugačnimi likovnimi tehnikami – so vžgani, izrezljani, intarzirani ali porisani.⁸ Ena zibelka je izrezljana in pozlačena (iz zbirke SEM), ena pa ima vžgane motive in je rdeče pobarvana (E 604 iz Posavskega muzeja Brežice).

Na Slovenskem je v preteklih stoletjih starše najbolj pestil strah pred zlobnim bitjem trutamoro ali moro, ki naj bi otrokom sesala kri. Otroke so pred morami zaščitili z upodabljanjem pentagrama (morine tace, morske tace, more, trutamore) na končnico zibelke. Ta praksa je bila razširjena skorajda povsod na Slovenskem (Orel 1944: 267). Poleg tega so ljudje v različnih krajih otroke varovali še pred nočnino, mračnino (da ne bi povzročali nespečnosti in nočnega kričanja), mrakom (da ne bi odnesel otroka), škopnjakom in vragom (da ne bi zamenjevala otrok), vidovino idr. (Orel 1944: 268). Zlih duhov so se branili tudi s predmeti – v zibelke so polagali liho število grahov, razprte škarje pod blazinico, majhne ploščate in preluknjane kamenčke na dno zibelke, česen pod otrokovo vzglavje ipd. (Jagodic Makarovič 1959: 26, 27).

Likovni motivi in simboli na ljudskih zibelkah

Preučevanje likovnih motivov in okrasja v ljudski umetnosti je na Slovenskem postalo predmet zanimanja takrat še ljubiteljskih etnografov v tridesetih letih 20. stoletja (Rogelj Škafar 2011: 97). Jože Karlovšek je primerjalno raziskoval motive po svetu skozi različna časovna obdobja in kulturne prostore, ob tem pa poskušal definirati tudi t. i. slovenski ornament, ki naj bi bil poseben in narodno specifičen (Karlovšek 1935–1937: 3). Slovenski narodni slog je raziskoval tudi v umetnostni obrti in v kmečkem stavbarstvu. To obdobje je zaradi Karlovška, Alberta Siča in Otona Grebenca označeno kot obdobje, v katerem se je oblikoval narodni slog (Rogelj Škafar 2011: 97). To pomeni, da so omenjeni avtorji ne le raziskovali za narod značilne likovne sestavine etnografske dediščine, ampak so s svojimi deli narodni slog tudi ustvarjali. Podobno velja tudi za Maksima Gasparija, ki je s svojim likovnim opusom sooblikoval svet slovenske simbolike in vplival na določitev sestavin dediščine in oblikovanje narodne zavesti (Rogelj Škafar 2025: 12). Raziskovanje likovne motivike na Slovenskem je temeljilo na političnih narodotvornih težnjah, vendar teh raziskav ne gre prezreti, saj dajejo uvid v pogostost in podobo motivov in simbolov, rabljenih v slovenski ljudski umetnosti. Ob tem je pomembno zavedanje, da motivi in simboli, rabljeni v tvornosti naše ljudske umetnosti, niso samonikli, ampak so se prenašali v širšem evropskem prostoru.

Marija Jagodic Makarovič (1959: 24) je zapisala, da so bile na poslikanih zibelkah iz zbirke SEM najpogostejše poslikave z motivi pentagrama, Marije z Jezusom, inicialk IHS in MRA ter cvetlic. Tovrstni motivi na zibelkah 18. in 19. stoletja so odsev baročne umetnosti in del inventarja kmečkega baroka, za katerega je značilen vpliv prejšnje renesančne umetnosti (Makarovič 1973: 35). V ljudski umetnosti so tako že prej upodobljene motive (npr. na poslikanih lesenih stropih) začeli poenostavljati v jasnejše,

⁸ Razlika v številu zibelk je zaradi pomanjkanja podatkov o zibelkah: za dve ni podatkov o izgledu.

preprostejše upodobitve (prav tam). Ta prenos in vpliv renesančne umetnosti na barok in ljudsko umetnost sta pomembna za prepoznavanje motivov in njihov simbolni pomen v širšem likovnem kontekstu. Za boljšo predstavo o vsebini posameznih motivov najpogosteje upodobljene še posamezno predstavim po tipih.

Pentagram, mora ali morska taca

184

Pentagram je z eno potezo narisana peterokraka zvezda, ki so jo upodabljali na vratih stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij (Sketelj 2014: 389), na podbojih, grobnicah, skrinjah, zibelkah ter tudi na freskah, slikah, nakitu itd. Poznamo ga v različnih oblikah ali variacijah – včasih z zaobljenimi ali žarkastimi konicami, ki temu geometrijskemu motivu dajo povsem drugačen videz (Zorova 2007: 51). Peterokraka zvezda simbolizira kozmos (tudi simbol človeške figure) in celoto kot spajanje elementov, njihovo povezovanje in skupno moč. Je tudi simbol poroke, sreče, izpolnitve in je med najpogostejšimi emblemskimi simboli (Musek 1990: 199). Pentagram izvira iz mezopotamske mitologije, kjer je simbol planeta Venere, oziroma Jutranjice ali Večernice, in se povezuje z ženskimi boginjami, kot so Inana, Anat in Asherat. Njegova najstarejša upodobitev iz leta 3500 pr. n. št. je bila odkrita v mestni državi Uru v Mezopotamiji (Urma 2016: 77). Prav tako je razširjen tudi v krščanski ikonografiji, kot simbol Marije in Jezusa, zato ima ambivalentno pozicijo med predkrščanskimi božanstvi in rituali ter krščansko tradicijo (Zorova 2007: 72). Na Slovenskem je bil pentagram v srednjem veku in vse do začetka 20. stoletja zaščitniški simbol, ki je branil ljudi in otroke pred zlimi silami, posebno pred bajnim bitjem moro, boleznijo in nesrečo. Na zibelkah je v večini primerov naslikan v varovalni rdeči barvi. Pri tem je treba poudariti, da je v prvi polovici 19. stoletja to veljalo zgolj še za kmečko prebivalstvo, saj so se meščani že toliko modernizirali, da so se izogibali različnim čarovniškim dejanjem in risanju pentagramov (Sedej 1988–1990: 14).

Končnice zibelk iz zbirke SEM z rdečimi pentagrami v krogu in cvetličnimi motivi
(foto Jan Simončič, Dokumentacija SEM, 2025)

Rozete

Rozete so centrično sestavljeni motivi, ki jih poznamo v različnih oblikah (štirilistne, šestlistne, osemlistne, dvanajstlistne) in so upodobljene na lesenih tramovih, skrinjah, zibelkah itd. Če natančneje razčlenimo, je rozeta sestavljena iz kroga in štirih ali več listov (Poles 1992: 130). Krog kot simbol predstavlja podobo sonca in pomeni enotnost, popolnost, neskončnost (Karlovshek 1957: 15). Je tudi simbol neba, nebes in transcendentnega sveta

ter procesa rasti in življenja (Musek 1990: 198). Gre za stiliziran cvetlični motiv, vrisan v krogu, ki je simbol ciklusa sprememb zemeljskega časa in neskončnega trajanja (Chevalier in Gheerbrant 1969: 163). Šestlistne rozete so upodabljali že na etruščanskih grobnih dodatkih, antičnih rimskih mozaikih in v rimskih katakombah. V teh primerih so bile povezane s simboliko prehajanja iz ene življenjske oblike v drugo – s smrtjo (Poles 1992: 134). V gotiki so bila monumentalna okna sestavljena v obliki rozet (Karlovšek 1957: 18). Na Slovenskem pa je najstarejša upodobitev rozete vklesana v reliefni kamen iz Gosposvetskega polja iz 2. ali 3. stoletja (Poles 1992: 134–136). V 18. stoletju postanejo plitko vrezane, po navadi šestlistne, rozete obvezna sestavina likovnega okrasa vsega, kar je obdajalo kmečke ljudi – posodje, orodje, pohoštvo (Poles 1992: 137). Na najstarejši ohranjeni zibelki v Slovenji (v SEM) z letnico 1730 najdemo vrezano dvanajstlistno rozeto.

Kristusov in Marijin monogram

Kristusov monogram s kraticami IHS ali JHS so upodabljali na oltarjih, lesenih stropih, nagrobnikih, vratih, skrinjah, zibelkah itd. Razlagajo ga na več načinov: kot kratico grškega poimenovanja za Jezusa – IHSOUS, kot začetnico zmagoslavnega gesla cesarja Konstantina »*In Hoc Signo (Vinces)*« (V tem znamenju boš zmagal) ali kot začetnice »*Iesus Hominum Salvator*« (Jezus človeštva rešitelj) (Sketelj 2014: 395). Monogramu so pripisovali posebno varovalno moč, imenovali so ga tudi Sladko ime Jezusovo (Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 135). Upodabljali so tudi obrnjen ali zrcaljen Kristusov monogram SHI. Razlog za tovrstno upodabljanje ni znan – lahko je posledica nepismenosti ali pa je imela obrnjena kratica za ljudi poseben pomen. Marijin monogram s kraticami MRI, MRA ali MARIA je bil v ljudski umetnosti razširjen zlasti v 18. in 19. stoletju. Upodobljen je na skrinjah, posteljah in zibelkah. Imel je pomen kultne predstave in svetega simbola z varovalno močjo (Makarovič 2000: 113). Oba monograma lahko najdemo upodobljena na portalu cerkve Gospodovega oznanjenja v Gornji Košani iz leta 1640 (Premrl 2014: 180). Na zibelkah imata monograma zagotovo varovalno funkcijo. Pogosto sta upodobljena skupaj na isti zibelki, vsak na svoji končnici.

Zibelka iz SEM ima v rdeči barvi upodobljena oba monograma
(foto Jan Simončič, Dokumentacija SEM, 2025).

Antropomorfne in figuralne upodobitve

Na zibelkah lahko najdemo figuralne upodobitve Marije, Jezusa in drugih svetnikov. Najpogostejša je upodobitev Marije z Jezusom v naročju, po navadi Božjepotne Marije ali Višarske Marije v značilni trikotni kompoziciji Marijinega in Jezusovega oblačila. Mati božja z detetom je stilizirana, upodobljena na način, ki ju izvzema iz tega sveta, kar opozarja na njun nezemeljski status in božansko moč priprošnje za pomoč v stiski (Jesenko Filipič idr. 2014). Tovrsten motiv se je začel pojavljati v času po protireformaciji, ko je cerkev spodbujala ljudsko pobožnost, predvsem čaščenje Marije. Kot odmev tega so v prvi polovici 18. stoletja najprej na fasadah profanih objektov, tudi kmečkih hiš, začeli slikati freske z nabožno vsebino. Na Gorenjskem so Božjepotno Marijo upodabljali na freske, panjske končnice in kmečko pohištvo, kar je povezano s posebnim čaščenjem Marije oziroma romarsko potjo na svete Višarje, ki so danes v Italiji (prav tam). Marija je vernikom predstavljala nekakšno *Mater Omnium* (mati vseh) (Herlihy 2004: 203), bolj dostopno figuro in posrednico med ljudmi in Kristusom – sodnikom. Kristus je na zibelkah upodobljen kot odrešenik ali kot dobri pastir z ovco. Najdemo tudi upodobitve svetnikov, kot sta Janez Krstnik in sv. Francišek. Figuralne religiozne motive in monograme so upodabljali na najvidnejših mestih zibelke, na končnicah. Funkcija na zibelkah je bila povsem zaščitniška – s tem so otroke priporočali v božje varstvo (Makarovič 1995: 208).

186

Tri zibelke iz zbirke SEM imajo upodobljeno Božjepotno Marijo z Jezusom v značilni trikotni kompoziciji, zadnja pa Jezusa kot dobrega pastirja (foto Jan Simončič, Dokumentacija SEM, 2025).

Vegetabilni motivi

Cvetlični in drugi vegetabilni motivi (šopki, lističi, vitice, vejice, drevesa ipd.) so na zibelkah in drugih kosih ljudskega pohištva najbolj številčno prisotni likovni motivi. Tako obsežno upodabljanje stiliziranih cvetlic lahko povežemo tudi z njihovo vlogo v takratni družbi. Tisti, ki so cvetlice gojili in cenili, so jih tudi likovno upodabljali (Makarovič 1973–1974: 10). Rastline in cvetlice so bile sicer pomemben del človekovega življenja, saj veljajo za znak letnih časov in praznikov, predvsem pa simbolizirajo nov začetek, ljubezen, lepoto in nežnost (Karlošek 1957: 10). Na Slovenskem se je upodabljanje cvetličnih motivov razvilo proti koncu 15. in na začetku 16. stoletja. V ljudski umetnosti pa se je pojavilo šele v prvi polovici 18. stoletja (Makarovič 1973–1974: 12). Podobno kot velja za nabožno motiviko, je bila cvetlična motivika prevzeta iz cerkvene umetnosti podeželskih cerkva (nav. delo: 34). Proti koncu stoletja so bili motivi že zelo raznoliki tako v obliki kot barvah; upodabljali so nageljne, marjetice, tulipane, vrtnice, fantazijske cvetove in šopke cvetja. V 18. in 19. stoletju cvetlice niso krasile le zunanjščin in notranjščin kmečkih domov, temveč so postale spremljevalke kmetovega življenja ob številnih posebnih in svečanih priložnostih: prisotne so bile na velikonočnih pisanicah, vezanih velikonočnih prtih, malih kruhkih in pecivu (nav. delo: 21–23). V širšem evropskem

prostoru in umetnosti je bilo obdobje 19. stoletja zaznamovano z romantičnim pogledom na srednjeveško cvetlično ikonografijo. Ta je bila na novo interpretirana in oplemenitena še v kombinaciji z vzhodnjaškim, orientalskim videnjem cvetic (Germ 2002: 16).

Zoomorfni motivi

Čeprav redko, lahko na zibelkah najdemo tudi upodobljene živalske ali zoomorfne motive. Pretežno gre za stilizirane motive ptičev in drugih manjših živali. Ptiči, kot sta lastovica ali kukavica, so znamenje pomladi in novega začetka (Karlovšek 1957: 29). Precej močnejši simbolni pomen nosi na primer orel, ki simbolizira ptičjega kralja in je velikokrat upodobljen v državnih grbih (prav tam). Živalske motive pogosteje kot na zibelkah najdemo na panjskih končnicah in skrinjah, kjer so upodobitve po navadi bolj vsebinsko bogate in posebej na panjskih končnicah bolj tematsko raznolike. Tam so živalski motivi prisotni predvsem v kontekstu predstavitve »narobe sveta«, ko človek in žival zamenjata vlogi (Giesemann 2007: 147).

187

Motiv petelina na zibelki (E 2441) iz Gorenjskega muzeja (foto Gorenjski muzej, 2025)
in pava na zibelki (E 1602) iz Loškega muzeja (foto Manca Avguštin, 2025)

Analiza muzejskih zbirk po Sloveniji

V Slovenskem etnografskem muzeju hranijo 64 zibelk. Izvirajo z različnih območij Slovenije, zato so precej raznolike in je težje primerjati skupne likovne značilnosti na podlagi kraja izvora. Pomanjkljivi podatki onemogočajo natančno geografsko in časovno umestitev. Razlog za to so nepopolni inventarni zapisi o zibelkah, ki so bile zbrane pred letom 1945 ali jih je Federalni zbirni center po drugi svetovni vojni dodelil muzeju brez podatkov o geografskem in časovnem izvoru (Jagodic Makarovič 1959: 9). Motivi, upodobljeni na njih, so raznoliki in bogati, veliko pa je tudi neposlikanih in neokrašenih zibelk (26). Na 29 poslikanih zibelkah najdemo vegetabilne motive (27), pogosti so še pentagrami (16), Kristusovi monogrami (15) in figuralne upodobitve Marije (15).

Po številčnosti zbirke sledi Gorenjski muzej s 45 primerki, ki izvirajo z gorenjskega podeželja, največ iz okolice Kranja, Jesenic, Radovljice, Bohinja itd. Oblike in motivi na tistih iz Gornjesavske doline (vasi od Jesenic do Rateč) se dobro ločijo od zibelk iz okolice Kranja in Selške doline ali krstnih zibelk iz Bohinja. Poslikano pohištvo ima

na Gorenjskem dolgo tradicijo, ki sega v 17. stoletje (Dolžan Eržen 2013: 10), zato je tudi večina ohranjenih zibelk poslikanih.⁹ Le šest zibelk je brez poslikav, torej je v Gorenjskem muzeju največji delež poslikanih zibelk v primerjavi z zbirkami drugih muzejev. Vegetabilni motivi so prisotni na 34 zibelkah. Za to območje je posebej značilna upodobitev Višarske Marije na 12 zibelkah, ki se je razširila zaradi romarskih poti. Poleg tega so pogosti še Kristusov (19) in Marijin (13) monogram ter pentagram (11).

188

Na Gorenjskem ima večjo zbirko z 19 zibelkami še Loški muzej Škofja Loka, kjer so zibelke zelo podrobno inventarizirane in opisane. Znani so natančni podatki o provenienci (Bodovlje, Strahinj, Škofja Loka, Dorfarje, Zadobje itd.). Likovni motivi so skromnejši in preprostejši kot na tistih v Gorenjskem muzeju. Največkrat sta upodobljena monograma IHS (8) in MRI (7), pentagram in rozeta nista pogosto zastopana motiva, prav tako ni kompleksnejših, figuralnih upodobitev. Drugi muzeji na Gorenjskem hranijo skromnejše zbirke: Medobčinski muzej Kamnik (4), Tržiški muzej (2), Mestni muzej Radovljica (1) in Muzej Železniki (1).

Tretja muzejska zbirka zibelk po obsegu je zbirka Tolminskega muzeja z 31 primerki. Polovica (15) jih ima poslikane motive, štiri zibelke pa so intarzirane. Pogosti so Kristusov monogram (13), upodobitve šestlistnih rozet (8) in vegetabilni motivi (6). Figuralna motivika je manj prisotna z izjemo zibelke, ki ima na eni končnici upodobitev krsta, na stranicah pa so naslikani prizori iz legende o sv. Genovefi. Pentagram in Marijin monogram sta precej redka.

Zibelka Tolminskega muzeja (TM 1182) v rdečih, modrih in oranžnih barvnih tonih: na eni končnici je upodobljen Kristusov monogram, na drugi krst z več figuralnimi upodobitvami, na stranicah pa konji in kočije iz legende o sv. Genovefi (foto Tolminski muzej, 2025).

Goriški muzej Nova Gorica hrani 15 zibelk s preprostejšimi upodobitvami: pogosti so vegetabilni motivi (vitice, drevesa, cvetlice) in šestlistne rozete, nabožnih motivov pa z izjemo Kristusovega monograma ni. Mestni muzej Idrija in Cerkljanski muzej skupaj hranita štiri zibelke.

⁹ Kustosinja Tatjana Eržen Dolžan kot razlog navaja zbiralno politiko: njena predhodnica Anka Novak je bila osredotočena na predmete ljudske umetnosti in je ustvarila zbirko poslikanega pohištva, ki je značilna notranja oprema na Gorenjskem.

Za zibelke iz Bele krajine in Kočevja je značilna opazno drugačna podoba. V Beli krajini so zibelke nadomestile nečke precej pozno, šele okoli leta 1900, kar se odraža tudi v njihovi podobi. V Belokranjskem muzeju Metlika hranijo osem zibelk. Slogovno se povsem razlikujejo od gorenjskih različic. Motivi so preprostejši, stilizirani, minimalistični – mali trikotniki, rombi, srca in rastlinski motivi, pogosto upodobljeni v dvobarvnih kombinacijah (rdeče-črna, oranžno-zelena, zeleno-rdeča). Na šestih najdemo raznolike geometrijske motive, na petih stilizirane vrtnice, pri katerih ne gre za realistične upodobitve cvetov, na štirih pa preproste šest- ali štirilistne rozete. Opazna je odsotnost monogramov, pentagramov in figuralnih upodobitev.

Zibelka (E155/92) iz Belokranjskega muzeja s temno rdečo-zeleno poslikavo šestlistnih rozet, vrtnice s križem in geometrijskih motivov (foto Manca Avguštin, 2025)

V Pokrajinskem muzeju Kočevje hranijo zbirko petih zibelk z značilno obliko, ki se imenuje »zibka na pipce«. Gre za posebno oblikovane gumbe na stranici zibke, ki spominjajo na otrokove nožice in so jih uporabljali za zavezovanje otroka. Kočevske zibelke, podobno kot belokranjske, izvirajo pretežno iz časa od konca 19. do začetka 20. stoletja. Upodobitve na njih pa so tudi posebnost – značilni so vžgani vegetabilni motivi, ki se raztezajo čez obe končnici in stranici.

Sklep

Zibelke v muzejskih zbirkah so že dolgo izločene iz svojih primarnih okolij in nimajo več primarnih funkcij. V kmečki kulturi in družbi na Slovenskem so imele poseben pomen vsaj do konca 19. stoletja. V zibki so bili otroci v svojem najranljivejšem obdobju, ko je smrt prežala na vsakem koraku. Zibelka pa otroka ni le spremljala, temveč ga je tudi varovala. Najprej s svojo obliko, nato pa še s svojo simboliko, prisotno v na njej upodobljenih motivih. Pentagrami, rozete in monogrami so imeli jasno varovalno ali zaščitniško vlogo, medtem ko so cvetlične in geometrične upodobitve okrasne in spremljevalne. Te so prisotne na več kot 90 odstotkih vseh poslikanih zibelk in najbolj pričajo o estetskih vrednotah tistega obdobja. Krščanski motivi, kot so Kristusov in Marijin monogram ter figuralne upodobitve Marije, Jezusa in drugih svetnikov, so nosilci nabožne vsebine in s svojo prisotnostjo priporočajo otroka v varstvo in blagoslov. Hkrati pa jih lahko razumemo kot odraz časa, v katerem je imela krščanska tradicija izjemno močno vlogo v vsakdanjem življenju ljudi. Najpreprostejša nabožna motiva, prisotna na neposlikanih in poslikanih zibelkah, sta monograma Kristusa in Marije. Prvega najdemo

upodobljenega na 60 zibelkah (49-krat naslikanega, osemkrat vrezanega, dvakrat reliefno izrezljanega, enkrat narisanege), drugega pa na 29 zibelkah (24-krat naslikanega, trikrat vrezanega, po enkrat narisanege in izrezljanega). Kompleksnejše figuralne upodobitve (Božjepotna Marija, Kristus, svetniki) najdemo na 37 zibelkah in so v vseh primerih naslikane. Pentagram in rozeta, ki ju je krščanska ikonografija sčasoma prevzela, kot motiva izvirata iz predkrščanskega, staroveškega obdobja (Zorova 2007: 72). To se odraža tudi v njuni zaščitniški naravi. Pentagram ima nekoliko bolj vesplošno znan namen, saj so ljudje verjeli, da otroke varuje pred zlobnim bitjem moro. Pojavi se na 36 zibelkah: 33-krat je naslikan, dvakrat vrezan in na eni zibelki vžgan. Rozete, ki najverjetneje predstavljajo kozmični prehod iz življenja v smrt (Poles 1992: 134), najdemo upodobljene na 25 zibelkah: 20-krat naslikane in petkrat vrezane. Raznoliki pomeni, fizične in simbolne varovalne funkcije ter estetske vrednote se združijo v končni podobi zibelke.

190

Razvidno maloštevilen nabor motivov in upodobitev, ki je hkrati odraz skromnih gmotnih razmer, na zibelkah odraža, kaj je bilo našim prednikom najnujnejše naslikati, narisati, vžgati ali izrezljati za simbolno in duhovno zaščito najmlajših. Tudi na preprostih in neposlikanih zibelkah so upodobljeni motivi pentagramov in monogramov, ki so simbolno poskušali otroka varovati pred zlimi duhovi in ga podajati v božje varstvo. Tako lahko sklenem, da pregled motivov na zibelkah poleg estetskih vrednot razkriva zaščitniške prakse ljudi 18. in 19. stoletja, bolj kot to omogočajo analize drugih predmetov ljudske umetnosti.

REFERENCE

AVGUŠTIN, Manca

2025 *Ornamentika in simbolika ljudskih zibelk na Slovenskem: Diplomsko delo* (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani). Ljubljana: [M. Avguštin].

CATALANO, Amy J.

2014 *A Global History of Child Death: Mortality, Burial, and Parental Attitudes*. New York: Peter Lang Inc.

ČUFAR, Katarina idr.

2020 Dendrokronološke raziskave poslikanih kmečkih skrinj iz zbirke Gorenjskega muzeja v Kranju. *Les / Wood* 69 (1): 33–45.

CHEVALIER, Jean in GHEERBRANT, Alain

1969 *Riječnik simbola: Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovni, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.

DOLŽAN ERŽEN, Tatjana

2013 *Poslikano kmečko pohištvo v zbirki Gorenjskega muzeja* (katalog). Kranj: Gorenjski muzej.

GERM, Tine

2002 *Simbolika cvetja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

GIESEMANN, Gerhard

2007 Panjske končnice: Slovenski fenomen pod drobnogledom. *Traditiones* 36 (2): 143–157.

HACQUET, Balthasar

1801–1808 *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*. Leipzig: Industrie-Comptoir.

HERLIHY, David

2004 *The Making of the Medieval Family: Symmetry, Structure, and Sentiment*. V: C. Neel, (ur.), *Medieval Families: Perspectives on Marriage, Household & Children*. Toronto: University of Toronto Press, 116–130.

JAGODIC MAKAROVIC, Marija

1959 Zibelka na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 12: 9–28.

- JESENKO FILIPIČ, Bernarda idr.
 2014 *Pojmo, pojmo na božjo pot: Poslikave kot romarski kaži poti: Razstava v galeriji Nad velbom na Šmarni gori, v organizaciji Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, odprtje 5. 10. 2014* (zgirbanka). Bled: Triglavski narodni park.
- JURANČIČ, Josip
 1937 Umrljivost otrok na vasi. *Ljubljanski zvon* 57 (3): 197–199.
- KARLOVŠEK, Jože
 1935–1937 *Slovenski ornament: Zgodovinski razvoj*. Ljubljana: Udruženje diplomiranih tehnikov.
 1957 *Osnova in razvoj ornamenta*. Ljubljana: [b. n.].
- KERŠIČ, Irena
 1988–1990 Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34: 329–388.
- LOZAR ŠTAMCAR, Maja
 2012 Otroško pohištvo v Sloveniji / Children's Furniture in Slovenia. V: A. Škoro Babič idr. (ur.), *Zgodovina otroštva / History of Childhood*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 80–102.
- MAKAROVIČ, Gorazd
 1970–1971 Kaj je ljudska umetnost. *Slovenski etnograf* 23–24: 9–18.
 1973 *Cvetlice v ljudski umetnosti: Motivi v oblikovanju za kmetije: Vodnik po razstavi*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
 1981 *Slovenska ljudska umetnost: Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
 1995 *Slovinci in čas: Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina.
- MAKAROVIČ, Gorazd in ROGELJ ŠKAFAR, Bojana
 2000 *Poslikane panjske končnice: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / Painted Beehive Panels: The Collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- MUSEK, Janek
 1990 *Simboli, kultura, ljudje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- OREL, Boris
 1944 Slovenski ljudski običaji. V: R. Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev* 1. Ljubljana: Klas, 263–349.
- POLES, Rok
 1992 Rozete na tramovih kmečkih hiš. *Šaleški zbornik* 8: 121–143.
- PREMRL, Božidar
 2014 Od metuljaste pike do podpisa s srcem. *Ars et humanitas* 8 (2): 178–196.
- PUHAR, Alenka
 2004 *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- ROGELJ ŠKAFAR, Bojana
 2011 *Upodobljene sledi narodne identitete: Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
 2025 *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- SEDEJ, Ivan
 1988–1990 Vsakdanje življenje večinskega prebivalstva na Slovenskem v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34: 7–23.
- SKETELJ, Polona
 2014 *Vrata: Prostorski in simbolni prehodi življenja: Vodnik po osrednji občasni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- ŠIRCELJ, Milivoja
 2006 *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- URMA, Maria
 2016 The Pentagram as a Living Cross. *Anastasis: Research in Medieval Culture and Art* 1: 76–87.
- ZOROVA, Orhideja
 2007 Pentagram vo srednjem veku. *Studia mythologica Slavica* 10: 51–82.

SOLIDARNOST SKOZI UMETNOST

Zgodba Galerije za mir v Slovenj Gradcu

Katarina Hergold Germ

193

Slovenj Gradec se je v drugi polovici 20. stoletja oblikoval v pomembno kulturno središče, identiteta mesta pa se je v veliki meri oblikovala skozi dejavnosti, povezane z vzpodbujanjem kulture miru skozi umetnost.¹ Ključno vlogo pri tem je imelo delovanje Umetnostnega paviljona, danes Koroške galerije likovnih umetnosti (v nadaljevanju galerija, v referencah tudi KGLU). V šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je v okviru delovanja galerije zgodil redek kulturno-družbeni fenomen, ki ga lahko razumemo skozi prizmo antropoloških teorij daru in solidarnosti. Z darovi umetniških del, ki so jih prostovoljno prispevali umetniki z vseh koncev sveta, ter široko podporo lokalne skupnosti je bila ustanovljena zbirka, danes imenovana *Galerija za mir*. V teh dejanjih in z njimi povezanih dogodkih lahko prepoznamo večplastno izmenjavo, ki presega ekonomske in politične razlage delovanja kulturnih praks. Takrat nastala umetniška zbirka v tem kontekstu tako ni obravnavana kot estetski objekt, ampak kot nosilka družbenih pomenov, praks in odnosov.

Današnje zanimanje za solidarnostne dogodke v preteklosti kaže na potrebo sodobne družbe po razumevanju solidarnosti kot ene od temeljnih družbenih vrednot. Obravnava preteklih dogodkov s časovne distance več desetletij nam razkriva razmere in posledično pomaga razumeti vrednote, ki so bile v takratnem času pomembne za družbo. Vrednote solidarnosti, ki se danes najmočneje izražajo ob nastopu kriznih situacij, se danes žal na

¹ Zaradi uspešnih mednarodnih sodelovanj, angažiranih mednarodnih projektov in mednarodne zbirke z angažiranim humanističnim sporočilom v znamenju kulture miru in sodelovanja je leta 1989 generalni sekretar Organizacije združenih narodov Perez de Cuellar Slovenj Gradcu podelil naziv Mesto Glasnik miru. Perez de Cuellar je 7. julija 1985, v času priprave mednarodne razstave *Mi za mir*, tudi osebno obiskal Slovenj Gradec.

področju kulture ne izkazujejo več.² Besedilo obravnava primer recipročne solidarnosti med prebivalci majhnega mesta in umetniki, ki so sodelovali na mednarodnih razstavah v galeriji. Čeprav se med seboj večinoma niso poznali, so se zaradi dejavnosti, povezanih z mednarodnimi razstavami na temo miru, med njimi vzpostavile solidarnostne prakse, ki predstavljajo edinstven fenomen. Prispevek se osredotoča predvsem na dogodke ob prvi (1966/67) in drugi mednarodni razstavi (1975), saj se je mednarodna zbirka *Galerija za mir* v največji meri oblikovala z donacijami umetniških del ob teh dveh razstavah, organiziranih pod pokroviteljstvom Organizacije združenih narodov (OZN). Izpostavljena je tudi vloga izjemnih posameznikov znotraj lokalne skupnosti, ki so s svojimi ravnanji in stališči uspeli mobilizirati svoje družbeno okolje za doseg skupnega cilja.

194

Solidarnostni dogodki in darilne prakse, s katerimi je bilo zaznamovano dogajanje ob prvih dveh mednarodnih razstavah v slovenjgraški galeriji, predstavljajo izjemen primer udejanjanja solidarnosti skozi dar v sodobnem kontekstu: ne le med posamezniki, ampak med umetniki, lokalno skupnostjo in ustanovo. Gre za primer večplastne oblike reciprocitete ter simbolnega darovanja v obliki medsebojne izmenjave simbolnih vrednosti, kot jo lahko pojasnimo s pomočjo klasične teorije daru Marcela Maussa: darovanje umetniških del ni predstavljalo le materialne izmenjave, ampak je funkcioniralo kot gesta družbenega povezovanja, ki je vključevalo dajanje, sprejemanje in vračanje, tudi kadar povračilo ni bilo takojšnje ali enakovredno (Mauss 1996). Hkrati se je v teh dejanjih udejanjala etika skupnosti, pri čemer je bila umetnost dojeta kot skupno dobro.

I.

Mednarodne razstave, ki so se v 2. polovici 20. stoletja zvrstile v slovenjgraški galeriji, so s svojo vsebino in obsegom daleč presegle lokalne okvirje malega mesta.³ Obravnavane solidarnostne prakse ob teh razstavah so se dogajale znotraj takrat vladajočega socialističnega sistema, v katerem je solidarnost predstavljala eno od temeljnih deklarativnih vrednot socialistične ideologije, družbenega samoupravljanja, ideologije dela ter skupnostnih praks (Vodopivec 2014: 137). V vsakdanjem življenju so se normativne vrednote samoupravnega socializma prepletale s tradicionalnimi solidarnostnimi praksami lokalnih skupnosti in polproletarskim načinom življenja. V specifičnih lokalnih okoljih pa so se te vrednote deloma tudi po svoje transformirale, v odvisnosti od angažmaja posameznikov in lokalnih politik. Znotraj vsakdanjega življenja so se tako v prepletu normativne solidarnosti in tradicionalnih oblik solidarnosti v

2 Danes družbena klima ni naklonjena kulturnim ustvarjalcem, del javnosti v njihovem delu ne prepozna dodane vrednosti, ki jo njihovo delo doprinaša v duhovno dediščino celotnega naroda.

3 Tri razstave so potekale pod neposrednim pokroviteljstvom OZN (*Mir, humanost in prijateljstvo med narodi*, 1966/67; *Mir 75 – 30 OZN*, 1975; *Mi za mir*, 1985), razstava *Za boljši svet* leta 1979 pa je bila z njimi vsebinsko povezana. S strani predstavnikov države je bilo zaželeno in politično spodbujano, da bi na teh razstavah sodelovali tudi umetniki iz neuvrščenih držav, vendar se organizatorji pri vabljenju umetnikov niso omejevali le na te države, pač pa so k sodelovanju vabili umetnike z vseh delov sveta, ne glede na politično ureditev njihovih držav (več v Hergold Germ idr. 2022; Hergold Germ 2024). Dogajanje ob prvih dveh razstavah je predstavljeno kot primer solidarnosti na področju umetnosti v povezavi z lokalno skupnostjo, obravnavan skozi prizmo antropologije daru.

posameznih manjših skupnostih oblikovali svojevrstni prostori, kjer so se lahko udeležale časovno krajše oblike solidarnosti. Tako moramo tudi solidarnostne pojave ob mednarodnih razstavah v slovenjgraški galeriji obravnavati v kontekstu specifičnega družbenega časa in prostora. Pregled takratnega dogajanja razkriva široko mrežo odnosov in povezav med prebivalci mesta in umetniki, ki so sodelovali na teh razstavah. Nastanek solidarnostne zbirke galerije hkrati predstavlja primer možnosti mobilizacije ljudi, ki so s svojim delom in angažmajem prispevali k njenemu nastanku in obstoju.

II.

Čeprav so solidarnostne prakse najpogosteje razumljene kot kolektivna dejanja, je potrebno izpostaviti tudi odločilno vlogo posameznikov, ki delujejo kot posredniki, pobudniki ali simbolni zastopniki tovrstnih procesov. V primeru Slovenj Gradca je imel takšno vlogo Karel Pečko, osrednja osebnost, ki je zaznamovala kulturno življenje mesta v 2. polovici 20. stoletja.⁴ Velik del življenja je posvetil izgradnji Slovenj Gradca kot mesta kulture in s svojim angažmajem bistveno vplival na oblikovanje kulturne identitete lokalne skupnosti. S svojo karizmo je uspel k sodelovanju na kulturnem področju pritegniti posameznike z različnih področij⁵ in jih povezati v skupnem prizadevanju za kulturno dogajanje v mestu. V intervjuju leta 1977 je Pečko izjavil:

Vse, kar danes imamo v Slovenj Gradcu, je samoodpoved pohorskega holcarja, koroškega rudarja ali obdravskega kovača ali tukajšnjega kmeta. Vsi skupaj smo stisnili pas, vsi skupaj smo ponosni na to, kar imamo. Nikoli nismo delali za priznanja. Delali smo, da bi pustili neko sled za sabo. Nekaj, kar ne zbledi čez noč. (JS 1977)

Karlu Pečku je skupaj s posamezniki iz najrazličnejših segmentov lokalne družbe uspelo ustvariti izjemno kulturno klimo, ki so jo prepoznali tudi drugod. Tako so leta 1960 v lokalnem časopisu Mislinjska dolina zapisali:

[...] da v Ljubljani živo ugotavljajo rast in delo Umetnostnega paviljona v Slovenjem Gradcu in da je ta ustanova uspela množično pritegniti ljubitelje likovne umetnosti ter da ljudje Slovenjega Gradca in okolice v enakem ali celo večjem številu obiskujejo razstave v paviljonu kakor kino predstave. To je namreč zelo redek primer v naši državi. (T. T. 1960: 17)

Pečko je deloval kot nosilec solidarnostnega imaginarija, saj je ne le koordiniral, temveč tudi personificiral solidarnostne geste, ki so zaznamovale delovanje galerije. S

4 Karel Pečko (1920–2016), akademski slikar in štiri desetletja vodja galerije, se je v Slovenj Gradec priselil leta 1954. Bil je tudi sijajen likovni pedagog, predvsem pa promotor vseh segmentov kulturnega življenja.

5 V prvih letih po ustanovitvi slovenjgraške galerije so bili poleg Pečka gonilna sila kulturnega življenja v Slovenj Gradcu soustanovitelji galerije: arhitekta Marijan Gnamuš (1930–2022) in Mirko Zdovec (1927–2005) ter klasični filolog Primož Simoniti (1936–2018), pa tudi župnik in umetnostni zgodovinar Jakob Soklič (1893–1972) ter primarij slovenjgraške bolnišnice in ljubiteljski lutkar dr. Stane Strnad (1902–1979). V času mednarodnih razstav pa so to bili še slavist Tone Turičnik (1933–2005), primarij dr. Drago Plešivčnik (1929–2023), šolnik Franček Lasbaher (1938–2022), Niko R. Kolar (1945), novinar Bogdan Pogačnik (1921–2005) in drugi. (Hergold Germ 2020)

svojo mrežo osebnih stikov, neformalnimi diplomacijami in razumevanjem umetnosti kot družbenega veziva je vzpostavil pogoje, na podlagi katerih je darovanje umetniških del ob mednarodnih razstavah v galeriji postalo smiselno in mogoče. Njegov primer dokazuje, da lahko pobuda in vztrajnost angažiranih posameznikov znotraj družbene skupnosti, v kateri delujejo, omogočita tudi konkretizacijo nekih abstraktnih vrednot: v tem primeru solidarnosti, podpore ideji miru in skupnega dobrega. Pečko je bil aktivni mediator, ki je deloval s pomočjo heterogene mreže osebnih stikov z umetniki, diplomati, predstavniki OZN, državnimi in lokalnimi oblastmi, vselej pa je bil tudi v živem stiku s prebivalci mesta. Alenka Jaš-Bajželj, ki je v času prve mednarodne razstave *Mir, humanost in prijateljstvo med narodi* še kot študentka sodelovala pri njeni pripravi, se Pečka takole spominja:

196

S prepričanjem in navdušenjem je prepričeval in navduševal Slovenjgradčane nasploh. S slehernim človekom, pa naj je bil preprost delavec, trgovka ali visoko izobražen strokovnjak, je lahko ure debatiral, razlagal in navduševal za širše kulturno poslanstvo slehernega posameznika in k sodelovanju in soodgovornosti vabil celotno mesto. Z vsemi enakovreden, po naravi skromen, si je pridobival široko občinstvo, ki se je kot v nobenem drugem slovenskem kraju počutilo kot aktivni del te velike zgodbe. Ob vseh ostalih močnih osebnostih je tudi po njegovi zaslugi Slovenj Gradec dejansko dihal kulturo in pušчал neizbrisne sledi tudi širše v slovenski kulturi. (Jaš-Bajželj 2017: 55)

Judita Krivec Dragan, ki je v galeriji kot kustosinja delala v času zadnje mednarodne razstave *Mi za mir* (1985), pa je zapisala:

H Karlu Pečku, v Umetnostni paviljon in v Slovenj Gradec so ljudje zelo radi prihajali, ne glede na to, kakšna je bila njihova vloga v aktivnostih galerije, ki je zaradi smelosti programa in usmerjenosti v humanizem daleč presegala razstavno dejavnost, [...] (Krivec Dragan 2017: 57)

V tej luči lahko Karla Pečka razumemo kot karizmatičnega posrednika, ki je svoj kulturni in simbolni kapital (Bourdieu 1977) vložil v vzpostavljanje trajnih mrež med umetniki, ustanovo in lokalno skupnostjo. Njegova karizma, vztrajnost in osebna angažiranost so omogočile, da se je darovanje umetnin ob mednarodnih razstavah preoblikovalo v temelj za dolgotrajne odnose med vsemi deležniki.

III.

Leta 1965 so v galeriji organizirali jugoslovansko razstavo *Mir, humanost in prijateljstvo med narodi*.⁶ Na njej so lahko sodelovali mladi jugoslovanski umetniki do starosti 30 let (Pečko 1965). Mnogi med njimi so se odločili, da svoja dela podarijo za stalno zbirko galerije. Med njimi je bil tudi slikar Anton Repnik,⁷ predstavnik naivne

⁶ Karel Pečko je prepoznal velik potencial ideje, ki se je porodila takratnemu dijaku Vinku Ošlaku na sestanku šolskega kluba OZN Srednje ekonomske šole v Slovenj Gradcu, da bi v galeriji organizirali razstave na temo miru, in jo prenesel v prakso (Ošlak 2002: 142–144).

⁷ Anton Repnik (1935–2020), slovenski samouki slikar, ki ga je Karel Pečko uvedel v osnove slikarske večšine (Vončina in KOK 2022).

umetnosti, ki mu je bil Pečko – tako kot številnim drugim ustvarjalcem iz regije – neformalni mentor na slikarski poti. Repnikov motiv za poklon umetniškega dela je bil sicer bolj izraz osebne hvaležnosti kot pa pripadnosti ideji razstave:

Ob tej priliki, ko sem dobil stanovanje in, da sploh lahko slikam, poklanjam Umetnostnemu paviljonu Slovenj Gradec dve sliki 'Goloba miru'. V znak hvaležnosti do prof. Pečka. Tako rad se zatekam v paviljon po slikarske napotke in po dušno pašo. Sprejmite in rad bi povrnil vsaj delček tega, kar sprejemam jaz v polni meri. (Arhiv KGLU: Mapa 26 A: Zahvale umetnikov).

Umetniki iz drugih regij Slovenije in Jugoslavije, ki so donirali dela, Karla Pečka niso osebno poznali, pač pa so svoja dela poklonili galeriji zaradi humanistične ideje razstave, s katero so bili nagovorjeni.⁸ Tako je slikar Zvest Apollonio⁹ ob poklonu svojih del zapisal: »Veseli me, da lahko zapišem vsa tri dela mestu, ki se bo upravičeno imenovalo 'mesto umetnosti'« (Arhiv KGLU: Mapa 26 A: Zahvale umetnikov). Zoran Kačarevič¹⁰ pa je ob poklonu zapisal: »Dopada se mi ideja o osnivanju stalne galerije likovnih dela na temu – mir, humanosti i prijateljstva među narodima.«¹¹ Zaradi uspešnosti jugoslovanske razstave so se organizatorji na čelu s Karlom Pečkom odločili, da naslednje leto organizirajo mednarodno razstavo z istim naslovom.

Mednarodna razstava *Mir, humanost in prijateljstvo med narodi* (1966/67) je sicer bila organizirana zunaj takrat običajnih protokolov pripravljanja razstav, uresničili pa so jo lahko, ker je kljub temu ustrezala takratnim političnim smernicam. Umetniki so bili povabljeni k sodelovanju na več načinov: poleg odprtega javnega poziva je bilo umetnikom iz vsega sveta razposlanih tudi več kot 400 individualnih vabil za sodelovanje na razstavi. Poziv, ki jih je nagovarjal k sodelovanju na razstavi in hkrati donaciji razstavljenih del za galerijo, ki bo trajno posvečena tematiki miru,¹² je doživel nesluteno velik odziv umetnikov. Na razstavo je prispelo okoli 500 del 210 ustvarjalcev (Pogačnik 1966) iz 40 držav z vseh koncev sveta.

Sodelujoči umetniki so se v velikem številu odzvali na pobudo, da podarijo svoja umetniška dela za nastajajočo zbirko galerije, ki si je za svojo glavno nalogo zadala prizadevanje za promocijo kulture miru. Svoja dela je v trajno last galeriji podarilo 99 umetnikov iz različnih koncev sveta, poleg teh pa so v zbirki ostala še dela dvajsetih sodelujočih umetnikov, ki so svoja dela galeriji prepustili za nedoločen čas. Solidarnostna gesta umetnic in umetnikov je slonela na humanistični ideji, da lahko umetnost spreminja družbo in širi vrednote, povezane z mirom. Ta dar umetnikov pa ni ostal enostranski, temveč je v Slovenj Gradcu sprožil povratne tokove solidarnosti: umetnost je nastopila kot agens, ki sproža dejanja.

8 Ob jugoslovanski razstavi *Mir, humanost in prijateljstvo med narodi* je svoja dela (34) poklonilo 22 umetnikov in umetnic iz jugoslovanskih republik (Arhiv KGLU, Mapa 26 A: Zahvale umetnikov).

9 Zvest Apollonio (1935–2009), slovenski akademski slikar, je živel in ustvarjal v Bertokih pri Kopru (Štoka 2019).

10 Zoran Kačarevič (1940, Kruševac, Srbija), srbski slikar.

11 »Všeč mi je ideja o ustanovitvi stalne umetniške galerije na temo – miru, humanosti in prijateljstva med narodi« (Arhiv KGLU: Mapa 26 A: Zahvale umetnikov).

12 O tem govori Karel Pečko v več intervjujih.

Štirje od šestih umetnikov, ki so bili razglašeni za častne občane Slovenj Gradca, na odprtju razstave *Mir, humanost in prijateljstvo med narodi*, 10. 12. 1966. Od leve proti desni: Krsto Hegedušič, Werner Berg, Božidar Jakac in Petar Lubarda (Arhiv KGLU).

Na občinski ravni so s podelitvijo naziva častnega meščana nagradili umetnike svetovnega slovesa, ki so sodelovali na razstavi: Henryja Moora (1898–1986), Ossipa Zadkina (1888–1967), Petra Lubardo (1907–1974), Krsta Hegedušiča (1901–1975), Wernerja Berga (1904–1981) in Božidarja Jakca (1899–1989), ter tako vzpostavili trajno simbolno vez med mestom in umetniki. Eden najvplivnejših kiparjev 20. stoletja Henry Moore, ki je s svojimi monumentalnimi, abstraktnimi skulpturami preoblikoval sodobno kiparstvo, je v telegramu predsedniku občine Francu Razdevšku zapisal:

Prebivalcem Slovenj Gradca pošiljam čestitke in izraz občudovanja za vse, kar so storili v imenu stvari 'Miru, humanosti in prijateljstva med narodi'. Obžalujem, da ne morem biti danes skupaj z vami, vendar bi se vam rad zahvalil, kajti zelo globoko cenim veliko čast, ki ste mi jo izkazali s tem, da ste me izbrali za častnega občana svojega mesta. Pridružujem se vam v misli na iste velike ideale. Henry Moore¹³

Pobudnikom razstave na čelu s Karlom Pečkom je uspelo mobilizirati velik del prebivalstva mesta z različnih družbenih sfer, lokalni prebivalci so bili vključeni v dogajanje ob mednarodnih razstavah, posledično pa so se močno identificirali z ustanovo in njenimi dosežki ter zato nudili podporo tako galeriji kot umetnikom. Prebivalci Slovenj Gradca so se v pripravo razstave vključili preko predstavnikov v organizacijskem odboru razstave, naklonjenost umetnosti pa je postala del splošnega kulturnega ozračja v mestu. V organizacijskem odboru razstave sta bila kar 102 Slovenjgradčana, ki sta bila neposredno vključena v priprave na razstavo.¹⁴ Skladno z ideologijo takratnega časa je na ta način

13 Telegram, naslovljen na Franca Razdevška, predsednika občine Slovenj Gradec, 9. 12. 1966 (Arhiv KGLU: Mapa 3: K–P).

14 Seznam odbornikov je objavljen v katalogu razstave (Zupan 1966: 21, 22).

sprejemanje odločitev preko članov organizacijskega odbora razstave prevzela lokalna družbena skupnost neposredno. Med drugim so organizirali akcijo zbiranja denarja za prvo nagrado občanov Slovenj Gradca:

Pomembna je edinstvena akcija, ki so jo izvedli kulturni delavci Slovenj Gradca in ki jo je ljudstvo tega mesta sprejelo z odprtim srcem in navdušenjem. S prostovoljnimi, od nikogar vsiljenimi prispevki je zbralo 800 000 S din¹⁵ za glavno nagrado – grande prix Slovenj Gradca, ki jo je letos prejel zagrebški slikar Krsto Hegedušić. Samo v slovenjegraški bolnišnici so zbrali 150 000 S din. Ta nagrada bo ostala tudi v prihodnje. (Šrmpf 1966)

Eden od organizatorjev razstave, profesor slavistike Tone Turičnik, je za Večer povedal: »Zbrali smo nad 800 000 starih dinarjev. Pomembno je, da je prispevalo prostovoljne prispevke okrog 4000 občanov« (Meršnik 1966a). Na novinarjevo vprašanje, če so pričakovali takšno udeležbo občanov, je odgovoril:

Nismo je pričakovali. V začetku akcije smo bili močno črnogledi. Edinstvena akcija v analih likovne umetnosti pa je pokazala izredno navdušenje večine občanov. S to akcijo smo videli, da se kulturna misel močno 'pretaka' v žilah naših občanov. (Meršnik 1966a)

Na vprašanje, kdo je prispeval največ, potrdi, da so največ denarja prispevali zaposleni v bolnišnici.

Med posamezniki velja omeniti upokojenca Belinca, ki je sam dal 8000 starih dinarjev. Na cesti so me najpreprostejši ljudje ustavljali in spraševali, kdaj bodo prišli nabiralci k njim. Vzdušje je bilo izredno. Občani – v imenu umetnosti: hvala. (Meršnik 1966a)

Zbiranje prostovoljnih prispevkov v času socialistične Jugoslavije je sicer bilo razširjena oblika financiranja številnih družbenih, kulturnih in športnih projektov. Čeprav so bili ti prispevki formalno prostovoljni, so pogosto imeli elemente družbenega pritiska in normativne obveznosti. Glede na zapisane izjave – da so bili organizatorji na začetku črnogledi glede uspeha zbiralne akcije – pa gre razbrati, da je v primeru zbiranja denarja za glavno nagrado sodelujočemu umetniku sicer šlo za institucionalizirano prostovoljnost, vendar pa to vseeno ni bil tiste vrste prispevek, ki bi bil ljudem predstavljen in dojet kot »obvezna prostovoljnost«, torej formalno prostovoljen, a družbeno pričakovan prispevek, kot je bilo to v mnogih drugih primerih. Izjave implicirajo, da je bil uspeh zbiralne akcije dejansko odvisen od naklonjenosti ljudi, ki so se v tem primeru izjemno solidarno izkazali. Prostovoljni prispevek so razumeli tudi kot simbolno dejanje – dar skupnosti. Dejansko se je nagrada, za katero so zbrali denar, imenovala »Prva nagrada občanov Slovenj Gradca«.¹⁶

15 Vrednost nagrade 800 000 starih jugoslovanskih dinarjev po denominaciji iz leta 1965 ustreza 8000 novim dinarjem, po revalorizaciji na dan 14. 5. 2025 pa 8457,09 evra. Povprečen osebni dohodek v Sloveniji je leta 1966 znašal 824 novih dinarjev, kar po današnjem preračunu pomeni 871,08 evra (Statistični urad RS). To pomeni, da je bila tedanja nagrada enakovredna približno desetim povprečnim mesečnim plačam, kar izkazuje izjemno solidarnostno gesto lokalnega prebivalstva.

16 Nagrad je bilo sicer več, nagrajence pa je izbrala enajstčlanska mednarodna žirija (Zupan 1966: 23, 196, 197).

Prispevki občanov pa niso bili le finančni – vključevali so tudi prostovoljno delo, kar je nadgrajevalo idejo solidarnosti. Poleg zbranih denarnih sredstev za nagrado umetnikom je bila solidarnostna komponenta vpeta tudi v izgradnjo dodatnih prostorov galerije. Ker za vsa prispela umetniška dela na razstavo ni bilo dovolj obstoječih galerijskih prostorov, so organizatorji sprožili danes nepredstavljivo akcijo: izgradnjo novih galerijskih prostorov v dobrih treh mesecih. Pečko se v svoji monografiji iz leta 2006 spominja:

Tako v malem Slovenj Gradcu, meščanskem sicer, nastane silovit kulturni in umetniški pogon. Tu civilna pobuda ne samo zasnuje, ampak preprosto začne z gradnjo galerije, ne da bi čakali na občinsko odredbo, ne po naročilu države. (Pečko idr. 2006: 65)

200

S pomočjo mladinske delovne brigade ter gradbenih podjetij Vegrad iz Velenja, GP Slovenj Gradec in neposrednih finančnih prispevkov je bilo zgrajenih dodatnih 1500 m² razstavnih prostorov. Priprava na gradnjo se je pričela avgusta 1966, ko so udeleženci t. i. Brigade 24. oktobra¹⁷ pričeli z izkopavanjem temeljev za novo razstavno dvorano galerije. Kot je povedal Pečko: »Rudi Gril je bil komandant delovne brigade: modroci, slama, hrana v gostišču Dom [...] in so pripravili teren, da so gradbinci lahko začeli z delom« (Pečko idr. 2006: 65). Brigada je bila ustanovljena in organizirana izključno z namenom »pospešiti gradnjo novih prostorov umet. paviljona in pomagati pri urejevanju mesta, kar vse naj bi služilo proslavi 24. oktobra in 800 letnici Slovenj Gradca.«¹⁸

Gradnja galerije se je začela jeseni 1966, razstavo *Mir humanost in prijateljstvo med narodi* pa so odprli 10. decembra 1966, na svetovni dan človekovih pravic. Novinarica Snežana Šlamberger je o razstavi poročala že pred njenim odprtjem in orisala ozračje, v katerem so potekale priprave. Navaja Pečka: »Garancijo imamo v tem, da nismo začeli včeraj, da je likovna tradicija v ljudeh trdno zasidrana [...]« (Šlamberger 1966). Novinarica nadalje poroča: »Mladina je v prostovoljni akciji izkopala temelje, stavba, ki je šele prva faza velikega načrta, je zrastle v 50 dneh – po zaslugi domačih in velenjskih gradbenih delavcev« (prav tam). Nadalje ponovno navaja Pečka: »Lahko bi vse te aktivnosti pri nas tudi ne bilo [...]. Bili bi pač zaspala dolga vas in nihče nas nikjer ne bi pogrešal. Toda mi brez tega ne moremo, pomaga nam navdušena zagretost, razumevanje in spoznanje, da je to naša pot naprej.« (prav tam)

V članku Mesto, ki mu ploskamo, novinar J. Florjančič citira izjavo Karla Pečka: »Kultura je postala notranja potreba slehernega Slovenjgradčana [...]« (Florjančič 1966: 4), nato pa komentira:

Res bo to, kajti kako bi bili sicer mogli v kratkem času uresničiti idejo, ki se je sprva zdela neuresničljiva, idejo, za katero danes Slovenjgradčanom zavidajo

17 To je bila mladinska delovna brigada, ena od organiziranih prostovoljnih delovnih skupin, ki so bile na področju nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije dejavne zlasti v povojnem obdobju. Delovne skupine so prostovoljno izvajale dela javnega pomena in so sodile med propagirane oblike normativne solidarnosti tistega časa. 24. oktober je obeleževal obletnico nastanka OZN.

18 Zapisano v pravilniku Brigade 24. oktobra, Slovenj Gradec, 4. 8. 1966. Pravilnik je podpisal predsednik občinskega Centra klubov OZN Slovenj Gradec Vinko Ošlak, ki je bil glavni organizator mladinske delovne brigade. Vanjo se je prijavilo 24 posameznikov, trajala je od 10. avgusta do 1. septembra 1966. (Arhiv KGLU: mapa 1966: Mladinska delovna brigada)

druga jugoslovanska – in večja – mesta. In kako bi bil sicer, če bi to ne bilo res, Slovenj Gradec v nekaj kratkih zadnjih mesecih tako spremenil svojo podobo: veliko dela je bilo opravljenega s prostovoljci, z mladino ... Hišna pročelja kažejo svetu sveže obraze, pločniki so se znebili dolgoletnih brazgotin, pod streho je nova, povečana galerija z razstavnimi dvoranami, ki navdušujejo [...]. Jutri bo Slovenj Gradec postal središče sveta. Tistega sveta, ki mu je, tako kot slehernemu Slovenjegradčanu, kultura notranja potreba. Sveta, ki se bori za mir, človečnost med ljudmi. Za prijateljstvo, tisto pravo, ne tisto na papirju, na lepakih, v knjigah, na jeziku ... (prav tam)¹⁹

Predsednik občine in hkrati predsednik prireditvenega odbora razstave, gozdarski inženir Franc Razdevšek, je na vprašanje novinarja M. Meršnika glede strinjanja in vključenosti prebivalcev v opisane procese, odgovoril:

201

Sodim, da brez podpore občanov kljub prizadevanju kulturnih delavcev v Slovenjem Gradcu ne bi mogli uresničiti naših zamisli. Priznati moram, da so se prav ob letošnji prireditvi občani v Slovenj Gradcu še v večjem številu strnili okrog kulturnih delavcev. Brez dvoma pa so še vedno ljudje, ki se z našimi kulturniki ne strinjajo. Razveseljivo je, da je plodno kulturno delo v Slovenjem Gradcu naletelo na priznanje in ustrezno pomoč tudi pri odbornikih občinske skupščine. Zanimivo je, da podpirajo kulturno prizadevanje v Slovenjem Gradcu tudi odborniki kmetje. (Meršnik 1966b: 16)

Projekt galerije, ki si bo s svojim delovanjem prizadevala za mir in prijateljstvo med narodi, je torej imel podporo večine prebivalstva (Meršnik 1966b: 16). Če povzamemo, se je participacija, vključenost in solidarnost prebivalcev ob pripravah na mednarodno razstavo *Mir, humanost in prijateljstvo med narodi* poleg deklarativne podpore najbolj udeležila v obliki prostovoljnih prispevkov prebivalcev za glavno denarno nagrado umetniku, prostovoljnega organizacijskega dela imenovanih odbornikov ter prostovoljnega dela mladine za izgradnjo dodatnih prostorov galerije ter za ureditev mestnih površin.

Primer mednarodne razstave *Mir, humanost in prijateljstvo med narodi* 1966/67, v okviru katere so umetniki podarili svoja dela galeriji v trajno last, lahko razumemo kot klasičen primer darov kot sistema obveznosti, ki presega ekonomski interes. Tako v dejanjih umetnikov kot v odzivu lokalne skupnosti lahko prepoznamo procese, ki so potekali v skladu z Maussovo logiko recipročne obveze: umetniki so podarili svoja dela za zbirko galerije kot prispevek k ideji miru in mednarodnega sodelovanja, galerija in lokalna skupnost je te donacije sprejela, s tem pripoznala pomen darovalcev ter simbolno prevzela odgovornost za nadaljevanje poslanstva miru; hkrati pa je umetnikom lokalna skupnost povrnila z nagradami, gostoljubjem, gradnjo novih razstavnih prostorov za podarjena dela, kasneje pa tudi s podporo nadaljnjim mednarodnim razstavam, ki so bile zavezane istim humanističnim vrednotam. Lokalna angažiranost – tako pri gradnji dodatnih prostorov kot pri organizaciji razstave, zbiranju sredstev in nagrajevanju umetnikov – predstavlja povračilo daru, ki presega individualne koristi. Podarjena umetniška dela

19 Na podlagi tega članka iz galerijskega arhiva je leta 2016 umetniška skupina FOKUS GRUPA v okviru mednarodnega projekta *Muzej v gibanju* izvedla umetniško delo v obliki svetlobnega napisa SREDIŠČE SVETA, ki se še danes nahaja na pročelju galerije.

so torej sprožila povratna dejanja, preko katerih so se vzpostavile in utrdile vezi med deležniki.

202

Naslednja mednarodna razstava v Slovenj Gradcu je potekala leta 1975 z naslovom *Mir 75 – 30 OZN*. V okviru mednarodnih prireditev ob tej razstavi so v zbirko KGLU pridobili umetniška dela na podlagi umetniških projektov, ki so temeljili na ideji neposredne aktivacije družbenega okolja. Med temi pobudami sta izstopali dve, ki ju je s Karlom Pečkom in sodelavci galerije zastavil nizozemski umetnik Toon Wegner.²⁰ V Slovenj Gradec je leta 1975 pripeljal skupino svojih študentov in prijateljev, s katerimi so v sodelovanju z organizatorji razstave izvedli dve akciji. Pobudi sta prerasli v večletne projekte: akcija nizozemskih grafikov *Umetniško delo v vsako gospodinjstvo* je potekala do leta 1978, prav tako tudi dejavnosti, s katerimi so si prizadevali za obnovo dvorca Gradišče v okolici Slovenj Gradca, kjer so želeli urediti umetniško središče. Mednarodna razstava *MIR 75 – 30 OZN* je bila osredotočena na družbeno angažirano umetnost in v tem okviru sta Wegnerjeva projekta predstavljala najbolj konkretne oblike umetniškega angažmaja v lokalni skupnosti. Z akcijo *Umetniško delo v vsako gospodinjstvo* je Toon Wegner v sodelovanju s Karlom Pečkom in lokalnimi somišljeniki zamisel o demokratizaciji umetnosti prenesel v prakso. S pomočjo svojih študentov in prijateljev je na Nizozemskem natisnil 4000 grafik z različnimi motivi, namenjenih slovenjgraškimi občanom. Vsaka družina naj bi prejela en izvod grafike in prek tega daru bi umetnost postala del vsakdanjega domačega okolja. Grafične liste z napisom *Darilo holandskih umetnikov slovenjgraškimi občanom* so razdelili družinam, da jih obesijo v svoje domove, posamezni izvodi pa so bili vključeni tudi v zbirko galerije. Projekt je bil v tistem času velik logistični podvig, nosil pa je tudi močno simbolno in družbeno sporočilo. Z vnosom umetnosti v zasebne prostore občanov so se vzpostavile simbolne in trajne vezi med sodelujočimi umetniki in občani Slovenj Gradca, saj umetniška dela, čeprav materialna, nosijo tudi nematerialno komponento. So reprezentacija avtorske prisotnosti darovalca, ki kot ustvarjalec ohranja simbolno povezavo z delom tudi po tem, ko to fizično preide k novemu lastniku. Takšni darovi imajo zato poseben status, saj so nosilci simbolne moči, vezani na identiteto darovalca, ki jo umetniška dela ohranjajo tudi po svoji materialni predaji.

20 Nizozemski slikar in grafik Toon Wegner (1926–2010) je že v petdesetih letih preteklega stoletja pričel zahajati v Jugoslavijo in Slovenijo. Še posebej je bil naklonjen Slovenj Gradcu, kjer se je spoprijateljil s Karlom Pečkom, dr. Dragom Plešivčnikom ter drugimi organizatorji kulturno-umetniških prireditev v Slovenj Gradcu. Tu je prvič samostojno razstavljal že leta 1965. K prijateljem v Slovenj Gradec se je vračal še dolga leta po zaključku mednarodnih razstav, prav tako je še večkrat v kasnejših letih podaril svoje grafike za zbirko galerije. Poučeval je na akademijah v Rotterdamu (1964–1987) in v Tilburgu (1964–1966), v Orvelteju je ustanovil grafični center in vodil delavnice za umetniško grafiko. (Hergold Germ in Hribernik 2024)

Študenti Toona Wegnerja – udeleženci brigade Mir 75,
pred dvorcem Gradišče pri Slovenj Gradcu, 1975 (Arhiv KGLU)

Toon Wegner je svojo skupino študentov pripeljal v Slovenj Gradec leta 1975. To so bili formalno udeleženci tako imenovane brigade Mir 75, ki je bila v bistvu umetniška rezidenca, organizirana v sklopu prireditev ob mednarodni razstavi. Študentje so skupaj z Wegnerjem ustvarjali v prostorih galerije, pa tudi na terenu po mestu in okolici. Ob zaključku bivanja v Slovenj Gradcu so organizirali prodajno razstavo *Skupina holandskih slikarjev – profesorjev in študentov – kolonija za Gradišče* (4.–14. 4. 1975), na kateri so predstavili na novo ustvarjena umetniška dela,²¹ poleg tega pa še vrsto grafičnih del, katerih prodaja je bila namenjena prenovi dvorca Gradišče. Zaradi pravnih in finančnih ovir do uresničitve ideje o umetniškem centru na Gradišču sicer ni prišlo, neprodana dela pa so bila umeščena v zbirko galerije, kasneje poimenovano *Galerija za mir*. Umetniški angažma, ki je temelj Wegnerjevih projektov, izraža tudi temeljna načela solidarnosti, saj so bila tudi v teh projektih umetniška dela darovana za skupno dobro.

21 Poleg motivov iz okolice Slovenj Gradca so študentje ustvarili še plakatna dela, ki so bila predstavljena v posebnem sklopu z naslovom *Surinam, 400 let bojov*. Med Wegnerjevimi študenti sta bila namreč dva iz Surinama, zato je del razstave izražal solidarnost s prebivalci Surinama, kjer so se prav tistega leta pripravljali na razglasitev neodvisnosti.

Grafika iz projekta *Umetniško delo v vsako gospodinjstvo*: Toon Wegner, *Bosanske žene na vlaku*, 1955, odtis okoli 1975, lesorez, 33,5 x 46,2 cm (odtis), 48,7 x 53 cm (list), inv. št. G 343 (Arhiv KGLU)

IV.

Mednarodna zbirka *Galerija za mir* se je oblikovala v procesu vzajemnosti, skozi katerega so se med udeleženci vzpostavile in ohranile dolgoročne vezi. Ta proces se je odvijal v obliki posplošene recipročnosti (Sahlins 1999), kjer povračilo ni bilo neposredno, temveč razpotegnjeno v času. Čeprav se ta pojem običajno nanaša na izmenjave znotraj najtesnejših, običajno sorodstvenih skupnosti, kjer prevladuje nesebično dajanje brez pričakovanja neposrednega povračila, temelječe na zaupanju, da bo dobrina nekoč na neki način povrnjena, ga lahko smiselno uporabimo tudi v našem primeru. Slovenjgraška galerija je v času obravnavanih razstav postala prostor, kjer so umetniki darovali svoja dela v imenu univerzalnih vrednot. Ta darila niso bila le materialni prispevki, ampak so bila solidarna in hkrati simbolna gesta posameznih umetnikov iz različnih držav, s katero so izrazili svojo pripadnost idejam miru in humanizma. Solidarnost se je v tem primeru izrazila asimetrično, saj so umetniki podarili svoja dela brez pričakovanja materialnega nadomestila. A vendarle so s tem dejanjem vzpostavili dolgotrajno povezanost z ustanovo in lokalno skupnostjo. Njihova umetniška dela so ob prenosu v javno zbirko slovenjgraške galerije pridobila dodatno vrednost in hkrati tudi simbolno težo kot del nove pomembne zbirke. Lokalna skupnost pa jim je dolgoročno povrnila z moralno in simbolno podporo galeriji, ki trajno skrbi za njihova umetniška dela, pomnjenje in javni dostop. Povračilo se

je torej izrazilo tudi v obliki priznanja pomembnosti njihovih del in njihove solidarnostne geste.

Nastanek zbirke *Galerija za mir* v slovenjgraški galeriji predstavlja primer etične prakse solidarnosti skozi umetnost. V njej se uresničujejo koncepti daru kot tistega, kar povezuje ljudi in omogoča trajne odnose. Ta primer dokazuje, da umetnost lahko deluje kot sredstvo, ki ustvarja trajne vezi med posamezniki, skupnostmi in ustanovami. V času, ko tržna logika vse bolj določa pogoje kulturnega ustvarjanja, zbirka *Galerija za mir* priča o času, ko je umetnost lahko delovala kot družbena vez ter omogočala vzpostavljanje skupnosti, grajenje odnosov in udejanjanje solidarnosti.

REFERENCE

205

BOURDIEU, PIERRE

1977 *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

FLORJANČIČ, J.

1966 Mesto, ki mu ploskamo. *7 dni* 14 (47): 4.

HERGOLD GERM, Katarina

2020 Pečkov Slovenj Gradec. *Odsevanja* 113/114: 5–19.

HERGOLD GERM, Katarina (ur.)

2024 *Galerija za mir*. Slovenj Gradec: Koroška galerija likovnih umetnosti.

HERGOLD GERM, Katarina idr.

2022 *Zbirke za solidarno prihodnost / Kolekcije solidarne budućnosti / Collections for a Solidary Future*. Slovenj Gradec: Koroška galerija likovnih umetnosti. <<https://www.nieuwehaageschoolkunst.nl/artists/wegner/wegnerdescr.htm>> [20. 5. 2025].

JAŠ-BAJŽELJ, Lenka

2017 Karel Pečko – moj spomin nanj. *Odsevanja* 101/102: 55.

JS

1977 Nikoli nisem delal za priznanja. *Delavska enotnost* 14, 9: 4.

KRIVEC DRAGAN, Judita

2017 Osemdeseta, Slovenj Gradec, Mi za mir in Karel Pečko. *Odsevanja* 101–102: 57.

MAUSS, Marcel

1996 *Esej o daru in drugi spisi: Uvod v delo Marcela Maussa*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

MERŠNIK, M.

1966a Kultura – temelj razvoja Slovenj Gradca. *Večer*, 10. 12.: 16.

1966b Občani nagradili umetnika. *Večer* 288, 14. 12.

OŠLAK, Vinko

2002 *Usode s Koroškega*. Ljubljana: Slovenska matica.

PEČKO, Karel (ur.)

1965 *Jugoslovska likovna razstava Mir, humanost in prijateljstvo med narodi: Ob 20. obletnici Združenih narodov, Umetnostni paviljon Slovenj Gradec, 1965*. Slovenj Gradec: Umetnostni paviljon.

PEČKO, Karel idr.

2006 *Karel Pečko*. Slovenj Gradec: Ustanova – Fundacija akademskega slikarja Karla Pečka in Cerdonis.

POGAČNIK, Bogdan

1966 Razstava posebne vrste. *Naši razgledi* 15 (24), 24. 12.

SAHLINS, Marshall

1999 *Ekonomika kamene dobe*. Ljubljana: Založba /*cf.

STATISTIČNI URAD REPUBLIKE SLOVENIJE

b. d. Revalorizacija denarnih zneskov. <<https://www.stat.si/inflacija#/revalorisation>> [14. 5. 2025].

ŠLAMBERGER, Snežana

1966 Zarisano, naslikano in izklesano s potezami dvesto umetnikov. *Ljubljanski dnevnik* 307, 12. 11.

ŠRIMPF, Franc

1966 Slovenj Gradec – odprto mesto v umetnosti. *Delo* 366, 12. 12.

ŠTOKA, Peter

2019 Mestna knjižnica Kranj: Obrazi slovenskih pokrajin: Apollonio, *Zvest* (1935–2009). <<https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/hu/oseba/apollonio-zvest/>> [9. 5. 2025].

T. T.

1960 Pred televizijskimi kamerami. *Mislinska dolina* 3 (8): 17.

VODOPIVEC, Nina

206

2014 Družbene solidarnosti v času socialističnih tovarn in individualizacije družbe. *Ars & Humanitas* 8 (1): 136–150. <<https://journals.unilj.si/arshumanitas/article/view/2763/2447>> [7. 4. 2025].

VONČINA, Simona in KOK [Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne]

2020 Mestna knjižnica Kranj: Obrazi slovenskih pokrajin: Repnik, Anton (1935–2020). <<https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/repnik-anton/>> [20. 5. 2025].

ZUPAN, France (ur.)

1966 *Mir, humanost in prijateljstvo med narodi / Paix, humanisme et amitié entre les peuples: Umetnostna galerija Slovenj Gradec, 1966–1967*. Slovenj Gradec: Umetnostni paviljon.

ARHIVSKI VIRI KGLU (Koroške galerije likovnih umetnosti)

Mapa 26 A: Zahvale umetnikov.

Mapa 1966: Mladinska delovna brigada.

Mapa 3: K–P.

Mapa 10: Pokloni v trajno last.

Mapa 38 D: Mir 75 – 30 OZN_Toon Wegner.

POROČILA IN OCENE KNJIG IN FILMA *BOOK AND FILM REVIEWS*

Chiara Bortolotto: *Will Heritage Save Us? Intangible Cultural Heritage and the Sustainable Development Turn*. Cambridge idr.: Cambridge University Press, 2025, 71 str.

Socialna antropologinja in etnologinja Chiara Bortolotto je vodja Unescove katedre za nesnovno kulturno dediščino in trajnostni razvoj na Univerzi CY Cergy v Parizu, predava pa tudi na Univerzi v Ženevi. Raziskuje družbeno življenje *Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine* (Unesco 2003), trajnostni razvoj in vlogo človeških čustev pri globalnem upravljanju dediščine. Njene raziskave temeljijo na etnografiji Unescovega političnega sveta, ki ga spoznava kot članica Unescove Globalne mreže facilitatorjev (Unesco b. d.), sodeluje pa tudi z agencijami za dediščino in nevladnimi organizacijami, zato preučuje tudi dileme, ki jih prinaša sočasna umeščenost v več vlog.

V preteklih letih sem Chiara Bortolotto spoznala kot kritično analitičarko določenih trendov, kar nadaljuje tudi v knjižici *Ali nas bo dediščina rešila? Nesnovna kulturna dediščina in obrat k trajnostnemu razvoju*. Vendar pa najprej izpostavljam tri prelomne članke, v katerih je raziskovala razmerja med Unescovim aparatom ter zaporedoma nosilci dediščine, antropologijo in uradniki. Leta 2013 je soočila Unescovo stališče, da avtentičnost ni značilnost nesnovne dediščine, ter veliko naklonjenost praktikov in pripravjalcev nominacij tej vrednoti v besedilih nominacijskih obrazcev, ki so po vpisu elementov dostopni na Unescovi spletni strani (Bortolotto 2013). Unesco s svojo jezikovno politiko lokalne referenčne sisteme razumevanja dediščine avtoritarno podreja svojim referenčnim okvirom (Tauschek 2015: 300–301). Odpira se vprašanje, ali je mogoč bifokalen pogled (Peters 1997: 79) oziroma dvojni referenčni sistem, da je dediščina za njene nosilce pristna, čeprav postmoderna znanost in Unesco pojmujeta, da je vsa dediščina konstruirana (van de Port in Meyer 2018: 3).

Leta 2015 je Bortolotto ugotovljala, da so Unescov sekretariat in telesa antropologom namenili vlogo facilitatorjev (pospeševalcev, mediatorjev), ki anonimno ustvarjajo korpus elementov dediščine v skladu z »nevtralno« (!) politično paradigmo varovanja, medtem ko kritične in refleksivne pristope antropoloških raziskovalcev pojmujejo kot kolonialne (!), ker nosilcev dediščine in njihovih vrednot ne postavijo v središče procesa varovanja

dediščine (Bortolotto 2015). Torej Unesco s pozicije moči tudi referenčne sisteme antropologije avtoritarno podreja svojim političnim okvirom in antropologe spremeni v pisce v senci (angl. *ghost writers*). Sama zagovarjam stališče, da ima antropologija ne samo pravico, ampak tudi dolžnost do kritičnih raziskav dediščine in dediščinjenja, saj Unescova paradigma nujno potrebuje tudi kritike.

208

Pet let kasneje so Chiara Bortolotto, Philipp Demgenski, Panas Karampampas in Simona Toji prispevali raziskavo participacije nosilcev dediščine v Unescovi varovalni paradigmi (Bortolotto idr. 2020). Med pogajanji o konvenciji so določene države močno nasprotovale participativnemu premiku, družboslovni in humanistični raziskovalci pa so vztrajali, da je treba skupnostim, skupinam in posameznikom omogočiti vidnejšo vlogo – rezultat je, da *Konvencija* obvezuje k njihovi participaciji (Unesco 2003: 11b in 15. člen), vendar je namerno ne opredeli natančno. Avtorji na podlagi analize situacij na Unescovem sekretariatu ter na Kitajskem, v Grčiji in Braziliji trdijo, da Unescove programe varovanja nesnovne dediščine dejansko upravlja sodobna poklicna birokracija na mednarodni in državnih ravneh. Sklenejo, da je participacija nosilcev dediščine utopična zahteva, nedosegljiv ideal in Unescova največja politična težava, uradniki po državah pa za premagovanje frustracij izumljajo različne navidezne, pragmatične ali kreativne rešitve. Avtorji članka izražajo predvsem razumevanje za poglede in delovanje uradnikov, niso pa iskali rešitev za večjo vključenost praktikov dediščine in se z njimi pravzaprav sploh niso pogovarjali.

V najnovejši publikaciji, ki jo je Bortolotto 10. aprila 2025 predstavila v Historičnem seminarju Inštituta za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (sodeluje namreč pri pripravi večnacionalne nominacije alpske prehrane), je postavila tezo, da Unescovi upravni postopki temeljito spreminjajo perspektivo: dediščine ne obravnavajo več nostalgичno kot krhko relikvijo, ki jo je treba ohraniti za naslednje rodove, temveč kot trajnostni vir za prihodnost, s pomočjo katerega lahko rešujemo celo vrsto sodobnih izzivov, od ekoloških (str. 16–17, 34–35) do političnih napetosti med narodi (str. 31, 34), zdravstvenih kriz in pandemij (str. 32–33) ter duševnega zdravja (str. 40, 52). »To bi lahko navsezadnje pomenilo, da prizadevanje za varovanje ne pomeni več tega, da mi varujemo dediščino, temveč da dediščina varuje nas« (neošteven). Na prvi pogled je to zanimiv miselni obrat, ki lahko poveča moč dediščine, postavlja pa se vprašanje, kaj pomeni za nadaljnji razvoj nesnovne dediščine in predvsem za njene izvajalce.

Kako je sploh prišlo do trajnostnega premika? »Varovanje« je v *Konvenciji* razloženo kot niz ukrepov »za zagotavljanje živosti nesnovne kulturne dediščine« (UNESCO 2003: člen 2.3). Bortolotto zagotavljanje živosti (angl. *viability*) interpretira kot »sposobnost nadaljnjega obstoja, razvoja, ustreznega delovanja in samoohranjanja v spreminjajočih se družbenih in zgodovinskih kontekstih«, kot razvojni projekt, preobrazbo in projiciranje v prihodnost z vgrajeno idejo trajnostnega razvoja (str. 23). Za razumevanje geneze trajnostnega obrata je pomembno, da je Svetovna komisija za okolje in razvoj (1987) trajnostni razvoj opredelila kot »razvoj, ki zadovoljuje potrebe sedanjosti, ne da bi pri tem ogrozil sposobnost prihodnjih generacij, da zadovoljujejo svoje potrebe«. Na tem pogledu temelji *Agenda 2030 za trajnostni razvoj* (Združeni narodi 2015) (str. 6–7), še pred tem pa je nastala resolucija *Kultura in trajnostni razvoj* (Združeni narodi 2013). Ker

je Unesco del Organizacije združenih narodov, pragmatično upošteva njihove agende in se vanje vključuje, že zaradi financiranja svojih programov in uradnikov (str. 8–9). Da bi diplomatom Združenih narodov uspeli ponazoriti pomen kulture za *Agendo 2030 za trajnostni razvoj*, so uvedli količinske kazalnike in dokazali, da kulturna industrija k bruto družbenemu proizvodu prispeva več kot avtomobilska. »To je ogromen potencial za dobra in zelena delovna mesta, mnoga od teh delovnih mest pa so povezana z lokalno družbo«, je zapisala Irina Bokova, nekdanja generalna sekretarka Unesca (str. 44).

Kaj je Unescova strateška poteza pri zagovarjanju vključitve kulture v cilje trajnostnega razvoja prinesla Unescovi varovalni paradigmi in kako vpliva na reprezentacijo dediščine? Birokratski aparat Unescove Konvencije je zasnovan tako, da pristop trajnostnega razvoja enostavno predpiše državnim politikam varovanja nesnovne kulturne dediščine, te pa nosilec dediščine, tudi če takšna strategija varovanja ni bila njihova zamisel. Po letu 2023 obrazec nominacije za vpis na Reprezentativni seznam izrecno zahteva podatke o prispevku elementa dediščine k trajnostnemu razvoju, tega pa, skupaj s tržnim potencialom, podrobno obravnavajo redno dopolnjene *Operativne direktive* (Unesco 2008/2024: 56–71) (str. 19–20). Poleg tega pa Unescov revizijski mehanizem s poročanjem držav pogodbenic o stanju vpisanih elementov vsakih šest let močno spodbuja prikazovanje nesnovne dediščine kot obvezno vpete v trajnostni razvoj (str. 45–51). Povišana raven birokratizacije je tudi znotraj Unesca povzročila skepticizem, češ da zmanjšuje vpliv *Konvencije* in vzbuja zaskrbljenost glede morebitne izgube raznolikosti pristopov na račun pretirane standardizacije in vsiljene univerzalne trajnosti. Obvezna ciklična poročila namreč ukrepe neizogibno usmerjajo na področja, ki veljajo za pomembna za njihovo oceno, kar olajša doseganje rezultatov, in tega se zavedajo celo tisti Unescovi strokovnjaki, ki so pomagali vzpostaviti mehanizem revizij (str. 47).

Nekatere države se povsem istovetijo s trajnostno naravnostjo dediščine. Bortolotto navaja poglede švicarskega uradnika, da so njihovi strokovnjaki premišljeno dosegli premik od folklore k praksam, ki urejajo ekološke in praktične vidike vsakdanjega življenja, da bi »pokazali, da je ta konvencija več kot le karneval« in lahko prispeva k reševanju ključnih skrbi prebivalstva. Značilen primer je vpis elementa *Obvladovanje tveganja snežnih plazov* (*Avalanche Risk Management*, Unesco 2018). Švicarji osredotočanje na okoljske in ekološke elemente vidijo kot možnost, da konservativne, domoljubne in reakcionarne pristope nadomestijo z alternativnimi političnimi vlogami dediščine (str. 35–37).

Varovanje nesnovne kulturne dediščine torej ni več samo cilj varovalne paradigme, temveč ga Unesco po novem naredi za sredstvo reševanja mnogih vprašanj prihodnosti človeštva (str. 30). Pri tem obstaja velika nevarnost, da dediščino odtuji od njenih nosilcev – pogledom praktikov se Bortolotto v knjigi ne posveča, razen v zvezi s pripravo nominacije o Festivalu Luminara v Pisi, Italija. Meščani 16. junija zvečer v čast svetemu Ranieriju na polknice stavb ob reki Arno namestijo na tisoče gorečih sveč, potem pa slavijo magični učinek migetajočih lučk in njihovih odsevov v reki. Bortolotto je kot facilitatorka svoje sogovornike usmerjala pri izpolnjevanju nominacijskega obrazca in priznava, da ni šlo za mehko vodenje ali tehnično pomoč, ampak za trajne strukturne učinke. Unescove zahteve in birokratski postopki so pri organizatorjih Luminare povzročali frustracije, ker so omejevali in ukalupljali način predstavitve njihove dediščine. Oni so želeli poudariti

dolgo tradicijo in avtentičnost festivala ter izraziti svojo čustveno navezanost nanj, ona pa jih je spodbujala, naj festival opišejo v skladu z Unescovo definicijo nesnovne kulturne dediščine, brez poudarkov na zgodovini, pristnosti (prepovedana ali tabu beseda), čustvih in pripadnosti (str. 24). Po Unescovem modelu trajnostno in tržno naravnega varovanja je zahtevala, da dediščine v obrazcu niso predstavili kot tradicijo iz preteklosti, vredno ohranjanja tudi v prihodnje, temveč kot projekt za prihodnost, ki vsebuje manj plastike in krepi pomen kulturnega turizma. Nominacije zaradi ostre konkurence niso poslali na Unesco, ker je Italija tisto leto promovirala nominacijo večine napolitanskih picopekov (str. 25). Facilitatorka je torej stališča organizatorjev Luminare preoblikovala v politično zahtevano obliko znanja, pri čemer so bili na novo interpretirani lokalno znanje, vrednote in identitetne pripadnosti ljudi.

210

Moto trajnosti nesnovne kulturne dediščine v enaindvajsetem stoletju je »odpornost« (angl. *resilience*), medtem ko je bila »revolucija« klic začetka dvajsetega stoletja. Bortolotto v zaključku deli mnenje nekaterih sogovornikov, da je pristop k dediščini kot naprednemu trajnostnemu projektu, ki ga lahko gradimo brez nostalgije, zadosten vir upanja (str. 54). Ne zamolči, da številne interpretacije Unescovega dediščinskega aparata poudarjajo, da gre za neoliberalno logiko upravljanja, tehnologijo reformiranja družbe in obliko vladnosti (Hafstein in Skrydstrup 2017: 48–51) (str. 53), vendar teh pristopov tudi ne skuša razrahljati.

Postavljajo se številna vprašanja, ki so zaenkrat še brez odgovora: Se bodo praktiki po svetu lahko poistovetili z v prihodnost, trajnostni razvoj in trženje orientirano dediščino? Ali bodo še naprej gojili tradicijo, lokalne vrednote in identitete svoje dediščine, v nominacijskem obrazcu pa pragmatično napisali, kar pač zahteva Unesco? Kako se bo opredelila udeležena stroka: bo lokalnim akterjem zahteve Unescovega aparata predstavljala kot edine mogoče in tako do neke mere spodrezovala korenine njihove dediščine? Ali pa bo odpirala možnost dvojnih pogledov (Peters 1997: 79), da je dediščina za njene nosilce lahko še naprej pristna, čustvena in povezana z identitetami in predniki, obenem pa je tudi trajnostni in tržni vir za prihodnost, kar bodo poudarili v nominaciji? Bo odpornost nesnovne dediščine pomenila, da se bo kot voda prilagajala tako potrebam ljudi na terenu kot meandrom vpisovanja na Unescove sezname?

Obravnavani obrat dediščine v trajnostni razvoj je nedvomno zelo aktualna tema za vse udeležence varovalne paradigme. Bortolotto se identificira z uradniki in facilitatorji varovalne paradigme, manj pa se trudi raziskati poglede praktikov na terenu, brez katerih dediščina ne obstaja in se ne predaja naslednjim generacijam. Ker tudi predava, je velika verjetnost, da bodo v knjigi predstavljeni pogledi postali agenda francoskih in švicarskih diplomantov in doktorandov (str. 70), ki se bodo čez nekaj let zaposlili v Unescovem sekretariatu, kandidirali za delovanje v Unescovih telesih ali se angažirali v projektih varovanja po državah pogodbenicah.

Za zaključek ne morem mimo jezikovne in formalne urejenosti knjige. Besedilo je polno okrajšav, pogosto brez razlage, kaj kratice pomenijo, kar otežuje razumevanje prebranega. Izvlečka, ki je umeščen na neoštevilčene začetne strani knjige, sploh ni mogoče ustrezno citirati tako, da ga bodo bralci našli. Reference vsebujejo obsežen seznam literature in virov s področja (kritičnih) dediščinskih študij, antropologije, sociologije,

arheologije, zgodovine, geografije in Unescove paradigme v angleškem, francoskem in italijanskem jeziku. Fotografij ni.

Knjiga s kritičnim in obenem odmaknjenim pristopom nagovarja predvsem strokovnjake na vseh ravneh Unescovega varovanja nesnovne dediščine, študente dediščinskih smeri in tudi kritične preučevalce Unescove paradigme, manj pa nosilce dediščine po svetu, ki v resnici skrbijo za živost nesnovne dediščine.

REFERENCE

BORTOLOTTI, Chiara

2013 Authenticity: A Non-Criterion for Inscription on the Lists of UNESCO's Intangible Cultural Heritage Convention. V: *IRCI Meeting on ICH – Evaluating the Inscription Criteria for the Two Lists of UNESCO's Intangible Cultural Heritage Convention. The 10th Anniversary of the 2003 Convention, Final Report, January 2013 Tokio, Japan*. Osaka: International Research Centre for ICH in the Asia-Pacific Region, 73–79.

2015 UNESCO and Heritage Self-Determination: Negotiating Meaning in the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the ICH. V: N. Adell idr. (ur.), *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Territory and the Making of Heritage*. Göttingen: Göttingen University Press, 249–272.

BORTOLOTTI, Chiara idr.

2020 Proving Participation: Vocational Bureaucrats and Bureaucratic Creativity in the Implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. *Social Anthropology / Anthropologie sociale* 28 (1): 66–82.

HAFSTEIN, Valdimar Tr. in SKRYDSTRUP, Martin

2017 Heritage vs. Property: Contrasting Regimes and Rationalities in the Patrimonial Field. V: J. Anderson in H. Geismar (ur.), *The Routledge Companion to Cultural Property*. London in New York: Routledge, 38–53.

PETERS, John Durham

1997 Seeing Bifocally: Media, Place, Culture. V: A. Gupta in J. Ferguson (ur.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham in London: Duke University Press, 75–92.

SVETOVNA KOMISIJA ZA OKOLJE IN RAZVOJ

1987 Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. [Oslo]: United Nations. <<https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/wced>> [21. 7. 2025].

TAUSCHEK, Markus

2015 Imaginations, Constructions and Constraints: Some Concluding Remarks on Heritage, Community and Participation. V: N. Adell idr. (ur.), *Between Imagined Communities and Communities of Practice*. Göttingen: Göttingen University Press, 291–306.

UNESCO

2003 *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <<https://ich.unesco.org/en/convention>> [21. 7. 2025].

2008/2024 *Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/doc/src/ICH-Operational_Directives-10.GA_EN.pdf> [1. 7. 2025].

2018 *Avalanche Risk Management* (Švica in Avstrija, 2018). <<https://ich.unesco.org/en/RI/avalanche-risk-management-01380>> [21. 7. 2025].

b. d. Global Network of Facilitators. <<https://ich.unesco.org/en/facilitator>>. <<https://ich.unesco.org/en/trainer/bortolotto-chiara-00278>> [21. 7. 2025].

VAN DE PORT, Mattijs in MEYER, Birgit

2018 Introduction: Heritage Dynamics, Politics of Authentication, Aesthetics of Persuasion and the Cultural Production of the Real. V: M. van de Port in B. Meyer (ur.), *Sense and Essence: Heritage and the Cultural Production of the Real*. New York in Oxford: Berghahn, 1–39.

ZDRUŽENI NARODI

2013 *Resolution Adopted by the General Assembly on 20 December 2013: Culture and Sustainable Development*. <<https://docs.un.org/en/A/RES/68/223>> [21. 7. 2025].

2015 *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <<https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/9814>> [21. 7. 2025].

Nadja Valentinčič Furlan

212 *Lea David: A Victim's Shoe, a Broken Watch, and Marbles: Desire Objects and Human Rights*. New York: Columbia University Press, 2025, 328 str.

To je knjiga o eni od naših slepih peg – ideološki eksploataciji osebnih predmetov, ki ostanejo za najhujšimi množičnimi zločini človeštva. Žrtvin čevelj, razbita ura in frnikole iz naslova so tipični primeri najdb s krajev, kot so koncentracijska taborišča, množična grobišča ali prizorišča terorističnih napadov. Sociologinja Lea David ugotavlja, da jih po odkritju čaka precej predvidljiva diskurzivna pot, ki jo določata ideologija človekovih pravic in njena tekunica – nacionalistična ideologija.

Predmete tragično preminulih ljudi obravnava kot kategorijo – kot objekte želje. Ti sprožajo čustvene reakcije, saj v njih vidimo neposredno povezavo z nepravilno smrtjo in uničenjem (str. 45, 47). Avtorica analizira kroženje tovrstnih osebnih predmetov v treh različnih kontekstih: njihovo »preživetje« in najdbo po zločinu vključno z vlogo, ki jo imajo v sodnih postopkih, nato prehod v zasebne domove ter kasnejše javno razstavljanje. Pri tem se osredotoča na konstruiranje njihove diskurzivne vrednosti z ozirom na ideologijo, saj poudarja, da zgodbe pripovedujemo mi in ne predmeti sami (str. 130). Izpostavlja prav to nevidno ideološko podstat – na vsaki točki kroženja te predmete uporabljamo zato, da bi z njimi podprli specifične ideološke nazore (str. 59).

Knjiga Lee David se uvršča v obširno in razvejano akademsko produkcijo raziskav, vezanih na odnos med človekom in predmetom (prek Malinowskega, Goffmana do Appaduraia), vendar avtorica fokus jasno opredeli v luči t. i. forenzičnega obrata (str. 64–65) in se naveže na Collinsovo teorijo interakcijskih ritualnih verig, ki poudarja pomen čustvene energije za družbeno delovanje (str. 18–31). V muzeološki literaturi se veliko piše o t. i. težavnih, spornih, disonantnih, temačnih ipd. kulturnih dediščinah, vendar so njihove definicije ohlapne, obseg pa poljuben (Pirman 2025: 53–64). Prav vse lahko, na primer, zajemajo gradivo, vezano na holokavst. David objekte želje – in s tem svojo razpravo – natančno zameji z naslednjimi kriteriji: 1. dogodek množičnega zločina mora vključevati odgovorno stran, izkazan namen povzročitve nasilnega dejanja, nasilno dejanje samo in občutek, da je bila pri tem storjena krivica; 2. najdeni osebni predmeti ustvarjajo neposredno povezavo z zločinskim dogodkom, ki ga prizadeti ohranjajo v živem spominu; 3. tovrstni najdeni osebni predmeti so redki in edinstveni, saj sprožajo neposredno povezavo med ubitimi in ubijanjem; 4. morajo pa biti sledljivi, tj. pripisani ubitemu lastniku, saj jih je tako moč povezati z življenjem in smrtjo, kar objektu želje poveča njegov čustveni naboj (str. 39–41). Zaradi teh lastnosti burijo domišljijo in sprožajo pripovedovanje zgodb. Tako so zaželeni, da David piše celo o trgu objektov želje (str. 130).

Za potrebe strukturirane razprave avtorica v drugem poglavju razvije izvirni teoretski model (str. 46–58). Premike objektov želje obravnava na dveh oseh – s prvo opredeljuje razliko med biografijami posameznih predmetov (vključno s kroženjem njihovih podob) in njihovo potencialno tvornostjo kot objektov želje, z drugo pa si pomaga pri razlikovanju čustvenega dela od moralnega, saj prav slednje »sinhronizira kolektivni naboj čustvene energije« (str. 46), ki objektu želje določa vrednost. Na prehodu predmeta iz zasebne v javno sfero (npr. v muzej ali spominski center) steče proces rekontekstualizacije, ki z uporabljenimi strategijami in tehnikami razstavljanja pri obiskovalcih namenoma sproža čustveni odziv in jih spodbuja k moralnemu delu. Slednjega avtorica izpelje iz sociološkega koncepta čustvenega dela Arlie Hochschild (str. 51–52). Moralno delo je »proces obiskovalčevega intenzivnega čustvenega dela v spregi z ideološko inscenacijo objektov želje« (str. 55) in je vedno v službi programa institucije, ki ga je razstavila (str. 53). Ključno je, da se obiskovalci takemu delu podvržejo prostovoljno, samo dejanje pa razumejo kot državljansko dolžnost v lastno korist (str. 54), govorimo pa lahko celo o moralnem turizmu (str. 139).

Lea David, sicer profesorica na Univerzitetnem kolidžu Dublin, je nase opozorila že s knjigo *Preteklost nas ne more pozdraviti*, v kateri je razvila koncepte, ki jih je vtakala tudi v pričujoče delo (David 2020). Z vidika muzeologije je nemara najbolj zanimiva avtoričina umestitev muzejev in spominskih centrov v t. i. spominsko infrastrukturo, ki je v zadnjih desetletjih privzela standardizirane načine upravljanja s človekovimi pravicami, utemeljenimi v »treh načelih: soočenje s preteklostjo, dolžnost spominjanja in pravica za žrtve« (nav. delo: 41). Za univerzalno predlogo je na globalni ravni obveljal holokavst (str. 78–80). Avtorica se posveča protislovju med zahtevami ideologije človekovih pravic po univerzalnem sočutju s trepečim drugim in ekskluzivističnimi težnjami nacionalizmov, ki terjajo komemoriranje etnično opredeljenih žrtev. Ne glede na rivalstvo oba pogleda na moralni red v svojo službo vpregata objekte želje (str. 85), kar utemeljujeta v moralnem spominjanju (str. 107). V tej luči je pomenljiv sklep poglavja, v katerem avtorica obravnava prehod predmeta iz rok svojcev v spominski center v Srebrenici: intimni »naj se nikoli več ne zgodi« se v ustanovi prelevi v »naj se *nam* nikoli več ne zgodi« (str. 129).

David v osrednjem delu knjige teoretska izhodišča nadgradi z nizanjem različnih primerov prehajanj objektov želje iz pravosodne v zasebno in nato javno sfero. Natančno opredeljena raziskovalna vprašanja avtorici omogočajo, da se ne zadržuje na zgodovinskih in političnih okoliščinah posameznih zločinov, pač pa iz njih izlušči vzorce kroženja, vrednotenja in interpretiranja objektov želje (str. 133). Njihove različne poti in funkcije tako popisuje skozi politično in ideološko nasprotujoče si primere iz 20. in 21. stoletja s celega sveta, ne pa tudi iz Slovenije. Pri tem se opira na množstvo virov, vključno z gostim tkanjem že objavljenih pričevanj humanitarnih forenzikov, svojcev žrtev in obiskovalcev muzejev ter spominskih centrov (mdr. National September 11 Memorial & Museum v New Yorku, Muzej vojnega otroštva v Sarajevu, državni muzej Auschwitz-Birkenau, muzej Shoah v Parizu, Spominski muzej in park Jasenovac ...).

V zadnjem delu Lea David razišče ikonografijo žrtvinega čevlja kot splošno razširjenega razstavnega predmeta, ki se je v žanru moralnega spominjanja razvil v univerzalno retorično figuro, prisotno v muzejskih in umetniških razstavah, aktivističnih komemorativnih postavitvah v javnem prostoru ipd. (str. 157). Avtorica razdela dolgo pot,

ki je vodila od izvornih kupov čevljev iz koncentracijskih taborišč 2. svetovne vojne (str. 169) prek neštetihi muzejskih ponovitev do splošno znanega in prepoznavnega simbola (prim. Filipić 2020: 5), s tem pa tudi do vzpostavitve enega najučinkovitejših objektov želje.

214

Čeprav avtorica obravnava izrazito vizualno, prostorsko prakso na konkretnih primerih – tj. različnih oblikah razstavljanja oziroma inscenacije predmetov –, v knjigi ne bomo našli slikovnega gradiva (tega predstavlja na predavanjih). Je pa za celotno razpravo pomenljiva izbira reprodukcije umetniškega dela na naslovnici. Gre za delo iz serije Svobodni predmeti (*Free Objects*) Vladimirja Miladinovića. Umetnik je po boljših trgih in spletu iskal predmete, ki ustrezajo tistim, najdenim v množičnih grobiščih v Batajnici pri Beogradu (str. 89). Izhajal je iz forenzičnih seznamov, ki jih hrani arhiv Mednarodnega kazenskega sodišča za nekdanjo Jugoslavijo, in prevpraševal njihov obstoj oz. vrednost – so bili po obravnavi res vsi predmeti uničeni oz. ali lahko tudi najdeni predmeti, pretvorjeni v umetniške nadomestke, pričajo o zločinih (Young 2018)? Mimogrede – po naključju smo si sočasno z izidom knjige, o kateri pišem, Miladinovićevo razstavo *Neopisljivi prostori* lahko ogledali tudi v Ljubljani (Galerija Ravnikar, 22. 1.–8. 3. 2025).

Avtorica knjigo posveča vsem, ki so v življenju že izkusili izgubo, v uvodu pa ne razgrinja geopolitičnega trenutka, v katerem je pričujoča knjiga izšla. Sklepam, da je za avtorico, ki na univerzi poučuje o človekovih pravicah in genocidu, slednji pravzaprav stalnica in ne izredno stanje (str. XI). Sama to recenzijo pišem v času, ko je predsednik Združenih držav napovedal lustracijo ameriških muzejev – namesto diskusije o sužnjelastništvu naj bi se vanje vrnila dikcija samohvale, kar so muzealci označili za akt izbrisa zgodovine (Coleman-Robinson 2025). Pišem jo v mesecu, ko mnoge države in institucije trdovratno vztrajajo pri zanikanju genocida v Gazi. V času torej, ko je resnica o vojnih zločinih pač stvar pogajanj in predvolilnih taktik. Znotraj tako kratkoročno prikrojenih politik so primorane delovati tudi kulturne institucije, vključno z muzeji, ki predmete – pričevalce hranijo. Poljski pisatelj Stanislaw Lem je že leta 1980 pisal o fiktivni akademski študiji, ki »obsega pregled poskusov iz zadnjega časa, da bi resnico o genocidu Tretjega rajha razglasili za ponarejanje in laž«. Sprašuje se, ali bi negacija tega, kar se je nagomililo v gorah dokumentarnih slik, pričevanj, pohitlerjevskih arhivov, skladovnic las, pobritih z ženskih glav, protez, ki so ostale od ubitih pohabljenec, igračk zmasakriranih otrok, očal, sežigališč v krematorijih [lahko bila] kaj drugega kot znak blaznosti? Ali je za nekoga, ki ni nor, mogoče, da bi neizbrisljive dokaze zločina označil za ponaredek? (Lem 2025: 46).

V navedku sicer ne omenja čevljev, ur ali frnikol, vendar nam ta 45 let star sklic na tovrstno dokazno gradivo lahko pomaga osvetliti pomen sociološke analize Lee David.

Lem piše, da živimo v času, ko je mogoče že vse storiti, ne pa tudi vsega izreči (nav. delo: 45). Lea David nam kritično pokaže, kakšne diskurzivne šablone smo razvili s pomočjo objektov želje, da bi volk ostal sit in koza cela.

REFERENCE

COLEMAN-ROBINSON, Vedet

2025 First They Came for Black History. *Hyperallergic*, 20. 8. 2025. <<https://hyperallergic.com/1035834/first-they-came-for-black-history/>> [21. 8. 2025].

DAVID, Lea

2020 *The Past Can't Heal Us*. Cambridge: Cambridge University Press.

FILIPČIĆ, Neli

2020 Zgodbe, kot jih pišejo stopala – bosa, obuta ali sezuta. V: J. Žagar (ur.), *Zgodbe prehojenih poti*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. <https://www.etno-muzej.si/files/exhibitions/zgodbe_prehojenih_poti.pdf> [28. 8. 2025].

LEM, Stanislav

2025 *Provokacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

PIRMAN, Alenka

2024 *Razstavljanje sporne kulturne dediščine: Sodelovanje umetnikov in muzejev*. Ljubljana: Založba /*cf.

YOUNG, Stephenie A.

2018 Geographies of Loss: Testimony, Art and the Afterlife of Batajnica's Disappeared Objects. *Témoigner: Entre histoire et mémoire* [online] 127: 132–137. <<https://doi.org/10.4000/temoigner.7975>> [28. 8. 2025].

Alenka Pirman

215

Inja Smerdel: *Jarmi: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / Yokes: The Collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2024, 492 str.

Mag. Inja Smerdel je avtorica dvojezične monografije *Jarmi / Yokes*, ki je v letu 2024 izšla v Knjižnici SEM kot dvanajsta v seriji predstavitev nacionalnih zbirk Slovenskega etnografskega muzeja. Monografijo sta uredili dr. Nena Židov in Barbara Sosič. S prevodom v angleški jezik (Romana Mlačak, Andreja Šalamon Verbič) in odličnimi fotografijami predmetov (avtor Marko Habič) je znanstveni študiji in katalogu zbirke jarmov dodana primerjalna vrednost, kar jo dela dostopnejšo mednarodni javnosti.

Naj spomnimo, da je mag. Inja Smerdel, danes upokojena etnologinja in nekdanja direktorica Slovenskega etnografskega muzeja (1995–2005), opravila številne raziskave tradicionalnih gospodarskih in kulturnih praks na Slovenskem (med drugim o ovčarstvu, kmečkih orodjih in odnosu med človekom in delovno živino). V omenjeni knjižni zbirki Knjižnica SEM je objavila zbirki *Oselniki / Whetstone Holders* (1994) in *Orala / Ploughing Implements* (2008), z objavo tretje zbirke *Jarmi / Yokes* pa je še dodatno potrdila status najvidnejše strokovnjakinje, poznavalke vsebin tradicionalnega kmečkega gospodarstva pri nas in v širšem evropskem kulturnem prostoru.

V strokovnih delih je Inja Smerdel na svojstven način dokazala, da so jo kot raziskovalko vedno znova zanimali odnosi, ki se spletajo med človekom in živalmi. Spoznanja je v strokovnem smislu zaokrožila z znanstveno analizo jarmov kot ključnega elementa v preteklosti kmetijstva in živinoreje.

Zbirko jarmov Slovenskega etnografskega muzeja, ki je najpomembnejša in edinstvena tovrstna zbirka v nacionalnem ter širšem evropskem prostoru, je nadgradila s študijsko poglobljenim načinom dela, ko je terenske raziskave dopolnjevala s primerjalnim

preučevanjem pisnih virov. Jarne, prapredmete za vpreganje goveje živine, ki so ostali nespremenjeni v uporabi vsaj do zadnje četrtine 20. stoletja, je predstavila v povezovanju neme govorice snovnega in simbolnega, nesnovnega.

V zgodovinskem pregledu je z etimološko razlago besed podala temeljna vedenja o jarmih in vključila predstavitev najzgodnejših antičnih upodobitev v jarne vpreženih volov iz obdobja starega Egipta in Mezopotamije. Z nizanjem razlag o prazgodovinskih arheoloških najdbah na evropskih tleh je posredno razodela neprecenljiv prispevek fizičnega dela volov k razvoju civilizacij skozi eone zgodovinskega razvoja.

216 V najobsežnejšem poglavju, ki ga je nasloвила Z jarmi od Irske do Finske, potem proti vzhodu, jugu in zahodu, malce pa tudi drugam, je podala primerjalne študije jarmov po posameznih državah s poglobljeno analizo konstrukcijskih značilnosti jarmov, uporabo materialov in z upoštevanjem regionalnih posebnosti.

Poleg dveh osnovnih tipov je bil razvoj oblikovnih različic jarmov odvisen tudi od geografskih vplivov in zgodovinskega konteksta. Jarmi so kot individualni muzejski predmeti pripovedovalci zgodb o migracijah, trgovini in vplivih vojn. Avtorica je nakazala, da bi lahko s primerjalnimi študijami jarmov – čuvarjev zgodovinskega spomina – napisali novo poglavje etnogeneze Slovencev.

Inja Smerdel, ki jo odlikujeta svetovljanska širina in bogato znanje tujih jezikov, je med raziskovanjem vzpostavila številne kontakte z raziskovalci jarmov v mednarodnem prostoru. Vnašanje osebnih zgodb, ki so se splete v teh poznanstvih, daje strokovnemu besedilu poseben čar in posredno dokazuje, da jo je raziskovalno delo 'posrkalo' v odnose, tudi tiste, ki jih je vzpostavila pri terenskih raziskavah. Razumevanje jarmov v ljudski kulturi je predstavila na simbolnih ravneh in izpostavila lokalne mojstre, ki so jarne izdelovali glede na prilagoditve terenu, tradiciji in individualnim značilnostim vola.

Razvoj jarmov je postavila v zgodovinski kontekst, saj so tehnološke spremembe in uvajanje strojne mehanizacije v kmetijstvu v šestdesetih letih prejšnjega stoletja spodbudili ponovno zanimanje za jarem, ki je kot prastari materialni vir spet stopil v ospredje strokovnega zanimanja. Objava muzejske zbirke jarmov Slovenskega etnografskega muzeja, ki z letnicama pridobitve (od prvega jarma prejetega v letu 1912 do podarjenega jarma leta 2012) zaokrožuje 100 let soustvarjanja zbirke in strokovnih prizadevanj kolegov etnologov, ki so v muzeju izgrajevali zbirko, še posebej od objave vprašalnice »O opremi in vpregi goveje živine« v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* (B. n. a. 1960) in strokovnih prizadevanj za zbiranje gradiva za etnološki atlas Jugoslavije dalje. Skrbno urejen katalog odlikuje natančno določena in jasna tipologija jarmov, saj je Inja Smerdel 127 primerov jarmov uredila po temeljnih tipih, določenih na podlagi zatilnega in vihrovega jarma ter njenih regionalnih različic. Vsak jarem je obširno predstavila z opisom njegovih individualnih značilnosti, opisom materialov, dimenzij in stanja ohranjenosti.

Zanesljivost in uporabnost izdelane tipologije jarmov je potrdila s pregledom zbirke jarmov, ki jih hranijo pokrajinski muzeji. V katalogu je uvedla novo terminologijo, poimenovanje posameznih sestavnih delov jarmov glede na obliko, lego in namembnost z upoštevanjem posameznih starih, že uveljavljenih izrazov. Fotografije jarmov in drugih predmetov zbirke kot vizualna dokumentacija omogočajo raziskovanje muzejske zbirke

in primerjave z drugimi zbirkami. Katalog je avtorica dopolnila z arhivskim gradivom risanih zapisev, ki podrobno prikazujejo detajle oblik in ornamentiko jarmov. Z objavo geografskih kart z legendami k oblikam tipov jarmov po etnoloških območjih je dovršila začeto delo že omenjenega obsežnejšega zbiranja gradiva sredi prejšnjega stoletja ter dodala vrednost monografiji, ki se bere kot priročnik za razumevanje kmečke kulture.

Kustosi, ki delujemo v pokrajinskih in drugih slovenskih muzejih in se (med drugim) ukvarjamo tudi s tradicionalnimi načini kmetovanja, smo lahko Inji neskončno hvaležni za njen pomemben prispevek k razumevanju jarmov kot uporabnega kmečkega orodja in nosilca kulturnih vrednot, simbola moči ter odnosa med človekom in vprežno živino. Neprecenljiva je strokovno dovršena terminologija, ki bo v pomoč tako pri obravnavi predmetov v muzejskih zbirkah, študentom in ljubiteljem kulturne dediščine.

Danes od vremena zbledeli jarmi, kmečki predmeti nekdanje veljave, ki pogosto širom po Sloveniji samevajo kot okras na pročeljih gospodarskih poslopij, z raziskovalnim delom Inje Smerdel ne ostajajo več le neme priče časov skupnega dela ter velikih fizičnih naporov, ampak medsebojne vezi med človekom in delovno živaljo postavljajo v zgodovinski in kulturni kontekst.

217

REFERENCE

B. N. A.

1960 O opremi in vpregi goveje živine (vprašalnica). *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 2 (2): 11–13.

SMERDEL, Inja

1994 *Oselniki: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / Whetstone Holders: The Collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

2008 *Orala: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / Ploughing Implements: The Collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

Brigita Rajšter

Irene Rožman Pišek: *Babice na razpotju zgodovine: Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2025, 196 str.

Etnologinja Irene Rožman Pišek je s svojo najnovejšo znanstveno monografijo izpopolnila svoj bogati opus del na temo obporodne zdravstvene skrbi na Slovenskem. Monografija je povedna že na samem začetku. Slika Toneta Kralja *Rojstvo* iz leta 1969 nas povabi v kmečki dom, v katerem se je rodilo življenje. V sobi je vidna kmečka peč, ob njej velika košara s koruzo; zdi se, da se je kmečka žena le za čas poroda odtegnila od dela, ki bo vsekakor počakalo na njo. Poleg babice in drugih žena je v porodni sobi tudi mož porodnice. Zdi se, da je vstopil v porodno sobo, ki se bo zopet kmalu spremenila v delovno sobo. Vse napisane misli so bila moja prva občutja, ko sem knjigo vzela v roke. Ob prebiranju knjige so se moji občutki potrdili. Poglavje »Priprava na porod« se prične s pomenljivim stavkom »Nosečnice so delale do zadnjega« (str. 83). Prisotnost moža pa ni bila nujno samo v smislu vstopanja po koncu poroda, ampak so bili možje pri ženinem porodu prisotni v večjem številu, kot si mislimo. Avtorica na to temo zapiše:

»Današnje prepričanje, da v preteklosti mož ni bil pri porodu svoje žene, je seveda zmotno in stereotipno« (str. 126).

218

Pa pojdemo po vrsti. Kaj je vodilo avtorico k pisanju znanstvene monografije? Začetki pisanja sodijo v leto 2013 z mislijo na spregledano 260-letnico ustanovitve babiške šole v Ljubljani in izjemen družbeni pomen babiškega poklica, ki je po mnenju znanstvenice Wende R. Trevathan (1987) tudi najstarejši ženski zdravstveni poklic. Zdravstvena skupnost babicam ni posvečala dovolj pozornosti. O tem se je prepričala tudi sama avtorica znanstvene monografije v pogovorih z upokojenimi terenskimi babicami. Po drugi svetovni vojni so bile terenske babice najštevilčnejša zdravstvena poklicna skupina, ki je skrbela za zdravje žensk, mater in otrok. Dr. Irene Rožman Pišek je opravila 65 intervjujev z upokojenimi terenskimi babicami, ki so po letu 1945 delovale na različnih območjih Slovenije. Njihova delovna območja so bila zelo raznolika v demografskem, zdravstvenem in gospodarskem smislu. Območne posebnosti so sooblikovale njihove delovne razmere, ki so se prepletale z možnostmi in načini preživetja tamkajšnjega prebivalstva. V tem kontekstu je postavljen okvir raziskave, katere rezultati, kot rečeno, temeljijo predvsem na ustnih pričevanjih zadnjih generacij terenskih babic. Njihove zgodbe zapolnjujejo vrzel v zgodovini babiškega porodništva na Slovenskem, zato je pričujoča znanstvena monografija, po besedah avtorice, etnografija, dokument časa. Glavni namen je prikazati skrb terenskih babic za matere in otroke v obdobju po drugi svetovni vojni., ko je bila (in je še vedno) glavno merilo kakovosti obporodne zdravstvene skrbi raven umrljivosti mater in otrok zaradi poroda, nosečnosti in neprimerne nege. Hkrati pa je bil to čas, ko je temeljno poslanstvo terenske babice kot porodne pomočnice postopoma spodrinil lik »socialno čuteče preventivne delavke pri zaščiti matere in otroka.« (str. 24). če citiramo besede ginekologa in porodničarja dr. Vita Lavriča. V programu zaščite matere in otroka je bila glavna naloga terenskih babic osveščanje žensk o ciljih sodobne obporodne zdravstvene oskrbe. V okviru tega so bili najpomembnejši porod v porodnišnici, redni zdravniški pregledi med nosečnostjo in po porodu in redni zdravniški pregledi otrok. Žensko in njeno družino je morala babica prepričati, da je porod v porodnišnici varnejši kot porod doma.

Povojna zdravstvena politika je s programom Zdravstveno varstvo žena, otrok in šolske mladine prek komiteja za varnost ljudskega zdravja pri vladi Federativne Ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) sledila smernicam Unicefa in svetovne zdravstvene organizacije.

Spremembe v liku terenske babice avtorica povedno opiše s sledečo mislijo: »Babice so bile vsaj nekaj časa zveste svojim ženskam, z njimi so se počasi selile v posvetovalnice, dispanzerje in porodnišnice, hkrati pa so obžalovale, da je nekaj umrlo za zmeraj: toplina domače rojstne hiše« (str. 27).

Intervjuji kot glavni vir pričujoče znanstvene monografije so lahko »zaživel« s pravilnim raziskovalnim pristopom. Avtorica se je pri svojem delu posluževala t. i. polstrukturiranega intervjuja, ki sicer v veliki meri daje veliko svobode, a temelji na uporabi vodnika za pogovor. To je pisni seznam vprašanj in tem, ki jih je potrebno obravnavati v določenem zaporedju. V bistvu gre za vprašalnik, ki ga je avtorica po opravljenem pogovoru poslala babicam. Avtorica ugotavlja, da so bili v praksi njeni pogovori pogosto

nekakšni hibridi, saj se je z babicami pogovarjala nekaj časa strukturirano, nato bolj neformalno. Pogovore je analizirala z računalniškim programom za kvalitativno analizo besedil Atlas.ti. V Sloveniji ga je na konferenci na Bledu leta 2000 predstavila Susanne Friese. Raziskovalni pristop utemeljene teorije (grounded theory), na kateri je zasnovan program, je bil najprimernejši za analizo in razumevanje zbranega gradiva. Vključuje sistematično zbiranje podatkov in njihovo analizo z namenom prepoznavanja konceptov, procesov, struktur preučevanih pojavov, kakor jih opisujejo ljudje. V teku intervjujev se je namreč pokazalo, da so v pogovorih zbrani podatki bili sicer med seboj povezani, toda povezave je bilo potrebno šele najti. To je tudi cilj utemeljene teorije; na podlagi podatkov oblikovati nove koncepte, spoznanja in teorije. Avtoričin cilj ni bil oblikovati nove teorije, ampak spoznati med seboj povezljive in izključujoče teme ter jih natančno opisati in pojasniti.

Omenjeni raziskovalni pristop je omogočil spregovoriti nekdanjim terenskim babicam. Iz njihovih spominov in zgodb bralec dobi vpogled v ne samo šolanje bodočih babic in njihovo kasnejše delo na terenu, ampak tudi v življenje kmečkega prebivalstva na Slovenskem po drugi svetovni vojni. Opisi socialnih in družbenih razmer po vaseh so večkrat pretresljivi. Kot raziskovalka socialne in zdravstvene zaščite mater in otrok v Sloveniji v obdobju med obema vojnama sem bila ob branju monografije pogosto pretresena nad ugotovitvijo, da so bile razmere na slovenskem podeželju, predvsem v oddaljenih predelih, ponekod podobne kot v predvojnem obdobju. Če se vrnem na že omenjeno poglavje »Priprava na porod«, so nosečnice delale do zadnjega. Pretresljiv je zapis upokojene terenske babice, katere delovno območje je bilo v Halozah: »*Normalno so delale, v vinogradi delale. V vinogradi je rodila, pa so me klicali, ko si je v predpasniku že otroka prinesla domov, še ni imela niti popkovine prerezane; mene so poklicali, ko se je otrok že rodil*« (str. 83).

Avtorica opozori na pomemben moment položaja kmečkih žena po drugi svetovni vojni. Kmečke žene pogosto v nosečnosti niso hodile na preventivne preglede ne samo zaradi preobremenjenosti z delom in oddaljenosti od zdravstvenih ustanov, ampak tudi zato, ker so morale vse plačati, tudi porod. Ker večina kmečkih žena ni bila zdravstveno zavarovana, so za porodno pomoč plačevale t. i. participacijo. Preostanek stroškov je sprva doplačal Okrajni ljudski odbor (OLO), kasneje občina. V manj razvitih območjih Slovenije, kot npr. v Halozah ali Prlekiji, kmečke ženske niso zmogle plačati participacije, zato so, ker je bilo to ceneje, rodile doma. Status kmečkih žensk se je uredil šele leta 1974.

Neugoden položaj kmečkih žena v okviru tedanjega zdravstvenega sistema odkriva njegovo dvojnost in neenakopraven položaj žena na stan kljub novi pravičnejši družbeni ureditvi. Neenakost z drugimi ženami je bila razvidna tudi v času nosečnosti. Uredba o zdravstveni zaščiti nosečih žena z obveznim zdravniškim pregledom (UL LRS 6-25, 1951) je po eni strani predpisala redne kontrolne preglede v četrtem in osmem koledarskem mesecu nosečnosti, po drugi strani pa v petdesetih letih noseče kmečke ženske še niso hodile na redne kontrolne preglede. V Sloveniji je bilo leta 1952 do petega meseca nosečnosti pregledanih šele 27,99 odstotka nosečnic. O tej problematiki je leta 1963 v Babiškem vestniku poročala babica Meta Štaudohar:

Žene, ki so redno zavarovane, dobe povrnjene potne stroške, te obiskujejo dispanzer redno po naročilu. Zato pa moram o kmečkih zavarovankah voditi toliko bolj

natančno evidenco njihovega zdravstvenega stanja. Težko dosežem, da obiščejo dispanzer vsaj dvakrat v nosečnosti. (str. 69)

220

Zavedanje o prisotnosti problema je v zdravstveni stroki obstajalo, zato so bile terenske babice tiste, ki so »iskale« nosečnice po podeželju. Njihovo prosvetljevanje kmečkih žena je oviralo tudi nezaupanje do izobraženih diplomiranih babic. Nekatere sogovornice so naleteli na velik odpor tako starejših babic kot samih žensk, zlasti starejših mnogorodnic, ki so bile do njih nezaupljive in sumničave. Ne glede na izobrazbo so ljudje za svojo vzeli tisto babico, ki jim je otroke »prinašala« že več desetletij. Ampak z vztrajnim delom šolanih terenskih babic je postopoma prihajalo do napredka tudi na tem področju. Bodoče terenske babice so prejele pomembne temelje za svoje delo v babiški šoli v Ljubljani. Babiška šola je temeljila na dveh principih, in sicer izobraževalno-strokovnem in vzgojnem. Sogovornice v intervjujih, ki so šolske klopi zapustile v petdesetih in šestdesetih letih, so bile dobro vzgojene in predane svojemu poklicu. Takšna popotnica je terenskim babicam pomagala, da ženske pri babici niso iskale samo zdravstvene pomoči, ampak tudi nasvet za reševanje različnih družinskih ali osebnih težav ter uteho. Odličnost babiške skrbi je temeljila na pogovoru. Osrednji del patronažnega obiska je bil pogovor, saj je med pogovorom babica spoznala žensko, kako čuti z otrokom in s sabo. Socialne razmere ter psihološko in telesno zdravje so bili med seboj različno prepleteni, kar je na hišnem obisku babica prepoznala in se bolje prilagodila potrebam posamezne ženske. To pa je bil bistveni predpogoj za širjenje dobrega glasu o posamezni babici in pridobitev zaupanja. Same porodnice so po vasi širile hvalo o babici.

Stalna pripravljenost terenskih babic je vplivala tudi na njihovo družinsko in osebno življenje: »Sem pršla domu, me je že drug čaku. Al pa, komaj sem se ulegla, pa je že spet zvonc brnel« (str. 144).

Delo babic je pozneje postalo lažje. Sogovornice so bile mnenja, da je porodnišnica edina prava rešitev in izbira za ženske in otroke, a so se hkrati strinjale, da je porod doma poseben, intimen dogodek. Zanj so seveda morali biti izpolnjeni pogoji, kot normalna in zdravniško vodena nosečnost, ljubeč odnos med zakoncema, urejene družinske in socialne razmere ter zadovoljiva higienska raven. Znanstvena monografija nam v enem od zadnjih poglavij ponuja zanimivo razmišljanje intervjuvanih terenskih babic o porodu doma. Starejše generacije sogovornic, ki so se šolale med letoma 1945 in 1960, so menile, da je porod doma pretežno varen. Tveganje za porodni in poporodni zaplet je bilo večje pri starejših privesnicah in mnogorodkah. Mlajše generacije babic, torej tistih, ki so se šolale po letu 1960, ko je bila ustanovljena štiriletna babiška šola, so bile pripravljene na delo v porodnišnici. Po ustanovitvi štiriletne babiške šole se je pokazala potreba po medicinski sestri – babici, ki bo opravljala, vodila in organizirala polivalentno patronažno delo. Hkrati z zdravstveno in s šolsko reformo babiškega poklica se je spreminjala tudi njihova poklicna samopodoba. Zgovoren je že nov poklicni naziv medicinska sestra – babica. Lik medicinske sestre je zasenčil lik babice. To je bil prelomen in boleč trenutek tako za starejše kot tudi mlajše generacije babic.

Znanstvena monografija *Babice na razpotju zgodovine. Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let* je posebna in drugačna, saj imajo glavno besedo upokojene terenske babice. Njihove zgodbe in spomini pričajo o duhu časa v Sloveniji po drugi

svetovni vojni. Novi družbeni odnosi niso pomenili konca revščine, zlasti v odročnih in pozabljenih kmečkih okoljih. Sogovornice so to videle in skupaj z ženami izkusile revščino. V tem kontekstu je pričujoča monografija pomembna kot temelj za poglobljeno raziskovanje socialnih razmer na slovenskem podeželju po drugi svetovni vojni. Hkrati bralcu ponuja vrsto drugih raziskovalnih iztočnic, kot sta npr. položaj kmečkih žena in odnos med spoloma.

Monografija je sistematična, poglavja si sledijo v logičnem zaporedju. Na koncu knjige je mali zemljevid območij delovanja terenskih babic v obdobju 1945–1960, ki so bila zajeta v raziskavi. Ta nudi bralcu dodatno preglednost. V povezavi s fotografijami v knjigi bralca spodbuja k razmisleku o pomenu in nesebičnosti nekdanjih terenskih babic.

Dunja Dobaja 221

Ana Svetel: *Spremenljive krajine severovzhodne Islandije: Vreme, letni časi, svetloba in tema.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2024, 365 str.

Ana Svetel je na veliko veselje vseh svojo doktorsko disertacijo preoblikovala in objavila v knjižni obliki. V veliko veselje iz več razlogov: ker gre za prvo obsežnejšo etnografsko študijo Islandije oziroma severne Evrope v slovenskem prostoru, ker obravnava dojemanje prepletenosti časa, prostora in z njima povezanih sprememb z vidika prebivalcev obravnavanega območja in ker je monografija slogovno in jezikovno izredno dovršena, saj na izviren način prepleta pripovedi številnih prebivalcev in prebivalk obravnavanega območja. Monografija je v vseh teh prepletih berljiva in hkrati večglasna razprava, ki z antropološkega vidika obravnava vprašanja krajine oziroma njenih spremenljivih vidikov. Spremenljive vidike sooblikujejo vreme, letni časi ter načini, kako svetlobo in temo misliti v kontekstu krajin, kako našete pojave obravnavati kot elemente krajinskih sprememb, kako ti elementi delujejo sopovezano in kako sodoločajo načine življenja in zaznavanja na severovzhodni Islandiji. V središču razprave je družbena vloga (na prvi pogled) nematerialnih razsežnosti okolja. Avtorica je omenjeno raziskovala z večmesečnim etnografskim terenskim delom na severovzhodni Islandiji: gradivo je zbirala tako s (pol)strukturiranimi intervjuji kot tudi z neformalnimi pogovori in opazovanjem (z udeležbo), ogromno tega gradiva pa je v knjigo vključila v obliki citatov. Vključene izjave sogovornikov odlično ponazarjajo in dopolnjujejo antropološko teoretično podlago.

Knjiga je razdeljena na šest večjih vsebinskih sklopov. Avtorica nas vpelje v raziskovalno temo že v *Predgovoru*, kjer z opisom »odtenkov antropološkega odkrivanja« zapiše potek svojega etnografskega pristopa, metodoloških, pa tudi vsakdanjih dilem. Že takoj izpostavi, da jo bo zanimalo, kako »vreme, letne čase ter svetlobo in temo misliti v kontekstu krajin« (str. 7) oz. – če povzamemo bahtinovsko terminologijo – kako nastaja kronotop ali časoprostor vsakdanjika, kaj vse vključuje in v kolikšni meri je to del posameznika.

V *Uvodnih razmislekih* se Svetel osredini na geografske, zgodovinske, družbene in kulturne vidike Islandije, ki jih prikaže zelo slikovito z besedami in slikami. Podrobneje se osredini na severovzhodno Islandijo, predvsem na občini Langansbyggð

in Svalbarðshreppur (ki sta se leta 2022 združili v eno občino, tj. Langansbyggð). Po opisu omenjenih raziskovalnih krajev avtorica bralcu predstavi še raziskovalne in metodološke pristope, pri čemer je iskala oporo v odgovarjanju na vprašanje, »kako svetloba, tema, vreme in letni cikel vstopajo v družbene in kulturne vidike vsakdanjega življenja na Islandiji« (str. 39). Pri prostorskih konceptih se je oprla predvsem na dela mnogih priznanih antropologov, kot npr. Barbare Bender, Erica Hirsha, Mateja Vranješa, Kennetha R. Olwiga, Karla Benediktssona, Tima Ingolda in drugih. Zdi se, da je bila avtorici v teku raziskave še najbližje definicija krajine v Evropski konvenciji o krajini iz leta 2000: »Izraz krajina pomeni območje, kot ga zaznavajo ljudje in katerega značilnosti so plod delovanja in medsebojnega vplivanja naravnih in / ali človeških dejavnikov« (str. 53), pri čemer izpostavlja, da »antropološko raziskovanje lahko opredelitev krajine poglobi s pripoznanjem, da različne skupine ljudi isti krajini pripisujejo drugačne pomene in vrednosti« (str. 54). Po opredelitvi krajine se z ugotavljanjem, da je ta nujno časovna, ker se nenehno spreminja in je s tem inherentno procesna, naveže na gibanje kot osnovno načelo obstoja krajine, tj. ne le mobilnost, ampak nenehno spreminjanje krajine. Nadalje vpelje še koncept ponudnika, ki pomeni kompleksen odnos med družbo in njenim okoljem, oz. okoljem in tistimi, ki v njem prebivajo. Kot posebno podpoglavje avtorica uvrsti tudi razmišljanja o toponimih (poimenovanjih, ki jih krajem določijo prebivalci in v večini primerov sploh niso zabeleženi v nobeni uradni evidenci). Za preučevanje krajin so toponimi še posebej pomembni, saj aktivno izražajo odnos uporabnikov do krajine, ker prebivalci posamezno območje poimenujejo glede na določene lastnosti ali po določenem dogodku, to pa priča o zgodovinski povezavi med ljudmi in prizorišči. Eden ključnih senzoričnih vidikov pri dojetju krajine je razumevanje razgleda – »videti« sogovorniki na Islandiji povezujejo z dobrim razgledom in odprtostjo.

V osrednjih treh poglavjih, *Letni časi in sezone*, *Vreme*, *Svetloba in tema*, se srečamo s samim jedrom raziskave, ki ga podpira etnografsko gradivo v obliki navedkov.

V poglavje *Letni časi in sezone* nas avtorica vpelje z dojetjem ritmičnosti ter s pomočjo Lefebvrovih predpostavk opredeli spremembe v letnem času kot poliritmične, znotraj tega evritmične, hkrati pa poudarja, da ritem s svojo izmero nujno implicira določen spomin. Ta ritem pa ni samo naravno določen, temveč je vpet v kulturo in družbeni ritem. Avtorica nadaljuje razmišljanje o letnih ciklih skozi načine in kontekste, ki jih je pridobila s terenskim delom. Ti pokažejo, da lahko govorimo v danem kontekstu predvsem o sezonah oz. sezonskih krajinah, ki so tesno vezane na kmetijske (ribolov, ovčereja ipd.), družbene in prostočasne aktivnosti (nabiranje jagodičja, islandskega lišaja ipd.), hkrati pa se jasno pokaže, da sogovorniki večinoma govorijo o sezonskosti dvodelno (zima in poletje). Avtorica posebej izpostavlja tudi t. i. efemerne krajine: to so fenomeni, ki so v krajini opaženi kratkotrajno, vendar pa so vplivni pojavi (npr. močno deževje, metež, oblaki ipd.), ki vsaj začasno preoblikujejo krajino. Ti pojavi so zelo zastopani v etnografskih opisih posameznih sezon. Monografija predstavlja na obsežnem etnografskem gradivu utemeljeno študijo tistih efemernih vidikov krajine, ki jih etnologija in antropologija pogosto spregledata. Pri govoru o sezonah se kažejo mehanizmi, kako družba ubeseduje razmerja med časovnimi kategorijami delov leta ter se hkrati kaže relativnost kategorij kronotopa, tj. po Mihailu M. Bahtinu prepleta časa in prostora. Čeprav se nam čas načeloma kaže kot reprezentacija absolutnega in merljivega, je pravzaprav razsežnost živete in

practiciranega časa tista, ki določa sezonskost in s tem ritmičnost. Razmerij med ljudmi in sezonami ne narekuje le »naravni« cikl leta, temveč so ta neločljivo prepletena z družbenimi in kulturnimi konteksti ter vsakdanjimi opravili in praksami.

Poglavje *Vreme* prinaša pomembna spoznanja, vezana na vremenske spomine kot izhodišča za kolektivno zaznavanje in upomenjanje spreminjajočih podnebnih vzorcev. Že prejšnje poglavje deloma odgovarja na eno bolj izpostavljenih vprašanj na tem mestu: ali lahko vreme razumemo kot del krajine oz. ali je od nje oddvojeno? Ali sploh lahko mislimo na krajino brez vremena? Namreč vreme, ki ga lahko razumemo tudi kot efemerni pojav, je eksplicitno dinamični pojav z velikim vplivom na krajino. Hkrati pa avtorica opozarja, da je naraščajoča okoljska in podnebna kriza močno zaznamovala načine izražanja sogovorcev o vremenu, poudarke v njihovih pripovedih in s tem etnografske obravnave. Številni avtoričini sogovorniki so namreč delili mnoge spomine, povezane z vremenom, te spomine pa so sooblikovale preživitvene dejavnosti v njihovih primarnih okoljih. Nadalje avtorica razpravlja, kako sploh misliti vreme, saj gre za »utelešeno prakso« (str. 150), vreme je »tisto, v čemer percipiramo« (str. 151), ter uvaja izraz *vremeniti* Phillipa Vanninija in kolegov, ki pomeni utelešeno prakso, gre »za izkušnjo bivanja, ki je vedno telesno pozicionirana v konkretno krajino« (str. 154). Celotno poglavje dokazuje, da je razumevanje vremena pogosto prav neposredno povezano s krajino. Ker je vreme vplivalo na več nivojev vsakdanjika, so ljudje spremljali vremenske napovedi po različnih kanalih: po radiu, televiziji, aplikacijah, pa tudi še vedno z opazovanjem narave – tako fizikalnih pojavov kot rastlinja in živali, poleg tega pa so še vedno aktualne t. i. vremenske sanje, ki naj bi napovedovale zimo, kot veliko belih ovac, bela jajca, polarne lisice ipd. Vidike vremena pa se da slediti tudi iz vremenskih dnevnikov, ki vsebujejo precej osebnih stališč. Vreme je imelo (in še vedno ima) velik vpliv tudi na mobilnostne prakse, kjer podrobnosti, kot npr. da je starš držal otroka za roko, da ga ni odpihnilo, ali zelo hitra vožnja z avtomobilom, da bi ušli pred viharjem, ali prepoved, da otroci hodijo v snežnem neurju sami iz šole ipd., nazorno pokažejo, kako močan vpliv ima vreme na dožemanje krajine, časa in (ne)varnosti, zaradi česar so, nenazadnje, tudi prostočasne dejavnosti omejene. Najbolj vremensko zaznamovane so določene aktivnosti, kot so izpust ovac na prosto, košnja, spravilo sena, prigon ovac; poleg tega vreme močno vpliva na druge vidike vsakdanjika na kmetijah, npr. že na dejstvo, kdaj se lahko odprejo velika hlevska vrata. Avtorica izpostavi tudi dejstvo, da imajo pomembno mesto v družbeni percepciji sezonske krajine ptice in jim nameni poseben razdelek: spomladi in poleti na Islandijo prileti veliko vrst ptic selivk, zato o pticah govorijo kot o najzanesljivejših prinašalkah pomladi oz. poletja. Ob koncu poglavja o vremenu se avtorica posveti tudi estetskim in umetniškim razsežnostim vremenskih krajin, upoštevajoč slikarstvo, avtorsko starejšo in novejšo književnost in slovstveno folkloro oz. t. i. sage.

V zadnjem poglavju, *Svetloba in tema*, avtorica uvodoma seznanja bralca, da tema, fizikalno gledano ne obstaja, temveč gre le za odsotnost svetlobe, tj. elektromagnetnega delovanja, ki ga lahko zazna človekovo oko. Torej gre za človeško interpretacijo okolja, ta pa je vedno vpeta v družbeno delovanje. Svetloba in tema se tako univerzalno intenzivno vpeta v simbolne pomene v verovanjskih tradicijah. Avtorica sprva pokaže na biblijske tekste, nadaljuje pa s konceptualnimi metaforičnimi pomeni teh dveh izrazov. Izpostavlja,

da se zdi, da gre pri teh izrazih za univerzalno razumljeni metafori, kjer je svetloba pozitivno, tema pa nasprotno.

Na Islandiji je časovnost sončnih in drugih nebesnih pojavov vpeta v verovajske in ritualne konstelacije. Vidnejše religijsko gibanje ásatrú se je začelo v sedemdesetih letih 20. stoletja in je zelo heterogeno – od starih tradicij in islandskih besedil do povezovanja z naravo in (letnim) ciklom. Posebno podpoglavje avtorica nameni vernakularnim verovajskim tradicijam severovzhodne Islandije in jih poveže s krajinskimi elementi, npr. skalami, ter predstavi primer kmetije v Langansbyggðu, kjer je zabeležila veliko zgodb o bajnih bitjih in mitološkem svetu (vključno z zgodbami o zamenjanem otroku, vilinjih kamnih, duhovih ipd.). Nato se posveti svetlobi in temi kot antropološkemu problemu: namreč o svetlobi ne moremo govoriti zgolj kot o mediju, ki »evocira tvornost«, temveč je tudi »pomemben gradnik izkušnje« (str. 254, 255); svetloba ima vsekakor večplastne pomene za človeštvo. Kot njena dvojica nastopa tema, pa čeprav pravo temo izkusimo redko, saj nas največkrat obdaja vsaj majhna količina (umetne ali naravne) svetlobe.

224

Avtorica nadalje tematizira svetlobo kot del krajine in kot osebni čutni fenomen. Ker pa so obdobja osončenosti izrazito nasprotna, ne čudi, da je na Islandiji več obeleževanj, npr. ko se sonce v marcu zopet pojavi; temo pa pogosto (a ne vedno) povezujejo z mrazom. Posebnost severnih krajev je nedvomno *aurora borealis*, tj. severni sij, ki je viden ob jasnih nočeh in je Islandcem buril domišljijo, v zadnjem času pa predvsem izkoriščajo njegov potencial v turistične namene.

V sklepu avtorica ugotavlja, da so pri prostorski razsežnosti, tj. krajini, v ospredju ritmičnosti, spremenljivosti in časovnosti; krajina je nastajajoča in hkrati časovna in prostorska (str. 324). Poudarja, da krajino doživljamo skozi veččutne in telesne interakcije med ljudmi, neljudmi in vsemi prostorskimi danostmi, vsekakor pa krajina ni objektivna danost, temveč jo s svojimi delovanji in zaznavanji, preoblikovanji in osmišljanji soustvarjamo (str. 324). Poudarja tudi, da krajina »ni harmonična površina sveta, temveč dinamičen, večdimenzionalen splet delovanj in postajanj« (str. 324) in na to navezuje pomemben vidik gibanja v najširšem smislu: gibanje morja, sezon, ljudi, živali, vetra itd. Avtorica monografijo zaključuje prav z vedno znova tematizirano ritmičnostjo, in sicer z dvojico prisotnosti in odsotnosti, menjavo dneva in noči, osvetljenosti in zatemnjenosti, menjavanjem letnih časov – vse to vsebuje ritmičnost, in vse to lahko zasledimo v številnih pričevanjih, ki jih knjiga vsebuje.

Monografija se teoretsko opira na antropološke študije krajin in njihove percepcije številnih uveljavljenih antropologov ter vanje izvirno uvaja tudi koncepte vremenskih, osvetljenih in zatemnjenih krajin. Te koncepte z etnografsko bogatimi in raznolikimi primeri podpre in prikaže, da krajine, kakor se razkrivajo v rabah, reprezentacijah in percepcijah, niso stalna ali nespremenljiva površja, temveč ne 'nastopajo' zgolj prostorsko, ampak tudi časovno niansirano. Avtorica izpostavlja nova spoznanja o veččutnem in telesnem zaznavanju in doživljanju spremenljive krajine, ki jih podrobno prikaže tako s številnimi pričevanji sogovornikov in sogovornic kot z opisi praks in opravil, ki se vršijo v specifičnih okoljih severovzhodne Islandije. Relevantnost dela se kaže tudi v sklepnem poglavju, v katerem pokaže na prepletenost vseh vidikov spremenljivosti, ki se jim v osrednjih poglavjih posveča posamezno, s čimer osvetli doslej največkrat prezrte

vidike letnih ritmov, vremena ter svetlobe in teme kot konstitutivnih razsežnosti krajine. Monografija tako teoretsko kot metodološko ponuja premislek o vpetosti lokalnih znanj, opazanj in kolektivnih odnosov do spremenljivega in spreminjajočega se okolja in o vlogi antropološke vednosti na področju lokalnih specifik globalnih sprememb in družbenih odzivov nanje. Ti premisleki pa se lahko nanašajo na katerikoli kronotop in so dragoceni prav za vsak premislek o človekovem dojemanju prostora in časa.

Saša Babič

Nadja Valentinič Furlan: *Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Znanstvena Založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Slovenski etnografski muzej, 2024, 517 str.

225

Knjiga obravnava etnološki in antropološki pogled na nesnovno kulturno dediščino, procese njenega ustvarjanja in interpretacije z etnografskim filmom. Avtorica na podlagi teoretičnega, kognitivnega in diskurzivnega znanja ter empiričnih in praktičnih izkušenj, pridobljenih z delom v Slovenskem etnografskem muzeju in s terenskim raziskovanjem na Krasu in v Istri, kritično analizira teorijo nesnovne kulturne dediščine in terensko prakso dediščinjenja tradicionalnega znanja o suhozidni gradnji v lokalni skupnosti. Osredotoča se na vloge strokovne javnosti, nosilcev dediščinskih praks, državnih kulturnih ustanov in Unesca. Zadnji določa okvire varovalne paradigme in odloča, kaj bo postalo »uradna« dediščina na njegovih treh seznamih, med katerimi je vodilni Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Posebna pozornost je namenjena analizi varovalne paradigme, ki jo je Unesco vzpostavil s *Konvencijo o varovanju nesnovne kulturne dediščine* (2003) in ji sledijo vse države pogodbenice. V tem kontekstu avtorica izpostavlja razliko med nosilci dediščine, ki skrbijo za živost dediščine, in širšim krogom akterjev, ki dediščino upravljajo, raziskujejo, uporabljajo, jo promovirajo ali ji preprosto izkazujejo podporo.

Avtorica loči vloge raziskovalcev, ki »dediščino raziskujejo v lokalnem okolju«, in uradnikov – strokovnjakov za varovalno paradigmo, ki jo v državah pogodbenicah »spoznajo v medijsko posredovanih oblikah, zastopnike praktikov pa na sestankih, [medtem ko] predstavniki Unesca praktike srečajo zelo redko« (str. 13). Trdi, da so uradniki pogosto precej oddaljeni od dediščine in njenih nosilcev. Ne samo po njenem mnenju je v Konvenciji »nejasno opredeljena udeležba nosilcev dediščine pri oblikovanju in izvajanju varovalnih ukrepov«. Unescovo Ocenjevalno telo si nesnovne dediščine ne ogleda v lokalnem okolju, »temveč se pri presojanju, ali element ustreza merilom v Operativnih direktivah za implementacijo Konvencije, [...] popolnoma opira na nominacijski dosje, najbolj na besedilo nominacije« (str. 14–15), papir pa prenese vse.

Ker v procesu dediščinjenja v državah pogodbenicah vladna telesa, strokovnjaki in nevladne organizacije oblikujejo dediščinsko politiko in nosilce dediščine poučujejo o dediščinskih režimih in vrednotah, se avtorica zaveda, da je potreben tudi reflektivni obrat k stroki – torej avtorefleksija dela strokovnjakov na terenu in v sistemu varovanja (str. 18). To je zanj pomembno izhodišče, saj se je raziskave lotila kot predstavnica Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine, ki sodeluje pri snemanju filmov o

enotah v registru in pri pripravi nekaterih filmov za nominacije, kot angažirana vizualna antropologinja in kot kritična opazovalka. Kot sama navaja, so bile njene vloge pri odločanju o načinu vizualizacije »uradne« dediščine v filmu prepletene: »šlo je predvsem za niansiranje razmerij med vsemi tremi, kar se je lahko spreminjalo od odločitve do odločitve« (str. 40).

226

V knjigi je avtorica na podlagi študije primera suhozidne gradnje na Krasu in v Istri oblikovala več raziskovalnih vprašanj. Med drugim jo je zanimalo, kako je dediščinjenje suhozidne gradnje na Krasu in v Istri vplivalo na procese pridobivanja in prenosa znanja in veščin ter na oblikovanje identitet in še, kako je spremenilo habitus nosilcev dediščine. Spraševala se je, ali obstajajo razlike med suhozidno gradnjo na Krasu in v Istri ter s katerimi mediji so učinkovito predstavili in posredovali utelešeno znanje in veščine, pri tem pa je med medije po Fredriku Barthu štela tudi delavnice in druge žive oblike predajanja znanja. Posebno pozornost je namenila vprašanjem, kdo so nosilci in prenašalci znanja suhozidne gradnje in komu ga posredujejo ter kdo so nosilci znanja o varovanju dediščine, vpisovanju v registre in pripravi nominacij za vpis na Unescove sezname. V okviru razumevanja nesnovne dediščine kot političnega koncepta se je osredotočila tudi na vprašanje, kdaj so domačini in raziskovalke izrazoma *suhogradnja* v Istri in *zid na suho* na Krasu dodali še oznaki *dediščina* in *nesnovna kulturna dediščina*.

Knjiga je sestavljena iz devetih poglavij, v katerih avtorica spretno prepleta teoretična znanja iz obsežne literature z empiričnimi in praktičnimi spoznanji, ki izhajajo iz kulturnih praks lokalnih skupnosti in praks varovanja dediščine. Velik doprinos knjige predstavlja izjemno podrobna analiza literature in znanstvenih spoznanj v teoretičnih poglavjih *Znanje v vizualni antropologiji*, *Nesnovna dediščina in dediščinjenje* ter *Identitete in identifikacije*. Ta poglavja bralcu nazorno predstavijo obsežnost in večplastnost obravnavanih konceptov ter različne znanstvene poglede avtorjev in avtoric, ki se z dediščino ukvarjajo v okviru procesov ustvarjanja kulturne dediščine (t. i. dediščinjenja) ali znotraj kritičnih dediščinskih študij. Razloženi so temeljni pojmi, povezani z nesnovno kulturno dediščino, kot so skupnost, posameznik, participacija, varovalna paradigma, dvojna vloga raziskovalcev, disonantna dediščina, znanje, čustva, identitete, tvornost ter mediatizacija in interpretacija v besedilih in filmu ter v manjši meri na fotografijah. Opozorjeno je na razkorak med filmi o dediščini, objavljenimi na Unescovem spletišču – ki se kot produkcije z vrha navzdol pogosto zgledujejo po televizijskih reportažah in so prežeti z estetiko globalne medijske krajine –, ter etnografskimi in dokumentarnimi filmi, ki se z vključujočimi in etičnimi pristopi približajo nosilcem dediščine in njihovim pogledom.

Poglavja vključujejo tudi najnovejša spoznanja sodobnih diskurzov, kot je teorija afekta, ki se v slovenski dediščinski literaturi šele uveljavlja. Znanstvene interpretacije so dodatno podkrepjene s primeri dediščinjenja iz drugih slovenskih krajev (Idrija, Lipica, Ptuj), kar ponazarja razsežnost avtoričinega poznavanja tematike in njeno sposobnost povezovanja teoretičnih uvidov s prakso. Avtorica se zaveda, da *Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine* ni idealna ter da se na terenu pogosto pojavljajo razpoke med teorijo in prakso. Kljub temu je *Konvencija* prispevala k večji ozaveščenosti o pomenu nesnovne kulturne dediščine in njeni vlogi pri utrjevanju skupnosti ter vključevanju socialnih in kulturnih praks v prizadevanja za trajnostno življenje in boljšo prihodnost.

Knjiga predstavlja izreden prispevek k sodobnemu razumevanju dediščine, ki presega delitev na snovno in nesnovno, naravno ali kulturno. Dediščina je namreč praksa, proces, ki se sooblikuje in vzpostavlja med povezovanjem preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

V drugem delu knjige so predstavljena empirična poglavja *Sistem varovanja nesnovne dediščine v Sloveniji, Suhozidna gradnja: Študija primera ter Znanje in identitete v slovenskih nominacijskih filmih*. Z uporabo izkušenj s terena, metodologije kritične diskurzivne analize in etnografskih raziskovalnih pristopov (intervjuji, opazovanje z udeležbo, aktivno soustvarjanje dediščine) avtorica prikaže, kako se habitus pretvarja v dediščino, da lahko sobivata in da procesi dediščinjenja celo spodbujajo živost habitusa. Predstavljena študija razkriva, kako Unesco in evropski projekti, ki si prizadevajo za oživiljanje tradicionalnih praks, vplivajo na spremembe v procesih oblikovanja, prenosa in posredovanja znanj, tradicij in identitet. Unescova varovalna paradigma v nominacijah spodbuja rabo kognitivnega znanja in digitalnih medijev, medtem ko večina in utelešena znanja praktikov pogosto ostajajo potisnjena v ozadje, vendar v lokalnih skupnostih izkustvena, emocionalna, tacitna in utelešena znanja omogočajo obstoj dediščine in vplivajo na oblikovanje kulturnih identitet. Zato je izpostavljen pomen pristopov vizualne etnografije, ki lahko preoblikujejo ustaljene načine filmske vizualizacije v okviru Unescove paradigme. Taki pristopi presegajo reprodukcijo obstoječih razmerij moči v dominantnih filmskih diskurzih in spodbujajo dejavno participacijo nosilcev dediščine pri predstavljanju svojih znanj, praks in pogledov. Hkrati Unescovim ocenjevalcem in gledalcem omogočijo globlje razumevanje izkušnje dediščine in kulturnih identitet. Avtorica ob tem pokaže, da se je v Sloveniji oblikoval učinkovit sistem varovanja nesnovne kulturne dediščine, ki v središče postavlja njene nosilce in se nenehno razvija.

V sklepnem delu knjige avtorica povzame glavna spoznanja in izpostavi tako pozitivne kot tudi problematične vidike Unescove varovalne paradigme in vpisov na sezname nesnovne kulturne dediščine. Poudarja, da ti procesi prispevajo k širjenju splošnega znanja o dediščini v lokalnem, regionalnem, nacionalnem in globalnem okolju, spodbujajo povezovanje posameznikov, skupin, skupnosti in strokovnjakov, krepijo identifikacijo širših družbenih skupin z dediščino in povečujejo naklonjenost družbe do njenega varovanja. Hkrati opozarja, da so za ohranjanje dediščine ključne večine in utelešena znanja, ki jih ni mogoče osvojiti prek kognitivnega znanja, temveč le z izkustvenim učenjem – skozi neposredne stike z ljudmi, opazovanje in mimetično ponavljanje v življenjskih kontekstih ali z udeležbo na praktičnih delavnicah. Če želimo, da dediščina postane dialoška, vključujoča in participativna, je nujno združevanje obeh vidikov – kognitivnega in utelešenega – kar na Krasu in v Istri uspešno izvajajo nosilci in raziskovalke suhozidne gradnje.

Knjiga prinaša v slovenski prostor pomembna nova znanstvena in praktična spoznanja s področja dediščinskih študij, procesov dediščinjenja med teorijo in prakso ter pomena etnografskega filma za vključujoče predstavljanje dediščinskih elementov. Hkrati razkriva vlogo etnologov in kulturnih antropologov v varovalni paradigmi: Unesco njihova aplikativna znanja spodbuja, njihove kritične pristope pa zavrača. V tem kontekstu avtorica razmišlja o vlogah kritične opazovalke, aplikativne strokovnjakinje in angažirane vizualne antropologinje, saj trdi, da so nosilci dediščine v Unescovi varovalni paradigmi pogosto v podrejenem položaju. Njihove emske poglede v filmih pogosto

preglasijo komentariji z etskimi pogledi stroke v skladu s političnim znanjem paradigme. Pod vprašaj postavlja strokovno nevtralnost pri vrednotenju pobud za vpis v Register nesnovne kulturne dediščine ali oblikovanju nominacij in filmov za vpis na Unesco. Trdi, da je bolj pošteno razkriti lastna stališča, izbire, raziskovalne pristope, etične zadržke, lastni habitus in slepe pege, če smo le sposobni take refleksije.

Knjigo priporočam v branje vsem raziskovalcem, ki se v okviru dediščinskih študij in njihovih kritičnih pristopov ukvarjajo z raziskovanjem nesnovne kulturne dediščine in refleksijo o tem konceptu. Prav tako je dragoceno branje za strokovnjake, ki v okviru muzejev, Ministrstva za kulturo, zavodov, parkov, šol, univerz in nevladnih organizacij dejavno sodelujejo v procesih dediščinjenja. Ključna pa je tudi za nosilce dediščine, ki v svojih kulturnih praksah ohranjajo, varujejo in razvijajo znanja in dosežke iz preteklosti, ter za študente, ki se usposablajo za razumevanje, raziskovanje, interpretacijo in etično rabo dediščine za razvoj. Knjiga tako pomembno prispeva k razumevanju dediščine kot dinamičnega, večglasnega in družbeno odgovornega procesa, ki odpira prostor za nujen dialog med teorijo, prakso in etiko.

228

Jasna Fakin Bajec

Jaka Repič in Marija Uršula Geršak (ur.): *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2025, 280 str.

Branislava Sušnik v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji že dolgo ni (več) neznano ime. K ohranjanju spomina na njeno življenje in delo so prispevali številni raziskovalci in raziskovalke, ki so, zlasti od devetdesetih let prejšnjega stoletja, obširno pisali o njej in njenih terenskih izkušnjah, do določene mere pa tudi pretresali njen znanstveni prispevek (Čeplak Mencin 1997; Debeljak 1958, 1976; Mislej 1993; Mizerit 2018; Peris 2014; Repič 2021, 2022; Rijavec 2000; Saksida 2012; Telban 1993; Telesca 2022; Terčelj 2021; Vasle 2013; idr.). Zanimanje za to markantno znanstvenico se je razmahnilo zlasti okoli leta 2020, ko smo obeleževali stoletnico njenega rojstva. Ob tej priložnosti so se poglobile vezi med Etnografskim muzejem dr. Andrés Barbero v Paragvaju in Slovenskim etnografskim muzejem – slednji je pripravil razstavo *La Doctora: Življenje in delo slovenske znanstvenice v Paragvaju* in publikacijo *La Doctora: Branislava Sušnik (1920–1996): Življenje in delo slovenske znanstvenice v Paragvaju* (Palaić 2020). S kontinuiranim vzdrževanjem spomina – zlasti v kontekstu njenih rodnih Medvod – se, tudi z umetniškim pristopom, že vrsto leto ukvarjata Barbara Pregelj in Francisco Tomsich (2020). Poleg uvodoma omenjenih raziskav, pobud in predstavitev je v letih 2019 in 2020 potekal ciljni raziskovalni projekt »Dr. Branislava Sušnik in sodobniki – ambasadorji slovenske znanosti v Južni Ameriki«, ki predstavlja tudi začetke pričujočega zbornika. Dejstvo je torej, da zgodba *La Doctore* navdihuje – in ko se seznanjamo s poglavji njenega življenja, od povojne emigracije v Južno Ameriko, delovanja pri Šolskih sestrah v Argentini do kasnejših etnografskih odprav v Zahodnem Paragvaju, kakor tudi njenega vodenja Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero in predavanj na Nacionalni univerzi v Asunciónu – se včasih zazdi, da beremo filmski scenarij. Podoba samosvoje,

trmaste Slovenke, ki – Stroessnerjevi diktaturi navkljub – v težko dostopnih območjih Chaca raziskuje staroselske skupnosti, se skorajda avtomatično preobraža v mit.

Ob tem zagotovo nepopolno skiciranem uvodnem kontekstu se porajata zlasti dve vprašanji, s katerima bralec ali bralka vstopa v branje zbornika *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev*. Prvo je naivno vprašanje, ali niso bili njeno delo in raziskave v predhodnih objavah že dodobra preučeni in predstavljeni, drugo pa je, kako poglobljati interes za Branislavo Sušnik in se ob tem izogniti mitologizaciji in idealizaciji lika La Doctore. Ob prebiranju zbornika sem torej zasledovala dve izhodišči. Zanimalo me je, kako so avtorji in avtorice umestili svoje prispevke v kontekst dosedanjih raziskav, predvsem pa kako sta to naslovila urednika na idejni in strukturni ravni celotne publikacije. Moje drugo bralsko izhodišče pa je bilo, kako besedila plujejo med čermi romantizacije Sušnikove in hkrati ne ignorirajo dejstva, da gre za samosvojo, fascinantno antropologinjo. Preden preidem k implikacijam teh izhodišč, velja omeniti, da zbornik ponuja tudi vrsto drugačnih »vstopov« in branj, ki bi seveda preokrenili fokus recenzijskega premisleka v nič manj bistvene interpretacije.

Že struktura poglavij in sklopov razgrne dejstvo, da je publikacija zastavljena zelo široko: po uvodnem poglavju urednikov, Jake Repiča in Marije Uršule Geršak, sledi sklop o jezikovni in etnični podobi Paragvaja. Prvo poglavje tako prinaša sicer zgoščen, a izredno dragocen premislek o širših zagatah, s katerimi se srečamo v številnih kontekstih (predvsem neevropske) etnologije in antropologije – o zapisovanju, slovenjenju in poenotenju imen ljudstev, etničnih skupin in skupnosti. Urednika sta se namreč problematike kakofonije zapisovanja lastnih imen lotila v sodelovanju s Heleno Dobrovoljc in Marto Kocjan Barle, sodelavkama Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU. Prispevek tako ponuja jezikoslovno utemeljene rešitve zapisovanja staroselskih ljudstev in skupin Paragvaja in širšega območja, hkrati pa izpostavlja tudi širši problem odnosa do imen ljudstev in njihovega podomačevanja v antropoloških besedilih. Jezikovno sliko Paragvaja, ki ima ustavno določena dva uradna jezika, španščino in jezik gvarani, razgrne Jasmina Markič. Med drugim se posveti jezikovnim posledicam stika med gvaranščino in španščino oziroma kastiljščino, saj oba jezika vplivata drug na drugega. Hkrati pa bralca ali bralko, ki se morda o jeziku gvarani pouči prvič, seznanja tudi z dejstvom, da je nekaj besed iz jezikovne skupine tupi gvarani »našlo pot v slovenščino« (Markič 2025: 58), denimo ananas, jaguar in piranha. Razumevanje jezikovnih okoliščin Paragvaja – vključno s špansko-gvaranskim bilingvizmom – nenazadnje sledi tudi usmeritvi Branislave Sušnik, ki je pri svojem pristopu izhajala tudi iz poglobljenega preučevanja jezikov ljudstev, ki jih je raziskovala.

V drugem sklopu se fokus od etnično-jezikovne slike premakne k družbenim in zgodovinskim kontekstom, ki so zaznamovali Paragvaj v drugi polovici dvajsetega stoletja, ko je tam delovala Branislava Sušnik. Prva dva prispevka tega sklopa so prispevale paragvajska antropologinja Marilin Rehnfeldt ter Adelina Pusineri in Raquel Zalazar, sodelavki Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero. Prva se osredinja predvsem na začetna terenska raziskovanja Branislave Sušnik v Paragvaju, ki jih obravnava v kontekstu tedanjega razvoja in ideoloških podstati paragvajske antropologije. Zaslutimo lahko, da se je Sušnik morala tem okoliščinam do določene mere prilagoditi, obenem pa se jim je vseskozi tudi upirala. Pusineri in Zalazar pa v prispevku med drugim razgrneta

z metodološkega stališča izredno zgovorna ozadja priprav, organizacije in izvedbe njenih zgodnejših terenskih odprav, vključno z nekaterimi finančnimi in logističnimi podrobnostmi. Marija Uršula Geršak se okoliščinam delovanja Branislave Sušnik približa skozi perspektivo vloge žensk in nacionalističnih diskurzov, ki so ideje o pomenu žensk v povojnem Paragvaju konstruirali v skladu s tedanjimi političnimi potrebami. Avtorica ta kontekst kontrapunktira s pisno dediščino dopisovanj Branislave Sušnik s sestro, mamo in Tinetom Debeljakom ter s tem pokaže na številna protislovja med družbenimi idejami in živeto resničnostjo. Zadnji prispevek v sklopu obravnava raziskovalnikino sodelovanje s slovenskimi Šolskimi sestrami sv. Franciška Kristusa Kralja, ki so delovale v misijonih v Argentini in Paragvaju – v okviru teh sodelovanj je Branislava Sušnik namreč pridobila pomembne etnografske izkušnje, objavila prva poročila s terena ter prišla v stik z Andrésom Barbero, s čimer se ji je, kot pokaže Irene Mislej, odprla nadaljnja karierna pot.

Prva dva sklopa zbornika lik in delo Branislave Sušnik uokvirjata v jezikovne, družbene in deloma tudi biografske kontekste, tretji pa se posveča premisleku o njenih znanstvenih vprašanjih in pristopih – ta pretresanja so lahko precej kočljiva, hkrati pa so za celovitejšo obravnavo raziskovalnikine zapuščine nujna. Prispevki v tem sklopu pokažejo na z današnjega vidika izredno širok spekter njenih antropoloških zanimanj, ki jih je utemeljevala z bogatimi etnografskimi gradivi. Aleksandra Saksida denimo izpostavlja, da je Branislava Sušnik raziskovala spremembe v načinu življenja staroselcev zato, ker se je tudi sama morala prilagoditi »novemu prostoru, ljudem in odnosom« (Saksida 2025: 167), zaradi česar naj bi bila dovtetnejša za primerljive procese, ki jim je bila priča na terenu. O antropologiji sprememb pišeta tudi Federico Bossert in Diego Villar, ki med drugim izpostavljata, da lahko njeno nagnjenje h kovanju številnih težko razumljivih neologizmov in slogovnemu eklekticizmu razumemo tudi kot odziv na procese kulturnih sprememb, ki jih je skušala pojasniti. Področja raziskovanja Branislave Sušnik so v mnogočem izrazito sodobna – poleg že omenjenega osredinjanja na kulturne in družbene spremembe v preučevanih skupnostih jo je namreč zanimalo tudi, »kaj pomeni biti človek«, torej ontološki temelji miselnih svetov staroselcev. O tem razpravlja Jaka Repič, ki med drugim predstavi tri v delih Branislave Sušnik temeljne koncepte – animizem, preslepitev in silo. S pomočjo teh konceptov jasneje prepoznamo dejstvo, da se je Sušnik posvečala vprašanjem »vzpostavljanja odnosov med bitji, ki poseljujejo neposredno življenjsko okolje« (Repič 2025: 221) – kar pa so vprašanja, ki, sicer terminološko nekoliko predrugачeno (večvrstnost, perspektivizem, princip delovanja oz. tvornost), ostajajo v jedru antropologije tudi danes. Marija Mojca Terčelj z razlago totemizma, o katerem je Branislava Sušnik pisala pri Čamakokih in v nekaterih kasnejših kulturno-zgodovinskih študijah, pokaže na aktualnost njenih raziskav. Razpravlja namreč, da se njena zanimanja za staroselska dojetanja narave in za transformacije teh dojetanj v marsičem dotikajo tudi sodobnih antropoloških tem, soočenih z drastičnimi okoljskimi spremembami.

Zaključni sklop tvori zgolj prispevek Barbare Pregelj in Francisca Tomsicha, ki ga zato lahko beremo tudi kot svojevrstni sklepni pogled. Avtorja se namreč ne ukvarjata z neposrednimi konteksti življenja in raziskovanja Branislave Sušnik ali z znanstveno vrednostjo njenih del, temveč bralca ali bralko usmerita k vprašanju spomina, pozabe, obeleževanja in (simbolnega) vračanja raziskovalke v rodne Medvode. Predstavita namreč raziskavo »Moradas de Branislava Susnik / Bivališča Branislave Sušnik«, ki združuje

večnačinske, inter- in transdisciplinarne pristope, katerih pomembna razsežnost je umetnost, mednarodno povezovanje in pripoznavanje množstva identitet, ki jih je zavzemala raziskovalka.

Tudi s hitrim preletom vsebinskih poudarkov zbornika vidimo, da je urednikoma uspelo zajeti širok in precej celovit pogled na razvejane življenjske in raziskovalne poti Branislave Sušnik ter učinkovito predstaviti različne pristope, ki se porajajo ob soočanju z njenim delom in nenazadnje tudi z njenimi reprezentacijami. V tem kontekstu je zgovorna tudi naslovnica, s katere nas La Doctora nekoliko trmasto, morda celo hudomušno opazuje. Pa vendar gre za podobo na znamki Pošte Paragvaja iz leta 2005. Pomenske plasti besede znamka zadobijo ob zavedanju dediščine lika Branislave Sušnik dodatne prizvoke in nas utrujejo v oceni, da gre za premišljeno, kritično zastavljen in antropološko izzivalen zbornik, ki se obeh izhodišč, izpostavljenih v začetku pričujoče recenzije, dodobra zaveda in ju tudi sproti naslavlja. Tako elemente, v katerih nemara zaslutimo tendenco mitologizacije lika raziskovalke – ti so vezani zlasti na njene etnografske podvige in nenavadne značajske poteze – dopolnjujejo razmisleki o družbenih in kulturnih kontekstih Paragvaja, ki omogočajo, da njeno življenjsko pot razumemo vpeto v širše silnice. Za celovitejše poznavanje raziskovalkininega dela so ključni tudi prispevki, ki osvetljujejo njene znanstvene uvide. Vseeno pa bi bili dobrodošli tudi pogledi sodobne arheologije, etnolingvistike in kulturne zgodovine, ki bi lahko njene raziskave ovrednotili tudi s stališča ved, v katere se je pogosto usmerjala. S tem si odgovarjam na izhodiščno skepso, ali ni bilo o Branislavi Sušnik vendarle že »dovolj« povedanega. Ne le, da zbornik ta zadržek ovrže, temveč vsaj implicitno nakaže tudi na vrzeli, ki so ostale odprte za prihodnja soočanja z znanstveno zapuščino Branislave Sušnik.

Tukaj bi seveda lahko naredili piko, vendar si omembo zaslužita še vidika, ki pomembno vplivata na bralsko izkušnjo. Prvi je dejstvo, ki je za tovrstne zbornike skorajda neizogibno – da se namreč nekateri biografski in zgodovinski podatki, pa tudi poante, ki izhajajo iz njihove interpretacije, do določene mere ponavljajo. Verjetno sta urednika to dopustila ob zavedanju, da se prispevki v zbornikih pogosto berejo posamično, brez pregleda celotne publikacije in torej morajo delovati tudi kot samostojne enote. Po drugi strani pa k izkušnji branja celotnega zbornika, ki naj bi presegal zgolj premišljeno zasnovan niz posamičnih poglavij, prispevata tako dovolj strnjen in hkrati vsebinsko prepričljiv uvodnik kot zemljevidi, pisma in bogato slikovno gradivo. Zlasti slednje, pridobljeno iz arhivov Etnografskega muzeja dr. Andrés Barbero in Slovenskega etnografskega muzeja, dokazuje, da so medinstitucionalna sodelovanja dragocena ne le pri razstavnih, temveč tudi knjižnih projektih.

REFERENCE

ČEPLAK MENCIN, Ralf

1997 In memoriam: Dr. Branislava Sušnik 1920–1996. *Etnolog* 7: 461–463.

DEBELJAK, Tine

1958 Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen dr. Branko Sušnikovo. *Meddobje* 4 (4): 319–324 (ponatis leta 2018 v *Meddobje / Entresiglos* 52 (1–4): 43–50).

1976 Dr. Branislava Sušnik: Raziskovalka indijanskih plemen. V: M. Stare (ur.), *Zbornik Svobodne Slovenije 1973–1975: V tridesetem letu našega zdomstva, 1945–1975*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 299–305.

MARKIČ, Jasmina

2025 O paragvajski španščini. V: J. Repič in M. U. Geršak (ur.), *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 49–65.

MISLEJ, Irene

1993 Dr. Branislava Sušnik, slovenska antropologinja v Paragvaju: Nedokončana zgodba. *Slovenski koledar: Koledar za Slovence po svetu* 40: 266–271.

1998 Dr. Branislava Sušnik (1920–1996): Slovenska znanstvenica v tropskem Paragvaju. *Traditiones* 27: 275–281.

MIZERIT, Tone

2018 Branka Sušnik. *Meddobje / Entresiglos* 52 (1–4): 38–42.

PALAIČ, Tina (ur.)

2020 *La Doctora: Branislava Sušnik (1920–1996): Življenje in delo slovenske znanstvenice v Paragvaju*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

PERIS, Carlos

2014 *Branislava Susnik: La antropóloga del Paraguay*. Asunción: El Lector.

PREGELJ, Barbara in TOMSICH, Francisco (ur.)

2020 *Bivališča Branislave Sušnik: Dokumenti, besedila, podobe, pričevanja*. Medvode: Malinc.

REPIČ, Jaka

2021 Podobe Branislave Sušnik med Slovenci v Argentini: Migracija, življenje v Paragvaju in povezave z domovino. *Dve domovini / Two Homelands* 53: 11–26.

2022 Branislava Sušnik kot raziskovalka staroselskih ljudstev v Paragvaju: Refleksija njenega življenja in temeljnih antropoloških vprašanj. V: S. Lunaček Brumen, T. Palaič in M. Veselič (ur.), *Prepletenost svetov: Zgodovine in refleksije zunajevropskih raziskav v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstvena založba Univerze v Ljubljani, 183–206.

2025 Animizem, perspektivizem in večvrstna družba v zgodnjih raziskavah Branislave Sušnik. V: J. Repič in M. U. Geršak (ur.), *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 203–225.

RIJAVEC, Maja

2000 *Dr. Branislava Sušnik – Slovenska znanstvenica v Paragvaju: Diplomaska naloga* (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani). Ljubljana: [M. Rijavec].

SAKSIDA, Aleksandra

2012 Antropologija Branislave Sušnik. *Monitor* 14 (2): 33–69.

2025 Branislava Sušnik med paragvajskimi staroselci. V: J. Repič in M. U. Geršak (ur.), *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 155–173.

TELBAN, Blaž

1993 »Bicho raro« paragvajskih ravnic ali srečanje z dr. Branislavo Sušnik. *Etnolog* 3: 205–214.

TELESCA, Ignacio

2022 El concepto de mestizaje en la obra de Branislava Susnik. *Res Gesta* 46: 219–247. <<https://revistas.uca.edu.ar/index.php/RGES/article/view/4231>> [20. 10. 2025].

TERČELJ, Mojca Marija

2021 Zamolčana znanstvenica: Doprinos dr. Branislave Sušnik k raziskovanju staroselskih kultur Paragvaja. *Dve domovini / Two Homelands* 53: 27–44.

VASLE, Mirko

2013 *Científicos eslovenos a través del tiempo*. Buenos Aires: Editorial Baraga del Centro Misional Baraga.

Marija Kozar-Mukič, Mojca Ravnik in Nena Židov (ur.): *Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2024, 192 str.

Zbornik *Vleka ploha in poroka z borom* prinaša izčrpen vpogled v pustni šegi vleke ploha in borovega gostüvanja. Pri prvi, starejši in mednarodno bolj prepoznavni praksi gre za sramotenje neporočenih mladih v pustnem času z vleko debela, ker v preteklem letu ni bilo poroke, pri drugi pa za organizirano in dramtizirano parodijo poročnega obreda poroke z drevesom, ki ima svoje posebnosti, a podobno funkcijo. Publikacija, ki je rezultat mednarodnega simpozija v Monoštru leta 2022, združuje deset člankov raziskovalcev¹ iz treh držav, ki se lotevajo večplastnih razmerij med zgodovinskim razvojem in družbenim pomenom teh šeg ter sodobnimi procesi v širšem okviru dediščinjenja. Urednice Marija Kozar-Mukič, Mojca Ravnik in Nena Židov so zbornik zasnovale kot nadaljevanje raziskav enega od pionirjev slovenskega raziskovanja iz 50. in 60. let prejšnjega stoletja, Borisa Kuharja, obenem pa kot kritično razpravo o sodobnih premikih v dojemanju teh praks v luči nesnovne kulturne dediščine. Prav tako podajo refleksijo simpozija in na njegovi podlagi opredelijo raziskovalni okvir, ki obsega primerjalno preučevanje pustnih šeg, povezanih s poroko in vleko ploha, ki v različnih kulturnih okoljih ponujajo preplet tematik (sprememb) ženitovanjske simbolike, karnevalske subverzije in skupnostnega reda, ki v svojem jedru nosi elemente ljudskega kazenskega prava.

233

Nadnacionalni okvir zbornika odraža presečišče treh tradicij – slovenske etnološke, avstrijske narodopisne in madžarske folkloristične. Metodološko se naslanja na kombinacijo historičnega pristopa, etnografskih terenskih raziskav in njihovega pregleda, komparativne analize ter institucionalne refleksije, kar v preseku celovito dopolnjuje različne raziskovalne usmeritve. Pomemben prispevek zbornika je tudi v premišljeni uporabi referenc, saj združuje klasične avtorje (npr. omenjeni Boris Kuhar, Niko Kuret) s sodobnimi teoretskimi (npr. Erno Eperjessy, Martin Scharfe) in političnimi okviri (npr. Unescove smernice). Takšna kombinacija vzpostavlja dobro ravnovesje med preglednostjo dosedanjih raziskav in aktualnostjo pristopov. Kljub temu je opazno, da nekateri avtorji prepričljivejše povezujejo starejša dognanja in sodobne koncepte, medtem ko so drugi prispevki zasnovani bolj deskriptivno. Ta razlika, čeprav metodološko razumljiva, nekoliko zmanjšuje notranjo kohezivnost vsebine.

Prvi sklop se posveča predvsem razumevanju vprašanja izvora, razvoja in lokalnih posebnosti borovega gostüvanja ter primerjavo s sorodno vleko ploha. Mojca Ravnik v prispevku *O nekaterih odprtih vprašanjih razvoja borovega gostüvanja v Prekmurju* nadaljuje in nadgradi Kuharjevo delo z analizo, ki povezuje lokalno specifičnost šege z njenimi širšimi evropskimi vzporednicami. Pri tem opozori na vlogo posameznikov pri njenem soustvarjanju in ohranjanju ter na spreminjanje funkcije šege glede na družbeni kontekst. Jelka Pšajd v prispevku *Misliti borovo gostüvanje* nadaljuje razpravo z vidika sodobnih procesov dediščinjenja: med drugim opozori na razliko med pojmom »šega« in »prirediv« ter problematizira vplive turistifikacije ter institucionalnih zahtev. Njeno razmišljanje razširi polje interpretacije na vprašanje, kako se ob formalizaciji izgubljajo (ali ohranjajo) ključni izrazi ljudske ustvarjalnosti, kot so narečje, humor in (re)interpretacija

1 V besedilu uporabljam moški slovnični spol v nevtralnem pomenu.

tradicije. Slednje tematizira tudi Marija Kozar-Mukič, ki s primerom pustne poroke v slovenskih vaseh v okolici Monoštra na Madžarskem razkrije pomen dvojezičnega kulturnega prostora in preobrazbo šege iz rituala družbenega zasmehovanja neporočenih v simbol etnične identitete. Na pobudo Državne slovenske samouprave, krovnega politično-reprezentativnega organa slovenske narodne skupnosti na Madžarskem, je med letoma 2014 in 2019 prispevala besedila za borova gostüvanja v Porabju. Takšna vloga stroke ponuja prostor za refleksijo in v ospredje postavlja predvsem namen predstavljanja določene prakse. V tem primeru je bil poudarek na krepitvi identitete slovenske skupnosti (tudi z uporabo in snovanjem narečnih besedil), pri čemer pa ostaja odprto, kako bi bila podobna vloga razumljena v drugačnih okoliščinah.

234

Drugi sklop prispevkov se osredotoča na širši srednjeevropski kontekst in procese transformacije teh šeg v institucionalne, turistične ali dediščinske oblike. Péter Illés analizira madžarske primere pustne vleke ploha in poudari prehod iz spontanega kolektivnega praksa v formalizirane oblike družabnosti v času po drugi svetovni vojni. Sándor Horváth to dopolnjuje z zgodovinskim pregledom pustnih porok in vleke štora na madžarsko-avstrijski meji, kjer izpostavi vlogo teh običajev kot nadomestne družbene katarze in mehanizma moralne regulacije. Na avstrijskem Štajerskem, Salzburškem in Koroškem Michael J. Greger in Martina Piko-Rustia ugotavljata postopno izgubo izvirnega pomena vleke ploha, ki postaja predvsem občinski simbol in del prireditvenega koledarja. Gregerjev poudarek predstavlja ponoven pregled geografske razširjenosti šege s predstavitevjo vprašalnikov Avstrijskega narodopisnega atlasa iz 60. let prejšnjega stoletja, medtem ko Piko-Rustia opozori na spremembe v družbeni percepciji spola in samskosti. Odpira tudi vprašanje, kdo je bil iz šege zgodovinsko izjemoma izvzet, kar se mi zdi odličen dodatek, saj so tovrstni vidiki strokovno nepogrešljivi, a pogosto spregledani.

Trije zaključni prispevki Adele Pukl, Cristine Biasetto ter Nene Židov in Anje Jerin odpirajo vprašanja sodobnega razumevanja nesnovne kulturne dediščine: od vpliva folklorizma in karnevalizacije do institucionalnih mehanizmov legitimacije, ki jih prinašajo Unescova konvencija in nacionalni registri. Avtorice pri tem skozi praktični primer obeh šeg v Avstriji in Sloveniji problematizirajo ravnotežje med uradno kategorizacijo in živostjo prakse, ki še vedno temelji na ustvarjalnosti lokalnih skupnosti.

Skozi zbornik je poudarjena predvsem večplastnost vleke ploha in poroke z borom kot kulturnih pojavov, ki se gibljeta med ritualom, satiro in prireditvijo. Ob tem bi opozorila, da se avtorji zbornika zavedajo pomena razločevanja med »šego« in »prireditvijo«, kar je ena ključnih vsebinskih točk. Uporaba izrazoslovja je večinoma ustrezna in dosledna, čeprav se v posameznih prispevkih pojavlja terminološki razkorak med navedenima opredelitvama, predvsem pri tistih, kjer se opisani pojav že bolj približuje turistični uprizoritvi. Tu bi bilo mogoče še bolj poudariti razmerje med ritualno funkcijo in njeno sodobno performativno transformacijo. Poleg ustreznega poimenovanja praks avtorji pogosto poudarjajo, da etnologija ne ponuja dokončnih odgovorov o izvoru pojavov (čeprav je to s strani pobudnikov raziskave včasih zaželeno), temveč razume šege v njihovem zgodovinskem kontekstu. Pri tem zasledovanje »avtentičnosti« ni enačeno s prvinskostjo, temveč s pomenom in vlogo, ki jo ima šega v skupnosti. Zgodovinski viri sicer omogočajo dragocen vpogled v razvoj in komparativno analizo, vendar – kot opozarja uvodna razprava – izključno zgodovinski pristop (na primer analiza ohranjenih besedil) predstavlja le del

celotne raziskovalne slike. Ravnik in Pšajd pri tem na primer nadaljujeta Kuharjev poziv k primerjalnem pristopu, a ga nadgradita s sodobno problematizacijo procesov dediščinjenja, ki vključuje vprašanja moči, reprezentacije in vrednotenja.

Publikacija prinaša več novih pogledov, med drugim poglobljeno distinkcijo med vleko ploha in borovim gostüvanjem ter opozorila na simboliko gozda kot liminalnega prostora, ekonomsko vlogo tovrstnih praks (npr. zbiranje prispevkov za doseg skupnega cilja ob licitaciji ploha), vlogo posameznika pri ustvarjanju tradicije in na pomen narečja kot elementa lokalne identitete. Pšajd in Kozar-Mukič razpirata tudi vprašanja o inkluzivnosti – denimo o problematiziranem liku ciganice in njegovem razumevanju znotraj lokalne skupnosti, kar izziva enodimenzionalne predstave o kulturni korektnosti (ki je eden od pogojev vpisa na Unescov seznam). Poleg novih teoretskih prispevkov je ena od vrednosti zbornika bogato slikovno gradivo, ki ne deluje le kot ilustrativni dodatek, temveč kot pomemben vir vpogleda v vizualne podatke obravnavanih pojavov. Fotografije iz etnografij, zgodovinski posnetki in video dokumentacija (na katero opozori Piko-Rustja v navezavi na sodelovanje z Naškom Križnarjem) omogočajo vpogled v materialno kulturo in scenografijo šeg, obenem pa razkrivajo razvoj njihove vizualne reprezentacije, ki sega od dokumentarnega posnetka do estetske interpretacije dediščine.

Ena najmočnejših vsebinskih točk zbornika je premislek o procesih dediščinjenja. Avtorji natančno razgrinjajo, kako se spontane, skupnostno zasidrane šege postopoma birokratizirajo – od prijave dogodkov in zahtev po dokumentaciji do formaliziranega vpisa v uradne registre, s čimer pridobijo novo simbolno vrednost (tako za skupnost samo kot v širšem, nacionalnem in mednarodnem kontekstu). Ta proces je dvojen: po eni strani omogoča vidnost in kontinuiteto, celo večjo dostopnost do tradicijskih praks (še posebej za ljudi, ki so izgubili neposreden stik s krajem), po drugi pa tvega poenostavljanje za namen uprizoritve in izgubo spontanosti. Pšajd in Illés posebej izpostavita, da se s tem spreminja sama družbena funkcija šege: iz rituala, namenjenega graji posameznikov za zakonsko zrelost in nadomestilu za zamujeno vaško zabavo, postaja institucionalizirana oblika kulturnega izraza, ki je pogosto podvržena turističnim in političnim pričakovanjem. Gre za pojav, ki ga lahko razumemo v okviru širše transformacije družbene ekonomije in težnje k uprizorjeni tradiciji, kjer skupnost postane obenem izvajalec in gledalec svoje lastne dediščine. Zanimivo je, da več prispevkov (npr. Greger, Horváth) opozarja na vzporedno gibanje: proces komercializacije se pogosto odvija v sozvočju z nostalgijo po nekakšni izgubljeni avtentičnosti. Ravno to protislovje zbornik prepričljivo prikaže, saj so te šege žive prav zato, ker se prilagajajo, in ne kljub temu.

Ob prispevkih se odpirajo širša epistemološka vprašanja, pomembna za sodobno etnologijo: kaj pravzaprav danes pomeni šega in kdo določa mejo med živo prakso in muzealizirano predstavo? Ob prehodu v 21. stoletje se etnologija vedno znova sooča z napetostjo med opisom in interpretacijo, med dokumentiranjem in vrednotenjem. V tem pogledu publikacija ne ponuja enotnega odgovora, temveč spodbuja razpravo o tem, kako šege živijo med neuradnim in uradnim, med vsakdanjim in simbolnim. Z vidika usmeritve kulturne antropologije pa zbornik omogoča še širši razmislek o šegah kot o prostorih prehoda, ki se nahajajo med smrtjo in obuditvijo, redom in kaosom, posameznikom in skupnostjo. Borovo gostüvanje in vleka ploha sta v tem pogledu praksi, ki razkrivata družbene recipročne regulacije. Skozi humor, ironijo in skupinsko

igro utrjujeta vrednote, obenem pa omogočata ventil za družbene napetosti. Ena od zanimivejših implicitnih tem, ki bi jo bilo mogoče še posebej poudariti, je vloga jezika in narečja kot nosilca identitete in lokalne moči. Pšajd upravičeno opozarja, da govor v narečju ni le folklorni okras, temveč ena od glavnih vrednot skupnosti.

Zbornik *Vleka ploha in poroka z borom* predstavlja pomemben prispevek k razumevanju pustnih šeg v širšem srednjeevropskem prostoru in hkrati dragocen dokument časa, v katerem se raziskovalci zavedajo lastne vpletenosti v procese ohranjanja in interpretacije tradicij. Njegove prednosti so v interdisciplinarnosti in nadnacionalnem pogledu, bogatem slikovnem gradivu in kritičnem pristopu, ki ne romantizira ljudske kulture, temveč jo obravnava kot dinamično, živo prakso, vpeto v sodobne kulturne politike. Publikacija je namenjena raziskovalcem, ki se ukvarjajo z ljudskimi šegami, nesnovno kulturno dediščino in primerjalno etnologijo, pa tudi tistim, ki jih zanima širši razmislek o vlogi skupnosti pri ustvarjanju kulturne kontinuitete. Ob branju se postopoma razpira tudi vprašanje, kako se raziskovalci umeščajo v polje, ki ga preučujejo. Menim, da je pomembno ohraniti kritičen pogled do tega, do kolikšne mere so raziskovane šege sooblikovane prav s tem, ko jih opisujemo, interpretiramo in posredno ohranjamo. Tako zbornik poleg osvetlitve konkretne pustne prakse spodbuja k samorefleksiji o odgovornosti stroke pri oblikovanju podob o tradicionalnem in o vlogi raziskovalca kot tolmača med preteklostjo in njenimi sodobnimi uprizoritvami.

Jana Rajh Plohl

Mnenje etnologa in kulturnega antropologa o filmu Eme Kugler *Nekoč v Posočju*

Film Eme Kugler *Nekoč v Posočju*, ki prikazuje življenjski svet t. i. starovercev, sem si ogledal 18. februarja 2025 v Kinodvoru v Ljubljani. Tukajšnje mnenje ni recenzija v pravem pomenu besede, saj si filma nisem ogledal z namenom podajanja ocene. K pisanju mnenja sem bil povabljen naknadno s strani *Etnologa* (domnevam, da zato, ker sem o starovercih že pisal v kontekstu etnologije oziroma antropologije). Zato bom bolj kot o filmu razmišljal o njegovem pomenu za etnologijo oziroma antropologijo, pri čemer bom upošteval svoje že objavljene poglede na staroverce.

Film je prireditelj Kinodvor opisal kot »poetični dokumentarec«, sicer pa ga umeščajo med igrane dokumentarce. V poetičnost filma se, kot rečeno, nočem spuščati (v njej sem sicer užival), zanima pa me njegova dokumentarna vrednost – kot rečeno, še posebej v kontekstu vede, ki svoja znanstvena vprašanja gradi okoli njegovih vsebin, kot so načini življenja, družbena in ekološka razmerja, šege, rituali, prakse, idejni svetovi, pripovedi, jezik itn. V Kinodvoru je ogledu filma sledil pogovor z avtorico, ki je bila glede njegove dokumentarne vrednosti popolnoma jasna. Povedala je, da ne gre za dokumentarec o starovercih, ker bi za takšen film potrebovala preverjanje virov, kar pa v tem primeru ni mogoče, saj obstaja en sam vir – knjiga *Iz nevidne strani neba* Pavla Medveščka (2015). Film je zato »le« filmska uprizoritev te knjige. Toda ta uprizoritev po mojem prinaša pomemben učinek, ki ga bom postavil v kontekst znanstvenega dvoma v staroverce.

Preden se je lotila filma, je Ema Kugler opravila velikansko uredniško delo, saj je nepregledno množico po knjigi razpršenih podatkov uredila in prenesla v zgodbo z repom in glavo. Naredila je izjemno delo, ker – kot je povedala – je šlo za naporen in zamuden podvig. Doslej, vsaj po meni znanih objavah na to temo, česa podobnega drugi niso naredili. Knjiga *Iz nevidne strani neba* je namreč obsežna gmota besedil, ki se razpredajo na vsa mogoča področja in ki jim zaradi kolažne kompozicije sledimo drugače, kot bi jim v kakšnem zgodovinskem romanu, strokovnem ali znanstvenem besedilu – ali filmu. Nekateri v knjigi zbrane pripovedi Medveščkovih sogovornikov so fragmenti v obsegu le nekaj vrstic, druge se vlečejo čez več strani, pri čemer skačejo iz teme v temo. Ko beremo knjigo, lahko zaradi te kompozicije nekatere stvari sproti pozabimo, ker nas prevzemajo nove in nove komaj verjetne zgodbe, ali pa uidejo naši pozornosti, ker se v sosledju odkrivanja neslutnih razsežnosti staroverstva zazdijo obrobne. Nihče od tistih, ki smo pisali o starovercih, ni (vsaj javno ne) kakofonije Medveščkove knjige prepisal v boljše receptivno zgodbo, ki bi hkrati predstavila celovitost neke družbe in posamičnosti, ki jih v besedilu kar mrgoli. Film nam tako pomaga prestopiti iz neobvladljivega labirinta Medveščkovih »terenskih zapiskov« v popolnoma razumljivo uro in pol dolgo pripoved o prav posebni skupini ljudi »nekoč v Posočju«.

Zdi se torej, da smo rabili prav film, da je nekaterim na videz obrobni zgodbam dal približno enako dolžino in s tem težo kot drugim, ki ob branju delujejo mogočnejše. A s to rekompozicijo in premeščanjem težišč – pri čemer pa avtorica ničesar ni dodala, le ponovno je sopostavila, kar je v knjigi – moremo ugotoviti, da je pred nami nekaj še bolj neverjetnega, kot se je zdelo, ko smo se prebijali skozi knjigo. Vzemimo konkreten primer. Nekje na začetku filma gledalca osupne kozmogonična zgodba o stvarjenju sveta in človeka. Iz branja knjige se je nisem spomnil, zato sem jo po projekciji poiskal še v knjigi, kjer jo najdemo na straneh 299 in 300. Ob branju ni zbujala mojega zanimanja, film pa ji je dal »pravo« vrednost, tj. vrednost temeljnega mita, saj je takšen mit v mnogih kulturah samoutemeljitvena pripoved. Ema Kugler je torej izpostavila nekaj bistvenega iz Medveščkove knjige, kar smo ob branju zlahka spregledali.

Vendar pa se na tej točki za etnologijo oziroma antropologijo stvari zapletejo. Ko uzremo mogočno zgodbo stvarjenja na filmskem platnu, se kaj hitro zavemo, da imamo opravka z nečim, čemur ni para. Raziskovalke in raziskovalci slovanske mitologije so namreč pogrešali prav kozmogonični mit. Ker ga v slovenščini (in širše) skorajda niso našli, razen v metodološko spornem zapisu Janeza Trdine (bajke iz Šiške in Mengša), so se morali vprašati, če je takšen mit sploh obstajal. A če upoštevamo Trdinove bajke, lahko zaključimo, da so v primerjavi z obsegom in izčrpnostjo staroverske kozmogonije prava marginalija. Medtem ko so si etnologi belili glave, kaj bi s Trdino, če pa vemo, da ni bil zanesljiv zapisovalec ljudskega gradiva, se naenkrat pojavijo staroverci, torej Medvešček, z nečim veliko bolj imenitnim. Ubogi Slovani s komaj verodostojnimi fragmenti ob vzporejanju s staroverskim mitom, ki ima popolno strukturo začetka in konca ter vmesne zaplete in detajle o fazah nastajanja sveta in prihodu človeka. Etnologom je tako film, ker je poudaril nekaj v knjigi obrobne, ponudil odlično osnovo za resen dvom v staroverce: če so si namreč Ivan Grafenauer, Zmago Šmitek, Monika Kropelj Telban in še mnogi, tudi tuji, raziskovalci tako belili glave s Trdinovimi kozmogonskimi bajkami, kako lahko brez sumničenja sprejmemo kozmogonijo starovercev, pri čemer je ta mit seveda le kapljica

v morju enako enkratnih, nikoli še slišanih zgodb (če ostanemo le pri zgodbah in se ne spuščamo še v marsikaj drugega, enako enkratnega, izključno staroverskega)?

Po ogledu filma sem najprej pomislil, da poslej nihče, ki nekaj ve o etnologiji oziroma antropologiji, ne bo mogel več resno verjeti v obstoj starovercev kot zgodovinske skupnosti. Šele film zares prezentno predstavi težo vseh menda nikoli nikomur (razen Medveščku) razkritih skrivnosti neke skupine ljudi. Hvala torej Emi Kugler, da je morda še komu izmed dvomljivcev v omenjeni znanstveni disciplini odprla oči.

Avtorici pa sem osebno hvaležen še za en vrhunski insert, ki spet govori o prizoru, ki se ga iz knjige nisem spomnil. Ta animirani dodatek – dodatek zato, ker izstopi iz rdeče niti pripovedi – namreč zelo jasno predstavi, kar sem poudarjal v vseh svojih člankih o starovercih: da so Medveščkovi sogovorniki imeli domišljijo in da je ta, skupaj z Medveščkovo domišljijo, ključ v skrivnosti starovercev. Napletanje zgodb o tem in onem (v knjigi in filmu temu rečejo, da so *čantárjali*, pri čemer pa knjiga (Medvešek 2015: 281–283) temu nadene privzdignjen, malce duhoven pomen) je namreč družbena praksa, za katero si kot Posočan upam trditi, da je v tistih koncih še živa. V filmu uprizorjeno nakladanje je sicer resda delo velemojstrov, kakršnih morda ni več, toda praksa večurnega skupinskega sedenja in bluzenja (s podporo kakšne omame) na srečo še ni zamrla. Tudi sam kdaj posedim v takšni prijetni družbi, a da bi verjel prav vsemu izrečenemu ...

REFERENCI

MEDVEŠČEK, Pavel - Klančar

2015 *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Nekoč v Posočju. Scenarij in režija Ema Kugler, fotografija Lev Predan Kowarski, Dejan Ulaga, montaža Ema Kugler, glasba Robert Jiša, zvok Boštjan Kačičnik, animacija Matej Lavrenčič, produkcija Zavod ZANK, 2024, 90 min.

Miha Kozorog

ETNOMUZEJSKE STRANI
ETHNOMUSEUM PAGES

RAZSTAVE IN FILM *EXHIBITIONS AND FILM*

MAKSIM GASPARI Ustvarjene podobe naroda

Bojana Rogelj Škafar

241

Občasna razstava *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* je bila v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM) na ogled med 24. oktobrom 2024 in 31. oktobrom 2025 (Maksim Gaspari 2024). Nastala je v sklopu razmislekov avtorice in kustosinje razstave Bojane Rogelj Škafar o razmerju med predmeti, podobami in narodno/nacionalno identiteto oziroma o procesih, v katerih nastajajo na etnografski dediščini temelječe konstruirane podobe naroda. Pri tem so v središču raziskovanja ustvarjalci teh podob, postopki ustvarjanja simbolnih podob in predmetov ter sprejemniki v tem procesu ustvarjenih produktov.

Medtem ko sem avtorica in kustosinja s predhodno občasno razstavo *Ljudska umetnost med domom in svetom: Zbirki SEM in ljudske umetnosti NSK skupine IRWIN* (Ljudska 2021) raziskovala in soočala zbirke slovenske ljudske umetnosti z deli globalne ljudske umetnosti NSK, ki jo ustvarjajo državljani države NSK v času, zaradi razmisleka o njihovi funkciji pri ustvarjanju vizualne narodne/nacionalne identitete (npr. narodni slog) in v primeru drugih kot umetniških odzivov na posameznikovo nadnacionalno globalno identifikacijo, pa razstava *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (Maksim Gaspari 2024) skozi pretežno slikarski opus Maksima Gasparija razkriva proces ustvarjanja simbolne likovne identitete naroda. Tokrat je bil v središču slovenski umetnik, ki si je iz domoljubnih nagibov zadal za nalogo s pomočjo tipizacije izbranih sestavin načina življenja kmetstva iz pretežno 19. stoletja ustvariti simbolno podobo naroda v 20. stoletju.

Ideja, da bi v SEM, kjer se ukvarjamo z vprašanji identitet, s tega zornega kota osvetlili prizadevanja Maksima Gasparija, se je porodila v pogovoru z zbiralcem Marjanom Marinškom, ko je leta 2009 na Bledu razstavil svojo zbirko Gasparijevih razglednic in publikacij z njegovimi ilustracijami. Dodatno vzpodbudo je pomenila monografija *Maksim Gaspari: Iz naroda za narod* Roberta Kužnika (2022), s katerim je muzej razvil tesno sodelovanje, še posebej pri vzpostavljanju stikov z lastniki Gasparijevih del, ki jih g. Kužnik evidentira in raziskuje več kot desetletje. Njegova evidenca gradiva je bila izhodišče za izbor del, ki naj ilustrirajo koncept in vsebinsko strukturo razstave. Zaradi dejstva, da je umetnik ustvaril (ocenjeno) več kot petsto slik, izjemno število ilustracij in drugega gradiva, sem se odločila za izbor njegovih slik brez ilustratorskega opusa, za

avtografske¹ razglednice in izbrane predmete ter gradiva za zadnjo razstavno vsebino Maksim Gaspari in množična vizualna kultura. Spoznanje, da je v muzejih in galerijah relativno malo Gasparijevih del, je vodilo k dejstvu, da bo razstava morala temeljiti pretežno na delih, ki jih hranijo zasebniki. Na povabilo k sodelovanju se jih je naklonjeno odzvalo triintrideset, ob njih pa trinajst galerij, muzejev, knjižnic, podjetij in ustanov.²

Zorenje umetnika »narodopisne stroke« – uvodni prostor razstave *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda*, SEM, 2025 (foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Prvi, belo-modri, razstavni prostor, je bil posvečen prikazu zorenja umetnika »narodopisne stroke«, kakor se je Gaspari imenoval sam. Z avtoportreti, slikami in fotografijami so bile predstavljene njegove življenjske postaje od rojstnega kraja Selšček pri Cerknici, kjer je že kot deček raje risal kot pisal, Kamnika, kjer je umetniški talent šestnajstletnika, ki se je tam učil za trgovskega pomočnika, prepoznal veterinarski inšpektor, ustanovitelj najstarejšega zasebnega muzeja na Slovenskem (1893) in amaterski slikar Josip Nikolaj Sadnikar, ki ga je v duhu tedanjih domoljubnih meščanskih prizadevanj seznanjal z etnografsko dediščino, Dunaja, kamor je zaradi Sadnikarjeve mecenske podpore lahko odšel na študij in kjer je sodoživljal razcvet secesijske umetnosti in bil soustanovitelj društva slovenskih in hrvaških študentov umetnosti Vesna, ki si je prizadevalo za ustvaritev slovenske umetnosti. Uvodni prostor je bil zaokrožen z začetkom ustalitve in delovanja v Ljubljani, kjer je z družino živel od leta 1908 do konca življenja leta

1 Avtografske razglednice so razglednice, ki jih je Maksim Gaspari narisal, napisal besedila in jih pošiljal naslovnikom.

2 Belokranjski muzej Metlika / Donacija Kambič, Galerija Velenje, Javni gospodarski zavod Protokolarne storitve Republike Slovenije (JGZ Brdo), Knjižnica Jožeta Udoviča Cerknica, Loški muzej Škofja Loka, Medobčinski muzej Kamnik, Narodna galerija, Narodna in univerzitetna knjižnica, NLB MUZA, Ljubljana, Občina Zagorje ob Savi, RTV Slovenija, TV arhiv in dokumentacija, SLOGI – Gledališki muzej in Umetnostna galerija Maribor.

1980. Preživljal se je s poučevanjem risanja na treh srednjih šolah, kjer je za pedagoške namene uporabljal lastni Učni načrt za narodno ornamentiko³ (predstavljen na razstavi je pričal o umetnikovih prizadevanjih za načrtno raziskovanje slovenskega ornamenta).

Izstopajoči sestavini vizualnega razstavnega narativa, s katerima je umetnik spregovoril sam, sta bila viseči napis Maksim Gaspari s tipografijo črk, kakršno je oblikoval za svojo štampljko, in video s posnetkom intervjuja (Intervju 1973).

Dialog med muzejskimi predmeti iz zbirke SEM in risbami teh predmetov Maksima Gasparija, SEM, 2025 (foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Sledeč rdeči niti razstave o razkrivanju razmerja med Gasparijevo motiviko in etnografsko dediščino se je razstavna pripoved nadaljevala v rdeče pobarvani sobi z dialogom med predmeti iz zbirke SEM in Gasparijevimi risbami teh predmetov. Pretežna večina motivov likovne produkcije Maksima Gasparija namreč posega na področje kulture in načina življenja, tematike, s katero se ukvarja etnologija. Njegova povezanost z etnološko vedo je tako rekoč samoumevna, saj je od leta 1929 pa vse do upokojitve leta 1948 v Etnografskem muzeju delal kot restavrator in risar. Odhajal je na teren, zlasti v Belo krajino, ki je slovela po najbolj živem izročilu. Risal je arhitekturne objekte, noše in šege. Kot sodelavec Etnografskega muzeja je bil v tesnem stiku z materialnimi pričevalci narodovega življenja. Neposredno je opazoval in raziskoval opredmetena pričevanja in zgodovinski spomin na pretežno pretekle oblike kulture in načina življenja, ki so jih takrat imenovali starosvetnosti ali starožitnosti. V muzeju pridobljena znanja je v različnih zvrsteh svoje likovne ustvarjalnosti uporabljal za interpretacijo etnografske dediščine. Raziskovanje materialnosti, ornamentike in kolorita muzejskih predmetov je prelil v dokumentarne risbe, ki so bile na tej razstavi prvokrat na ogled javnosti.

3 Rokopis načrta, dolg nekaj več kot eno stran, obsega seznam ornamentov, ki jih je v enajstih mesecih Gaspari predstavil dijakom. Hrani ga družina Gaspari.

Iz rdeče pobarvanega prostora je obiskovalec vstopil v prostor, kjer so ga z zlato žarečih sten nagovarjale številne Gasparijeve podobe, naslikane v oljni ali njemu ljubši mešani tehniki. Razvrščene so bile v motivne sklope začenši z Mitološkimi koreninami naroda in simboli slovenstva kot podstati naroda, kakor jo je pojmoval Gaspari, naslanjajoč se na poglede narodopiscev iz 19. stoletja. Upodobljeni liki iz ljudskih pesmi, Lepa Vida, Mlada Breda, Kralj Matjaž in Alenčica ter Zlatorog, ki je ugnal lovca, Slovenska Marija, Blejsko jezero in nagelj so postali ustvarjeni narodni simboli, ki so Gasparijevo umetnost razkrivali kot samosvoje iskanje narodne mitologije in njenega izraza.

244

Ustvarjeni pripadnostni kostum – dialog med koloriranimi bakrorezi upodobitev kranjskih ljudskih noš (1844) slikarja Franza Kurza zum Thurn und Goldensteina in serijo razglednic Maksima Gasparija z upodobitvami noš (1920), SEM, 2025 (foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Poseben tematski poudarek je bil namenjen pripadnostnemu kostumu, kakršnega je ustvaril Gaspari. Nacionalni kostum, katerega splošno uveljavljeno poimenovanje je narodna noša, je nosilec močne narodne simbolike, česar se je Gaspari dobro zavedal in ga je zato množično ustvarjal. Najbolj reprezentativen primer njegove likovne interpretacije slovenskih ljudskih noš, kakršne je nosilo slovensko kmetstvo v prvi polovici 19. stoletja, je serija desetih razglednic, ki jih je leta 1920 izdala Umetniška propaganda v Ljubljani.⁴ Kot ponazorilo Gasparijevega procesa konstruiranja sestavin kostumov je bilo na razstavi na ogled poleg slik z motiviko bolj ali manj realistično upodobljenih kostumov deset originalnih razglednic, predstavljenih skupaj z reprodukcijami Goldensteinovih grafik.

⁴ Razglednice so nastale po zgledu upodobitev kranjskih ljudskih noš, ki jih je ustvaril avstrijski slikar Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein. Prvo serijo akvarelov kranjskih ljudskih noš je poleg drugih južnoslovanskih noš v letih 1837 in 1838 ustvaril za album *Slowiansčyzna T. I. Illiria Slowener*, ki je bil plod sodelovanja s poljskim etnografom Emilom Korytkom (1813–1839). Album hrani Oddelek za dokumentacijo SEM. Ti akvareli so bili uporabljeni kot predloge za akvarelirane grafike, ki so leta 1844 izšle v ljubljanskem časopisu *Carniolia* in bile ponatisnjene leta 1863.

Namen takšne sopostavitve je bil prikazati, kako je (tudi) pod vplivom omenjenega slikovnega vira Gaspari razvil svojo likovno govorico in z njo sooblikoval pojmovanje tipizirane ljudskosti in stereotipov ter kako je slikarsko interpretiral zgodovinski spomin in tako predstavljal svet, ki ga ni bilo več. Bil je ustvarjalec novega pripadnostnega kostuma kot univerzalne in enotne vsenarodne preobleke za slavnostne in druge posebne priložnosti z namenom izkazovanja narodne pripadnosti in identitete.

Naslednji motivni sklop so sestavljale slike z motivi življenjskih mejnikov od rojstva do smrti – rojstvo, krst, družina, otroci, ženitovanske šege z izpostavljeno svatbo, na koncu zaokroženi s sliko z motivoma pogrebne sprevoda v ozadju in spredaj para, ki nosi dojenčka h krstu (ali od krsta), torej simbolnega prikaza posameznikovega življenjskega cikla od začetka do konca. Gasparijeva načrtnost in poglobljenost pri raziskovanju šeg življenjskega cikla je bila ponazorjena z reprodukcijo njegovega rokopisnega besedila s seznamom šeg,⁵ pri čemer je Rojstvo razdeljeno na pet vsebinskih sklopov, Svatba na petnajst ter Smrt in pogreb na šest skupin šeg. Izvedena motivika kaže na dejstvo, da so mu bile ženitovanske šege s svatbo na čelu osebno najbližje, saj je s to motiviko najbolje izrazil svoj smisel za monumentalni slikarski izraz, ob tem pa je v svoji tipizirani maniri šegavo in humorno prikazal svoje videnje odlik in napak kmečkega človeka.

Leto, njegovi časi in prazniki so bili prva vsebina naslednjega, srebrnega, prostora, ki jo je uvedel motiv kurenta. O slikarjevem posebnem zanimanju za slovenska »narodna obredja« priča njegova namera izdati Zbornik slovenskih narodnih motivov (Artem 1939: 329), česar pa ni uresničil. Izjemno raznolika slovenska dediščina šeg in navad je bila odlično izhodišče Gasparijeve likovne interpretacije. Čeprav je iz nje črpal, ko je želel poudariti njihov slovenski značaj, ni upošteval celotne pahljače šeg z različnih območij slovenskega etničnega ozemlja, ampak je izbiral le posamezne sestavine zgodovinskega spomina, jih tipizirano ponavljal in pri tem upodabljal le kranjsko-gorenjski svet, s čimer je ustvaril nekakšno univerzalno in sintetično vseslovensko različico. O tem so na razstavi pričale slike z motivi cvetne nedelje z butaricami s trakovi v barvah slovenske zastave, ki poudarjajo slovenskost, ter motivi šeg in navad velikega tedna. Letne šege po veliki noči so ilustrirali jurjevo v Beli krajini, šentjanževo in kresovanje ter z letnimi časi povezane kmečke gospodarske dejavnosti, npr. košnja, prevoz sena in žita z vozovi in volovsko vprego, ličkanje koruze, prenašanje listja v letvenem naramnem košu, ob tem pa tudi nosilci dejavnosti, kot sta lov in krošnjarjenje Ribničanov.

Zimo in božično-novoletni čas sta na razstavi kot prisposodbi odhajajočega starega leta uvedla motiva starke zime in starca v ornamentiranem ovčjem kožuhu, ki ga peljejo otroci na saneh. Sledili so jima koledniki, enkrat kot godci pred hišo in drugi kot trikraljevske figure, tepežkarji in motiv vlijanja svinca na silvestrovo ali na prvi novoletni dan. Tudi ta motivni sklop dokazuje dejstvo, da Gaspariju ni šlo za dokumentarnost, temveč za simboliziranje s pomočjo tipizacije sestavin in za koncept, ki sta omogočala temeljno razpoznavnost in berljivost (Bogataj 2000: 71). Posebno mesto v prazničnem zimskem času je bilo namenjeno genezi lika dedka Mraza, katerega avtor je prav tako Gaspari (1952), in njegovih narodnih jaslic (1919), sestavin, ki sta odlično prikazovali avtorjev odziv na spreminjajoče se družbene razmere.

⁵ Rojstvo, svatba, smrt: Slovenski ljudski običaji, strani 40, 42. Domoznanska zbirka Knjižnice Jožeta Udoviča Cerknica.

Likovna geneza dedka Mraza, SEM, 2025 (foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Izpostavljeno skupino motivov v srebrni sobi so zaradi narodno reprezentativnega simbolnega pomena, kakršnega jim je zaradi številčnosti teh motivov očitno pripisoval Gaspari sam, predstavljali čebelarški motivi. Nanje se je navezoval niz nedavno odkritih enajstih poslikanih panjskih končnic, ki so v lasti JGZ Brdo. Prav tako je pogosto upodabljal glasbene in plesne motive, najpogosteje na svatbi, v krčmi ali na dvorišču pred hišo (Križnar 2025). Tej skupini je bil na razstavi dodan scenski element z animacijo scenografije in ponazorili kostumografije, ki ju je ustvaril za opero *Gorenjski slavček* (1953).⁶

Končni kontrapunkt predstavljenim motivnim skupinam, s katerimi je bila sicer več kot potrjena teza Tomaža Brejca, da so bile Gasparijeve slike prepoznane kot Arkadije slovenskega tipa, kjer ni videti dela, napora in razslojevanja vasi s kmeti kot novimi heroji in njihovimi ljubicami kot nosilkami nove mode (Brejc 1985: 79), je sestavljala skupina podob beračev, desetih bratov in desetnic ter slepca kot dokaz, da je umetnik zmožegal preseči idealiziran pogled na življenje slovenskega kmetstva in prestopiti okvir umetnika zgolj »folklorne opredelitve«.⁷

Razstava se je iztekla s končnim poglavjem Maksim Gaspari in množična vizualna kultura, s katerim sta bila z izbranimi predmeti izpostavljena umetnikova vloga in vpliv na oblikovanje likovnega okusa Slovenk in Slovencev v 20. stoletju. Ta proces se je začel

6 Animacija, katere avtor je bil Sebastjan Skutnik, je temeljila na šestih scenografskih osnutkih Maksima Gasparija za uprizoritev opere Antona Foersterja *Gorenjski slavček*, Opera SNG v Ljubljani, premiera 27. maja 1953, režiser Osip Šest, dirigent Rado Simoniti, ter na 22 kostumskih osnutkih Maksima Gasparija za isto uprizoritev, ki jih hranijo v Ikonoteki SLOGI – Gledališki muzej, Ljubljana. Avtor zvočne podobe animacije je bil Laren Polič Zdravič, avtor ponazoril kostumografije pa Miran Mohar.

7 Podnapis k avtoportretu. Risba, 28,5 x 21,5 cm, 1942.

že v osnovni šoli z uporabo učbenikov in šolskih kart z Gasparijevimi ilustracijami, se nadaljeval s pojavljanjem v turističnih prospektih in drugih propagandnih tiskovinah, koledarjih, diplomah, z rabo uporabnih in/ali okrasnih predmetov množične potrošnje z njegovimi podobami (npr. pločevinasti izdelki tovarne Saturnus) do komuniciranja z razglednicami kot najbolj prepoznavno in množično sprejeto sestavino Gasparijevega opusa. Ta vsebina je bila nadgrajena z video pripovedjo zbiralca Marjana Marinška (Zbiralec 1985, 1987), ki je ustvaril najobsežnejšo zbirko Gasparijevih razglednic in jo je SEM pridobil leta 2024. Avtografske razglednice kot njen manjši del so bile razstavljene, medtem ko si je bilo tiskane razglednice zaradi njihove količine moč ogledati v skenirani obliki na zaslonu. Med 27. marcem in 7. septembrom 2025 so bile na posebni razstavi avtorjev Mihe Špička in Blaža Verbiča predstavljene tudi tiskane razglednice iz zbirke Marjana Marinška (Razglednice 2025, glej naslednji prispevek v tem razdelku).

Ob razstavi, ki so jo oblikovali Miran Mohar, Hana Marisa Mohar in Frane Stančić (Studio Ploca, Zagreb), sta izšla slovensko-angleška tiskana zgibanka (8 strani) in publikacija (Rogelj Škafar 2025, 186 strani) avtorice Bojane Rogelj Škafar, ki sta ju oblikovala Miran Mohar in Hana Marisa Mohar. Za video sprehod po razstavi je poskrbel Peter Vrčkovnik (Mountainattack.com).

Slika Maksima Gasparija *Slovenska Marija* (pred 2. sv. vojno, zasebna last) je bila nosilna podoba razstave za njeno komuniciranje v javnosti, 2025 (foto Maja Kostrić Grubišić, Dokumentacija SEM).

Medijski odzivi na razstavo, ki se niso zgodili le krajši čas po njenem odprtju, ampak so potekali ves čas trajanja razstave, ter množični obisk skupin, družin in posameznih obiskovalcev pričajo o tem, da je umetniški opus Maksima Gasparija relevanten identitetni fenomen, ki s časom ne izgublja svoje moči. Gaspari s svojimi tipiziranimi podobami slovenstva komunicira predstavo o narodu, ki jo ljudje sprejemajo tudi danes. In še več,

te podobe vzbujajo občutke pripadnosti; pa ne le pri starejših, temveč opazno tudi pri mladih. Prve so nagovarjale iz nostalgije po mladosti in časih odraščanja z njegovimi učbeniški ilustracijami in kasneje z razglednicami, druge, ko se v globaliziranem svetu sprašujejo o svoji narodni/nacionalni identiteti. In kdo je pri iskanju odgovorov na ta vprašanja lahko učinkovitejša referenca kot Gaspari kljub temu, da so na razstavi in še bolj na vodenih ogledih spoznavali avtorski umetniški proces tipizacije, temelječe na izbranih sestavinah etnografske dediščine. Proces, katerega rezultati prepričajo tudi danes.

REFERENCE

ARTEM

248 1939 Maksim Gaspari. *Prijatelj* 13 (9): 325–329.

BOGATAJ, Janez

2000 Motivni svet Gasparijevih razglednic. V: M. Krušič (ur.), *Maksim Gaspari: Bogastvo razglednic*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 23–152.

BREJČ, Tomaž

1985 Status slikarstva v slovenski umetnostni izkušnji. *Nova revija* 33–34: 74–85.

INTERVJU

1973 Intervju Jožeta Hudečka z Maksimom Gasparijem ob njegovi 90. letnici, prispevek v oddaji *Kulturne diagonale*, 5. 2. 1973, produkcija TV Slovenija, 12 min.

KRIŽNAR, Franc

2025 Glasba in ples v Gasparijevem slikarskem opusu. *Slivniški pogledi* 11 (115): 22–24.

KUŽNIK, Robert

2022 *Maksim Gaspari: Iz naroda za narod*. Cerknica: Studio Zibka.

LJUDSKA

2021 *Ljudska umetnost med domom in svetom: Zbirki SEM in ljudske umetnosti NSK skupine IRWIN* (razstava), avtorica Bojana Rogelj Škafar, SEM, 20. oktober 2021–18. avgust 2024. <<https://www.etno-muzej.si/sl/publikacije/ljudska-umetnost-med-domom-in-svetom-zbirki-sem-in-ljudske-umetnosti-nsk-skupine-irwin>> [1. 10. 2025].

MAKSIM GASPARI

2024 *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (razstava), avtorica Bojana Rogelj Škafar, SEM, 24. oktober 2024–31. oktober 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/maksim-gaspari-ustvarjene-podobe-naroda>> [1. 10. 2025].

RAZGLEDNICE

2025 *Razglednice Maksima Gasparija* (razstava), avtorji Miha Špiček, Blaž Verbič in Bojana Rogelj Škafar, SEM, 27. marec 2025–24. avgust 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/razglednice-maksima-gasparija>> [1. 10. 2025].

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana

2025 *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda / Maksim Gaspari: Shaping Images of the Nation*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

ZBIRALEC

1985, 1987 Zbiralec Marjan Marinšek o svoji zbirki razglednic Maksima Gasparija, prispevek v oddaji *Zrno* III, 5. 1. 1985, in *Zrno* IV, 12. 11. 1987, produkcija TV Slovenija, skupna dolžina 7 min.

RAZGLEDNICE MAKSIMA GASPARIJA

Miha Špiček in Blaž Verbič

249

Ob pripravi večje občasne razstave *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (Maksim Gaspari 2024) dr. Bojane Rogelj Škafar je Slovenski etnografski muzej (SEM) leta 2023 pridobil edinstveno zbirko razglednic Maksima Gasparija, ki jo je v desetletjih zbiranja ustvaril veliki poznavalec Gasparijevega dela in priznani zbiralec Marjan Marinšek (1941–2011). V svojem poklicnem delu se je v spomin najbolj zapisal kot vodja Kulturnega centra Ivana Napotnika v Velenju, bil je tudi eden od organizatorjev Pikinega festivala, ljubiteljsko pa se je ukvarjal z zbirateljstvom. Zbiral je prva berila s celega sveta, citre, šolsko opremo, navduševal pa se je tudi nad Gasparijevimi razglednicami. Njegova zbirka razglednic velja za eno najpopolnejših in najobsežnejših, vključuje izvirne avtografske razglednice, prvonatisne in natisne. Zbirka uživa velik ugled med strokovnjaki, poznavalci in zbiratelji. Sestavlja jo 59 avtografskih in 406 natisnjenih razglednic. Zbiratelj Marjan Marinšek je pripravil prvo razstavo že leta 1986, sledilo pa ji jih je še več kot 50 v Sloveniji in med izseljenci po celem svetu. Njihov izbor sta leta 2007 s pisateljem Ivanom Sivcem objavila v knjigi *Slovenska pravljica Maksima Gasparija* (Sivec 2007; Marinšek 2007). Marinškova zbirka je bogato dopolnila zbirko SEM, saj smo pred tem na Oddelku za dokumentacijo hranili le manjši del Gasparijevih razglednic.

Razstava je bila del spremljevalnega programa razstave *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda*, na kateri je bilo predstavljenih 56 izvirnih avtografskih razglednic, deset razglednic iz cikla *Slovenske narodne noše* iz leta 1920, tri razglednice z motivom dedka Mraza iz leta 1952 ter izbor obsežne Marinškove zbirke v elektronski obliki.

Na razstavi *Razglednice Maksima Gasparija* (SEM, 27. 3.–7. 9. 2025, Razglednice 2025) je bilo na ogled 354 razglednic, razporejenih v deset poglavjih, ki so v grobem sledila ureditvi iz Marinškove knjige in so se delno prekrivala tudi s poglavji razstave Bojane Rogelj Škafar. Najzgodnejše so iz obdobja do prve svetovne vojne, najstarejša znana je iz leta 1903 in nosi naslov *Iz naroda za narod*, kar je bil slogan društva Vesna, ki je povezovalo slovenske in hrvaške študente umetnosti. Pomembno skupino predstavljajo razglednice z vojno motiviko, poznane kot *Vojska v slikah*, ki so izhajale med letoma 1914 in 1918 v dvanajstih serijah. Prvi dve skupini je izdal časopis *Bogoljub*, preostale pa *Ilustrirani glasnik*. Njihovi avtorji so bili slovenski slikarji Hinko Smrekar, Anton Koželj,

Ivan Vavpotič, Helena Vurnik, Valentin Hodnik in Maksim Gaspari, ki jih je ustvaril največ od vseh, kar 55. Večina razglednic je zasnovanih z dvojno podobo, saj prikazujejo vojaške prizore s fronte v dialogu s prizori iz domačih krajev, posebne pa so prav zaradi povezovanja vojne tematike z etnografsko dediščino. Na številnih so upodobljeni božični ali velikonočni motivi, ki prenašajo voščila vojakom in njihovim domačim. Nadaljevanje serije Vojska v slikah so deklaracijske razglednice, ki so bile propagandno orodje v podporo Majniški deklaraciji, politični izjavi, ki jo je dr. Anton Korošec prebral maja 1917 v dunajskem parlamentu in je zahtevala združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov znotraj avstro-ogrske monarhije. Tem smo v poglavju dodali še razglednice, ki jih je Gaspari v plebiscitnem letu 1920 narisal v podporo priključitvi avstrijske Koroške Jugoslaviji, založnik je bil Narodni svet za Koroško. Na njih so jasno zapisana protinemška sporočila in podpora priključitvi k Jugoslaviji, Gaspari pa je zaničevanje Nemcev izrazil s karikaturou.

Utrinek z razstave *Razglednice Maksima Gasparija*, SEM, 2025 (foto Gregor Ilaš)

Najobsežnejši sta poglavji z božično-novoletnimi in velikonočnimi voščilnicami. Pri novoletnih in božičnih prevladujejo zimski motivi zasnežene pokrajine, zimskih radosti, krščanske motivike jaslic, Jezusovega rojstva, polnočnice v cerkvi, svetih treh kraljev in najrazličnejše šege omenjenega obdobja, kot so prerokovanje z vlivanjem svinca ali voska v mrzlo vodo, kajenja doma s kadilom, pisanje začetnic imen svetih treh kraljev na hišna vrata, tepežkanje, trikraljevski koledniki ... Gaspari je upodobil tudi povsem posvetne motive, kot so nazdravljanje s kozarcem vina, družina ob božičnem drevescu, starec v bogato ornamentiranem gorenjskem ovčjem kožuhu, na treh razglednicah je upodobil dedka Mraza. Velikonočne voščilnice pa prikazujejo pomladno prebujanje narave, pastirčke na paši, najrazličnejše velikonočne šege, kot so izdelovanje in blagoslov cvetnosedeljskih butar, prenašanje blagoslovljenega ognja z lesno gobo, velikonočni blagoslov jedil, barvanje pirhov in igre z njimi (sekanje, trkanje, kotaljenje), strašenje

boga z razbijanjem starega pohištva in lesenih škafov, ropotanje z ragljami, streljanje z možnarji ter velikonočne procesije.

Gaspari je upodobil prizore šeg življenjskega cikla od krsta, dvorjenja in snubitve, praznovanja godu, poroke ter pogreba. Od preostalih šeg letnega cikla je predstavil pustni čas z razglednico fantazijsko konstruiranega kurenta, jurjevanje v Beli krajini in novoletne kolednike.

Poleg upodabljanja letnih in življenjskih šeg je Gaspari na razglednicah prikazal tudi prizore iz vsakdanjega življenja, kot so kmečka opravila, otroci pri igri, kovači pri delu, čebelarji z otroki ob čebelnjaku, družabno življenje, ljubezenski in gostilniški prizori, ples in zabava z godci ter desetnica in deseti brat.

V posebnem poglavju so predstavljene tako imenovane narodne noše. Pri upodabljanju noš je Gaspari močno posegel po tipizaciji in idealiziranju podobe slovenskega človeka. Ob tem je izrazil svojo interpretacijsko umetniško svobodo, združevanje različnih, njemu likovno zanimivih oblačilnih sestavin v novo izmišljeno celoto, s čimer je ustvaril stereotipizirano »narodno nošo« oziroma pripadnostni kostum. Za založbo Umetniška propaganda je po Goldensteinovih bakrorezih ustvaril serijo desetih razglednic z interpretacijami noše iz 19. stoletja.

Gaspari je na nekaj razglednicah upodobil ikonografski lik t. i. slovenske Marije z otrokom z razpoznavnimi narodnimi sestavinami. Marija ima na glavi avbo ali pečo, v ozadju so tipizirane sestavine stavbne dediščine in pokrajina, ki jo lahko prepoznamo kot slovensko. Mariji je okoli glave pogosto dodal svetniški sij, v nekaj primerih tudi otroku.

Gaspari je na razglednicah upodobil tudi nekatere svetnike. Številčno izstopata sv. Ciril in Metod, kar pripisujemo dejstvu, da je bila Družba sv. Cirila in Metoda eden večjih založnikov njegovih razglednic. Upodobil je še sv. Jurija na belem konju in v boju z zmajem ter pastirja sv. Izidorja. Ustvaril je razglednico z motivom hišnega blagoslova, na kateri je poleg Marije, Jožefa in Jezusa upodobil še sv. Tereziko, sv. Florjana ter sv. Cirila in Metoda.

Gaspari je ustvarjal tudi promocijske razglednice. Za številne naročnike je upodobil motive, ki so oglaševali njihovo obrt, dejavnost ali širili njihovo idejo. Ustvaril je razglednice kočje na Kamniškem sedlu, Hotela Tivoli v Ljubljani, Hotela Dobrava na Bledu, Salezijanskega zavoda na Rakovniku, Staretove tovarne vozov iz Kamnika, tekstilne tovarne Frana Derende iz Ljubljane ... Sodeloval je z orlovsko in sokolsko organizacijo, v samozaložbi pa je izdal celo razglednico s protialkoholno tematiko.

V prihodnosti bomo zbirko Gasparijevih razglednic še načrtno dopolnjevali, v našem arhivu smo na primer odkrili še dve neobjavljeni – eno avtografsko, ki jo je Gaspari leta 1948 poslal takratnemu ravnatelju Borisu Orlu, in eno, ki jo je poslal kolektivu Etnografskega muzeja.

Vitrina s filatelističnim gradivom po Gasparijevih motivih, SEM, 2025 (foto Maja Kostric Grubišič)

Na razstavi *Razglednice Maksima Gasparija*, ki je bila med 27. marcem in 7. septembrom 2025 postavljena v prvem nadstropju steklenega prizidka razstavne hiše SEM, je bilo na ogled 354 razglednic in tri velike foto povečave. Razstavo smo dopolnili še z dvema vitrinama. V prvi smo razstavili 11 ovitkov za serije Gasparijevih razglednic. Najstarejši je za serijo šestih razglednic, ki jih je leta 1917 izdala papirnica Marije Tičar, najmlajši pa je za serijo štirih razglednic iz leta 2006, ki jih je izdal Marjan Marinšek. V drugi vitrini pa smo predstavili filatelistično gradivo, ki prikazuje Gasparijeve motive; pripravili smo jo v sodelovanju s Pošto Slovenije in priznanim slovenskim filatelism Jankom Štampflom. Na ogled so bili Gasparijevi motivi z naslovi Božič – Slovenci pri jaslicah (znamka, ovitek prvega dne in esej, leto izida 1993), Novo leto – koledniki (znamka, ovitek prvega dne in zvežček z 12 znamkami, leto izida 2015), Novo leto – Dedek Mraz (znamka, ovitek prvega dne in zvežček z 12 znamkami, leto izida 2016) in Božič – Kristusovo rojstvo (ovitek prvega dne, leto izida 2018).

Izbor 40 razglednic smo med 30. junijem in 31. julijem 2025 v obliki povečav prikazali še na Krakovskem nasipu v Ljubljani na zunanji panojski razstavi *Podobe naroda na razglednicah Maksima Gasparija*. Glede na poglavja razstave *Razglednice Maksima Gasparija* in motiviko smo jih razporedili v pare in s tem oblikovalsko rešili specifično tovrstnega razstavnega medija.

Avtorji obeh razstav smo bili dr. Bojana Rogelj Škafar, Miha Špiček in Blaž Verbič.

Zunanja panojska razstava Gasparijevih razglednic na Krakovskem nasipu
v Ljubljani, 2025 (foto Maja Kocjan)

REFERENCE

MAKSIM GASPARI

2024 *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (razstava), avtorica Bojana Rogelj Škafar, SEM, 24. oktober 2024–31. oktober 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/maksim-gaspari-ustvarjene-podobe-naroda>> [1. 10. 2025].

MARINŠEK, Marjan

2007 *Slovenska pravljica Maksima Gasparija 2: Gasparijeve razglednice, ilustracije in jaslice*. Koper: Ognjišče.

RAZGLEDNICE

2025 *Razglednice Maksima Gasparija* (razstava), avtorji Miha Špiček, Blaž Verbič in Bojana Rogelj Škafar, SEM, 27. marec 2025–24. avgust 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/razglednice-maksima-gasparija>> [1. 10. 2025].

SIVEC, Ivan

2007 *Slovenska pravljica Maksima Gasparija 1: Povest o Gasparijevem življenju ter dokumentarno gradivo*. Koper: Ognjišče.

PRENOVA PRVE STALNE RAZSTAVE *MED NARAVO IN KULTURO*

Tina Palaić

254

Prvo stalno razstavo Slovenskega etnografskega muzeja z naslovom *Med naravo in kulturo* smo v razstavni hiši na Metelkovi 2 odprli 9. marca 2006.¹ Čeprav bo prihodnje leto štela že dvajset let, je s svojo vsebinsko zasnovo, postavitvijo in sporočilnostjo za obiskovalce še vedno aktualna. Na ogled je več kot 3000 predmetov, s katerimi kustosi SEM pripovedujejo zgodbo o življenju naših prednikov, od njihovih preživetvenih strategij, vsakdana ter prazničnih šeg in ritualov do srečevanja z drugimi kulturami. V uvodnem delu *Predmeti življenja, predmeti poželenja* se obiskovalec seznanja z razmerji med človekom in predmetom ter nastajanjem zbirk SEM. Del z naslovom *Voda in zemlja* pripoveduje o poglavitnih virih in načinih preživljanja, ki temeljijo na agrarnih in neagrarnih dejavnostih. V delu *Potrebno in nepotrebno* se spoznamo z oblačili in tekstilom drugih namembnosti, prav tako pa tudi s predmeti, povezanimi z osnovnimi funkcijami doma. *Družbeno in duhovno* obravnava področja življenja, ki posameznika povezujejo z družbo in duhovnim svetom. Stike z zunajevropskimi kulturami in naše podobe o drugih prostorih in ljudeh prikazujejo *Odsevi daljnih svetov. Etnoabecedaž* pa je prostor spoznavanja s predmeti slovenske in zunajevropske kulturne dediščine, zasnovan interaktivno in namenjen otrokom (Rogelj Škafar 2008: 5–8).

Tri leta po odprtju razstave *Med naravo in kulturo* smo v SEM odprli drugo stalno razstavo z naslovom *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta* (2. 12. 2009–2. 10. 2022), ki je bila zasnovana kot »razmislek o tem, kaj je človek in kako biti Človek kot del Sveta« (Žagar 2013: 10). Obiskovalci so se sprehodili skozi sedem razstavnih poglavij, ki so ponujala zgodbe, razmisleke in vprašanja o posamezniku, njegovi družini, skupnosti, odhajanjih iz domačega kraja, pripadnosti narodu, odhajanjih v širni svet in vračanjih v svoj osebni svet (Žagar 2013: 20). Deset let po odprtju prve stalne razstave in sedem let po odprtju druge smo si v muzeju zadali nalogo, da s temeljito evalvacijo ovrednotimo svoje delo. Zanimalo nas je, kaj se z občinstvom dogaja pred obiskom muzeja, kaj med obiskom in kaj obiskovalci muzeja odnesejo s seboj, hkrati pa smo razstavne projekte in dostopnost

1 SEM kot osrednji etnološki muzej na Slovenskem do selitve iz stavbe Narodnega muzeja Slovenije v prenovljeni stavbi nekdanjih vojašnic na Metelkovi 2 ni imel pogojev za postavitev obsežne stalne razstave (Rogelj Škafar 2008: 5).

razstavne hiše evalvirali tudi z vidika zaposlenih v muzeju – avtorjev razstav, kustosov, pedagogov, konservatorjev-restavratorjev in drugega muzejskega osebja.² Cilj evalvacije je bil glede na povratne informacije zaposlenih in obiskovalcev prenoviti stalni razstavi ter pripraviti smernice za izboljšanje delovanja same razstavne hiše. Rezultati evalvacije so služili tudi zastavitvi strategije za povečanje števila obiskovalcev muzeja, zlasti mladih s prepoznavanjem njihovih interesov o vsebinah SEM, in prepoznavnosti SEM v Ljubljani med turisti. Evalvacijo smo izvedli med junijem 2016 in aprilom 2017; vodili sta jo Maja Kostric Grubišič in Sonja Kogej Rus iz SEM, zunanji sodelavec pa je bil muzealec Borut Rovšnik (Kostric Grubišič, Kogej Rus in Rovšnik 2017).

Razstavo *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta* smo leta 2022 zaprli,³ rezultate evalvacije pa smo uporabili za osvežitev razstave *Med naravo in kulturo*. Evalvacija je pokazala, da si obiskovalci in zaposleni želijo jasnejše orientacije po razstavni hiši, boljše osvetlitev prostorov in posameznih vitrin, bolj vidne oznake za interaktivne elemente na razstavi, več podrobnosti o predmetih, jasnejšo in bolj vidno hierarhijo in strukturo besedil, prevode besedil v angleščino, zagotavljanje standardov dostopnosti (barva in velikost črk, primeren kontrast in višina podnapisov), več interaktivnih elementov in več čutnega doživetja, možnost izbire avdiovizualnih vsebin in zaslone na dotik ter stole za ogled avdiovizualnih vsebin. Obiskovalci so izpostavili tudi potrebo po boljših povezavah med posameznimi deli razstave.

V letu 2025 smo razstavo *Med naravo in kulturo* osvežili, kar je obsegalo tehnične prilagoditve, konservatorsko-restavratorske posege in vsebinsko osvežitev. Prenova je potekala med 15. septembrom in 20. oktobrom 2025, ko smo razstavo tudi zaprli za obiskovalce.

Vsebinska prenova

Avtorji posameznih razstavnih sklopov oziroma kustosi, sedaj odgovorni za določeno zbirko in v dogovoru z avtorji, so vsebinsko osvežili panojska besedila, pri čemer so jih skrajšali, posodobili uporabljeno terminologijo in dodali prevode v angleški jezik. Pri nekaterih razstavnih sklopih smo dodali besedila, ki bolje pojasnijo posamezne predmete ali zbirke. V delu razstave *Voda in zemlja* smo pri agrarnih dejavnostih dodali besedila o plovilih slovenskih ribičev tržaškega primorja in o mrežah za ribolov ter pojasnili pomen in obseg zbirke ral in plugov. Poleg tega smo skrčili predstavitev kopaškega orodja in razširili predstavitev čebelarstva z obleko čebelarja in kadilnikom, prav tako pa smo na ogled postavili modele čebelnjakov in nekatere panje zaradi reprezentativnosti zamenjali z drugimi. Tudi nekatera panojska besedila v sklopu razstave *Potrebno in nepotrebno*, ki govori o bivališčih in funkcijah doma, so bila v večji meri preurejena. V sklopu razstave *Družbeno in duhovno* so bili na novo postavljeni pustni rekviziti. Poleg tega smo zamenjali pustno opravo belega lovca za novejšo ter nekaj obraznih mask cerkljanskih laufarjev.

² Evalvacija je bila razdeljena na notranjo (zaposleni SEM) in zunanjo (anketa, intervjuji in pogovor s petimi žariščnimi skupinami – dijaki, starši, učitelji, zaposleni v turizmu in upokojenici) (Kostric Grubišič, Kogej Rus in Rovšnik 2017).

³ 2. junija 2024 smo odprli novo stalno razstavo z naslovom *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*.

Kustosi smo pregledali obstoječe podnapise k predmetom in jih posodobili, prav tako smo dodali prevode v angleški jezik (razen v sklopu razstave *Družbeno in duhovno*, kjer so podnapisi že bili dvojezični). Pregledani so bili tudi podnapisi k filmskim kolažem in teksti na svetlobnih panojih, na katerih smo zamenjali fotografije.

Nova grafična podoba panojskih besedil z uporabo nekoliko večjih črk v primerjavi s prejšnjo verzijo in kontrasta črnih črk na svetlejši podlagi sledi principom dostopnosti. Prepoznavanje hierarhičnosti besedil smo zagotovili s svetlejšo barvo panojev za krovnejše tekste in nekoliko temnejšim odtenkom panojev za temu podrejene tekste.

Da bi obiskovalcem zagotovili več interaktivnih in veččutnih elementov, smo v letu 2025 začeli ob že obstoječih kopijah oziroma ponazorilih muzejskih predmetov razvijati nove interaktivne točke. Poleg tega, da bodo lahko obiskovalci preko tipa spoznavali materiale in oblike, bo na teh točkah mogoče povonjati s predmetom ali razstavnim kontekstom povezane vonje. Interaktivne točke bomo dopolnili tudi z dodatnim gradivom (fotografsko, pripovedno, arhivsko ...). Odločitev temelji na znanstvenih spoznanjih, da komuniciranje dediščine z vonjem dodaja izkušnjo in razkriva druge dimenzije obravnave tematike, saj samo zaznavanje vonjev presega telesno izkušnjo in je globoko vpeto v socialne in kulturne predstave o vonjih (Ramšak 2021). Interaktivne točke, ki bodo na ogled v letu 2026, bodo obogatile izkušnjo oseb z oviranostmi pa tudi vseh drugih skupin muzejskih obiskovalcev.

256

Konservatorsko-restavratorski posegi

V sklopu prenove smo zastavili celovito odstranjevanje nečistoč z razstavljenih muzejskih predmetov in vitrin, ki je zaradi obsega dela potekalo tri tedne. Delo so opravljali konservatorji-restavratorji, študentki restavratorstva, tehniki in kustosi, odgovorni za posamezna razstavna poglavja. Konservatorji-restavratorji so pregledali tudi stanje razstavljenih muzejskih predmetov in okužene predmete preventivno konservirali z anoksi sterilizacijo. Poskrbeli so za konservatorske posege na dveh pustnih opravah, belem lovcu in kurentu. Poleg tega so poskrbeli za ustrezno postavitev ornih orodij na predelani kovinski konstrukciji ter ustreznost nove postavitve čebelarke oprave, prilagodili pa so tudi nekatere obstoječe postavitve s ciljem čim bolj zmanjšati vpliv pogojev razstavljanja na predmete. Ob odstranjevanju nečistoč je potekalo fotografiranje izbranih predmetov, ki ga je izvedel študent fotografije.

Beli lovec, cerkljanske maske, kurent in medijska točka s filmi, SEM, 2025 (foto Jan Simončič)

Tehnični vidiki prenove

Orientacija po razstavnih hiši je za obiskovalce zahtevna, saj ima posamezno razstavišče zaradi arhitekture stavbe tri do pet vhodov v posamezno nadstropje. Izziv predstavljajo razstavišča z občasnimi razstavami in prehodi v nadstropja po stopniščih. Že leta 2024 je muzej v sodelovanju z oblikovalcem Vladanom Srdićem (Studio 360), ki je tudi avtor celostne grafične podobe muzeja, prenovil označevalni sistem in tako olajšal orientacijo obiskovalcev po razstavah. Projekt sta vodili Maja Kocjan in Maja Kostric Grubišić.

Razstavne prostore smo prečistili z odstranitvijo starejših orientacijskih tabel in talnih usmerjevalnikov, prav tako pa smo odstranili gumbe in table, ki niso bili več v uporabi. Odstranili smo tudi izbrane kopije predmetov, ki po oceni Oddelka za pedagogiko in andragogiko niso bile učinkovite. Ekran s filmskimi kolaži smo »oblekli« v okvirje iz pleksi stekla. Večino prostorov smo na novo preplekali.

Prenovili smo tudi postavitev ornih orodij. Izbrana rala in plugi so bili doslej razstavljeni na železni konstrukciji s tremi nivoji, pri prenovi pa smo najvišji nivo konstrukcije odstranili. S tem smo dosegli, da je rezalnica z Jezerskega, ki visi s stropa, bolj vidna, obiskovalcu bliže pa so tudi druga orna orodja, dve rali in trije plugi, razvrščeni na dveh razstavnih nivojih.

Orna orodja, rala in plugi, SEM, 2025 (foto Jan Simončič)

Največji zalogaj tehnične prenovе je bila ureditev osvetlitve prostorov in posameznih vitrin. Na celi razstavi smo zamenjali zunanje reflektorje in poskrbeli za dodatno osvetlitev vitrin. Ob tem smo dodatno prenovili nekatere vire svetlobe, kot so na primer osvetlitev z modrim odtenkom pri ponazorilu čupe Marije, prižig lučk v predalih z interaktivno vsebino pri čupi na senzor, prižig lučk na senzor pri izvlečnih omarah, v katerih je shranjen tekstil različnih vrst in namembnosti, kar je pomembno z vidika zaščite razstavljenih tekstilij pred svetlobo, ter ponovno vzpostavili delovanje svetlobnega panoja *Voda in zemlja*.

REFERENCE

KOSTRIC GRUBIŠIČ, Maja, KOGEJ RUS, Sonja in ROVŠNIK, Borut

2017 Evalvacija Slovenskega etnografskega muzeja 2016/2017: Muzejsko doživetje: Pred, med in po obisku: Poročilo o notranji in zunanji evalvaciji s priporočili in predlogi izboljšav [neobjavljeno gradivo]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

RAMŠAK, Mojca

2021 O vonju, njegovih pomenih, vohalni dediščini in muzejih. *Etnolog* 31: 111–132.

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana

2008 Med naravo in kulturo – prva stalna razstava Slovenskega etnografskega muzeja v 3. tisočletju. V: N. Židov (ur.), *Med naravo in kulturo: Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 5–8.

ŽAGAR, Janja

2013 Med zasnovno in strukturo, sporočilom in spodbudo. V: J. Žagar (ur.), *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta. Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 9–29.

PRENOVA MEDIJSKIH TOČK NA STALNI RAZSTAVI *MED NARAVO IN KULTURO*

Nadja Valentinčič Furlan

259

Filmska sporočila so strukturirana v časovnem sosedju in na medijskih točkah umeščena v prostorsko organizirano razstavo, ki povezuje sporočilnost predmetov, besedil, fotografij, filmov, simboličnih sporočil, pedagoških vsebin in oblikovalskih rešitev (Valentinčič Furlan 2021). Za prvo stalno razstavo *Med naravo in kulturo* (Med 2006; Židov 2008) smo izdelali dva filma, multivizijo, 19 filmskih kolažev in glasbo na izbiro ter jih umestili na skupno 22 medijskih točk (dve vsebini sta bili končani leto po odprtju razstave). Metapodatke o filmih sem kustosinja za etnografski film v duhu spoštovanja avtorskih pravic in dobrega informiranja obiskovalcev zbrala v posebni knjižici *Audiovizualne vsebine na stalni razstavi Med naravo in kulturo*, ki je bila dostopna ob medijskih točkah na razstavi. Predvajalna oprema medijskih točk zahteva redno vzdrževanje in servisiranje – predvajalniki, zasloni in projektorji so se zaradi osemurnega delovanja šest dni na teden po nekaj letih začeli kvariti, po desetletju in več pa so bile potrebne tudi zamenjave z novejšimi tehnologijami.

Prenova medijske točke Glasba na izbiro

Kot prvo smo leta 2016 prenovili medijsko točko v razdelku *Družbeno in duhovno* z imenom *Glasba na izbiro*, z devetimi melodijami značilnih ljudskih glasbil in devetimi otroškimi zvočili (Igor Cvetko, 2007), pri čemer smo vsebino s posebnega predvajalnika prenesli na večji dotikalni zaslon (Audiovizualne 2006). Leta 2016 so zasloni na dotik omogočali zelo zanesljivo delovanje za sprejemljivo ceno, medtem ko so bili ob odprtju razstave še predragi, da bi lahko kupili 20 sistemov. Ko smo v evalvaciji leta 2006 obiskovalce vprašali, ali bi želeli interaktiven dostop do kolažev prek zaslonov na dotik, smo prejeli enako število pozitivnih in negativnih odgovorov (Valentinčič Furlan 2006: 256–257). V evalvaciji obeh stalnih razstav in filmskih sporočil leta 2017 pa je povsem prevladala želja po interaktivnosti, in sicer zaradi navajenosti vseh generacij, tudi upokojujencev, na tehnologijo pametnih telefonov (Valentinčič Furlan 2018: 25). Interaktivni dostop obiskovalcem omogoči svobodo personaliziranega ogleda vsebin.¹

¹ Avtomatska reprodukcija filmov zaradi gibanja v sliki in zvoka prej pritegne pozornost obiskovalcev kot zaslon z mirujočim vstopnim menijem – v vidnem polju najprej zaznamo elemente, ki se premikajo, ker nam je to v davni preteklosti lahko rešilo življenje.

Prenova medijskih točk z zaključenimi filmskimi sporočili

Leta 2017 smo zamenjali predvajalnike, projektorje in zvočnike na uvodni medijski točki v razdelku *Predmeti življenja, predmeti poželenja* in v sobi s čupo v razdelku *Voda in zemlja*.

260 Multivizija *Kdo sem, kdo smo / Who Am I, Who Are We* (Inja Smerdel in Alenka Konič, 2005, 19 min.) Slovenijo predstavi z značilnostmi alpske, panonske, primorske in osrednje-slovenske regije skozi stavbno, predmetno in nesnovno dediščino. Ob prenovi sem pripravila tudi triminutni video klip z zaključnimi napisi na izbiro za tiste, ki jih zanimajo metapodatki o prikazanih vsebinah in avtorjih. Dostop do filmov z izbiro na tabličnem računalniku je omogočil tudi predvajanje obeh jezikovnih različic filma *Podobe preteklega vsakdana / Images of Daily Life in Slovenia's Past* (Gorazd Makarovič in Amir Muratović, 2007, 13 min.). Leta 1996 so kustosi in kustosinje SEM pripravili tri koncepte stalne razstave v novi razstavni hiši na Metelkovi ulici; sprejeta je bila odločitev, da se koncepta Andreja Dularja in Janje Žagar izvedeta kot razstavi, Makarovičev zgodovinsko zasnovani koncept pa predela v scenarij za film o načinu življenja naših prednikov od njihovega prihoda na ozemlje današnje Slovenije do začetka novega veka, ki gledalce pripravi na ogled stalnih razstav² (Smerdel 1996: 32; Valentinčič Furlan 2007).

Ponazorilo čupe z modro svetlobo in predvajanje filma nad njo, SEM, 2025 (foto Jan Simončič)

² Film je bil prej umeščen v posebni dvorani v prvem nadstropju, vendar so ga zelo redko prikazovali skupinam, posamezniki pa si ga v muzeju sploh niso mogli ogledati.

Sedemmetrska čupa Marija rodbine Babčevih iz Nabrežine na Tržaškem z razbrzdanim lesom, zatesnjenimi razpokami in vonjem po morju je bila v anketi evalvacije (Kostric Grubišič, Kogej Rus in Rovšnik 2017) izbrana za najbolj priljubljeno muzealijo v SEM. Njeno sporočilnost dopolnjuje filmska biografija *Čupa, plovilo slovenskih ribičev / Čupa, the Vessel of the Slovene Fishermen* (Polona Sketelj in Nadja Valentinčič Furlan, 2006, 17 min.), ki jo predstavi kot plovilo in muzealijo (Sketelj 2007). Ko je bil originalni muzejski predmet leta 2015 vrnjen v nadzorovane klimatske razmere depoja in ga je nadomestilo ponazorilo enakih dimenzij, se je filmu še povečala dokumentarna vrednost, zato smo ob prenovi medijske točke povečali projekcijsko platno (Valentinčič Furlan 2018: 18). Obe jezikovni različici sta bili na izbiro na tabličnem računalniku, mogoče je bilo tudi stišati govor. Ob prenovi leta 2025 smo nosilec s tabličnim računalnikom, ki se je pokvaril, odstranili, da je prostor manj obremenjen z dodatnimi elementi, zvok pa lahko pedagoginje v primeru vodstev utišajo s posebnim gumbom.

Prenova medijskih točk s filmskimi kolaži z odprto strukturo

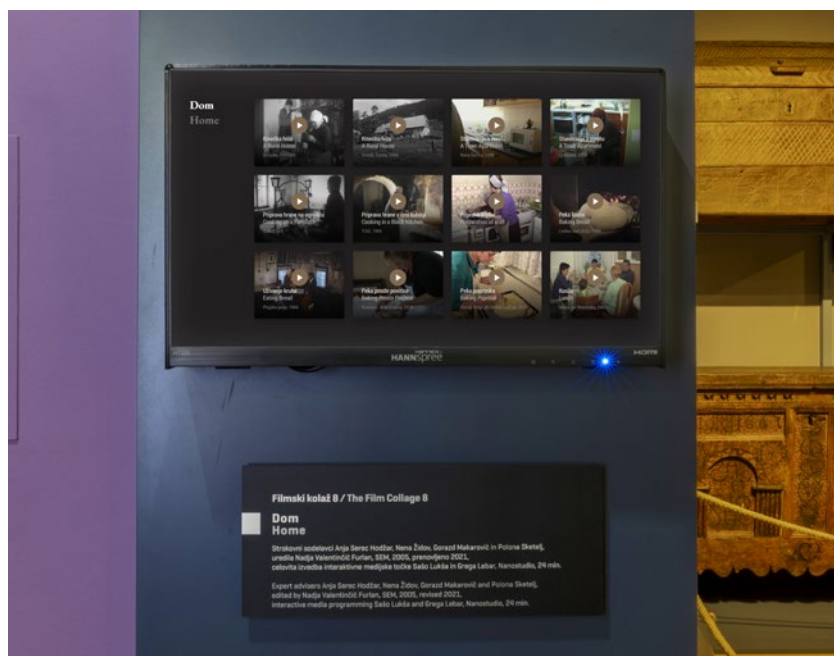
Leta 2021 je na vrsto prišla tudi zamenjava predvajalne tehnologije 19 filmskih kolažev, ki smo jih 15 let predvajali v neskončni zanki na manjših zaslonih, umeščenih blizu predmetov in razstavnih vsebin, ki so jih pojasnjevali (Valentinčič Furlan 2006). Pred prenosom kolažev na dotikalne zaslone sem 72 podenot v montažnem studiu preuredila v samostojne kratke filme z naslovom in zaključnimi napisi. Obenem sem naredila tudi barvne korekcije, priredila format slike (posnetki so v formatu 4 : 3, ekrani pa so formata 16 : 9), posodobila naslove in upoštevala lastna imena nekaterih avstralskih ljudstev. V dogovoru s kustosi in kustosinjami sem dodala 12 kratkih filmov, pridobila dovoljenja avtorjev in producentov za okrajšavo in jih premontirala, tako da je zdaj na ogled 83 filmov na izbiro v skupnem trajanju 217 minut.

Osnovne podatke o novih enotah podajam zbirno: *Paša ovc / Sheep Pasturing*, Slovenska vas (Inja Smerdel in Naško Križnar, 1989), *Pletenje koša / Back Creel Weaving*, Predgrize pri Črnem vrhu nad Idrijo (Andrej Dular in Nadja Valentinčič Furlan, 2010), *Peka proste povitice / Baking Prosta Povitica*, Krasinec, Bela Krajina (Manca Filak, 2018), *Peka poprtnika / Baking Poprtnik*, Gornje Retje pri Velikih Laščah (Klara Debeljak in Rok Borštnik, produkcija Parnas, 2014), *Izdelava lesene vrtavke / Making a Wooden Spinning Top*, Ljubljana (Sonja Kogej Rus, Anja Koren Usenik in Peter Vrčkovnik, 2021), *Krašenje belokranjskih pisanic / Decorating Bela Krajina Easter Eggs*, Adlešiči (Manca Filak, 2018), *Krašenje remenk / Decorating Remenke*, Grad na Goričkem (Jelka Pšajd in Nadja Valentinčič Furlan, 2007), *Ciljanje pirhov / Throwing Coins at Easter Eggs*, Miren (Nadja Valentinčič Furlan, 2017), *Kurenti / Kurenti*, Spuhlja (Nadja Valentinčič Furlan, 2012), *Vrbiške šeme / Šeme from Vrbica*, Vrbica pri Ilirski Bistrici (Nena Židov in Manca Filak, 2018), *Cerkljanski laufarji / Laufarji from Cerklno*, Cerklno (Nadja Valentinčič Furlan, 2012), *Izdelovanje modela za male kruhke / Making a Mould for Small Breads*, Škofja Loka (Adela Pukl, Anja Jerin in Peter Vrčkovnik, 2021).

Največ dodanih enot na razstavo vnaša posnetke nesnovne dediščine, saj je SEM od leta 2011 Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji in v tem kontekstu

skrbi tudi za vizualizacijo vpisanih elementov s filmom ter pridobiva dovoljenja za filme drugih producentov, najpogosteje nosilcev dediščine, lokalnih skupnosti, muzejev ali različnih agencij. Dopolnjeni filmski kolaži še pogosteje kot leta 2006 omogočajo primerjavo dejavnosti v različnih časovnih obdobjih, npr. košnje, žetve, priprave hrane, otroških iger, pustovanja, krašenja pisanic in ciljanja pirhov. Kolaž *Dom* na primer prikazuje kuhanje na ognjišču in v črni kuhinji, peko v krušni peči, pripravo hrane v tako imenovani beli kuhinji in v sodobnih kuhinjah, posnetki pa so nastali v časovnem razponu od leta 1947 do 2018.

262

Kolaž *Dom* z 12 kratkimi filmi na izbiro in tablico s podnapisom, SEM, 2025 (foto Jan Simončič)

Pri medijski točki *Osební videz* v razdelku *Potrebno in nepotrebno* sva si z avtorico Janjo Žagar leta 2006 zamislili posnetke mimoidočih ljudi na Prešernovem trgu pod naslovom *Kako vidim druge?*, pod naslovom *Kako drugi vidijo mene?* pa smo omogočili vklop miniaturne kamere in usmerjene lučke. V prvi letih je dejansko presenetilo obiskovalce, ko so zagledali zunanji pogled nase. Po petnajstih letih smo ocenili, da je medijski prostor zasičen s podobnimi avtomatiziranimi predstavitvami in smo vklop kamere opustili. Dodaten razlog je bil škodljivost lučke za razstavljena oblačila. Tako je leta 2021 ta medijska točka postala ena od treh s samo enim filmom. Zaradi varčevanja medijskih točk *Osební videz*, *Slikanje panjske končnice* in *Miklavževanje* nismo prenovili, je pa žal prvotna oprema zelo kmalu dokončno odpovedala.

Filmske vsebine in zasnove vstopnih menijev sem pripravila kustosinja za etnografski film, za celovito izvedbo interaktivnih medijskih točk *Nabiralništvo, lov in ribolov, Poljedelstvo, Živinoreja, Lončarstvo in kovaštvo, Suhorobarstvo, Preživljanje*

slovenskih izseljencev, *Dom, Igrače in igra, Žive jaslice, Pirhi, Pustovanje, Mali kruhki in trniči, Ljudstva Oceanije, Ljudstva Azije, Ljudstva Amerike in Ljudstva Afrike* pa sta poskrbela Grega Lebar in Sašo Lukša iz podjetja Nanostudio. Ob prenovi razstave *Med naravo in kulturo* leta 2025 smo v sodelovanju z isto ekipo zamenjali tudi opremo zadnjih treh medijskih točk ter vstopne menije zasnovali enako kot pri kolažih, ki vsebujejo več filmov. Dotikalni zasloni, za katerimi so skriti majhni računalniki, so odslej zaščiteni s posebnimi maskami.

Tako smo v dveh desetletjih prenovili predvajalne tehnologije na vseh medijskih točkah. Vsebine so ostale pri zaključenih filmih intaktne, medtem ko smo kolažem z odprto strukturo lahko dodali nove enote, ki smo jih evidentirali v vmesnem času.

REFERENCE

AVDIOVIZUALNE

2006 SEM: *Avdiovizualne vsebine na stalni razstavi Med naravo in kulturo*, <<https://www.etno-muzej.si/sl/avdiovizualne-vsebine-na-stalni-razstavi-med-naravo-in-kulturo>> [27. 9. 2025].

KOŠTRIC GRUBIŠIČ, Maja, KOGEJ RUS, Sonja in ROVŠNIK, Borut

2017 Evalvacija Slovenskega etnografskega muzeja 2016 / 2017: Muzejsko doživetje: Pred, med in po obisku: Poročilo o notranji in zunanji evalvaciji s priporočili in predlogi izboljšav [neobjavljeno gradivo]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

MED

2006 *Med naravo in kulturo* (stalna razstava), avtorji Igor Cvetko, Ralf Čeplak Mencin, Andrej Dular, Marko Freljih, Sonja Kogej Rus, Daša Koprivec, Bojana Rogelj Škafar, Anja Serec Hodžar, Polona Sketelj, Inja Smerdel, Marija Mojca Terčelj, Nadja Valentinčič Furlan, Janja Žagar in Nena Židov, SEM, 9. marec 2006–. <<https://www.etno-muzej.si/sl/node/28860>> [27. 9. 2025].

SKETELJ, Polona

2007 Čupa, plovilo slovenskih ribičev: Film o in ob čupi Mariji. *Etnolog* 17: 299–302.

SMERDEL, Inja

1996 Projekt, imenovan Slovenski etnografski muzej. *Etnolog* 6: 17–58.

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja

2006 Avdiovizualni kolaži na stalni razstavi *Med naravo in kulturo*. *Etnolog* 16: 243–262.

2007 Podobe preteklega vsakdana. *Etnolog* 17: 293–298.

2018 Communicating Knowledge and Identities in Exhibitions Audiovisually: Participatory Approaches in the Slovene Ethnographic Museum. *AnthroVision* 6.1. <<https://journals.openedition.org/anthrovision/3114>> [27. 9. 2025].

2021 Film in nekateri novejši mediji na etnoloških razstavah. *Etnolog* 31: 133–157.

ŽIDOV, Nena (ur.)

2008 *Med naravo in kulturo: Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

FRANCE MAROLT IN NJEGOVE ZAPUŠČINE

Anja Serec Hodžar

264

Razstava, s katero je med 10. oktobrom 2024 in 26. januarjem 2025 v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM) gostoval Glasbenonarodopisni inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU), je nastala v okviru aplikativnega raziskovalnega projekta *Digitalizacija zapuščine Franceta Marolta in razumevanje njegovega znanstvenega in umetniškega dela*, ki ga financirata Agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Vodja projekta dr. Urša Šivic je razstavo predvidela že ob njegovi prijavi, saj je aplikacija raziskovalnih rezultatov bistvo tovrstnih raziskovalnih projektov. Razstavo je tudi vsebinsko zasnovala in je avtorica vseh spremljajočih besedil. Kot soavtorica sem se ji pridružila mag. Anja Serec Hodžar in sooblikovala razstavo na podlagi predhodnih muzeoloških izkušenj ter prispevala k temu, da so bila znanstvena spoznanja prilagojena širši javnosti in razumljiva obiskovalcem najrazličnejših zanimanj in starostnih obdobj. Prav odpiranje znanstvenih spoznanj širši javnosti je vodilo k pobudi za sodelovanje s Slovenskim etnografskim muzejem, saj gre za ustanovo, ki je odprta širši javnosti, hkrati pa kadrovsko in prostorsko osredinjena na razstavo kot medij z utečenimi kanali komuniciranja z javnostjo in strokovno ekipo. Sodelovanje je s strani SEM koordinirala mag. Adela Pukl. Za oblikovanje razstave sta poskrbeli Darja Klančar in Katja Florjanc.

Razstava se je osredinjala na osebnost in delo Franceta Marolta, ki je v današnjem spominu znan predvsem kot skladatelj, raziskovalec in ustanovitelj Akademskega pevskega zbora (APZ), Folklornega inštituta in plesne skupine (danes Akademska folklorna skupina France Marolt), vendar pa njegova zapuščina razkriva precej več. Razstava je zato iz njegove obsežne zapuščine prikazala tiste dokumente, ki pričajo o njegovi delavnosti, predanosti glasbi in iskanju idealov, hkrati pa ni prikrivala vzgibov, ki so ga vodili v vsakokratnem iskanju slovenskosti, pristnosti in avtentičnosti. V Maroltovem opusu ni mogoče razmejiti raziskovalca od umetnika, saj je svoja spoznanja utrjeval v umetniškem delovanju in obratno – umetniškimi in idejnimi predstavami je pogosto prilagajal raziskovalne vire in znanstvene teze. Od tridesetih let 20. stoletja, še intenzivneje pa po drugi svetovni vojni, si je prizadeval za uveljavitev in opolnomočenje slovenske kulture. V svojem času je bil visoko cenjena osebnost, kar dokazujejo njegove

vloge v številnih organizacijah pa tudi dopisovanja z nekaterimi pomembnimi sodobniki v slovenskem, jugoslovanskem in širšem evropskem prostoru. Njegova veljava, predvsem v zborovski in plesno-poustvarjalni umetnosti ter glasbeni folkloristiki, se je ohranila do danes. Že naslov razstave, *France Marolt in njegove zapuščine*, usmerja obiskovalca v mnogotere obraze Maroltove osebnosti.

Razstava je bila razdeljena na štiri dele – Življenje; Raziskovalec; Umetnik; Pisec, predavatelj, organizator ... V predstavitvi Maroltovega življenja sva avtorici skušali poudariti tiste ljudi in dogodke, ki so vplivali na kasnejše Maroltovo delo od otroštva v družini učitelja, preko izobraževanja do kariere vojaka avstro-ogrske vojske v prvi svetovni vojni, kjer je bil ranjen in celo pomotoma razglašen za mrtvega. Kasnejše profesionalno sodelovanje z ženo Tončko pri folklorni skupini in zaposlitvijo svakinje Marije Šuštar na leta 1934 ustanovljenem Folklornem inštitutu se je Maroltovo zasebno in profesionalno življenje tako prepletlo, da ga je pogosto težko ali celo nemogoče razmejiti. K posebitvi Marolta je prispevala zbirka njegovih osebnih predmetov, ki jih hrani naslednik Folklornega inštituta, Inštitut za glasbeno narodopisje, med drugim tudi vojaško legitimacijo, kjer je zabeležena pomota s smrtjo, Maroltov poročni šopek in drugi osebni predmeti, ter fotografije družinskega življenja. Pri restavriranju predmetov je sodelovala konservatorica-restavratorka za tekstil v SEM mag. Ana Motnikar. Obiskovalci razstave so lahko posedeli ob Maroltovem pismu očetu, v katerem je opisoval grozote vojne na Soški fronti in zračni napad, v katerem je bil ranjen.

Uvodni pano razstave, SEM, 2025 (foto Manca Juvan)

Gradivo in folklorni kostum na razstavi, SEM, 2025 (foto Manca Juvan)

Panoji, ki prikazujejo Marolta kot zborovodjo, in medijska točka z zvočnimi posnetki, SEM, 2025 (foto Manca Juvan)

Prikaz Marolta kot raziskovalca je bil ob pripravi najbolj delikaten del razstave, vendar se je ob vodenjih po njej pokazal kot najbolj provokativen v pozitivnem smislu. Razkril je namreč doslej redko javno diskutirano plat Maroltovega raziskovalnega dela (zapisi pesmi, o katerih je imel informacijo, da naj bi obstajale, na terenu pa jih ni našel, zato jih je sam napisal oz. falzificiral), ki pa je bila na razstavi postavljena

v kontekst obdobja, v katerem je Marolt živel, in takratnega razumevanja folklorne in tradicije. Razstava Maroltovega početja ni opravičevala, ampak je obiskovalcem ponudila dovolj relevantnih informacij, da jim je omogočila razumeti vzgibe, ki so ga vodili k tem dejanjem.

Maroltovo umetniško ustvarjanje je bilo razpeto med skladateljskim, koreografskim in dirigentskim ustvarjanjem. V slovensko skladateljsko dediščino je prispeval nekaj priredb za inštrumentalni ansambel, bolj znane pa so njegove zborovske priredbe slovenskih ljudskih pesmi. Ni bil začetnik plesnega folklorizma na Slovenskem, gotovo pa je pojav z njim dobil dodaten zagon. Maroltovi plesni pari, zametek kasnejše, leta 1948 ustanovljene folklorne skupine, so prvič nastopili že leta 1946, skupina pa si je po Maroltovi smrti leta 1951 nadela njegovo ime. Večino svojih ustvarjalnih moči je Marolt namenil vodenju Akademskega pevskega zbora, s katerim je v slovenskem in jugoslovanskem glasbenem prostoru vzpostavil visoka merila. Poleg rednih koncertnih sporedov je v tridesetih letih snoval tudi inovativne, vsebinsko zaokrožene, t. i. stilne koncerte. Razstava je obiskovalcem ponudila tudi zvočne posnetke, na eni medijski točki ljudske pesmi, ki so jih Maroltovi pevci posneli v studiu, na drugi pa posnetke APZ, ki so nastali v času Maroltovega vodenja. Obiskovalci so tako lahko izkoristili eno redkih priložnosti, da slišijo te posnetke.

V današnjem spomenu je France Marolt poznan kot etnomuzikolog, folklorist, skladatelj in dirigent, iz kolektivnega spomina pa so izginile njegove številne vzporedne dejavnosti – bil je glasbeni kritik, polemiziral je v dnevnem časopisju, deloval je v številnih inštitucijah, združenjih in komisijah, bil je avtor priročnikov, vodil je tečaje, bil je organizator folklornih festivalov, predavatelj na Akademiji za glasbo in sodelavec Radia Ljubljana. V Ljubljani je leta 1935 organiziral festival Koroški dan in leta 1936 Belokranjski dan ter leta 1939 v Mariboru Veliki festival slovenskih narodnih običajev v Mariboru. Navduševalo ga je izročilo Ziljske doline. Na razstavi je bil predstavljen tamkajšnji folklorni kostum, ki ga je za ta namen posodila Akademska folklorna skupina France Marolt, nastal pa je v času Maroltovega dela z njo. Nekaj Maroltovih rokopisov je bilo izposojenih iz Glasbene zbirke Narodne in univerzitetne knjižnice. Vse drugo predstavljeno gradivo hrani Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU v okviru Maroltove zapuščine, drugih zbirk in inštitutske knjižnice. Raznovrstnost razstavljenega gradiva ni govorila zgolj o Maroltu, temveč tudi o turbulentnem zgodovinskem obdobju, v katerem je deloval – menjavanje držav, političnih sistemov, jezikov in pisav odseva tako iz njegovih osebnih dokumentov kot iz osebne in strokovne korespondence.

Razstava za avtorici ni pomenila zgolj medija za prezentacijo raziskovalnih rezultatov, ampak tudi način pridobivanja novih podatkov. Med vodenjem po razstavi sta namreč prišli do novih informacij, ki so dopolnile vedenje o Maroltu in njegovem delu. Nihče od obiskovalcev ga sicer ni osebno poznal, jih je pa veliko poznalo njegovo ženo in svakinjo. Pripovedovali so o spominih na folklorno skupino in o zgodbah, ki so krožile o Maroltu v njej in v Akademskem pevskem zboru ter danes predstavljajo novo folkloro o Francetu Maroltu.

ZGODBE STELJNIKOV

Preplet orlove praproti, živali in ljudi

Barbara Turk Niskač

Med 21. februarjem in 19. oktobrom 2025 je bila v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM) na ogled gostujoča razstava *Zgodbe steljnikov: Preplet orlove praproti, živali in ljudi* (Zgodbe 2025). Avtorica razstave je bila etnologinja in kulturna antropologinja doc. dr. Barbara Turk Niskač, kustosinja in koordinatorka razstave Barbara Sosič, oblikovalka pa Tina Dernovšek. Pri postavitvi razstave in njeni promociji so sodelovali še sodelavci SEM Gregor Kos, Žiga Rehar, Silvo Lipovšek, Boštjan Marolt, Miha Špiček, mag. Gregor Ilaš, mag. Maja Kostric Grubišič in Živa Brecej.

Razstava je nastala v okviru podoktorske štipendije Marie Skłodowska-Curie, s katero je Barbara Turk Niskač preučevala spomine na delo v kmečkem gospodarstvu v Beli krajini ter kako so se med delom oblikovali odnosi med ljudmi ter med ljudmi in naravo, živalmi in krajino. V raziskavi je sodelovalo 34 sogovornikov, rojenih med letoma 1940 in 2006, ki so delili svoje izkušnje in spomine ob srečanjih v manjših skupinah, v pol-strukturiranih intervjujih, ob pregledovanju fotografij iz družinskih albumov in muzejskih zbirk ter ob hoji po kmečkih krajinah, vezanih na spomine iz otroštva. Prav sprehodi s sogovorniki, ki so bili zvočno, foto in video dokumentirani, predstavljajo pomemben del raziskave. Avtorica razstave je izvedla tudi štiri strokovne intervjuje z vidika kmetijstva, gozdarstva in naravovarstva. V okviru ljubiteljske znanosti so spomine svojih sorodnikov prispevale tudi tri učenke Osnovne šole Vinica. Razstavo je financirala Evropska komisija v okviru programa Obzorje Evropa, Marie Skłodowska-Curie Actions 2021, številka projekta 101061450, sofinanciralo pa Ministrstvo za kulturo in je bila del spremljevalnega programa stalne razstave SEM *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* (Človek 2024).

Razstavno sporočilo

Razstava se je osredotočila na steljnike, ki so tesno povezani z živinorejo in so v sestavi brez in orlove praproti značilnost Bele krajine. Čeprav predstavljajo le drobec v mozaični krajini, lahko na njihovem primeru nazorno ponazorimo soodvisnost ljudi, živali in orlove praproti, kot se je vzpostavila in ohranjala skozi ciklično kmečko delo v ekstenzivnem kmetijstvu. Skozi primer steljnikov se razstava navezuje tudi na spremembe

skozi čas in težnje, ki so značilne za celotno Slovenijo, ko gre za spremembe v strukturi kmetijstva ter posledično opuščanje in zaraščanje mozaične ekstenzivne kmetijske krajine. Ta je dandanes vse bolj prepoznana ne le zaradi pomena prehranske suverenosti temveč tudi zaradi biotske pestrosti.

Namen razstave je bil prikazati belokranjske steljnike kot primer večvrstne krajine, kjer so ljudje le eden izmed soustvarjalcev krajine. Gre bolj za rezultat prepleta dejavnosti človeka, pašnih živali, orlove praproti in breze, ki iščeta primerne habitate za svoj obstoj, ter zemlje, ki je v Beli krajini zaradi svoje sestave večinoma stara, sprana in posledično kislja, dodatno pa je postajala zakisana tudi zaradi steljarjenja. Belokranjskih steljnikov ne bi bilo, če ne bi bilo živinoreje – gre namreč za površine, ki so se predvsem tam, kjer je primanjkovalo drugih pašnih površin, spomladi uporabljale za pašo, jeseni pa se je kosila orlova praprot za nastilj živini. Čeprav izraz stelja označuje ves gozdni material za nastilj, se v Beli krajini izrecno uporablja za orlovo praprot. Steljniki, prepoznavni po redkih brezah in prevladujoči orlovi praproti, Beli krajini dajejo poseben pečat in identiteto; po eni izmed razlag naj bi po belih brezah dobila tudi ime. Vendar sta naravna drevesna združba v nižinskem svetu Bele krajine hrast in beli gaber, breza pa se pojavi prav zaradi človekovih posegov ob krčenju gozdov za pridobivanje obdelovalne zemlje in pašnikov. Ker pa je obstoj belokranjskih steljnikov odvisen od košnje orlove praproti oziroma stelje, le ti posebljajo preplet naravne in kulturne dediščine, tako snovne kot nesnovne, zato si zaslužijo tudi muzejsko pozornost in predstavitev.

V prvem delu je razstava orisala zgodovinske okoliščine in naravne danosti Bele krajine, da bi lahko razumeli, zakaj so steljniki s svojim specifičnim videzom nastali prav v Beli krajini. Pomembno se nam je zdelo prikazati tudi, kako so se spreminjali skozi čas. Od sedemdesetih let dalje so se zaradi opuščanja živinoreje, paše, košnje stelje in spremenjenih načinov reje živali steljniki začeli intenzivneje opuščati ter posledično zaraščati. Opazujemo lahko, da se po prenehanju košnje steljniki v štiridesetih do petdesetih letih spremenijo nazaj v hrastov in gabrov gozd. Peščica posameznikov dandanes še kosi steljo in jo uporablja za nastilj, nekateri pa steljnike kosijo zgolj zato, da ohranjajo njihov videz. Poleg uporabne in estetske vrednosti pa so steljniki v sodobnem času prepoznani tudi zaradi izjemne biotske pestrosti, nekateri imajo tudi status naravne vrednote in so del evropskega omrežja Natura 2000. Z zaraščanjem iz krajine izginjajo tudi breze, ki imajo razmeroma kratko življenjsko dobo in jih postopno izpodrinejo druga drevesa.

V drugem delu razstave smo steljnike umestili v širši kontekst ekstenzivnega kmetijstva, navezali smo jih na kmečko gospodarstvo druge polovice 20. stoletja, živinorejo in pašo ter steljarjenje oziroma jesensko košnjo stelje.

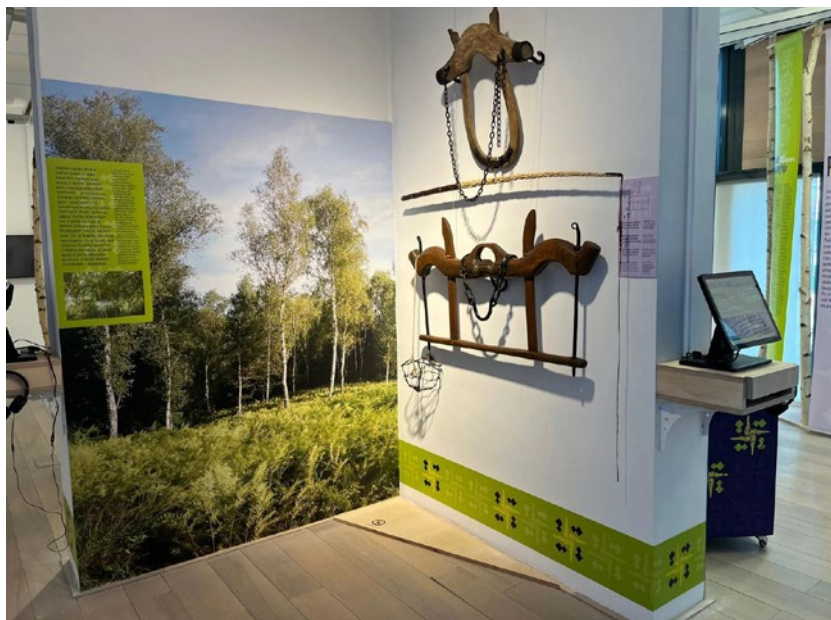
V osrednjem delu so bili steljniki predstavljeni skozi štiri letne čase. Ti so zaznamovali cikličnost orlove praproti in samega videza steljnikov, kar smo prikazali s fotografijo. Vlogo praproti pri soustvarjanju steljnikov smo poudarili z osebno izpovedjo praproti, ki je napisana v prvi osebi ednine. Pri tem smo si dovolili določeno mero igrivosti, saj gre za stavke, ki so vzeti iz intervjujev, se pravi, uporabili smo, kar so sogovorniki povedali o praproti, nekaj dejstev pa smo si sposodili tudi iz literature. Prikazano je bilo tudi sezonsko kmečko delo povezano s steljniki od pomladanske paše do jesenske košnje stelje, skrbi za hlevske živali in gnojenja obdelovalnih površin.

Večnačinska reprezentacija je vključevala fotografije, zvočne in video posnetke ter animacije; breze so priklicale ambient steljnika, SEM, 2025 (foto Barbara Turk Niskač).

Prikaz steljnika skozi štiri letne čase in predmete, SEM, 2025 (foto Barbara Turk Niskač)

Na štirih tablicah so obiskovalci lahko prisluhnili pripovedi ljudi, zapisana pripoved v prvi osebi ednine pa je orlovo praprot predstavila kot soustvarjalko steljnikov, SEM, 2025 (foto Barbara Turk Niskač).

Muzealizacija vsebine

Poudarek razstave je bil na večnačinski reprezentaciji gradiva, ki vključuje fotografije, zvočne posnetke, film in animacije. S tem je bila razstava zanimiva vsem generacijam, tudi otrokom in družinam.

Kontekstualizacija oziroma zgodovinski oris pojava steljnikov, njihova spreminjajoča se vloga skozi čas, pomen steljnikov in živine v kmečki ekonomiji, paša in steljarija so bili predstavljeni na panojih. Osrednji del razstave je prikazoval stelnik skozi štiri letne čase, pri čemer smo poudarili bistveno vlogo orlove praproti pri nastanku steljnikov. Tu so bili prikazani predmeti, kot so orodja za košnjo in pašo v stelnikih, za vpreganje živine in podobno. Izbrala in pripravila jih je Barbara Sosič. Poleg predmetov iz zbirk Slovenskega etnografskega muzeja so dobršen del predmetov posodili udeleženci raziskave, in sicer Andreja in Silvo Veselič, Slavko Plut, Jože Konda in Boris Grabrijan.

Ob štirih interaktivnih tablicah so bili obiskovalci povabljeni, da prisluhnejo osebnim zgodbam in spominom prebivalcev Bele krajine, delčkom pripovedi iz intervjujev raziskave. V ta namen je Barbara Turk Niskač sestavila krajše sklope, v katerih so sogovorniki pripovedovali o odnosu do živali, o vlogi zadrug in združevanju samooskrbnih in tržnih dejavnosti kmetij, o zgodbah in prigodah s paše, kako je potekala in se ob mehanizaciji spreminjala košnja v stelnikih ter katere jedi so se pripravljale ob steljariji. Glede na to, da se je sama raziskava osredotočala na izkušnje otrok, je bil poseben poudarek namenjen spominom na pašo, ki je bila v obdobju po drugi svetovni vojni običajno obveznost otrok. Med pašo so morali poskrbeti, da so se živali najedle,

hkrati pa so, ker zemljišča niso bila ograjena, morali paziti, da krave ne bi zašle na sosedovo njivo in povzročile škode. Vendar spomini na pašo nakazujejo, da je bil to tudi čas, ko je bila tako otrokom kot pašni živini dovoljena dobršna mera avtonomije. Navadno se je na paši zbralo več otrok, ki so si daleč od oči odraslih na različne domiselne načine krajšali čas in pri tem bili pogosto neuspešni pri skrbi za pašno živino in krajino. Poleg tega so bili v zgodbah o paši pogosto protagonisti krave in voli sami, iz česar lahko razberemo tudi, da so bile živali prepoznane kot subjekti z lastnimi osebnostmi in z zmožnostjo delovanja.

272

Avtorica je pripravila tudi prepise pogovorov in fotografije za vizualno podlago, ki jih je oblikovala Tina Dernovšek s pomočjo mag. Gregorja Ilaša združila v vizualizacijo zvočnih posnetkov. Pri predstavitvi zvočnih posnetkov smo se sicer soočili tudi z nekaj tehničnimi težavami, saj so bili uporabljeni originalni posnetki iz intervjujev in sprehodov, posneti z diktafonom, za katere v času snemanja še nismo razmišljali, da jih bomo uporabili v takšni obliki, zato tudi kakovost zvoka ni bila vedno optimalna. Deloma smo jo uspeli izboljšati v sodelovanju z Matejo Starič, deloma pa nepopolni zvočni posnetki omogočajo tudi uvid v proces etnografske raziskave.

Pomemben del razstave predstavlja vizualno gradivo. Vključene so bile fotografije, ki jih je avtorica posnela med sprehodi po ohranjenih in zaraščenih steljniških, arhivski fotografski posnetki Slovenskega etnografskega muzeja in Belokranjskega muzeja Metlika, pa tudi fotografije, ki so jih posodili udeleženci v raziskavi, in tiste, ki jih je avtorica poiskala na lokalnih spletnih platformah Spletna Preloka, FB-stran Zgodovina Poljanske doline, FB-stran Semič v starih cajtih in FB-stran Črnomelj fčasih. Fotografije so tako prispevali Dražen Turkovič, Ivanka Skube, Nada Cvitkovič, Anica Cvitkovič, družina Čoholič, družini Plut in Pavlišič, Marija Kordeš, Marija Gerzetič, Manca Filak, Ivan Turk, Brigita Kočevar, Jože Konda, Marija Kuzma, Ljudmila Panjan, Hugon Hibšer, družina Sepaher, Rudi starejši in Stane Vlašič, Andreja Veselič, Viktor Gerdun, Tine Lindič, Peter Panjan in Društvo kmečkih žena (DKŽ) Dragatuš. Predstavljene so bile tudi zračne fotografije steljnika skozi različna časovna obdobja, ki sta jih prispevali Geodetska uprava Republike Slovenije in Čitalnica Arhiva RS, ter kopija izvoda *Dolenjskih novic*, ki ga je posodila Slovanska knjižnica.

V okviru raziskave so bile k zbiranju spominov povabljene tudi lokalne osnovne šole. Odzvale so se tri učenke Osnovne šole Vinica, katerih zapisi spominov so vključeni na razstavo v sekciji Mlade etnologinje.

Večnačinskost je bila na razstavi prisotna tudi z desetminutnim filmom, ki prikazuje košnjo in postavljanje stoga v Vinomerskih steljniških, pa tudi druženje, ki sledi opravljenemu delu. Gre za enega izmed bolj znanih steljnikov, ki je uvrščen v območje Natura 2000 in se vsako jesen kosi v organizaciji Krajevne skupnosti Drašiči in Soseske zidanice Drašiči. Film je posnel Tristan Dragan, zmontirala pa ga je Barbara Turk Niskač. Film gledalca umesti v vizualno in zvočno podobo steljnika. Z detajli in postavitvijo kamere gledalčevo pozornost usmerja na telesne tehnike, denimo klepanje kose in tlačenje stelje na vrhu stoga. Hkrati pa s kadri, ko v prvi plan postavlja stebela brez ali praproti, poudarja tudi materialnost orlove praproti in breze kot glavnih protagonistk steljnikov.

Glede na to, da razstava v večji meri temelji na spominih in praksah, ki se ne izvajajo več, s spomini starejših generacij pa zaradi zaraščanja pogosto izginja tudi krajina, se je avtorica razstave v želji, da bi izkušnje in krajine starejših generacij približala tudi mlajšim generacijam in jim vdahnila novo življenje, povezala z ilustratorko in animatorko Zarjo Menart. Tako je v produkciji studia Finta Film, v koprodukciji z RTV Slovenija in s podporo Slovenskega filmskega centra, nastalo šest kratkih animiranih del. Štiri izmed njih, ki prikazujejo spomine, povezane s pašo, kalom, delom v steljniku in na njivi so bila tudi vključena na razstavo.

Pri zasnovi razstave nas je vodila želja, da bi bil vsak, ki je sodeloval v raziskavi, prisoten na razstavi s svojim glasom, teksti, fotografijami ali predmeti. Čeprav to zaradi tehničnih omejitev ni bilo mogoče izvesti v celoti, je prav vsak sodelujoči prispeval k širšemu kontekstu raziskave in razstave: Ana Jesih, Marija Kuzma, Rajko Kuzma, Nevenka Filak, Slavko Plut, Anica Stezinar, Ljudmila Panjan, Kristina Metež, Brigita Kočevar, Irena Turk, Alojz Turk, Amalija Milkovič, Marija Gerzetič, Mirko Jurišinič, Anton Plut, Jože Konda, Polona Miketič, Vida Novak, Vesna Veselič, Magdalena Raztresen, Mihaela Štukelj, Andreja Veselič, Alenka Požek, Martin Pečarič, Janez Štefanič, Jože Stariha, Peter Simonič, Zvonko Prus, Veronika Plut, Izidor Grabrijan, Manca Kos, Andrej Žalec, Martin Plut, Peter Panjan, Andrej Držaj, Matej Simčič, Boris Grabrijan in Boris Vrščaj.

Vsi sodelujoči so bili tudi povabljeni na odprtje razstave, v želji po čim večji vključenosti pa smo tudi pogostitev organizirali tako, da so bile postrežene belokranjske dobrote, ki so jih pripravili članice DKŽ Dragatuš, Pečkarke – podsekcija Kulturno-umetniškega društva Božo Račič, kmetija Vučji ogrizek, ekološka kmetija Župnca in vina Plut.

Kot spremljevalni program razstave sta bili v sodelovanju s tekstilno oblikovalko iz Bele krajine Vito Ivčič organizirani dve delavnici botaničnega tiska, ena za otroke in druga za odrasle. Na delavnicah smo spoznali rastline, ki rastejo v steljnikih, poleg orlove praproti in breze smo imeli na voljo tudi prešane liste hrasta, krhlike in brina. S tehniko botaničnega tiska smo rastline odtisnili na kartice in kuverte. Ker tehnika zahteva, da se papir slabo uro kuha, smo ta čas izkoristili za voden ogled razstave. Udeleženci so tako na malce drugačen, ustvarjalen način spoznali vlogo orlove praproti pri soustvarjanju steljnikov in kako se je ta zanimiva rastlina v steljnikih prepletla z delom ljudi in pašnih živali.

REFERENCI

ČLOVEK

2024 *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* (stalna razstava), avtorji Ralf Čeplak Mencin, Gregor Ilaš, Katarina Nahtigal, Natalija Polenec, Tanja Roženberger, Polona Sketelj, Nadja Valentinčič Furlan, Blaž Verbič, Janja Žagar in Nena Židov, SEM, 2. 7. 2024 –. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/clovek-in-cas-od-ponedeljka-do-vecnosti>> [1. 10. 2025].

ZGODBE

2025 *Zgodbe steljnikov: Preplet orlove praproti, živali in ljudi* (razstava), avtorica Barbara Turk Niskač, SEM, 21. februar–19. oktober 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/zgodbe-steljnikov-preplet-orlove-praproti-zivali-in-ljudi>> [1. 10. 2025].

PRODUKCIJA FILMA

ČLOVEK IN ČAS: OD PONEDELJKA DO VEČNOSTI

Nadja Valentinčič Furlan

274

Pred stoletnico Slovenskega etnografskega muzeja (SEM) sem kustosinja za etnografski film predlagala, da posnamemo film, ki bo predstavil razvoj kustodiatov in oddelkov ter delo na načrtovani razstavi. Od prvih idej leta 2020 do objave filma 2025 se je zgodilo veliko prilagoditev in sprememb, so pa prilagajanja okoliščinam in finančnim virom značilna za večino etnografskih filmskih produkcij (Carta 2015: 4). Uvrstitev filma v program javne televizije je po eni strani priznanje avtorjem in protagonistom, da so uspeli ustvariti zaokroženo filmsko zgodbo, ki prinaša še ne viden pogled na pripravo razstave, po drugi strani pa od avtorjev zahteva tudi nekaj kompromisov.

Velikopotezni načrti

Prve ideje o filmu ob stoletnici muzeja sem začela razvijati v času dela od doma zaradi covida-19 leta 2020. Maja 2021 sem pripravila izhodišča na treh straneh.

Posneli bomo temeljne vidike dela in misli v našem muzeju, pri čemer bomo sledili tudi pripravi razstave ob stoletnici, od ideje do izvedbe in promocije ter vključili vse kustose in oddelke. Posamezne sekvence bodo kombinirale posnetke dejavnosti in izjave kustosov, strokovnih sodelavcev in vodij oddelkov. Dogajanja in izjave bomo snemali s kombinacijo opazovalne in participativne metode ter skušali izvabiti raznolikost pogledov, zato bo dokumentacija obširna, za film pa bomo izbrali najbolj povedne dele. Želja je, da se vsakdo predstavi z najmočnejšimi strokovnimi področji in muzej izpade kot mozaik idej, dejavnosti in projektov. (Valentinčič Furlan 2021: 1)

Delo na konceptu filma je potekalo s participacijo vseh kustosov in oddelkov. Po prvih skupnih sestankih sem v pogovorih s posameznimi kustosi oziroma zasedbami oddelkov predstavila osnovno idejo filma z delovnim naslovom *SEM 100* in jih spraševala, kaj v zvezi s svojim kustodiatom/oddelkom želijo izpostaviti in tudi, kaj naj načrtovani film vsekakor pokaže in pove o muzeju. Eno od vprašanj se je nanašalo tudi na vrednote, ki jih zasledujemo pri svojem delu.

V dinamičnem filmu smo želeli prikazati temeljne vidike dela in misli v muzeju, pripravo razstave pa od snovanja koncepta, izbora predmetov v depoju, sorodnih ustanovah

in na terenu, restavriranja predmetov, izbora gradiva v dokumentaciji, načrtovanja filmskih vsebin in izbire gradiva, načrtovanja prostorske umestitve in oblikovanja razstave, interpretacije za otroke, prilagajanja za ranljive skupine, postavljanja razstave, do odprtja in morda še dela na katalogu, priprave programov, delavnic, predavanj, vloge kulturnih mediatorjev, obiskovalcev razstave, medijske pokritosti, digitalizacije razstave in objave na spletni strani. Odprtje razstave bi bil višek dramaturškega loka, vodstvo po njej pa iztek filma, saj je film v določeni fazi potrebno zaključiti, čeprav še ni izdan katalog in še ne potekajo programi.

Film naj bi odseval poslanstvo muzeja, da smo muzej ljudi o ljudeh in za ljudi. Fokus filma je na sedanosti, ker je filmski medij tu najmočnejši; ustanovitev in razvoj muzeja sta smiselno vključena v izjavah, prihodnost je nakazana. S filmom smo želeli obiskovalce muzeja ter strokovno in najširšo javnost obvestiti o okrogli obletnici muzeja, jih informirati o njegovem delovanju in njegovih dosežkih ter o aktualnih diskurzih v etnologiji, antropologiji in muzeologiji, navsezadnje pa tudi pritegniti nove obiskovalce v muzej.

275

Na enem od skupnih sestankov je padlo vprašanje, zakaj etnografski film. Moji argumenti so bili naslednji: ker je to specifična etnologija, antropologija in etnografskih muzejev, ki poudarja participacijo filmskih subjektov. TV dokumentarec lahko posname mnogo avtorjev in enega takega smo že dobili ob osemdesetletnici muzeja. Poleg tega samo v lastni produkciji sami oblikujemo vsebino in pristop filma ter ohranimo avtorske in producentske pravice za vse izdelke in tudi za nadaljnjo uporabo gradiva za druge namene. Ob stoletnici si muzej tak film enostavno zasluži. Klasičnega scenarija v etnografskih pristopih ni, zato gre predvsem za nabor značilnih tematik in scenosled z rdečo linijo dejavnosti in dialogov, ki vodijo od ideje do realizacije etnološke razstave.

Sporočilo filma naj bi se sestavilo iz naših izjav o vrednotah in smislu delovanja, načeloma pa sem ga oblikovala takole:

SEM ob zbiranju, raziskovanju, hranjenju, varovanju in predstavljanju predmetne in nesnovne dediščine ustvarja novo znanje in ga posreduje skozi različne medije, ob tem pa povezuje posameznike, skupine, skupnosti in ustanove. Muzej kot prostor dialoga omogoča učenje, empatijo, razmislek, medsebojno spoštovanje in povezovanje. V redu je, če se v filmu zazna postmoderno večglasje pogledov zaposlenih – verjetno bodo različni oddelki in službe prispevali različne poudarke. Iz filma naj bo tudi razvidno, da naš muzej združuje domače in zunajevropske zbirke. (Valentinčič Furlan 2021: 1)

Ker je ena od kustosinj na sestanku kolegija septembra 2022 pripomnila, da je škoda vlagati sredstva v film za enkratno javno prikazovanje, objavo na spletni strani in pošiljanje na festivale etnografskega filma, sem se z Izobraževalnim programom Radiotelevizije Slovenija dogovorila, da etnografski film v okvirni dolžini 60 minut zgostimo v 25-minutno različico za predvajanje na programu Televizije Slovenija, predvidela pa sem tudi kratek napovednik (3 minute).

Prijava filma v program 2023, prilagoditev koncepta in razvoj scenosleda

276

Oktobra 2022 sem pripravila utemeljitev, da etnografski film ob stoletnici SEM in krajšo različico za objavo na Televiziji Slovenija, skupaj z njihovim pismom o nameri sodelovanja, uvrstimo v program za leto 2023. Napovednika nismo omenjali, ker je Služba za komuniciranje in javne programe leta 2022 izdelala predstavitveni film o muzeju *SEM 100 let, promocijski video*. Ministrstvo za kulturo je v začetku leta 2023 odobrilo manj kot polovico zaprošenih sredstev, zato smo se morali omejiti na polovico snemalnih dni in en sam film – predlagala sem, da se vsebinsko osredotočimo na proces priprave razstave, direktorica Natalija Polenec pa je marca 2023 odločila, da bo muzeju bolj koristila kratka različica za televizijsko objavo. Kustosinja za etnografski film sem osnovni koncept filma gradila na pripravi razstave *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*, in sicer od konceptualne zasnove in praznih dvoran do odprtja razstave (Valentinčič Furlan 2023). Izbrani snemalec in montažer filma je bil etnolog in vizualni antropolog Žiga Gorišek. Delo na razstavi, ki bi morala biti po prvotnih načrtih odprta pred poletjem 2023, se je zapletalo zaradi daljših bolniških odsotnosti nekaterih članov muzejske avtorske ekipe in ker je poleti 2023 odstopila prvotna oblikovalka in smo začeli sodelovati z novo oblikovalsko ekipo.

Na pobudo dveh članov ekipe za pripravo razstave smo se odločili za pristop igranih improvizacij na temelju predhodnih sorodnih izkušenj. Bistvena je izmenjava mnenj med avtorji razstave in drugimi sodelavci, v katerih se razkrivajo dileme pri snovanju razstave, izbiri predmetov, fotografij in filmskega gradiva, pisanju besedil, postavljanju razstave in načrtovanju odprtja. Večino oddelkov smo smiselno vključili skozi dejavnosti, ki so podpirale pripravo razstave, prav tako smo želeli posneti tudi pridobitev predmeta na terenu in pot skozi muzejske oddelke na razstavo. V snemanje je bilo po novem konceptu vključenih manj ljudi, ki so pretežno posvojili novi pristop, s tem, da so nekateri na posnetkih izpadli precej sproščeni, drugi pa nekoliko manj; nekateri kustosi in kustosinje se pojavijo v več sekvencah kot drugi. Pripravila sem scenosled z logičnim zaporedjem situacij, ki jih bomo posneli, avtorja in protagonisti posameznih sekvenc pa smo dorekli, kje bodo te posnete in katere teme naj odpirajo. Skušala sem umestiti snemanje dveh sekvenc na en snemalni dan, kar se je včasih izšlo, včasih pa ne. Uredniški odbor filma smo prvotno sestavljali Polona Sketelj, Nena Židov, Nadja Valentinčič Furlan in Andrej Dular, ki ga je po upokojitvi nadomestila Tanja Roženbergar.

Snemanje

Maja 2023 smo posneli skupni sestanek, direktorico Natalijo Polenec in prisotne avtorje, da bodo gledalci na začetku filma spoznali avtorsko ekipo (čeprav deloma okrnjeno zaradi bolezni). Koncept razstave je že bil razdeljen v pet poglavij: *Ali čas kroži? Ali čas teče? Ali čas plasti? Ali čas stoji?* in *Ali se čas samo zdi?* Deloma se je spreminjala oziroma prilagajala njihova vsebina, razdelitev pa je ostala nespremenjena do odprtja.

Kustosinja za družbeno kulturo Nena Židov in bibliotekar Gregor Ilaš sta improvizirala sekvenco o zbiranju študijske literature, pridobivanju predmetov in

raziskavi podatkov o predmetih v dokumentacijskem programu Galis. Nena Židov je predmete o kmečkem delu izbrala tudi v depozu kustosinje za kmečko gospodarstvo in promet Barbare Sosič. Kustos za zbirke iz Azije, Oceanije in Avstralije Ralf Čeplak Mencin je obiskal Judovski muzej in v diskusiji z Robertom Waltlom izbral judovske predmete za četrti razdelek o religijah in času. Maja smo načrtovali tudi vizualno dokumentacijo obiska kočevskega *vurmoharja* Milana Pajniča, ki bi v restavratorski delavnici komentiral ure iz zbirke SEM, vendar je zaradi zdravstvenih razlogov snemanje dvakrat odpadlo. Konec maja smo posneli gradivo za sekvenco v Oddelku za dokumentacijo: kustosinja za obrt in trgovino Tanja Roženberger je v sodelovanju z dokumentalistoma Mihom Špičkom in Blažem Verbičem izbrala fotografije za razstavo, dokumentalista pa sta jih pripravila v dobri ločljivosti.

Začetek junija smo posneli gradivo za vinjeto, kako sem šla kustosinja za etnografski film po arhivsko filmsko gradivo o urah in urarjih ter o delu, praznikih in prostem času kmetov, obrtnikov in delavcev na Televizijo Slovenija, ki ga je pripravil dokumentalist Rok Omahen iz Oddelka za dokumentacijo in arhiviranje. Kasneje smo posneli tudi gradivo za sekvenco, kako z Gregorjem Ilašem v montažnem studiu Kustodiata za etnografski film urejava posnetke dejavnosti prostega časa v šest vsebinskih sklopov, ki bodo dostopni na dotikalnem zaslonu, vendar smo jo zaradi omejitve minutaže izločili iz končne različice filma. Junija sta se kustosinja za oblačilno kulturo in tekstil Janja Žagar in kulturna mediatorka Brigita Rupnik pogovarjali o zgodbah, ki so jih na temo časa pisali člani Skupine za kreativno pisanje pod mentorstvom Neli Filipić pri Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani. Janja Žagar je reflektivnost in vključevanje obiskovalcev uvedla že na drugi stalni razstavi *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta* (Jaz 2009; Žagar 2012, 2013) in tudi na novo razstavo je umestila razmisleke ljudi o njihovem doživljanju in dojemanju časa (več v Žagar 2024).

Avgusta smo za uvodno sekvenco posneli muzejsko hišo z dronom, ker pa so prav tisti dan muzej obiskali upokojena dokumentalistka TV Slovenija Jožica Hafner, njena sestra Ana Zver in trije vnuki, je Žiga Gorišek posnel njihov ogled prve stalne razstave *Med naravo in kulturo* (Med 2006; Židov 2008), kar je prineslo precej bogatejšo uvodno predstavitev muzeja. Eno temeljnih priporočil vizualnega sporočanja o muzejih je, da posnetki in fotografije kažejo uporabnike razstav in ne razstavnih prostorov brez ljudi, pa naj so še tako dobro oblikovani in všečno posneti. Ptičje perspektive drona nazadnje v filmu nismo uporabili, zato muzej ves čas gledamo s človeške perspektive, kar poudarja humanocentrično poslanstvo muzeja.

Avgusta smo posneli tudi improvizirano epizodo, kako gresta Nena Židov in kustosinja za duhovno kulturo Adela Pukl po masko in opravo skoromata v Hrušico v Brkine, kjer ju sprejmejo predstavniki sekcije skoromatov Danijel Cek, Danilo Fabjančič in Zdravko Fabjančič. V začetku septembra sta Nena in Adela tekstilne in papirnate dele skoromatije (kožuh, hlače, kapo s papirnatimi cvetovi in trakovi) predali konservatoriki-restavratoriki za tekstil Ani Motnikar, da jih bo pripravila za postavitev na razstavi.

Septembra je Tanja Roženberger ure iz zbirke kustosinje za stavbarstvo, notranjo opremo in bivalno kulturo Polone Sketelj pripeljala v restavratorsko delavnico za kovino, kjer sta si jih ogledala s konservatorjem-restavratorjem Žigom Reharjem, ki je napovedal

potrebne konservatorske posege pred umestitvijo ur na razstavo. Konservator-restavrator Gregor Kos je prav tedaj na CNC rezkalnem stroju izdeloval ponazorilo okroglega enostranskega lesenega koledarja za leto 1783 (Rehar in Kos 2023). Originalnega koledarja v knjižnici Frančiškanskega samostana v Novem mestu niso več našli, Nena Židov pa je ponazorilo lahko predstavila v razdelku o merjenju časa in koledarjih.

278

Konec oktobra 2023 sta Žiga Gorišek in Manca Filak posnela srečanje avtorjev razstave, direktorice in oblikovalca Roka Keteja v praznih razstavnih prostorih – razpravljali so o prostorskih rešitvah za nekatere razstavne sklope, na primer četrte sobe – v tem delu je kustosinja Katarina Nahtigal kratko predstavila idejo brezčasnih zgodb, zaradi omejitve snemalnih dni pa je nismo spremljali, ko jih je šla posnet na Radio Študent. Rok Kete je prispeval zasnovano prostorske postavitve, umestitev razstavnih elementov in celostno oblikovanje razstave, medtem ko je celostno grafično podobo, grafično oblikovanje razstave in ilustracije interaktivnih točk oblikovala Melissa Cerić, ki se ni angažirala pri snemanjih.

Čez zimo smo avtorji dokončali besedila, uredniški odbor v sestavi Gregor Ilaš, Natalija Polenec, Polona Sketelj, Nadja Valentinčič Furlan in Nena Židov jih je poenotil vsebinsko, stilsko in glede obsega, poslali smo jih v lekturo in prevod. Ti postopki zaradi časovne omejitve v filmu niso prikazani, so pa tudi manj filmični, ker bi večinoma gledali sestanke in delo za računalnikom.

V začetku junija 2024 je Žiga Gorišek posnel sestanek direktorice z Majo Kostric Grubišič in Živo M. Brecelj iz Službe za komuniciranje in javne programe, ki sta predstavili načrtovano medijsko pokritje o odprtju razstave v tiskanih, radijskih in televizijskih medijih. Posnel je tudi Majo Kocjan in Janjo Žagar, ki sta pripravili fotografije za tisk, vendar te sekvence nazadnje nismo uporabili v končni različici filma. Maja in junija je dokumentiral postavljanje razstave: sestavljanje vitrin, barvanje elementov, lepljenje fotografij, umeščanje predmetov in obešanje slik. Slišni so pogovori med avtorji, restavratorji in oblikovalci, prvič vidimo tudi glavno avtorico razstavnega koncepta Polono Sketelj, ko z Natalijo Polenec komentirata postavitve fotografij in predmetov v tretji sobi *Ali čas plasti?*

Razstava *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* je bila odprta 2. julija 2024 (Človek 2024), ker pa je bil že čas počitnic, je bilo uradno odprtje določeno za sredo, 18. septembra 2024. Septembra je Žiga Gorišek posnel odprtje, obiskovalce in avtorje na razstavi ter večerno druženje.

Razstava je kompleksen, prostorsko organiziran multimedij, sestavljen iz cele vrste medijev. *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* združuje predmete devetih muzejskih ustanov in mnogih posameznikov, fotografije 19 ustanov in agencij ter številnih posameznikov, filmsko gradivo Slovenskega etnografskega muzeja in sedmih drugih producentov, zvočne posnetke, avtorska besedila kustosov in izbrane misli mnogih posameznikov, umetniške in simbolne elemente, pedagoške vsebine in točke, ki obiskovalce spodbujajo k razmisleku (Sketelj 2024). Marsikaj od tega je v filmu samo nakazano. Filmskih, zvočnih in interaktivnih medijskih točk je skupno enajst, med filmskimi vsebinami pa niso samo arhivske, ampak tudi avtorske vinjete iz produkcije SEM na temo časa, vendar bi vzelo preveč časa, da bi prikazali faze njihove produkcije.

Metapodatki o vsebinah medijskih točk so dostopni na razstavi in objavljeni v razstavnem vodniku (Sketelj 2025).

Montaža filma

Groba montaža sekvenc je večinoma nastajala sprti, natančnejša pa decembra 2024 in januarja 2025. Prva različica procesnega filma je bila dolga 38 minut, skupaj z napisi bi zneslo okoli 40 minut.

Sekvence v prvi polovici filma so zaključene vinjete, medtem ko je obsežen sklop postavljanja razstave v drugem delu filma kolaž različnih delovnih postopkov in z njimi povezanih spontan dialogov. Največ filmskega časa je vzelo oblačenje lutke z opremo škoromata, ki ga je Žiga Gorišek prikazal z uporabo vzporedne montaže. Sklop postavljanja razstave je nekoliko hektičen, kot je bilo tudi delo na dokončanju razstave. Izteče se v posnetke slavnostnega odprtja razstave, nagovora direktorice in rezanja torte. Tu je Gorišek uvedel glasbo *Finale: The Mountain* (z brezplačne pretočne platforme); ta se nadaljuje tudi na posnetkih obiskovalcev, ki si ogledujejo razstavno postavitve in se pogovarjajo z avtorji razstave. Zaključne napise spremlja zvok tiktakanja ure.

Ko smo članice uredniškega odbora pogledale prvo različico filma, je ena menila, da bi bilo potrebno pred sekvenco odprtja pokazati pet dokončanih razstavnih prostorov. Avtorja sva po premisleku sklenila, da bi to prerezalo dinamiko filma, katerega vloga je med drugim tudi privabiti ljudi na razstavo, in da raje ohraniva dinamičnost, kot da bi pred vrhuncem filma dodala informativno sekvenco petih prostorskih postavitvev brez ljudi. Film zdaj resnično postavi avtorje, sodelavce, tehnično ekipo in obiskovalce v samo središče razstave in muzeja.

Ker je Televizija Slovenija leta 2024 izdelala svoj film o stoletnici Slovenskega etnografskega muzeja *Podoba podobe: Že 100 let SEM*, nismo vedeli, če bo še zainteresirana za prikazovanje našega filma. Objava na javni televiziji je bila v interesu muzeja, zato sem začetek marca urednici Izobraževalnega programa Katji Stamboldžioski poslala povezavo do prve različice filma. Dejstvo, da stoletnice muzeja nismo poudarjali, je šlo v dobro filma in konec marca je televizija izrazila interes za njegovo predvajanje, če ga skrajšamo na 25 minut, kolikor znaša programski čas njihovega uredništva. Gorišek je predlagal, da nekaj sekvenc povsem izločimo, glede nekaterih pa sva se uskladila, da jih nekoliko ali precej skrajšamo.

Krajšanje filma je vedno zelo nevhvaležno delo: čeprav bo urednikom javne televizije in gledalcem zgoščen film morda bistveno bolj všeč, pa lahko izločanje prizorov prizadene ljudi, ki smo jih posneli in bodo izpadli iz filma. Z Žigom Goriškom sva sprejela tudi odločitev, da napisov s podatki o govornicah ne bomo dajali na posnetek medtem, ko govorijo, ampak zbirno v zaključnih napisih: najprej podatke o vodji projekta in avtorjih razstave, potem o drugih sodelavcih iz muzeja in nazadnje še o zunanjih sodelavcih, ki imajo opaznejše govorne vložke. Seznam v vsaki kategoriji sledi zaporedju prvega govornega pojavljanja osebe v filmu, kar je prevladujoči standard za tak tip filmov. Članica uredniškega odbora je menila, da bi zaključni napisi morali vsebovati imena in priimke vseh, ki se pojavijo v filmu, vendar pa bi tak seznam bistveno podaljšal zaključne napise

in film, zato sva ostala pri prvotni odločitvi, da sva dolžino lahko skrajšala pod 26 minut. Na tem mestu vse kolegice in kolege, ki se (ne) pojavijo v filmu ali v napisih, prosim za razumevanje – ko pade odločitev za predvajanje filma na javni televiziji, ni pa sredstev za montažo dveh različic filma (skupaj z barvnimi korekcijami in obdelavo zvoka), to vpliva ne samo na dolžino, ampak tudi na vsebino filma.

Objave, ogledi in dostopnost filma

280

Televizija Slovenija je premierno predvajanje filma časovno umestila na ponedeljek, 9. junija 2025, ob 17.40 na prvi program. Film je seveda moral zadostiti njihovim tehničnim standardom. Podpisali smo licenčno pogodbo, s katero SEM televiziji dovoljuje neomejeno število ponovitev in dostopnost na spletnem portalu (RTVSLO 2025), saj je muzej zainteresiran, da film vidi čim več ljudi.

Televizija Slovenija je zaprosila tudi za transkripcije govornih vsebin, da so lahko pripravili podnapise za gluhe in naglušne osebe, ki jih omogočajo na zahtevo (Dostopno b. d.). Kulturnega mediatorja Janeza Dolerja, ki že 12 let sodeluje s SEM, sem prosila, da je zapisal dialoge. Sama sem nazadnje uredila slabše slišne stavke in izraze iz judovske verske kulture ter dialoge razporedila po sekvencah, da bi ekipi TV Slovenija olajšala delo. Film smo si v ponedeljek, 9. junija 2025, na interni projekciji ogledali tudi zaposleni v muzeju, na vikend poletne muzejske noči (20.–22. junija 2025) pa smo ga predvajali v projekcijski hiški v petem prostoru *Ali se čas samo zdi?* razstave *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*. Objavljen je tudi v Filmografiji SEM (Filmografija 2025).

Odzivi javnosti na film so v največji meri zelo dobri. Nekaj gledalcev je komentiralo, da zdaj šele razumejo, kako veliko elementov, plasti, avtorjev in zunanjih sodelavcev je udeleženih pri pripravi razstave, da se nazadnje vse zloži v zamišljeno prostorsko postavitev.

Gradivo in film hrani Kustodiat za etnografski film v SEM.

Širši kontekst

Čeprav ne gre za klasični etnografski film, *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* lahko uvrstimo pod širok diapazon etnografskega filma, ki povezuje »izjemno raznovrstna prizadevanja v kinematografiji in družboslovju« (MacDougall 1978: 405). Vsekakor smo ga posneli s participacijo filmskih subjektov – avtorjev razstave, večine oddelkov Slovenskega etnografskega muzeja, kulturnih mediatorjev, zunanjih sodelavcev in obiskovalcev muzeja.

Na javnih televizijah sem videla veliko filmov o muzejih, doslej pa še nisem zasledila takega, ki bi se osredotočal na proces priprave razstave. Na Festivalu dokumentarnega filma sem si pred leti ogledala odličen opazovalni film Frederica Wisemana *National Gallery* (2014) o delovanju londonske Narodne galerije, ki je odpiral mnoga aktualna in etična vprašanja ter prikazoval različne interpretacije razstavljenih artefaktov, na primer kako so v preteklosti načini osvetljevanja vplivali na barvne palete slik in kako sodobne

osvetlitve v galerijah danes določajo doživljanje teh del. Na spletni izvedbi konference Evropskega združenja socialnih antropologov EASA *New Anthropological Horizons in and Beyond Europe* (julij 2020) sem videla izzivalen film Matthiasa De Groofa *Palimpsest of the Africa Museum* (2019), ki je med posnetke razdiranja kolonialno zasnovane postavitve v Kraljevem muzeju Centralne Afrike v belgijskem Tervurnu vstavljaj kritična mnenja Afričanov in članov afriške diaspore v Belgiji o bolj etični novi postavitvi. Žal se film konča, ne da bi sploh pokazal delo na novi stalni razstavi in tudi v naslednjih letih ni dobil nadaljevanja. Je bil avtor preveč kritičen za muzejsko vodstvo in mu niso več omogočili nadaljevanja snemanja? Se mu je zdelo, da družbenokritičnemu sporočilu nima več kaj dodati (De Groof 2022: 7)? Leta 2023 smo si ogledali novo postavitev, ki je zelo estetska in izčiščena, vendar ne vsebuje veliko družbenih kontekstov, ki so nakazani v filmu. Je prevladal trdoživi habitus Kolonialne palače belgijskega kralja Leopolda II., v kateri so leta 1898 odprli stalni muzej Konga, ki je bil predhodnik današnjega Muzeja Afrike (Zgodovina b. d.)?

Film, ki prikazuje nastajanje razstave *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*, je od ideje do realizacije in prikazovanja zahteval dobrih pet let, večletno delo snovanja in postavitve razstave pa zgostil v 25 minut. Vendar pa o relativnosti časovnih dimenzij v filmski produkciji morda še več pove filmska vinjeta na isti razstavi *Nastajanje animirane serije Koyaa* (2024). Kolja Saksida si je zamislil in režiral serijo animiranih filmov *Koyaa* ter jo z veliko ekipo soustvarjalcev realiziral v štirih letih. Snemanje pilotne epizode *Koyaa: Lajf je čist odbit* (2011) je trajalo 27 dni, na dan pa so s tehniko *stop motion* posneli samo pet sekund filma. Pri tem je morda najpomembnejši podatek, da zaporedje 25 sličic na sekundo prevara naše zaznavanje, da vidimo neprekinjeno gibanje, na čemer temelji filmski medij, torej vsi filmski žanri. Razlika je, da je pri produkciji animiranih filmov potrebno ustvariti čisto vse elemente: zgodbo, junake, kostume, scenske elemente, glasove, glasbo in šume. Ti se seveda lahko zgledujejo po obstoječi realnosti (glavni junak *Koyaa* je na primer avtorjev alter ego, nekatere domislice v zgodbah pa temeljijo na njegovih izkušnjah), lahko pa so tudi rezultat čiste domišljije ali kombinacija obojega.

Etnografski in večinoma tudi dokumentarni filmi iz realnosti črpajo mnoge reference: v našem primeru temeljno zgodbo o pripravi razstave ob stoletnici muzeja, filmske subjekte s prezenco, glasovi, znanjem in identitetami vred, prostore razstav, muzeja in muzejske ploščadi, skupaj z obstoječimi vsebinami, njihovimi uporabniki in temeljnimi izhodišči etnoloških razstav v 21. stoletju, ter različne zvoke dela in ambientalne zvoke dokumentiranih prostorov. Vse to smo na podlagi vsebinskih in metodoloških izhodišč ter improvizacij udeleženih filmskih subjektov, vendar tudi ob vplivih organizacijskih, finančnih in produkcijskih izzivov ter srečnih in nesrečnih naključij sestavili v filmsko zgodbo, ki razkriva mnoge plasti vednosti o razstavnem projektu in prikazanih akterjih, nekatere pa tudi prikriva.

REFERENCE

CARTA, Silvio

2015 Visual and Experiential Knowledge in Observational Cinema. *AnthroVision* 3.1. <<https://journals.openedition.org/anthrovision/1480>> [16. 9. 2025].

ČLOVEK

2024 *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* (stalna razstava), avtorji Ralf Čeplak Mencin, Gregor Ilaš, Katarina Nahtigal, Tanja Roženberger, Polona Sketelj, Nadja Valentinčič Furlan, Blaž Verbič, Janja Žagar in Nena Židov, SEM, 2. julij 2024–. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/clovek-in-cas-od-ponedeljka-do-vecnosti>> [1. 10. 2025].

DE GROOF, Matthias

2022 Anticolonial Aesthetics: Towards Eco-Cinema. *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* 24 (7): 1142–1160.

282

DOSTOPNO

b. d. RTVSLO: Dostopno: O tehniki podnapisov. <<https://www.rtvsllo.si/dostopno/o-tehniki-podnapisov/506556>> [16. 9. 2025].

FILMOGRAFIJA

2025 SEM: Filmografija: Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti. <<https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/filmografija-sem/clovek-in-cas-od-ponedeljka-do-vecnosti>> [16. 9. 2025].

JAZ

2009 *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta* (stalna razstava), avtorji Andrej Dular, Marko Frelih, Daša Koprivec, Polona Sketelj, Inja Smerdel, Nadja Valentinčič Furlan, Nena Židov, Janja Žagar, SEM, 2. december 2009–2. oktober 2022. <<https://www.etno-muzej.si/sl/node/1649>> [16. 9. 2025].

MACDOUGALL, David

1978 Ethnographic Film: Failure and Promise. *Annual Review of Anthropology* 7: 405–425.

MED

2006 *Med naravo in kulturo* (stalna razstava), avtorji Igor Cvetko, Ralf Čeplak Mencin, Andrej Dular, Marko Frelih, Sonja Kogej Rus, Daša Koprivec, Bojana Rogelj Škafar, Anja Serec Hodžar, Polona Sketelj, Inja Smerdel, Marija Mojca Terčelj, Nadja Valentinčič Furlan, Janja Žagar in Nena Židov, SEM, 9. marec 2006–. <<https://www.etno-muzej.si/sl/node/28860>> [27. 9. 2025].

REHAR, Žiga in KOS, Gregor

2023 Izdelava ponazorila lesene pratike. *Etnolog* 33: 257–259.

RTVSLO

2025 RTVSLO: 365: Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti. <<https://365.rtvsllo.si/arhiv/dokumentarci-kulturno-umetniški/175137978>> [16. 9. 2025].

SKETELJ, Polona

2024 O stalni razstavi Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti. *Etnolog* 34: 187–194.

SKETELJ, Polona (ur.)

2025 *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti: Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja

2021 Slovenski etnografski muzej – 100 let (delovni naslov): Izhodišča za diskusijo o konceptu filma [neobjavljen dokument v Kustodiatu za etnografski film, ki sem ga sproti dopolnjevala glede na dogovore].

2023 Človek in čas (delovni naslov), koncept filma [neobjavljen dokument v Kustodiatu za etnografski film, dopolnjen glede na dogovore z avtorji in protagonisti].

ZGODOVINA

b. d. Africa Museum: Museum History. <<https://www.africamuseum.be/en/discover/history>> [16. 9. 2025].

ŽAGAR, Janja

2012 *Moje življenje, moj svet: Osebnostne razstave obiskovalcev SEM*. *Etnolog* 22: 243–254.

ŽAGAR, Janja. (ur.)

2013 *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta: Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 9–29.

2024 *Spogledovanja s časom: Ob razstavi Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. <https://www.etno-muzej.si/files/article/utzo_za_sem.pdf> [16. 9. 2025].

ŽIDOV, Nena. (ur.)

2008 *Med naravo in kulturo: Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

FILMOGRAFIJA

Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti. Koncept Nadja Valentinčič Furlan, snemanje in montaža Žiga Gorišek, dodatna kamera Manca Filak, postprodukcija zvoka Jan Turk, uredniški odbor Tanja Roženberger, Polona Sketelj, Nadja Valentinčič Furlan in Nena Židov, produkcija Slovenski etnografski muzej in Ethnocinema Production, 2025, 26 min.

283

Koyaa: Lajf je čist odbit. Režiser Kolja Saksida, scenarista Jure Karas in Kolja Saksida, direktor fotografije Miloš Srdić, avtor glasbe Miha Šajina, produkcija ZVVIKS, 2011, 3 min.

Nastajanje animirane serije Koyaa. Zasnovala, posnela in zmontirala Nadja Valentinčič Furlan, produkcija Slovenski etnografski muzej, 2024, 6 min.

National Gallery. Režija in montaža Frederick Wiseman, posnel John Davey, produkcija Frederick Wiseman in Pierre-Olivier Bardet, 2014, 180 min.

Palimpsest of the Africa Museum. Scenarij Koli Jean Bofane, režija Matthias De Groof, produkcija Cobra Film, 2019, 69 min.

Podoba podobe: Že 100 let SEM. Scenarij Uršula Mrežar, režija Magda Lapanje, produkcija Televizija Slovenija, 2024, 29 min.

SEM 100 let, promocijski video. Scenarij Maja Kostrič Grubišič in Irena Plešivčnik, režija Jernej Žmitek in Maja Zupanc, INVIDA, produkcija Slovenski etnografski muzej, 2022, 4 min. <<https://www.etno-muzej.si/sl/100-let-slovenskega-etnografskega-muzeja>> [16. 9. 2025].

NOVE PRIDOBITVE NEW ACQUISITIONS

PUST MOZIRSKI Novi pustni predmeti v zbirkah SEM

Adela Pukl

284

V Slovenskem etnografskem muzeju (SEM) smo že sedmo leto zapored pridobili namenska finančna sredstva s strani Ministrstva za kulturo za odkup pustnih oprav in predmetov za naše zbirke. Lansko leto (2024) smo se s člani Društva za ohranjanje kulturne dediščine Pust Mozirski na terenu dogovorili, da nam za zbirke odstopijo štiri predmete: *fano* (zastavo), boben, *rajsa* (rešeto) in pustno oblačilo mozirskega *pustnaka*.

Letošnji 8. februar je bil v SEM ponovno pustno obarvan. Na razstavi *Pust Mozirski*¹ smo ob novih pridobitvah predstavili pustno šego mozirskih *pustnikov*, ki obsega podelitev trških pravic, *okol'ofiranje* = okol (okoli) ofiranje (pobiranje darov: iz nem. Opfer (žrtev, daritev)), obhod trških meja, prevzem občinske oblasti, pokop pusta itd.

Razstava *Pust Mozirski*, SEM, Ljubljana, 2025 (foto Blaž Verbič, Dokumentacija SEM)

¹ Razstava je bila na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju od 8. februarja do 16. marca 2025.

Pustno dogajanje se v Mozirju začne na Martinovo, 11. novembra, in se v pustnem času od debelega četrtega nadaljuje do pepelnice. Na debeli četrtek pustnaki trške pravice podelijo najbolj zaslužnemu priseljencu ali priseljenki v Mozirje. Na pustno soboto obhodijo trške meje, v popoldanskih urah se predstavijo na karnevalu v Šoštanju, zvečer organizirajo pustno zabavo pod šotorom, na pustno nedeljo pa so v središču dogajanja otroci. Na pustni ponedeljek je na vrsti *okol'ofiranje*. Mozirski pustnaki z orkestrom od hiše do hiše trosijo dobro voljo in pobirajo darove. Domačinom voščijo vse dobro, se ponorčujejo iz kakšnega preteklega dogodka in jih povabijo na mednarodni karneval. Zaradi Ansambla Boj se ga, ki jih ves čas spremlja, se jih sliši že od daleč. Pustni torek je najpomembnejši dan pustovanja. Po jutranji budnici skozi Mozirje pustnaki prispejo pred Občino Mozirje, kjer pustni župan za en dan prevzame oblast od aktualnega mozirskega župana. Čez dan obišečejo podjetja, vrtce in šole ter po kraju širijo pomen pustne šege. Popoldne poteka po ulicah Mozirja mednarodna pustna povorka, ki se je udeležujejo številne slovenske in tuje pustne skupine. Večerno dogajanje se ob glasbi nadaljuje v prireditvenem prostoru. Ob polnoči, ko Pust umre, se začne pepelnica. Na pepelnično sredo sredi Mozirja na parah že od jutra leži lutka Pust. Na popoldanskem pogrebu pospremiijo Pusta na Pekove Lave (travnik v Mozirju) in ga zažgejo. Na trgu je sedmina, kjer postrežejo preste, gorčico, pivo in vino.

Mozirske pustnake prepoznamo po njihovih oblačilih. Z namenom posnemanja trške gospode že od tridesetih let 20. stol. nosijo enotna gosposka oblačila: velik klobuk ali črn cilindar, frak in bele hlače (le za pepelnico oblečejo črne hlače). Do takrat so se njihova pustna oblačila spreminjala in niso bila enotna (po drugi svetovni vojni naj bi si enkrat ali dvakrat izjemoma oblekli tudi pižame).

Na čelu pustnega sprevoda je vedno predstavnik pustnakov, ki nosi *fano* ali bandero, sledita mu člana, ki nosita *rajsa* ali veliko rešeto, skozi katero »presejejo« sočne podrobnosti uglednih meščanov. Za njimi z glasnim igranjem hodijo člani orkestra Boj se ga in preostali pustnaki.

286

Zastava in rešeto, 90. leta 20. stol. (foto Blaž Verbič, 2025, Dokumentacija SEM)

Orkester Boj se ga naj bi ime dobil v petdesetih letih 20. stol. Nihče namreč ni znal igrati na noben instrument, tako da posledično glasba ni bila ničemur podobna. Danes so člani orkestra šolani glasbeniki.

Boben, 90. leta 20. stol. (foto Blaž Verbič, 2025, Dokumentacija SEM)

Razstava, na kateri smo predstavili nove muzejske predmete, pustno šego in pustno dogajanje, je nastala v sodelovanju z mozirskimi *pustnaki*. Za vse informacije

se najlepše zahvaljujem predsedniku društva Marku Presečniku, Robertu Klemenaku, Danilu Mrevljetu in Jožetu Vodebu. Letošnji zapis, kako se odvija pustni čas v Mozirju, velja za leto 2024, kajti pustno dogajanje se z leti spreminja, prilagaja in dopolnjuje. O pustu mozirskem so pisali etnologa Niko Kuret (1994) in Tanja Tomažič (2003), z vidika lokalne skupnosti pa Aleksander Videčnik (1991). Pustna dediščina je nesovna kulturna dediščina, katere glavno gonilo je prav živost, zato posledično lahko primerjalno s starejšimi zapisi beležimo spremembe.

Pust Mozirski je od leta 2017 vpisan v Register nesovne kulturne dediščine (Pust Mozirski).

Mozirski pustniki s podmladkom Pust Mozirski pred muzejem po odprtju razstave, SEM, Ljubljana, 2025 (foto Adela Pukl, Dokumentacija SEM)

REFERENCE

- KURET, Niko
1994 *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PUST MOZIRSKI
2017 Pust Mozirski: Opis enote nesovne kulturne dediščine (elektronski vir). <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?data_filter=dataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3Acid%3D%272-00061%27&page=RNSD> [27. 8. 2025].
- TOMAŽIČ, Tanja
2003 Mozirski pust in pustniki. V: J. Fikfak idr. (ur.), *O pustu, maskah in maskiranju: Razprave in gradiva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 261–270.
- VIDEČNIK, Aleksander
1991 *100 let Pusta mozirskega*. Mozirje: Pustno društvo Pust Mozirski.

POROČILA REPORTS

RAZSTAVNA IN PRIREDITVENA DEJAVNOST SEM V LETU 2024

Maja Kostric Grubišić in Katarina Nahtigal

288

Leto 2024 je bilo za Slovenski etnografski muzej izjemno pestro in uspešno, zaznamovano z intenzivno razstavno in programsko dejavnostjo, ki je prispevala k ohranjanju in promociji slovenske in zunajevropske kulturne dediščine. Osrednji dosežek leta je bila uspešno izvedena postavitev večjega, drugega dela nove stalne razstave *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*. Poleg tega je muzej realiziral dve občasni razstavi, ki sta pritegnili veliko pozornosti: osrednjo lastno razstavo *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* in večjo medinstitucionalno razstavo *Azija sredi Ljubljane: Življenje Skuškovke zbirke*. Izpeljane so bile še tri lastne manjše občasne razstave, ena medinstitucionalna in pet gostujočih (od tega tri manjše). SEM je postavil eno zunanjo razstavo (na ograji pred Kavarno SEM), s šestimi razstavami je gostoval po Sloveniji in s štirimi v mednarodnem prostoru (pri čemer je deloval tudi kot Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine). Na Kitajskem je gostovala odmevna razstava *Čebelarska kultura in umetnost Slovenije*. Letna bilanca torej pokaže 23 razstav in dva virtualna sprehoda, s katerima je SEM bistveno razširil dostopnost svojih zbirk.

Vsestranska aktivnost se je kazala tudi v izvajanju prireditvene dejavnosti. SEM je skupaj realiziral kar 678 vsebin, prireditev in dogodkov (lastnih in gostujočih), kar pomeni povprečno več kot dve vsebini na dan od januarja do decembra 2024 (od tega 414 vodenih ogledov po razstavah). V letu 2024 je muzej obiskalo 25.614 obiskovalcev, od tega 7445 obiskovalcev v skupinah (29 %) in 18.169 individualnih obiskovalcev (71 %). SEM je beležil več kot 162.935 spletnih uporabnikov na svoji spletni strani in 9386 na spletni strani Koordinatorja NKD (skupaj 172.321 uporabnikov) in je angažirano komuniciral s približno 16.017 sledilci na družbenih omrežjih.

SEM se je v letu 2024 pojavil v več kot 264 medijih s 1175 objavami. Največ objav v letu 2024 je bilo na spletu (62 %), sledijo objave v tiskanih medijih (23 %), na radiu (11 %) in televiziji (4 %). Glede na leto 2023 se je v letu 2024 za 5 % povečalo število medijev, ki so poročali o SEM, število objav pa je ostalo približno enako. Muzej je svoje programe intenzivno komuniciral tudi preko digitalnih kanalov, saj je na družbenih omrežjih pripravil kar 1744 objav. Skupni programski doseg, ki zajema program v živo in na spletu, je tako dosegel izjemno število 2422 enot.

Razstave iz leta 2023

Poleg stalnih razstav je bilo v letu 2024 na ogled pet razstav iz preteklih let: 14. januarja se je zaprla razstava *Sveti konji – nebesni jezdeci* (na ogled je bila od oktobra 2022), 18. avgusta se je po skoraj treh letih zaprla razstava *Ljudska umetnost med domom in svetom: Zbirki SEM in ljudske umetnosti NSK skupine IRWIN*; iz leta 2023 pa so bile na ogled še medinstitucionalna razstava *Triennale rokodelstva* (do 3. marca 2024), gostujoča razstava *Poljske jaslice* (do 28. januarja 2024) in osebna razstava študentov ALUO z naslovom *Čas in nematerialnost* (do 11. februarja 2024). Na ploščadi pred upravno hišo SEM je stalno na ogled *Rubikova kocka reciklaže senc&@mocij* umetnice Eve Petrič.

Razstave v letu 2024

289

Stalna razstava

Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti (razstavna hiša SEM, od 2. junija 2024)

(Avtorice in avtorji: Ralf Čeplak Mencin, Gregor Ilaš, Katarina Nahtigal, Natalija Polenec, Tanja Roženberger, Polona Sketelj, Nadja Valentinčič Furlan, Blaž Verbič, Janja Žagar, Nena Židov / SEM; zasnova prostorske postavitve, umestitev razstavnih elementov in celostno oblikovanje razstave: Rok Kete; celostna grafična podoba, grafično oblikovanje razstave in ilustracije interaktivnih točk: Melissa Cerić; sodelavci SEM: uredniški odbor razstavnih besedil: Gregor Ilaš, Natalija Polenec, Polona Sketelj, Nadja Valentinčič Furlan, Nena Židov; snemanje, pridobivanje in urejanje filmskega gradiva: Nadja Valentinčič Furlan; pridobivanje slikovnega gradiva in literature: Miha Špiček, Mojca Račič in avtorji razstave; idejna zasnova animacije *Čas na obrazu*: Janja Žagar; idejna zasnova video mapiranja *Plastenje časa*: Natalija Polenec, Polona Sketelj, Blaž Verbič; idejna zasnova in izbor *Brezčasnih zgodb*: Katarina Nahtigal; idejna zasnova interaktivne točke *Občutek za čas*: Irena Plešivčnik, Natalija Polenec, Blaž Verbič in Žiga Černe, Ivan Žilič; idejna zasnova interaktivne točke *Izbrane novice časopisa Delo*: Živa M. Brecelj, Natalija Polenec, Polona Sketelj; pomoč pri grafičnem oblikovanju: Maja Kocjan; komuniciranje in programi: Maja Kostrič Grubišič, Živa M. Brecelj, Maja Kocjan, Gregor Ilaš; restavriranje in konserviranje predmetov: Gregor Kos, Žiga Rehar, Ana Motnikar, Jožica Mandelj Novak; pedagoške vsebine: Katarina Nahtigal, Sonja Kogej Rus; tehnična podpora: Boštjan Marolt, Silvester Lipovšek, Kristijan Dolenc Rojko, Jan Sintič; izvedba tekstilnih elementov: Jožica Mandelj Novak; administrativna podpora: Natalija Bubnjar; zunanji sodelavci: strokovne sodelavke in sodelavci: Aleš Črnič, Jožica Hafner, Marija Janežič, Lučka Kajfež Bogataj, Tom Levanič, Matjaž Lindič, Maks Merela, Boris Andrej Mlakar, Marko Mugerli, Rok Omahen, Martina Peštaj, Kolja Saksida, Uši Sereinig, Ivan Šprajc, Cveto Zgaga; zgodbe in misli o času: Univerza za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani – Skupina za kreativno pisanje pod mentorstvom Neli Filipič ter posameznice in posamezniki; lektura slovenskih panojskih besedil: Ingrid Slavec Gradišnik; lektura slovenskih podnapisov in misli: Vilma Kavšček; prevodi v angleščino: Helena Biffio Zorko; lektura angleških besedil: Paul Steed; oblikovanje in izvedba osrednjih scen: Katarina Marov, Monika Smolič; izvedba video mapiranja *Plastenje časa*: Beam Team – Stella Ivšek, Anja Romih, Črt Trkman, Aleš Zupanc; izvedba animacije *Čas na obrazu*: Stella Ivšek, Pia Klančar; programiranje avdiovizualnih vsebin in montaža opreme: Grega Lebar – Nanostudio;

zvočno snemanje pravljič: Lenča Ambrožič, Samo Pavlica – Radio Študent; izvedba interaktivne točke *Občutek za čas*: Ivan Žilič – Timing Ljubljana; izvedba interaktivne točke *Izbrane novice časopisa Delo*: Delo d.o.o., Peter Vrškovnik; izvedba razstave: RSN Media d.o.o., Vimo d.o.o.; gradivo na razstavi: razstavljeni predmeti: Slovenski etnografski muzej, Gozdarski inštitut Slovenije, Judovski kulturni center Ljubljana, Muzej krščanstva na Slovenskem, Muzej Velenje, Narodni muzej Slovenije, Pokrajinski muzej Kočevje, Tehniški muzej Slovenije, Tržiški muzej, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Ljubljana, zasebniki; viri fotografij: Slovenski etnografski muzej, Alamy, Dežela kozolcev, Fakulteta za fiziko Univerze na Dunaju, Foto agencija Bobo, Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Kléber Rossillon, Muzej in galerije mesta Ljubljane, Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Muzej novejšje zgodovine Celje, Muzej rezijanskih ljudi, Narodna fototeka Mehike, Narodni muzej Slovenije, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za lesarstvo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, Pokrajinski muzej Celje, Pokrajinski muzej Kočevje, Pokrajinski muzej Koper, Shutterstock, Slovenski državni gozdovi, Wikipedia, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Območni enoti Ljubljana in Novo mesto, Zgodovinski muzej Vendsyssel, zasebni arhivi; filmsko gradivo: Kustodiat za etnografski film Slovenskega etnografskega muzeja, Radiotelevizija Slovenija, Aardman Animations, Casablanca, Viba film Ljubljana, Windrose, Zagreb film, ZVVIKS)

Utrinek s stalne razstave *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* (foto Blaž Verbič)

Od ponedeljka do večnosti je konceptualno drugi del nove stalne razstave *Človek in čas*. Pripoveduje o človekovem odnosu do časa, o doživljanju, dožemanju in razumevanju tega znanega, a hkrati skrivnostnega spremljevalca življenja. O času premišljujemo, govorimo, ga občutimo, raziskujemo, merimo in beležimo z različnih zornih kotov.

Opazujemo ga na sebi, na drugih živih bitjih, na predmetih, v prostoru ... Razstava obiskovalca nagovarja z vprašanji, kaj »dela« Čas? Kroži, teče, ustvarja plasti, stoji ali se le zdi? Čas sam prav zares ne počne ničesar – gre za človekove podobe in ubeseditve ponavljajočih se ritmov, zaporedij, plasti, postankov in navideznosti časa. Sprašujemo se, ali čas vedno teče enako. Se nam včasih zdi, da gre prehitro, ali pa se nam ustavi?

V petih vsebinskih sklopih so na ogled številni predmeti, fotografije in filmi, ki prikazujejo različne odtenke časa. Raznovrstni muzejski in simbolni predmeti spodbujajo razmišljanja o tem, kako doživljamo, razumemo in občutimo čas. Razstava opominja na ciklično dojetje časa skozi prikaze naravnih pojavov, biološkega ritma, merjenja časa, delovnega in prostega časa, praznikov, ki določajo naše življenjske ritme. Spomni, kako in s katerimi napravami so merili čas v preteklosti, kako ga merimo danes, kako delujejo sončne ure, kako je nastal koledar, kaj je svetovni čas, zakaj smo uvedli časovne pasove. O linearosti časa poda razmislek skozi predmete in zgodbe človekovega življenja od rojstva, preko življenjskih mejnikov do smrti. Obiskovalca sprašuje, kako v prostoru, na predmetih, v naravni in kulturni krajini »vidi« in razume čas. Na ogled so ure, oblačila, obutev, igrače, pohištvo, spominki, darila, digitalna oprema, gospodinjski pripomočki, orodje, umetniški in rokodelski izdelki itd., ki odsevajo čas z zapisanimi letnicami, sledmi obrabe, slogovnimi značilnostmi ali zgodbami posameznikov. Z opazovanjem stavb, spomenikov in predmetov ali s poslušanjem glasbe jih glede na slog in simbolni pomen umeščamo v različna zgodovinska, časovna obdobja. Razstava izpostavi tudi notranja občutja, ko se nam zdi, da se čas ustavi v posebnih življenjskih situacijah ali pa občutimo večnost v religijah, mitologijah in pravljičah. Odpira tudi vprašanja, kako se čas obnaša denimo v umetnosti, knjigah, filmih, katere medije uporabljamo za dokumentiranje osebnega in skupnega časa ter kdaj v umetnosti in medijskih podobah iščemo predvsem odmik od dejanskega časa.

S predmeti in podobami iz naše intimne in kolektivne zavesti razstava spodbuja obiskovalce k povezovanju s spomini na določena življenjska obdobja in dogodke ter jih popelje v preteklost, sedanost in prihodnost. Nanizane misli različnih posameznikov in vprašanja o aktualnih temah, povezanih s časom, obiskovalce vodijo v razmislek o njihovem osebnem doživljanju časa.

Osrednja razstava SEM

Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda (razstavna hiša, 24. oktober 2024–31. oktober 2025)

(Avtorica zasnove razstave, kustosinja razstave, vodja projekta in besedila: dr. Bojana Rogelj Škafar; arhitektura in grafično oblikovanje: Miran Mohar, Studio Ploca, zanj Hana Marisa Mohar in Frane Stančič; strokovni sodelavec: Robert Kužnik; dokumentacija: Miha Špiček; restavradorji: Gregor Kos, Žiga Rehar, mag. Ana Motnika, Jožica Mandelj Novak; programi in izobraževalne dejavnosti: Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal; komuniciranje: mag. Maja Kostrič Grubišič, Živa M. Breclj, Maja Kocjan; video gradivo: dr. Nadja Valentinčič Furlan; foto, video zbirke razglednic: Blaž Verbič; koordinatorka izvajalcev: Natalija Bubnjar; tehnična podpora: Boštjan Marolt, Silvester Lipovšek)

Odmevna velika razstava, na kateri je bilo na ogled več kot 120 Gasparijevih slik iz javnih in zasebnih zbirk, je razkrivala motiviko, ki jo je slikar Maksim Gaspari (1883–1980) črpal iz etnografske dediščine, pri čemer je izpostavljala motive pripadnostnih kostumov, svatbe, dedka Mraza in čebelarstva ter bogastvo Gasparijevih razglednic.

292

Po besedah avtorice in kustosinje razstave je celoten Gasparijev opus med 20. in 80. leti 20. stoletja sooblikoval množični likovni okus Slovencev. Pripomogel je k določitvi sestavin za oblikovanje narodove istovetnosti ter vplival na njihovo rabo in utrjevanje notranje in zunanje razpoznavnosti. S tem je pomembno vplival na področje vzgoje in izobraževanja, propagande in odnosov z javnostmi. Rdeča nit Gasparijevega likovnega izraza je ustvarjanje podob načina življenja slovenskega naroda, ki ga je študijsko raziskoval in premišljeno umetniško dopolnjeval. Umetnikova izbira motivov je povezana tudi z njegovim delom, saj je bil Gaspari kot restavrador in risar 20 let zaposlen v Etnografskem muzeju. To mu je omogočalo neposredni stik z muzejskimi etnografskimi zbirkami. V muzeju pridobljena znanja je v različnih zvrsteh svoje likovne ustvarjalnosti uporabljal za interpretacijo etnografske dediščine.

Utrinek z razstave *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (foto Tomo Jeseničnik)

Razstava je bila razdeljena na štiri tematske prostore – belo-modrega, rdečega, zlatega in srebrnega, v katerih so predstavljeni umetnikovi življenjski mejniki, dialog med muzejskimi predmeti in njegovimi risbami, slike z motiviko mitoloških korenin naroda in simbolov slovenstva; sledili so leto, letni časi in prazniki, čebelarški motivi, ples in glasba ter motivi z obrobja družbe. Razstavno pripoved so zaokrožali predmeti vizualne množične kulture z Gasparijevo motiviko mnogih razglednic, ki jih je ustvaril.

Maksim Gaspari je imel pomembno vlogo pri vzpostavljanju likovne podobe mitoloških likov, ki so postali sestavine slovenske narodne simbolike. Izstopali so Lepa Vida, Mlada Breda, Kralj Matjaž, Zlatorog, Blejsko jezero in nagelj, zlasti pa Slovenska

Marija kot narodova univerzalna zavetnica, ki je pogosto odeta v pripadnostni kostum. Slovenska Marija je bila tudi osrednja vizualna podoba razstave.

Razstava je prikazala tudi bogastvo Gasparijevih razglednic. Po prvi svetovni vojni so te postale del množične propagande oziroma posebna zvrst reklamnih tiskovin, s katerimi so podjetja komunicirala s kupci. Bile so medij, s katerim je Dijaško umetniško društvo Vesna na Dunaju na začetku 20. stoletja vstopilo v polje množične kulture. Leta 1904 je klub založil in izdal 36.000 razglednic, med njimi tudi serijo Slovensko dekle Maksima Gasparija. Po drugi svetovni vojni je postal motivni svet Maksima Gasparija sestavni del trženja v množični kulturi.

Nenazadnje pa je razstava opomnila tudi na dejstvo, da je bil prav Maksim Gaspari tisti, ki je ustvaril podobo dedka Mraza, kakršno poznamo še danes. Po drugi svetovni vojni se je namreč v novem družbenem sistemu kot umetnik lotil likovne podobe iz Rusije uvoženega dedka Mraza. Po naročilu Zveze prijateljev mladine so leta 1952 izšle tri razglednice z motivom dedka Mraza, oblečenega v kožuh, s polhovko na glavi in cekarjem, na katerem je namesto monograma IHS ali srca naslikana rdeča peterokraka zvezda.

Lastne manjše občasne razstave

Ponikovske mačkare (razstavna hiša, 8. februar 2024–10. marec 2024)

(Avtorja razstave: mag. Adela Pukl, dr. Tomaž Simetinger; kustosinja razstave: mag. Adela Pukl; strokovni sodelavci razstave: Janez Gačnik, mag. Anja Jerin, Miha Špiček, Blaž Verbič; oblikovanje razstave: Maša Bogataj u. d. i. a., Barbara Bogataj - Kokalj, u. d. i. a.; restavriranje razstavljenih predmetov: Gregor Kos, mag. Ana Motnikar, Žiga Rehar; komuniciranje: mag. Maja Kostric Grubišić, mag. Irena Plešivčnik; fotografije: Adela Pukl, Tomaž Simetinger, Miha Špiček, Blaž Verbič; film: Ponikovske mačkare, Ponikve, 2007, snemanje Nena Židov, montaža Manca Filak, produkcija Slovenski etnografski muzej, 2017, 10 minut; jezikovni pregled: Irena Destovnik; prevod: Tanja Ostrman Renault; tehnična pomoč: Boštjan Marolt)

Razstava pustnih likov, ki jo je pripravil SEM kot Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, je bila že tradicionalno odprta na Prešernov dan. Predstavila je pet celotnih pustnih oprav ponikovskih mačkar (*ta lep par – punca in fant, petelin, podive in krznena košuta*), fotografije drugih pustnih likov in film o poteku pustne šege na pustni torek.

Ponikovske mačkare, tradicionalna pustna skupina iz Ponikev (Dobropolje), se na pustovanje pripravljajo že nekaj tednov pred prireditvijo. Sestajajo se v gasilskem domu, kjer iz papirja izdelujejo naličja (larfe) in popravljajo drugo pustno opremo (limanje). Dediščino (maske, oprave in šego) ohranjajo člani (neformalne) fantovske skupnosti. Že mesec dni pred pustom začnejo po vasi poditi otroke, na pustno nedeljo raznašajo pustni časopis in pripravljajo poseben program. Na pustni torek, dan glavnega dogajanja, dopoldne uprizorijo *poberijo* po hišah, popoldne predstavo s šaljivim programom, zvečer ples po hišah in zabavo s sprejemom v fantovsko skupnost. Pustno dogajanje na pepelnico konča sežig pusta.

Skupino Ponikovskih mačkar sestavljajo različni tradicionalni liki (*podivci, ta star in ta stara, ta lep par, godec*). Med najznačilnejše sodi pet podivcev (*petelin, košuta, Huhu, policaj in podive*) z visokimi pokrivali in naličji, s pisanimi oblekami in z ogrinjali. Maske Ponikovskih mačkar ne smejo zapustiti vasi, nadenejo pa si jih lahko le v fantovsko družbo že sprejeti domači fantje. Potek pustne šege je povsem v rokah neformalne fantovske družbe HU-ZPP. Člani fantovske družbe so (brez izjeme) domačini. Vanjo se lahko na povabilo vključijo pri šestnajstih letih, člani ostanejo do poroke oz. dokler ne dobijo otroka. Fantovska družba je med ključnimi dejavniki javnega življenja v Ponikvah. Organizira piknike, kresovanja, izlete, postavlja mlaje mladoporočencem in obiskuje poroke. Na pustni torek zvečer morajo fantje, da postanejo člani družbe, opraviti krst.

294

Prepletenost svetov: Zunajevropske zbirke v obdobju neuvrščenosti (razstavna hiša, 9. maj–9. september 2024)

(Vodja razstavnega projekta: dr. Tina Palaić; avtorja razstave in besedila: dr. Tina Palaić, dr. Marko Freljih; avtorja fotografskega dela razstave: Miha Špiček, Blaž Verbič; grafično oblikovanje in postavitve razstave: Maja Kocjan; pomoč pri oblikovanju: Žiga Rehar; gradivo za razstavo so prispevali: Slovenski etnografski muzej, Narodni muzej Slovenije, Pokrajinski muzej Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Marinka Oblak / arhiv Pavle Štrukelj, Radiotelevizija Slovenija; raziskave in razstave o Afriki, spremljevalni film k razstavi: dr. Nadja Valentinčič Furlan; izobraževalni programi: Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal, Nina Dečko; komuniciranje: mag. Maja Kostric Grubišič, Živa M. Brecelj, Maja Kocjan; tehnična podpora: Silvester Lipovšek, Boštjan Marolt, Kristijan Dolenc Rojko; prevod: Urška Furlan; jezikovni pregled: Vilma Kavšček)

Slovenski etnografski muzej je v letu 2024 obeležil 60. obletnico vzpostavitve Muzeja neevropskih kultur v Goričanah. Ob tej priložnosti je sočasno odprl dve razstavi: *Prepletenost svetov: Zunajevropske zbirke v obdobju neuvrščenosti* in *Popotovanja spominov preko krajin Alžirije v 60. letih 20. stoletja*, avtorice Nine Zdravič.

Vrhunec povezav med slovenskim prostorom in državami globalnega juga sega v obdobje po drugi svetovni vojni, ki ga je zaznamovalo tudi gibanje neuvrščenih. Gibanje je povežalo številne po drugi svetovni vojni nastale neodvisne države s kolonialno preteklostjo. Med državami ustanoviteljicami gibanja je bila tudi Jugoslavija, ki je poleg političnega sodelovanja razvijala sodelovanje z državami v razvoju tudi na ekonomskem, znanstveno-tehničnem, kulturnem in izobraževalnem področju.

Avtorja razstave *Prepletenost svetov: Zunajevropske zbirke v obdobju neuvrščenosti* sta na razstavi izpostavila takratno tesno sodelovanje na področju kulture, ki je vključevalo večstransko predstavljanje del umetnikov iz držav neuvrščenih. Prirejali so zlasti etnološke razstave iz azijskih, afriških in južnoameriških držav. Tako so države v razvoju postale pomemben del jugoslovanskega političnega, znanstvenega, kulturnega in javnega diskurza.

Razstava je na eni strani osvetlila gradivo iz Muzeja neevropskih kultur iz Goričan – takratno zamišljanje Drugega v slovenskem prostoru je bilo predstavljeno s fotografskim

gradivom z razstav, razstavnih katalogov in plakatov ter izsekov iz časopisov in publikacij. Na drugi strani pa je razkrila obdobje gibanja neuvrščenih, ko so se za kulture v državah v razvoju zanimali številni slovenski strokovnjaki in strokovnjakinje. Za študij ali raziskovanje so lahko pridobili jugoslovansko štipendijo ali štipendijo države gostiteljice, nekateri pa so te dežele obiskali v okviru poklicnih zadolžitev ali turističnih aranžmajev.

Na razstavi je bilo predstavljeno delo treh kustosinj, ki so kot muzejske strokovnjakinje z afriško celino vzpostavile posebne vezi. Zgodbe treh žensk je povezovalo njihovo prizadevanje za razvijanje znanstvenega in muzejskega dela, povezanega z afriško celino. Pavla Štrukelj, kustosinja Muzeja neevropskih kultur, je priredila vrsto avtorskih in gostujočih razstav iz številnih afriških držav, mnoge je tudi obiskala. Bernarda Perc, kustosinja Pokrajinskega muzeja na Ptujju, je študirala v Egiptu in Münchnu in si kot prva slovenska egiptologinja prizadevala za razvoj te vede v Sloveniji. Štefka Cobelj, direktorica Pokrajinskega muzeja na Ptujju, pa je po svoji upokojitvi kot svetovalka za muzejsko dejavnost razvijala muzealstvo v Somaliji.

Popotovanje spomina preko krajin Alžirije v 60. letih 20. stoletja (razstavna hiša, 9. maj–9. september 2024)

(Kustosinja in avtorica razstave: Nina Zdravič; znanstvena sodelavca: dr. Marko Frelih, dr. Bojana Rogelj Škafar; likovna interpretacija vsebinskega koncepta razstave in grafično oblikovanje: Mojca Turk; besedila: Nina Zdravič; video s fotografijami: Andrej Zdravič; koordinatorka razstave: mag. Maja Kostric Grubišič; dokumentacija in digitizacija fotografskega arhiva: Blaž Verbič; restavratorji: mag. Ana Motnikar, Jožica Mandelj Novak, Gregor Kos, Žiga Rehar; komuniciranje in programi: mag. Maja Kostric Grubišič, Živa Brecelj, Maja Kocjan; programi in izobraževanje: Sonja Kogej Rus; knjižnica: Gregor Ilaš; tehnična podpora: Silvester Lipovšek, Boštjan Marolt; fotografije: dr. Franjo Zdravič MD in A.Z. (Alžirija 1963 – 1967), Abdeslam Khelil (črno-bele fotografije iz Sahare, 1965); scenarij in restavriranje fotografij za video: Andrej Zdravič; zbirka predmetov in fotografij na razstavi: zapuščina družine Zdravič; prevodi: David Limon, Nina Zdravič; jezikovni pregledi: Vilma Kavšček, dr. Bojana Rogelj Škafar, David Limon.)

Razstavna pripoved je vabila k odkrivanju Alžirije, retrospektivno je portretirala v veliki meri še neokrnjeno naravo in nekatere tradicije, skozi razstavne sklope je priklicala poti, pokrajine, puščavo, podeželje in poglede na raznoliko alžirsko kulturno krajino iz 60. let 20. stoletja. Avtorica je z utrinki na ta čas v Alžiriji obudila spomine zlasti na številna družinska potovanja in predstavila drobce pričevanj o bogastvu naravne in kulturne dediščine te severnoafriške države in, kot pravi sama, je razstava neke vrste zrcalni portret – nasprotni tok idej o tem obdobju v državi, ki je takrat gradila svojo neodvisnost. Osamosvojitve Alžirije leta 1962, ki je sledila sedemletni vojni za neodvisnost, je predstavljala za to državo zgodovinsko prelomnico z otipljivimi znamenji prehoda izpod evropske kolonialne vladavine in njenimi posledicami.

Utrinek z razstave *Popotovanje spomina preko krajin Alžirije v 60. letih 20. stoletja*
(foto Blaž Verbič)

Alžirija se je v prvih letih neodvisnosti soočala s pomanjkanjem strokovnjakov, znanj in ustrezne infrastrukture, kar je kot država v razvoju reševala s podporo in z zavezništvom držav gibanja neuvrščenih. Z njimi je sodelovala in razvila uspešno mednarodno »tehnično kooperacijo«, ki je spodbujala prenos znanja, gospodarski in socialni napredek, predvsem z nekdanjo SFR Jugoslavijo, katere del je bila tedaj Slovenija. V okviru tega sodelovanja je bil avtoričin oče, zdravnik prof. dr. Franjo Zdravič, specialist za plastično in rekonstruktivno kirurgijo, leta 1962 napoten na večletno medicinsko misijo v Alžiru. Drugi družinski člani so se mu pridružili leta 1963 in tam ostali štiri leta, do 1967.

Na razstavi je bila predstavljena manjša zbirka umetnostnih obrti Berberov (nakit, preproge, lončene in bakrene posode), ki imajo pomembno vlogo pri ohranjanju severnoafriške kulture, njenih tradicij in simbolov, ter so zanimive zaradi geometrijskih vzorcev, likov, trikotnikov, rozet, rombov, krogov, črt, pik. Dekorativni motivi na nakitu, preprogah, keramiki so prikazali bogato ustvarjalnost – kot likovna interpretacija filozofskih razlag sveta, življenja, ver ter mysticizma. Predmeti so bili zbrani na družinskih potovanjih po Alžiriji.

Edinstvene prizore narave alžirskih pokrajin na razstavi je prikazoval video s fotografijami iz obsežnega družinskega arhiva starih diapozitivov in negativov. Izdelal ga je filmski ustvarjalec in režiser Andrej Zdravič. Na ogled je bila tudi manjša zbirka izvirnih črno-belih umetniških fotografij alžirske puščave, ki jih je leta 1965 posnel priznani alžirski mojster fotografije Abdeslam Khelil iz mesta Ouargle v oazi Sahare in jih podaril avtoričinemu očetu.

Medinstitucionalne razstave

Azija sredi Ljubljane: Življenje Skuškov zbirke (razstavna hiša, 29. maj 2024–maj 2026)

(Avtorji razstave: dr. Helena Motoh / ZRS Koper, dr. Nataša Vampelj Suhadolnik / FF UL, dr. Gerald Kozicz / TU Graz, Max Frühwirt / TU Graz, mag. Ralf Čeplak Mencin / SEM; besedila: dr. Tina Berdajs, mag. Ralf Čeplak Mencin, Max Frühwirt, dr. Klara Hrvatin, dr. Gerald Kozicz, dr. Helena Motoh, dr. Chikako Shigemori Bučar, dr. Nataša Vampelj Suhadolnik, dr. Maja Veselič, dr. Nataša Visočnik Gerželj, študentke Oddelka za azijske študije FF UL (Ajda Pristovšek Podergajs, Wang Liang, Lucija Berčič); oblikovanje razstave: RAKETA / projektna skupina: Katjuša Kranjc, Maja Horvat, Rok Kuhar; vizualna interpretacija vsebine razstave in celostna podoba: DGDESIGN / Danijela Grgić; koordinatorka projekta: Natalija Polenec; strokovna sodelavka razstave: dr. Tina Palaić; restavradorji: Gregor Kos, Žiga Rehar, mag. Ana Motnikar, Jožica Mandelj Novak; priprava fotografskega gradiva: Blaž Verbič, Miha Špiček; programi in izobraževalne dejavnosti: Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal; komuniciranje in programi: mag. Maja Kostrić Grubišič, Živa M. Breclj, Maja Kocjan; tehnična podpora: Boštjan Marolt, Kristijan Dolenc Rojko, Silvester Lipovšek, Jan Sintič, Gabrijel Ris; fotografije in slikovno gradivo: SEM, Janez Lombergar, Angelika Hribar, Pokrajinski muzej Kočevje, Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, Academia Sinica, Zgodovinski arhiv Ljubljana, dr. Nataša Vampelj Suhadolnik, dr. Helena Motoh; avtorji videov: Vladimir Perišič, Drago Kocjančič, Uršula Ana Mrežar, Marko Kumer Murč, Max Frühwirt; AR gradivo in 3D natisnjeni modeli: Max Frühwirt; lasersko izrezana sestavljanca: Gerald Kozicz; jezikovni pregled: dr. Nina Novak Kerbler (slovenski jezik), Kristina Waller / Jezikovna zadruga Soglasnik (angleški jezik); infografika in retuša fotografij: Tit Gomez Grgić / DGDESIGN; izvedba grafičnega oblikovanja: Epigram d.o.o.; partner spremljevalnega programa razstave: Konfucijev inštitut Ljubljana)

297

Utrinek z razstave *Azija sredi Ljubljane: Življenje Skuškov zbirke* (foto Blaž Verbič)

Razstava je predstavila vznemirljivo življenjsko zgodbo Ivana Skuška ml. in Tsuneko Kondō Kawase, prvotnih lastnikov bogate zbirke azijskih umetnin, ki jo hrani SEM, njen večji del pa je bil predstavljen na razstavi. Na ogled je bilo okoli 130 predmetov, ki jih je Ivan Skušek pred dobrimi sto leti pripeljal v Ljubljano.

298

Ivan Skušek ml. je po študiju na trgovski akademiji v Gradcu vstopil v cesarsko kraljevo mornarico, kjer je kmalu napredoval v mornariškega komisarja. Julija 1913 je kot oficir za oskrbovanje (intendant) na avstro-ogrski vojni ladji SMS *Kaiserin Elisabeth* iz пристanišča Pulj odplul proti Vzhodni Aziji. Poleti 1914 jih je tam dosegla prva svetovna vojna in po vojni napovedi Japonske Nemčiji in Avstriji se je posadka pridružila nemškimi vojakom pri obrambi nemške koncesije na polotoku Shandong. Poraženi mornarji so pristali v ujetništvu na Japonskem, nekateri, med njimi tudi Skušek, pa v Peking. Tudi v prisilnem bivanju (konfinaciji) je Skušek delal kot glavni oficir za oskrbovanje, imel dovoljenje za prost izhod in se lahko svobodno gibal po Peking. Med njegovim bivanjem na Kitajskem (1914–1920) je bil zaradi večjih političnih sprememb in vdora tujih sil trg z umetninami še posebej živahen, kar mu je olajšalo nakupovanje starin. V Peking je spoznal Japonko Tsuneko Kondō Kawase (pozneje se je preimenovala v Marijo Skušek) in se z njo poročil. Leta 1920 se je z njo in njenima otrokoma iz prvega zakona vrnil v Ljubljano, za njima pa je kmalu pripotovala tudi izjemna zbirka kitajskih in japonskih predmetov.

Ivan in Tsuneko sta želela vzpostaviti azijski muzej, odprt za javnost, kar jima ni uspelo. Vse do smrti, Ivan do leta 1947, Tsuneko pa do leta 1963, sta živela med predmeti, ki sta jih pripeljala s Kitajske. Širok krog znancev in prijateljev ter številni drugi obiskovalci njenega doma so pri njima spoznavali kulture in umetnosti Vzhodne Azije. Tsuneko je bila na tem področju še posebej dejavna, veliko je predavala, nastopala na radiu, sodelovala z gledališči, učila japonski jezik in še marsikaj. Že pred drugo svetovno vojno so si številni Ljubljančani k njima prihajali ogledovat zbirko, po vojni pa je njuno stanovanje na Strossmayerjevi ulici v Ljubljani začelo delovati kot neke vrste zasebni muzej – umetnine so prihajali občudovat slovenski in tuji umetniki in intelektualci. Skuška sta številne predmete podarila družini in prijateljem, nekaj pa sta jih bila prisiljena tudi prodati. Od smrti Tsuneko Kondō Kawase leta 1963 zbirko hrani Slovenski etnografski muzej.

Razstava je odpirala vprašanja nastanka zbirke in umetnostnega trga v tedanjem Peking, sledila je prevozu zbirke v Evropo, prikazala je zgodbo družine Skušek in rekonstruirala življenje, vpeto med natlačene predmete v več stanovanjih. Predstavljeni so bili tudi Skuškovi poskusi, da bi zbirka postala samostojen azijski muzej. Prvič po sto letih je bila na razstavi na ogled maketa kitajske stavbe, ki so jo leta 2023 v SEM obnovili strokovnjaki iz Palačnega muzeja v Peking. Pot po razstavi je vodila v rekonstruirano dnevno sobo Skuškovih, kjer so obiskovalci podoživeli izkušnjo stika z vzhodnoazijsko kulturo. Poleg makete in izbranih pohištvenih kosov je bila na ogled še vrsta izjemnih predmetov iz Skuškove zbirke, kot na primer veliko rezljano stojalo z ogledalom, zbirka budističnih kipcev in vezena dvorna oblačila. Posebej je razstavljena tudi zbirka nenavadnih kitajskih predmetov, ki je imela v domu Skuškovih posebno mesto – med njimi so izstopali pribor za uživanje opija, golobje piščali in glasbila. Sklepni del razstave je bil posvečen možnostim, ki jih za raziskovanje in predstavitev muzejskih zbirk odpirajo

sodobne tehnologije. Obiskovalci so si lahko ogledali virtualno simulacijo muzejskega predmeta in proces raziskovanja predmetov s pomočjo 3D-modeliranja.

Razstava je nastala v okviru raziskovalnih projektov *Vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji: Vpetost slovenskega prostora v globalno izmenjavo predmetov in idej z Vzhodno Azijo* in *Življenje Skuškovne zbirke: Od dnevne sobe do virtualnega muzeja*. Razstavo je SEM pripravil v sodelovanju z Znanstveno-raziskovalnim središčem Koper, Oddelkom za azijske študije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Inštitutom za arhitekturo in medije Tehniške univerze v Gradcu v Avstriji.

Ples – Živa dediščina Evrope v gibanju (razstavna hiša, 10. oktober 2024–15. junij 2025)

299

(Kustosinji razstave: mag. Anja Jerin, mag. Adela Pukl; avtorji besedil: dr. Rebeka Kunej, dr. Ana Vrtovec Beno (ZRC SAZU, Slovenija); mag. Anja Jerin, mag. Adela Pukl (SEM, Slovenija); dr. Raluca Andrei, dr. Simona Mălearev (ASTRA Museum, Romunija); dr. Maria I. Koutsouba (NKUA-SPESS, Grčija), dr. Zoi N. Margari (HFRC-AA, Grčija); dr. Dóra Pál-Kovács (SKANZEN, Madžarska); Tone Erlie Myrvold, Johanna Holmes, Celina Gallo (Sff, Norveška); strokovna pomoč: Fruzsina Arkhely, Eirik Fagerslett, Tone Fegran, dr. Siri Mæland, Espen Mindrebo, Janka Steib, Sjur Viken; prevod v slovenščino: Andreja Šalamon Verbič; jezikovni pregled: Irena Destovnik; angleški jezikovni pregled: Dana Bercu; fotografije: Chariton A. Charitonidis, Boštjan Rous, Konstantinos Dimopoulos, Tone Erlie Myrvold, Balázs Farkas-Mohi, Eleni Filippidou, Georgios Fountzoulas, Celina Gallo, Vasileios Karfis, Drago Kunej, Rebeka Kunej, Zoi N. Margari, Adela Pukl, Urška Glavač Sraka; oblikovanje razstave: Digital Tribe Studio Srl, Sibiu, Romunija; restavriranje razstavljenih predmetov: Gregor Kos, mag. Ana Motnikar, Žiga Rehar, Jožica Mandelj; tehnična pomoč: Boštjan Marolt, Silvester Lipovšek; vizualne vsebine: Peter Vrčkovnik, Mountainattack.com; komuniciranje: mag. Maja Kostric Grubišič, Živa M. Breclj)

Razstava, ki je nastala v okviru EU projekta *Ples kot nesnovna kulturna dediščina: Novi modeli omogočanja participativnih plesnih dogodkov*, je odstirala vlogo plesne dediščine v vsakdanjem življenju in razumevanje njenega pomena v Evropi. Predstavitev izbranih plesnih skupnosti so dopolnjevali krajši filmi iz Romunije, Belgije, Madžarske, Norveške, Grčije in Slovenije ter ponudili dodaten vpogled v bogato evropsko plesno dediščino. Razstavni plesni prostor je obiskovalce spodbujal k aktivni vključitvi; posebnost razstave je bila projekcija, ki je obiskovalce vabila k učenju osnovnih korakov prekmurskih plesov *sotiš* in *šamarjanka*. To sta še vedno živa plesa v paru, ki se spontano plešeta ob različnih priložnostih, npr. na družinskih srečanjih, porokah, maturantskih plesih in veselicah. Najdlje sta se ohranila v Prekmurju, kjer sta pomemben identifikacijski element lokalnega prebivalstva. Projekcija za učenje plesov je nastala v sodelovanju SEM in članov folklorne skupine *Kulturnega društva MARKO Beltinci*.

Evropski projekt *Ples kot nesnovna kulturna dediščina: Novi modeli omogočanja participativnih plesnih dogodkov (Dance as ICH)*, ki ga je sofinanciral program Evropske unije Ustavljajna Evropa, je združeval več kot 20 raziskovalcev, kustosov, plesnih učiteljev in arhivarjev iz devetih partnerskih ustanov iz šestih držav, ki so med letoma 2022 in 2025 raziskovali plesno izročilo kot živo dediščino različnih skupnosti.

Gostujoča razstava

France Marolt in njegove zapuščine (razstavna hiša, 10. oktober 2024–26. januar 2025)

(Avtorici razstave: dr. Urša Šivic in mag. Anja Serec Hodžar / GNI ZRC SAZU; besedilo: dr. Urša Šivic; koordinatorka razstave: mag. Adela Pukl; oblikovanje: Darja Klančar, Katja Florjanc; strokovna pomoč: Brane Demec, dr. Franci Hribovšek, dr. Marko Štepec; restavriranje: mag. Ana Motnikar; gradivo: GNI ZRC SAZU in drugi; fotografije: Rudolf Mušič in Špela Šivic; priprava multimedijskih vsebin: Peter Vrčkovnik, Mountainattack.com; komuniciranje: mag. Maja Kostric Grubišič, Živa Breclj; jezikovni pregled: dr. Marija Klobčar, dr. Marjeta Pisk; prevod: Tanja Kuret, Hana Brezovnik; tehnična pomoč: Boštjan Marolt in Silvester Lipovšek)

300

Razstava je v središče postavila osebnost in delo Franceta Marolta (1891–1951), ki je kot raziskovalec, skladatelj in dirigent pomembno zaznamoval številna področja slovenskega raziskovalnega in kulturnega prostora prve polovice 20. stoletja. Njegova zapuščina dokazuje, da je šlo za preplet raziskovalca in umetnika, ki je bil v glasbo vpet že od mladosti, od konca 20. let prejšnjega stoletja pa je zastavil ključne smernice svojega delovanja v umetniškem, raziskovalnem, pedagoškem in publicističnem delu. Bil je visoko cenjena osebnost, kar dokazujejo vloge v številnih organizacijah in komisijah pa tudi dopisovanja z nekaterimi pomembnimi sodobniki v slovenskem in jugoslovanskem prostoru.

Razstava je orisala zlasti Maroltovo ključno idejo: iskanje tistega folklornega gradiva, s katerim je utemeljeval slovensko nacionalno istovetnost. Njegova veljava in pomen sta se ohranila do danes, predvsem v zborovski in plesno-poustvarjalni umetnosti ter glasbeni folkloristiki, najbolj pa je prepoznan po delovanju Akademске folklorne skupine France Marolt, Akademskega pevskega zbora Tone Tomšič in Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU. Razstava je razkrivala še veliko več o Maroltovem delovanju, med drugim dokumente, ki pričajo o njegovi raziskovalni zagnanosti, predanosti glasbi in iskanju idealov, ki jih je želel doseči z umetnostjo, ter tistih vzgibov, ki so ga vodili v iskanju slovenskosti, izvirnosti in avtentičnosti.

Manjše gostujoče razstave

Plavajoče oblike (razstavna hiša, Atelje SEM, 11.–31. marec 2024)

(Avtorji del: Leonardo Arnej Agič, Vanesa Andrejčič, Tisa Bačnik, Ivo Bavec, Neža Bečan, Klemen Bergoč, Zarja Burkelje, Aljaž Cukjati, Emily Čeperković Čadež, Suri Facheris, Ana Gašperlin, Zara Hrovat, Roza Ivana Intihar, Neca Jazbec, Matic Jensterle, Tia Kadivnik, Luka Krebs, Katja Ločniškar, Maja Lombar, Manca Mesec, Yona Ocegüera Battelino, Lina Oražem, Lucija Pavlin, Kolja Starovojtov, Liza Zrnec, Amanda Zupan Kovčan, Sara Žitnik; mentorji: Andraž Rudi Vrhovšek, Igor Stanko, Neje Stupan, SŠOF; oblikovanje in grafična zasnova razstave: Andraž Rudi Vrhovšek u. d. i. o.; koordinatorki: Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal; komuniciranje: mag. Maja Kostric Grubišič)

Razstava je nastala z mislijo na pomembnost slovenske snovne in nesnovne kulturne dediščine, s katero smo povezani. Industrijski oblikovalci vsakodnevno premišlujejo o

življenju v prihodnosti, zato so dijaki in mentorji Srednje šole za oblikovanje in fotografijo (SŠOF) Ljubljana razstavo oblikovali z vidika ohranjanja narave in kreativnosti za najmlajše. Priložnostna razstava je bila odprta na predvečer gregorjevega (11. marec) in je predstavila gregorčke iz naravnih materialov. Oblikovani gregorčki so bili okvir, iz katerega naprej raste otroška domišljija. Izdelani so bili iz naravnih materialov, po prvi plovi pa so se lahko spremenili v uporabne predmete, kot so svečniki, stojala za nakit in igrače.

Edinstven trenutek, enkratna priložnost (upravna hiša, 20. marec–6. maj 2024)

(Razstava Društva Chadō Urasenke Tankokai Slovenija v sodelovanju s SEM)

Fotografska razstava je predstavila utrinke poti čaja v Sloveniji med letoma 2006 in 2024, bistvo minljivih trenutkov in cenjenih mejnikov. Skozi objektiv, prežet z duhom japonskega idioma *Ichigo Ichi-e*, kar pomeni »en čas, ena priložnost«, je razstava vabila gledalce, da objamejo lepoto minljivosti in pomen vsakega minevajočega trenutka. Od umirjenih čajnih obredov do živahnih kulturnih dogodkov je vsaka fotografija odražala predanost članov in članic društva Chadō Urasenke Tankokai Slovenija. Obenem je bila razstava zahvala za odlikovanje, ki ga je Društvu podelilo japonsko Ministrstvo za zunanje zadeve oktobra 2023 za prispevek in širitev japonske kulture v Sloveniji z delovanjem na Poti čaja.

301

Andrej in Marija Štremfelj: Nepalski vrhovi (upravna hiša, 27. maj–31. december 2024)

(Avtorja fotografij: Andrej in Marija Štremfelj; koordinatorka razstave in komuniciranje: mag. Maja Kostrić Grubišić)

Dan Sagarmathe oz. Mount Everesta Nepalci vsako leto obeležujejo 29. maja. Leta 2024 je minilo že 71 let od prvega vzpona na najvišjo goro sveta. Ob tej priložnosti je SEM v sodelovanju z generalnim konzulatom Nepala pripravil fotografsko razstavo alpinističnih vzponov na Mount Everest zakoncev Štremfelj, odprtje pa je spremljal pester kulturni dogodek.

Obrazstavni program stalne razstave *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*

Morje čikov: Človek v času plastike (razstavna hiša, 28. marec 2024–19. maj 2024)

(Avtorici razstave: Alenka Kreč Bricelj in Maja Rijavec, Smetumet; sodelujoči umetniki: Arjan Pregl, Sangara Perhaj, Matej Kocjan - Koco, Tanja Pađan - Kiss the Future, Gala Alica Ostan Ožbolt, Sara Skenderija, Nataša in Katja Skušek; koordinatorka razstave: dr. Nena Židov; videi na razstavi: dijaki ljubljanskih srednjih šol; lektura slovenskih besedil: Jezikovna zadruga Soglasnik; prevodi v angleški jezik: Helena Biffio Zorko; komuniciranje: mag. Maja Kostrić Grubišić, Živa M. Breclj; tehnična pomoč: Boštjan Marolt, Kristijan Dolenc Rojko, Silvester Lipovšek; projekt je podprt s sredstvi Programa ACF v Sloveniji 2014–2021)

Gostujočo razstavo je pripravilo socialno podjetje Smetumet in je bila prva razstava v novem obrazstavnem ciklu *Srečevanja v času* ob stalni razstavi *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*. Predstavila je prisotnost plastike v morju kot posledico odmetavanja cigaretnih ogorkov – čikov, del razstave pa so bila umetniška dela, intervencije, oblikovalski izdelki in instalacije.

Proizvodnja in uporaba plastičnih izdelkov se je do danes razmahnila do te mere, da ogroža okolje, živali in človeka. Zavržena plastika je v različnih oblikah prisotna na kopnih in vodnih površinah Zemlje. Razstava je opozarjala na pereč problem onesnaževanja okolja zaradi pet bilijonov cigaretnih ogorkov, ki jih ljudje vsako leto odvržemo v naravo, slej ko prej pa končajo v morju. Posamezen cigaretni ogorek lahko zastrupi približno 1000 litrov vode. Ogorki v morju razpadejo v mikroplastiko in škodujejo morskemu ekosistemu, kar je bilo dokazano v več študijah, med drugim v študiji o škodljivosti ogorkov za morske in sladkovodne ribe ter v študiji o škodljivih vplivih cigaretnih ogorkov na rast nekaterih vrst trav in detelje.

302

Zunanja razstava

Muzeji za izobraževanje in raziskovanje (travnik pred Kavarno SEM, 17. maj–9. september 2024)

(Sodelujoči muzeji: Moderna galerija (MG+MSUM), Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Muzej športa, Muzej krščanstva na Slovenskem, Narodna galerija, Narodni muzej Slovenije, Prirodoslovni muzej Slovenije, Slovenska kinoteka in Muzej slovenskih filmskih igralcev, Slovenski etnografski muzej, Slovenski gledališki inštitut – Gledališki muzej, Slovenski šolski muzej, Tehniški muzej Slovenije, Vojaški muzej Slovenske vojske, Muzej za arhitekturo in oblikovanje; koordinatorka razstave: Ana Kandare, MAO; komuniciranje: mag. Maja Kostric Grubišić, SEM, Ana Kandare, MAO)

Muzeji smo dinamična izobraževalna središča, ki spodbujamo radovednost, ustvarjalnost in kritično mišljenje. V okviru mednarodnega muzejskega dne, katerega tema je bila *Muzeji za izobraževanje in raziskovanje*, smo državni muzeji s skupno panojsko razstavo plakatov javnost povabili k razmisleku o izobraževanju v prihodnosti. Skupaj smo opozarjali na pomen muzejev kot dinamičnih izobraževalnih ustanov, ki spodbujajo učenje odkrivanja in razumevanja različnih kultur, ter pokazali, da skrbimo za izmenjavo in bogatenje vsakdana ter krepimo vzajemno razumevanje in sodelovanje.

Gostovanja SEM po Sloveniji

Vrbišće šjme (Pavlovčeva galerija v Ilirski Bistrici, 18. januar–14. februar 2024)

(Avtorica razstave: mag. Adela Pukl; kustosa razstave: mag. Adela Pukl, Miha Špiček; strokovni sodelavci razstave: mag. Anja Jerin, dr. Nadja Valentincič Furlan, Blaž Verbič, SEM, Tomaž Prosen, Boris Čekada, KTD Vrbišće Šjme Vrbica)

Razstava Vrbišće šjme je že bila na ogled v SEM v pustnem času leta 2023, leto kasneje pa je gostovala »doma« v Vrbici pri Ilirski Bistrici, od koder so oprave pustnih likov. Te je SEM odkupil leta 2022 za svojo zbirko. Razstavo je SEM pripravil v sodelovanju z Občino Ilirska Bistrica in TIC Ilirska Bistrica.

Triennale rokodelstva (Posavski muzej Brežice, 14. marec–15. maj 2024)

(Medinstitucionalni projekt Koroškega pokrajinskega muzeja, Slovenskega etnografskega muzeja in Muzeja za arhitekturo in oblikovanje; vodja projekta: mag. Tadej Pungartnik, Koroški pokrajinski muzej; kustosinje razstave in avtorice razstavnega besedila: dr. Cvetka Požar / MAO, dr. Tanja Roženberger / SEM, Maja Vardjan / MAO; zgodba o nožu: Posavski muzej Brežice)

Razstava treh ustanov, ki je bila najprej na ogled v Koroški galeriji likovnih umetnosti, nato v Slovenskem etnografskem muzeju in Muzeju za arhitekturo in oblikovanje, je v letu 2024 gostovala še na Dolenjskem. Triennale rokodelstva predstavlja razstavo sodobnih in inovativnih izdelkov na temeljih bogate kulturne dediščine Slovenije. Razstava je v preoblikovanem konceptu nadgrajevala bogato tradicijo razstav domače in umetnostne obrti v Slovenj Gradcu. Tokratna vsebina je odražala spremenjena razmerja na področju kultur ročnega izdelovanja ter izpostavila aktualnost in relevantnost tovrstnih procesov. Posavski muzej Brežice je kot dodatni del razstave izpostavil zgodbo o nožu – kozolcu Lovra Jurečiča, kovača iz Podbočja, predstavnika mladih rokodelcev, ki preoblikujejo znanje in veščine preteklosti v uspešne zgodbe sedanjosti.

303

Na obisku doma: Podobe naših ljudi, krajev, šeg in navad pred 70 leti (Mestni muzej Idrija, 14. junij–8. september 2024)

(Avtorji razstave: Miha Špiček, Blaž Verbič / SEM, mag. Mirjam Gnezda Bogataj / MMI; fotografije: Dokumentacija SEM)

Razstava, ki je bila plod sodelovanja SEM in Mestnega muzeja Idrija, je nastala v okviru 42. festivala idrijske čipke in je ena izmed mnogih razstav SEM iz večletnega cikla *Na obisku doma*. Z izbranimi fotografijami, risbami, zapiski in predmeti, ki izvirajo s Cerkljanskega in jih kot dragoceno dediščino tradicionalne kulture hrani SEM, je prikazala utrinke iz vsakdanjega življenja idrijsko-cerkljanskih krajev. Gradivo so leta 1954 ustvarili in zbrali kustosi SEM v okviru 11. terenske raziskave tako imenovanih Orlovih terenskih ekip. Izbor gradiva se je po 70 letih hrambe v muzeju za kratek čas tako vrnil v svoje izvorno okolje, kjer je prebivalce teh krajev opomnil na pomen kulturne dediščine njihove preteklosti, ki jo je treba razumeti v sedanjosti in jo ohranjati tudi v prihodnosti.

S projekti, ki so vključevali področje etnologije, so se v idrijskem muzeju pričeli sistematično ukvarjati s prvo zaposlitvijo etnologinje v 80. letih 20. stoletja. Posebno pozornost so namenjali proučevanju lokalnega prostora: načinu življenja v cerkljanskih vaseh in v rudarski Idriji, cerkljanskim lafarjem in klekljanju idrijske čipke. Njihove raziskave in objave so doprinesle tudi k vpisu klekljanja čipk v Sloveniji na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva leta 2018. Del razstave je bil zato namenjen predstavitvi klekljaric – tistih, ki so jih v 50. in 70. letih prejšnjega stoletja na terenu v fotografski objektiv ujeli člani Orlovih ekip, in vseh tistih neimenovanih, ki so sklekljale ogromno čipk, danes shranjenih v depozu idrijskega muzeja.

Janez Čebulj: Misijonar, popotnik in pesnik (Muzej krščanstva na Slovenskem, Stična, 20. junij–6. oktober 2024)

(Organizatorji razstave: Muzej krščanstva na Slovenskem, Slovenski etnografski muzej, Kulturno umetniško društvo »Pod lipo« Adergas; kustosa razstave: dr. Marko Frelih, Barbara Rezar Grile)

304

Z razstavo o misijonarju Janezu Čebulju (1832–1898) se je nadaljeval pregled zgodovine misijonskih dejavnosti, ki jih je v 19. stoletju vodil znameniti misijonar Friderik Irenej Baraga (1797–1868) s sodelavci na območju Velikih jezer v Severni Ameriki. Čeprav sodi Janez Čebulj v ožji krog Baragovih sodelavcev, je njegovo delo slovenski javnosti slabo poznano. Na panojski razstavi je bilo prikazano zgodovinsko ozadje misijona na območju Velikih jezer, Čebuljevo življenje in delo ter ohranjanje spomina na rojaka v občini Cerklje na Gorenjskem. To je bila prva samostojna muzejska razstava o misijonarju, ki si je zelo prizadeval za pravice ljudstev Očipve in Menomini na območju zahodno od Velikih jezer. Čebuljevo delovanje je dobro dokumentirano v ameriških zgodovinskih arhivih, razstava o njegovem delu pa je prikazala, kako so njegovo življenje v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja spremljali tudi domači tiskani mediji. Pisne vire o njegovem bivanju v Ameriki je dopolnila manjša zbirka predmetov, ki jih je Čebulj poklonil Deželnemu muzeju za Kranjsko leta 1873, danes pa jih hrani Slovenski etnografski muzej. Razstavo je spremljala publikacija *Janez Čebulj: Misijonar, pesnik in popotnik*, ki jo je izdalo Kulturno umetniško društvo »Pod lipo« Adergas.

Razstava Azija sredi Ljubljane: Skušкова zbirka v Slovenskem etnografskem muzeju na Krakovskem nasipu v Ljubljani (foto Blaž Verbič)

Azija sredi Ljubljane: Skušкова zbirka v Slovenskem etnografskem muzeju (Krakovski nasip, Ljubljana, 18. julij–19. avgust 2024)

(Koordinatorica razstave: mag. Maja Kostric Grubišič; besedila: mag. Maja Kostric Grubišič, Živa M. Brecelj / SEM, dr. Helena Motoh / ZRS Koper, prof. dr. Nataša Vampelj Suhadolnik / Oddelek za azijske študije FF UL; fotografije: Blaž Verbič / SEM; asistent fotografije: Svitan Zarjan France Vidrih; grafično oblikovanje: Danijela Grgić / DG DESIGN, Maja Kocjan / SEM; prevod: Helena Biffio Zorko; jezikovni pregled: Paul Steed)

Razstava na Krakovskem nasipu je predstavila fotografije izbranih detajlov mojstrov in iz zbirke muzeja, ki so si jo obiskovalci lahko v živo ogledali na veliki razstavi *Azija sredi Ljubljane: Življenje Skuškovne zbirke*.

Utrinki vzhodnoazijske umetnosti – Skuškovna zbirka (ZRS Koper, 8.–23. november 2024)

305

(Koordinatorica razstave: mag. Maja Kostric Grubišič / SEM in dr. Helena Motoh / ZRS Koper; besedila: mag. Maja Kostric Grubišič, Živa M. Brecelj / SEM, dr. Helena Motoh / ZRS Koper, prof. dr. Nataša Vampelj Suhadolnik / Oddelek za azijske študije FF UL; fotografije: Blaž Verbič / SEM; asistent fotografije: Svitan Zarjan France Vidrih; grafično oblikovanje: Danijela Grgić / DG DESIGN, Maja Kocjan / SEM; prevod: Helena Biffio Zorko; jezikovni pregled: Paul Steed)

Del panojske razstave *Azija sredi Ljubljane: Skuškovna zbirka v SEM*, ki je bila poleti 2024 na ogled na Krakovskem nasipu v Ljubljani, je gostoval v Centru humanističnih znanosti Znanstveno-raziskovalnega središča Koper. Ob odprtju panojske razstave v Kopru je imel gostujoči raziskovalec kitajske umetnosti dr. Zhou Weiqiang iz Palačnega muzeja v Hongkongu predavanje »Simboli v kitajski umetnosti«. Dr. Zhou Weiqiang se kot strokovnjak za digitalizacijo in vizualizacijo kitajskih predmetov raziskovalno ukvarja s tehnično zgodovino, predvsem z astronomskimi instrumenti in zgodovinskimi tipi različnega orožja. Dogodek je potekal v sodelovanju ZRS Koper, Oddelka za azijske študije FF UL in Slovenskega etnografskega muzeja.

Gostovanja razstav SEM v tujini

Čebelarstva kultura in umetnost Slovenije (Muzej lepih umetnosti v Xi'an, Kitajska, 30. september 2024–1. marec 2025)

(Avtorici in kustosinji razstave: Barbara Sosič in dr. Bojana Rogelj Škafar; restavracija: Gregor Kos, Žiga Rehar, Ana Motnikar; koordinatorica razstave: mag. Maja Kostric Grubišič; arhitektura in oblikovanje razstave: Muzej lepih umetnosti v Xi'an, Kitajska)

V letu 2024 je SEM po dolgotrajnih usklajevanjih uspešno izvedel večje sodelovanje in gostovanje na Kitajskem z razstavo *Čebelarstva kultura in umetnost Slovenije*. Z izborom predmetov in besedila je bila Slovenija predstavljena kitajski javnosti kot domovina avtohtone kranjske čebele in odličnih čebelarjev z večstoletno tradicijo. Razstava je izpostavila tudi ljudsko umetnost – ne le kot izraz čebelarstva kulture, temveč načina življenja večinskega slovenskega prebivalstva v 19. stoletju. Hkrati je pripovedovala o vrhunski in edinstveni ustvarjalnosti na slovenskih tleh in z avtentičnimi predmeti kitajskemu občinstvu približala izjemno kulturno dediščino Slovenije.

Slovinci se s čebelarstvom ponašamo kot s »poezijo kmetijstva«. Pri tem igra pomembno vlogo prav avtohtona kranjska čebela, ki je danes zaradi številnih izjemnih lastnosti druga najbolj razširjena čebelja pasma na svetu. Vsebina razstave je orisala pomen čebel, ki so jih ljudje od nekdaj cenili zaradi medu in voska ter so kot oprashaške ključne za proizvodnjo hrane. Predstavljeni so bili izvrstni slovenski čebelarji, ki jim je čebelarstvo način življenja, s poudarkom, da čebelarstvo uči človeka vrednot, kot so odgovornost, vztrajnost, skromnost, delavnost in ljubezen do narave. Visok nivo čebelarkega znanja in vrednot se v Sloveniji prenaša iz roda v rod v družinah in čebelarških društvih. Na ogled je bil tudi AŽ panj, izum velečebelarja Antona Žnidaršiča (1874–1947). AŽ panj velja za »slovensko blagovno znamko«, saj ga uporablja več kot 90 odstotkov slovenskih čebelarjev. Je popolnoma prilagojen slovenskemu tradicionalnemu čebelarjenju v čebelnjakih, omogoča preprosto prevažanje na različne paše, kranjski čebeli zagotavlja odlične pogoje za uspevanje, čebelarjem pa olajša delo in omogoča pridelavo kakovostnega medu in voska. Zaradi svoje priročnosti se je AŽ panj uveljavil tudi v svetu.

Izvirno slovensko umetniško obliko na razstavi so predstavljale panjske končnice s številnimi verskimi in posvetnimi podobami iz vsakdanjega življenja. Te so se začele pojavljati v drugi polovici 18. stoletja in so edinstvena posebnost slovenske kulturne dediščine. Slovenski etnografski muzej hrani največjo zbirko v državi, ki obsega več kot 770 panjskih končnic, v Xi'anu pa jih je bilo na ogled 60.

Razstava je opozorila tudi na dejstvo, da je bil na pobudo Slovenije 20. maj razglašen za svetovni dan čebel. Čebelarstvo je od leta 2018 vpisano v državni Register nesnovne kulturne dediščine, čebelarstvo v Sloveniji kot način življenja pa je vpisano tudi na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva (2022).

Izdelovanje papirnatih rož (Slovenski muzej in arhivi, Cleveland, ZDA, 4. junij–5. september 2024)

(Avtorici razstave: mag. Anja Jerin, dr. Nena Židov; grafično oblikovanje: Darja Klančar)

Na panojski razstavi je bila predstavljena dediščina izdelovanja papirnatih rož v Sloveniji skozi zgodovino do danes, ko se s to rokodelsko obrtjo ukvarjajo številni posamezniki in posameznice.

Slovenija na Unescovem Reprezentativnem seznamu nesnovne kulturne dediščine človeštva (Guangzhou, Kitajska, 20. april 2024–2. julij 2024, in Hošiminh, Vietnam, 17. junij–2. julij 2024)

(Avtorici razstave: mag. Anja Jerin, dr. Nena Židov; grafično oblikovanje: Darja Klančar)

Na razstavi, ki je bila na ogled na Kitajskem in v Vietnamu, je bila predstavljena nesnovna kulturna dediščina Slovenije, ki je bila do konca decembra 2023 vpisana na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva.

Virtualni sprehodi

SEM kontinuirano in trajno arhivira večje razstave v obliki videov in virtualnih sprehodov, s katerimi obiskovalcem omogoča še popolnejšo izkušnjo razstave pred obiskom, po obisku ali med obiskom muzeja, še posebno pa pridobi na dokumentarni vrednosti po zaprtju razstav. Gre za močno iskan in uporabljen vir na spletni strani muzeja, ki hkrati omogoča ogled razstave tudi osebam z oviranostmi (dostopnost). V letu 2024 je SEM pripravil dva virtualna sprehoda po razstavah, ki sta dostopna na spletni strani muzeja.

Mi za mizo: Od snovnega do simbolnega (15. november 2024–)

<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/mi-za-mizo-od-snovnega-do-simbolnega-0>

307

(Avtorica razstave: mag. Polona Sketelj; strokovni sodelavec: Blaž Verbič; virtualizacija: Tomislav Király / Pano 360)

Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti (29. november 2024–)

<https://www.etno-muzej.si/cc/>

(Avtorji razstave: mag. Ralf Čeplak Mencin, mag. Gregor Ilaš, Katarina Nahtigal, Natalija Polenec, dr. Tanja Rožnberger, mag. Polona Sketelj, dr. Nadja Valentinčič Furlan, Blaž Verbič, dr. Janja Žagar, dr. Nena Židov; zasnova videa: mag. Maja Kostrič Grubišič; grafično oblikovanje podnapisov: Maja Kocjan; video produkcija: Peter Vrčkovnik, mountainattack.com; virtualizacija: 360pano.si)

Prireditvena dejavnost SEM v letu 2024

Slovenski etnografski muzej pri oblikovanju programa sledi svojemu poslanstvu z osredotočenostjo na aktualne razstave, ki jih z dodatnimi programi še pogloblja in prilagaja različnim ciljnim publikam. Program pripravljamo ciljno za različne starostne in interesne skupine.

Pregled programa po mesecih

Novo prireditveno leto se je pričelo 6. januarja z *Ustvarjalno delavnico Malega mojstra: Prepletanje vrvic na japonski način*, na kateri so otroci ob novi razstavi *Človek in čas: Prvih 100* s Katarino Nahtigal in Tejo Props spoznavali japonsko tehniko pletenja kumihimo. Dr. Marko Freljih je 11. januarja izvedel zadnje javno vodstvo po razstavi *Sveti konji – nebesni jezdeci* pred njenim zaprtjem. V letu 2024 smo ponovno organizirali seminar o ljudskem plesu za vzgojitelje in učitelje, ki ga vodita Sonja Kogej Rus in mag. Mojca Leben. Prvo srečanje z naslovom *Ljudski ples in pesem za sodobni čas: Dolgčas ali izziv?* je potekalo 15. januarja. Katarina Nahtigal, Irena Plešivčnik in Enja Zobarič so 18. januarja na razstavi *Triennale rokodelstva*, pred delom *Gozd* skupine Kreativnice, pripovedovale ljudske pravljice o bajnih bitjih, ki živijo v gozdovih, in sicer v sklopu pripovedovalskega cikla za otroke *Rdeča nit*, s podnaslovom *Oče Kač, vila in gozdni*

mož. 24. januarja so si obiskovalci lahko ogledali premierno predstavitev kratkega filma *Babištvo: Znanje, veščine in prakse* (raziskava, pogovor in scenarij Zalka Drglin, snemanje, režija in montaža Peter Vrčkovnik, produkcija Ministrstvo za kulturo, 2023, 19 min.), ki je nastal po uspešnem vpisu babištva na Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Sledila je okrogla miza o statusu babic v slovenskem zdravstvu.

Prva polovica februarja je bila pustno obarvana: 3. februarja je potekala *Ustvarjalna delavnica Malega mojstra: Pustne maske*, 8. februarja, na kulturni praznik v SEM, pa *Ustvarjalna delavnica Malega mojstra: Pustne maske med nami!* Delavnici so izvedle Nina Dečko, Pia Kučič in Katarina Nahtigal. Na ta dan odprtih vrat so bili obiskovalci tradicionalno vabljeni k branju Prešernove poezije v avli muzeja, ob odprtju razstave *Ponikovske mačkare* je nastopil Jernej Oblak na harmoniki. 15. februarja so na *Rdeči niti: Vandranje po svetu* otroci in njihovi spremljevalci poslušali ljudske pravljice, ki so jih pripovedovale Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal in Irena Plešivčnik ob izbranih predmetih iz zunajevropskih zbirk na razstavi *Človek in čas: Prvih 100*.

308

Ustvarjalna delavnica Malega mojstra: Gregorčki, SEM, 9. marec 2024 (foto Maja Kostric Grubišič)

4. marca je potekal drugi sklop seminarja za učitelje in vzgojitelje *Ustvarjamo z ljudskim plesom*. Tradicionalna marčevska *Ustvarjalna delavnica Malega mojstra: Gregorčki* je potekala 2. in 9. marca – pri izvedbi so Nini Dečko, Lizi Guštin, Pii Kučič in Enji Zobarčič pomagale tudi dijakinje SŠOF Ljubljana, ki so s svojimi gregorčki iz naravnih materialov sodelovale tudi na priložnostni razstavi *Plavajoče oblike*. Na predvečer gregorjevega je zaradi visokega vodostaja Gradaščice v SEM potekala tudi prireditev *Pozdrav pomladi – Gregorčki* z vrsto izobraževalnih in ustvarjalnih delavnic, akrobatsko predstavo in glasbeno predstavo Ribiča Pepeta, ki jo organizira Staroljubljanski zavod za

kulturo. 19. in 20. marca sta Oddelek za azijske študije FF UL in ZRS Koper v sodelovanju s SEM v okviru projekta *Osiroteli predmeti* v muzeju organizirala mednarodni simpozij in delavnico o japonskih vezelih paravanih. Na *Rdeči niti: Slavčki, goske in zlate ptice* so otrokom ob kozmični ari iz Paragvaja, ki je razstavljena na razstavi *Med naravo in kulturo*, ljudske pravljice o pticah pripovedovale Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal in Karin Robin. Za odrasle se je pripovedovalo 28. marca ob odprtju razstave *Morje čikov: Človek v času plastike* – z osebnimi zgodbami na temo onesnaževanja okolja so se predstavili Marin Medak, Lenart Ivančič, Katarina Nahtigal, Karlo Hmeljak in Irena Fonda ter avtorici razstave Alenka Kreč Bricelj in Maja Rijavec, Smetumet, program je povezovala Ana Duša.

V sklopu razstave je 6. aprila Alenka Kreč Bricelj vodila *Ustvarjalno delavnico Malega mojstra: Tiskamo z morsko plastiko*. 8. aprila je potekal še tretji sklop seminarja za učitelje in vzgojitelje *Plesna dediščina v vzgojnih in učnih programih*. V aprilu sta v Ateljeju SEM potekali dve delavnici za odrasle, ki sta bili del partnerskega projekta *Migrantour: Poti in vezi* pod vodstvom društva Terra Vera in v sodelovanju z zavodoma Oloop in Škratelje ter Oddelkom za umetnost, oblikovanje in gledališče OsloMet. 9. aprila je ukrajinska rokodelka Olena Ushakova izvedla *Nitke magije: Ukrajinske tekstilne lutke*, 18. aprila pa turški tekstilni ustvarjalki Ash Sezgin in Ayşe Baloğlu *Kvačkan amulet: Moč pogleda*. Isto popoldne so na *Rdeči niti: Rog, pastir in planina* na razstavi *Človek in čas: Prvih 100* pripovedovale pravljice Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal in Enja Zobarič. 20. aprila je Konfucijev inštitut v sodelovanju s SEM na *Mednarodni dan kitajskega jezika in kulture* organiziral delavnico kitajske kaligrafije za otroke in odrasle pod vodstvom učiteljev Konfucijevega inštituta Ljubljana, predstavitev tradicionalnega kitajskega plesa in kostuma ter tai či predstavo. S tem dogodkom smo začeli napovedovati bližajočo razstavo *Azija sredi Ljubljane: Življenje Skuškovne zbirke* (v nadaljevanju skrajšano *Azija sredi Ljubljane*).

Po januarski premieri filma o babištvu je združenje Naravni začetki v sodelovanju s SEM 14. maja izvedlo prvi *Babiški kafé* – pogovor z babico Nino Radin, in 29. maja drugi *Babiški kafé* – pogovor z babico Špelo Rebernak. 15. maja je v muzeju v sodelovanju s Konfucijevim inštitutom potekalo tekmovanje v kitajskem jeziku za študente in dijake. Druga sezona *Rdeče niti* se je zaključila 16. maja na razstavi *Popotovanje spominov preko krajin Alžirije v 60. letih 20. stoletja* – pravljice iz severne Afrike so na dogodku s podnaslovom *Pametna žena, lev in vodni duh* zopet pripovedovale Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal in Enja Zobarič. Ob dnevu odprtih vrat na mednarodni muzejski dan 18. maja sta imeli avtorici Alenka Kreč Bricelj in Maja Rijavec iz društva Smetumet javno vodstvo po razstavi *Morje čikov: Človek v času plastike*, dr. Tina Palaić po razstavi *Prepletenost svetov: Zunajevropske zbirke v obdobju neuvrščenosti* (v nadaljevanju skrajšano *Prepletenost svetov*), otroci in družine pa so se lahko udeležili delavnice *Kranjska sivka in druge čebelice*, na kateri so z Lizo Guštin izdelovali naprstne lutke. 20. maja je Barbara Sosič, kustosinja za kmečko gospodarstvo in promet, v okviru Mednarodne zveze kmetijskih muzejev AIMA organizirala webinar ob svetovnem dnevu čebel. 24. in 25. maja je v muzeju gostoval tudi festival *Druga godba: ustvarjalka Hiram Salsano* iz južne Italije je imela najprej glasbeno delavnico pesmi in plesov, naslednji dan pa koncert na muzejski ploščadi. Glasbeno obarvano je bilo tudi odprtje razstave *Azija sredi Ljubljane*,

na katerem je nastopila Nagisa Moritoki Škof z japonsko tradicionalno glasbo na kotu. 30. maja je imela dr. Tina Palaić drugo javno vodstvo po razstavi *Prepletenost svetov*, po vodstvu pa sta se na dogodku *Slovenija je postala moja (druga) domovina* skupaj z Alyo Elouissi pogovarjali z gosti Koki Veber, Arkanom Al Nawasom in Robertom Yebuahom.

310

Skuškovni predmeti s svojo motiviko so bili navdih za *Ustvarjalno delavnico Malega mojstra: Zmaji: Igra svetlobe in senc*, ki sta jo izvedli Jitske Hartmans in Enja Zobarič. 12. junija je na razstavi *Med naravo in kulturo* potekala predstavitev knjige *Skrivno življenje krav* avtorice Rosamund Young, na kateri je poleg prevajalke Marjete Albinini, urednika Zdravka Duše in direktorja Medium Žirovnica Mirana Dolarja sodelovala tudi Barbara Sosič, ki je napisala spremno besedo h knjigi. Na Poletno muzejsko noč 15. junija so otroci z Julijo Budič in Lizo Guštin na ustvarjalni delavnici *Moja poletna noč* po vzoru Tsuneko Kondo Kawase izdelali pahljače, obiskovalci so se lahko udeležili dveh javnih vodstev – po razstavi *Prepletenost svetov* je vodil dr. Marko Frelj, po *Aziji sredi Ljubljane* pa doc. dr. Helena Motoh. Na ploščadi pred muzejem je potekal *Rokodelski SEMenj*, ki sta ga organizirali Nina Dečko in Anja Jerin. Na njem so se predstavili izbrani rokodelci, ki so kot nosilci vpisani v Register NKD in prodajajo svoje izdelke v Trgovini SEM.

Poleti smo že tradicionalno v drugem tednu julija in predzadnjem tednu avgusta za otroke med 6. in 12. letom organizirali *Počitniški 3M*, celotedenski program muzejev na Metelkovi: Muzeja sodobne umetnosti Metelkova, Narodnega muzeja Slovenije, Slovenske kinoteke, SEM-a in Lončarskega ateljeja SEM.

Počitniški 3M, SEM, julij 2024 (foto Živa M. Breclj)

Med 17. in 20. septembrom so potekali *Dnevi odprtih vrat SEM za pedagoške delavce*, na katerih sta Sonja Kogej Rus in Katarina Nahtigal delavcem iz vzgojno-izobraževalnih zavodov predstavljali muzejske pedagoške programe in nov razstavni program. Jesenski program smo sicer odprli s slovesnostjo ob novi stalni razstavi *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* 18. septembra, na kateri je spregovorila ministrica za kulturo RS dr. Asta Vrečko, DJ Belo smetje je vrtel uspešnice zadnjih sto let, ples skozi čas pa so predstavile plesalke Plesne šole Kazina. 24. septembra smo nadaljevali z *Babiškim kafejem* in gostili babico Sabino Oblak. 26. septembra sta po razstavi *Azija sredi Ljubljane* obiskovalce zopet popeljali prof. dr. Nataša Vampelj Suhadolnik in doc. dr. Helena Motoh, 29. septembra je Katarina Nahtigal vodila po razstavi *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*, Sonja Kogej Rus pa je pripravila *Ustvarjalno delavnico Malega mojstra: Jesen je tu!* 27. septembra je v organizaciji Filozofske fakultete UL, SEM in Folk Slovenija potekala okrogla miza o glasbenem in plesnem jedru nesnovne kulturne dediščine ter koncert Folk Slovenija Ljudske glasbene prakse kot nesovna kulturna dediščina. Na pogovoru so sodelovali izvajalka in skrbnica notranjske in slovenske glasbene tradicije Ljuba Jenče, raziskovalka plesne kulture dr. Rebeka Kunej z Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, etnomuzikolog prof. dr. Svanibor Pettan s Filozofske fakultete UL in kustosinja SEM ter predstavnica Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine dr. Nena Židov. Pogovor je vodil etnolog prof. dr. Rajko Muršič z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL.

Zaradi velikega zanimanja v aprilu smo 3. oktobra organizirali nadaljevalno delavnico za odrasle *Kvačkan amulet: Moč pogleda* s turškima ustvarjalkama. 8. oktobra smo obeležili 60-letnico ustanovitve Muzeja neevropskih kultur Goričane z novim javnim vodstvom prof. dr. Nataše Vampelj Suhadolnik in doc. dr. Helene Motoh po *Aziji sredi Ljubljane* ter s filmskim večerom z obujanjem spominov, na katerem smo pokazali filme *Boris Kuhar 1929–2018*, *Afriške maske* in *Kulturne diagonale: Predkolumbijska umetnost Peruja*. 10. oktobra je odprtje razstav *Ples – Živa dediščina Evrope v gibanju* in *France Marolt in njegove zapuščine* (v sodelovanju z Glasbenonarodopisnim inštitutom ZRC SAZU) obogatila folklorna skupina Kulturnega društva MARKO Beltinci s plesno delavnico sotiša in šamarjanke. 12. oktobra je potekala *Ustvarjalna delavnica Malega mojstra: Glasbilo deževnik*, ki sta jo vodili Katarina Nahtigal in študentka Hana Barši Palmić. 15. oktobra je v *Babiškem kafeju* gostovala babica Tea Bevk. Že tretja sezona pripovedovalskega cikla *Rdeča nit* se je pričela 17. oktobra – na dogodku s podnaslovom *Minja, suknjič in tesarski mojster* so kitajske ljudske pravljice pripovedovale Jitske Hartmans, Katarina Nahtigal in Enja Zobarič. V okviru Sekcije za izobraževanje in komuniciranje Skupnosti muzejev Slovenije je Slovenski gledališki inštitut v sodelovanju s SEM 21. oktobra v muzeju organiziral izobraževanje za muzejske in gledališke pedagoge z gledališko pedagoginjo Claudio Bühlman.

Delavnica za odrasle *Kvačkan amulet: Moč pogleda*, SEM, 3. oktober 2024
(foto Katarina Nahtigal)

9. novembra so člani Kulturnega društva MARKO Beltinci na *Delavnici Malega mojstra: Plesni koraki Prekmurja* otroke naučili plesati prekmurska plesa sotiš in šamarjanko, ki sta vpisana tudi v Register nesnovne kulturne dediščine. 12. novembra sta potekala pogovorni večer *Vzhodna umetnost in Skušкова zbirka* s kitajskima kustosoma Guo Fuxiangom in Zhou Weiqiangom iz Palačnega muzeja v Pekingu in Hongkongu, ter javno vodstvo prof. dr. Nataše Vampelj Suhadolnik in doc. dr. Helene Motoh po *Aziji sredi Ljubljane*. Prireditvev *Rdeča nit: Sonce in luna* je potekala 21. novembra na razstavi *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti*; v prvi razstavnici sobi z vprašanjem *Ali čas kroži?* so pripovedovale Sonja Kogej Rus, Katarina Nahtigal in Enja Zobarič. 28. novembra je potekalo prvo javno vodstvo po novi razstavi *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (v nadaljevanju *Maksim Gaspari*), obiskovalce je vodila Sonja Kogej Rus. Pred prvo adventno nedeljo 30. novembra so otroci na *Ustvarjalni delavnici Malega mojstra: Adventni venčki* ustvarjali s Katarino Nahtigal, Nino Dečko in Jitske Hartmans.

Na Ta veseli dan kulture 3. decembra, ko v muzeju poteka dan odprtih vrat, sta imeli avtorici razstave dr. Urša Šivic in mag. Anja Serec Hodžar javno vodstvo po razstavi *France Marolt in njegove zapuščine*, akademska slikarka Katja Pori pa je imela slikarsko delavnico *Živali, sadje in moda* za otroke. Prvo javno vodstvo avtorice razstave dr. Bojane Rogelj Škafar po razstavi *Maksim Gaspari* 12. decembra so popestrile pevke skupine Cintare. Na tej razstavi smo 19. decembra tudi praznično zaključili prireditveno leto na *Rdeči niti: Ajdovska deklica, berač in kralj Matjaž* – pred izbranimi Gasparijevimi slikami sta pripovedovali Sonja Kogej Rus in Katarina Nahtigal.

Muzej je imel poleg že omenjenih dni odprtih vrat prost vstop vsako prvo nedeljo v mesecu. Na pustni torek so imele prost vstop vse pustne maske, v tednu študentske kulture 2024 v SEM med 28. in 31. majem vsi študenti, družine pa v Tednu družine 2024 med 15. in 22. majem ter v Tednu otroka med 8. in 13. oktobrom. Podaljšan delovni čas ob četrkih, ko je muzej odprt do 20. ure, smo pogosto izkoristili za odprtja razstav ali organizacijo javnih vodstev in drugih dogodkov.

Muzej s svojim programom sodeluje pri akcijah in projektih, kot so Dnevi evropske kulturne dediščine, Z igro do dediščine, Kulturni bazar, LUV fest (Festival ljubezni, umetnosti in vandraja), Teden ljubljanskega turizma ipd.

Obiskovalci prireditvenih dejavnosti SEM 2024 v številkah in programi za organizirane skupine 313

V sklopu pedagoških programov smo izvedli skupno 308 dogodkov. Poleg že omenjenih, ki so bili namenjeni širši javnosti, smo izvajali še programe za organizirane skupine otrok in mladine: interaktivne programe za vrtčevske skupine, programe za osnovnošolce, rojstnodnevna praznovanja, vodstva po stalnih in občasnih razstavah za srednješolce in študente, projektne dneve Plavajoče oblike – gregorčki, Kulinarika kot del kulturne dediščine ter Simboli in dediščina, programa Muzej kot prostor za aktivno državljanstvo in Sledi skozi muzejske zbirke: Karierni razvoj za študente ter mentorstva študentom in dijakom na praksi in pri magistrskih nalogah.

V sklopu andragoških programov smo izvedli 162 dogodkov. Poleg javnih dogodkov so v muzeju potekala še vodstva za organizirane skupine odraslih, srečanja delovne skupine Koordinatorja NKD in delovne skupine za Rokodelstvo, Srečanje slovensko-kitajskega poslovnega sveta Gospodarske zbornice Slovenije s koncertom kitajske virtuoziinje na pipi in guqinu Chen Yu, dan specialnih knjižnic, programi za udeležence Začetne integracije priseljencev Javnega zavoda Cene Štupar, tečaj integracije v slovensko družbo, ki ga pripravlja Slovenska filantropija, sprejem slovenskih paraolimpijcev, tečaj japonske tradicionalne priprave in pitja čaja Čado, letoletno mentorstvo kulturnim mediatorjem SEM ter program Zgodbe in misli o času Univerze za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani – Skupine za kreativno pisanje pod mentorstvom Neli Filipič in dr. Janje Žagar.

Projekti 2024

EU projekti

- Projekt *Sledovi kot agenda za raziskovanje podnebnih sprememb, tehnologij in družbene pravičnosti TRACTS (Trace as a Research Agenda for Climate Change, Technology Studies, and Social Justice TRACTS)*; 28. oktober 2021–27. oktober 2025 (program COST Action).
- Projekt *Ples kot nesnovna kulturna dediščina: Novi modeli omogočanja participativnih plesnih dogodkov (Dance as ICH: New Models of Facilitating Participatory Dance Events)*; junij 2022–november 2025 (program Ustvarjalna Evropa).
- Projekt *Združimo se! Spodbujanje socialno vključujočega izobraževanja o podnebnih spremembah za odrasle (Come Together! Fostering Socially Inclusive Climate Education for Adults)*; 13. november 2023–12. november 2025 (program Erasmus+).

314

ARIS program in projekti

- *Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti*; 1. januar 2022–31. december 2027.
- *Biti evropski in protikolonialen: Utopični realizem jugoslovanskega neuvrščenege internacionalizma*; 1. oktober 2023–30. september 2026.
- *Življenje Skuškovke zbirke: Od dnevne sobe do virtualnega muzeja*; 1. oktober 2023–31. oktober 2026.
- *Vonj in nesnovna kulturna dediščina*; 1. julij 2024–30. junij 2027.

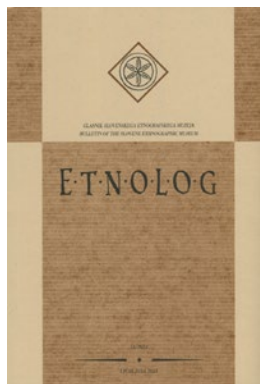
ZALOŽNIŠKA DEJAVNOST SEM IN DELOVANJE KNJIŽNICE SEM V LETU 2024

Gregor Ilaš

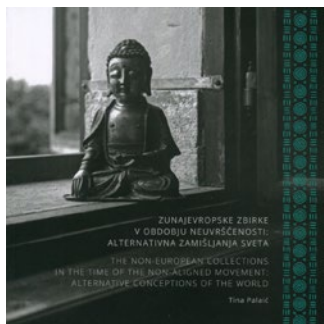
315

Založniška dejavnost SEM

V letu 2024 je SEM poleg novega letnika znanstvene in strokovne revije *Etnolog* izdal še razstavni katalog *Zunajevropske zbirke v obdobju neuvrščeniosti: Alternativna zamišljanja sveta* in 12. knjigo iz serije *Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja* z naslovom *Jarmi*. V sozaložništvu z Znanstveno založbo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je izšla monografija *Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini*. Poleg tega je muzej izdal tudi različne zloženke in zgibanke, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine pa koledar in učne kartice *Nesnovna kulturna dediščina: Učno gradivo za osnovnošolce*.

Naslovna tema 34. letnika *Etnologa* je bila narava kot integralni del družbenih procesov. Ob vseprisotnih diskurzih o podnebnih spremembah in globalnem segrevanju je *Etnolog* poglobil videnje o vodi kot naravnem in skupnem viru ter skozi zgodovino upravljanja z vodo na Krasu obravnaval vlogo dediščine pri reševanju okoljskih izzivov. Predstavljena so bila samoorganizirana omrežja lokalne in urbane prehranske oskrbe v Mariboru, ki delujejo po načelih solidarnostnih ekonomij in ohranjajo vezi med mestom in podeželjem. Dva prispevka sta odpirala vprašanje družbene kompleksnosti pačamamizma v Južni Ameriki, ki je v 21. stoletju s prvotne indigene kozmologije prešel v postrazvojne študije, politični in okoljevarstveni diskurz, ideologijo urbanega paganizma in duhovne ekologije širom po svetu. Na naše dožemanje narave pa vplivajo tudi digitalni mediji in tehnologije, s katerimi spletni vplivneži s področja rekreacije na prostem estetizirajo naravo in reklamirajo pohodništvo in plezanje. Etnomuzejske strani so ponudile 23 prispevkov v sedmih razdelkih, rdeča nit pa je bila šestdesetletnica ustanovitve Muzeja neevropskih kultur Goričane pri Medvodah, ki je bil oddelek SEM. Urednici tega letnika sta bili Tanja Roženberger in Nadja Valentinčič Furlan.

316 *Zunajevropske zbirke v obdobju nevrščnosti* (Palaić 2024). Analizirala je zbiralno in razstavno politiko muzeja ter različne diskurze o Drugem, ki jih je muzej v tistem času ponujal obiskovalcem razstav. Osvetlila je tudi delovanje kustosinje Pavle Štrukelj, ki je bila odgovorna za raziskovanje in predstavljanje zunajevropskih muzejskih zbirk. Pri tem je poleg njenih ključnih stališč o materialni kulturi zunajevropskih ljudstev opozorila tudi na njene prakse sodelovanja z različnimi akterji, od ambasadorjev do tujih študentov iz nevrščenih držav, ki so tedaj študirali v Sloveniji.

Inja Smerdel, *Jarmi: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / Yokes: The Collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2024, 491 str.

Publikacija obravnava jarme, priprave za vpreganje goveje živine, predvsem volov. V uvodni študiji avtorica, upokojena kustosinja SEM, predstavlja zgodovinski razvoj in rabo teh pripomočkov po svetu, podrobneje pa se posveti zgodovini in oblikovnim tipom jarmov na Slovenskem. Posebno pozornost nameni njihovim izdelovalcem in simbolnemu pomenu jarmov, kot se kaže npr. v jeziku in poročnih šegah. Kot pravi sama, pa so srčika raziskave »postala prav razmerja med ljudmi in temi njihovimi delovnimi tovariši«.

Nadja Valentinčič Furlan, *Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Univerze v Ljubljani in Slovenski etnografski muzej, 2024, 517 str.

V 21. stoletju Unescova paradigma varovanja nesnovne kulturne dediščine kulturne prakse hitro spreminja v nesnovno kulturno dediščino. Avtorica je nesnovno dediščino in filme raziskala s perspektive oblikovanja znanja in identitet, pri čemer je bilo v razpravah o dediščini predvsem znanje obravnavano dokaj redko. V knjigi je na podlagi raziskave primera suhozidne gradnje pokazala, da uradno dediščinjenje v ospredje postavlja objektivizirano kognitivno znanje, manj pozornosti pa posveča utelešenim veščinam in tihemu znanju, ki so temeljni za obstoj in živost nesnovne dediščine.

Delovanje Knjižnice SEM

Knjižnica SEM pridobi večino gradiva z razvejanim sodelovanjem, tj. z izmenjavo lastnih publikacij s sorodnimi institucijami doma in po svetu. Svoje publikacije pošilja skoraj dvesto ustanovam, od tega več kot polovico mednarodnim, od njih pa v zameno prejeme številne zanimive kataloge in znanstvene ali strokovne revije. Tako je bilo v letu 2024 pridobljenih (z izmenjavo, nakupom in darovi) in inventariziranih skupaj 408 enot monografskih ali serijskih publikacij in katalogiziranih člankov. Večina nakupov je segala na področja nesovne kulturne dediščine, muzeologije in antropologije okolja.

V letu 2024 je imela Knjižnica SEM 61 aktivnih članov in 925 obiskov, poleg tega pa je bila zelo aktivna tudi v digitalnem okolju. Na spletni strani objavljamo članke znanstvene revije *Etnolog* (Etnolog b. d.) – dostopne so vse objave od prve številke leta 1926 naprej – pa tudi kataloge razstav in druge publikacije (Publikacije b. d.), ki so nastale s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije ARIS. Postopno digitaliziramo tudi kataloge, ki so nastali še globoko v analognih časih. S tem povečujemo dostopnost do gradiva in si manjšamo fizični obisk.

317

Spletna analitika za leto 2024 pokaže 373 ogledov knjižnih novosti, 659 ogledov knjižnične strani, 23.566 ogledov člankov *Etnologa* in 3875 ogledov drugih publikacij. V Digitalni knjižnici Slovenije (dLib b. d.), kjer so tudi objavljeni članki *Etnologa*, je bilo še dodatnih 19.952 vpogledov v članke.

Mesečno smo pripravljali novosti in priporočilni seznam za branje, s katerim sodelavce in zainteresirano javnost obveščamo o novih pridobitvah v knjižnici (Knjižne novosti b. d.).

Slovenski etnografski muzej je do leta 2022 letne bibliografije zaposlenih objavljali v reviji *Etnolog*, odtlej pa Bibliografijo SEM objavlja le še v elektronski obliki na spletni strani (Bibliografija SEM b. d.).

REFERENCE

BIBLIOGRAFIJA SEM

b. d. SEM: Bibliografija. <<https://www.etno-muzej.si/bibliografija-sem>> [15. 11. 2025].

DLIB

b. d. Digitalna knjižnica Slovenije (dLib). <<https://www.dlib.si/>> [15. 11. 2025].

ETNOLOG

b. d. SEM: *Etnolog*. <<https://www.etno-muzej.si/etnolog/etnolog>> [15. 11. 2025].

KNJIŽNE NOVOSTI

b. d. SEM: Knjižne novosti. <<https://www.etno-muzej.si/sl/knjizne-novosti>> [15. 11. 2025].

PALAIĆ, Tina

2024 Prepletenost svetov: Zunajevropske zbirke v obdobju neuvrščenosti. *Etnolog* 34: 201–205.

PUBLIKACIJE

b. d. SEM: Monografske publikacije. <<https://www.etno-muzej.si/sl/publikacije>> [15. 11. 2025].

POROČILO O PROJEKTU *ZDRUŽIMO SE!*

Tina Palaić in Katarina Nahtigal

Muzeji so kot družbeno odgovorne ustanove poklicani k osveščanju o podnebni krizi in odpiranju prostora za razpravo z najrazličnejšimi družbenimi skupinami o ukrepih za njeno blaženje. Poseben izziv predstavljajo pogovori o podnebnju s socialno izključenimi odraslimi, ki so redko vidni kot razpravljalci o tej temi in se pogosto sami ne identificirajo s to vlogo. Zaradi potrebe po razvijanju družbeno vključujočega neformalnega izobraževanja za odrasle o podnebnih spremembah je pet partnerjev zasnovalo projekt *Združimo se! Spodbujanje socialno vključujočega izobraževanja o podnebnih spremembah za odrasle / Come Together! Fostering Socially Inclusive Climate Education for Adults* (Združimo se 2023).

V projektni skupini so bile institucije z različnim poslanstvom in pravnim statusom: vodja projekta Nacionalni muzej znanosti in tehnologije »Leonardo da Vinci« iz Milana, Etnološki muzej iz Berlina, Znanstveni center Universcience iz Pariza, nevladna organizacija ScienceCenter-Network z Dunaja in Slovenski etnografski muzej. V slednjem sva k projektu prispevali nacionalna koordinatorka projekta kustosinja Tina Palaić in vodja Oddelka za muzejsko pedagogiko in andragogiko kustosinja Katarina Nahtigal. Projekt je potekal med 13. novembrom 2023 in 12. novembrom 2025, sofinanciral pa ga je Erasmus+ program Evropske unije.

V projektu smo naslovili dva medsebojno povezana izziva: okoljsko problematiko in družbeno pravičnost. Projektne aktivnosti smo utemeljili na načelih *vključevanja in raznolikosti* (poslušanje in učenje drug od drugega z različnimi skupnostmi, strokovnjaki, izobraževalci in drugimi zainteresiranimi ljudmi), *soustvarjanja in inovativnosti* (ustvarjanje eksperimentalnega in participativnega prostora v vsaki partnerski državi za razvoj umetniških in izobraževalnih aktivnosti za družbeno vključujoče okoljsko izobraževanje za odrasle) ter *sodelovanja in opolnomočenja* (razvijanje, testiranje in izmenjava izobraževalnih in umetniških aktivnosti v korist vseh vključenih).

V vsaki partnerski državi smo povabili skupino zainteresiranih ljudi z različnimi ozadji k izmenjavi znanj in razvijanju ter implementaciji izobraževalnih in umetniških aktivnosti za izbrane ciljne skupine. V Slovenskem etnografskem muzeju smo ta inovativni učni prostor poimenovali podnebno vozlišče (angl. *climate hub*). Na podlagi

prispevka posameznih lokalnih učnih okolij v partnerskih državah smo zasnovali mednarodno in nacionalna izobraževanja za izvajalce izobraževalnih aktivnosti na temo podnebnih sprememb za marginalizirane odrasle. Najobsežnejši del naših dejavnosti pa so predstavljale izobraževalne in umetniške aktivnosti, izvedene v sodelovanju in za izbrane ciljne skupine.

Projektne partnerji smo se povezali z različnimi marginaliziranimi skupinami: brezdomnimi in brezposelnimi osebami, zaporniki, pripadniki romske skupnosti, osebami z migrantsko izkušnjo in begunci. V Slovenskem etnografskem muzeju smo k sodelovanju pritegnili predstavnike romske skupnosti ter z njimi razvili in izvedli izobraževalne in umetniške aktivnosti v različnih romskih naseljih po Sloveniji. Romi imajo običajno slabši dostop do ekonomskih, političnih in informacijskih virov za spopadanje s posledicami podnebnih sprememb. Zaradi šibkejše ekonomske moči se pogosteje soočajo s težavami pri prilagajanju življenjskega sloga, ki zahteva finančne naložbe. Njihova bivališča so marsikje manj prilagojena potresom, poplavam in požarom, pogosto pa imajo tudi slabši dostop do zdravstvenih storitev (Vzporedna življenja 2011; Pirc 2013; Sardelić 2015). Z njihovo vključenostjo v projekt smo želeli prispevati k njihovi ozaveščenosti o tej problematiki, skupaj identificirati njihove ključne probleme, povezane s podnebnimi spremembami, in iskati rešitve za spopadanje z njimi. Poudarek je bil na opolnomočenju sodelujočih in njihovemu spodbujanju k aktivnemu delovanju.

Podnebno vozlišče in soustvarjanje projektne aktivnosti

Temeljno izhodišče projekta je bilo izmenjava znanj in izkušenj s področij, ki jih je projekt pokrival, ter soustvarjanje projektne aktivnosti. V ta namen smo v muzeju na srečanja podnebnega vozlišča povabili predstavnike marginaliziranih družbenih skupin (z osredotočenostjo na romsko skupnost), raziskovalce, nevladne organizacije, ki delujejo na področju podnebnih sprememb, in muzejske delavce (kustose in kustose pedagoge), ki jih ta tematika zanima. Romsko skupnost so zastopali predstavniki Romskega akademskega kluba iz Murske Sobote (RAK), Romskega zeliščarskega društva Romanco – Rman iz Šentjerneja, Ljudske univerze iz Lendave ter EPEKE – Znanstveno-raziskovalnega združenja za umetnost, kulturne in izobraževalne programe in tehnologijo iz Maribora. Ostali sodelujoči v podnebnem vozlišču so bili z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ZRC SAZU, iz Muzeja novejšje zgodovine Celje, Društva za trajnostni razvoj Terra Vera in Focus – društva za sonaraven razvoj. Nekateri so v aktivnostih sodelovali kontinuirano, drugi po potrebi, vseh sodelujočih pa je bilo 21.

Sodelujoči na podnebnih vozliščih so imeli posvetovalno in soustvarjalno vlogo pri snovanju usposabljanja za izobraževalce o komuniciranju podnebnih sprememb in pripravi izobraževalnih aktivnosti za marginalizirane družbene skupine. Izmenjali smo izkušnje bodisi z obravnavo podnebnih sprememb bodisi z delom z marginaliziranimi odraslimi. Poleg tega smo beležili ideje o mogočih temah, pristopih, potrebah in izzivih, kot so jih izrazili predstavniki romske skupnosti, in vprašanja, napotke ter predloge vseh sodelujočih. Ugotavljali smo, da je tema podnebnih sprememb izjemno široka in kompleksna, zato smo se na podlagi predlogov predstavnikov romske skupnosti, ki so

izhajali iz zanimanj in potreb skupin, kjer smo nameravali izvajati aktivnosti, določili temo pridelave in priprave hrane. Podnebne spremembe so pomemben dejavnik v pridelavi hrane; dvig temperature in manjšanje količine padavin, predvsem pa nepričakovani vremenski vzorci, lahko pomembno vplivajo na količino in kakovost pridelka, pri čemer lahko pride tudi do povišanja cen, kar dodatno prispeva k večanju družbene neenakosti (Hrana 2022).

320

Izvedli smo tri srečanja podnebnega vozlišča (maja, junija in septembra 2024), nato pa smo se v manjši skupini aktivnejših soustvarjalcev vsebin srečali še štirikrat (junija 2024 ter marca, aprila in junija 2025). Prva tri srečanja manjše skupine soustvarjalcev so bila namenjena opredelitvi konkretnih dejavnosti za ciljno skupino in organizaciji delavnic na treh različnih lokacijah po Sloveniji. Soustvarjalnih srečanj se je udeležilo skupno osem ljudi. Štirje Romi so prevzeli organizacijo srečanj v svojih skupnostih (po dva v Lendavi in v Šentjerneju), Romi so izvedli tudi dve izobraževalni aktivnosti od petih, fotografiranje in snemanje delavnic pa je prav tako prevzel Rom. Zadnje soustvarjalno srečanje je bilo namenjeno vrednotenju izobraževalnih dejavnosti, izvedenih za romsko skupnost. Zaradi geografske oddaljenosti udeležencev so vsa soustvarjalna srečanja potekala po spletu.

V tem sklopu smo izvedli tudi dve mednarodni srečanja udeležencev lokalnih podnebnih vozlišč, ki sta potekali prek spleta. Namen prvega srečanja, ki je potekalo v začetku izvajanja projekta, je bil izmenjati znanje in izkušnje v mednarodni sferi ter skupaj iskati odgovore na izzive posameznih lokalnih vozlišč. Drugo srečanje pa je potekalo ob zaključku projekta; z mednarodnimi partnerji in člani lokalnih podnebnih vozlišč smo izmenjali rezultate projekta in omogočili povezovanje za nadaljnje sodelovanje.

Mednarodno in nacionalno usposabljanje

Med 16. in 18. julijem 2024 smo se projektni partnerji z nekaj člani nacionalnih podnebnih vozlišč zbrali pri vodilnem partnerju, Muzeju znanosti in tehnologije Leonardo da Vinci v Milanu, da bi na podlagi zbranega znanja petih nacionalnih vozlišč pripravili program mednarodnega usposabljanja. Srečanje je vključevalo predavanja, razprave in praktične aktivnosti, ki so poleg oblikovanja vsebin usposabljanja služili tudi kot pomoč za pripravo izobraževalnih aktivnosti.

Sociologinja Clémence Perronnet je predstavila koncept inkluzije, sociolog Lorenzo De Vidovich je obravnaval vprašanje socialne pravičnosti pri rabi energije, pri čemer se je osredotočil na razmerje med družbeno in okoljsko krizo. Sandi Horvat, predstavnik Romskega akademskega kluba iz Slovenije, je na podlagi svojih bogatih izkušenj sodelovanja z romsko skupnostjo in izvajanja aktivnosti v skupnosti podal zelo izčrpen pregled ključnih usmeritev, ki jih je treba upoštevati pri delu z marginaliziranimi skupnostmi. Del milanskega srečanja je bil namenjen tudi temu, da smo spoznali Alberta Pagliarina in Maurizia Bertolinija iz Centra za družbeno in skupnostno gledališče Univerze v Torinu, ki sta nam predstavila osnovne pristope skupnostnega gledališča, kar je služilo kot uvod v pariško srečanje (več o njem v nadaljevanju).

Projektne partnerji so predstavili ali izvedli sledeče aktivnosti: Sarah Klemisch iz Etnološkega muzeja Berlin je predstavila spekulativno oblikovanje s pomočjo zamišljanja prihodnosti našega mesta in njegovih virov. Balduin Landl in Constantin Holmer iz ScienceCenter-Network sta testirala igro razprave in izvedla vrsto poskusov, da bi nas poučila o CO₂. Gostitelj Fabrizio Stavola nas je spodbudil, da razmislimo o kompleksnosti podnebne krize z raziskovanjem mehanizmov delovanja igrač. Katarina Nahtigal in Tina Palaić pa sva predstavili muzejski program osebnih razstav različnih posameznikov in družbenih skupin – inkluzivni in participativni koncept teh razstav je razvila Janja Žagar kot spremljevalni program k stalni razstavi muzeja *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta*, ki je bila na ogled med letoma 2009 in 2012 (Žagar 2012). Pri predstavitvi sva se osredotočili zlasti na sodelovanje z romskimi skupnostmi v Sloveniji (Palaić 2015b).

V zadnjem in bistvenem delu srečanja smo določili ključne teme usposabljanja, mogoče programske sklope in njihove cilje ter predlagali učne tehnike za dosegajo ciljev. Na podlagi dognanj v Milanu smo v prihajajočih mesecih pripravili končni program *Mednarodnega usposabljanja projekta Združimo se!: Znanstveno komuniciranje o podnebnih vprašanjih za marginalizirane odrasle*, ki je potekalo 15. in 22. oktobra 2024 prek spleta.

Osrednji temi usposabljanja na stičišču podnebnih vprašanj in socialne vključenosti sta bili inkluzija in podnebni izzivi ter združitev obojega. Vsaka aktivnost je bila zasnovana tako, da je pokazala, kako naslavlja podnebna vprašanja z vključujočimi pristopi. Uravnotežen format usposabljanja je združil teorijo, prakso in samorefleksijo. Vključeval je predavanja in diskusije s predavatelji za podajanje teoretičnih prispevkov in pripravo temeljev za poglobljene razprave; dejavnosti v majhnih skupinah, da bi vsi imeli priložnost govoriti, deliti izkušnje in razpravljati o projektih in drugih izkušnjah; sproščen čas za spodbujanje udeležencev k povezovanju in vzpostavljanju odnosov in čas za individualno samorefleksijo.

Usposabljanja se je udeležilo 25 komunikatorjev znanosti, muzejskih pedagogov, raziskovalcev in socialnih delavcev iz vseh partnerskih držav. Ta raznolikost je bila ključna prednost usposabljanja, saj je dobro uravnotežena struktura programa usposabljanja spodbujala bogate izmenjave in konstruktivne razprave skozi soočenje različnih perspektiv.

Med izvedbo mednarodnega usposabljanja in po njej smo zbrali tudi povratne informacije udeležencev, ki smo jih upoštevali pri organizaciji nacionalnih usposabljanj. V Ljubljani je usposabljanje *Komuniciranje o podnebnih spremembah s socialno izključenimi odraslimi* potekalo 10. in 24. marca 2025. Tudi na njem smo poskušali odgovoriti na vprašanja, kako pritegniti socialno izključene odrasle v razpravo o podnebnih spremembah, kako jih spodbuditi, da prepoznajo svojo moč in možnosti za ukrepanje ter kako prisluhniti in se učiti o njihovih perspektivah, izkušnjah in razumevanju podnebnih sprememb. Udeležilo se ga je 18 kustosov pedagogov in kustosov, predstavnikov nevladnih organizacij, raziskovalcev in študentov, ki jih zanimajo programi za socialno izključene odrasle na temo podnebnih sprememb.

Sandi Horvat med pogovorom o romski skupnosti z udeleženci usposabljanja, Slovenski etnografski muzej, 2025 (foto Tina Palaić)

Tudi nacionalno usposabljanje je povezovalo podnebno krizo in probleme družbene neenakosti in izključenosti tako v luči teoretičnih spoznanj kot tudi praktičnih pristopov h komuniciranju in osveščanju o obeh temah. Sandi Horvat je udeležencem predstavil značilnosti in potrebe romske skupnosti pri izvajanju različnih aktivnosti. Pri tem je opozoril na številne stereotipe in predsodke, ki jih ima večinska skupnost o Romih in Rominjah. O podnebnih spremembah in vplivih okoljske krize na marginalizirane družbene skupine nas je poučila klimatologinja dr. Lučka Kajfež Bogataj, komunikatorka znanosti dr. Zarja Muršič je predstavila načine komuniciranja o okoljski krizi z različnimi občinstvi. Praktične pristope sva pripravili in izvajali Katarina Nahtigal in Tina Palaić. Program mednarodnega usposabljanja sva prilagodili tako, da je bil relevanten zlasti za pripravo programov v muzejskih okoljih.

Izobraževalne in umetniške dejavnosti, ki smo jih razvili v SEM

Zadnji, a bistveni del projekta je predstavljala priprava in izvedba družbeno vključujočega okoljskega izobraževanja za odrasle. Umetniške aktivnosti so bile zasnovane na temelju dela z že omenjenima strokovnjakoma za skupnostno gledališče Maurizioom Bertolinijem in Albertom Pagliarinom. Med 21. in 23. januarjem 2025 sta za projektne partnerje v Cité de Sciences et de l'industrie v Parizu pripravila delavnico gledaliških tehnik za obravnavo podnebnih sprememb z marginaliziranimi odraslimi.

Diskusijo z Rominjami o dediščini prehranjevanja sta vodili Katarina Nahtigal in Tina Palaić, Lendava, 2025 (foto Sandi Horvat).

Predstavila sta različne pristope, ki lahko pomagajo pri prebijanju ledu, ustvarjanju dobrega vzdušja, odpiranju različnih tem, raziskovanju utelešenih prepričanj in navad udeležencev ter spodbujanju ustvarjalnosti. Podnebne spremembe so namreč zapletena in zahtevna tema, ki sproža čustvene odzive, veliko ljudi čuti odpor do obravnavanja te teme. Poseben izziv predstavlja razprava o podnebnih spremembah s posamezniki, ki jih zaradi različnih razlogov, kot sta na primer ekonomsko-socialna prikrajšanost ali pripadnost določeni etnični skupini, redko vidimo kot razpravljavce na to temo. Eden od načinov, kako pritegniti marginalizirane odrasle v te razprave, kako jih spodbuditi, da prepoznajo svojo moč in možnosti za ukrepanje, ter kako prisluhniti in se učiti o njihovih perspektivah, izkušnjah in razumevanju podnebnih sprememb, je lahko prek umetniških aktivnosti.

V Parizu predstavljene tehnike so bile odlično izhodišče za senzibiliziranje ljudi za izbrano temo izobraževalnih aktivnosti ter povezovanje z njihovimi osebnimi izkušnjami in razmišljanji. V Sloveniji so bile prilagojene tako, da so udeležence izobraževalnih aktivnosti uvedle v temo dediščine pridelave in priprave hrane v romskih skupnostih, ki je bila izbrana na predlog romskih predstavnikov na podnebnih vozliščih kot skupni imenovalec romskih skupnosti iz treh različnih koncev Slovenije: Prekmurja, Dolenjske in Maribora. Umetniške aktivnosti so bile vedno izvajane skupaj z izobraževalnimi. Njihov rezultat so posnetki izbranih dediščinskih pripovedi, ki jih je posnel Sandi Horvat in bodo postale del novonastalega arhiva romske dediščine, ki ga bo hranil SEM.

Z namenom vključiti Rome v diskusije o pridelovanju in pripravi hrane, na kar podnebne spremembe pomembno vplivajo, smo poleg umetniških razvili še izobraževalne aktivnosti, sestavljene iz petih delavnic. Pri snovanju je bilo pomembno, da so aktivnosti zasnovane in izvedene skupaj z romskimi predstavniki. Na podnebnih vozliščih smo opredelili njihove želje, potrebe in interese, prepoznali potencialna tveganja in dileme. Predstavniki romske skupnosti so še posebej poudarili pomen izobraževanja in pridobivanja novih znanj za Rome, saj se jim zdi to ključno za njihovo večjo vključenost v družbo.

324

Aljaž Plankl na vrtu ustanoviteljic Romskega zeliščarskega društva Romanco – Rman govori o pripravi zemlje za trajnostno vrtnarjenje, Šentjernej, 2025 (foto Sandi Horvat)

Delavnice so pokrivalo teme, kot so trajnostno vrtnarjenje, nabiranje zelišč in izdelava izdelkov iz njih, ločevanje odpadkov in recikliranje, zmanjševanje odpadne hrane ter predstavitev romske kulinarike z obvezno degustacijo. Aljaž Plankl iz podjetja Naj raste, ki je specializirano za trajnostno vrtnarjenje, je udeležencem predstavil osnove vrtnarjenja s praktičnimi napotki, vsak udeleženec pa si je lahko tudi posadil sadiko solate.

Ksenija Jurkovič in Natalija Grm iz Romskega zeliščarskega društva Romanco – Rman sta predstavili svoje izkušnje nabiranja in uporabe zelišč, a sta delavnico zaradi zdravstvenih težav izvedli samo v Šentjerneju. Tina Palaić je pripravila praktično delavnico ločevanja odpadkov, Katarina Nahtigal pa se je z udeleženci pogovarjala o zmanjševanju odpadne hrane v gospodinjstvih, s poudarkom na izmenjavi dobrih osebnih praks udeležencev. Sonja Horvat iz romskega društva Nova pot – Nevo drom iz Murske Sobote, ki se že vrsto let ukvarja z raziskovanjem romske kuhinje in je na to temo

napisala več knjig, je pripravila krajše predavanje o zgodovini romske prehrane, kar je ponazorila tudi s hrano, ki jo je pripravila in za konec srečanja udeležence povabila k obloženim mizi. Cilj aktivnosti je bil udeležencem ponuditi nove informacije, omogočiti prostor izmenjave znanj in jim omogočiti, da nove prakse tudi sami preizkusijo. Pri tem smo odprli vprašanje, kaj lahko v svojem lokalnem okolju sami storijo za spremembe in kako pomembno je sodelovanje skupnosti.

Predstavniki Romov so na podnebnih vozliščih izpostavili, da je dejavnosti bolj smiselno kot v Ljubljani izvajati v romskih naseljih oz. v njihovi bližini. Maja in junija 2025 smo jih izvedli v Lendavi, Mariboru in Šentjerneju. V sodelovanju s SEM so bili organizatorji srečanj, ki so zagotovili prostor in udeležence aktivnosti, EPEKA, Ljudska univerza Lendava, Romski akademski klub in Romsko zeliščarsko društvo Romanco – Rman. Izobraževalne aktivnosti smo na prošnjo Ljudske univerze Lendava, ki je v njih prepoznala potencial, izvedli še za dijake Dvojezične srednje šole Lendava, ki deluje v večkulturnem okolju, kjer sobivata romska skupnost in madžarska narodna manjšina. Poleg tega smo v muzeju gostili skupino Rominj iz Prekmurja in na pobudo nevladne organizacije EPEKA skupino dolgotrajno brezposelnih posameznikov, ki so v Ljubljani vključeni v program socialne aktivacije. Obe skupini sta bili na začetku obiska povabljeni k sodelovanju v umetniških aktivnostih, sledil je interaktivni ogled stalne razstave Slovenskega etnografskega muzeja *Med naravo in kulturo*, ki je še dodatno spodbudil zaključni pogovor o dediščinah prehrane.

Izobraževalnih aktivnosti se je udeležilo 95 oseb, umetniških 93. O izvedbi dejavnosti je Sandi Horvat dvakrat poročal v radijski oddaji *Naše poti* na Prvem programu Radia Slovenija (*Naše poti 2024, 2025*) in jih dokumentiral tudi s kratkim filmom (*Come Together 2025*). Dve študentki etnologije in kulturne antropologije na študijski praksi ter muzejska sodelavka Nina Dečko so prisostvovala pri izvajanju aktivnosti kot opazovalke, ki so na podlagi vnaprej pripravljenega vprašalnika opravile evalvacijo programa. K evalvaciji smo na koncu vsakega srečanja povabili tudi udeležence aktivnosti, izvedli pa smo jo tudi z izvajalci.

Predstavitve projekta na mednarodnih in nacionalnih srečanjih

Projektne partnerji smo projekt večkrat predstavili v mednarodnem okolju. Sodelovali smo na mednarodni konferenci strokovnjakov za komuniciranje in promocijo znanosti, ki je pod okriljem Evropskega združenja znanstvenih centrov in muzejev – Ecsite in v organizaciji Kersnikovega inštituta potekala med 5. in 8. junijem 2024 na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani. Strokovnjaki za znanstveno sodelovanje so obravnavali številne pereče teme: podnebne spremembe, dekolonizacijo, delo v skupnosti, enakost in vključenost, digitalizacijo, zamišljanje prihodnosti ... Projektna ekipa, ki jo je iz muzeja zastopala Tina Palaić, je v soboto, 8. junija 2024, gostila delavnico z naslovom *Spodbujanje socialno vključujoče podnebne vzgoje za odrasle*. Cilj delavnice je bil raziskati načine za sodelovanje s skupnostmi z različnimi interesi in potrebami.

Katarina Nahtigal in Tina Palaić sva projekt predstavili še na 27. generalni konferenci ICOM *The Future of Museums in Rapidly Changing Communities*, kjer sva

poudarili sodelovanje Slovenskega etnografskega muzeja z romsko skupnostjo. Naslov prispevka je bil *Come Together! Promoting Socially Inclusive Climate Change Education for Roma Community in Slovenia*, izvedli pa sva spletno predstavitev.

Principe sodelovanja z romsko skupnostjo je na primeru projekta *Združimo se!* na seminarju za mentorje zgodovinskih krožkov pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije predstavil Sandi Horvat. Kot predstavnik romske skupnosti je v projektu sodeloval kot predavatelj, organizator izvedbe aktivnosti v Prekmurju, izvajalec aktivnosti in snemalec dediščinskih pripovedi o prehranjevanju Romov. Seminar z naslovom *Sozvočje drugačnosti: sobivanje kultur, religij, narodnosti* je potekal v torek, 21. oktobra 2025, v Viteški dvorani Muzeja novejših in sodobnih zgodovine Slovenije.

326

Zapuščina projekta

S projektom smo v sodelujočih institucijah prvič opozorili na preplet dveh družbenih izzivov, podnebnih sprememb in družbene pravičnosti. Rezultati projekta so predstavljeni v treh publikacijah, v katerih smo na podlagi nacionalnih podnebnih vozlišč oblikovali temeljne principe sodelovanja in soustvarjanja dejavnosti za izbrane ciljne skupine, programe mednarodnega in nacionalnih usposabljanj ter programe izobraževalnih in umetniških dejavnosti v vseh partnerskih organizacijah (Calcagnini 2025; Calcagnini in Stavola 2025; Landl in Koller 2025). V projektu smo vzpostavili nove mednarodne in nacionalne stike, ki so lahko podlaga za nadaljnja sodelovanja.

V Slovenskem etnografskem muzeju smo s projektom nadaljevali dolgoletno sodelovanje z romskimi skupnostmi (Rogelj Škafar in Vidmar Horvat 2009; Čeplak Mencin 2013; Palaić 2015a). Pomemben izid skupnih aktivnosti je prepoznavanje vrednosti ohranjanja dediščinskih pripovedi v romskih skupnostih, kar bomo razvijali v okviru novonastalega romskega arhiva tudi po zaključku projekta.

REFERENCE

- CALCAGNINI, Sara idr.
2025 *Inclusion, Environment, Science Education: Training Guide*. <https://www.etno-muzej.si/files/training_guide_cometogether55.pdf> [5. 11. 2025].
- CALCAGNINI, Sara in STAVOLA, Fabrizio (ur.)
2025 *Inclusion, Environment, Science Education: Educational Activity Toolkit*. <https://www.etno-muzej.si/files/activity_toolkit_cometogether.pdf> [5. 11. 2025].
- COME TOGETHER
2025 *Come Together*, avtor Sandi Horvat, 2025, produkcija Slovenski etnografski muzej (video). <<https://www.etno-muzej.si/sl/novice-zdruzimo-se/pridelovanje-in-priprava-hrane-vceraj-in-danes-v-romskih-skupnostih-v-sloveniji>> [9. 10. 2025].
- ČEPLAK MENCIN, Ralf
2013 Etnografski muzej – prostor praznovanja ranljivih skupin. *Etnolog* 23: 65–101.
- HRANA
2022 Nacionalni inštitut za javno zdravje: *Hrana, zdravje in podnebne spremembe* (spletna stran). <<https://nizj.si/moje-okolje/podnebnne-spremembe/hrana-zdravje-in-podnebnne-spremembe/>> [9. 10. 2025].

LANDL, Balduin in KÖLLER, Johanna (ur.)

2025 *Inclusion, Environment, Science Education: Guiding Principles*. <https://www.etno-muzej.si/files/guiding_principles_cometogether.pdf> [5. 11. 2025].

NAŠE POTI

2024 Prvi program Radia Slovenija: *Naše poti: Muzej kot ena od točk obiska v poletnem času* (radijska oddaja, 8. 7. 2024). <<https://prvi.rtvsl.si/podkast/nase-poti/9172690/175058596>> [9. 10. 2025].

2025 Prvi program Radia Slovenija: *Naše poti: Romi v Šentjerneju z nabiranjem zelišč obujajo in ohranjajo znanje prednikov* (radijska oddaja, 16. 6. 2025). <<https://prvi.rtvsl.si/podkast/nase-poti/9172690/175140031>> [9. 10. 2025].

PALAIĆ, Tina

2015a Družbeno angažirani muzej: Vključevanje romske skupnosti v soustvarjanje muzejskih vsebin. *Etnolog* 25: 209–217.

2015b Obporodne prakse, izkušnje in spomini: Projekt sodelovanja z Rominjami. V: T. Palaić in U. Valič (ur.), *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 132–137.

327

PIRC, Janez

2013 *Od skritosti do točke na zemljevidu: Socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana in VIDMAR HROVAT, Ksenija

2009 *Vidiš me – vidim te: Kulturna raznolikost skozi romski pogled*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

SARDELIĆ, Julija

2015 Romani Minorities and Uneven Citizenship Access in the Post-Yugoslav Space. *Ethnopolitics* 14 (2): 159–179.

VZPOREDNA ŽIVLJENJA

2011 *Vzporedna življenja: Romom v Sloveniji nista zagotovljeni pravici do ustreznega bivališča in vode*. London: Amnesty International. <<https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur680052011sl.pdf>> [9. 10. 2025].

ZDRUŽIMO SE

2023 *Združimo se! Spodbujanje socialno vključujočega izobraževanja o podnebnih spremembah za odrasle / Come Together! Fostering Socially Inclusive Climate Education for Adults* (spletna stran projekta). <<https://come-together-project.blogspot.com/>> [9. 10. 2025].

ŽAGAR, Janja

2012 *Moje življenje, moj svet: Osebnostne razstave obiskovalcev SEM*. *Etnolog* 22: 243–254.

POROČILO IZ POREČJA REKE OMO V ETIOPIJI

Sodelovanje med Univerzo v Ljubljani in Univerzo v Arba Minchu

Sarah Lunaček, Uršula Lipovec Čebtron, Nežka Struc in Eshetu Ewnetu Tegengne

Uvod

Med Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Fakulteto za družbene vede in humanistiko Univerze v Arba Minchu (Etiopija) že od novembra 2023 potekajo izmenjave študentov, študentk in predavateljev, predavateljic v obe smeri – med drugim je oktobra 2024 v Ljubljani predaval socialni antropolog Eshetu Ewnetu Tegengne. Prav on je med 9. in 21. junijem 2025 pomagal organizirati obisk etiopske univerze in porečja reke Omo, kjer že dolgo raziskuje, ter trem avtoricam predstavil ključne sogovornike in tematike, ki bi jih bilo smiselno poglobljeno raziskati. Sodelovanje smo na UL vzpostavili s pomočjo programa Evropske komisije Erasmus + (MK 171), katerega namen je eno- ali dvosemestrski študij v tujini s priznanimi obveznostmi in krajši obiski med evropskimi in zunajevropskimi univerzami. Pri izvedbi se soočamo s številnimi izzivi, kljub temu pa nameravamo z izmenjavami nadaljevati in smo jih nadgradili s simpoziji, ki jih organiziramo skupaj z drugimi partnerskimi univerzami v Afriki, na primer z univerzami v Dar es Salaamu (Tanzanija), Cape Townu (Južna Afrika) in Niameyu (Niger). Univerza v Arba Minchu je Sarah Lunaček leta 2025 podelila priznanje za prizadevanja pri dosedanjem sodelovanju. Začeli smo tudi z načrtovanjem projektov in se povezali s Centrom za raziskave vode na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo Univerze v Ljubljani, ki je eden od tematskih centrov v mrežah (GUILD-ARUA) evropskih in afriških univerz.

Na Univerzi v Arba Minchu smo imele junija 2025 tri avtorice predavanja s področij: medkulturne mediacije v zdravstvu (Uršula Lipovec Čebtron), raziskav poplav (Nežka Struc) ter pastirstva v soočanju z rudniki (Sarah Lunaček), ki so sprožila živahne debate z magistrskimi in doktorskimi študenti ter zaposlenimi na oddelku za antropologijo. Sprejela sta nas tako rektor univerze kot tudi dekan Fakultete za družbene vede in humanistiko, pri čemer sta oba izrazila velik interes za nadaljnje sodelovanje. Najprej na področju antropologije, a tudi širše, saj je Univerza v Arba Minchu ena večjih univerz v Etiopiji, ki pokriva vsa študijska področja in ima številne izkušnje z mednarodnimi projekti, pa tudi najdaljšo tradicijo na področju raziskav vode. Skupaj z Eshetujem smo se odzvali tudi na povabilo mlade Univerze v Jinki, v bližini porečja reke Omo, ki si prizadeva za različne oblike mednarodnega sodelovanja, predvsem na nivoju doktorskega študija.

Cilji obiska v Arba Minchu, Jinki in v porečju reke Omo so bili predvsem seznanjenje s problematikami in oblikovanje skupnih raziskovalnih tem za nadaljnje sodelovanje, tako v obliki meddisciplinarnih povezovanj in angažiranih raziskovalnih projektov kot tudi doktorskega študija. Seznanili smo se s perečimi problematikami na področjih zdravstva, poplav in različnih načinov uporabe in izrabe zemlje, ki jih bomo orisali v nadaljevanju.

Dostop do zdravstva

V Etiopiji so v zadnjih desetletjih naredili dva pomembna koraka k boljšemu dostopu do zdravstva. Po eni strani so vzpostavili nov zdravstveni kader (t. i. *extension healthcare workers*), torej dodatne zdravstvene delavce, ki so diplomirali iz zdravstvenih ved ali javnega zdravja ter začeli delovati na vseh območjih Etiopije, tudi najbolj odročnih, ter opravljati različne preventivne in kurativne dejavnosti. Na ta način so številnim marginaliziranim prebivalcem omogočili dostop do najosnovnejših zdravstvenih storitev, poleg tega pa ti zdravstveni delavci običajno izhajajo iz skupnosti, v kateri tudi delujejo, zato dobro poznajo kontekst in obvladajo jezik, kar ni zanemarljivo, saj v Etiopiji govorijo več kot 87 različnih jezikov.

329

Poleg tega je pomemben nov sistem zdravstvenega zavarovanja, s katerim poskušajo izboljšati dostopnost do zdravstva: zavarovanje stane okoli 18 evrov letno, pri čemer je posamezno zavarovanje naslovljeno na žensko – mater v določeni družini, kar ima v tej patriarhalni družbi še dodaten simbolni pomen. Po besedah naših sogovornikov v zdravstvenih ustanovah z novim zavarovanjem mnogi prej prikrajšani prebivalci lažje pridejo do zdravnika. Med njimi so tudi številni pastirji, ki svojo živino prodajajo na tržnici, kar je redka priložnost, da dobijo denar, zato si v preteklosti niso mogli privoščiti obiska zdravstvene ustanove, saj je bilo treba za vsako zdravstveno storitev plačati z etiopskimi biri. Sistem zdravstvenega zavarovanja se na jugu Etiopije šele postopno uvaja in čeprav za nekatere revnejše dele prebivalstva zavarovanje pogosto plača država, imajo številni še vedno zelo otežen dostop do zdravstvene oskrbe. Poleg finančnih težav oviro predstavlja razporejenost zdravstvenih ustanov, saj so v manjših ruralnih naselbinah, na primer na območju reke Omo, le posamezne zdravstvene postojanke. Manjše zdravstvene enote imajo tudi zelo omejen obseg zdravstvenih storitev in malo zdravstvenega kadra. Tako v zdravstvenem centru v naselju Dus, kjer živi ljudstvo Karo, delujejo zgolj ambulanta, porodna soba in nekaj bolniških postelj, v njej pa so zaposleni babica, farmacevt in zdravstvena delavka, ki je diplomirala iz javnega zdravja. Slednja center tudi vodi in je v pogovoru z nami izpostavila, da jih redko obišče zdravnik, čeprav bi ga zelo potrebovali, primanjkuje pa jim tudi številnih zdravil (na primer za zdravljenje zelo razširjene malarije) in diagnostičnih aparatov (na primer za ultrazvočno obravnavo nosečnic).

Zapostavljene tropske bolezni

V malo večjih krajih, kot je mestece Turmi, v katerem živita predvsem ljudstvi Karo in Hamar, delujejo tako javni kot privatni zdravstveni centri. V večjih mestih je več zdravstvenih ustanov, na primer v Arba Minchu so odprli tudi veliko univerzitetno

bolnišnico. Ta predstavlja pomemben dosežek v regiji in v Etiopiji nasploh, saj bo specialistična zdravstvena ustanova za območje z 10 milijoni prebivalcev, ki so do zdaj iskali zdravstveno oskrbo na različnih lokacijah. Sprejel nas je direktor bolnišnice, skupaj s strokovnjakoma s področja javnega zdravja. Ko smo povedali, da smo antropologi in da je med nami tudi medicinska antropologinja, je eden od njih vzkliknil: “*We urgently need you!*”, druga dva pa sta hitela razlagati, da bi zelo radi sodelovali z antropologi in antropologinjami, saj opažajo, da je razumevanje družbeno-kulturnih dimenzij zdravja in bolezni ključno pri večini zdravstvenih intervencij v skupnostih na jugu Etiopije, predvsem pri zapostavljenih tropskih boleznih ali NTD (*Neglected tropical diseases*). Za te bolezni je značilno, da so v Evropi večinoma izginile, v Etiopiji pa se pojavljajo zaradi klimatskih razmer, vrste tal in prenašalcev (določenih žuželk in glodavcev) ter so lahko smrtonosne ali pa imajo hude zdravstvene posledice. V bolnišnici so nam predstavili svoje dosedanje raziskave ter izpostavili, da so nekatere od teh bolezni celo izpadle iz liste NTD, zato bi lahko govorili celo o zapostavljenih vrstah zapostavljenih bolezni, predvsem pa o zapostavljenih ljudeh.

Univerzitetna klinika, zgrajena leta 2025, znotraj še ni povsem opremljena, Arba Minch, 2025 (foto Sarah Lunaček).

Ena od bolezni, za katero si še posebej želijo sodelovanja antropologinj in antropologov, je *podoconiosis*, vrsta elefantizma, ki se pojavlja kot posledica bosonoge hoje po zemlji, bogati z minerali, ki povzročajo hude deformacije stopal. Ne le, da so te deformacije boleče in onemogočajo gibanje, dodaten problem predstavlja družbena stigma, ki izhaja iz prepričanja pri nekaterih ljudstvih v južni Etiopiji, da je ta oblika elefantizma kazen za krajo pridelka. Številni bolniki, ki dolga leta živijo povsem izolirani, se zaradi družbene stigme ne odločijo za zdravljenje, čeprav je to večinoma zelo uspešno. Kljub temu, da jim pri zdravljenju lahko rekonstruirajo celotno stopalo, jih tudi z zdravimi stopali skupnost pogosto še vedno zavrača. Podobne posledice ima tudi prepričanje, da se prešuštvovanje matere kaže na novorojenem otroku v obliki zajčje ustnice (predstava o zajčji ustnici, to je preklano nebo ustne votline, kot fizični dokaz za deviantnost je sicer precej razširjena

v številnih družbah). Podobno naj bi prešuštvovanje z bližnjim sorodnikom povzročalo vrsto kožne lišmanioze, za katero v Etiopiji nimajo biomedicinskega zdravila. Čeprav so zdravila tradicionalne medicine precej učinkovita, pa puščajo na koži brazgotine, zato si zaposleni v bolnišnici želijo farmacevtske pomoči pri izdelavi bolj učinkovitega zdravila na osnovi sestavin tradicionalnih preparatov. Prepričani so namreč, da je prihodnost uradne medicine v povezovanju s tradicionalnimi medicinskimi sistemi, obenem pa vidijo bodočnost znanosti v interdisciplinarnem povezovanju, pri čemer se jim zdi sodelovanje z antropologijo ključnega pomena.

Trajnostno kmetijstvo

Po obisku novozgrajene bolnišnice smo se odpravili na Oddelek za agronomijo Univerze v Arba Minchu, kjer nas je raziskovalec Addisu Fekadu Andeta seznanil z uporabo rastline enset, nove super hrane, ki je zmožna prilagajanja na različna podnebja. Enset je znan tudi pod imenom lažna banana (*fake banana*). Univerza je začela s pilotnim projektom, ki znanje o kultivaciji te rastline povezuje z razvojem tehnologije in procesiranja predelave enseta ter možnosti skupnostnega podjetništva. Enset raste celo leto, ne potrebuje gnojil ali fitofarmaceutskih sredstev, lahko se ga žanje kadarkoli. Iz stržena ene rastline lahko pridobijo tudi do 200 kilogramov hrane. V tradicionalnem smislu je predelava enseta dolgotrajno skupno (žensko) delo. Rastlino najprej posekajo, nato odstranijo skorjo, sredico razkosajo in zmeljejo, potem pa gosto kašo zakopljejo v zemljo, kjer fermentira od nekaj mesecev do pol leta, dokler se ne spremeni v mokasto pasto, ki se jo lahko uporabi za peko kruha in kolačev.

Univerza v Arba Minchu je s podporo raznolikih financerjev in testnih skupnostnih kolektivov v zadnjih letih postopek predelave pospešila in modernizirala – razvili so preproste predelovalne stroje za uporabo v skupnostih, pa tudi fermentacijsko kulturo, ki fermentacijo pospeši, namesto postopka fermentacije v zemlji pa ta poteka v plastičnih čebrih, kar omogoča manj odpadnih snovi. Končni produkt ni pasta, ampak dehidrirana moka, ki je bolj obstojna. Enset v glavnem promovirajo kot novo super hrano, ki lahko pomaga v času lakote, posebno na območjih, kjer druge hranljive rastline ne uspevajo, nov postopek predelave pa naj bi skupnostim omogočal hitrejši dostop do hrane in dodatni zaslužek s prodajo. Edina slaba stran novega postopka, pri katerem z uporabo mehanizacije v krajšem času pridobijo večjo količino bolj obstojne surovine, je zaenkrat ta, da niža ceno proizvodu, pridelanem na tradicionalen način.

Etiopska kulinarika je nasploh znana po fermentaciji. Fermentirana hrana običajno zdrži dlje kot sveža, saj fermentacija ustvari okolje, v katerem se škodljivi mikrobi ne morejo razmnoževati, kar je za mnoga območja Etiopije zaradi pomanjkanja pitne vode ali možnosti spravljavanja hrane ključnega pomena. Najbolj znana fermentirana etiopska hrana je pravzaprav *injera*, velika tanka spužvasta palačinka, pripravljena iz moke iz tefa, nežnega, svetlozelenega in drobnega žita. Tudi fermentiranih pijač je kar nekaj, na primer pivo in *tedž*, kot se imenuje medeno vino, ter *čeko*, pijača iz fermentiranega sirka in koruze, ki smo jo poskusili pri poglavarju ene izmed vasi v Konsu. Pokrajina Konso je znana po uspešnem terasastem poljedelstvu in izjemnih gradbenikih v hribovitem svetu. Od leta 2011 približno dva ducata vasi na tem področju spada pod zaščiteno Kulturno

krajino Konso na Unescovem seznamu svetovne dediščine. Obiskali smo dve vasi, med njimi Gamole, s tremi zidovi utrjeno vas na hribu, kjer živi približno 9000 ljudi in kamor je pred pandemijo covid-19 letno prispelo 10.000 turistov. Terasasta polja, ki zaradi svoje dovršenosti ne potrebujejo namakalnega sistema, so polna mešanih pridelkov, kot so mango, avokado, bučke, koruza, sirk, fižol, grah, sončnice in jagodičevje.

332

Terasasti permakulturni vrtovi ljudstva Konso, Konso, 2025 (foto Sarah Lunaček)

Dostop do vode

Vprašanje uporabe vode v poljedelstvu in v vsakdanjem življenju smo lahko spremljali celo pot: od Arba Mincha in njegovih 40 izvirov neoporečne vode, po katerih je tudi poimenovan, preko bližnjega jezera Chamo, katerega okolico bodo v kratkem delno odvzeli plantažnemu poljedelstvu ter jezero ponovno širili, do precej suhega Turmija na jugu, ki je le dobro uro vožnje oddaljen od reke Omo. V Turmiju smo videli dve javni črpalki – vira pitne vode tudi za okoliške vasi. Tradicionalen način (npr. pri ljudstvu Hamar) dostopa do vode filtrirane skozi pesek, je s kopanjem v suho strugo rek, ki tečejo le v deževnem obdobju. Nekateri te vodne vire uporabljajo za pranje oblek, zato pitnost neposredno ob zajetju postane vprašljiva. Vodo na daljše razdalje nosijo ženske, tudi starke in deklice, na hrbtih v plastičnih (največkrat 20-litrskih) kanistrih, v sušnih obdobjih pa jo iz bolj odmaknjenih virov tvorijo na oslih. Ljudje, ki živijo bližje reki Omo, rečno vodo zajemajo za pitje in ob reki napajajo živali. Oparena voda lahko prenaša številne bolezni, kot sta trebušni tifus in kolera, bližina stoječih vod pa je pogosto povezana tudi z večjimi izbruhi malarije. Ob obisku vasi ljudstva Karo so nam pokazali tehniko čiščenja vode s korenino lokalne rastline. En primerek korenine smo prejeli v dar, da bi raziskali spremembe v vodi po uporabi korenine.

Ob reki Omo so različna ljudstva, kot so Dasaneč (Dassanech), Njangatom (Nyangatom) in Karo, mobilno pastirstvo dopolnjevala s poljedelstvom na poplavnih območjih ob reki (*flood retreat agriculture*). Pričakovane sezonske poplave so zato pomenile prihajajoče blagostanje. Po postavitvi jeza za hidrocentralo se je gladina reke

tako znižala, da to ni več mogoče. Ideja razvoja države je bila, da se bodo tamkajšnja ljudstva stalno naselila v pripravljene centre in se preusmerila v namakalno poljedelstvo ter mezдно delo na plantažah. Vendar staroselskega prebivalstva niso vključili v procese odločanja in izvedbe. Obljubljenih površin za samostojno namakanje polj ni prejelo, močno otežen je tudi dostop do reke, ki jo potrebujejo za napajanje živine. Zaradi izgube možnosti poljedelstva so se bolj osredotočili na mobilno pastirstvo, ki je bilo pomemben del načina preživljanja tudi prej, a zaradi vse daljših sušnih obdobjih zahteva premikanje na vse večje razdalje. Država je vzpostavila del načrtovanih plantaž sladkornega trsa in dve predelovalni tovarni, ki so ju zgradila kitajska podjetja, zemljo pa še naprej dajejo v dolgoročni najem privatnim domačim in mednarodnim investitorjem, ki se osredotočajo predvsem na plantažno pridelavo banan in bombaža z namakanjem zemlje. Na ta način se nadalje manjšajo razpoložljive površine za tradicionalne načine preživljanja lokalnega prebivalstva.

Preoblikovanje ekosistemov in vsakdanjega življenja

V okrožju Dassanech je položaj še zahtevnejši, saj se zaradi različnih dejavnikov, najverjetneje zaradi nenadnih izpustov presežka vode iz jeza Gibe III in spremenjenega toka reke Omo pri delti, v kateri se izliva v jezero Turkana, širi poplavno območje. V nekaj letih se je jezero Turkana, ki leži pretežno v Keniji, razširilo za 63 kilometrov v notranjost Etiopije in bo kmalu doseglo upravno središče Omorate. Ob našem obisku se je ravno začel regionalni posvet o preselitvi mesta Omorate. Že od leta 2016, posebno pa od zadnjega javno znanega izpusta vode iz jeza Gibe III leta 2019, so Dasaneči nenehno prisiljeni k umikanju naraščajoči vodi, ki je zavzela že 66 odstotkov okrožja in povsem preoblikovala ekosistem. Okoli 78.000 oseb ali skoraj 80 odstotkov Dasanečev je notranje razseljenih. Njihovi namakalni vrtovi so že zdavnaj pod vodo, preostalo živino pa rešujejo z nabiranjem močvirske trave in iskanjem novih pašnikov. Nekateri so se preusmerili v ribolov. Ljudje in živali pijejo pretežno poplavno vodo, razen na bolj dvignjenih predelih, kjer smo videli nekaj vodnih črpalk na sončno energijo. Dasaneči nimajo več veliko prostora za umikanje, saj jih obkrožajo sosednja ljudstva, s katerimi so bili že prej v konfliktih zaradi pašnih površin.

Na preostalem ozemlju kar 10.000 hektarov zasedajo plantaže banan italijanskega podjetja Fri-El, ki posluje z velikimi dobički, a lokalne skupnosti od njega dobijo zgolj drobtine. Zato so uradni predstavniki Dasanečev v pogovoru na občini izpostavili, da bi podjetje lahko prispevalo vsaj h gradnji šole in zdravstvenega centra, obenem pa zaposlovalo več kvalificirane lokalne delovne sile. Poleg tega Dasanečem grozi, da se znajdejo v podobni situaciji kot begunci ljudstva Murle, ki so bili zaradi konfliktov preseljeni v okrožje Nyangatom, ob tem pa so izgubili vire za preživljanje in postali povsem odvisni od pomoči humanitarnih organizacij. Visoki komisariat Združenih narodov za begunce (UNHCR), ki je sprva poskrbel za njihovo premestitev, jim v zadnjih mesecih ne zagotavlja več redno vode in zadostne količine hrane, zaradi česar je bilo ob našem obisku med nastanjenimi v centru veliko vidno podhranjenih ljudi, številni pa so bili tudi bolni, o čemer smo že obvestili slovensko pisarno UNHCR.

Poplavljena območja so prekrila polja, pašnike in cesto, povezava z nekaterimi vasmi in s Kenijo je mogoča le s čolnom, regija Dassanech, 2025 (foto Sarah Lunaček).

Dolgotrajno sodelovanje

Poleg humanitarne pomoči na najbolj prizadetih območjih je nujna podpora aplikativnih raziskav pri iskanju prilagoditev in rešitev, pri čemer je pomembna interdisciplinarnost, saj so tehnične rešitve težko uspešne, če ne upoštevajo lokalnih družbenih in kulturnih procesov in dinamik. Regija ima dolgo tradicijo antropoloških in naravoslovnih raziskav, ima pa tudi svoje univerze s številnimi raziskovalci in raziskovalkami, ki potrebujejo predvsem sredstva za raziskave in možnost enakovrednega sodelovanja. Doslej se je namreč pogosto dogajalo, da so bili etiopski raziskovalci in raziskovalke ujeti v neenaka razmerja kolonialne in neokolonialne tradicije, ki so žal še vedno prisotna v akademskem svetu. Raziskovalci in raziskovalke iz Evrope in severne Amerike so jih pogosto uporabljali le kot »informatorje«, »fiksere« oziroma oskrbovalce s podatki.

Zato si bomo prizadevali, da etiopski raziskovalci in raziskovalke v nadaljnjih skupnih akademskih projektih sodelujejo kot nosilci in nosilke raziskav, v katerih so ključni različni emski glasovi lokalnih skupnosti v kompleksnih (geo)političnih razmerjih. Pri tem bomo posebno pozornost namenili raziskovalni etiki.

RAZSTAVA OHRANJENIH FOTOGRAFIJ, DOKUMENTOV IN PREDMETOV V SPOMIN NA BEGUNCE IZ OPATJEGA SELA

Urša Valič

335

Občina Miren Kostanjevica je skupaj z mestno občino Kralupy na Vltavi na Češkem vključena v evropski projekt *Ties4Growth: Poglobljanje sodelovanja* (Ties4Growth 2024). Sodelovanje med občinama se je vzpostavilo na podlagi zgodovinskih dogodkov iz prve svetovne vojne, o katerih bom več napisala v nadaljevanju. Glavni namen projekta je spodbujanje evropskega povezovanja med občinami in izmenjava dobrih praks pri obravnavi specifičnih lokalnih izzivov. Tako se je prvi del projekta odvijal v začetku oktobra 2024 v Sloveniji, ko so gostje iz mesta Kralupy pridobivali izkušnje na področju skrbi za starejše v občini Miren Kostanjevica in se seznanili z organizacijo dnevnih centrov za starejše oz. Hišo dobre volje, ki spodbuja aktivno vključevanje starejših v družbo. Drugi del projekta¹ pa se je odvil v začetku junija 2025, ko se je skupina občanov iz Mirna, Opatjega sela, Kostanjevice in drugih vasi odpravila na Češko, v Kralupy, kjer so se seznanili z upravljanjem reke Vltave, torej z obvladovanjem poplav in sistemom urejanja zajezitev in hidroelektrarn. V tem sklopu smo obiskali tudi hidroelektrarno Mirejovice, ki neprekinjeno deluje od leta 1928 in predstavlja edinstveno tehnično dediščino Češke.

V sklopu junijskega obiska pa je bil osrednji kulturni dogodek odprtje priložnostne razstave *Svědectví: Výstava dochovaných fotografií, dokumentů a předmětů na památku uprchlíkůz obce Opatje selo* (Pričevanja: Razstava ohranjenih fotografij, dokumentov in predmetov v spomin na begunce iz Opatjega sela) v Muzeju mesta Kralupy. Razstava je bila plod večletnega prizadevanja domačinov iz Opatjega sela za ohranitev dediščine, pričevanj in spominov na krajane, ki so morali v prvi svetovni vojni zapustiti svoje domove ter se odpraviti v begunstvo v druge dele avstro-ogrške države. O izkušnji begunstva so se v posameznih družinah (npr. v družinah s hišnimi imeni Španovi, Finančevi, Šparetovi, Rupčevi, Jelerjevi) v Opatjem selu ohranili spomini v ustnem izročilu, fotografije, dokumenti, razglednice in pisma ter predmeti, ki so jih ljudje pošiljali ali prinesli s Češke, kot na primer razni molitveniki in posode. Spomine in pričevanja je skupaj s fotografijami, predmeti in dokumenti zbral ljubiteljski zbiratelj Dimitrij Marušič, likovni pedagog Milovan Valič pa jih je uredil in nato oblikoval razstavo s spremljajočo brošuro. Gostujoča razstava je bila prirejena po razstavi na izvlečnih panojih v župnišču v Opatjem

¹ Za podrobne informacije glej poročilo o obisku na spletni strani Občine Miren-Kostanjevica (Pobratenje 2025).

selu leta 2015, ki so jo domačini postavili ob 100-letnici začetka prve svetovne vojne. Slavnostni govornik je bil zgodovinar in kustos Goriškega muzeja dr. Marko Klavora. Razstavo v Muzeju mesta Kralupy pa so junija 2025 odprli direktor mestnega muzeja Jindrich Bartovanec Havlik, podžupan mesta Kralupy Vojtech Pohl, župan občine Miren-Kostanjevica Mauricij Humar in veleposlanik Republike Slovenije v Pragi Aleš Balut. Razstava je z bogatim vizualnim gradivom (arhivske fotografije, dokumenti, fotografije ohranjenih predmetov) prikazovala življenje v Opatjem selu pred prvo svetovno vojno in v času vojne, življenje v begunstvu in vračanje domov, poleg tega pa tudi nedavna srečanja, ki so povezala občini.

336

Uvodni pano razstave v Muzeju mesta Kralupy, Kralupy na Vltavi, 2025 (foto Urša Valič)

Zgodovinski kontekst je poznan: Italija je maja 1915 napovedala vojno Avstro-Ogrski in začeli so se boji, tudi na Doberdobski planoti, ki danes leži v Italiji. Avstrijsko topništvo je začelo zavzemati obrambne položaje okoli Opatjega sela, kmalu pa je oblast ukazala evakuacijo prebivalstva. Nekatere družine so odšle s svojimi vozovi in se naselile na današnjem slovenskem ozemlju, npr. v Ribnici na Dolenjskem, Goriči vasi pri Ribnici, Lukovici, Vnanjih Goricah, Notranjih Goricah, Logu (pri Brezovici), Teharjah, Gaberjah pri Celju in še kje. Večina prebivalstva pa so z vojaškimi vozovi in vlaki odpeljali na Češko, v okolico mesta Kralupy (približno 35 km severno od Prage), potem pa so jih nastanili po naseljih Koleč, Blevice, Zeměchy, Kralupy, Nelahozaves, Lobeček, Úžice, Zlončice idr., kakor je razvidno iz naslovov na ohranjenih razglednicah. Potovanje je bilo dolgotrajno, potovali so vsaj en mesec, saj so imeli prednost vojaški vlaki. Prihod na Češko je bil po pričevanjih za kraške ljudi, ki so se doma bojevali z revščino, sušo in kamnito pokrajino,

res nekaj posebnega: bogata češka pokrajina je nudila ogromna polja z veliko pridelka, oranje je bilo strojno s številnimi plugi, reka Vltava, njeni rokavi in ribniki pa so nudili obilo vode. Družine so bile večinoma nastanjene pri velikih kmetih, ki so potrebovali delovno silo. Na splošno se krajanji spominjajo, da so jih na Češkem zelo lepo sprejeli, za razliko od tistih, ki so svoje začasno zatočišče našli na Avstrijskem. Na poljih je delalo tudi veliko italijanskih ujetnikov, s katerimi so se Opajci spoprijateljili, saj so znali italijansko; po pričevanjih so Čehi Opajce včasih ozmerjali tudi s »Taljanji«.

Fotografije Opatjega sela med prvo svetovno vojno in predmetov, ki so jih domačini prinesli iz begunstva na Češkem, Kralupy na Vltavi, 2025 (foto Urša Valič)

V Kralupih je delovala tudi velika tovarna sladkorja, kjer so številne begunce zaposlili kot sezonske delavce. Otroci so staršem prinašali kosila in iz tovarne naskrivaj odnašali neprečiščeni sladkor. Begunci so delali tudi na železnici, kjer so se oskrbovali s premogom za kurjavo. Otroci so imeli organizirano šolanje in so se zelo hitro naučili češčine. Ljudem so se najbolj vtisnile v spomin posamezne češke besede in pesmi. Tako so nekateri krajanji pripovedovali, da so njihovi starši ali stari starši znali šteti po češko, se spominjali posameznih besed (imena mesecev, besede povezane s poljedelstvom, hrano, godbo) in včasih tudi govorili po češko, ko niso želeli, da jih kdo razume, ipd. Izredno zanimivo pa je pesemsko izročilo. Dimitrij Marušič je tako pri Liji Jelen - Finančevi zapisal del pesmi, ki jo je prepevala njena mama in je govorila o dekletu Andulki in fantu,

ki je odšel k vojakom: *Komu zanecham Andulku?*² Pri Ani Kosič - Šparetovi je zapisal besedilo, ki združuje molitev Angel varuh (*Anděličku, můj strážníčku*, Angel 2013) z ljudsko pesmijo Pasla je gosi na dvorišču (*Pásla husy pode dvorem*, Pasla je gosi 2025):

Andželičku moj stražičku, opatrudi moj dušičku, opatrudi bedne noči bez kodija vezletoci, duše celo opatruij, anželičku stražce moj. Pasla gusi pod dedvore, sama sedžela pod javorem, pšišli tudi štižipani, poječ panenke, poječ znami. Ja bi vami rada jela, komu bi bratca zanehala ... vikšiknil amen amen.³ (Marušič 2015: 13–14)

Iz nabora pesmi, molitev in besed so učenci Osnovne šole Miren (podružnica Kostanjevica na Krasu) pripravili krajši nastop, ki je uprizarjal šolanje v času begunstva na Češkem.⁴

338

Učna ura (nastop otrok Osnovne šole Miren), Kralupy na Vltavi, 2025 (foto Urša Valič)

2 Morda gre za pesem *Za našim skednjem (Za tou naši stodoličkou)*, ki v eni verziji vsebuje verze: *Za tou naši stodoličkou loučil se Jenik s Anduličkou ... Až ja na tu vojnu pujdu, komu zanecham svoji milou ... Zanecham ji kamaradu než ja se vratim z vojny domu ... Když jsem ja z ty vojny prišel svoji Andulku jsem nenašel. (Za našim skednjem se je Jenik poslovil od Anduličke ... Jaz grem na to vojno, komu naj zaupam svojo drago ... Zaupal jo bom prijatelju, dokler se ne vrnem iz vojne domov ... Ko sem se vrnil, pa Andulke nisem našel.) (Za našim 2025)*

3 Angel varuh moj, pazi na mojo dušo, pazi me v nočeh [varuj me dan in noč], dušo varuj, angel varuh moj. Pasla je gosi na dvorišču, sama je sedela pod javorjem, prišli so štirje gospodje, pridi deklica, pridi z nami. Rada bi šla z vami, a komu naj dam bratca ... zavpije amen amen. (prevedla avtorica)

4 Njihov nastop si lahko ogledamo na YouTube kanalu (Češka šola 2024). Leta 2015 so članice Društva Žbrinca z možmi in otroci pripravile upodobitev begunstva v Kralupih in vrnitev domov v predstavi *Opajske žene v begunstvu*; odigrali so jo tudi septembra 2025 v okviru Opajskih večerov pod zvezdami.

V fantovski skupnosti v Opatjem selu je še danes močno prisotna pesem *Čehi so se oženili*, ki jo pojejo na *fantovsko*, ko sprejemajo mlade fante v skupnost, in za pusta. Ob udarjanju na boben nekajkrat ponovijo enostavno besedilo verza: *Čehi so se oženili, laj le laj le laj le laj le laj looom, oooo Čehi so se oženili ...* Po pričevanju starejšega domačina Ivana Zavavlava - Puje, rojenega 1936, naj bi daljšo verzijo pesmi, iz katere je omenjeni verz, prinesli begunci s Češke in naj bi jo starejši možje na vasi peli, ko so preveč popili. V pustni repertoar so jo najverjetneje vključili po drugi svetovni vojni, v petdesetih letih 20. stoletja, ko so začeli ponovno pustovati (Valič 2003: 10).

Nekateri krajani so z ljudmi iz mesta Kralupy in okoliških krajev tudi po vrnitvi⁵ ohranjali prijateljske stike. Iz zapisov Dimitrija Marušiča beremo, da se je na primer Venceslav Marušič spominjal, da je njegov oče Ladislav (rojen leta 1919 v Nelahozevesu – Hosevsi Lešanj pri Kralupih) gojil pristne odnose, kar priča pismo prijatelja Zdeneka Jodla iz Nelahozevesa na Vltavi, ki je bilo odposlano leta 1967. Po pripovedi Dušana Jelena se je mama Ružena (rojena leta 1916 v Zlončicah pri Kralupih) leta 1976 z brati in sestro odpravila v Zlončice, kjer so se srečali z nekaterimi družinami. Navsezadnje so bili vsi ti stiki predpogoj za vzpostavitev trdnih vezi med občinama leta 2019, še več, kakor je dejal veleposlanik Republike Slovenije na odprtju, so ti stiki pomemben člen dobrih češko-slovenskih odnosov.

Živimo v času, ko se svet brezglavo oborožuje, toda takšne in podobne zgodbe o begunstvu bi nas morale prizemljiti – vojna se zareže v kolektivni spomin številnih generacij⁶ in zelo težko jo je pozabiti. Na žalost pa pričevanja in spomini na prvo svetovno vojno po več kot 100 letih tudi bledijo v spominu, zato gre zahvala Dimitriju Marušiču in Milovanu Valiču, da sta jih obeležila z razstavo in brošurama v slovenskem (2015) in češkem jeziku (2025).

REFERENCE

ANGEL

2013 Farníček: Andělíčku, můj strážníčku (Angel, varuh moj). <<https://farnicek.estranky.cz/clanky/modlitby/andelicku-muj-straznicku.html>> [6. 10. 2025].

ČEŠKA ŠOLA

2024 Mestna občina Kralupy na Vltavi: Česka škola skozi oči slovenskih pričevalcev (Česká škola očima slovinských pamětníků, posnetek nastopa). <https://www.youtube.com/watch?v=5v3_NYelEgo> [6. 10. 2025].

MARUŠIČ, Dimitrij

2015 *Pričevanja 1914–1918: Razstava ohranjenih fotografij, dokumentov in predmetov v spomin na begunce iz Opatjega sela pred 100 leti*. Opatje selo: [D. Marušič].

2025 *Svědectví: Výstava dochovaných fotografií, dokumentů a předmětů na památku uprchlíkůz obce Opatje selo (Slovenija)*. Opatje selo: [D. Marušič].

5 Nekaj moških se je vrnilo domov že leta 1918, večina pa je leta 1919 prišla najprej v Strnišče pri Ptuj (Kidričevo) in se potem postopoma vračala v Opatje selo.

6 In ne samo to – ko je leta 2022 gorelo na tem delu Krasa, so pirotehniki državne enote civilne zaščite za varstvo pred neeksploziranimi ubojnimi sredstvi z detektorji našli in odstranili skoraj šest ton neeksploziranih ubojnih sredstev iz prve svetovne vojne (Uršič 2023).

PASLA JE GOSI

2025 Pesničky pre všetkých (Pesmi za vse): *Pásla husy pode dvorem* (Pasla je gosi na dvorišču). <<https://pesničky.orava.sk/noty?view=song&id=4945>> [6. 10. 2025].

POBRATENJE

2025 Občina Miren-Kostanjevica: Twinning Kralupy nad Vltavou – Miren, Event in Kralupy nad Vltavou (Pobratenje med Kralupy in Mirnom, dogodek v Kralupy na Vltavi, posnetek dogodka). <<https://www.miren-kostanjevica.si/wp-content/uploads/2025/06/EDS-Event-2-Kralupy-nad-Vltavou.pdf>> [6. 10. 2025].

TIES4GROWTH

2024 Občina Miren-Kostanjevica: Ties4Growth: Poglobljanje sodelovanja. <<https://www.miren-kostanjevica.si/obcina/projekti/ties4growth-deepening-cooperation/>> [6. 10. 2025].

URŠIČ, Nataša

2023 MMC RTV Slovenija: Na Krasu po požaru odstranili skoraj šest ton ostalin iz prve svetovne vojne. <<https://www.rtvsl.si/okolje/na-krasu-po-pozaru-odstranili-skoraj-sest-ton-ostalin-iz-prve-svetovne-vojne/654687>> [6. 10. 2025].

340

VALIČ, Urša

2003 EtnoInfoLab: Pustne šege, fantovske družbe: Pogovor z Ivanom Zavavlavom, pri predmetu Kultura in način življenja Slovencev (Inv. št. 256).

ZA NAŠIM

2025 Stanislav Lopata, Uherské Hradiště: Za tou naši stodoličkou (Za našim skednjem). <<https://midisoubory.cz/U-TISK.php?ID=33363632b40400>> [6. 10. 2025].

POROČILO O DELU NA PROJEKTU *DEDIŠČINA NA MEJI 2025*

Astrid Vončina

341

Z marcem 2025 se je začel študentski PUŠ¹ projekt *Dediščina na meji*.² Študentje smo pod vodstvom mentorjev preučevali snovno in nesnovno dediščino Lukčeve hiše in obmejnega prostora Kambreškega. Življenje na tem območju so izrazito zaznamovali obmejna lega, menjave državnih oblasti, vzpostavitev in spreminjanje meja ter fronta v času prve svetovne vojne. V središče raziskovanja sta bili postavljeni Lukčeva hiša ter obširna etnološka in vojaška zbirka gospe Jožice Strgar, oprli pa smo se tudi na njeno bogato znanje in poznavanje lokalnega območja.

Projektno skupino je sestavljalo osem študentov različnih študijskih smeri, dve pedagoški mentorici in trije delovni mentorji. Vodja projekta in glavna pedagoška mentorica je bila doc. dr. Manca Vinazza z Oddelka za arheologijo, somentorica pa doc. dr. Urša Valič z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Študentje smo bili z Oddelka za arheologijo (Zala Rejec, Maja Humerca Šolar, Ažbe Telban), Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo (Lucija Ivanuša, Jakob Stojanović, Astrid Vončina), Oddelka za geografijo (Julija Osterman) in študent fotografije na Akademiji umetnosti Univerze v Novi Gorici (Marcel Kump). Ker je bil projekt namenjen tudi prenosu strokovnega znanja ustanov s področja varovanja kulturne dediščine, so kot delovni mentorji z nami sodelovali Karla Kofol iz Tolminskega muzeja, Andrej Ferletič iz Goriškega muzeja in Miha Mihelič iz Centra za preventivno arheologijo pri Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Na uvodnem sestanku smo se seznanili z mentoricama in projektom ter določili datume terenskega dela. Sledilo je predavanje dr. Tine Ivnik o Beneški Sloveniji v sosednji Italiji in spremembah krajine v zadnjih osmih desetletjih, ki so bile podobne tistim na Kambreškem. Na prvem enodnevnem obisku Kambreškega konec marca smo spoznali gospo Jožico Strgar, ki nam je na vodenem ogledu predstavila Lukčevo hišo in svojo muzejsko zbirko. Odpeljali smo se tudi do Muzeja na prostem Kolovrat, kjer smo se sprehodili po poteh in jarkih, mentorja Manca Vinazza in Miha Mihelič pa sta nas

1 Problemsko učenje študentov v delovno okolje (glej PUŠ v delovno okolje 2024).

2 Projekt sta sofinancirali Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada plus (ESS+), na fakulteti pa je potekal pod koordinatorsvo Centra za izobraževanje.

seznanila z okolico in tamkajšnjim dogajanjem med prvo svetovno vojno. Obisku je aprila sledilo samostojno pregledovanje literature ter zbiranje podatkov in informacij o širšem obmejnem območju iz najrazličnejših virov in področij (zgodovinski pregledi, pripovedne zbirke, literarna dela, arheološke raziskave, turistični vodniki ...).

V sklopu projekta smo se dvakrat odpravili na štiridnevno delo na teren – prvič konec aprila in drugič konec maja. Študentje smo imeli v času terenske raziskave enkratno priložnost bivati v Lukčevi hiši pri gospe Jožici Strgar, kar je olajšalo delo. Zelo smo se povezali tako med seboj kot z mentorji, še posebej pa z gospo Jožico, kar je bilo ključno za nadaljnje uspešno sodelovanje. Zaradi neprestanega stika z dediščino v hiši in z vsakodnevnim pripovedovanjem Jožice Strgar smo se lahko dobro vživeli v način življenja in utrip prostora.

342

Tekom naše prve terenske odprave je bil velik poudarek na interdisciplinarnosti projekta in prenosu znanja tako s strani vseh mentorjev kot tudi med študenti različnih študijskih smeri. Prvi dan nam je delovni mentor Andrej Ferletič, konservator restavrator iz Goriškega muzeja, podrobno predstavil svoje delo, tako teoretično oziroma »idealno« izvedbo kot praktičen potek konserviranja in restavriranja različnih predmetov. Sledil je skupinski ogled zbirke, kjer smo pod njegovim vodstvom izdelali prioritetni seznam predmetov ter urgentnih in priporočljivih ukrepov za njihovo dolgoročno hrambo. Isti dan nam je arheolog Miha Mihelič predstavil teoretske osnove arheološkega dela – od ocene arheološkega potenciala, historične analize, terenskih pregledov do analize obstoječih podatkov. V naslednjih dneh smo te večšine pod njegovim vodstvom in vodstvom študentov arheologije preizkusili tudi na terenu. S pomočjo LiDAR posnetkov (metode merjenja površja z laserskimi žarki) smo poiskali potencialno najdišče cerkve sv. Florijana, ga očistili, analizirali in dokumentirali ter preiskali okolico. Enako smo storili za arheološko najdišče na vrhu hribov Očna in Globočak, ki sta del pogorja Kolovrat.

Zadnji dan nam je Karla Kofol, etnologinja iz Tolminskega muzeja, predstavila podroben postopek dokumentacije in inventarizacije etnološke zbirke ter tudi praktični potek pridobitve predmetov v muzejih. Pod njenim vodstvom smo popisali nekaj predmetov in se naučili tehnike študijske fotografije za namen vizualne dokumentacije predmetov, pri čemer je svoje znanje delil tudi študent fotografije Marcel Kump. Tekom tega terenskega sklopa smo ustvarili načrt zbirke in jo šifrirali, fotografirali njeno postavitve ter opravili daljši polstrukturiran intervju z Milanom in Jermo Hvalica, upokojenim parom, ki živi na Kambreškem.

Po povratku v Ljubljano smo analizirali pridobljene podatke in nadaljevali s pregledovanjem relevantne literature. Na sestanku projektne skupine smo na podlagi dotedanjih dognanj predstavili naše ideje za nadaljnje delo in se dogovorili za tematske sklope naših prispevkov: Lukčeva hiša, življenje in preživetje na Kambreškem, meje in migracije, vojska in prva svetovna vojna, hrana in zelišča, rojstvo in smrt ter življenje žensk.

Na drugi terenski odpravi konec maja smo se organizirali v skupine dvojic ali trojic, ki so se glede na zadolžitve in potrebe prilagajale in spreminjale. V sklopu zadnjega terenskega dela smo tako opravljali arheološko in etnološko raziskovanje naših tematskih sklopov, vzpostavili sistem inventarizacije in nadaljevali s popisovanjem zbirke,

fotografirali posamezne predmete in napravili tloris zbirke in hiše, pregledali razne dokumente in arhivska gradiva ter vzpostavili spletni profil Lukčeve hiše (Lukčeva hiša 2025). Nemška antropologinja in vizualna umetnica Henrike Von Dewitz je s kamero sledila našemu delu in na koncu ustvarila lep dokumentarno-promocijski film projekta.

V zadnjem delu projekta smo se osredotočili na pisanje prispevkov, ki bodo predvidoma objavljeni v prvi polovici leta 2026. Z Jakobom Stojanovičem sva se lotila podrobnega opisa in popisa Lukčeve hiše, njenega pomena za okolico in zgodovinskega pregleda v njej živečih ljudi. Hiša je bila prvič omenjena v arhivu ročinske cerkve v 17. stoletju in so jo skozi čas dograjevali in obnavljali. Danes vsebuje enega zadnjih še ohranjenih primerov kuhinje z odprtim ognjiščem na območju kanalskega Kolovrata in je od leta 1999 zaščitena kot etnološki spomenik lokalnega pomena (Ledinek Lozej 2019). V hiši sta bili v 20. stoletju tudi gostilna in trgovina, tako da je predstavljala tudi prostor združevanja in zbiranja ljudi. Ime Gostilna pr' lovcu kaže na dejstvo, da je bila v njej ustanovljena lovska družina. Tudi danes je hiša z muzejsko zbirko skrbno zbranih predmetov, dokumentov in fotografij s Kambreškega pomembno središče tega prostora. Poleg snovne dediščine gospa Jožica Strgar s svojim obširnim znanjem in poznavanjem okolja ter pripovedovanjem zgodb ohranja tudi nesnovno dediščino.

Astrid Vončina in Marcel Kump pri popisu in fotografiranju etnološke zbirke v Lukčevi hiši, Kambreško, 2025 (foto Urša Valič)

Jakob Stojanović je nadaljeval z raziskovanjem načina življenja in preživljanja na Kambreškem. V svojem prispevku je opisal razne vidike tamkajšnjega kmetovanja in gospodarjenja v preteklosti in danes, v katerih se tesno povezana skupnost izkaže kot ključna za preživetje. Orisal je vplive politike, na primer vojn, spreminjanja meja in

menjave režimov, ter pojave, ki so odzivi nanje, na primer migracije in tihotapljenje. Opisal je tudi procese modernizacije na Kambreškem – kako je območje dobilo oskrbo z elektriko, grajene ceste in se z javnim prevozom povežalo z dolino, ter vpliv industrializacije v Posočju – zaposlovanje v tovarnah in drugih industrijskih obratih, kot na primer v Salonitu Anhovo.

Julija Osterman je natančneje raziskala vselej prisotno temo meja in migracij. Preučila je vplive spreminjanja državnih meja, režimov in dogajanja med obema svetovnima vojnama na življenje ljudi ter tokove odseljavanja, vračanja in prehajanja ljudi med kraji in državami. Poleg tega je popisala tudi domača in ledinska imena, ki nosijo pomemben del krajevne identitete in pripomorejo k razumevanju prostora, saj so povezana z njegovo rabo, lastništvom, zgodovino ali naravnimi značilnostmi.

344

Ažbe Telban in Maja Humerca Šolar sta se lotila arheološkega raziskovanja ostankov utrd in vojaških poti iz prve svetovne vojne na območja Globočaka. To območje sicer ni bilo del fronte, ampak strateško pomembno zaradi njene bližine – delovalo je kot oskrbna in povezovalna točka. Začela sta z analizo anomalij potencialno povezanih z vojaškim delovanjem na LiDAR posnetkih ter jih primerjala z avstro-ogorskimi vojaškimi zemljevidi. Na terenu so z mentorjem Mihom Miheličem preverili anomalije in najdbe ter rezultate primerjali z znanjem Jožice Strgar. Končni rezultat njunega raziskovanja so bili najdba vojaške bolnišnice, železnice, kuhinje, šotorišča in barakarskega naselja pri zaselku Srednje, popis njihovih položajev in podrobna analiza ostankov na vrhu Globočaka.

Zala Rejec in Lucija Ivanuša sta se osredotočili na hrano in domače zdravilstvo. Raziskali in popisali sta specifične pridelovanja, zbiranja in zagotavljanja hrane, načine prehranjevanja, vsakodnevne in praznične jedi ter raznovrstna domača zdravila.

Predstavitve projekta na Kontradi, Kanal ob Soči 2025 (foto Urša Valič)

Nazadnje pa sva se z Lucijo lotili še teme rojstva, mladosti in poroke ter smrti. V povezavi z rojstvom sva opisali prakse ob nosečnosti, rojstvu in zgodnjem otroštvu, tako skrb za matere po porodu, t. i. *ahtanje*, kot tudi hitro vključevanje otrok v »delovno silo«. Opisali sva tudi mladost, spoznavanje partnerjev, poroko, neporočene strice in tete, starost z dolgimi delovnimi dobami (delaš, dokler ti telo dovoli) ter prakse in vraževerja vezana na smrt.

Mentorici sta spodbudili promocijo samega projekta. Posneli smo krajše intervjuje študentov, ki so objavljeni na Facebook strani Lukčeve hiše (Lukčeva hiša 2025). Mentorica Manca Vinazza in dva študenta smo opravili tudi krajše pogovore za Radio Koper (Opoldnevnik 2025).

Projekt smo uradno zaključili s predstavitvijo našega dela 11. julija 2025, na trgu Kontrada v Kanalu ob Soči. Študentje in mentorici smo lokalni publiki predstavili projekt: postopke in metode, tematske sklope raziskovanja ter umetniške fotografije Marcela Kumpa, ki povezujejo zgodbe in predmete. Sledilo je predavanje dr. Mirjam Milharčič Hladnik z Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti o izseljevanju na tem območju. Mlajše obiskovalce je razvedrila delavnica Otroške igre nekoč, večer pa so zaokrožili ritmi skupine Pokriva Nočiva. Naslednji dan, 12. julija 2025, je bil v Lukčevi hiši organiziran dan odprtih vrat. Obiskovalci so si najprej ogledali krajši dokumentarno-promocijski film Henrike Von Dewitz, nato pa zbirko z našim vodstvom, prisluhnili lokalnim pripovedkam v naši izvedbi in izsledkom raziskovalnega dela ter se udeležili vodenega ogleda Kambreškega in Globočaka.

Pripovedovanje zgodb ob ognju na ognjišču, dan odprtih vrat v Lukčevi hiši, Kambreško, 2025 (foto Urša Valič)

20. septembra 2025 smo projekt *Dediščina na meji* predstavili tudi na poletno-jesenski šoli na Univerzi v Ljubljani: dijake in dijakinje smo želeli navdušiti za raziskovalno delo in družboslovne študijske smeri na Filozofski fakulteti.

REFERENCE

LEDINEK LOZEJ, Špela

2019 Ob dvajseti obletnici razglasitve ognjišča v Lukčevi hiši na Kambreškem za kulturni spomenik: Beležka k dediščinskemu turizmu. *Izvestje* 16: 46–51.

LUKČEVA HIŠA

2025 Lukčeva hiša. <<https://www.facebook.com/profile.php?id=61576955490056>> [8. 10. 2025].

346

OPOLDNEVNIK

2025 Radio Koper: Opoldnevnik, 29. 6. 2025. <<https://radiokoper.rtvsllo.si/podkast/opoldnevnik/106615852/175142870>> [8. 10. 2025].

PUŠ V DELOVNO OKOLJE

2024 Univerza v Ljubljani: Problemsko učenje študentov v delovno okolje: Gospodarstvo, negospodarstvo in neprofitni sektor v lokalnem/regionalnem okolju 2024–2027 – PUŠ v delovno okolje. <<https://www.uni-lj.si/projekti/problemsko-ucenje-studentov-v-delovno-okolje-gospodarstvo-negospodarstvo-in-neprofitni-sektor-v-lokalnemregionalnem-okolju-2024-2027-pus-v-delovno-okolje>> [8. 10. 2025].

V SPOMIN
IN MEMORIAM

ODŠEL JE DR. GORAZD MAKAROVIČ (1936–2025)

347

Marca 2025 nas je zapustil dr. Gorazd Makarovič, muzejski svetnik, kustos za zbirke ljudske umetnosti v Slovenskem etnografskem muzeju. Bil je doktor umetnostne zgodovine in etnolog, ki je opravil številne pionirske študije posameznih sestavin slovenske ljudske umetnosti, kot so poslikane panjske končnice in slike na steklo, postavil je temelje za razumevanje koncepta ljudske umetnosti in z monografijo *Slovenska ljudska umetnost: Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah* (1981) prispeval sintezo tega področja. V muzeju, kjer je deloval med letoma 1958 in 1998, je s svojim temeljitim delom in predanostjo pomembno prispeval k oblikovanju kustodiata za ljudsko umetnost, k razvoju muzeja ter razumevanju in ohranjanju slovenske etnološke dediščine. Njegovo znanje, strast in predanost so bili neprecenljivi, njegovo delo pa bo ostalo trajna zapuščina za prihodnje generacije. Bil je tudi izjemen človek, s katerim smo delili nepozabne trenutke. Njegova prijaznost, pripravljenost na delitev svojega znanja s kolegi in smisel za humor so nas vedno navdajali z veseljem in optimizmom.

V naših srcih bo za vedno ostal zapisan kot izjemen strokovnjak, sodelavec in prijatelj.

Hvala Vam, Gorazd, za vse, kar ste nam dali.

Sodelavci in sodelavke SEM

Gorazd Makarovič na strokovni ekskurziji, Istra, 2010 (foto Mojca Račič)

Več o znanstvenem in strokovnem opusu dr. Gorazda Makaroviča glej v prispevku Bojane Rogelj Škafar Dr. Gorazdu Makaroviču ob njegovi 80-letnici v *Etnologu* 2016.

NAGRADE IN PRIZNANJA AWARDS AND RECOGNITIONS

MAG. RALF ČEPLAK MENCIN Prejemnik Valvasorjeve nagrade za življenjsko delo

349

Muzejski svétnik mag. Ralf Čeplak Mencin, kustos za muzejske zbirke iz Azije, Oceanije in Avstralije v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM), je v letu 2024 prejemnik Valvasorjeve nagrade za življenjsko delo. Nagrado podeljuje Slovensko muzejsko društvo za izjemne dosežke na področju muzealstva. Mag. Ralf Čeplak Mencin se je v svoji bogati in dinamični karieri posvečal raziskovanju in predstavljanju zunajevropskih zbirk ter njihovega pomena v slovenskem prostoru. Poleg tega je premišljal slovensko muzeologijo, s poudarkom na etnologiji in antropologiji v muzejih, in jo umeščal z vsemi njenimi specifikami v mednarodni prostor. To je počel zlasti s svojim delovanjem v mednarodnih strokovnih društvih, v veliki meri pa tudi z udeležbo na znanstvenih, strokovnih in poljudnih dogodkih.

Diplomirani psiholog in etnolog, ki se je izobraževal na mednarodni poletni šoli muzeologije v Brnu, opravljal pa je tudi izobraževanje s področja muzejske pedagogike ter podjetništva in menedžmenta v kulturi, je leta 2011 pridobil magisterij znanosti s področja muzeologije. Delo z naslovom *Festival – alternativni model muzejske komunikacije* je zagovarjal na Oddelku za muzeologijo Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu.

Karierno pot muzealca je začel leta 1983 v Pokrajinskem muzeju Ptuj in jo leta 1987 nadaljeval v Mestnem muzeju Ljubljana, pravo poslanstvo pa je našel v SEM, kjer se je zaposlil leta 1990. Še istega leta je postal vodja Muzeja neevropskih kultur v dvorcu Goričane pri Medvodah, ki je med letoma 1964 in 2001 deloval kot dislocirana enota SEM. Ko so goričanski muzej leta 2001 zaprli in zunajevropske zbirke preselili v matični muzej, se je Čeplak Mencin usmeril v raziskovanje zbirk iz Azije, Oceanije in Avstralije. Prav predstavljanje zunajevropskih ljudstev, njihovega načina življenja in stikov prebivalcev slovenskega etničnega ozemlja s prostori in ljudmi zunaj Evrope je bilo njegovo temeljno poslanstvo.

Tako je leta 2006 v soavtorstvu pripravil zunajevropski del stalne razstave *Med naravo in kulturo*, poimenovan *Odsev daljnih svetov*, istega leta pa tudi avtorsko razstavo *Srečevanja s Kitajsko – 200 let slovenskih odkrivanj kitajske kulture*. O slovenskih stikih s Kitajsko je objavil knjigo *V deželi nebesnega zmaja* (2012). Med njegovimi dosežki je treba izpostaviti še avtorsko razstavo *Afganistan – slovenski pogledi* (2017), ob kateri

je pripravil vodnik in istoimenski zbornik. Razstava o Afganistanu je bila povezana s pobudo Ministrstva za zunanje zadeve RS, naj izvede enomesečni raziskovalni projekt v Heratu (Afganistan, 2011) o revitalizaciji rokodelsko-obrtne dejavnosti med ranljivimi skupinami vračajočih se afganistanskih beguncev iz Irana. Poleg zgodovinskih vidikov je Čeplak Mencin na razstavi tematiziral še širšo problematiko sodobnih migracij in begunstva v 21. stoletju. Gradivo zanjo je zbral tudi ob prostovoljnem delu v begunskih centrih v Šentilju (2015) in Idomeni blizu grško-makedonske meje (2016). V soavtorstvu je pripravil še razstavo *Belo zlato: Zgodbe o bombažu* (2023), na kateri je predstavil misijonarsko zbirko iz Indije, in razstavo *Azija sredi Ljubljane: Življenje Skuškov zbirke* (2024), na kateri je tematiziral kitajsko zbirko mornariškega častnika Ivana Skuška ml.

350

Pomemben doprinos Ralfa Čeplaka Mencina je viden tudi na področju raziskovanja sodobnih muzeoloških pristopov in prakse sodelovanja z družbeno izključenimi skupinami. Pri tem je treba posebej izpostaviti njegovo sodelovanje z romsko skupnostjo, ki je pomembno prispevalo k prepoznavanju pomena romske kulture v Sloveniji in tudi v mednarodnem prostoru. Konkretni izraz teh prizadevanj je bil večletni Festival romske kulture Romano Čhon (2009–2012), katerega pobudnik in soorganizator je bil. Festival je gostoval v številnih krajih po Sloveniji in prispeval k boljšemu poznavanju romske kulture. Leta 2016 je bil Čeplak Mencin koordinator cikla razstav v SEM, ki so tematizirale balkansko migracijsko pot in njene temne plati, s čimer je opozarjal na problematiko migracij in družbeno nepravico. Ves čas svojega poklicnega delovanja si je na različnih področjih in pri delu z različnimi družbenimi skupinami prizadeval za pravičnost, vključenost ter premagovanje stereotipov in diskriminacije. Na ta način je prispeval k uresničevanju etičnega poslanstva sodobnih muzejev.

Pri svojih prizadevanjih je sodeloval s številnimi domačimi in tujimi strokovnjaki ter si prizadeval o slovenski muzeologiji razmišljati primerjalno. Deloval je v številnih stanovskih društvih (Slovensko etnološko društvo, Društvo muzealcev Slovenije, Zgodovinsko društvo Ptuj, Slovenski odbor Mednarodnega muzejskega sveta ICOM), pri čemer je kot član izvršnega ali nadzornega odbora usmerjal njihovo delovanje. Kot podpredsednik je usmerjal delovanje Slovenskega etnološkega in antropološkega združenja KULA, bil pa je tudi član Slovenskega orientalističnega društva. Med letoma 1991 in 1995 je bil predsednik Zveze muzejev Slovenije, med letoma 1997 in 2003 predsednik ICOM Slovenija. Ves čas je deloval tudi v mednarodnih združenjih. Tako je bil med letoma 2002 in 2005 član izvršnega odbora ICOM EUROPE, v letih 1989–1995, 2007–2010 in 2016–2019 član izvršnega odbora Mednarodnega odbora etnografskih muzejev ICOM/ICME in dva mandata (2019–2025) predsednik tega odbora. Med letoma 2020 in 2022 je bil tudi član ICOM-ove delovne skupine ICOM Define, ki je pripravila novo muzejsko definicijo, sprejeto na 26. generalni konferenci ICOM v Pragi.

Ralf Čeplak Mencin je tudi soprejemnik dveh Valvasorjevih priznanj. Slovensko muzejsko društvo je leta 2007 Valvasorjevo priznanje podelilo Slovenskemu etnografskemu muzeju za postavitev stalne razstave *Med naravo in kulturo* (2006). Leta 2010 so Ralf Čeplak Mencin, Borut Rovšnik in Elizabeta Petruša Štrukelj prejeli Valvasorjevo priznanje za zasnovano, organizacijo, izvedbo in vodenje neformalnega muzejskega izobraževalnega programa *Muzeoforum* (1991–2010), ki je slovenskim muzealcem in muzealkam zelo povečal dostop do mednarodnih tokov muzeološkega znanja in praktičnih izkušenj.

Kolektiv SEM mag. Ralfu Čeplaku Mencinu čestita ob prejemu Valvasorjeve nagrade za življenjsko delo na področju muzealstva, ki potrjuje njegov prispevek k predstavljanju kulturne dediščine in razvoju muzeologije.

Iskrene čestitke mag. Ralfu Čeplaku Mencinu tudi ob visokem jubileju!

Sodelavke in sodelavci SEM

Ralf Čeplak Mencin, Ljubljana, 2012 (foto Miha Špiček)

DR. NADJA VALENTINČIČ FURLAN
Prejemnica priznanja za najboljšo doktorsko disertacijo
Filozofske fakultete na področju družboslovja

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani je 28. maja 2025 podelila priznanja za najboljše doktorske disertacije za študijsko leto 2023/2024 s področij humanistike, družboslovja in jezikoslovja. Kot najboljšo delo s področja družboslovja je bila prepoznana disertacija dr. Nadje Valentinčič Furlan *Konstrukcija znanja in identitet v filmih o nesnovni kulturni dediščini*, ki jo je zagovarjala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Mentorica je bila izr. prof. dr. Mateja Habinc, vodja katedre za etnologijo Slovencev. Avtorica je disertacijo napisala na podlagi dolgoletnega delovanja na področju etnografskega filma v Slovenskem etnografskem muzeju, raziskave suhozidne gradnje in ob upoštevanju obsežnih znanstvenih, strokovnih in filmskih referenc. Prirejeno besedilo je dostopno v knjigi *Znanje in identitete v filmih o nesnovni dediščini* (2024).

Sodelavci in sodelavke SEM kolegici iskreno čestitamo!

Nadja Valentinčič Furlan in Mateja Habinc, (foto Kristina Zajc Božič)

Iz utemeljitve

Doktorska disertacija dr. Nadje Valentinčič Furlan *Konstrukcija znanja in identitet v filmih o nesnovni kulturni dediščini* pomeni mednarodno pomemben znanstveni prispevek na področju etnologije, antropologije in kritičnih dediščinskih študij. Gre za družbeno izjemno relevantno, etično občutljivo delo, ki ponuja jasen model za izboljšanje participativnih praks v Unescovi varovalni paradigmi in mediatizaciji nesnovne kulturne dediščine. Delo namreč svet akademskega znanja in teorij sooča z resničnimi življenjskimi, praktičnimi, finančnimi, političnimi, institucionalnimi in pravnimi pogoji in omejitvami aplikativnega antropološkega dela, pri tem pa bralca opozarja na hierarhije odnosov in stopnje družbene moči različnih udeležencev varovalne paradigme. Ne ustavi se le pri kritičnih vpogledih, ampak predlaga tudi možnosti za preseganje hierarhizacije znanj in večjo epistemsko pravičnost. Filmske reprezentacije nesnovne dediščine v okviru Unescove varovalne paradigme namreč soustvarjajo globalni kulturni spomin – globalno občinstvo pogosto prihaja v stik z dediščino ravno prek filmov. Disertacija je med drugim pomembna zato, ker argumentirano in upoštevajoč najsodobnejša teoretska spoznanja s področij vizualne antropologije, kritičnih dediščinskih študij, konstrukcije znanja in identitetnih procesov ponuja izhodišča za izboljšanje filmov o nesnovni dediščini. Zavzema se za upoštevanje emskih perspektiv in glasov nosilcev dediščine ter za njihovo vključevanje v sodelovalne filmske produkcije z izkustvenimi pristopi.

353

Znanstveno odličnost disertacije dokazuje dobro povezovanje teoretične in metodološke utemeljenosti s praktičnimi analizami slovenskega sistema varovanja, dediščinjenja in filmskih produkcij. Doktorska disertacija izkazuje upoštevanje širokega nabora domače in tuje literature s področja antropologije, etnologije, kritičnih dediščinskih študij, muzeologije, psihologije, pedagogike, andragogike, sociologije in avtorskega prava. Avtorica dosledno navaja literaturo, filmografijo ter pisne, normativne, ustne, arhivske in spletne vire.

Analiza v disertaciji je koherentna in kompleksna, zajema široko področje tematik, od razvoja vizualnih metodologij, preko problematike dediščinjenja, vključno s kritiko terminologije in prevodov v slovensko zakonodajo, do konstrukcije znanj in identitet v kontekstu tradicij in dediščin. Širok obseg obravnavanih tem je dobro uravnotežen z ustrezno uporabo znanstvene metodologije. Nov in inovativen vidik metodološkega pristopa je dosledno sklicevanje na dejanske, pravne, disciplinarne, zakonodajne in politične kontekste. Gosta mreža pomenov, pozicij, spoznanj in dejanj, ki izhajajo iz prepleta teorije in prakse, prispeva k edinstvenemu znanstvenemu prispevku na področju konstrukcije znanj, identitet in vizualnih reprezentacij nesnovne kulturne dediščine.

Mateja Habinc

DR. BOJANA ROGELJ ŠKAFAR
Prejemnica Murkovega priznanja za razstavo
Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda

V Slovenskem etnografskem muzeju smo 24. oktobra 2024 odprli razstavo *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda*, ki jo je pripravila muzejska svétnica in kustosinja za ljudsko likovno umetnost in slikovne vire dr. Bojana Rogelj Škafar. Ob razstavi, ki je bila na ogled do 2. novembra 2025, je pripravila še katalog z naslovom *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (2025), izveden pa je bil tudi obsežen spremljevalni program.

S to razstavo je dr. Bojana Rogelj Škafar nadgradila svoja prejšnja raziskovalna prizadevanja in odprla nova vprašanja. S predhodno občasno razstavo *Ljudska umetnost med domom in svetom: Zbirki SEM in ljudske umetnosti NSK skupine IRWIN* (2021) je soočala zbirke slovenske ljudske umetnosti z deli globalne ljudske umetnosti NSK (Neue Slowenische Kunst), ki jo ustvarjajo državljani države NSK v času. Z razstavo *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* pa je skozi pretežno slikarski opus Maksima Gasparija (1883–1980) razkrivala, kako je slikar, restavrator in interpret slovenske etnografske dediščine ustvarjal simbolne likovne identitete naroda. Osvetlila je, kako je s pomočjo tipizacije izbranih sestavin načina življenja kmetstva iz pretežno 19. stoletja konstruiral simbolno podobo slovenskega naroda v 20. stoletju. Razstava zaokrožuje avtoričine večletne razmisleke o razmerju med predmeti, podobami in narodno/nacionalno identiteto oziroma razmisleke o procesih, v katerih nastajajo podobe naroda, ki se opirajo na etnografsko dediščino.

Izjemen odziv medijev in množičen obisk razstave sta jasen dokaz, kako pomembno delo je opravila dr. Bojana Rogelj Škafar. S predstavitvijo svojega obsežnega raziskovanja na muzejski razstavi je širši javnosti približala opus in pomen Maksima Gasparija, osvetlila pa je tudi proces konstruiranja narodne/nacionalne identitete, ki na podlagi izbora in interpretacije elementov iz preteklosti utrjuje sedanost in vzpostavlja okvire za prihodnost. Prispevek razstave k muzeologiji in etnološki vedi je prepoznala tudi komisija za podeljevanje Murkovih nagrad, priznanj in listin, ki ji je zanjo podelila Murkovo priznanje.

Kolektiv Slovenskega etnografskega muzeja kolegici iskreno čestita za prejeto priznanje.

Bojana Rogelj Škafar in direktor Blaž Verbič, Kranj, 2025 (foto Maja Kostric Grubišič)

K predlogu za podelitev Murkovega priznanja dr. Bojani Rogelj Škafar za razstavo *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* je svoje misli prispeval tudi zaslužni profesor dr. Janez Bogataj.

Iz strokovne utemeljitve

Razstava *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* muzejske svétnice doktorice Bojane Rogelj Škafar posebej izpostavlja Gasparijevo t. i. narodno motiviko, ki je imela in ima ustrezen odmev, sprejemljivost in komercialno vrednost tudi v sodobni družbi. Prvič je celovito analizirano in predstavljeno njegovo celotno slikarsko in restavratorsko delo v Etnografskem muzeju med letoma 1929 in 1948. Gaspari v muzeju ni le spoznaval, risal in restavriral predmetov, temveč je z njimi začel ustvarjati slikovne, likovne zgodbe. Tako so mu bile npr. Goldensteinove akvarelirane grafike z motivi lokalnega ali regionalnega oblačilnega videza prebivalcev dela Slovenije izhodišče za slikarska dela in njihovo reproduciranje na razglednicah. V času Gasparijevega delovanja takega načina oblačenja skoraj ni bilo več ali pa se je že močno spremenilo. Gaspari je z uporabo starejših virov oblačilnim videzom dal podobo preobleke ali uniform, ki so postopoma dobivale značilnosti narodnega pripadnostnega kostuma. Pri tem je upodabljal le del slovenskega prebivalstva, pretežno iz alpskega sveta. Usmeril se je v prikazovanje življenja kmečkega

prebivalstva, ki je bilo večinska družbena skupina. Dela predstavljajo časovno ohlapnejše šege in navade, gospodarske dejavnosti s poudarkom na čebelarstvu in druga področja vsakodnevnega življenja, postavljena v značilno tipizirano pokrajinsko kuliso ali prostore kmečkih domov, v katerih si ob večerih svetijo s svečami in trskami.

356

Avtorica razstave vrednoti in analizira motivni svet, s katerim je Gaspari poskušal ustvarjati tipizirano podobo naroda. Priljubljenost Gasparijevih del ne preseneča, saj nagovarjajo različne družbene skupine in posameznike s široko motivno paleto, s poudarkom v zagledanost in idealizirane, stereotipne prikaze nekega preteklega kmečkega življenja. Razstava v Slovenskem etnografskem muzeju pa je veliko več kot le galerijski prikaz Gasparijevih del, saj odpira in pojasnjuje številna, vedno aktualna vprašanja o razmerjih med posameznikom in družbo ter njihovo spreminjanje glede na prostore, čase in družbene skupine. Gasparijeva dela so ustvarjene podobe naroda, vendar kot rekonstrukcije, konstrukcije in v nekaterih primerih kot izumljene tradicije vsakdanjikov in praznikov pred sredino 19. stoletja. Med temeljnimi pomeni razstave je določitev bistva Gasparijevega slikarstva in njegova pretežno viroslovna vloga v razvoju etnološke vede. Avtorica razstave je predstavila posamezna področja etnološke sistematike, v katera lahko vsebinsko razvrščamo Gasparijeva dela. Celotna razstava je odličen primer analitičnega strokovnega ovrednotenja, kakršnega smo čakali sto let. Temeljni pomen razstave pa je veliko širši in posega na predmetno področje etnološke vede, saj pokaže, da je lahko tudi likovna ustvarjalnost posameznika ali skupine predmet etnološkega (in kulturnoantropološkega) raziskovanja in ne le področje pogledov drugih strok.

Zato podpiram nominacijo avtorice dr. Bojane Rogelj Škafar za podelitev Murkovega priznanja na področju etnološke muzeologije za razstavni projekt *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda*.

Janez Bogataj

VAROVANJE NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE
*THE SAFEGUARDING OF THE INTANGIBLE
CULTURAL HERITAGE*

POROČILO O DELU KOORDINATORJA VARSTVA
NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE V LETU 2024

Anja Jerin

357

Leta 2024 je Slovenski etnografski muzej (SEM) kot Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine (Koordinator) izpeljal vse naloge in obveznosti, ki jih je načrtoval v letnem delovnem načrtu. Poleg zastavljenih obveznosti je v okviru javne službe opravil tudi dodatne aktivnosti, ki so mu bile dodeljene s strani Ministrstva za kulturo.

Pobude za vpis v Register

V letu 2024 so v SEM potekale tri seje Delovne skupine Koordinatorja (DS Koordinatorja), na katerih so člani obravnavali pobude, ki jih je v treh rokih (15. 1. 2024, 15. 5. 2024, 15. 9. 2024) prejel Koordinator za vpis v Register nesnovne kulturne dediščine (Register). Prva seja DS Koordinatorja v 2024 je potekala 28. februarja 2024 v SEM. Na seji so člani obravnavali devet novih pobud: Cehovska združenja, Kupinarstvo, Klobučarstvo, Prostovoljno gasilstvo v občinah Ribnica in Sodražica, Mežerli – tradicionalna koroška jed, Gledališka dejavnost posvečena pisatelju Josipu Jurčiču, Tesanje tramov s plenkačo, Oblačilna kulturna dediščina z modnimi dodatki rodbine Schratzenbach od konca 16. stoletja do začetka 18. stoletja, Naravni ilovnati ometi. Na drugi seji, ki je potekala 12. junija 2024 v SEM, so člani obravnavali pet novoprejetih pobud: Kresno koledovanje v Adlešičih, Kurjenje kresov, Spletanje venčkov, Godčevstvo v Istri, Izdelava preprostih ljudskih glasbil iz trstike, lubja in drugih naravnih materialov v Istri, Ročno graviranje nakita, orožja, stekla in oblikovanje nakita. Na zadnji seji v letu 2024 (SEM, 13. 11. 2024) pa je bilo obravnavanih sedem pobud: Knapovske marionete, Agrarna skupnost – skupno upravljanje z zemljišči, Slovenska brajica, Tradicionalna žganjekuha domačega žganja, Blagoslov konj ob sv. Štefanu, Lahko noč, otroci!, Pevska revija Primorska poje. Predlagatelji pobud so bili z dopisi obveščeni o mnenju Delovne skupine Koordinatorja o primernosti oz. neprimernosti pobud za vpis v Register.

Vpisi v Register

V okviru izvajanja javne službe Koordinatorja je SEM pripravil več predlogov za vpis v Register in jih tekom leta 2024 predložil na Ministrstvo za kulturo, ki vodi Register. Ministrstvo je v letu 2024 v Register vpisalo devet novih enot nesnovne kulturne dediščine: Sokolarstvo in sokolarjenje (EID 2-00116; vpis 22. 2. 2024), Tradicionalno vabljenje na poroko v Prekmurju (EID 2-00117; vpis 22. 2. 2024), Petje partizanskih pesmi (EID 2-00118; vpis 22. 5. 2024), Sonaravno gospodarjenje z gozdovi (EID 2-00119; vpis 19. 6. 2024), Priprava pletenic (EID 2-00120; vpis 10. 7. 2024), Klobučarstvo (EID 2-00121; vpis 19. 7. 2024), Priprava mežerlija (EID 2-00122; vpis 24. 10. 2024), Prostovoljno gasilstvo (EID 2-00123; vpis 25. 10. 2024) in Tesarstvo (EID 2-00124; vpis 24. 12. 2024). Ob omenjenih enotah je bilo evidentiranih deset nosilcev nesnovne kulturne dediščine.

358

K v Register že vpisanim enotam (Petje partizanskih pesmi, Izdelovanje papirnatih rož, Tradicionalno lončarstvo, Ljubiteljsko gledališče, Izdelovanje kurentij, Godbeništvo, Suhozidna gradnja, Priprava pletenic, Skodlarstvo, Pletarstvo, Streljanje z možnarji, Zeliščarstvo) je bilo dodanih 15 novih nosilcev.

V letu 2024 je Koordinator nadaljeval z revizijo Registra in v tem postopku kontaktiral nosilce naslednjih enot: Obhodi kurentov, Izdelovanje papirnatih rož, Velikonočne igre s pirhi, Izdelovanje belokranjskih pisanic, Klekljanje slovenske čipke, Cerkljanska laufarija, Škoromatija, Drežniški in Ravenski pust, Tradicionalno lončarstvo, Posavsko štehvanje, Suhozidna gradnja, Pandolo, Spletanje venčkov sv. Ivana, Otepanje v Bohinju, Oglarstvo. Na podlagi prejetih informacij o dejavnostih nosilcev in spremenjenih informacijah, ki so dostopne v Registru, je Koordinator pripravil 23 predlogov sprememb v Registru že evidentiranih nosilcev ob naslednjih enotah: Ponikovske mačkare, Obhodi kurentov, Velikonočne igre s pirhi, Izdelovanje papirnatih rož, Klekljanje idrijske čipke, Spletanje venčkov sv. Ivana, Klekljanje slovenske čipke, Suhozidna gradnja, Tradicionalno lončarstvo, Drežniški in Ravenski pust, Posavsko štehvanje, Cerkljanska laufarija. Z revizijo bo Koordinator nadaljeval tudi v letu 2025.

Do 31. decembra 2024 je bilo v Register skupaj vpisanih 124 enot in 375 nosilcev nesnovne kulturne dediščine.

Sodelovanje pri pripravi nominacij in udeležba na zasedanju Unescovega Medvladnega odbora

Dne 18. januarja 2024 je na Ministrstvu za kulturo potekal sestanek v zvezi s pripravo nominacije za vpis Vuzemskih plesov in iger v Metliki na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva (Reprezentativni seznam), ki se ga je poleg predstavnikov Ministrstva za kulturo, nosilcev nesnovne dediščine in predstavnikov lokalne skupnosti udeležila tudi predstavnica Koordinatorja Anja Jerin.

19. zasedanja Unescovega Medvladnega odbora za varovanje nesnovne kulturne dediščine, ki je med 2. in 7. decembrom 2024 potekalo v Asuncionu, Paragvaj, se je udeležila predstavnica Koordinatorja Tanja Roženberger. Na zasedanju je bila potrjena razširitev že vpisanega elementa *Veščina suhozidne gradnje: Znanje in tehnike*, ki je bila na Unescov Reprezentativni seznam vpisana leta 2018. Pri nominaciji je prvotno

sodelovalo osem držav (Hrvaška, Ciper, Francija, Grčija, Italija, Slovenija, Španija, Švica), na zasedanju v Paragvaju pa so se večnacionalni nominaciji pridružile še Andora, Avstrija, Belgija, Irska in Luksemburg.

Do 31. decembra 2024 je imela Republika Slovenija sedem vpisov na Unescov Reprezentativni seznam: Škofjeloški pasijon (2016), *Obhodi kurentov* (2017), *Klekljanje čipk v Sloveniji* (2018), *Tradicije reje lipincev* (večnacionalna nominacija, 2022), Čebelarstvo, način življenja (2022), *Babištvo: znanja, veščine in prakse* (večnacionalna nominacija, 2023) in *Veščina suhozidne gradnje, znanje in tehnike* (večnacionalna nominacija, 2024).

Dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine na terenu in objave

359

Leta 2024 so predstavniki Koordinatorja raziskovali in dokumentirali nesnovno kulturno dediščino na terenih po Sloveniji in obogatili muzejsko fototeko. Najpogosteje so dokumentirali pustovanja: Adela Pukl v Mozirju, 8. in 10. februarja; Anja Jerin v Kopru, 10. februarja; Miha Špiček v Grgarskih Ravnah in na Vrsem, 10. februarja; Blaž Verbič v Markovcih, 10. februarja; Anja Jerin v Ilirski Bistrici, 11. februarja; Adela Pukl in Blaž Verbič v Mozirju, 12., 13. in 14. februarja; Miha Špiček v Podhomu, 13. februarja, in Adela Pukl priprave v Mozirju, 11. novembra 2024. Poleg tega je Nena Židov 1. aprila dokumentirala velikonočne igre s pirhi na Kokrici, Anja Jerin 19. maja suhozidno gradnjo v Velikem Dolu in Miha Špiček 24. avgusta 2024 streljanje z možnarji v Bohinjski Bistrici.

Predstavnice Koordinatorja so v letu 2024 objavile tri članke na temo nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji: dva sta izšla v zborniku *Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem* (Pukl 2024; Židov in Jerin 2024), eden pa v *Informativnem glasilu Občine Beltinci Mali rijtar* (Pukl in Jerin 2024).

V začetku leta sta Anja Jerin in Adela Pukl izdali dopolnjeni komplet učnih kartic enot vpisanih v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije (Jerin in Pukl 2024), ki je prvič izšel leta 2021. Zadnja verzija kompleta vsebuje 118 kartic, ki so namenjene predvsem učencem 4. in 5. razreda osnovne šole, uporabljajo pa jih lahko tudi mlajši ali starejši otroci. V novembru 2024 pa je Koordinator izdal koledar *Nesnovna kulturna dediščina Slovenije / Intangible Cultural Heritage of Slovenia 2025*, v katerem sta Anja Jerin in Nena Židov (2024) predstavili enote, ki so bile vpisane v letih 2023 in 2024. Prejeli so ga vsi do konca novembra 2024 v Registru evidentirani nosilci nesnovne kulturne dediščine.

Promocija nesnovne kulturne dediščine

Razstave

V letu 2024 je Koordinator poskrbel za promocijo v Register vpisane nesnovne kulturne dediščine z dvema razstavama v SEM in z več gostovanji razstav v Sloveniji in tujini.

Med 8. februarjem in 10. marcem 2024 je bila v SEM na ogled manjša priložnostna razstava *Ponikovske mačkare* (2024) avtorjev Adele Pukl in Tomaža Simetingerja. Na razstavi so bili predstavljeni pustna šega, ki je bila leta 2015 vpisana v Register, in pet muzejskih pridobitev, ki jih je SEM pridobil za svojo zbirko leta 2023. Nadja Valentinčič Furlan je uredila možnost prikazovanja filma *Ponikovske mačkare* (2017).

Od leta 2022 do 2025 je bil SEM vključen v projekt *Ples kot nesnovna kulturna dediščina: Novi modeli omogočanja participativnih plesnih dogodkov* (Ples 2022). V okviru projekta je bila 10. oktobra 2024 v SEM odprta razstava *Ples – Živa dediščina Evrope v gibanju* (Ples 2024), ki jo sestavljata skupna razstava vseh partnerjev v projektu in del, ki predstavlja širši kontekst varovanja nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji. Ta del je bil pripravljen kot zasnova nove stalne postavitve, v okviru katere je bil do junija 2025 v fokusu ples, potem pa smo ga nadgradili z vsebinami povezanimi z enotami, ki so in še bodo vpisane v Register. Avtorici postavitve sta Anja Jerin in Adela Pukl.

360

Razstava *Ples – Živa dediščina Evrope v gibanju*, SEM, 2024 (foto Anja Jerin)

V Pavlovčevi galeriji v Ilirski Bistrici je med 18. januarjem in 14. februarjem 2024 gostovala razstava *Vrbišče šjme*, ki jo je Koordinator pripravil v sodelovanju z Občino Ilirska Bistrica in TIC Ilirska Bistrica. Razstava Adele Pukl in Miha Špička je bila pred tem že na ogled v SEM (2023), predstavljala pa je oprave pustnih likov iz Vrbiče pri Ilirski Bistrici, ki jih je SEM za svojo zbirko odkupil leta 2022. Nadja Valentinčič Furlan je poskrbela za prireditev filmov *Vrbiške šeme* (2018) in *Pust Vrbiča* (2023).

Na pobudo slovenskega veleposlaništva v Pekingu, Kitajska, je Koordinator zasnoval kitajsko-angleško panojsko razstavo in zgibanko *Slovenija na Unescovem Reprezentativnem seznamu nesnovne kulturne dediščine človeštva* (Slovenija 2024).

Razstava avtoric Anje Jerin in Nene Židov je bila na ogled ob dogodku *European Culture Street*, ki je 20. aprila 2024 potekal v Guangzhouju, Kitajska. Med 17. junijem in 2. julijem 2024 je jezikovno prilagojena različica razstave gostovala na Univerzi Van Lang v mestu Hošiminh, Vietnam. Razstava je nastala v sodelovanju s slovenskim veleposlaništvom v Pekingu in je bila na ogled ob obeležitvi 30. obletnice diplomatskih odnosov med Republiko Slovenijo in Socialistično republiko Vietnam in inavguraciji častnega konzulata Republike Slovenije v Vietnamu.

V Slovenskem muzeju in arhivih v Clevelandu, ZDA, je bila med 4. junijem in 5. septembrom 2024 na ogled razstava *Izdelovanje papirnatih rož* (Izdelovanje 2024) avtoric Anje Jerin in Nene Židov. Na panojski razstavi je bila predstavljena dediščina izdelovanja papirnatih rož v Sloveniji skozi zgodovino do danes, ko se s to rokodelsko obrtjo ukvarjajo številni posamezniki in posameznice. Na pobudo iste ustanove je Koordinator v letu 2024 zasnoval razstavo *Nesovna kulturna dediščina Slovenije v luči Unescove Konvencije* avtoric Anje Jerin in Nene Židov, ki je bila v Slovenskem muzeju in arhivih v Clevelandu na ogled še v letu 2025.

361

Koordinator je bil z gradivom soudeležen v razstavah drugih organizatorjev. Med novembrom 2023 in aprilom 2024 je bila na sedežu Unesca v Parizu, Francija, na ogled razstava *Mi smo nesovna dediščina*, na kateri je bil predstavljen izbor elementov nesovne kulturne dediščine, ki odražajo bogastvo nesovne kulturne dediščine s celega sveta. Nesovna kulturna dediščina iz Slovenije je bila predstavljena s fotografijama čebelarstva (avtor Blaž Verbič) in tradicije reje lipincev (avtor Martin Kleibl). Pokrajinski muzej Koper je 17. maja 2024 v palači Belgramoni Tacco v Kopru, v sodelovanju z Etnografskim muzejem Istre (Pazin, Hrvaška), odprl občasno razstavo *Nesovna kulturna dediščina Istre na državnem in Unescovem seznamu*. Koordinator je prispeval fotografsko gradivo enot nesovne kulturne dediščine z območja slovenske Istre, ki so vpisane v slovenski Register. Poleg tega je Koordinator v začetku leta 2024 na pobudo Regionalnega centra za varovanje nesovne kulturne dediščine JV Evrope pod okriljem Unesca v namene priprave razstave o kulinarični dediščini držav članic Centra pripravil gradivo (fotografije, opisi), vendar Center razstave v letu 2024 ni realiziral.

Dogodki

Koordinator je v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo in nosilci nesovne kulturne dediščine organiziral dva dogodka. V SEM je v organizaciji Ministrstva za kulturo, Nacionalnega inštituta za javno zdravje in Slovenskega etnografskega muzeja 24. januarja 2024 potekala premierna predstavitev kratkega filma *Babištvo: Znanje, veščine in prakse* (2023). Film je objavljen pri enoti Babištvo na spletni strani Koordinatorja. Pri filmski produkciji in organizaciji dogodka je kot predstavnica Koordinatorja sodelovala Nadja Valentinčič Furlan.

V sklopu praznovanja Poletne muzejske noči 15. junija 2024 je na ploščadi pred SEM potekal sejem rokodelcev, na katerem so sodelovali tudi v Registru evidentirani nosilci, ki so poskrbeli za promocijo znanja Slamnikarstva na Domžalskem, Ribniškega suhorobarstva, Pletarstva, Klekljanja slovenske čipke, Izdelovanja papirnatih rož, Tradicionalnega lončarstva in Zeliščarstva.

Predstavnice Koordinatorja so bile prisotne tudi na dveh dogodkih v organizaciji drugih ustanov. Anja Jerin, Natalija Polenec, Nadja Valentinčič Furlan in Nena Židov so se udeležile podelitve Unescove listine ob vpisu babištva na Unescov Reprezentativni seznam, ki je 7. maja 2024 v organizaciji Ministrstva za kulturo potekala v Narodni galeriji v Ljubljani. Odprtja razstave *Nesnovna kulturna dediščina Istre na državnem in Unescovem seznamu* 17. maja 2024 v Pokrajinskem muzeju Koper se je udeležila Anja Jerin.

Strokovne in izobraževalne dejavnosti Koordinatorja

362

Tekom leta 2024 so predstavniki Koordinatorja sodelovali na več dogodkih in z aktivnimi udeležbami sooblikovali razvoj strokovne misli na področju nesnovne kulturne dediščine. Tako sta Anja Jerin in Adela Pukl v letu 2024 v sodelovanju s Slovenskim etnološkim društvom v programu Šola SED izvedli dve predavanji o varovanju nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji (Slamnikarski muzej, Domžale, 24. 1. 2024; Bohinjska hiša, Bohinjska Bistrica, 11. 4. 2024). V Pokrajinskem muzeju Koper je 6. junija 2024 potekal muzejski večer posvečen nesnovni kulturni dediščini. Anja Jerin je v predavanju izpostavila značilnosti sistemskega varovanja nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji in predstavila nosilce iz obalno-kraške regije, ki so bili do takrat evidentirani v Registru. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani in SEM sta 27. septembra 2024 organizirala okroglo mizo o glasbenem in plesnem jedru nesnovne kulturne dediščine *Leto dediščine – leto navdiha!*, ki ji je sledil koncert Kulturnega in etnomuzikološkega društva Folk Slovenija. Na okrogli mizi je kot predstavnica Koordinatorja sodelovala Nena Židov.

Ogled razstave v *Mednarodnem muzeju karnevalov in mask*, Binche, Belgija, 2024 (foto Anja Jerin)

V *Mednarodnem muzeju karnevalov in mask* (Musée International du Carnaval et du Masque) v belgijskem mestu Binche je 15. in 16. marca 2024 potekal mednarodni simpozij z naslovom *Karnevali in evolucija*. V luči priprave razstave o maskah in maskiranju v letu 2025 so se simpozija udeležili Adela Pukl in Anja Jerin (s predavanjem o spreminjanju pustnih šeg v Sloveniji, *Changes in Carnival Customs in Slovenia*) ter Miha Špiček in Blaž Verbič.

Med 9. in 11. oktobrom 2024 je v Varšavi, Poljska, pod naslovom *Živa dediščina v urbanem kontekstu* potekalo *18. srečanje mreže strokovnjakov JV Evrope za nesnovno kulturno dediščino*, in sicer v organizaciji Regionalnega centra za varovanje nesnovne kulturne dediščine v JV Evropi pod okriljem Unesca v Sofiji, Bolgarija, in gostiteljice Univerze Varšava. Obravnavali so mnoge aktualne dileme in problemske sklope sodobnega razmisleka o vsebinah, pomenu, priložnostih in izzivih nesnovne kulturne dediščine v urbanem okolju. Kot predstavnica Koordinatorja se je srečanja udeležila Tanja Roženberger (2024).

363

15. zasedanje redne letne generalne skupščine Regionalnega centra za varovanje nesnovne kulturne dediščine JV Evrope pod okriljem Unesca je potekalo 4. novembra 2024 v Sofiji. Zasedanja predstavnikov devetih držav članic Centra se je udeležila predstavnica Republike Slovenije Tanja Roženberger. Za predsedovanje generalni skupščini v prihodnjem letu je bila predlagana in soglasno izvoljena Republika Slovenija.

V letu 2024 je Koordinator posodobil in nadgradil spletno stran (Nesovna dediščina b. d.), vsebine bodo dokončno prenesene v letu 2026. Leta 2024 je za informiranje javnosti objavil 106 objav o nesnovni dediščini (Aktivnosti Koordinatorja b. d.; Objave b. d.). Na muzejsko spletno stran in družbene medije (muzejske profile Facebook, Instagram in X) pa je bilo dodanih 62 objav na temo nesnovne kulturne dediščine. Poleg tega je bilo v javnih medijih delo Koordinatorja osrednja vest ali pa je bilo vsaj omenjeno v 200 objavah.

Razno

Na Koordinatorja se je v letu 2024 v želji po informacijah o postopkih vpisa v Register in varovanju nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji obrnilo 36 nosilcev nesnovne kulturne dediščine in 79 drugih posameznikov.

Koordinator je za možnost uporabe znaka Registra do konca leta 2024 prejel 28 prošenj. Zanj so zaprosili nosilci (in drugi) naslednjih enot: Klekljanje slovenske čipke, Vleka ploha, Izdelovanje papirnatih rož, Velikonočne igre s pirhi, Zeliščarstvo, Godbeništvo, Istrskobeneški govori v slovenski Istri, Suhozidna gradnja, Pandolo, Pridelovanje morske soli, Izdelovanje oljčnih palm, Posavsko štehanje, Klekljanje idrijske čipke, Izdelovanje pripadnostnih kostumov, Vezenje po narisku, Tradicionalno lončarstvo, Ljubiteljsko gledališče, Petje partizanskih pesmi, Pletarstvo in Obhodi kurentov. Znak Registra so nosilci in drugi uporabili na svojih izdelkih, razstavah, v filmu, promocijskem gradivu, monografiji, koledarju in na spletnih straneh ter na dopisnem papirju.

Koordinator je v letu 2024 podal predloge sprememb in dopolnitev na predlog *Zakona o Kobilarni Lipica* in sodeloval pri pripravi členov povezanih s področjem nesnovne kulturne dediščine v okviru predloga novega *Zakona o varovanju kulturne*

dediščine. S strani Slovenske nacionalne komisije za Unesco je bil naprošen za podajo mnenja o dodelitvi pokroviteljstva Unesca prireditvi Kurentovanje 2025. Na pobudo Ministrstva za kulturo je Koordinator podal mnenje o ogroženosti enot nesnovne kulturne dediščine vezane na projekte, ki so bili prijavljeni na javni razpis Ministrstva za kulturo za izbor javnih kulturnih projektov za področje nesnovne kulturne dediščine 2024. Na pobudo predlagateljev projektov, ki so se prijavljali na javni razpis Ministrstva za kulturo za izbor javnih kulturnih projektov za področje nesnovne kulturne dediščine 2025, je pripravil potrdila za prijavitelje projektov povezanih z enotami v Registru, ob katerih se nosilci ne evidentirajo.

364 REFERENCE

AKTIVNOSTI KOORDINATORJA

b. d. Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine: Aktivnosti Koordinatorja. <<http://www.nesovnadediscina.si/sl/aktivnosti-koordinatorja>> [9. 11. 2025].

IZDELOVANJE

2024 *Izdelovanje papirnatih rož* (gostujoča razstava), avtorici Anja Jerin in Nena Židov, Cleveland, ZDA: Slovenski muzej in arhivi, 4. junij–5. september 2024.

JERIN, Anja in PUKL, Adela

2024 *Nesovna kulturna dediščina: Učno gradivo za osnovnošolce: Komplet učnih kartic enot vpisanih v Register nesovne kulturne dediščine Slovenije* (118 kartic). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

JERIN, Anja in ŽIDOV, Nena (ur.)

2024 *Nesovna kulturna dediščina Slovenije / Intangible Cultural Heritage of Slovenia* (koledar). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

NESNOVNA DEDIŠČINA

b. d. Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine. <<http://www.nesovnadediscina.si>> [9. 11. 2025].

OBJAVE

b. d. Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine: Objave. <<http://www.nesovnadediscina.si/sl/objave>> [9. 11. 2025].

PLES

2022 Projekt *Ples kot nesovna kulturna dediščina: Novi modeli omogočanja participativnih plesnih dogodkov / Dance as ICH: New Models of Facilitating Participatory Dance Events* (program Ustvarjalna Evropa); junij 2022–november 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/ples-kot-nesovna-kulturna-dediscina-novi-modeli-omogocanja-participativnih-plesnih-dogodkov>> [9. 11. 2025].

2024 *Ples – Živa dediščina Evrope v gibanju* (razstava), avtorji Anja Jerin, Adela Pukl, Andrej Raluca, Tone Erlien Myrvold, Maria I. Koutsouba, Rebeka Kunej, Simona Malearov, Zoi N. Margari, Dóra Pál-Kovács in Ana Vrtovec Beno, SEM, 10. oktober 2024–15. junij 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/ples-ziva-dediscina-evrope-v-gibanju>> [9. 11. 2025].

PONIKOVSKÉ MAČKARE

2024 *Ponikovske mačkare* (razstava), avtorja Adela Pukl in Tomaž Simetinger, strokovni sodelavci razstave Janez Gačnik, Anja Jerin, Gregor Ilaš, Miha Špiček in Blaž Verbič, SEM, 8. februar–10. marec. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/ponikovske-mackare>> [9. 11. 2025].

PUKL, Adela

2024 *Vleka ploha v Sloveniji*. V: M. Kozar-Mukič, M. Ravnik in N. Židov (ur.), *Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo: 149–162.

PUKL, Adela in JERIN, Anja

2024 Sotiš in šamarjanka (tudi) v Slovenskem etnografskem muzeju. *Mali rijtar: Informativno glasilo Občine Beltinci* 106: 13–14.

ROŽENBERGAR, Tanja

2024 18. letno srečanje ekspertov JV Evrope za nesnovno kulturno dediščino: Živa dediščina v urbanem kontekstu, Varšava, 9.–11. oktober 2024. *Etnolog* 34: 263–265.

SLOVENIJA

2024 *Slovenija na Unescovem Reprezentativnem seznamu nesnovne kulturne dediščine človeštva* (gostujoča razstava), avtorici Anja Jerin in Nena Židov, Guangzho, Kitajska, 20. april 2024–2. julij 2024; Univerza Van Lang, Hošiminh, Vietnam, 17. junij–2. julij 2024).

VRBIŠČE ŠJME

2024 *Vrbišče šjme* (gostujoča razstava), avtorja Adela Pukl in Miha Špiček, Ilirska Bistrica: Pavlovčeva galerija, 18. januar.–14. februar. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/vrbisce-sjme>> [9. 11. 2025].

ŽIDOV, Nena in JERIN, Anja

2024 Borovo gostüvanje in vleka ploha: Od pobud do vpisa v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije. V: M. Kozar-Mukič, M. Ravnik in N. Židov (ur.), *Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo: 179–192.

365

FILMOGRAFIJA

Babištvo: Znanje, veščine in prakse. Več krajev, 2021–2023. Raziskava, pogovor in scenarij Zalka Drglin, snemanje, režija in montaža Peter Vrčkovnik, produkcija Ministrstvo za kulturo RS, 2023, 20 min. <<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/babistvo>> [9. 11. 2025].

Ponikovske mačkare. Ponikve, 2007. Snemanje Nena Židov, montaža Manca Filak, produkcija Slovenski etnografski muzej, 2017, 10 min. <<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/ponikovske-mackare>> [9. 11. 2025].

Pust Vrbica. Vrbica, 1979 in 1983. Snemanje Marijan Prosen, digitalizacija 8 mm filma Slovenska kinoteka, montaža Nadja Valentinčič Furlan, produkcija Tomaž Prosen in Slovenski etnografski muzej, 2023, 6,5 min.

Vrbiške šeme. Vrbica, 2013. Snemanje Nena Židov, montaža Manca Filak, produkcija Slovenski etnografski muzej, 2018, 7 min. <<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/vrbisce-seme>> [9. 11. 2025].

PREDLOGI BESEDIL VPISOV V REGISTER NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE V LETU 2024

Anja Jerin

366

Z letošnjim letom poseben sklop *Etnologa* namenjamo objavi strokovnih besedil, ki so bila osnova daljših opisov enot nesnovne kulturne dediščine v Registru nesnovne kulturne dediščine. Avtorji so jih zasnovali v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem, ki opravlja naloge Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine. Besedila so bila med postopki priprave predlogov prilagojena, dopolnjena in spremenjena tako, da ustrezajo merilom vpisa v Register, lahko pa se spreminjajo tudi še po objavi v Registru nesnovne kulturne dediščine, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo (Register b. d.).

Glavni cilji objave predlogov besedil vpisa so povečanje vidnosti nesnovne kulturne dediščine ter vpogled v delovanje Koordinatorja in širino sodelovanj s strokovnjaki za posamezna področja, ki so povabljeni k pisanju predlogov. Obenem opozarjamo na živost Registra, ki ga Ministrstvo za kulturo na predlog Koordinatorja dopolnjuje z novimi vpisi in dodaja nove nosilce, po potrebi pa osvežuje tudi podatke posameznih enot in nosilcev nesnovne kulturne dediščine. Navsezadnje upamo, da bodo prispevki privabili bralce k pregledovanju vpisov v Registru, k razmisleku o nesnovni kulturni dediščini in morda celo k pripravi pobud za vpise novih enot in nosilcev.

V letošnjem *Etnologu* objavljamo devet prispevkov: Sokolarstvo in sokolarjenje, Tradicionalno vabljenje na poroko v Prekmurju, Petje partizanskih pesmi, Sonaravno gospodarjenje z gozdovi, Priprava pletenic, Klobučarstvo, Priprava mežerlija, Prostovoljno gasilstvo in Tesarstvo.¹

REFERENCA

REGISTER

b. d. Ministrstvo za kulturo: Register nesnovne kulturne dediščine. <<https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?page=RNSD>> [27. 8. 2025].

¹ Opomba urednice: Pri predlogih vpisov v Register izjemoma dopuščamo seznam izbranih referenc, čeprav ni oklepajskih sklicev v besedilu.

SOKOLARSTVO IN SOKOLARJENJE

Damjana Pečnik, Vilma Alina Postić Bezenšek, Anja Jerin in Barbara Rezar Grile

367

Sokolarstvo obsega znanja gojitve ptic ujed in njihovega urjenja v lovu (sokolarjenju) v njihovem naravnem okolju. Sokolarji s svojimi pticami vzpostavijo močno vez in se zavežejo k njihovi gojitvi, šolanju in vseživljenjski oskrbi.

Sokolarstvo se od svojih začetkov ni bistveno spreminjalo, spreminjala pa se je njegova vloga v družbi. Prvotno se je razvilo zaradi oskrbe človeka s hrano, danes pa je pomembno predvsem zaradi skrbi človeka za živali in njegove povezave z naravo. Skozi zgodovino je bilo znanje sokolarjev tudi osnova za uspešno gojitev ogroženih vrst ptic ujed v ujetništvu in njihovo vračanje v naravno okolje (npr. po pesticidni krizi v 2. polovici 20. stoletja).

Vsakdo, ki se želi v Sloveniji ukvarjati s sokolarstvom, mora biti član enega od regionalnih društev, ki pripravniku izbere izkušenega mentorja. Ta nanj skozi proces neformalnega učenja prenese svoje znanje. Po opravljenem izpitu pripravnik pridobi naziv sokolar in znanje za samostojno oskrbo ptic ujed, njihovo šolanje in sokolarjenje. Če ima opravljen tudi lovski izpit, pridobi lovsko izkaznico z dovoljenjem za sokolarjenje.

Sokolar ima lahko v lasti le gojeno ptico ujedo, saj je v Sloveniji zadrževanje prostoživečih ujed v ujetništvu prepovedano. Poskrbeti mora, da je ptica ustrezno označena, da ima dovolj velik bivalni prostor in kakovostno prehrano. Pri skrbi za žival sokolar uporablja opremo, ki si jo največkrat izdelava sam (npr. kapica, rokavica, kraguljčki, vaba za klicanje ptice, torba za shranjevanje uplenjene divjadi, stojala). S številnimi treningi (vsaj tri- do štirikrat na teden) jo sokolar izuči za lov v njenem naravnem okolju.

S pticami ujedami, običajno s sokoli in kragulji, sokolarji v času lovnih dob posameznih vrst divjadi lovijo na območjih lovišč lovskih družin in v loviščih s posebnim namenom. V Lovišču s posebnim pomenom Fazan Beltinci vsako leto v mesecu novembru organizirajo dogodek Tradicionalni lov s sokoli.

Sokolarji iz Slovenije predstavljajo sokolarstvo širši javnosti na raznih prireditvah, sejmih, lovskih taborih za otroke, v šolah. Leta 1992 je bilo sokolarjenje kot preventivni ukrep uvedeno tudi na ljubljanskem letališču, kjer sokolarji s svojimi pticami zagotavljajo varnost letal pred trki z jatami ptic.

368

Domnevno naj bi sokolarstvo izviralo iz Mongolije, datirajo ga v čas 4000 let pred našim štetjem. Najstarejši dokazi o tej dejavnosti so 4000 let stari petroglifi (skalne risbe) iz iranskega Teymareha. Prvi pisni viri o sokolarstvu na Slovenskem segajo v leto 1226 (urbarji z Loškega). O dobro razvitem sokolarstvu na Loškem priča tudi freska *Sveta nedelja* na pročelju cerkve v Crngrobu (okrog 1460), ki uprizarja sokolarja na konju s sokolom. V tem času je bila služba sokolarja visoko cenjena in dedna, znanje in veščine pa so se prenašale iz roda v rod. Izšolane ptice so predstavljale obvezne dajatve ali dragocena darila. Z iznajdbo smodnika in z družbenimi pretresi je sokolarjenje počasi izgubljalo na pomenu. V 18. stoletju se je s to dejavnostjo v Evropi ukvarjala samo še peščica zanesenjakov, zanimanje pa je ponovno začelo naraščati po drugi svetovni vojni.

V Sloveniji so se v 20. stoletju s sokolarstvom ukvarjali le posamezniki. Prvo sokolarsko društvo je bilo leta 1991 ustanovljeno v Kranju (Sokolarsko društvo Kranj). Nekaj let kasneje so bila ustanovljena še tri regionalna društva, ki so se leta 1996 povezala v Slovensko zvezo za sokolarstvo in zaščito ptic ujed. Leta 2008 je bil sprejet Zakon o divjadi in lovu, ki opredeljuje pogoje sokolarjenja v Sloveniji.

Skupinski lov s sokoli v zimskem času, Gorenjska, 2016 (foto Matej Vranič, Dokumentacija SEM)

IZBRANE REFERENCE

ČAS, Miran

2005 *Sokolarstvo z vidika trajnostne narave in njegova vloga pri ohranjanju biotske pestrosti: Ekspertiza*. Ljubljana: Gozdarski inštitut Slovenije.

ERHATIČ ŠIRNIK, Romana

2002 Sokolarstvo – tudi del slovenske lovske zgodovine. *Lovec* 85 (3): 119–123.

2004 Iz zgodovine sokolarstva. V: *Sokolarstvo da ali ne: Zbornik referatov s strokovnega posveta Ekološkega foruma LDS in Slovenskega lovskega muzeja ter dokumenti foruma Liberalna demokracija Slovenije*. Ljubljana: Ekološki forum LDS in Liberalna akademija, 65–72.

HAFNER, Tone

1998 Prirodoslovni razstavi 'Metulji' in 'Sokolarstvo na Loškem' v Loškem muzeju. *Loški razgledi* 45: 391–397. <<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-1ARO1EL4>> [27. 8. 2025].

TRADICIONALNO VABLJENJE NA POROKO V PREKMURJU

Jelka Pšajd in Nena Židov

370

V Prekmurju je ohranjeno vabljenje na poroko, ki je bilo v preteklosti del tradicionalne poroke. Pozvačin v značilni opravi na prošnjo ženina in neveste obiskuje njune sorodnike, sosede, znance in prijatelje ter jih s posebnim, pogosto šaljivim nagovorom, vabi na poroko.

Na Dólinškem na poroko (gostúvanje) vabi *pozvačín* ali *zvač*, na Goričkem *vabovec*, *zvačín*, *zvač* in *drůžban*, v prekmurskih vaseh z madžarskim prebivalstvom pa *vendéghivó* ali *pozovič*. Najbolj pogosti so pozvačini v Dolinskem delu Prekmurja (Beltinci, Lipa, Odranci, Črenšovci, Turnišče, Velika Polana in Bogojina), še posebej v okolici Beltincev.

V vlogi pozvačina največkrat nastopajo poročeni moški, pogosto sorodniki ženina ali neveste, ki jih poprosita za sodelovanje pri vabljenju na poroko. Za naprošenega je to velika čast, zato prošnje nikoli ne zavrnejo. Lahko pa v vlogi pozvačina nastopa tudi kdo drug. Nekateri mlajši moški nastopajo v vlogi pozvačina le enkrat, nekateri starejši pa tudi večkrat. Pozvačin mora biti vesel in zgovoren ter spoštovan v sorodstvu. Sam poskrbi za primerno opravo, rekvizite in obrazec šaljivega besedila vabila (*pozvačinski guč*), v hiši, ki vabi na poroko, pa poskrbijo za papirnato okrasje in pomagajo *pozvačín*u pri oblačenju.

Pozvačín je prepoznaven po svojem zunanjem videzu. Čez suknjo ali srajco ima preko obeh ramen ogrnjeno veliko ruto ali na vsaki rami dolgo brisačo z okrasjem iz dolgih pisanih trakov (*emerje*) in cvetja iz krep papirja. Pokrit je z okroglim ali koničastim klobukom, okrašenim s papirnatimi trakovi in cvetjem, na vrhu klobuka so zataknjena pavja, fazanova ali petelinja peresa. Obut je v visoke škornje, pod vsakim kolenom ima obešena zvončka, s katerima opozarja na svoj prihod. V eni roki nosi ježevko – sekiro, ovito z ježevo kožo, okrašeno s papirnatimi trakovi in rožami ter z zvončkom. V drugi roki ima trobento ali kravji rog. Pri sebi ima čutari, eno napolnjeno z vinom in eno s prosom (snahino mleko). V platneni ali usnjeni torbi ali cekarju iz ličja nosi kruh, bonbone za

otroke, zemljevid in vabilo. Oblačila in okrasje se lahko po posameznih krajih nekoliko razlikujejo.

Na poroko lahko vse svate vabi en pozvačin ali pa eden vabi svate neveste in drugi svate ženina. Največkrat začne vabiti nekaj tednov pred poroko. Najprej obišče krajevno bolj oddaljene, na koncu še bližnje povabljenke. Sosede obišče v četrtek pred poroko. Bližnje povabljenke obišče peš, k bolj oddaljenim se po potrebi odpelje z avtomobilom. Na poti od hiše do hiše uprizarja razne vragolije, pozdravlja mimoidoče in jim ponuja pijačo, otrokom bonbone. Mlade ženske preganja z ježevko. Ko pride do hiše povabljenec, v šaljivem narečnem govoru pove, kdo ga je poslal in kdaj in kje bo poroka. Govor vključuje tudi del besedila iz knjižice *Starišinstvo i zvačinstvo*, prvič natisnjeno leta 1807 in zadnjč leta 1929, danes pa imajo ta besedila več krajevnih različic. Povabljenec ponudi vino in kruh, domači se zahvalijo za povabilo in pozvačina pogostijo s hrano in pijačo ter mu dajo denarni prispevek. V petek in soboto pozvačin pomaga pri pripravah na gostijo. Na dan gostije v tradicionalni opravi pred cerkvijo počaka svate, potem pa v običajnih oblačilih in ponekod tudi z belim predpasnikom razporeja svate k mizi, pomaga pri strežbi in skrbi za dobro vzdušje.

371

Najstarejši zapisi o pozvačinstvu segajo v prvo polovico 19. stoletja z opisi Jana Čaploviča in kasneje Valentina Belošiča, največ pa je k razumevanju lika pozvačina v poročnem obredju prispeval Vilko Novak. V preteklosti so bili znani vabovci na poroko tudi v Prekiji (*pozafčín*) in na Ptujskem polju (*zofčín, povabič*).

Prekmurski pozvačin, Beltinci, 2007 (foto Zlatko Gnezda, Dokumentacija SEM)

IZBRANE REFERENCE

BAKAN, Jože

2011 Prekmurski pozvačini. *Folklornik* 7: 54–57.

BAŠ, Angelos

1967 Prekmurski pozvačin. V: V. Koren in F. Baš (ur.), *Etnografija Pomurja* 1: 121–142.

NOVAK, Vilko

1960a *Slovenska ljudska kultura: Oris*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

1960b O izvoru prekmurskega »Starišinstva i zvačinstva«: Začasno poročilo. *Slovenski etnograf* 13: 169–174.

PŠAJD, Jelka

2024 Vabljenje na poroko ali slovenskogoriški rokopis iz prve polovice 19. stoletja. *Zgodovinski listi* 30 (1): 65–98.

SMODIČ, Anton

1960 Vloga pozvačinov v prleškem gostüvanju. *Slovenski etnograf* 13: 175–186.

PETJE PARTIZANSKIH PESMI

Urša Šivic in Nena Židov

373

Partizanske pesmi, ki so nastale med drugo svetovno vojno, izvajajo skupaj z drugimi pesmimi upora pevske zbori in pevske skupine različnih spolov in starosti, največkrat na koncertih, posvečenih partizanski pesmi (npr. Praznik partizanskih pesmi), ob spominskih slovesnostih ob posameznih dogodkih iz časa narodnoosvobodilnega boja (npr. Dražgoška bitka, Pohod ob žici), ob posebnih praznovanjih in na pogrebih, od leta 2008 jih pojejo tudi na protestnih shodih, postajajo pa tudi del ženskega aktivizma (Ženski pevski zbor Kombinac, Feministični pevski zbor Z'borke). Pevskim zborom in skupinam je skupno, da zajemajo repertoar iz partizanske in uporniške glasbene tradicije. Do danes se je ohranilo *a cappella* zborovsko izvajanje partizanskih pesmi, lahko tudi ob spremljavi harmonike, nekaterih drugih inštrumentov, redkeje večjih inštrumentalnih zasedb.

Poleg avtorskih besedil in glasbe, ustvarjene med drugo svetovno vojno, zbori in pevske skupine v svoj repertoar pogosto vključujejo tudi druge revolucionarne in uporniške pesmi različnih narodov iz različnih obdobij. Nekateri jih izvajajo po izvirnih zapisih, drugi spet jih poustvarjajo v prirejenih oblikah; tako je partizanska pesem postala tudi del produkcije npr. rockovske in punk-rockovske glasbe. Vsem izvajalcem pa je skupen zajem repertoarja iz partizanske in uporniške pevske in glasbene tradicije. Najpogostejši način učenja partizanskih pesmi in pesmi upora po letu 1991 je v pevskih zborih in drugih pevskih skupinah, prenaša pa se z družinsko pevsko tradicijo. Izvajalcem in poslušalcem partizanska pesem pomeni vez s preteklostjo ter spomin na antifašizem in upor, ki ju intimno gojijo.

Slovenska partizanska pesem, ki ima izvor v puntarski in ljudski borbene pesmi, se je pojavila med drugo svetovno vojno. Sprva so partizanske (pa tudi borbene, delavske, revolucionarne in uporniške) pesmi pele nestalne skupine borcev, ki so bile del gledaliških ali kulturnih skupin in so nastopale na kulturnih dogodkih v partizanskih enotah ali

na osvobojenem ozemlju. Aprila 1944 je začela delovati Pojoča četa ali Invalidski pevski zbor (naslednik je Partizanski pevski zbor), sestavljen iz 17 okrevajočih vojakov, ki so skrbeli za moralno in kulturno podporo ter propagando. Poleg partizanskih pesmi je njihov repertoar obsegal tudi ljudske in avtorske slovenske, hrvaške, španske in ruske pesmi z vojno, revolucionarno, uporniško in borbena vsebino.

374

Po drugi svetovni vojni se je oblikovala bogata produkcija uglasbitev partizanskih pesmi za pevske zборе, saj je bil to čas, ko je bila partizanska pesem nosilka državniške in uradne glasbene kulture ter vključena v formalno izobraževanje. Bila je stalnica v repertoarjih moških, mešanih in ženskih kot tudi otroških, mladinskih, študentskih, odraslih in veteranskih pevskih zborov. Spremljala je razne prireditve in proslave in bila del radijskega in televizijskega sporeda ter spremljevalka filmske produkcije. Po letu 1991 je s spremembo družbenega reda zborovsko izvajanje partizanskih pesmi začelo izgubljati svoj pomen. V drugem desetletju 21. stoletja je partizanska pesem spet postala aktivna nosilka uporniškega gibanja, z njo pa tudi posamezni pevski zbori in pevske skupine, ki so na novo odkrili njen izrazni potencial.

Proslava ob obletnici bojov, Ilova Gora, 2018 (foto Metod Koželj, Dokumentacija SEM)

IZBRANE REFERENCE

GRABROVEC, Petra

2020 *Glasba kot propaganda v času prve in druge svetovne vojne na Slovenskem: Magistrsko delo* (Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru). Maribor: [P. Grabrovec]. <<https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=76932>> [1. 5. 2025].

HOFMAN, Ana

2015 *Glasba, politika, afekt: Novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <<https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/920/3903/430-2>> [1. 5. 2025].

KRIŽNAR, Franc

1992 *Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

2020 Glasba odpora v Sloveniji med drugo svetovno vojno (1941–1945) v južnoslovanskem in evropskem kontekstu. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60 (1): 169–175. <<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-R88U2W3N>> [1. 5. 2025].

PARTIZANSKI PEVSKI ZBOR

2024 *80 let Partizanskega pevskega zbora*. Ljubljana: Kulturno društvo Partizanski pevski zbor.

SONARAVNO GOSPODARJENJE Z GOZDOVI

Alenka Verdinek, Kristina Sever, Andrej Breznikar, Jurij Diaci, Anton Lesnik,
Jerneja Čoderl, Zdenka Jamnik, Ljudmila Medved in Jože Prah

376

Veščina sonaravnega gospodarjenja z gozdovi je gospodarska dejavnost, ki obsega znanja in veščine o rastiščih, izbiri drevesnih vrst, sestojnih zgradb, negi in obnovi gozdov ter posnema zgradbo in razvoj naravnih gozdov. V ospredju je skrb lastnikov gozdov za celostno delovanje in ohranjanje gozdnega ekosistema na območju celotne Slovenije, vzpostavljanje biotskega ravnovesja ter povečevanje pestrosti avtohtonih rastlinskih in živalskih vrst. Načelo sonaravnosti je v Sloveniji uzakonjeno v Zakonu o gozdovih in deklarirano v Resoluciji o nacionalnem gozdnem programu. Lastniki gozdov morajo gospodariti trajnostno, sonaravno in večnamensko na celotni površini gozdov.

Ta način gospodarjenja z gozdovi ostro zavrača goloseke in monokulture, pri katerih gre za enovrstne gozdne nasade po kmetijskih načelih. Pri tem nosilci delujejo po programih ukrepanja, ki temeljijo na preteklih znanjih ravnanja z gozdovi in se imenujejo zvrsti gojenja gozdov. V sklopu sonaravnega gojenja gozdov se uporabljajo predvsem tri zvrsti gojenja gozdov. Najstarejše je prebiralno gojenje, ki izvira iz ukrepanja na manjših površinah v kmečkih gozdovih, kjer so v preteklosti »prebirali« drevesa, ko so potrebovali raznovrsten les različnih dimenzij. Pri tem na najmanjši površini rastejo drevesa različnih razvojnih stopenj. Tak način gojenja posnema naravno odmiranje dreves v pragozdu brez vpliva naravnih motenj (npr. vetrolomov). Novejše je skupinsko postopno gospodarjenje, za katero je značilen malopovršinski mozaik različnih razvojnih faz. Skladno je z razvojnimi procesi v pragozdovih, na katere vplivajo manjše naravne motnje. Sproščena tehnika gojenja gozdov pa združuje različne oblike ukrepanja in tako omogoča prilagajanje ukrepov vsaki kombinaciji rastišča in sestoja.

Znanja in veščine sonaravnega gospodarjenja z gozdovi se prenašajo s formalno izobrazbo, pa tudi neformalno med lastniki gozdov in gozdarji iz roda v rod. Zavod za gozdove Slovenije samostojno ali skupaj s pedagoškimi in raziskovalnimi ustanovami izvaja različne oblike neformalnega izobraževanja za lastnike gozdov, strokovno

izpopolnjevanje za gozdarske strokovnjake in gozdno pedagogiko za vse zainteresirane.

Pri tem je pomembno sodelovanje lastnikov gozdov z Zavodom za gozdove Slovenije in drugimi ustanovami, ki delujejo na področju sonaravnega gospodarjenja z gozdovi (Pro Silva, Pahernikova ustanova).

Začetki strokovno utemeljenih veččin sonaravnega gospodarjenja z gozdovi segajo v 18. stoletje. Leta 1770 je slovaški gozdar Franz Flameck napisal prvi znani gozdnogospodarski načrt na Slovenskem za tolminske in bovške gozdove, ki je izdelan po načelih trajnostnega gospodarjenja z gozdovi. V 19. stoletju je inž. Josef Ressel začel s pogozdovanjem Krasa, dr. Leopold Hufnagel je uvedel metodo prebiralnega načina gospodarjenja v Auerspergovih gozdovih na Kočevskem in zavaroval prve pragozdove, Henrik Schollmayer je uvedel prebiralno gospodarjenje na Notranjskem in samostojno razvil kontrolno metodo. V 20. stoletju so pomembno prispevali k razvoju veččin sonaravnega gospodarjenja Edvard Pogačnik, inž. Franjo Pahernik, dr. Rudolf Pipan in prof. dr. Dušan Mlinšek, ki je utemeljil sproščeno tehniko gojenja gozdov na osnovi nege in tako začrtal doktrino slovenskega gojenja gozdov. Leta 1950 je Slovenija dobila nov zakon o gozdovih, ki je poleg prepovedi golosečnega sistema gospodarjenja uzakonil pomembne odločbe z vidika ohranjanja gozdov in strokovnega dela z njimi.

Podiranje drevesa, Hudi Kot, 2021 (foto Jožef Mrakič, Dokumentacija SEM)

IZBRANE REFERENCE

DIACI, Jurij

2006 *Nature-Based Forestry in Central Europe: Alternatives to Industrial Forestry and Strict Preservation*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire. <<https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=125918>> [1. 5. 2025].

2022 Freestyle Silviculture in Slovenia: Webinar by Continuous Cover Forestry Group. Continuous Cover Forestry Group (referat). <<https://www.youtube.com/watch?v=FWTMARa1yEs>> [1. 5. 2025].

GOSPODARJENJE

2014 *Gospodarjenje z gozdovi po vzoru narave: Sonaravno gospodarjenje z gozdovi v Sloveniji: Kako z gospodarjenjem ohraniti gozdove*. Ljubljana: Zavod za gozdove Slovenije.

FILMOGRAFIJA

378 *Gozd in gozdarstvo v Sloveniji* (predstavitveni film). Produkcija Zavod za gozdove Slovenije, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2021, 6 min. <https://www.youtube.com/watch?v=JHbjS_kUSEw> [1. 5. 2025].

Tako so nekoč, danes pa ... Spravilo lesa (izobraževalni film). Snemalci Teodor Perušek, Primož Havli, Milivoj Nenadić, Avgust Rotovnik, besedilo Brigita Rajšter in Anita Stepišnik, komentar Avgust Kunc, Zavod za gozdove Slovenije, montaža Teodor Perušek in Primož Havli, produkcija Foto Anka in KTV Dravograd (projektni partnerji Koroški pokrajinski muzej, Marcel Mihael Holcman Perušek, s. p., PE Dravograd, Kulturno društvo Dravograd, Sekcija Folklorna skupina Dravca), 2023, 28 min. <<https://www.youtube.com/watch?v=7EG4VENAID0>> [1. 5. 2025].

PRIPRAVA PLETENIC

Anja Jerin

379

Pletenice so praznični kruh različnih oblik iz pletenega boljšega kvašenega slanega ali sladkega testa. Po regionalnih različicah receptur jih pripravljajo v severovzhodnem in jugovzhodnem delu Slovenije, v manjšem obsegu tudi v drugih delih Slovenije. Znanje priprave je povezano z nekaterimi prazniki koledarskega leta (valentinovo, gregorjevo, velika noč, martinovo, božič), posebnimi darovi v življenjskem ciklu (zlasti rojstvo, krst, birma in poroka), zaključki večjih del in raznimi slovesnimi pogostitvami v gostinski in turistični ponudbi. Občasno so pletenice tudi poslovno ali protokolarno darilo. Še vedno jih pripravljajo gospodinje v kmečkih domovih za družinska praznovanja, posebne priložnosti in sodelovanje na razstavah kruha in pogač. Pletenice pripravljajo in prodajajo tudi nekatera pekarska podjetja in manjše lokalne pekarnice.

Pletenice v raznih oblikah (okrogle, podolgovate, v obliki srca, metulja, ptiča, meniha, parklja) so oblikovane iz boljšega kvašenega testa, narejenega iz pšenične bele moke, kvasa, soli, jajc, masla in mleka. Oblikujejo jih iz različnega števila testenih kit in jim dodajo okrasje iz nekvašenega testa (npr. ptičke, prstane, rožice, klasje, letnice, začetnice imen in priimkov idr.). Po vzhajanju testa oblikovano pletenico premažejo s stepenim jajcem, beljakom ali sladkorno glazuro, povrhu lahko potresejo makova semena, mlete orehe, rozine ali sezam. Po peki pletenice ponekod okrasijo z drugimi dodatki, kot so vejice asparagusa, bršljana ali papirnate rože. Za pripravo regionalno značilnih pletenic je potrebno veliko znanja in ročnih spretnosti.

Za severovzhodni in štajerski del Slovenije je značilen praznični kruh bosman, imenovan tudi popletenik, pletenik, pletenica, štrüca, küšçar, fotiv in kolač. Oblikujejo ga iz šestih, štirih ali treh testenih kit, lahko ga tudi bogato okrasijo s testenimi figurami, papirnatimi rožami ali zelenjem. V tem delu Slovenije za božič, velika noč in osebna slavlja pripravljajo vrtanke ali vrtanike. Do nekaj let po koncu druge svetovne vojne so jih pripravljali tudi ob koncu večjih kmečkih opravil (npr. kot darilo koscem, mlatičem).

Vrtanki so lahko narejeni iz gladkega (osnova je hlebec, v katerega z eno roko naredijo luknjo, roki sklenejo in okoli rok vrtijo testo) ali pletenega (spleten iz dveh ali treh kit) testa. Po drugi svetovni vojni so jih začeli prodajati tudi v pekarnah. Če v neki hiši živi Martin, mu sosedje še danes ob praznovanju njegovega godu (11. novembra) podarijo steklenico vina in vrtanek. Podobno obliko kruha poznajo tudi v Beli krajini in na Dolenjskem, v madžarsko govorečem delu Prekmurja pa izdelujejo perece (iz dveh kit spletene venčke iz kvašenega mlečnega testa).

Na Primorskem v velikonočnem času pripravljajo velikonočni pleteni kruh s pirhom, imenovan menih. Menihi so še danes pogosto darilo otrokom.

380

Posebne pletenice v obliki srca nastajajo v Posavju in na Bizeljskem, kjer jih oblikujejo s testenimi kitami in okrasjem iz nekvašenega testa. Njihov spodnji del je narejen iz dveh kit po pet pramenov mlečnega kvašenega testa, zgornje okrasje s simbolnim pomenom (dva kroga, ptička, dekorativne kite, rože) pa iz zmesi moke, beljaka in vode. Največkrat jih postavljajo na papirnat okrasen prtič in dodatno okrasijo npr. z vejicami asparagusa. Danes nimajo več le funkcije ženitovanjskega darila, ki sta ga v znak ljubezni in blaginje prejela mladoporočenca, temveč jih podarjajo tudi kot darilo ob rojstvu, življenjskih obletnicah in drugih priložnostih. Pleteno srce se je močno uveljavilo kot poročno darilo tudi v urbanem okolju. Pletena srca pečejo tudi pekarne.

Izdelovanje pletenice v obliki srca, Brežice, 2022
(foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Pletenice kot vrsta prazničnega kruha iz kvašenega testa so se uveljavile predvsem od druge polovice 17. stoletja. V povezavi s prazničnimi pogačami jih podrobno navaja Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689). Pred tem je bilo tudi za praznične priložnosti v navadi pripravljanje zlasti nekvašenih vrst kruha in brez pletene vizualne podobe. Najstarejša do sedaj znana omemba ženitovanjske pletenice ali bosmana je iz leta 1649 v

Prekmurju, ko sta ženin in nevesta župniku v Turnišču podarila omenjeni kruh. Do konca druge svetovne vojne so bile z njim povezane številne šege. Pogosto je bila pletenica darilo krstnega botra krščencu ali darilo botre nevesti, kar je bila prisposoba novorojenca. Z vrtankom je botra obdarila porodnico. Vrtanek si je obesil čez ramo prekmurski pozvačin, ko je vabil goste na svatbo. Vrtanki so bili tudi značilni krušni darovi pri zarokah.

IZBRANE REFERENCE

BOGATAJ, Janez

1999 *Mojstrovine Slovenije: Srečanja s sodobnimi rokodelci*. Ljubljana: Rokus.

2003 *Krušni zakladi Slovenije / Bread Treasures of Slovenia*. Ljubljana: Kmečki glas.

2008 *Okusiti Slovenijo*. Ljubljana: Darila Rokus.

FRAS, Marija

2015 *Kruh, pogače in sladice: Prlekija, Prekmurje in Porabje*. Ljubljana: Modrijan.

KUŽNIK, Lea in RANGUS, Marjetka

2017 *Okusi Posavja: Izzivi prehranske kulturne dediščine za sodobnost*. Ljubljana: Kmečki glas.

KLOBUČARSTVO

Sebastjan Weber, Nena Židov in Tanja Roženberger

382

Klobučarstvo je rokodelska večina in obrt izdelovanja klobukov iz živalskih in redkeje iz rastlinskih in sintetičnih vlaken. Klobučarji izdelujejo klobuke za vsakdanjo rabo in posebne priložnosti ter za pripadnike različnih skupin. Nekateri klobuke tudi čistijo, predelujejo in ponovno oblikujejo. S klobučarstvom je povezana modistovska obrt, ki obsega predvsem oblikovanje in izdelovanje modnih damskih pokrival in različnih modnih dodatkov za lase in obleko. Modistinje imajo poleg klobučarskih znanj in znanj šivanja tudi znanja modnega oblikovanja.

Klobuki so pokrivala, navadno s tršim oglavjem (štulo) in krajeci. Razlikujejo se glede na material, obliko in uporabo. Nosijo se kot zaščita pred soncem, dežjem ali mrazom, kot modni dodatek, ob posebnih priložnostih in kot sestavina oblačilnega videza nekaterih skupin in poklicev (npr. lovski, planinski, čebelarski, vojaški). Po naročilu za potrebe folklornih skupin in gledališč klobučarji izdelujejo historične klobuke. Izdelujejo moške, ženske in otroške klobuke standardnih velikosti oglavja in oblik kot tudi klobuke, individualizirane po obliki in meri. V preteklosti so klobuki kazali na družbeni položaj, zakonski stan, tudi na žalovanje uporabnika.

V preteklosti so klobučarji iz volne s postopkom polstenja sami izdelali klobučevino v obliki okroglega tulca. Sodobni klobučarji postopek izdelave polsti izpuščajo in kupijo industrijsko izdelan polizdelek – klobučevino v obliki tulca, ki je največkrat iz zajčje dlake. Klobuke oblikujejo s pomočjo modela v vročem kotlu in stiskalnici. Iz tulca najprej raztegnejo krajec klobuka, potem pa oblikujejo oglavje. Ko se klobuk na kalupu osuši, površine obdelajo s krtačenjem ali brušenjem. Temu sledi ročna dodelava, kot sta robljenje in šivanje podloge, okrasnih trakov in pentelj, zato med spretnosti klobučarjev sodita tudi ročno in strojno šivanje. Poleg klobukov nekateri klobučarji izdelujejo tudi baretke in kape.

Modistke izdelujejo in oblikujejo pokrivala in modne dodatke za različne priložnosti, izdelki so namenjeni predvsem ženskam. Iz polizdelkov, klobučevinastih tulcev, v različnih fazah obdelave izdelujejo različne damske klobučke, čepice, iz blaga in okraskov pa bogate dodatke za klobuke in druge modne dodatke. Modistke klobuke tudi preoblikujejo in popravljajo.

V Sloveniji delujejo le še redki klobučarji, katerih dejavnosti pa v večini temeljijo na bogati klobučarski dediščini okolja, od koder prihajajo. Prvi klobučarji na Slovenskem se omenjajo že v 15. in 16. stoletju, delovali so predvsem v Škofji Loki, Kranju in Ljubljani, pa tudi v Celju in Trzinu. Leta 1633 so škofjeloški in kranjski klobučarji skupaj ustanovili klobučarski ceh. Terezijanska listina, ki je veljala za celotno »celjsko četrt«, pa omenja dve potrditvi celjskih klobučarskih pravil – potrditev cesarja Ferdinanda III. (17. septembra 1645) in cesarja Karla VI. (16. marca 1718). V takratnem času so klobučarji iz ovčje volne in zajčje dlake izdelovali predvsem moške in otroške klobuke ter škornje in copate.

383

Vzporedno z obrtno dejavnostjo se je na začetku 20. stoletja v Škofji Loki razvila tudi klobučarska industrija z ustanovitvijo tovarne klobukov Šešir, ki je kasneje vplivala na propad obrtnega načina dela v lokalnem okolju. Zaradi industrije in močnih tujih trgov je propadla večina klobučarske obrti po Sloveniji, obdržala se je le kot butična obrt posameznih klobučarjev, ki še vedno prenašajo in razvijajo bogato klobučarsko znanje.

Modistovska obrt je bila izrazito mestna obrt, ki je bila v Avstro-Ogrski monarhiji pred uvedbo obrtnega zakona (1859) edina, ki so jo lahko izvajale in vodile ženske, ki so izdelovale, oblikovale in predelovale damske klobuke ter strankam svetovale z modnimi nasveti. Konec 20. stoletja je poklic zaradi spremenjene mode in industrijske ponudbe skorajda izginil, danes ga nadaljujejo posameznice, ki imajo znanja klobučarstva, šivanja in oblikovanja.

Šivanje okrasnega traku na klobuku, Celje, 2023 (foto Ana Sajovic, Dokumentacija SEM)

IZBRANE REFERENCE

CURK, Tadej (ur.)

2020 *Izza klobuka: Zbornik / From Behind the Hat: Collection of Papers*. Škofja Loka: Loški muzej.

ROŽENBERGAR, Tanja

1999 Kaj se skriva pod klobukom? *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39 (1): 33–34.

STERLE, Meta

1978 Klobučarska obrt v Škofji Loki od srede 18. do srede 20. stoletja. *Loški razgledi* 25: 96–113.

ŠEŠIR

1985 *Šešir Škofja Loka: 1935–1985*. Škofja Loka: [Šešir Škofja Loka].

ŠIFRER-BULOVEC, Mojca

1997 Prenovljeni klobučarska in glavnikarska zbirka v Loškem muzeju. *Loški razgledi* 44: 255–256. <<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-EF2CQYBO>> [27. 8. 2025].

PRIPRAVA MEŽERLIJA

Brigita Rajšter in Anja Jerin

385

Mežerli, narečno poimenovan tudi *mažerli* (podjunsko) ali *mežerle* (mežiško), je koroška jed iz pečene drobovine (pljuč in srca) prašiča, kruha, začimb in jajc, ki jo v kmečkem okolju Mežiške, Mislinjske in Dravske doline danes pripravljajo zlasti ob kolinah v poznem jesenskem in zimskem času. Kot toplo predjed ali glavno jed pa jo skozi celo leto svojim gostom ponujajo številne gostilne na tem območju. Poimenovanje jedi domnevno izhaja iz nemškega izraza za majhno rezino (*maiselein*).

Do danes je ostala v veljavi priprava po tradicionalni recepturi z lokalnimi različicami. Drobovino skuhamo in ohladimo ter na drobno sesekljamo ali zmeljejo. Dodajo ji v vročem mleku namočene kocke kruha in rumeno popraženo sesekljano čebulo. Sestavine premešamo in masi dodamo še stepena jajca, začimbe (sol, poper, majaron, timijan), ponekod tudi nekaj žlic kisle smetane, da je jed bolj rahla. Maso dajo v namaščen pekač in jo pokrijejo s svinjsko mrežico ter spečejo. Jed postrežejo narezano v kockah ali kepcah, kot prilogo zraven največkrat ponudijo krompirjevo solato in rženi kruh, nekateri tudi pražen krompir ali kislo zelje.

Znanje priprave mežerlija se prenaša z generacije na generacijo znotraj družin, kakor tudi v lokalnih gostilnah, kjer znanje prehaja s starejših sodelavcev na mlajše. Mežerli je jed, ki se uspešno prilagaja sodobnim težnjam v kulinariki, kar kaže tudi ponudba nekaterih koroških gostiln, ki jo gostom ponujajo v sodobnejših oblikah (npr. kot štruklje ali kot grizljaje na paličicah). Nekateri mesarije na Koroškem surovo maso za pripravo jedi prodajajo kot predpripravljeno jed, ki jo kupci lahko sami spečejo doma. Regionalne različice jedi so poznane tudi drugje po Sloveniji, zlasti v alpskem okolju, kjer pripravljajo *mavžlje* (drobovini dodajo mleto meso svinjske glave, maso zavijejo v svinjsko mrežico in spečejo v obliki kepice), poznajo pa jo tudi v sosednji Avstriji. Leta 2006 je bil mežerli v okviru Strategije gastronomije Slovenije uvrščen na seznam jedi, ki predstavljajo kulinarčno prepoznavnost Slovenije.

Starejši viri pričajo, da so še vse do začetka 70. let 20. stoletja mežerli kot glavno jed uživali zlasti na svatbah, ko so običajno ponudili jed iz drobovine teletine, in na sedminah. Obkrat so jo, pečeno v *rini* ali *riji* (keramični model za peko pogač in potic), ponudili kot tretjo *rihto* (jed) ob polnoči. Kot prilogo so zraven ponudili rženi kruh ali pečen močnik. V sezoni kolin so jed pripravljali iz svinjske drobovine, čez leto pa predvsem iz ovčje (pljučem in srcu so dodali vranico), saj je bila reja ovac sestavni del tradicionalnega kmečkega gospodarstva, ovčje meso pa je veljalo za poletno meso, ki so ga uživali zlasti ob zaključku težjih del (npr. košnji in spravilu sena ter žetvi). Ponavadi so jed ponudili za večerjo ob *gnjovoži*, ko so poleg nje postregli še z mlečno *knolčevo župo* (mlečni osukanec), pečenimi prosenimi *nudlni* (štruklji) in *krapci*. Med obema vojnama so mežerli ponujale vaške gostilne ob praznikih in vsako nedeljo po maši.

386

Priprava mežerlija na Kuharski izkustveni delavnici, Libeliče, 2019
(foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

IZBRANE REFERENCE

- PŠAJD, Jelka in JAMNIK, Zdenka
2016 *Mama je kuhala, otroci smo dremali, foter pa modlo: Prehranska kulturna dediščina Pohorja in Kozjaka*. Slovenj Gradec: Zavod za gozdove Slovenije; Radlje ob Dravi: Društvo kmetič Dravska dolina.
- BOGATAJ, Janez
2008 *Okusiti Slovenijo*. Ljubljana: Darila Rokus.
- RAJŠTER, Brigita
2019 *Libeliška kuharica: Da ne boš vočn od mize šov: [Prehrambna kultura prebivalcev Libelič in okolice]*. Libeliče: Kulturno prosvetno društvo; Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej.
- 2024 *Koroška košta: Prehrambna dediščina treh dolin: [Katalog razstave]*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej.
- RAPUC, Brigita Marija
1990 *Prehrambna kultura prebivalcev Zgornje Dravske doline na primeru Ojstrice, Svetega Duha, Goriškega in Kozjega Vrha nad Dravogradom: Diplomaska naloga* (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani). Ljubljana: [B. M. Rapuc].

PROSTOVOLJNO GASILSTVO

Nena Židov

387

Prostovoljno gasilstvo je društvena dejavnost, povezana s preprečevanjem in gašenjem požarov ter odpravljanjem posledic naravnih, prometnih in drugih nesreč. Na podeželju gasilska društva skrbijo tudi za družabno življenje in sosedsko pomoč. Člani društev so gasilke in gasilci različnih starosti. Operativni člani so lahko ženske v starosti od 18 do 55 let in moški od 18 do 63 let.

V gasilska društva je včlanjenih okoli 160.000 članov, med katerimi je 50.000 operativcev. Vsem gasilstvo predstavlja način življenja. Prostovoljno gasilstvo je še posebej pomembno na podeželju in v krajih, kjer ni poklicnih gasilskih brigad, prostovoljni gasilci pa delujejo tudi v okviru nekaterih večjih tovarn.

V Sloveniji je 1341 prostovoljnih gasilskih društev, ki imajo svoje prostore v gasilskih domovih, v katerih hranijo gasilska vozila ter reševalno in zaščitno opremo. Na fasadah gasilskih domov se pogosto pojavlja motiv sv. Florijana, ki velja za zaščitnika gasilcev. Številni gasilski domovi so tudi središča kulturnega in družabnega življenja, predvsem na podeželju organizirajo gasilske veselice. Ponekod gasilci skrbijo tudi za vzdrževanje reda na javnih prireditvah in po potrebi prebivalce oskrbujejo s pitno vodo. Sodelujejo tudi na gasilskih in gasilskošportnih tekmovanjih.

Krajevna gasilska društva, ki po potrebi priskočijo na pomoč tudi društvom iz sosednjih krajev, so povezana v regionalne gasilske zveze, krovna pa je Gasilska zveza Slovenije, ki združuje vsa gasilska društva. Njeno delovanje urejata Zakon o gasilstvu in Zakon o društvih. Od leta 1992 izdaja revijo *Gasilec: Glasilo gasilcev Slovenije* s prispevki o pomenu požarne varnosti in aktivnostih društev. Z združenim delovanjem na občinski, medobčinski in regijski ravni prostovoljne gasilke in gasilci kot humanitarna organizacija učinkoviteje preprečujejo in gasijo požare ter so ključni steber v sistemu zaščite in reševanja v Sloveniji.

Gasilska znanja se prenašajo s starejših na mlajše generacije v praksi in na izobraževanjih, ki potekajo v okviru gasilskih društev, gasilskih zvez in Gasilske zveze Slovenije. Z gasilstvom se lahko začnejo seznanjati otroci pri sedmih letih in nadaljujejo kot mladinci v starosti od 12 do 16 let. Od 16. do 18. leta kot pripravniki lahko sodelujejo pri manj zahtevnih gasilskih intervencijah in pripravništvo zaključijo z osnovnim tečajem za gasilca. Po dopoljenem osemnajstem letu sledi nadaljevalni tečaj, ki je pogoj za operativnega gasilca.

388

Prostovoljno gasilstvo ima v Sloveniji dolgo tradicijo. Prve ideje o organiziranem prostovoljnem gasilstvu sodijo v drugo polovico 19. stoletja s poskusi ustanovitve gasilskih skupin, ki bi bile v stalni pripravljenosti za gašenje. Leta 1869 je bilo v Metliki ustanovljeno prvo prostovoljno gasilsko društvo na Slovenskem, takrat imenovano požarna bramba, leta 1870 pa še v Ljubljani, Laškem in na Ptujju. Po letu 1881 se je začelo število prostovoljnih gasilskih društev, ki so se povezovala v regionalne zveze, povečevati. Leta 1897 je začela izhajati prva stanovska revija *Gasilec*, ki se je leta 1947 preimenovala v *Gasilski vestnik*. Leta 1948 je bil sprejet zakon o prostovoljnih gasilskih društvih, leta 1949 pa je bila ustanovljena Gasilska zveza Slovenije kot krovna organizacija prostovoljnih gasilk in gasilcev v Sloveniji. Leta 1969, ob stoletnici gasilstva na Slovenskem, je bil v Metliki odprt Slovenski gasilski muzej dr. Branka Božiča.

Gašenje gospodarskega poslopja, Nemška vas, 2025 (foto Blaž Mohar Radoš, Dokumentacija SEM)

IZBRANE REFERENCE

BOŽIČ, Branko

1968 *Razvoj gasilstva na Slovenskem*. Ljubljana: [Gasilska zveza Slovenije].

1977 *Priročnik za delo pionirjev in mladine v gasilskih organizacijah*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.

1988 *Gasilstvo na Slovenskem: Do leta 1941*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.

1998 *Gasilstvo na Slovenskem do leta 1963*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.

1999 *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem (1869–1999)*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije.

TESARSTVO

Alenka Stražišar Lamovšek in Anja Jerin

389

Tesarstvo je obrtniška dejavnost, ki obsega znanja poznavanja lesa in drevesnih vrst, pripravo ter ročno obdelavo lesa z namenom izdelave vezanih lesenih konstrukcij stavbnih (npr. hiše, gospodarska poslopja, cerkve) in prometnih objektov (mostovi) ter plovil.

Danes je dejavnost živa na celotnem območju Slovenije, saj se praviloma večina ostrešij stavb še vedno izdeluje iz lesa. Tesarska znanja imajo izučeni tesarski mojstri, ki na željo naročnika stešejo dele lesene konstrukcije, jih sestavijo in postavijo. V preteklosti so bila tesarska znanja zelo razširjena, zlasti med prebivalci na podeželju, ki so si morali številne pripomočke izdelati sami. Tesarski mojstri, ki so imeli prijavljeno obrt, so imeli več delavcev, ki so bili organizirani v partije, skupine po štiri, pet ali osem delavcev, odvisno od objekta, ki so ga gradili. Na terenu je lahko delalo več partij enega mojstra hkrati.

Za kakovostno izdelavo lesene konstrukcije sta pomembna dobro izbran in pripravljen les (zlasti smrekov in hrastov) ter primerno orodje. Pri tem tesarji (cimpermani) uporabljajo različna ročna orodja (žage, kotniki, rezilniki, rezila za dolbenje lesa, sekire, dleta, obličji, skobeljniki, vodne tehtnice, šestila, črtalniki) s številnimi lokalnimi poimenovanji (npr. *žnora*, *žnorbar*, *dvoreznik*, *robilnica*, *rezivenk*, *plenkača*, *teslo*, *cimerarka*, *malarin*, *bradlja*, *puntaha*). Danes si pri pripravi materiala pomagajo tudi s sodobnimi stroji.

Tesarska sezona poteka od pomladi do jeseni, v zimskem času pa se odbere posamezna drevesa, ki se jih poseka. Les se mora sušiti do pomladi, ko prične tesar z njegovo obdelavo in vezavo v konstrukcije. Pri tem najprej debela drevesa obeli, označi in obteše ter razžaga. Tako dobi tesane ali žagane lesene sestavne dele (stebre, gredi, tramove, špirovce, lege, late), ki jih v naslednjem koraku veže ali sestavlja v prej načrtovane lesene konstrukcije. V preteklosti je bila zaradi izrazito ročnega dela izdelava ostrešij različnih objektov še posebej zahtevna. Pri tem so ostrešja najprej v celoti stesali, jih nato sestavili

na tleh ter posamezne dele konstrukcije v naslednjem koraku prenesli na stavbo, kjer so jih ponovno sestavili. Posamezni mojstri so obvladovali panogo tudi bolj detajlno, saj je bilo med tesarskimi opravili tudi nekaj takšnih, ki so zahtevala posebne spretnosti ter obvladovanje orodja in materiala.

V preteklosti je znanje prehajalo z mojstrov na vajence zlasti s praktičnim delom. Danes formalno izobraževanje za tesarja izvajajo srednje poklicne šole, v sodelovanju s katerimi se izvaja tudi vajeništvo. Posamezniki se lahko v tej smeri izobražujejo tudi v programih nacionalne poklicne kvalifikacije.

390

Tesarstvo velja za eno od najstarejših obrti, saj njene prve pojavne oblike segajo že v prazgodovino. Zaradi potrebe po gradnji varnih bivališč so se ljudje že v zgodnjih obdobjih kovin srečali z obdelavo lesa na različne načine. Tesarji sodijo med tiste obrtnike, ki jih lahko dokumentirano spremljamo že od srednjega veka (freske in drugi slikovni viri), ko so se začeli združevati v cehe.

Kot pomembna obrtniška dejavnost, ki je vplivala na oblikovanje kulturne krajine, je panoga zlasti v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja zaznamovala območje Mirnske doline, ki je še danes poznana predvsem po gradnji kozolcev. Za območje Loškega Potoka z okolico so bili do 50. let 20. stoletja znani dobri tesači, ki so pri svojem delu uporabljali značilno dvoročno tesarsko sekiro s tankim in dolgim rezilom – *plenkačo*.

Tesarski mojster Janko Gregorčič pri postavljanju kozolca v Šentrupertu na Dolenjskem, 2011 (foto Matej Povše, Dokumentacija SEM)

IZBRANE REFERENCE

BOGATAJ, Janez

1989 *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

1992 *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba.

1999 *Mojstrovine Slovenije: Srečanja s sodobnimi rokodelci*. Ljubljana: Rokus.

MAKAROVIČ, Gorazd

1981 *Slovenska ljudska umetnost: Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

2007 Kdaj so nastali kozolci? *Etnolog* 17: 209–248.

AVTORICE IN AVTORJI
AUTHORS

392

Manca AVGUŠTIN, magistrska študentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
ma01784@student.uni-lj.si

Dr. Saša BABIČ, docentka, znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
sasa.babic@zrc-sazu.si

Dr. Janez BOGATAJ, zaslužni profesor v pokoju, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
janez.bogataj@guest.arnes.si

Mag. Andrej BREZNIKAR, Zavod za gozdove Slovenije
andrej.breznikar@zgs.si

Jerneja ČODERL, Zavod za gozdove Slovenije, Območna enota Slovenj Gradec
jerneja.coderl@zgs.si

Nina DEČKO, mag. etnologije in kulturne antropologije, Slovenski etnografski muzej
nina.decko@etno-muzej.si

Dr. Jurij DIACI, redni profesor, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani
jurij.diaci@bf.uni-lj.si

Dr. Dunja DOBAJA, znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana
dunja.dobaja@inz.si

Dr. Jasna FAKIN BAJEC, docentka, znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU; predavateljica na Fakulteti za humanistiko, Univerza v Novi Gorici
jasna.fakin@zrc-sazu.si

Enja GRABRIJAN, mag. etnologije in kulturne antropologije
enja.grabrijan@gmail.com

Dr. Mateja HABINC, izredna profesorica, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo,
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
mateja.habinc@guest.arnes.si

Katarina HERGOLD GERM, muzejska svetovalka, Koroška galerija likovnih umetnosti,
Slovenj Gradec
katarina.hergold@glu-sg.si

Mag. Gregor ILAŠ, nižji bibliotekarski svetnik, Slovenski etnografski muzej
gregor.ilas@etno-muzej.si

393

Zdenka JAMNIK, Zavod za gozdove Slovenije, Območna enota Slovenj Gradec
zdenka.jamnik@zgs.si

Mag. Anja JERIN, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej
anja.jerin@etno-muzej.si

Mag. Maja KOSTRIC GRUBIŠIČ, višja kustosinja, Slovenski etnografski muzej
maja.kostric@etno-muzej.si

Dr. Miha KOZOROG, izredni profesor, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko
narodopisje ZRC SAZU
miha.kozorog@zrc-sazu.si

Pia KRAMPL, mag., doktorska študentka in raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno
antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
pia.krامل@ff.uni-lj.si

Anton LESNIK, Pro Silva Slovenija, upokojeni dipl. inž. gozdarstva
anton_lesnik@t-2.net

Dr. Uršula LIPOVEC ČEBRON, redna profesorica, Oddelek za etnologijo in kulturno
antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
ursula.cebronlipovec@ff.uni-lj.si

Dr. Sarah LUNAČEK, docentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska
fakulteta, Univerza v Ljubljani
anasarah.lunacekbrumen@ff.uni-lj.si

Ljudmila MEDVED, Zavod za gozdove Slovenije, Območna enota Slovenj Gradec
ljudmila.medved@zgs.si

Dr. Rajko MURŠIČ, redni profesor, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo,
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
rajko.mursic@ff.uni-lj.si

Katarina NAHTIGAL, višja kustosinja, Slovenski etnografski muzej
katarina.nahtigal@etno-muzej.si

Ana NOVAK, mag., asistentka in mlada raziskovalka, Oddelek za zootehniko, Biotehniška
fakulteta, Univerza v Ljubljani
ana.novak@bf.uni-lj.si

394 Dr. Tina PALAIČ, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej
tina.palaic@etno-muzej.si

Damjana PEČNIK, konservatorica svetovalka, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
damjana.pecnik@zvkd.si

Dr. Alenka PIRMAN, heritologinja in likovna umetnica, samostojna delavka v kulturi
alenka.pirman@gmail.com

Mag. Vilma Alina POSTIČ BEZENŠEK, univ. dipl. prav., predsednica Slovenske zveze za
sokolarstvo in zaščito ptic ujed
sokolarskazveza.si@gmail.com

Jože PRAH, Zavod za gozdove Slovenije, Območna enota Brežice
joze.prah@zgs.si

Jelka PŠAJD, muzejska svetnica, Pomurski muzej Murska Sobota
jelka.psajd@guest.arnes.si

Mag. Adela PUKL, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej
adela.pukl@etno-muzej.si

Jana RAJH PLOHL, magistrska študentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo,
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
jana.rajhpohl@proton.me

Brigita RAJŠTER, muzejska svetnica, Koroški pokrajinski muzej, Muzej Slovenj Gradec
brigita.rajster@kpm.si

Dr. Mojca RAMŠAK, redna profesorica, višja znanstvena sodelavka, Oddelek za etnologijo
in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani in Laboratorij za
dediščinsko znanost, Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo, Univerza v Ljubljani
mojca.ramsak@guest.arnes.si

Barbara REZAR GRILC, višja kustosinja, Tehniški muzej Slovenije
barbara.grilc@tms.si

Dr. Bojana ROGELJ ŠKAFAR, muzejska svétnica, Slovenski etnografski muzej
bojana.rogelj-skafar@etno-muzej.si

Mag. Borut ROVŠNIK, muzejski svétnik, upokojeni vodja pedagoške službe v Muzeju in galerijah mesta Ljubljana
borut.rovsnik@gmail.com

Dr. Tanja ROŽENBERGAR, muzejska svétnica, Slovenski etnografski muzej
tanja.rozenbergar@etno-muzej.si

395

Mag. Anja SEREC HODŽAR, višja strokovna svetovalka, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU
anja.hodzar@zrc-sazu.si

Kristina SEVER, Zavod za gozdove Slovenije, Pro Silva Slovenija
kristina.sever@zgs.si

Dr. Mateja SLOVENC GRASELLI, asistentka z doktoratom, Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU
mateja.slovinc@zrc-sazu.si

Alenka STRAŽIŠAR LAMOVŠEK, muzejska svetovalka, Dolenjski muzej Novo mesto alenka.
strazisar.lamovsek@dolenjskimuzej.si

Dr. Nežka STRUC, asistentka in raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
nezka.struc@ff.uni-lj.si

Dr. Ana SVETEL, docentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
ana.svetel@ff.uni-lj.si

Dr. Urša ŠIVIC, znanstvena sodelavka, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU
ursa.sivic@zrc-sazu.si

Miha ŠPIČEK, muzejski svetovalec, Slovenski etnografski muzej
miha.spicek@etno-muzej.si

Dr. Tanja ŠUMRADA, docentka, znanstvena sodelavka, Oddelek za zootehniko, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani
tanja.sumrada@bf.uni-lj.si

Eshetu Ewnetu TEGENGNE, predavatelj in raziskovalec, Oddelek za antropologijo, Univerza v Arba Minchu, Etiopija
eshetu.ewnetu@amu.edu.et

Dr. Barbara TURK NISKAČ, asistentka z doktoratom, Inštitut za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU
barbara.turk-niskac@zrc-sazu.si

Dr. Nadja VALENTINČIČ FURLAN, muzejska svétnica, Slovenski etnografski muzej
nadja.valentincic@etno-muzej.si

396 Dr. Urša VALIČ, docentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
ursa.valic@ff.uni-lj.si

Blaž VERBIČ, višji kustos, direktor, Slovenski etnografski muzej
blaz.verbic@etno-muzej.si

Alenka VERDINEK, višja kustosinja, Koroški pokrajinski muzej
alenka.verdinek@kpm.si

Astrid VONČINA, magistrska študentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
av43446@student.uni-lj.si

Sebastjan WEBER, višji kustos, Muzej novejšé zgodovine Celje
sebastjan.weber@mnzc.si

Tjaša ZIDARIČ, kustosinja, Slovenski etnografski muzej
tjasa.zidacic@etno-muzej.si

Dr. Nena ŽIDOV, muzejska svétnica, Slovenski etnografski muzej
nena.zidov@etno-muzej.si

NAVODILA AVTORICAM IN AVTORJEM *INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS*

Besedila, oddana za objavo v *Etnologu*, preberejo uredniki, znanstvene članke pa tudi vsaj dva recenzenta. Uredniki oz. recenzenti odločijo, če je prispevek sprejemljiv za objavo, oziroma ga po potrebi s pripombami vrnejo avtorju v dopolnitev. Pogoji za objavo znanstvenega članka sta dve pozitivni recenziji; praviloma objavljamo le izvirne članke.

Vsa besedila naj bodo napisana v programu Word, v pisavi Times New Roman. Velikost pisave naj bo 12 pik, razmik med vrsticami pa 1,5. Podnapisi pod fotografijami naj bodo v velikosti 11 pik. Opombe pod črto naj bodo tudi v velikosti 11 pik z razmikom med vrsticami 1,5.

Znanstveni članki lahko praviloma obsegajo največ 45.000 znakov s presledki, ki vsebujejo tudi:

- izvleček (do 600 znakov s presledki),
- ključne besede (do 6),
- reference (navajamo samo dela, ki so v besedilu obravnavana v oklepajskih sklicih),
- podatke o avtorju (ime, priimek, naziv, ustanova, e-naslov),
- povzetek (do 2500 znakov s presledki).

Izvleček, ključne besede in podatki o avtorju (ime, priimek, naziv, ustanova, e-naslov) so dvojezični, povzetek pa je samo v angleškem jeziku.

Citiranje

Sklicevanje na bibliografsko enoto navajamo v besedilu na oklepajski način (Mencej 2014: 212). Če gre za tri soavtorje, jih ločujemo z vejico (Cobelj, Fideršek in Kuhar 1978), če so soavtorji več kot trije, navedemo le prvega in dodamo idr. (Fikfak idr. 2003). Če navajamo več avtorjev različnih del, jih ločujemo s podpičjem (Žagar 2012; Baš 1989).

Reference

Seznam referenčne literature in virov naj bo urejen po abecednem redu priimkov avtorjev. Priimek avtorja naj bo izpisan z velikimi črkami, za vejico pa ime (MURŠIČ, Rajko). Če gre za urednika, za imenom dodamo ur. Če je več avtorjev ali urednikov, so med njimi vejice). Če so avtorji ali uredniki več kot trije, navedemo le prvega in dodamo idr. (HAZLER, Vito idr.).

Leto izida se za piko nadaljuje v isti vrsti; če je navedenih več objav enega avtorja v istem letu, dodamo k letnici a, b, c, ... in enako v sklice (Kuhar 1977a).

Pri **monografskih publikacijah** sledi naslov publikacije, kraj izida in založba. *Naslovi monografij in zbornikov* naj bodo izpisani ležeče, naslovi in podnaslovi pa ločeni z dvopičjem; podnaslovi so pisani z veliko začetnico. Pri angleških naslovih člankov, revij in knjig naj bodo besede naslova izpisane z velikimi začetnicami (rezen členov, predlogov in veznikov, vsekakor pa prva in zadnja beseda naslova in podnaslova). Pri publikacijah, ki so izšle v treh ali več krajih hkrati ali pri treh ali več založbah, navedemo samo prvi kraj ali založbo z dodatkom idr. (Los Angeles idr.: Sage idr.).

398

Primeri:

SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. 2000. *Etnologija na Slovenskem: Med čermi narodopisja in antropologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MAKAROVIČ, Gorazd in ROGELJ ŠKAFAR, Bojana. 2000. *Poslikane panjske končnice: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / Painted Beehive Panels: The Collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

POLJAK ISTENIČ, Saša, HROBAT VIRGOLET, Katja in HABINC, Mateja, ur. 2017. *Nemi spomini: Manjšine med obrobjem in osredjem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

FIKFAK, Jurij idr., ur. 2003. *O pustu, maskah in maskiranju: Razprave in gradiva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Pri **člankih, objavljenih v monografijah oziroma zbornikih** za letnico navedemo naslov članka, urednika oz. urednike, *naslov publikacije* izpisan ležeče, kraj, založbo in strani.

Primer:

ŽAGAR, Janja. 2013. Med zasnovno in strukturo, sporočilom in spodbudo. V: J. Žagar, ur., *Jaz mi, in drugi: Podobe mojega sveta: Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 9–29.

Pri **člankih, objavljenih v revijah**, za letnico sledi naslov članka, *naslov revije* izpisan ležeče, letnik, številka in strani.

Primer:

SKETELJ, Polona. 2024. O stalni razstavi Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti. *Etnolog* 34: 187–194.

Za novejšje članke in knjige navajamo tudi **oznake DOI**.

Primer:

HROBAT VIRLOGET, Katja. 2017. O molku v etnografiji: Od skrivnosti do travme in nekompatibilnih spominov. *Traditiones* 46 (1–2): 83–100. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2017460105>.

399

Spletne objave in vire navajamo na enak način (avtor, leto objave, naslov članka ali objave, ime revije, številka / naslov zbornika, kraj izida in založba). Če je izdajatelj organizacija, jo navedemo namesto avtorja. Če ni podatkov o avtorju, izpostavimo ključno besedo; če ni podatkov o letnici, napišemo b. d. (brez datacije). Dodamo URL naslov in na koncu datum dostopa do vira. URL povezave naj bodo aktivne, da bralci z enim klikom pridejo do članka ali publikacije.

Primeri:

CARTA, Silvio. 2015. Visual and Experiential Knowledge in Observational Cinema. *AnthroVision* 3.1. <https://journals.openedition.org/anthrovision/1480>, 16. 9. 2025.

UNESCO. 2003. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Pariz: Unesco. <https://ich.unesco.org/en/convention>, 3. 3. 2025.

ORODJE. b. d. Fran: Orodje. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=orodje>, 2. 9. 2025.

Razstave navajamo podobno kot spletne vire: ključni besedi in letnici odprtja sledi naslov v poševnem tisku in tip razstave v oklepaju, potem navedemo avtorje, kraj in čas odprtosti ter povezavo do spletne objave. V besedilu je oklepajski sklic na to referenco izpisan kot (Človek 2024).

Primer:

ČLOVEK. 2024. *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* (stalna razstava), avtorji Ralf Čeplak Mencin, Gregor Ilaš, Katarina Nahtigal, Natalija Polenec, Tanja Roženberger, Polona Sketelj, Nadja Valentinčič Furlan, Blaž Verbič, Janja Žagar in Nena Židov, SEM, 2. julij 2024 –. <https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/clovek-in-cas-od-ponedeljka-do-vecnosti>, 1. 10. 2025.

Strokovni članki

Strokovni članki in prispevki naj upoštevajo ista osnovna navodila, le da nimajo izvlečka, ključnih besed in povzetka. Dolžina strokovnih in poljudnih člankov ter poročil je odvisna od dogovora z urednicami ali uredniki.

Ilustrativno gradivo

Objavljamo le ilustrativno gradivo z urejenimi avtorskimi pravicami – za dovoljenja avtorjev ali odgovornih oseb poskrbijo avtorji oziroma avtorice prispevkov. Oddano naj bo v ločenih datotekah in v resoluciji, primerni za tisk. Podnapisi k slikovnemu gradivu naj bodo na zelenih mestih med besedilom z naslednjimi podatki: Kratek opis vsebine, kraj, letnica (foto Ime Priimek).

400

Primer:

Čevljarstvo Štajnar, Škofljica, 2023 (foto Anja Jerin, Dokumentacija SEM)

Recenzije knjig, filmov, razstav

Recenzija knjige naj na 3–6 straneh povzame vsebino publikacije in predstavi uporabljene teorije, metode in strokovni/znanstveni aparat. Kratko predstavite tudi avtorico ali avtorja in delo umestite v njen oziroma njegov opus. Če gre za delo mednarodnih avtorjev, ocenite, če so spoznanja relevantna za naš prostor in kako. Možen je tudi polemični razmislek o izbrani tematiki.

Navodila smiselno priredite tudi za ocene ali recenzije filmov in razstav.

Avtorske pravice

Za avtorsko delo, objavljeno v *Etnologu*, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, materialne avtorske pravice reproduciranja in distribuiranja v Republiki Sloveniji in v drugih državah pa avtorji brezplačno, enkrat za vselej, za vse primere, za neomejene naklade in za vse medije (tudi za spletne objave) neizključno prenesejo na izdajatelja.

Lektura (slovenščina)/Slovene language editing: Maja Cerar

Prevodi/Translation: Helena Biffio Zorko in avtorji prispevkov

Angleška lektura/English proofreading: Paul Steed

Zasnova oblikovanja/Layout concept: Mojca Turk

Prelom/Layout: Medium Žirovnica

Izdal in založil/Published by: Slovenski etnografski muzej
zanj/Represented by: Blaž Verbič

Tisk/Printed by: Medium Žirovnica

Naklada/Print run: 400 izvodov/copies

Ljubljana 2025

